

KIRGIZLAR VE KAZAKLAR

Dr. Mustafa KALKAN

KIRGIZLAR VE KAZAKLAR

Dr. Mustafa Kalkan

KISALTMALAR

AN SSSR - Akademi Nauk SSSR, Moskva.

AN UzSSR- Akademi Nauk Uzbekskoy SSSR, Taşkent.

AÜDTCFD Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi.

AT- Ala-Too, Frunze, Bişkek.

AÜFEFD- Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi.

AÜY- Atatürk Üniversitesi Yayınları.

JS- Jivaya Starina.

DTS- Drevnetyurskiy Slovar, Leningrad.

ZVORAO- Zapiski Vostochnogo otdeleniya (İmperatorskogo) Russ-kogo arheologogiçeskogo obşçestva, Spb., Moskva.

ZİRGO- Zapiski (İmperatorskogo) Russkogo geografiçeskogo obşçestva, Spb., Moskva.

ZROOS- Zapiski (İmperatorskogo) Russkogo geografiçeskogo obşçestva po otdeleniyu, Spb., Moskva.

İAN- İzdatelstvo Akademii Nauk, Moskva.

İANSSSR- İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskva.

İAN KazSSR- İzvestiya Akademii Nauk Kazahskoy SSR, Seriya Obşçestvennih Nauk, Alma-ata.

İ SON-H SON- İzvestiya Seriya Obşçestvennih Nauk, Alma-ata.

İAN KirSSR-İzvestiya Akademii Nauk Kirgizskoy SSR, Frunze.

İAN KirSSR. SON- İzvestiya Akademii Nauk Kirgizskoy SSR, Seriya Obşçestvennih Nauk, Frunze.

İVL.- İzdatelstvo Vostochnoy literaturı, Moskva.

İİOLEAE- İzvestiya İmperatorskogo obşçestva lyubiteley estest-voznaniya, antropologii, etnografii.

İRAN- İzvestiya Rossiyskoy Akademii Nauk, Spb., Ptb., L.

İRGO- İzvestiya Russkogo geografiçeskogo obşçestva.

İTORGO- İzvestiya Turkestanskogo otdela Russkogo geografiçes-kogo obşçestva.

İÜEFY- İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

KBY- Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara-İstanbul.

KKTB- Kırgızdar cana Kırgızstandın tarihıy bulaktarı.

KRUĞAH- Kazakistan respublikası uluttık ęılım akademiyasının habarları.

KRUİA- Kırgızstan respublikası uluttuk ilimler akademiyası. **KTMU** Kırgız-Türk “Manas” Universiteti. **M.,** Muras.

MİKK- Materialı po istorii kirgizov i Kirgizii, Moskva.

MİKH- Materialı po istorii kazahskih hanstv XV-XVII vv., Almatı.

MSÜFEFD Mimar Sinan Üniversitesi Fen Edebiyat Fak ltesi Dergisi.

MİTT- Materialı po istorii turkmen i Turkmenii.

MİTSA- Materialı po istorii Sredney Tsentralnoy Azii X-XIX vv., Taşkent.

MFOR ANKırgSSR- Materialı fonda Otdela rukopisey Akademii Na-uk Kirgizskoy SSR, Frunze.

NAA- Narodı Azii i Afriki, Moskva.

OT- Otan Tarihi, Almatı.

PPİPİKNV- Pismennıe pamyatniki i problemı istorii kultury naro-dov Vostoka, Leningrad; L. LO IV AN SSSR.

SMİZO- Sbornik materialov otnosyaşçihsy k istorii Zolotoy Or-dı, T. I, Spb., 1884; Sbornik materialov otnosyaşçihsy k istorii Zolotoy Ordı. İzvleçeniya iz persidkih soçine-niy, sobrannıe V. G. Tizengauzenom i obrabotannıe A. A. Romaskeviçem i S. L. Volninım, T. II, M.-L., 1941.

ST- Sovyetskaya tyurkologiya, Baku.

SE- Sovyetskaya etnografiya, Moskva.

TVORGO- Trudı Vostoçnogo otdeleniya russkogo geografiçeskago obşçestva.

TVOİAO- Trudı Vostoçnogo otdeleniya imperatorskago arheolo-giçeskago obşçestva.

TDV- Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.

TİİAE AN KazSSR- Trudı İnstituta istorii, arheologii i etnografii Aka-demii Nauk Kazahskoy SSR, Alma-ata.

TİİAE AN KırğSSR- Trudı İnstituta istorii, arheologii i etnografii Akademii Nauk Kirgizskoy SSR, Frunze-Bişkek.

TİİAE AN TadjSSR- Trudı İnstituta istorii, arheologii i etnografii Akademii Nauk Tadjikskoy SSR, Duşanbe.

TKAEE- Trudı kirgizskoy arheologo- etnografiçeskoy ekspedit-sii, Moskva.

TKAE- Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü, Ankara.

TKD- Türk Kültürü Dergisi, Ankara.

TP- Tung Pao.

TTK- Türk Tarih Kurumu, Ankara.

T- Tom (Cilt) / **Vıp-** Sayı / **Ç.-** (Çast) Fasikül, Kısım / **Kn.-**Kniga Kitap. **A.,** Almatı-Alma-ata.

(Kril). / **A.,** Ankara. (Latin). / **B.,** Bişkek./ **İst.,** İstanbul. / **L.,** Leningrad. / **M.,** Moskva. / **N.,**

Novosibirsk / **O.,** Orenburg / **Spb.,** Sen-Peterburg / **S.,**Stalinabad / **T.,** Toşkent-Taşkent. / **T.,** Frunze.

Aud: Audarğan- Audarğandar. Çeviren / **Kot:** Kotorgon. Çeviren / **Köş:**Köşirgen. Aktaran / **Kur:**

Kurastır-ğan. Hazırlayan / **Tuz-Tüz:** Tuzuvçı-Tuzuvçılar-Tüzü-üçülör. Hazırlayan (lar).

ÖNSÖZ

Milletlerin tarihi seyirleri araştırılırken siyâsî-askerî olaylar ayrıntısıyla incelenmiş ve genelde askerî mücadelelerin sonuçları değerlendirilmiştir. Özellikle XX. asrın başlarından itibaren sosyo-kül-türel tarih üzerinde durulmuş ve milletlerin yaşayış şekillerinin nevi şahsına has hususiyetleri önem kazanmaya başlamıştır. Bu sayede siyâsî-askerî tarihin ayrıntısıyla araştırılan dönemleri kültür tarihinin tamamlayıcı parçalarıyla şekillendirilmeye çalışılmıştır. Tarihe bir bütün olarak bakıldığında milletlerin geçmişteki yaşamlarının her yönüyle ele alınarak incelenmesi gereği ortaya çıkar. Hatta psi-ko-sosyal faktörlerin, dini kriterlerin, ekonomik politikaların, coğrafi konumun milletler arasındaki ilişkileri nasıl şekillendirdiği en ince ayrıntısına kadar ele alınmalı ve bütün esaslı göz önünde tutularak değerlendirmeler yapılmalıdır. Bunun için tarih disiplini her biri tamamen kendi araştırma metodlarıyla şekillenen yeni alt ana kolların yapılandırılması gereği ortadadır. Bu ihtiyaç özellikle ülkemiz tarihçiliği açısından önemlidir.

Son yıllarda ülkemiz tarihçiliğinde önemli gelişmeler yaşanmakta ve dünyadaki değişim hızla tarihçiliğimize getirileriyle yansıtılmaktadır. Askerî, ekonomik, kültürel, psiko-sosyal, şehir, sanat ve etnik tarih vd. kollar kendi araştırma esaslarını ortaya koyarak seyrini hızla tamamlama yolundadır. Bu hızlı değişim içinde dünyadaki tarih araştırmalarını anında takip edebilen bir tarihçi güruhunun yetişmiş olması, ülkemiz açısından önemli bir avantajdır. Ayrıca Türkiye'nin özellikle 1990'lı yıllardan itibaren bir "*tercüme*" dönemi yaşaması tarih disiplini açısından kelimelerle ifade edilemeyecek kadar büyük imkanlar sağlamış, geniş kitleler Türk ve dünya tarihçiliğinin içinde bulunduğu durumu değerlendirme şansını yakalamıştır.

Araştırmamız, Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle beraber Türkiye'de son on yıl içinde hızla gelişen Türkistan (Orta Asya-Merkezî Asya diye bilinen) tarihi dönemini içine almaktadır. Bu dönem kaynak sıkıntısı, demir perde engeli ve Türkiye'de saha üzerinde çalışan akademisyen sayısının azlığı sebebiyle nakıs kalmıştır. Son yıllarda Rus Federasyonu'na (Bağımsız Devletler Topluluğu'na) ve Türk Cumhuriyetleri'ne araştırma ve akademik çalışma amacıyla gönderilen kişilerin çalışılmamış dönemler üzerinde durmaya başlamalarıyla bu eksiklik bir ölçüde de olsa giderilmeye başlamıştır. Fakat daha üzerinde çalışılması gereken çok sayıda konu uzun zaman dilimi içinde araştırılmayı beklemektedir.

Türkiye'de çalışılmayan bazı konular, Rus ve diğer Türk kökenli araştırmacılar tarafından ayrıntılarıyla tetkik edilmiştir. Fakat Sovyet eğitim politikasının komünist mentaliteye sahip araştırmacılar yetiştirmesi araştırmalara gölge düşürmekte mevcut konuların yeniden tarafsız olarak ele alınmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Sovyetler döneminde tarafsız olarak tarihi araştırma yapan akademisyenler yok değildir ama mevcut araştırmacılarda rejimin dışlıları arasına sıkışmış hayatta kalabilme mücadelesi vermiştir. Yazdıkları eserler İlimler Akademisi'nin tozlu rafları arasında kalmış, bazı araştırmalar da yok edilmiştir. Bağımsızlık sonrası dönemde sınırlı da olsa zikredilen eserler millî uyanış hareketlerine bağlı olarak değer kazanmış ve yayınlanmaya başlamıştır.

İncelediğimiz dönem, Rusya’da ve Türk Cumhuriyetleri’nde (Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan) farklı yönleriyle ele alınmış ve önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Fakat üzerinde durduğumuz konu “*etnik tarih*” açısından bu ülkelerde de ayrıntılı olarak tetkik edilmemiştir. Dönemin yazmaları (mikrofilmleri) ve Rusya Kraliyet Akade-misi’nin yayınladığı ilk eserler dahil olmak üzere çok sayıda kaynak incelenerek konu bütünlüğüyle mevzu ortaya konmaya çalışılmıştır. Araştırmamızda tarih disiplinin yanı sıra fizîkî-antropoloji, arkeoloji, etnografya (etnoloji) ve tarihi coğrafya disiplinlerinin metodların-dan da yararlanılmıştır. Etnik tarih araştırması yapan bütün araştırmacıların bu disiplinlerden yararlanma mecburiyeti vardır. Tek başına tarih disiplinin verileriyle etnik tarih araştırmalarının yapılması mümkünse de, ulaşılan sonuçların doyurucu olmayacağı açıkca ortadadır. Araştırmaların sonuçlarına, gerçek anlamda objektif ve doyurucu bilgiye ulaşmanın yolları bir bütünlük içinde bu disiplinlerden yararlanmada yatmaktadır.

Türkiye’de etnik tarih araştırmalarının son yıllarda gelişmeye başladığı görülse de, araştırdığımız konu müstakil bir çalışma olarak ele alınmamıştır. İncelediğimiz dönemin bazı eksiklikleri bir ölçüde yaptığımız araştırmayla tamamlanmaya çalışılmışsa da, daha üzerinde çalışılması ve eksikliklerinin giderilmesi gereken çok sayıda nokta vardır. Bütüne ulaşan parçaları tamamlama fırsatı, bu dönemi (Türkistan Tarihi) seçen araştırmacıları beklemektedir.

Yardımlarını esirgemedi çalışmamızın her satırına emek harcayan değerli danışmanım **Doç. Dr. Enver M. MOKEYEV**’e, rahmetli **Prof. Dr. Ömürkul KARAYEV**’e, **Prof. Dr. Egemberdi MANA-YEV**’e, **Prof. Dr. Sabır ATTOKUROV**’a, **Prof. Dr. Ceniş CUNUŞA-LİYEV**’e, **Prof. Dr. Ablabek ASANKANOV**’a, **Prof. Dr. İmel MOL-DOBAYEV**’e, **Prof. Dr. Sadık TURAL**’a, **Prof. Dr. Olcobay KARATA-YEV**’e Kazak tarihi ile ilgili konularda karşılaştığımız problemlerde açıklayıcı bilgiler veren **Prof. Dr. M. H. ABUSEYİTOVA**’ya, Kırgızis-tan-Kazakistan İlimler Akademisi-Millî Kütüphaneleri El Yazmaları ve Nadir Eserler Bölümü çalışanlarına minnettar olduğumu belirterek, şahsıma birçok fırsat tanıyan üstadlarım **Prof. Dr. Mustafa KA-FALI**’ya ve **Prof. Dr. Reşat GENÇ**’e teşekkürü büyük bir borç addederim.

Mustafa KALKAN

Bişkek-2004

GİRİŞ

Kırgızlarla Kazakların etnik ve siyasî yapılarındaki yakınlık birçok araştırmacının dikkatini cezbetmiş, konu üzerinde 200 yılı aşkın bir süre araştırmalarda bulunularak, benzerlik ve farklılıklar tespit edilmeye çalışılmıştır. Kırgızlarla Kazakların benzer olan sosyal yaşayışları, ağız farklılıkları hariç tutulduğunda ortak olan dil yapıları, boylar arasındaki akrabalık bağları, geleneklerindeki yakınlık, askerlik sanatındaki müşterekleri vb. birçok özellik, başta Rus sey-yah-elçiler olmak üzere diğer yabancıların dikkatinden kaçmamıştır. Rus Çarlığı'nın Orta Asya'da önce ticarî, daha sonra siyasî ve askerî hareketlerini planlama safhası sırasında, Kırgızları-Kazakları tanımak için gönderdiği elçileri ve seyyahları görevlendirerek her iki millet hakkında ayrıntılı bilgi toplamaya başladığı bilinmektedir. Rusların Kazaklara gönderdiği ilk elçilik heyetleri (1569 yılında Semen Maltsev ile Tretyak Çebukov) döneminden itibaren Kırgızlarda yavaş yavaş tanınmaya başlanmış ve her iki halkın ortak olarak bu bölgede oluşturdukları askerî gücün ne kadar etkili olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır. Bölgenin önemi, çeşitli yer altı-yer üstü kaynakları ve ticaret yollarının zenginliği sadece Rusları değil, yabancı araştırmacıları da bölgeye çekmiştir. Bu araştırmalar, Rusların Orta Asya'daki askerî hareketleri sırasında da devam etmiş ve her yeni çar döneminde bilgiler daha da zenginleştirilmiştir.

Bu bilgiler, araştırma raporları ve ekspeditsiyalarla (ekspıdı-şın:ilmî geziler) daha düzenli bir şekilde tasnif edilmiş ve Rusya Kraliyet Akademisi'nin yönetiminde Kırgızlar ve Kazaklar hakkında mükemmel bir arşiv oluşturulmuştur. Özellikle XVIII.-XIX. asırda Kazak-Kırgız tarihi üzerine çalışarak boyların tarihi ve sosyal yapıları hakkında bilgi toplayan A. İ. Levşin, G. N. Potanin, Ç. Valihanov, E. Savelyev, N. A. Aristov, N. İ. Grodekov, L. V. Oşanin, V. V. Radlov, P. İ. Rıçkov, V. G. Tizengauzen, A. İ. Makşeyev, G. E. Grumm-Grji-maylo, A. P. Çuloşnikov, V. V. Barthold vd. akademisyenlerin ortaya koydukları çalışmalar, dönemin tarihinin şekillenmesinde önemli rol oynamışlardır.

Kazak ve Kırgız tarihini her yönüyle öğrenen Ruslar, SSCB döneminde de bu coğrafyanın tarihini, arkeolojisini, antropolojisini, etnolojisini vd. hususiyetlerini araştırarak önemli sonuçlara ulaşmışlardır. SSCB yönetimi altında Kırgızistan'da 1956 ve Kazakistan'da 1960 yılında uluslararası kongreler düzenleyerek Kırgız-Kazak tarihinin bazı problemleri üzerinde yeni tezler ileri sürülmüştür. Dünyada ve Rus alimleri arasında ilgi uyandıran bu konu, farklı yönleriyle literatürde işlenmiş, fakat Kazaklarla Kırgızlar arasındaki benzerlikler ayrıntılı olarak ele alınmamıştır. Zikredilen konu, ilmî çevrelerde yazılan makaleler ve sempozyumlarda tebliğ şeklinde verilen araştırmalardan oluştuğu için derli toplu olarak neşredilme-miştir. Araştırmamızda konu karşılaştırmalı olarak ele alınıp Kırgız-Kazak boyları arasındaki etno-siyasî yakınlık tarihî perspektif içinde verilmeye çalışılmıştır.

Konunun aktüalitesinin diğer bir yönü de bağımsızlığına yeni kavuşmuş bulunan, aynı kültürel kimliği paylaşan iki devletin ortak etnik bağının olduğunu ortaya koymak ve siyasî kimliklerinin

pekişmesine katkıda bulunmaktadır. Kırgızlar ve Kazakların bağımsızlık seyri içinde geçen on yıllık sürenin devlet yapılarının şekillenmesinde çok uzun bir zaman dilimi teşkil etmediği görülür. Milletlerarası ilişkilerde yaşanan hızlı siyasî değişimler, iki bağımsız devleti birbirine yakınlaştırmıştır. Bu gelişmeler, Kırgızlarla Kazakların birçok uluslararası ekonomik, siyasî ve askerî birliğin içine girmesini kaçınılmaz kılmış BDT (SNG), Şangay İttifakı ve Orta Asya Birliği diye bilinen ekonomik ortaklıklar oluşturulmuştur. Bu ortaklıklar, Merkezî Asya'daki yaşanan gelişmelere ve dünyadaki askerî hareketliliğin getirdiği değişime dayalı bir şekilde oluşturulmuştur. Kırgızistan ve Kazakistan bu birlikler içinde genellikle birbirlerine yakın politikalar izleyerek küçük ayrıntılar dışında milletlerarası platformlarda birlikte hareket etmişlerdir. Bu birliktelik tarihin eski dönemlerine kadar ulaşan köklü bir geçmişe sahiptir. Bunun içinde her iki devletin politikalarında bir beraberlik ve bütünlük mevcuttur.

Eski dönemlerde Moğollara, Kalmaklara^[1] daha sonra ise Hokand Hanlığı'na ve Çarlık işgali döneminde (1916 yılında) Rusların kolonizasyon hareketlerine, Kırgızlarla Kazakların karşı koymak için ittifak oluşturdıkları unutulmamalıdır. Tarihî perspektifin sağlamlaştırılmasında geriye dönük olarak etno-sosyal ve sosyo-kültü-rel ortaklıkların tespit edilerek bu bağların bazı yönleriyle incelenmesi gerekir. Tarihî bağları ortak olan iki devletin bağımsızlık sürecinde gerçekleşen ilişkileri ortaya konan bu tür araştırmalarla sağlam temellere oturtulabilecektir. Dünya düzeni içinde hızla değişen milletlerarası ilişkilerde etnik ve kültürel bağlarla birbirlerine bağlı olan halkların farklı ittifaklar oluşturma hedefine doğru yöneldikleri malumdur. Bu değişimde, Kırgızistan ile Kazakistan'ın alacağı yerin ve siyasî platformun oluşturulmasında tarihî geçmişin sağlayacağı faydalar diplomatik amaçlar için de kullanılabilecektir.

XIV. ve XVI. asırlarda Kırgızlarla Kazaklar arasında meydana gelen sosyal ve siyasî kaynaşmalar sebebiyle birçok boyun yer değiştirdiği bilinmektedir. Kırgız boyları Kazak boyları arasında, Kazak boyları Kırgız boyları arasında kalarak karışıp kaynaşmıştır. Araştırmada belirtilen zaman dilimi içinde hangi boyların yer değiştirdiği ve bugüne kadar kendi adlarını koruduklarını tespit etme amacı güdül-müştür. İlmî çevrede bu boylar tanıtılarak, klasik-yazma (tarihî) kaynaklarda ve diğer eserlerde kaynaşmanın hangi oranlarda ve nerelerde gerçekleştiği ortaya konmaya çalışılmıştır.

Konu çeşitli kaynaklarda karşılaştırmalı olarak incelenip yazma eserlerde Rus, İngiliz, Kırgız, Kazak, Özbek, Uygur ve Tatar (Kıpçakgruplarının bazı kolları Karakalpaklar gibi) dillerinde-lehçelerinde yazılan (tetkik) araştırma eserlerde Kazaklarla Kırgızlar arasındaki etnik birliktelik ilmî temelde tespit edilmek istenmiştir. Farklı kaynaklardan yararlanarak Kırgız-Kazak etno-siyasî yakınlığının bazı yönlerinin tespit edilmesi ve şecerelede açıkça görülen akrabalık bağlarının başka bilim dallarının da yardımıyla pekiştirilmesi amaçlanmıştır. Yapılan araştırmada şu tezlere ulaşılmıştır:

1. Tarih, antropoloji ve etnografya (sadece şecereleler esas alınarak) ilminin verilerine göre Kazaklarla Kırgızlar arasında etnik tabanda bir sosyal bütünlük mevcuttur. Bu bütünlük iki etaptan oluşmaktadır. **Birinci etapta**, her iki milleti oluşturan boyların (kavimlerin) çok eski tarihlerden

itibaren birbirine yakın coğrafyada yaşadıkları ve askerî mücadelelerin getirdiği sebeplere dayalı olarak kaynaştıkları görülür. Bu etapta, Kırgızlarla Kazaklar arasında görülen Dö-ölös, Dulat, Kanglı, Kıpçak, Suan, Usun ve diğerleri, her iki halk arasında eski boy geleneğine sahip olan büyük boylar şeklinde bilinmektedir. Yıllıklar (Çin, Grek, Arap ve Fars dilindeki yazılı metinler), şecereler, yazma eserler ve diğer sözlü edebiyat ürünü kaynaklar, etnik temeli şekillendiren boyların bir birlik oluşturduğunu ispatlamaktadır.

İkinci etapta ise coğrafi değişimler, askerî ittifaklar ve başka sebeplere dayalı olarak yeni boy oluşumlarının şekillenmesi, bu boyların da dönemin olaylarına göre her iki halkın etnik tabanında zamanla yer almaya başladığını ortaya koyar. Diğer Türk boylarının 840 tarihindeki Kırgız (Büyük Kırgız Devleti dönemi) darbesiyle beraber yavaş yavaş batıya çekilmeleriyle Maverâünnehir, Sir ve Âmu-Deryâ nehirleri bölgesinde yoğunlaşmaları sonucunda^[2] XII. Yüzyıldan itibaren etnik oluşumlar yaşanmaya başlamış, az da olsa Karaki-tay grupları ile beraber yabancı unsurlar etnik tabanda etkin hale gelmiştir. Kazak ve Kırgız coğrafyasında bu tarihten itibaren görülen askerî ve sosyal hareketlilikle beraber Karakitay, Moğol, Kalmak ve sonradan gelen Türk kökenli boyların etnik tortuları bölgede kalmıştır. Bunun sonucunda etnik kaynaşma daha da hızlanmış ve girme (kurama)^[3] boylar (Kıtay, Bögöcü, Calayır, Karaçoro, Kongrat, Monoldor, Nayman, Nogoy vd.) Kırgız-Kazak boy bütünlüğünü demografik olarak değiştirmiştir. XII. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla kadar görülen bu etnik hareketlilik, eski boyların Kırgız-Kazak boyları arasındaki askerî gücünü ve sosyal statülerini zayıflatmıştır. Bu dönemde görülen etnik hareketliliğin en önemli sebeplerinden ikisinin: Kalmak askerî hareketleri sırasında ortak düşmana karşı oluşan psiko-sosyal birliğin sonradan millet bazında etnik birliğe dönüşmesine ve geçen zaman içinde meydana gelen değişime bağlı olduğu görülür. Bu olaylar, milletlerin sosyal hafızalarında yer ederken, askerî baskılarla beraber (bulundukları bölgeden ayrılarak Kırgız ya da Kazak coğrafyasına gelip yerleşen) boylar arasında bir daha vatanlarına geri dönmeyenler olmuştur. Bazıları parçalanarak asıl kitleden kopup tekrar topraklarına geri dönmüş, diğerleri ise bulundukları topraklarda birlikte yaşadıkları boylarla akrabalık bağı tesis ettikleri için geri dönememişlerdir.

Kırgız ve Kazak boylarının karışık kaynaşmaya başladığı dönem, bazı boylar arasında Kazak Hanlığı kurulmadan önceki zaman dilimi içinde başlamıştır. Eski dönemlere kadar ulaşan bu boylar, Al-tınorda Devleti'nin yıkılma döneminden itibaren Ak Orda ve Nogay Ordası'nda etkili olmuş ve Deşt-i Kıpçak sahasına^[4] yerleşmişlerdir. Kırgız-Kazak birliğine sonradan katılan bu boylar zamanla her iki halkın arasında erimiştir.

Diğer grubu oluşturan boylar ise Cengiz Han döneminde Moğolistan diye tanımlanan coğrafi sahada yaşamış ve akabinde bu devletin yıkılması ile XIII.-XIV. Yüzyıllarda Moğulistan'a^[5] gelmişlerdir. Onlar, XVI. asırda Kırgızlarla Kazaklar arasında kalan grupları teşkil etmektedirler. Bu gruptaki boylar, ağırlıklı olarak Kırgız-Ka-zak etnik kimliğinin şekillenmesinde daha etkilidir. Açık şekilde Moğol kökenli olan ya da zamanla Moğollaşan boylar, bu grupta yer almışlardır; fakat Moğulistan Devleti'nin yıkılmasıyla beraber bir iki asır içinde erimiş ve kültürel yönden neredeyse tamamen Türkleşmişlerdir. Moğol olduklarından ya da kendilerini asil kan taşıyan boy olarak göstermek için Moğollara bağlama amacıyla olanlar da mevcuttur. Bu amacı taşıyanlar, şecerelerde

Moğol adını saklamışlardır. Kırgızlar ve Kazaklar arasında yaklaşık beş asır boyunca yaşayan boylar, Türk kültür çevresi içinde kalsa da sosyal kimliklerini kaybetmemiş, şecere geleneğindeki yedi ata desturu (geleneği) sayesinde hangi boya mensup olduklarını unutmamışlardır. Sosyal kimliğini kaybederek Kazaklar ya da Kırgızlar arasında eriyenleri, şecereci-ler şecerelere yabancı etnik kimlik oldukları için boy adlarıyla kaydetmemişlerdir. Onlar, girme (kurama) boylar olarak kayıtlara geçirilmiş ve etnik kimlikleri açıklanarak bozkır geleneğinde asılları et-no-sosyal uyarılarla her seferinde hatırlatılmıştır.

Araştırmamız, her iki halkın etnik olarak şekillenme dönemlerini içine almaktadır. Özellikle geç dönemlerde şekillenen Kazak etnik kimliğini izlemek daha kolaydır, Kırgızların etnik kimliğinin şekillenmesinde Deşt-i Kıpçak ve Moğulistan döneminden başka Kuzey Sibir dönemi de vardır. Kırgızların batıya doğru hareketleri sırasında her dönemde Yenisey, Altay ve Güney Moğolistan bölgesi ile bağları olmuş ve Tiyeşan Kırgızları'nın etnik kimliklerinin şekillenmesinde Yenisey-Altay Kırgızları önemli roller üstlenmişlerdir.

Kırgızistan ve Kazakistan'da Kırgız-Kazak boylarının etnik tarihleri, değerli araştırmacılar tarafından bazı boylar esas alınarak ayrıntıya girilmeden genel olarak incelenmiştir. Bu noktadan hareketle, Kırgızlar ve Kazaklar arasında mevcut olan boy adları-etnik adlandırmalar tarafımızca ilk defa geniş ve ayrıntılı şekilde tespit edilerek, benzer olan boyların isimleri üzerinde durulmuştur. Kırgız tarihçi, etnograf ve antropologlarının kendi etnik tarihlerini Kazakların ise kendilerinininkini ayrıntılı olarak araştırdıkları bilinmektedir. Fakat her iki ülkenin antropologları bu halklar arasındaki fizikî yakınlıkları ayrıntıları ile ele almamış ve benzerlikleri günümüze kadar sistemli bir şekilde karşılaştırmamışlardır. Yapılan antropolojik araştırma sonuçlarına tarihî perspektiften bakarak bu halklar arasındaki mevcut yakınlık ayrıntılı olarak açıklanmaya çalışılacaktır.^[6]

Kırgızistan ve Kazakistan'da yapılan ekspeditsiyalardan elde edilen sonuçlardan arkeologlar, antropologlar, etnograflar ve etnik tarihçiler faydalandığı halde zikredilen materyaller her iki ülkede karşılaştırmalı olarak sıkça kullanılmamıştır. Kırgız ve Kazak boyları araştırılırken etnik tarih bahsinin ön plana çıkarılmasının tarafımızca hedeflenen sebepleri vardır. Tarihçilerin bu materyalleri kullanmaları sağlanarak Kırgızların Kazakistan'daki çalışmalarından Kazakların Kırgızistan'daki çalışmalarından organize olarak faydalanması amacı güdülmüştür.

Orta çağ döneminden (XIV. Yüzyılın ikinci yarısı XVI. Yüzyılın sonu) itibaren problemin tespiti üzerinde durularak boyların birbirleri ile olan etnik karışma dönemleri araştırılmıştır. Bu çalışmada ayrıca, Kazak ve Kırgız şecerelerindeki ortaklıklar özellikle dile getirilerek birbirini tamamlayan tarihî bağı, etnografyanın önemli kaynaklarından biriyle de pekiştirme yoluna gidilmiştir. Bunun içinde Kırgızlar ve Kazaklar arasında önemli kaynaklardan birisi şeklinde kabul edilip kullanılan şecerelerden yararlanılarak boyların birbirleriyle yakınlıkları farklı bir yönden de ele alınmak istenmiştir. Fakat şecereler mevcut verileri destekler özellikler taşıdığı takdirde değer taşır, bir tarihçi için diğer yazılı kaynaklardan çok sonra gelir ve önem derecesi azdır.

Konu araştırılırken önceden yapılan araştırmalar iki ayrı etap olarak değerlendirilicek, yeni ve araştırılmayan noktaları irdeleyen bir etapla daha ayrıntılı bir tetkikat yapılmaya çalışılmıştır.

Birinci etapta, Çarlık Rusyası döneminde P.İ. Rıçkov, Yakinef Biçurin, A. Vambery, A. İ. Levşin, V. V. Velyaminov-Zernov, Ç. Valihanov, A. Haruzin, N. A. Aristov, V. V. Barthold gibi araştırmacılar, Kırgız-Kazak coğrafyasına ilmî ekspeditsiyalar düzenleyerek, tarihî ve etnografik materyallere dayalı olarak çeşitli kitaplar neşretmişlerdir. Çarlık Rusyası döneminde Kırgız-Kazak tarihi birçok ayrıntısı ile araştırılmış ve o döneme ait araştırmacılar değerli el yazmalarını tespit ederek bu eserleri incelemişlerdir. Bu dönemde birçok tarihî kaynak Arapça, Farsça, Çağatayca ve diğer dillerden Rusça'ya tercüme edilmiştir. Rusya İlimler Akademisi'nin kuruluşu ile birlikte Kırgızlar ve Kazaklar hakkında toplanan bilgiler bir sistem altında toplanmıştır.

Rusya İlimler Akademisi, 1723-1900 yılları arasında yüzleri bulan uzmanı (askerî görevli, seyyah, doktor, mühendis vb.) çeşitli görevler altında Kırgızlar-Kazaklar arasına bilgi toplamak ve bölgenin durumunu öğrenmek için göndermiştir. Yüzbaşı İ. S. Unkovski'nin (1723) seyahati, İ. İ. İslenev'in (1777) araştırma gezisi, Tyan-Şan Kırgızlarının ortaya çıkışı ve halkı hakkında bilgi edinmek için İ. G. Andreyev'in (1786, 1795, 1796) seyahati, A. L. Bubenov'un Narın Irmağı bölgesine kadar yaptığı gezi, diplomatik amaçla Issık Köl'e düzenlenen seyahatler ve Bugu boyunun önde gelenleri ile (1814-15) yılında yapılan görüşmeler, Kazakistan'da Semipalatinsk bölgesinden Issık Köl'e ve Güney Tyan-Şan'a kadar Mukin ile N. Leşçev'in (1820,1821) gezileri, Kırgızistan'da Bugu boyuna (1824-1825) yıllarında düzenlenen resmî ziyaret, seyyah T. F. Nifantev ve E.P. Voronin'in tarih, arkeoloji ve doğa gezisi (1851), Kuzey Tyan-Şan bölgesine E. P. Voronin, A. A. Varaksin ve N. L. Şestakov'un (1855) seyahati, Issık Köl'ün tarihi, etnografyası ve ilk heyet ile coğrafi araştırmaları M. M. Homentovski, Ç. Valihanov, A. İ. Bardaşev, A. M. Ya-novski, A. A. Varaksin, A. N. Konovalov ve N. L. Şestakov yönetiminde (1856) yıllarında başlatılmıştır.

P. P. Semenov'un Tyan-Şan'a seyahati sırasında Issık Köl'e (1856-1857) varışı, Kırgızların hayatı, folkloru ve dilini araştırmak için V. V. Radlov tarafından (1862-1869) yıllarında Tekes ve Karkı-ra'ya yapılan seyahatler, halkın tarihî etnografik özelliklerini, ülkenin ekonomik hayatını araştırmak için O. A. Fedçenko tarafından (1851) yılında Alay bölgesine-Fergana vadisine, Alay-Türkistan sıradağlarına ve Kokand Hanlığı'na yapılan seyahatler, Kuzey Kırgızistan ve Atbaşı'na V. V. Barthold'un (1893-94) yıllarında düzenlediği maddî kültür eserlerini tespit ve tarihî-arkeolojik kaynakları araştırma gezisi, A. V. Selivanov (1895) tarafından Issık-Köl'ün arkeolojik eserlerinin araştırılması ve tarihî coğrafyasını inceleme seyahati, Ta-las vadisinde bulunmuş olan eski Türk yazılı eserleri hakkındaki incelemeler, V. A. Kallaur, J. Berdihodjin ve M. Gastev'in (1896-98) yaptığı geziler, araştırmacılar tarafından düzenlenmiştir.⁴⁷¹ Bu ekspeditsiyalardan bazıları konumuz açısından büyük önem arz ettiği için Kırgızistan ve Kazakistan İlimler Akademisi Kütüphanesi'nin *Redka-ya Kniga (Nadir Eserler)* Bölümü'ndeki değerli eserlerden faydalanılmıştır. Belirtilen araştırma raporları incelenerek tezimizde kullanılmıştır. Bunların dışında çok sayıda yabancı araştırmacı aynı bölgelere geziler düzenlemiştir, fakat bu gezilere konumuzun sınırlılık alanını aşmamak için değinilmeyecektir.

Kazak ve Kırgız tarihini önemli eserlerden faydalanarak araştıran ve ortaya koyduğu sentezlerle büyük değer taşıyan çalışmalar vardır. Kazak-Kırgız tarihi açısından önemli eserler arasında kabul

edilen A. İ. Levşin'in 1832 yılında Peterburg'da yayınladığı *Opisani kirgiz-kazaçih ili kirgiz-kaysatskih, ord i stepey ...* adlı eseri, P. Savel-yev'in "Djuçıdı Siney Ordı", TVO, 1857, C.III, S. II adlı dergide yayınladığı makalesi, V. Vasilyev'in *İstoriya i drevnosti vostochnoy çasti Sredney Azii (ot X do XIII veka)*, Sen Peterburg, 1857 yılında yayınladığı eseri, K. Soldatenkova ve N. Şçepkina'nın *Oçerk zauralskoy stepi i Vnutrenney ili Bukeevskoy ordı*, Moskva, 1859 yılındaki araştırması, V V. Velyaminov-Zernov'un *İzsledovaniye o Kasimovskih tsar-yah i tsareviçah*, S. Peterburg, 1863-1887, C.I-IV'ü, A. Vambery'nin *Oçerki Sredney Azii*, Moskva, 1868 adlı eserinin antropolojiyle ilgili bölümleri, A. İ. Makşeyev'in *Geografiçeskiye, etnografiçeskiye i statistiçeskiye materialı o Turkestanskoy kraye*, Zap. Russk. Geogr. Obş-va po Otdelenno Statistiki, 1871, C.II adlı kitabı, V V. Grigoryev'in *Vos-toçnyy ili Kitayskiy Turkestan*, S. Peterburg, 1869-1873, C.I-II adlı eseri, G. N. Potanin'in *Oçerki Severo-zapadnoy Mongolii*, S. Peterburg, 1881-1883, I-IV cilt halinde yayınladığı çalışması, Ç. Valiha-nov'un (1865 yılına kadar) Kazakistan, Orta Asya ve Doğu Türkistan tarihi ile ilgili meseleler hakkında yazdığı el yazmaları değerli eserler arasında kabul edilir.

Ç. Valihanov'un Kırgız tarihi hakkında yazdığı çalışmalardan "*Kırgız Şeceresi, Kırgızlar Hakkında Yazmalar, Kırgızların Göçüp Yerleşmesi Hakkında ve Manas Destanı*" ile ilgili olanlarını özellikle belirtmek gerekir. Ayrıca Velihanov, Kırgızlar ve Kazaklar arasındaki cüz oluşumları, sosyal ve etnik yapı hakkında da değerli bilgiler bırakmıştır. N. Katanov'un *Etnografiçeskiy obzor turetskogo-tatarskogo plemen*, Kazan, 1894 yılında yayınladığı çalışması, N. A. Aristov'un Kırgız ve Kazak tarihi için çok değerli olarak kabul edilen "Opıt vı-yasneniya etniçeskogo sostava kirgiz-kazahov Bolşoy Ordı i kara-kirgizov...", *Jivaya Starina*, 1894/1895, C.III-IV. ve "Zametki ob etni-çeskom sostave tyurkskih plemen i narodnostey i svedeniya ob ih çislennosti", *Jivaya Starina*, S. Peterburg, 1896, C.III-IV adlı çalışmaları önemle belirtilebilir.

A. Haruzin'in *Kirgizi Bukeevskoy Ordı (Antropologo-etnologogi-çeskiy oçerk)*, Moskva, 1889-1891, C.I-II; *Kurganı Bukeevskoy stepi*, Moskva, 1890'da yayınladığı antropoloji araştırmaları, P. İ. Rıç-kov'un *İstoriya Orenburgskaya*, Orenburg, 1896 adlı değerli çalışması, N. İ. Grodekov'un "Kirgiz i karakirgiz Sır darinskoy oblasti", *Yu-ridiçeskiy Bıt*, Taşkent, 1889 adlı makalesi, G. E. Grumm-Grjımay-lo'nun *Zapadnaya Mongoliya i Uryanhayskih kray*, S. Peterburg-Le-ningrad, 1914, 1926, 1930, C.I-II-III/1, III/2 adlı çalışmaları kullanılmıştır. V. V Radlov'un *Etnografiçeskiy obzor turetskih plemen Sibi-ri i Mongolii*, İrkutsk, (1883)-1929 adlı sözlüğünün dışında Sibir'den adlı değerli çalışmasını ve başka eserlerini, son dönem Kırgız tarihinin değerli araştırmacılarından V. V. Barthold'un 1898 yılında yazdığı *Oçerk istorii Semireçya*, "İstoriya Turkestana", Soç. Moskva, 1964, C.II, Ç.I, "Balasagun", Soç., Moskva, 1965, C.III'ü gibi bazı önemli eserleri konumuza dahil olan ciltler açısından sayılabilir.

İkinci etapta, Sovyetler Birliği dönemi şeklinde bilinen bu zaman dilimi içinde bir önceki dönemin kaynaklarına dayalı olarak önemli araştırmalar yapılmıştır. Rejimin başlangıç yıllarında Şekerim Kudayberdiulu (ulu-oğlu),⁸ A. P. Çuloşnikov,¹⁸¹ B. Soltonoyev,¹⁹¹ M. Tınışpayev,¹¹⁰¹ S. Asfendiyarov, G. E. Grumm-Grjımaylo¹¹¹¹ gibi yaptığı araştırmalarla Kırgız ve Kazak boyları açısından önemli bilgiler veren ilim adamlarını önemle zikretmek gerekir. Kazakistan ve Rusya'da S.

M. Akinjanov'un yanı sıra Kazak boyları üzerinde uzun yıllar çalışan V. Vostrov, M. S. Mukanov'un E. Margulan'ın V. İ. Yudin'in ^[12] Yu. A. Zuev'in, K. A. Pişçulina, O. E Akimuşkin'in, T. İ. Sultanov, M. H. Abuseyitova, B. E. Kumekov ve diğer araştırmacıların içinde özellikle S. M. Abramzon'un A. N. ^[13] Bernştam'ın Ya. R. Vinni-kov'un Kırgızistan'da özellikle M. B. Camgırçinov'un Ö. Karayev, K. Manayev, S. Attokurov, İ. Moldobayev, A. M. Mokeyev gibi diğer akademisyenlerin incelemeleri tetkik eser olarak araştırmamızın bazını oluşturmuştur. Bu etapta, Sovyet tarihçi, arkeolog ve antropologlarının yayınladıkları kitaplar konumuz açısından önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca belirtilen dönemde sahasında uzman olarak kabul edilen ve uzun yılların çalışmaları sonucunda yayınlanan “*Kırgız SSR*” ve “*Kazak SSR*” tarihlerinin özellikle ifade edilmesi ve üzerinde durulması gerekmektedir. Bunların dışında B. A. Ahmedov'un “K izuçeniyu politiçeskoy istorii kirgizii XV veka”, *Akademi Nauk Uz-bekskoy SSR ONUZ*, Taşkent, 1961, 15 adlı makalesinden, *Gosu-darstvo kočevih Uzbekov*, Moskva, 1965 yılında neşrettiği kitabından ve diğer kitaplarından bahsetmek gerekmektedir. İkinci etapta, iki halk arasındaki tarihî bağlar özel bir konu olarak incelenmemiştir.

Üçüncü ve son etap ya da bağımsızlık dönemi diye bilinen, tarafsız tarih yazıcılığının en belirgin olarak görüldüğü bu yıllarda bazı yeni araştırmacılar adlarını duyurmaya başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin son yıllarında yetişen ya da bağımsızlık döneminde yurt dışında eğitim alan akademisyenler, bu döneme farklı bir anlayış getirmiş ve yeni araştırmalar yapmışlardır. Özellikle Kırgız-Kazak etnik tarihi ve kökenleri üzerine çalışan araştırmacılar, kısa süre içinde önemli araştırmalar neşretmişlerdir. Bu dönemde, yabancı araştırmacılarla da ortak ilmî heyetler oluşturulmuş ve Kırgız-Kazak tarihi ile ilgili uluslararası kongreler düzenlenmiştir. Kırgızlar arasında T. D. Cumanaliyev, O. Karatayev, T. Asanov, R. Coldoşev, T. K. Çorote-gin, Kazaklar arasında da son dönemde J. D. Artıkbayev, H. Mada-nov, J. Mirzakanulı (ulı-oğlu), K. Salgaroğlu, B. B. Keribayev, Z. Ki-nayetoğlu ve diğerleri gibi yeni araştırmacılar konumuzla ilgili çeşitli kitaplar yayınlamışlardır.

Fakat yeni dönem tarihçileri, Sovyet dönemindeki gibi Kırgız ve Kazak tarihini birlikte değil ayrı ayrı araştırıp, şecerelere de önem verdiklerinden birinci dönemdeki Ç. Valihanov, A. İ. Levşin, N. A. Aristov, A. Haruzin (özellikle antropoloji) gibi uzmanların inceledikleri (iki halk arasındaki tarihî bağlar) ilişkiler unutulmuştur.

Konu hakkında temel kaynak olarak kabul edilen yazma eserlerin yanı sıra Rus araştırmacıların yapmış olduğu tetkikler, gezi raporları, şecereler ve son olarak yazılan tetkik (araştırma) eserler (üçüncü dereceden araştırmalar) incelenmiştir. Yazma eserlerin büyük bir kısmı İngilizcenin yanı sıra Rusça, Türkçe, Kazakça, Kırgızca, Uygurca, Özbekçe, Türkmence, Tatarca, Azerice ve diğer lehçelere çevrildiği için bu eserlerden direk olarak değil de tercümelerinden faydalanma yoluna gidilmiştir.

Tarihçi İbnü'l Esir'in yazdığı “*Kitabu'l Kâmil fit Târih*” adlı eserde Kırgızlar hakkında çeşitli bilgiler mevcuttur. ^[14] Özellikle Karahanlılar, Karakitaylar, Selçuklular ve Harzemşahlar dönemi hakkında ayrıntılı bilgiler bulmak mümkündür. Konumuz açısından Kara-kitayların Kırgızlar ve sonradan Kazakları oluşturacak olan boylar arasındaki dağılışı ve etnik olarak karışımını izleme kolaylığı sağlayan bir eser olarak görülür. Alaaddin Ata Melik Cüveynî'nin “*Tarih-i Cihan Güşa*”

adlı üç ciltlik eserinde Karakitaylar'dan sonra Orta Asya'ya Moğolların düzenledikleri seferler ve bölgedeki işgal hareketleri anlatılmaktadır. Eser, başka konular hakkında da ayrıntılı bilgiler vermektedir. Fakat bizim için eserin önemli olan yönü Moğolların Kırgızları hakimiyet altına almak için düzenledikleri saldırıları anlatmasıdır. Moğollar döneminde Kırgızların bulundukları bölgeleri ve yer aldıkları askerî hareketleri bu eserden faydalanarak öğrenmek mümkündür. Ayrıca, Moğol kökenli olan boyların tarihleri incelenirken sonradan Türk kavimleri arasına nasıl katıldıklarını tespit açısından da sonraki dönemlere ışık tutan aydınlatıcı bilgiler vermektedir. Raşideddin'in "*Câmiu't Tevârih*" adlı eseri 1310-1311'li yıllarda tamamlanmıştır. Bu eser, Kırgızlar ve diğer Türk devletlerinin tarihlerinin öğrenilmesi için değerli bilgiler ihtiva etmektedir. Özellikle günümüz Kırgız ve Kazaklarının sosyal birlikleri içinde yer alan boyların etnik kökenlerini tespit etmede en önemli kaynak durumundadır. Bunun için araştırmamızda özellikle üzerinde önemle duracağımız kaynaklardan birisi olarak kullanılacaktır. Kırgız ve sonradan Kazak birliği içinde yer alan boyların büyük bir bölümünün adı bu eserde mevcuttur.^[15] Mısır'da seyyah el-Ömerî tarafından yazılan "*Mesâililu'l-Ebsâr fî Memâliku'l-Emsâr*" adlı eser, XIII. ve XIV. Yüzyılda Moğol baskınları sırasında Orta Asya, Yedisu bölgesinde vukû bulan olaylar ve Kıpçakların askerî hareketlerini açıklayan klasikler arasında kabul edilir.

Şerafeddin Ali Yezîdî'nin yazdığı "*Zafernâme*" adlı eserden XIV. Yüzyılın üçüncü çeyreğinde ve son çeyreğinde Güneydoğu Kazakistan ve Yedisu bölgesinde meydana gelen siyasî-askerî olayları öğrenmek, Timur'un buralara ve Yedisu bölgesine (Moğulistan sınırları içinde yer alan Kırgızlara) yaptığı askerî hareketler hakkında ayrıntılı bilgi bulmak mümkündür. Yazarı belli olmayan "*Muizu'l-Ensâb fî Şeceretüüs Selâtin-i Mogul*" adlı eser 1426 yılında Timur'un torunu olan Şahruh'un görevlendirmesiyle yazılmıştır. Bu eserde, Cuci sülalesinin şecereleri ve Urus Han ile torunları hakkında ayrıntılı bilgiler bulunabilmektedir.^[16]

Yine bu dönemin eserlerinden Nizameddin Şâmî'nin "*Zafernâme*"si^[17] Hicrî yıl hesabıyla 806 (1404) yılında yazılmıştır, bu değerli kaynaktan XIV. Yüzyılda ve XV. Yüzyılın başında meydana gelen olayları öğrenmek, Kırgız ve Kazaklar arasına sonradan katılan boylar hakkında bilgi edinmek mümkündür. Muîned-din Natanzî'nin yazdığı "*Muntâhabüt Tevârih-i Muînî*" adlı eseri Kazakistan tarihini araştıranlar için önemli bir kaynaktır, "*İskender Anonimi*" adıyla da tanınmaktadır. Bu eser, 1412-1414'lü yıllarda Timur'un torunu İskender'in isteği üzerine kaleme alınmıştır. Kaynak çalışma incelediğimiz dönem açısından önemlidir ve Güneydoğu-doğu Kazakistan, Kırgızistan ve Doğu Türkistan hakkında değerli bilgilere sahiptir.^[18] Kitapta özellikle Esen Buga (Boğa), Tuğluk Timur dönemi ve Timur'un fetihleri ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Yine bu dönemin klasiklerinden 1423 yılında Timur'un torunu Mirza Baysungur'un ricasıyla Hafız-ı Ebru'ya yazdırılan dört ciltlik "*Mecmuâtüt Tevârih*" adlı eser temel kaynaklardan biri olarak kabul edilir. Dördüncü cildinde Kazak ve Kırgız tarihine ait önemli bilgiler mevcuttur.

Abdurrazzak Semarkandî'nin "*Matlau's Saadeyn ve Mecmâu'l Bâhreyn*"^[19] adlı eseri de araştırdığımız dönem açısından önemli olarak kabul edilen klasikler arasındadır. Bu eserde, Timur'un Moğulis-tan'a ve Maverâünnehir üzerine düzenlediği seferler sırasında askerî mücadelelere katılan boyların adlarını ve gelişen olayları öğrenmek mümkündür. Uluğ Beğ

döneminde Kırgızların yaşadığı topraklar üzerinde vukubulan askerî mücadeleler de bu eserde ayrıntılı olarak tespit edilebilmektedir. Muhammed Havenşah Mirhond'un "*Ravza-tu's Safa*" adlı eserinin altıncı cildinde 1420'li yıllardan itibaren Güneydoğu ve Doğu Kazakistan tarihi hakkında yeterince bilgi vardır. Ebu'l Hasan Seyyid Ali el-Cüzcânî'nin "*Mesâlikü'l-Memâlik*" adlı kitabında Güneydoğu ve Doğu Kazakistan'a ait tarihî coğrafya ile ilgili bilgiler mevcuttur. Dönemin en değerli eserlerinden biri olarak kabul edilen ve birçok dile çevrilmiş bulunan Mirza Muhammed Haydar Dulatî'nin "*Târih-i Râşîdî*"^{20} adlı eseri XIV.-XVI. asrın olaylarını ayrıntılı olarak ele almaktadır. Zikredilen eserden bu döneme ait olarak Kazak ve Kırgız topraklarında vukubulan birçok olay öğrenile-bilmektedir. Aynı zamanda eserden Moğullar, Kazaklar ve Kırgızlar arasında yaşayan boylar ve sosyal yaşayışları hakkında belirtilen tarihlerde bilgi bulmak mümkündür. Bu eser de konumuz açısından en değerli kaynak durumundadır ve özellikle araştırmamızın üçüncü bölümünde her boyun incelenmesinde müracaat edilen kaynak niteliğindedir. Günümüzde Kırgız ve Kazaklar arasında yer alan boyların büyük bir kısmı bu eserde mevcuttur.

Mesud ibn Osman Kuhistanî'nin yazdığı "*Tarih-i Ebu'l-Hayr el-Hânî*" adlı eser Şeybânî tarihleri arasında bilinenlerdendir. 14281468 yılları arasında Doğu Deşt-i Kıpçak beklerin hanı olarak bilinen Ebulhayr Han'ın şahsına hediye olarak yazılan bir çalışmadır. Genel tarih hakkında Abdullah Belhî diye bilinen Abdullah bin Muhammed'in yazdığı "*Zubdetu'l Eser*" adlı eser, bazı bölümlerinde Orta Asya'da XIV. Yüzyılın sonu ve XVI. Yüzyılın başında vukubulan olayları içine almaktadır. Kamilleddin Binaî "*Şey-bânî nâme*"^{21} ve "*Fütûhât-ı Hânî*" adlı eserlerini XV. Yüzyılın sonlarına doğru yazmıştır. Binaî'nin kitapları bu dönemin değerli eserleri arasındadır. Molla Şâdî'nin yazdığı "*Fetihnâme*" adlı eser, XV asırdan XVI. Yüzyılın başlangıcına kadar olan olayları açıklamaktadır. Bu çalışma, Muhammed Şeybânî Han'ın buyruğu ile hazırlanan bir klasiktir. "*Tevârih-i Güzîde-i Nusretnâme*" adlı eserin yazarı, kitap üzerinde belli olmamasına rağmen araştırmacıların tespitine göre Şeybânî Han'dır. Bu kaynak, Ebulhayr Han'ın ölümünden sonra Canibek ve Kerey'in konar-göçer Özbeklerden koparak Deşt-i Kıpçak dalasında-ki (bozkırlarındaki) mücadeleleri hakkında bilgi vermektedir. Babür Han'ın değerli eseri olarak kabul edilen "*Bâbürnâme*"nin^{22} Hindistan'daki mücadelelerinden önce XV. Yüzyılda Maverâünnehir ve Yedisu bölgesinde meydana gelen olaylar hakkında da bilgi verdiği bilinmektedir.

XVI. asrın tanınan Osmanlı alimlerinden biri olan Seyfi Çele-bî'nin yazmış olduğu eserin adı "*Kitab-ı Padişahı Vilâyet-i Hind ve Kıtay ve Hotan ve Kaşmir*"dir. Eserde Kazak-Kırgız tarihi ile ilgili dikkat çekici bilgiler mevcuttur. Ayrıca Kazakların Kalmaklarla olan askerî mücadeleleri ve Kırgızlarla Kazakların sosyal hayatı hakkında bilgi edinebilmek mümkündür. XVI. asırda "*Cengiznâme*" adlı eser kaleme alınmıştır. Bu eser döneminin en önemli kaynaklarından biri olarak kabul edilmektedir. Yazarının Ötemiş Hacı ibn Mevlâna Muhammed Dost olduğu bilinmektedir. ^{23} O dönemde, Kazakların bölgedeki diğer kavimlerle yaptığı askerî ve siyasî mücadeleler bu eserde tafsîlâtı olarak verilmiştir. Yine XVI. asrın değerli eserlerinden biri olarak kabul edilen ve Kazak tarihi açısından önemli bir klasik şeklinde görülen "*Camiut Tevârih*"in yazarı Kadirali Celayirî'dir. ^{24}

Şah Mahmud Çuras'ın “*Tarih*” adlı eserinde XVI. asırdan itibaren dört Kazak hanının dönemi önemli noktalarıyla verilmiştir, eserin yazım tarihi 1676 yılı civarındadır. Bu dönemde aynı zamanda Kazak-Moğol mücadeleleri de ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.^[25] XVI. asrın değerli eserlerinde Doğu Türkistan'daki Moğul emirleri hakkında tafsîlâtlı bilgi veren bazı kaynaklar şunlardır: Emin Ahmet Râzî'nin “*Heft-i İklim*” adlı eseri 1593-94 yıllarında yazılmıştır, Haydar ibn Ali Râzî'nin “*Tarih-i Haydar*” adlı klasığı, 1611-1619'lu yıllar arasında ve Mahmud ibn Veli'nin “*Bâhru'l Esrâr fî Menâkibü'l Ahyâr*” adlı kitabı 1640 yılında yazılmıştır. Tevekkel Han dönemi kaynaklarından “*Tarih-i Alemârây-i Abbâsî*”, Muhammed Avaz'ın “*Zeyne'l Ku-lûb*” adlı eseri (Kırgızlarla ilgili bölümleri vardır), Hocam Kulubek'in “*Musahhirü'l-Bilâd*” ve “*Tarih-i Kıpçak Hânî*” gibi eserleri bu dönemde meydana gelen olayları tasvir etmektedir.

Kaşgar'daki Hoca Muhammed Şerif'e ithafen yazılan ve yazarı tespit edilemeyen “*Tezker-i Hoca Muhammed Şerîf*” adlı eser de dönemin klasikleri arasındadır. Bu eserde Kazak-Kırgız ilişkileri hakkında bilgiler vardır. Ebulgazi Bahadır Han'ın iki kitabında da “*Şece-re-i Türk* ve *Şecere-i Terâkime*”^[26] Kırgızlar hakkında bilgiler bulunmaktadır. Bu eserler, birçok tarihçi ve diğer disiplinler üzerine çalışanlar tarafından klasik eserler olarak kullanılmışlardır. Bu eserlere ek olarak farklı dönemlerde Kırgız ve Kazak tarihi kaynakları arasında kullanılan Handemir'in “*Habibü's siyer*”i, orta asırları içine alan dönem için Zeyneddin Vasi'nin “*Bâdeu'l Vekâyi*”si, yine aynı dönem Orta Asya tarihi için Hafız Tanış ibn Mirmuhammed Buharî'nin “*Şerefnâme-i Şâhî*”si zikredilebilir.

Kırgız ve Kazak tarihi açısından birinci dereceden kaynak olarak kabul edilen Orhon ve Yenisey kitabeleri (*Orhonskie nadpisi. Kül-tegin Bilge-Kagan Tonyukuk*, Semey, 2001-Çin yıllıklarından sonra Kırgız adının geçtiği ilk kaynaklardan biri olarak bilinen) daha sonra Mahmut Kaşgari'nin (ديوان لغات الترك = *Divân-ı Lügati't-Türk*) *Türk Sözlüğü*”, (Çeviren: A. K. Egebay), Almatı, 1997, C.I-III, Kurbanğali Ha-lid'in *Tevârih-i Hamse*, Almatı, 1992, Mirza Ulugbek'in *Türt Ulus Tarihi*, (Çeviren: B. A. Ahmedov), Toşkent, 1994 gibi klasik kaynaklar öncelikli olarak incelenmiştir.

Bunların yanı sıra Moğul tarihi ve Çağatay sülalesi hakkında önemli bilgiler veren ³ *تاریخی یا مانی. قازان. ۱۹۰۵* Molla Musa bin Molla İsa Sayramî, “*Tarihi Yemânî*”. *İstoriya vladiteley Kaşgari*, İzdannaya. N. N. Pantusov, Kazan, 1905 tarihli eser de gözden geçirilmiştir. Daha sonra ise Sovyetler Birliği döneminde yapılan çalışmalarla birçok halkın tarihine dair yazma kaynaklar incelenmiş ve önemli olan bölümler materyaller olarak tercüme ettirilmiştir. Kırgız ve Kazak tarihine ait olan ve yazma eserlerde geçen metinleri içine alan *Materiali po istorii kirgizov i Kirgizii*, Moskva, 1973, C.I; (*Kırgızdardın cana Kırgızstandın tarihıy bulaktarı* (Çeviren: M. Kocobekov, T. Abdiyev), C.I, Bişkek, 2002; *Materiali po istorii kirgizgızov i Kirgizii*, Moskva, C.II, Resp. İUA. Kolyazmalar Fondu, No. 629 (5176); (*Kırgızdardın cana Kırgızstandın tarihıy bulaktarı* (Tüz: K. Cusayev, A. M. Moke-yev, D. Saparaliyev, Kot:K. İbraimov), C.II, Bişkek, 2003; *Materiali po istorii Kazahskih Hanstv XV-XVIII vekov (izvleçeniya iz persidskih i tyurskih soçineniy)*, Almatı, 1969; *Materiali po istorii turkmen i Turkmenii (arabskie i persidskie istoçniki VII- XV vv.)*, M.; L., 1939, C.I-II. taranmış ve konumuz açısından gerekli olan bölümler kullanılmıştır.

I. BÖLÜM

KIRGIZ-KAZAK ETNONİMİNİN TAHLİLLERİ ve KIRGIZLARLA-KAZAKLARIN ANTROPOLOJİK ÖZELLİKLERİ

1.1. Kırgız Adının Anlamı

Etnik tanımlar ve millet isimleri (etnonimler) uzun tarihî seyirlerin sonucunda şekillenmiş ve farklı dönemlerde bu isimler çeşitli fonetik değişimlere uğrayarak kullanılmışlardır. Bir etnik ismin farklı etnik komponentleri (karışımları) tanımladığı dönemler olduğu gibi sadece bir etnik kimliği ifade ettiği de bilinmektedir. Etnik tanımların dilin kullanımına, etkileşim içinde bulundukları dillerin yapısal etkisine ve etnik kitleyi isimlendiren yabancı milletlerin verdikleri adlara göre değişiklik gösterdiği görülür. Etnik ismin başka milletler tarafından tam olarak tanımlanabilmesi için siyasî bir geçmişe sahip olması gerekir. Tarihî seyir içinde köklü bir geçmişe sahip olmayan etnik grupların ya da devletlerin, millet olma seviyesine ulaşırsalar bile varlıklarını koruyacak kadar güçlü siyasî teşekküller oluşturamadıkları görülür. Bu devletlerin varlıklarını koruyabilmeleri söz konusu olsa bile etnik yapılarını muhafaza etmelerine rağmen isimlerinin değiştiği ya da etnik grupları hakimiyet altına alan devletlerin kendi isimlerini onlara zorla kabul ettirdikleri de bilinmektedir. Kırgız etnoniminin yapısının kendi dilinde zamanla değişime uğramasının yanı sıra başka bir dile geçerken fonetik yapısı açısından büyük değişikliklere uğradığı unutulmamalıdır. Bu önemli nokta gözden kaçırıldığı için bazen araştırmacılar aynı adın farklı şekillerdeki okunuşunu başka bir etnonim olarak görmektedir. Kırgız adının okunuşunun yanı sıra diğer adların okunuşunda da bu tür problemler yaşanmıştır.

Kırgız adının kullanılmaya başlayışı ve diğer milletler tarafından kayıtlara geçirilişi bilindiği gibi çok eski dönemlere kadar uzanmaktadır.

Bu adın Çin yıllıklarında geçiş tarihi, Hunlar dönemine kadar tarihlenebilmektedir. 2200 yıllık bir etnonimin günümüze kadar farklı şekillerle de olsa ulaştığı düşünüldüğünde Kırgızların tarihi seyri ilgi uyandırmaktadır. Tarihte bir milletin etnik varlığını kaybetmeden koruyabilmesi için çeşitli şartlar gerekmektedir. Kırgızların etnik varlıklarını koruyabilmelerinin en önemli sebeplerden biri dil özelliklerini koruyabilmeleri ikincisi ise demografik olarak bölgedeki üstünlüklerini her zaman sağlamlaştırabilecek nüfusa sahip olmalarıdır. Kırgız adının uzun zaman Çince transkripsiyon farklılıklarına rağmen aynı anlamda kullanıldığı (Arap ve Farsî seyyahların harf değişiklikleri ile telaffuzlarının dışında) görülür.

Ruslar arasında da bu etnonimin uzun yıllar farklı şekillerde değerlendirildiği anlaşılmaktadır. A. İ. Levşin, “Kazaklarla Kırgızların aynı isimle adlandırılmasının normal olduğunu; Rusların, Kazaklarla Kırgızları XVII. Yüzyılda tanımaya başladıkları ve bu yabancılar hakkında tam olarak bilgi sahibi olamadıkları için onları birbirinden ayıramadıklarını” yazmaktadır.^[27] Rusların 1800’lü

yılların başına kadar Orta Asya coğrafyasında yaşayan boyların sosyal hayatlarını çok iyi bilinmemeleri sebebiyle boylar arasındaki küçük farklılıkları gözden kaçırdıkları anlaşılmaktadır. Kazak ve Kırgız tarihi hakkında bilgi veren Rus Ansiklopedileri'nin "Ural boyunda yaşayan konar-göçer halkları Kırgız diye adlandırdıkları ve bunları iki gruba ayırdıkları tespit edilmektedir. Bu iki gruptan biri Karakırgız diğeri de Kırgız-Kazak ya da Kazak-Kırgız'dır".^{28}

Kırgız adının etimolojik tahlili ve anlamı 200 yıldır Rus araştırmacıların ve Avrupalı alimlerin dikkatini celbetmiş, bu konu üzerinde çok sayıda akademisyen çeşitli görüşler ileri sürmüştür. Tezlerin bazıları kelime etimolojilerinden hareketle ileri sürülürken bazıları da etnografik materyallere dayalı olarak savunulmuştur. Kırgız adının anlamı ve ortaya çıkış sebepleri ile ilgili tezler sadece tarihçilerin dikkatini çekmemiş, aynı zamanda dilciler, sinologlar ve türkologlar da dil bilimine dayalı tezleri ileri sürmüşlerdir. Bu tezler arasında akademisyenlerce kabul gören tezler olduğu gibi birçok akademisyenin şiddetle karşı çıktığı ve ilmî olarak sağlam delillere dayanmadığı için reddedilen tezler de mevcuttur.

Kırgız adının Çince transkripsiyonu ile ilk kez yazılışı, araştırmacılar tarafından farklı şekillerde okunmaktadır. Çincenin dil özellikleri sebebiyle yabancı isimleri yıllıklara geçirirken kendi telaffuz şekillerine göre düzenlemesi sonucunda birçok adın-kelimenin okunuş ve söyleniş özelliğinin bozulduğu bilinmektedir. Tabiî olarak Çincenin asırlar içinde geçirdiği değişimleri de göz önünde bulundurmak gerekir. Kırgız etnoniminin Çin yıllıklarında "chien-k'un, hsia-chia-ssu (ho-ku-ssu), ke-k'un" v.d. şekillerde transkribe edilmesi M.Ö. 203-201'li yıllardadır. Çinli araştırmacılarından U. Lan'ın verdiği bilgilerde az da olsa Kırgız adının okunuş farklılıklarının bulunduğu görülür. Ona göre, "Han devrinde Kırgızlar "chien-ku", "chien-k'un" şeklinde tarihî kayıtlara geçirilmiştir".^{29} W. Eberhard'a göre "Han döneminde Kırgız adının okunuşu "çye-çya-sı" ve "cye-gu, cu-vu" şeklindedir.^{30} Du Runkun, Kırgız adını diğer sülaleler dönemindeki okunuşlarından farklı transkribe ederek yeni yaklaşımlar ileri sürmüştür. Ona göre, "Kuzey Wei döneminden Sui döneminin sonuna kadar Kırgız adı "ki kuş" (ki-ku-ş) şeklinde kulla-nılmıştır".^{31} "Kuzey Chou Tarihnamesi" ve "Kuzey Tarihi" adındaki kaynaklarda Kırgızlar (chie-ku) adıyla görülmektedir. Bu okunuş şekillerindeki farklılıklar, klasik Çince'deki hiyerogliflerin farklı seslere dayalı olarak okunmasından veya aynı şeklin birden fazla sessiz harfi ifade etmesinden kaynaklanmıştır. Daha sonra bu ad, Sui döneminde "chie-ku" (chie-kü) "chie-ku (chieku), "ko k'un" (koku), "chie hu" (chiehu), "hı hı s" (hıhıs) ve "chia-chia-ssu" (chiachiassu) şekline dönüşmüştür. Tang sülalesi döneminde "chien-k'un tsze-gu-kirkut, kirkun" şeklindedir, bu okunuşlar Kırgız isimlerinin en eski okunuş şekilleri olarak bilinir.^{32}

Çin yıllıklarının dışında Türk boylarının-diğer toplulukların tarihleri hakkında önemli bilgiler veren "General Günlükleri" ve "Seyyah Raporları", Kırgızlar hakkında da bilgiler vermektedir. Özellikle Kuzey Çin'in coğrafi yapısı ve bu bölgelere yakın olarak yaşayan kuzey kavimleri hakkında tafsilâtı bilgi bulmak mümkündür. Bu eserlerden biri de tarihçi Sema Tsyen'in yazdığı "Tarihî Tezkereler" (Ş-tszı) dır. M.Ö. 99 yılında Türk boylarının yaşadıkları bölgelerde "ke-k'un" (chien-k'un) Kırgızların, Hunlara yakın yerlerde meskun oldukları açıklanmaktadır.^{33} Yu. A. Zuev'e göre,^{34} Kırgız adının kaynaklarda görüldüğü dönem, Çin'deki Muahhar Han sülalesinin (M.Ö. 25-

M.S. 220) hakimiyet yıllarına denk gelmektedir. Kırgız adının çok farklı şekillerde transkribe edilmesi bazı problemleri de beraberinde getirmiştir. Özellikle sülaleler döneminde Çin’de kullanılan diyalektlerin (transkript sistemine göre yazılan Kırgız adının yıllıklardan tespiti çok zor olduğu için) farklılığı, sinologlar arasında okuma problemleri çıkarmış ve Kırgız adı diğer adlarla karıştırılmıştır.

Çin yıllıklarından sonra Kırgız adının okunuşunun açık olarak görüldüğü kaynak Orhun ve Yenisey kitabeleridir. Topladığı materyallerle son dönem Kırgız ve Kazak tarihine- etnografyasına mührünü vuran Rus alimi V. Radlov, ^[35] Kırgız kelimesinin ifade ettiği anlamı “kırk cüz” şeklinde değerlendirmekte ve bu değerlendirmeyi Or-hon-Yenisey kitabelerine ^[36] dayalı olarak ileri sürmektedir. ^[37]

Kırgız etnoniminin söyleniş şekli ve kelimenin yazılışı Arap-Fars kaynaklarında farklıdır ^[38]. “Mirâtü’l Kâinat” ^[39] adlı kitapta ^[40] Kır-ı-gız (قرىغز) şeklinde Arap harfleriyle kayıtlara geçirilmiştir. Arap-Fars dillerindeki telaffuz şekillerinin (örneğin İstahrî’de Hirhiz) ^[41] dönemlere göre değişmesi ve seyyahlar-tüccarlar tarafından farklı şekillerde kullanılması, Kırgız adının birbirine benzer olmayan yazılış biçimleriyle kayıtlara geçirilmesine neden olmuştur. L. V. Oşanın, Kırgız tarihinin bazı problemlerinin yanı sıra Kırgız adı üzerinde de önemle durmuş ve birçok kaynağı tarayarak bu adın farklı okunuş <şekillerini ortaya koymuştur. L. V. Oşanın’ın incelemelerine göre “Arap kaynaklarında Kırgızlar “ yyn^ “ (transkripsiyonu) () adı ile zikredilmektedir (İstahrî, İbn Havkal v.d. yazarlar), Kaşgarlı Mahmut’ta ise onlar “qyrqyz” (JM) şekliyle bilinmektedir. Ayrıca Fars kaynakları da (Gerdîzî) Kırgız adını bu şekliyle zikretmektedir”. ^[42] B. Soltonoyev’in “İslâm seyyah ve coğrafyacılarının Kırgız’ı “kır-ges, kır uguz” sözünden kısaltılarak ifade ettiklerini bunun yanı sıra “kırk cüz”, “kırk uguz”, “kırk kız” ve “kırk usun” kelimesinin de kısaltması olabileceğini” açıkladığı görülür. ^[43]

Kırgız adının şecere kayıtlarına göre etimolojik olarak kullanılma şekilleri de kendine has özellikler taşır. Bu ad üzerine şecerelerde çeşitli bilgiler vardır. H. Karasayev’in topladığı bilgilere göre “Şeyh Mansûr el-Hallâc’ta “Kırgız” etnoniminin ortaya çıkışı “kırk kız” ile bağlantılı olarak zikredilmektedir. Bu rivayeti, “Osmanali Moldo ortak Türk diliyle yazılan “Divân-ı Mansûr” adlı eserde tespit etmiştir”. ^[44] A. M. Mokeyev’e göre “kırk kız ulamışı, Şeyh Mansur el-Hallac’ın Türkistan’daki şakirtleri tarafından ortaya atılmıştır”. ^[45] Kırgız tarihi ve sancıra geleneğine dayalı materyallerin karşılaştırmalı olarak tespitinde, temel kaynaklardan biri olan “Tarih-i Kırgız Şadmâniye” bizim için önemli bilgiler vermektedir. Osmanali Sıdı-koğlu, “Kırgız termininin ortaya çıkış şekillerinden birinde Oğuz-han’ın 24 torununun olduğu ve bunlardan birisinin adına dayandırılarak “kır kez”-”kır adamı”-talaa (bozkır) adamı” şeklinden hareketle açıklandığını belirtir. ^[46] Sözlü edebiyat kaynaklarından biri olarak kabul edilen Üsön Hacı’nın “Kırgız Sancırası” adlı derlemesinde de birbirinden çok farklı tezler ortaya konarak günümüze kadar Kırgız adının hangi şekillerde telaffuz edildiği ve anlamlandırıldığı gösterilmiştir. Buna göre: “1. Kırgız kelimesi “kırk kız” adından ortaya çıkmıştır. 2. Kırgız kelimesi “kırk yoz” (kırk uruu-boy) anlamını ifade etmektedir. 3. Kırgız etnonimi 40 rakamından ortaya çıkmıştır. Çünkü Türklerde kutsal olarak kabul

edilen rakamlardan biri de 40'tır. Bu ada eklenen "ız" ise çokluk ifade eden bir ektir. 4. Kırgız termini "kırguz" kelimesinden ortaya çıkmıştır. "Guz" adı ise eski tarihlerden itibaren boyları ifade eden bir isim olarak kullanılmaktadır".^[47]

Bu adın anlamı ve etimolojisi üzerinde son yıllarda gerek şecere gerekse folklorik kaynaklara dayalı olarak araştırma yapan Kırgız akademisyenlerin sayısı artmaya başlamıştır.^[48] SSCB döneminde yapılan saha taramaları yeniden değerlendirilerek bu kaynakların yazımına başlanmıştır. Belirtilen çalışmaları yürüten önemli isim Sabır Attokurov'dur. S. Attokurov, Kırgızistan İlimler Akademisi'nin El-yazmaları Bölümü'nde şecereleri ve yazma kaynakları (Kırgızistan'ın tamamında) inceleyerek çeşitli yayınlar neşretmiştir. Yine başka bir varyantta halk ağzında söylenegelen ve Kırgız adının ortaya çıkışını ifade eden yeni bir tez vardır. Çin'de yaşayan Kırgızlar arasındaki şecerelerde "askerleri toplayarak gidip düşmanı kırgızıp (kırıp) gel diye gönderilmiştir, düşmanı kırıp geldikleri için bu olaydan sonra "kırgız" adı koyulmuştur"^[49] şeklinde rivayetler mevcuttur. Çin yıllıklarında, Arap-Fars, Kırgız-Hakas, Kırgız-Kazak edebî metinlerinde, destanlarda, halk ağzındaki kullanılış şekliyle günümüze kadar ulaşan metinlerde 40 boy anlamının belirgin bir şekilde varlığını koruduğu görülmektedir. S. M. Abramzon da sözlü edebiyat ürünlerine ve etnografik incelemelere dayanarak "kırk+uruğ" şeklindeki kullanımı benimsemiştir. Kırgızların şecere geleneğinde ağırlıklı olarak 40 boy anlamı üzerinde durulur ve sözlü edebiyatın diğer kolları da bu tezi destekler özellikler sergiler. Kırgız adının etimolojik anlamının yanı sıra halk ağzındaki (folklorik) anlamlarından hareketle bu adın ortaya çıkışını çözmeye çalışan akademisyenler de olmuştur. Özellikle XIX. Yüzyılın başları ve XX. Yüzyılda Kazakistan ve Kırgızistan'da düzenlenen büyük organizasyonlara dayalı araştırma ekipleri, etnografya ilmine dahil olan materyalleri çok güzel bir şekilde tasnif etmiştir. Bazı ekspeditsiyaların sonuçları yayınlanmış olmasına rağmen, bazıları İlimler Akademisi'nin raflarında kalmış ve sadece saha uzmanlarına hitap etmiştir. Örneğin Kazakistan'daki et-nografik materyaller, Kazak Sovyet Ansiklopedisi'nde yer alırken Kırgızistan'da 30-40 yıl boyunca yapılan ve bölge bölge taranarak tespit edilen materyaller, Kırgız Sovyet Ansiklopedisi'ne alınmamıştır. Bu, Kırgız tarihi için büyük bir kayıp olmuş, yüzlerce ilim adamının çalışmaları gerekçesiz sebeplere ya da geçersiz gerekçelere dayalı olarak yayınlanmamıştır.

Kırgız adının birçok etnonim gibi tam olarak gerek okunuş gerekse anlam itibariyle tanımlanamaması, araştırmacıları yeni kaynaklara dayalı olarak incelemeler yapmaya zorlamıştır. Özellikle et-nonimlerin kökenleri üzerine araştırma yapabilecek linguistlerin ve sinologların konu üzerinde yaptıkları incelemeler, tarih ilmine büyük katkı sağlamıştır. Tarihçilerin dildeki ses ve yapı değişimlerini izleyebilecek donanımları olmadığı için etnik etimolojiler konusu, özellikle dilcilerin çalıştığı bir alan haline gelmiştir. Zikredilen sebeplere dayalı olarak bu türden kelime etimolojisi tartışmalarına dil alimleri de dahil olmuştur. Dil biliminde otorite olarak kabul edilen alimlerin çeşitli tezleri ileri sürmeleri tartışmaların hızlı bir şekilde sürmesine, bu da Çin, Arap, Fars, Roma ve Grek kaynaklarının dikkatli bir şekilde taranarak yeni anlamlarıyla bu ismin kullanılış şekillerinin bulunmasına hız kazandırmıştır. Yu. A. Zuev'e göre "Kırgız adı "ke-k'un [V. asır]-ke (r) kun, chien-k'un [VI. asır]-ki (r) kun v.d. kırkun ve kirkun" şeklinde okunabilir.^[50] Bu iki okunuş şekli, Türkler arasında "kır" (kir)-talaa (step) veya Hun-talaa (Bozkır) Hunları" anlamını ifade etmektedir. Yine

Kırgız adını farklı şekillerde okuyan ve birçok araştırmacıyla karşılaştırıldığında farklı bir tez ileri süren K. İ. Petrov'un ortaya koyduğu delillere göre Kırgız etno-nimi "kırığ" (kırğu) ve çokluk eki olan "z" ile isimlendirmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Konunun uzmanlarından biri olan N. A. Bas-kakov, "K. İ. Petrov'un "Y¹Y² " ve "qyrYⁿ " etnonimlerinin identi-fiksiyası hakkındaki iddiasına inanmak zordur. Bunun için "n~z"nin benzeşmesinin dışında Türk dilinde "r-z/s~d/f~j" (ura~azaq~adaq~a-jaq~ "but-ayak") benzeşme şekli görülür diye açıklamaktadır".^{51}

Son yıllarda Karakalpak akademisyenleri arasında yer alan ve Kırgız etimolojisinin yanı sıra diğer etimolojiler üzerinde çalışan D. Aytmuratov, birçok kaynağa müracaat ederek Kırgız etnonimini farklı yönleriyle ele almaya çalışmış ve iki farklı yorumu ileri sürmüştür. D. Aytmuratov'a göre "kıra", "hura", "ker", "kara sın" ismine bilinen "k-g" ve "z, si" affiksleri eklenmiştir. Kırgız adının ortaya çıkışının ikinci ihtimali "kıra", "hura", "ker", "kara sın" ismi yukarıda ifade edilen Fars dilindeki "gis", "çaç-saç" ve örülmüş saç"^{52}dır. Fakat bu konu dil alimleri tarafından çözülmesi gereken bir konu olduğu için Kırgız adı hakkında fikir beyan eden diğer (dilcilerin dışında) akademisyenlerin görüşleri üzerinde ayrıntılı olarak durulmayacaktır.

Kırgız adını sayılara dayalı olarak açıklayan V. V. Radlov, "Kırgızların çıkışını 40 sayısına ve 100 sayısına bağlayarak "kırk+cüz=kırgız" şeklinde açıklamıştır.^{53} Çin'deki mevcut kaynakların verilerine göre çalışan ve Çin İmparatorluk Kütüphanesi'ndeki materyalleri inceleyerek Kırgız tarihinin birçok önemli meselesi üzerinde duran A. Baytur'un eserlerinde bu adın "kırk-uuz", "kırk-oguz" şeklinde isimlendirildiği, "kırk-uuz" ve "kırk-oguz" şeklindeki kelimelerinin değişimiyle günümüze ulaştığı belirtilir. Kırgız kelimesinin anlamının dışında okunuş şekilleri ve yazılış biçimleri ile ilgili tartışmalara katılan A. N. Kononov, "og (ok)" uruk, uruu (boy)" sözü Kırgız etimolojisinin yapısındaki çokluk eki "u/z" affik-si ile yapılmıştır" demektedir.^{54} Kırgız tarihini birçok yönleriyle araştıran ve bazı meselelerin aydınlatılmasında önemli kaynaklara ulaşan S. M. Abramzon, Kırgız adının etimolojisiyle de yakından ilgilenmiştir. Aynı şekilde Macar kökenli alim L. Ligetti, Kırgız adıyla ilgili olarak değerli bir makale neşretmiştir. Bu makale kelime etimoloji açısından önemli sonuçlara ulaşmaktadır. L. Ligetti'nin "kır-gız=kırk+z; "z" çokluk anlamı eski bir ektir şeklindeki açıklaması genel olarak ilim alemi tarafından kabul görmüştür.^{55}

Sovyet Türkologları da ağırlıklı olarak "qiriqiz" kelimesinin anlamını şu üç görüşle ortaya koymaktadırlar:

Qirigiz<qiriq (kırk)+qiz (kız). Anlamını ise "Kırkız",

Qirigiz<qiriq (kırk)+iz (çokluk eki),

Qirigiz<qiriq (kırk)+jys (yüz). Anlamını ise "Kırk yüz" ya da "cüz" şeklinde değerlendirmektedirler^{56}.

Kırgız adının Hakas adına olan yakınlığı ve hatta etnik birlik olduğu düşüncesi bazı araştırmacıları bu anlam üzerine yönlendirmiştir. Yu. Hudyakov araştırmalarında, "V. Şott'un (Hoch'e-ssu) ve N. Biçurin'in "hsia-chia-ssu" adını yanlış okuduğu ve Hakas şeklinde açıklamasının ilmi bir temele dayanmadığını B. Laufer'in^{57} ve Yu. Klaprot'un (Ha-kia-ssu) okunuş şekliyle açıkça

gösterdiğini” belirt-mektedir.^{58} B. Laufer, “chia-chia-ssu” kelimesinin transkripsiyonunun “hia-kia-se” şekline (eski dönemlerde baş harflerinin k ve son harflerinin de t harfini içine alan bir okunuşa) sahip olması gerektiğini belirtmiştir. N. N. Kozmin, 1925 yılından itibaren Kırgız adının Hakas sözüyle aynı okunuş şekline sahip olduğunu ileri sürmüş ve bunu delillendirmek için materyal toplamıştır. N. N. Kozmin, Hakas adının Kırgız adının okunuş şeklinin farklı bir varyantı olduğunu reddetmiş ve Hakasların ülkesinde Tubin (Uygur), Hakas ve Kırgız adıyla üç grubun bulunduğu, bu etnik birliğin ya da federasyonun Hakas-Kırgız adıyla yürütüldüğüne dayanarak bu adların ayrı ad olamayacağını iddia ettiği görülmektedir.^{59}

Hakas adının okunuş şekli ve anlamı üzerine çalışan L. R. Kız-ıasov, N. N. Kozmin’in tezini reddederek bu adların farkları üzerinde durup, Kırgızların Hakaslar arasında yaşayan “aristokrat” küçük uruğ-boy olabileceğini savunmuştur. Bunun içinde Hakas adını “hyagas, hagas, chia-chia-ssu, hegesı, hszehszyası, hyahya, hehe” transkripsiyonuyla Hakas eli “gyanhun, (hszyangun), hsilihsisı (gırgis), helihsız, (hergis ve hırgis), hsıergaysı (kırgıs) ve kıertsız”^{60} şeklinde okumaktadır. Ömürkul Karayev bahsedilen konuda Kızla-sov’un tam olarak ilmî temele oturtulamayan yanlış okuma şekillerini Arap-Fars kaynaklarındaki okunuş şekillerine dayalı olarak çürütmüştür. S. E. Yahontov’un tercümesi farklı bir anlam taşımaktadır. Ona göre, “Hakas, hagas, gaka ve kahas”ta “r” yoktur, Türk-Çin, Türk-Run yazmalarında belirtilen ada rastlanamamaktadır. G. Sup-runenko’ya göre bu okunuş farklılıkları Çince’deki bazı ses özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Çinliler “a, e, ie”^{61} seslerini çok farklı şekillerde söylemektedirler. Bu adın, Hakas adına bağlı olarak alternatif okunuşlarla Kırgız adına benzeştirilmesi çabası sonuç vermemiştir. Özellikle Kırgızların uzun süre Güney Sibirya’da, Abakan boylarında yaşamaları, bugün Hakaslar diye bilinen kavimle karıştı Yu. Hudyakov, “Toolu Altaydağı kırgızdar”, *Kırgızdar*, kırılmalarına neden olmuştur. Ama bu dönem tarihini yakından inceleyerek uzun yıllar çalışmalar yapan akademisyenler küçük ayrıntılar sayesinde bu büyük okunuş hatasını yakalamayı başarmışlardır.

Kırgız adının anlamı üzerine çalışan D. Banzarov, L. Ligetti, S. M. Abramzon, O. K. Karatayev, “kırgız=kırk+z” daki “z” nin çokluk anlamını veren eski bir ek olduğu “kırk/g/+z, kırk uruğ ve kırk boy-luk birlik” anlamını taşıdığı” şeklindeki tezi savunmaktadır.^{62} Tatar alimi Muhammet Murat Remzî’nin verdiği bilgilere göre Türk dilinde sözlük anlamı yönüyle çöl veya yaylalar “kır” şeklinde isimlendirilir. Bu kelimedden hareketle Kırgız “kırdı yaşayan Oğuzlar (kır-oguzlar-kır-gızlar) anlamını taşır. E. R. Tenışev, Kırgız kelimesinin “kırk” ve “kız” şeklindeki sözlerin bir araya getirilmesi ile yapıldığını iddia etmektedir. İ. N. Berezin’e göre Kırgız sözü 40 anlamına gelmektedir “ız” eki ise çokluk eki durumundadır. Bu ad, kırk boy anlamını ifade ediyor olabilir. Bu etnonimle ilgili olarak görülen farklı bir yaklaşımda, Kırgız kelimesinin “kırk-cüz”, “kırk ız”, “kırk kız” ve “kırk az” kelimesinden çıkabileceğini “az” kelimesinin ise eski Kırgızca’da “batır-yiğit”, “ak gönül”, “güzel-yakışıklı” anlamına gelebileceği ifade edilmektedir. Bu kelimenin ifade ettiği mana tam olarak; “gayretli, temiz kalpli”, “iyi görünümlü” ve “aklı kırk yaran” anlamındadır. Türk dillerindeki değişim ve etkileşim sonucunda “az” sözü “ız” denen söze, “kırk-az” sözü de “kırk-izge” sözüne dönüşmüş olabilir.

Kırgız etnoniminin oluşumu ile ilgili olarak farklı kök+ek ilişkilerini ortaya koyan araştırmacılar mevcuttur. Bunlar arasında

qyrğyz < qyr “step” + qyz (<qyzy//kişi) insan qyrğyz bozkır insanı (E. Margulan)

qyrğyz < qyr “step” qyz-konup-göçen > qyrğyz “stepte yaşayan adam” (A. Vambery)

qyrğyz < qur “step” + ğyz “oguz-oğuz” > gyrgyz “step oğuzu” (M. Munkaşi) gibi değerlendirmelerde bulunanlar da mevcuttur.^[63]

D. Banzarov, “1840 yılında 40 sayısıyla Kırgız adının oluşumunu ispatlamaya çalışmış ve “ız” ekinin çokluk ifade eden affiks olduğuna işaret etmiştir”.^[64] Araştırmacıların “kır” ekinden çok, “ız-ıs-uz” vb. şekillerle gelen ikinci ek üzerindeki tartışmaları bugüne kadar sürmüş fakat konu tam olarak bir netlik kazanmamıştır. Bazı araştırmacıların bu eke, farklı lehçelere dayalı olarak anlamlar yüklemesi sonucunda ortaya konan teze, muhalif olan diğer akademisyenlerin ses değişimlerindeki kanunları ileri sürerek, lehçelerin bu etnonimin tanımlanmasında kullanılamayacağını belirttikleri görülür. Türk dillerindeki dil değişimlerinin hangi dönemlerde olduğu ve hangi lehçelerin hangi dil grubundan koptuğunu ispatlamanın zorlukları göz önüne getirildiğinde bu meselenin ne kadar zor bir noktaya varacağı görülür. K. İ. Petrov’un, “Kırgız teriminin eski Türkçe’deki “kırag (kırgu)-kızıl” sıfatından çıkmış olabileceği konusunu muhkemleştirdiği görülür”.^[65] Kırgız adının “kızıl” anlamına geldiğini kabul eden akademisyenler, özellikle belirtilen tezi ileri sürenleri benimseyip bu ekölü devam ettirenler arasında görülür. A. Kononov da Kırgız kelimesinin “kızıl” anlamına gelmediğini ve kızıl kelimesinin Kırgızları tanımlarken kullanıldığını, kaynakların Kırgızları uzun boylu, sarı saçlı ve kızıl görünümlü olarak tasvir ettiklerini belirtmektedir. Bu tez, akademisyenler tarafından kabul görmemiş ve anlamı itibariyle doğruluğu benimsenmemiştir.

Zikredilen tezler arasında tarafımızca ilmî delillere dayalı olabilecek ve diğer tezlere oranla dayandığı kaynaklar itibariyle kabul edilebilir olanı D. Banzarov, L. Ligetti, S. M. Abramzon, “kırgız=kır-gız+z; z” çokluk anlamı taşıyan eski bir ek şeklinde görmekte, kırk /g/+z- “kırk uruğ” ve “kırk boyluk birlik” olarak Kırgız adını tanımlayabilmektedir demektedirler. Bu tezin diğer tezlere oranla kabulgörebilirlik oranının yüksek olma sebeplerinden biri de Kırgızların 40 boydan müteşekkil olmasıdır. Kırgız acosu,^[66] 40 boyun bir araya gelmesinden oluşan boylar federasyonunu yönetmektedir. Bu yapı içinde hakimiyetlerini sürdüren boyların 40 sayısından oluşması ihtimali daha güçlüdür. Bu boylar, diğer Türk devletlerinde olduğu gibi kendi beğlerinin yönetimi altında varlıklarını sürdürürken büyük acoya vergi vererek, askerlik şartlarını yerine getirerek, siyasî bağımsızlıklarını muhafaza edip güçlerine göre yönetimde söz sahibi oldukları bilinmektedir.

Bilindiği gibi Kırgızlar’da ve diğer Türk kavimlerinde sayıların kutsallığı vardır. Bazı sayılar, sosyal hayatın getirdiği geleneklere bağlı olarak önem kazanmıştır. Dinî hayat, büyük ölçüde Türklerde-ki sayıların kutsallığına dayalı normları belirlemede büyük bir rol oynamıştır. Eski Türk dinî inanışındaki bu normlar, sonraki dönemlerde de varlığını muhafaza edebilecek kadar güçlü olmuştur. 3, 7, 9, 12, 24, 40 ve diğer sayılar Şamanizm’in izlerinin kalıntıları, Gök Tengri inanışı esasına dayalı olarak yapılan yuğ törenlerinde, ölü gömme merasimlerinde (7 kez ölünün etrafında

dönme, 9, 12 veya 24 atın kurban edilmesinde) hanın tahta geçirilirken doğuya doğru tahtın üzerinde kaldırılış sayılarında hep bu geleneklerin izleri görülür. Bunun içinde Kırgızlar arasında 40 sayısının bir kutsallığı veya eski dönemlere dayanan dinî bir geçmişi olabilir.

Açıklanan sosyal yapıdan hareketle Kırgızların boy birlikleri halinde hareket etmeleri ve her boyun bulundukları bölgeyi belirleyerek yerleşimlerini sağladıkları ya da nehir kenarlarında (su kaynaklarının bulundukları bölgeler) yerleşerek yaşadıkları malumdur. Yine tarafımızca kabul gören ve Kırgız adını tanımlayabilecek bir diğer tez de Kırk+beğ adına dayalı bir sosyal oluşumun olabileceğidir. Bilindiği gibi Yenisey Kırgızları en büyük yöneticilerini “az” diye adlandırmaktadır. Kırgızlar, Kırk+az = Kırk+beğ-aco şeklinde bir boy oluşumuna sahip olabilirler. Kırgızların 30+10 oğuldan (Sağ-Sol veçkilik olarak) oluştuğu unutulmamalıdır. 40 beğin yönetimi altında bulunan Kırgızların, beğ sayısını izafeten bu adla adlandırılmaları da mümkün olabilir. Bu kırk adına dayalı tezi sağlamlaştıran birçok delil mevcuttur. Örnek olması itibariyle Üsön Acı’nın şeceresinde,^[67]“Kırgız, kırk oğuldan ortaya çıkmıştır, 30 oğuldan Kuzey Kırgızlar, 10 oğuldan İçkilik (Kıpçak grupları) Kırgızları ortaya çıkmıştır” denilmektedir. Üsön Acı’nın bu sözlerini destekler nitelikteki kaynaklar çoktur. Çin yıllıklarında, Arap-Fars, Kırgız-Hakas, Kırgız-Kazak edebî metinlerinde, destanlarda, halk ağzında yer eden metinlerde 40 boy anlamının belirgin bir şekilde varlığını koruduğu malumdur.

1.1.1. Kazak Adının Anlamı

Kazak adı ve bu adın etimolojik olarak tahlili, Kırgız adının etimolojisi gibi farklı tezlerin ortaya atıldığı bir konu olarak bilinir. Kazak adının tahlili konusu sadece Kazak araştırmacıların dikkatini çekmemiş, aynı zamanda yabancı araştırmacıları nda üzerinde önemle durduğu ve çözülmesi gereken bir problem haline gelmiştir. Kazak adının Ruslar tarafından kabullenilmesi ve Rus Kazaklarının (Kozakların-Kosakların) da farklı telaffuzlarla da olsa bu adı kullanmaya başlamaları, özellikle birçok Rus ve Slav kökenli araştırmacıyı konu üzerine yönlendirmiştir. Araştırmacıların, Rus Kazaklarının bu adı neden benimsedikleri ve mevcut etimolojinin hangi anlamda kullanıldığı sorusunu uzun süre ilmî mahfillerde tartıştıkları malumdur. Kazak etimolojisi ile ilgili olarak birbirine hiç benzemeyen tezler ortaya atılmıştır. Tezlerin ortaya konuluşu sırasında faydalanılan kaynakların farklılığı ve başka disiplinlere ait olması sebebiyle birbirine yakın anlam taşımayan tezler ortaya çıkmıştır. Kazak adı, Kırgız adı kadar eski bir geçmişe dayanmamaktadır. XV.-XVI. Yüzyıldan itibaren tarih sahnesinde yer alan boyların zamanla etnik kimlik taşımaya başlamaları sonucunda Kazak adı, Merkezî Asya’da (Türkistan) önemli bir yer edinmiştir. Çok kısa bir zaman dilimi içinde siyasî teşekkül oluşturan ve köklü devlet kurma geleneği bulunmayan (Deşt-i Kıpçak sahasında^[68] Kıpçak etnik birliği arasında yer alan boylar hariç tutulacak olursa) bu boyların birden bu kadar büyük bir teşekkül oluşturmaları siyasî tarih üzerinde çalışan uzmanların dikkatini çekmiştir.

Kazak adı ve etimolojik yapısı üzerine çalışan akademisyenlerden bazıları şunlardır: A. N. Bernştam, A. A. Semenov, A. Divayev, A. Z. V. Togan, A. İ. Levşin, A. N. Samayloviç, A. T. Kaydarov, A. Abdu-rahmanov, A. P. Çuloşnikov, B. Grozniy, B. Konstantin, V V Radlov, Velyaminov-Zernov, G. Vambery, E. Koyçubayev, İ. İ. Kraft, K. Bek-hojin, K. Tokbolatoğlu, K.

Salğarin, L. Budagov, M. Akınjanov, M. Baharlı, M. Mağuin, Minorsky, N. M. Karamzin, N. Ya. Marr, N. İ. Veselovsky, O. Süleymanov, E Butkov, V İ. Yudin, R. Toktarov, Rams-ted, S. Amanjalov, S. Mukanov, T. Januzakov, Ş. Kudayberdioğlu, E. Kaydarov, E. Kurışjanov, E. Margulan, İ. Kabuşoğlu.^{69}

Altınorda Hanlığı üzerinde çalışan ve bu dönemin otoritelerinden biri olarak kabul edilen^{70} M. Kafalı'ya göre; "Deşt-i Kıpçak terimi dar anlamıyla Kıpçak Hanlığı'nın yayıldığı coğrafi alanı, geniş anlamıyla Kazak tarihinin araştırılmasında önemli rol oynayan akademisyenlerin bir bölümü de Çin'deki araştırmacılar arasından çıkmıştır. Bu araştırmacılar arasında Çinliler olduğu gibi Kazak adı üzerine çalışanların önemli bir bölümünü de Çin'de yaşayan Kazak kökenli araştırmacılar oluşturur. Bunlardan biri de N. Minjan'dır. Minjan'a göre; "Kazak adı T'ang İmparatorluğu döneminde Aral ve Hazar denizlerinin arasında (VII.-VIII. Yüzyıllarda) "kasa", "hasa" şeklinde geçmektedir. Ona göre, Kazak adı çok eski tarihlerden itibaren yıllıklarda görülmektedir".^{71} Fakat bu isimlerin okunuşu tam olarak net değildir ve hangi kavmi ifade ettiği anlaşılamamaktadır.^{72}

Yine bu tarihlerde kaynaklarda, Kazak adının yazılışının farklı şekli başka bir eserde de tespit edilmiştir. ^{73} Konstantin Bargyanarodniy kaynaklarda Kazak adına benzer "kasok, kagas, kasakiya veya kazak" şeklinde bir kelimenin^{74} bulunduğunu belirtir. Onun malû-mâtlarına göre, Kafkas halkları arasında Zihu halkı ile Adıgey adı yerine "kasak ve (kasakiya)" şekli kullanılmaktadır. Acaba Kazaklardan başka bu adı kullanan farklı etnik gruplar ya da kavimler var mıydı sorusu daha büyük problemleri araştırmacıların önüne sermektedir.

Kazak etimolojisinin daha sonraki dönemlerde adlandırılış şeklini araştıranlar arasında A. Z. V. Togan da vardır. Bu akademisyenin araştırmalarına göre Kazaklar, Selçuklular döneminden (IX. Yüzyıl) itibaren "**Tu basta Kazak**" sözünü bu şekilde kullanmaktadırlar.^{75} IX. Yüzyıl kaynaklarının dışında X. Yüzyıla gelindiğinde Kazak adının yeni şekilleri ile ortaya çıktığı ve farklı kaynaklarda bulunduğu tespit edilmektedir. V. V. Radlov'un tespitine göre "(X.-XI. Yüzyıllara tarihleyerek) Firdevsî'nin "Şahnâmesi'nde "Kazak Han ve Kazak eli hakkında"^{76} bilgiler mevcuttur. Bu bilginin doğruluğunu A. İ. Levşin de^{77} kabullenmekte ve bu okunuş şeklini benimsemektedir.

A. N. Samayloviç, "Kazak sözünün XI. Yüzyılda Türk kültür çevresinde ortaya çıktığını, Kazakların Orta Asya'dan Avrupa'ya kadar hakimiyetlerini sürdürdüklerini ve Hazar Denizi ile Karadeniz arasında yaşayan Kıpçak boyları arasında varlıklarını muhafaza ettiklerini yazar".^{78} Fakat M. Vyatkin gibi çeşitli araştırmacılar, Kazakların XIV.-XV. Yüzyıldan önce Kıpçakların arasında kendi başlarına bir siyasî teşekkül oluşturamayacakları gibi Kazak adının da etnik bir anlam ifade edemeyeceğini belirtmişlerdir.^{79} Sovyetler Birliği döneminde yayınlanan bazı eserlerde de bu konu özellikle tarihî kaynaklarda bilinçli olarak sık sık tekrarlanmış, Kazak adının bulunduğu fakat bu adın etnik anlam taşımadığı vurgulanmıştır.^{80}

Rus vakanüvislerinden Nestor'un kayıtlarına göre, 1223 yılında Moğollar ile yapılan Kaklı (Kalka) savaşının anlatılması sırasında "Kafkas'ı aşarak gelen Cengiz Han'ın baskıncıları, Güneydoğu Rusya'ya baskın yaptıktan sonra Kazaklara (Rus Kazakları ?) saldırdılar"^{81}

şeklinde bir açıklamayla Kazak adını tarihî kayıtlara geçirmektedir. V. G. Tizengauzen'in kayıtlarında Kazak kelimesi Abdurrazzak Semar-kandî'ye dayandırılarak "XV asırdaki kaynaklarda (bazı Özbek askerleri Kazaklaşıp, Mazenderan'a 1440-1444-yıllarında) gelerek tekrar toparlanıp geri gitmişlerdir"^[82] şeklinde açıklanmaktadır. K. Amanjalov ve K. Rahmetov'a göre "Kazak adının "muhafız asker, ceza müfrezesi (grubu)" şeklinde anlamlandırıldığı dönem, Altınorda dönemidir".^[83]

V. G. Tizengauzen ve M. Tınışpayev'in kayıtlarında da Azak ülkesinden bahsedilmektedir. Bu adla, Kazak adının benzerliği üzerindeki bağlar bazı araştırmacıların savunduğu tezdır. "El Ömerî (1348 yılında ölmüştür) ve İbn Haldun'un (1406 yılında ölmüştür) Azakeli hakkında verdiği bilgilerde Müslümanların transkripsiyonuna göre "azak" eli hükümdarının XIV. Yüzyılda yaşadığını el-Muhibbîzikretmiştir".^[84] XV Yüzyılda yazılan sözlüklerde de (Samabek'in "Kamûs-i Türkî"si gibi) Kazak adı "kazmak" şeklinde geçerken, söz-lüğün başka bir yerinde "sakalsız asker" anlamında yazılmıştır. XIV. asırda Tatarlar^[85] atlı askerlerine "Kazak" adını vermişlerdir.^[86] Arapseyyahların Kazak kelimesini "kasak-kasag", "kesap" ve "kesal" şeklinde bozarak kendi telaffuz biçimlerine göre kullandıkları zikredilmektedir. Ali Şir Nevaî, Kazak sözünü "vatansız", "yurtsuz", "kezbe" ve "jasak" anlamında kullanmaktadır".^[87] V. İ. Yudin'in verdiği bilgi-lere göre Kazak adı, "Tevârih-i Güzide-i Nusret-nâme"de şu cümleyle geçmektedir. Cümle; بو قزاقلار انداغ بات كدجيب يوروب بير اوتلاغا توشيتلار : "Bu Kazaklar nehri geçerek yürüyüp bir (bol-zengin) otlakta indiler" şeklindedir.^[88]

Bilindiği gibi Kazak sözü, Muhammed Haydar'ın eserinde 1465'li yıllardan itibaren geçer. Fakat bu tarih çok geç bir dönemi ifade etmektedir. N. M. Karamzin ise, "Ryazan Kozakları'nı 1444 yılına tarihlemektedir. Rus dili ders kitaplarında bu adın 1395 yılından beri var olduğu bilinmektedir".^[89] Kazak adının tarihî kaynaklarda görülüşünü P. Butkov, "Kazak Adı Hakkında"ki makalesinde Gürcistan bölgesinde 1480'li yıllarda konar-göçer olarak yaşayan Türk kökenli halkların Kazhag adıyla geçtiğini yazmaktadır.^[90]

XV. Yüzyıla gelindiğinde Kazak adının farklı siyasî bir anlamla kullanıldığı görülür. Bu dönemde, günümüz Kazakistan sınırlarında konar-göçer olarak yaşayan Özbek boylarının içinde Kazak adı, Özbek adıyla birlikte zikredilmiştir. Kazak-Özbek veya Özbek-Kazak adı, Ebulhayr Han döneminde yaşayan Kazakları ifade etmek için kullanılırdı. Özbek etnograf İsa Cabbarov'a göre bu isimlerin aynı şekilde kullanılışı "Kuzey Özbekistan'da bugün de mevcuttur".^[91] S. K. İbrahimov'a göre "Kazak kelimesi, günümüz Kazakistan sınırlarında kalan "Özbek" boyları arasında zamanla etnik ad olarak kullanılmıştır".^[92] Etnik olarak bu adın kullanılışı çok uzun sürmemiş bir süre sonra Kazaklar siyasî otoritelerini güçlendirmeye başlayınca birçok boy Kazak adını benimsemiş ve Özbek adı unutulmuştur. Bu boylar, Kazak adını kullanmaya başlamışlarsa da Kazakların arasına çok sayıda Özbek boyu girmiş ve zamanla Kazaklaşarak Özbek adını terk etmişlerdir. Etnik olarak Kazaklaşan boyların kökenlerine inildiğinde ve yerleşim bölgeleri dikkatle incelendiğinde bu değişim fark edilebilmektedir. Kazak-Özbek^[93] adının bu anlamla kullanılışı XVI. Yüzyıla kadar devam etmiştir. Kazak-Özbek kelimesinin bir arada etnik terim olarak ifade edilişi, bazı araştırmacıların boyları ayırırken zorluk çekmelerine sebep olmuştur. XVII. Yüzyıldan itibaren sınırlar net olarak belirmeye ve Kazak boyları yaşayış şekilleriyle Özbek boylarından açıkça ayrılınca problem çözüme

kavuşmuştur.

Bu etimolojinin ortaya çıkışını incelerken, öncelikli olarak akademisyenler arasında birinci dereceden kabul gören tezleri, daha sonra farklı kaynaklara dayanarak ortaya atılan ikinci dereceden tezleri, son olarak da etnografik materyallere ve halk edebiyatı ürünlerine dayandırılan üçüncü dereceden tezler ele alınacaktır. Sovyet alimlerinin önde gelen isimleri, ilim aleminde bu adın ortaya çıkışı ile ilgili tezleri XX. Yüzyılın başlarından itibaren tartışmaya başlamışlardır. Bunların arasında yer alan N. Ya. Marr'ın açıklamalarına göre Kazak sözü "kazak", "hazar" sözünün kökeni "kas", "kaz" dır "kas-pi" ve "kaz-ki" sözleri ile bağlantılıdır...^[94]. A. Divayev'e göre de "kaz-kaz (gus) ve zak-"karga" (varona) kelimelerinden Kazak adı oluşmuştur.^[95]R. Toktarov gibi Kazak adını "kaz (kus) ve ak (akpak) etimolojisiyle bağlantılı olduğunu iddia edenler de vardır.

Kelimenin etimolojisinin farklı hecelerden oluştuğunu iddia edenler arasına M. Akınjanov ile S. Mukanov da dahildir. Onlara göre: Kazak sözü "kas" ve "sak" olarak iki ekten meydana gelmiştir. Kas "gerçek, asıl" anlamındadır Sak ise, Orta Asya'da yaşayan eski halkların adıdır. Kazak sözünün manası "gerçek sak", "asıl-temiz sak" tır.^[96]Kazak tarihi için klasik kaynaklar arasında yer alan TevâKazak-Özbek adı için bkz; A. Z. V. Togan, "The Origins of the Kazaks and rih-i Hâmse'de Kurbanğali Halid'in ifadelerine göre Kazak kelimesi "kazi-aktan" çıkmıştır.^[97]B. Grozniy, Kazak adının ortaya çıkışını şu şekilde tanımlamaktadır. Ona göre "Kasahi" Hazar Denizi'nin batısındaki Hun boyudur. "Kasahi" sözünün kökü "kas" ve "kaz"dır. "Kasag" ve "keseg" sözleri bu köke dayalı olarak yapılandırılmıştır. Kafkas ve Kaspîy sözleri köken itibariyle aynıdır. İlim aleminde Kazak etimolojisi ile ilgili olarak farklı tezleri ortaya atanlar da vardır. Belkoja Januzakov'un verdiği bilgilere göre Kazak sözünün ilk eki olan "kas", "kaz" Ural-Altay, Kafkas dil grubunda "erkek", "er", "yiğit" ve "kişi" anlamına gelmektedir. İkinci ek olan "ak" ise, çokluk bildiren ektir.^[98]Kazak adının ortaya çıkışı ile ilgili olarak Kazakların Özbek Hanlığı'na bağlanmadan, bozkıra kaçarak bağımsız bir şekilde yaşamaları sebebiyle "kaçak" ve "kaçkın" adının konulduğu düşünülmektedir.^[99]

A. T. Kaydarov ve E. Koyçubayev araştırmalarında "kaz" kelimesini bugünkü Kazakistan topraklarında yaşayan Az boyu ile ilişkilendirmektedir. İkinci eki ise affiks olarak değerlendirmektedir".^[100]A. Abdurahmanov, Kazak etnoniminin birinci ekini "kas" ile karşılaştırırken, ikinci olan "ak"ı ise eski Türk dilindeki "og"- "ok" yani uruğ anlamına dayandırmaktadır. A. N. Bernştam da Kazak sözünün eski dönemlerde "kaspi" ve "sak" eklerinden çıktığını savunanlar arasındadır. Altaist Ramsted, Kazak sözünü Moğol kökenli olarak görüp "khasag-tergen" sözünden çıktığını iddia ederek, farklı bir şekle sahip olduğunu açıklamıştır.^[101]

Kazak kelimesinin etimolojisi ile ilgili olarak ortaya konan tezlerin ardından bu kelimenin anlamı üzerinde durmak gerekmektedir. Kelimenin anlamı ile ilgili olarak farklı akademisyenler arasındabirbirine hiç de yakın olmayan tezler ileri sürülmektedir. Kurbanğa-li Halid'in eserinde Kazak adının farklı bir anlamla daha yazıldığı görülür. Bu anlamında ise Kazak, "kaysak"dan değiştirilerek yazılmıştır, açıklaması ise Moğol-Kalmak dilinde "sınır koruyucusudur".^[102]Uzun yıllar "kaysak" formasında kullanıldıktan sonra "kazak" şekline dönüşmüştür. V. V. Radlov'un "Kazak kelimesinin okunuşunun dışında anlam yönüyle bu etimolojiyi "bağımsız kişi", "özgür" ve

“selsayak” şeklinde açıkladığı bilinir.^{103} Aynı şekilde V. V. Radlov’la anlam birliği konusunda aynı tezi savunan L. Budagov, “Kazak sözünü “erkin, selsayak, eşik ve törsüz” şeklinde açıklamaktadır.^{104} Kazak kelimesinin anlamı üzerine çalışan A. N. Samayloviç’te Kazak’ın “evsiz, yersiz, selsayak ve kovulmuş” anlamına geldiğini ifade etmektedir.^{105} A. P. Çuloşnikov’un verdiği bilgiler daha ayrıntılı ve açıklayıcıdır. O, Kazak sözünün çıkışını şöyle zikretmektedir: “Sosyal yönden kendi içinde bağımsız, özgür insan anlamından hareketle Türklerden alarak Rus sınır boylarında yaşayan bağımsız insanlara Kazak adı verilmiştir. Kazağın bağımsız bozkır insanı olduğu hakkında halk deyişleri de vardır”.^{106}

Türkolojinin önemli isimlerinden biri olan Karl H. Menges, “Kazak” sözünün “erkin, kendi kendini bilen kişi”, “tentemiş”, “boydok” ve “şok” anlamını verdiğini...”^{107} belirtmektedir. B. A. Ahmedov, bu kelimeyi Kazakların siyasî tarihini göz önünde bulundurarak değerlendirmektedir. Ona göre, “kendi halkından ayrılıp giden, taht için verdiği mücadeleyi kaybetse de bağımsızlığından vazgeçmeyen, taraftarlarına yöneticilik yapan ve fırsat kollayan kişilere “Kazak” denir”.^{108} W. Barthold da Kazak adının maceralı bir hayat arayışı içinde olan kişi ya da grupların tanımlanması sırasında kullanıldığını ifade etmektedir.^{109}

Kazak adı, Rus kaynaklarına dayandırılarak “Tatar” (Tatarovoe) sözü ile birlikte yazılmıştır. (Akrabaları ve Tatar Kazakları bizim gözümüzün önünde onları düzene soktular)^{110} şeklinde geçmektedir. Kazak adının Tatar adı ile birlikte kullanılmasının sebebinin Kazakların tam olarak tanınmamasından ve bütün yabancı kavimlerin Moğollarla karıştırılmasından kaynaklandığı görülür. E Butkov, Kazak kelimesi ile ilgili olarak farklı bir yaklaşım sergilemiş; bu etnonimin “kasık”, “kazuk” sözlerinden çıktığını savunurken “çıplak, aç susuz”, “fakir” anlamlarının yanı sıra “gözcü”, “sınır bekçisi” ve “cal-dangan sarbaz =donanımlı asker” manalarını da ifade edebileceğini belirtmiştir.^{111} M. Baharlı’nın da Kazak kelimesini “kaçak”, “kaçkın” ve “gözcü” anlamında kullandığı malumdur.

Kazak alimlerinden E. Margulan’ın Marr’a dayandırarak^{112} yaptığı açıklamalara göre Kazaklar önceden Aral ve Hazar denizi bölgelerinde Hazarlarla bağlantı halindeydiler, bunun için “kas ve has” sözü bir anlamı taşır. Hazarların arasında “Kazak uğ” ve “Berşilik” adında iki büyük boy vardır. Bu boylardan birinin adı “Kazak uğ” Kazak adına dönüşmüş olabilir. Bazı araştırmacıların Kazak adının anlamını fiillere dayalı kelimelerden hareket ederek açıklamaya çalıştıkları bilinir. Kazak adının “kazmak” fiilinden gezmek ve dolaşmak şekline dönüştürüldüğü anlaşılr. İ. İ. Kraft, N. İ. Veselovsky, A. E. Çuloşnikov ise, Kazak adını “kaz-ak” tan yani “kazın ak”ından dönüşmüş bir kelime olarak kabul etmektedirler. Kazak boylarının sosyal yapılarını (boy oluşumlarını) ve son dönem tarihlerini araştıran Şekerim Kudayberdioğlu, Kazak kelimesini şöyle açıklamaktadır: “Kazak, bağımsız olarak yaşayan halktır”.^{113} Kırgız tarihi için önemli olarak kabul edilen ve Kazaklarla ilgili bilgilerin de bulunduğu “Kızıl Kırgız Tarihi” adlı eserde Kazak adının anlamı şu şekilde açıklanmıştır: “Onlar boy olduklarından her zaman aralarında savaş çıktığı için yenilenleri başka yerlere giderek el (il) olduklarından kaçarak gelip yurt kurmaları sebebiyle “kaçak” olarak isimlendirilmişlerdir. Kaçak kelimesinin Arap dilinin özelliğine bağlı olarak “ka-sak”, “kaçak ve

kaçak” şeklinden dönüşerek zamanla “Kazak” halini almış olması mümkündür”.^{114}

Kazak kelimesi başka dillerde de kullanılmış ve farklı anlamları ifade etmiştir. “Gürcü dilinde “kaşag” sosyal yapılanma içinde bir terim olarak kullanılıp “uzun boylu kul ve tutkun” anlamını vermektedir”.^{115}K. Bekhojin, “Dağıstan nazımında Kazak kelimesini “er”, “kayser” ve “savaşçı” şeklinde tanımlar. Aynı şekilde Kumuk dilinde Kazak “batır-yiğit-savaşçı” anlamındadır”.^{116} Rus dilinde “beglets” (kaçak), “bradyaga”, “skitalets” ve bazen “razboynik”^{117} anlamında kullanılır. Sibir halklarının kullandığı “kazak” sözü “güçlü”, “sağlam-pek” ve “alp gücü” anlamını verir”.^{118}Kazak etnik adı “geniş bozkırda özgür olarak konup-göçen adam ve yiğit bağımsız kişi” anlamındadır.^{119}Kazak adı, Türk lehçelerinde de farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Nogay lehçesinde Kazak adı “bekâr ve yalş. Kудayberdiул, *Tүrik, kыргыз, kazak hem handarnыз*” anlamı taşır.^{120}Kazak adının anlam farklılıklarından biri de batıya doğru göç eden Anadolu (Türkmenleri) Türkleri arasında görülür. Türkmenler arasında “kazak” aile içinde sert yaratışlı, emir veren, eşinden korkmayan ve başına buyruk hareket eden anlamında kullanılmaktadır. “Kazak erkek” bu anlamı ifade etmek için kullanılan deyimlerden biridir ve ataerkil Türk aile yapısı içinde bütün boylar arasında görülür. Kazak kelimesinin yabancı dillerde ve Türk lehçelerinde yaklaşık olarak aynı anlamlarda kullanılması bu anlamını birçok yönüyle doğrulamaktadır.

Halk ağzında süregelen sözlü edebî geleneğe göre Kazak adının farklı anlamlarda kullanıldığı da bilinmektedir. Kazakistan’ın farklı bölgelerinde özellikle etnografik materyallerin (sözlü edebiyata ait olan) taranması sırasında aynı adın yeni varyantları ve anlamları tespit edilmiştir. “Perov bölgesinin meskûnlarından Kırgız Aviz’in açıklamalarına göre Kazak sözü iki kelimeden oluşmaktadır: kaz (gus) ve zag (voran) vd. bozkır çimçığı: bozkırda yaşayan kişidir. Bu etimoloji genel olarak yaşayış şeklini ifade etmek için kullanılmaktadır. Çimkent bölgesinin beylerinden Sultan Kanayev’in açıklamalarına göre Kazak “karakçı” anlamını vermektedir.^{121} Abay’ın kitabında Kazak kelimesi Arapların “kuzak” sözünden çıkmıştır diye açıklanmaktadır. Yine bu ad ın farklı bir şekilde okunarak “Kazi han” kelimesinden türetildiği de bilinmektedir.

Farklı şekillerde aynı anlam üzerinde duran Kazak araştırmacılar mevcuttur. Köböy Tokbolatoglu, Kazak kelimesinin kökenini Arap dilindeki “kazı-ak”, “adaleti hükmeden, söyleyen” veya “kaza-hak” “cihat yolunda savaşan” anlamında kullanmıştır.^{122} A. Diva-yev’e göre bu kelimelerin anlamı dala-bozkır çimçığıdır, kelime kelime ele alındığında bozkırda yaşayan adamlar, bozkır insanları” anlamını verir.^{123} Kazak adının çıkışı ile ilgili olarak halk ağzından günümüze kadar ulaşan iki, üç varyant vardır. Birincisinde perinin kızı “ak-kaz” olarak adlandırılmıştır. Bu addan Kazak adı çıkmıştır. İkincisinde Kazak adı “kaçak” anlamında kullanılmaktadır. Üçüncüsünde “kazıak” kelimesinden ortaya çıkmıştır şeklinde sözlü rivayetler mevcuttur.^{124}

Kazak kelimesinin etimolojisi genel olarak ele alındığında bu kelimenin tarihî seyir içinde iki dönemde farklı şekillerde kullanıldığı görülür. Bu dönemler, eski dönem ve yeni dönem diye tanımlanabilir. Eski dönemlerde Kazak kelimesi birçok araştırmacı tarafından (A. N. Bernştam, V. V. Radlov, G. Vambéry, V. V. Barthold, A. N.

Samayloviç, N. Ya. Marr vd.) “Kaz+sak” kelimesinden çıkmıştır tezinden hareketle

değerlendirilmiş ve yeni dönemde ise kaynaklarda verilen bilgilere dayanarak daha çok “bağımsız ve özgür” anlamıyla kullanılmıştır.^{125} E. Kurişjanov’un verdiği bilgilere göre XIII. Yüzyılda yazılan el yazması sözlükte geçtiği şekliyle Kazak adı gruplara ayrılmış ve Kazaklar “evli kazak”, “evi olan kazak”, “at üstünde gezen evsiz kazak asker”^{126} bağımsız ve özgür şeklinde açıklanmıştır. Kazak adı ile ilgili olarak ortaya atılan tezlerden ilmî delillere dayalı olarak kabul göreni ve halk arasında benimseneni; “Kazak adının “kaçkın, bağımsız olarak uçsuz bucaksız bozkırlarda hakimiyetini koruyarak varlığını sürdürmeye çalışan gruplar ya da boylar anlamını taşıdığıdır”. Bu tez, diğer araştırmacıların ekseriyeti tarafından kabul görmüştür. Bu değerlendirme, diğer tezlere göre daha doğrudur.

Bu tezlerin dışında Kazak adının oluşumu hakkında tarafımızca ileri sürülebilecek bir anlamlandırma da şöyledir. Ortaya konulantezin dışında dikkatimizi çeken başka bir nokta da gölün eski dilde “kas” olarak kullanılmasıdır. Ok ise eski Türkçe de bilindiği gibi tayfa, boy yani uruğ anlamını vermektedir. Kazakların bulunduğu toprakların (çok eski dönemlerden beri Kıpçak gruplarının) Hazar De-nizi’ne yakın olan bölgelerde yer aldığı bilinmektedir. Bu kelimenin etimolojisinin “Kas+ ok” şeklinde kullanılmış olabileceği zamanla Kıpçak Türkçesi ve Kazakçanın bulunduğu bölgedeki yeni morfolojik değişimlerle yapısının değişebileceği düşünülmektedir.

1.1.2. Diğer Halkların Kırgızlarla Olan Bağlarının Önemli Safhaları ve Kırgız Halkı Üzerindeki Antropolojik Etkileri

Etnik tarih meselesi ve insanların hangi kan bağına taşıdığı sorusu tarihin en eski dönemlerinden beri Orta Çağ da hatta Yeni Çağ da bile sosyal grupların ilgisini çekmiştir. Bunun içinde her zaman insan ırklarının özellikleri, ^{127} kanlarının arılığı, nereden geldikleri ve hangi yabancı kavimlerle akrabalık bağına sahip oldukları gibi çeşitli sorular, cevap verebilecek bilgi sahibi kişileri gerektirmiştir. Hatta asil kana (yönetici sınıfa-ak süyeğe) sahip olmadığı halde üstünlük tesis edebilmek, yönetimi ele geçirmek ve rakiplerini bertaraf etmek için toplumun önde gelenleri arasında nesep ilmini (en-sab-şecere) bilen insanları yanlarında barındıran hanlar bile vardır. Bu hissiyata rağmen bilinmektedir ki “Milletler tarihten önceki devirlerden beri karışmış olduğundan, bugün hemen hiçbir milletin bütün fertleri o milletin mensup olduğu ırkın hususiyetlerine mâlik değildir. Ancak bu ırkı temsil eden örnek tipler, kavim içinde en çok rastlanan tipler mevcuttur”.^{128} Birçok etnik problemin çözümü için tarihin en eski dönemlerine kadar inmek ve bu dönemin kaynaklarını taramak gerekir. Etnik tarihi öğrenmek için sadece tarih ilmi yeterli değildir. Bu disiplinin yanı sıra araştırılan kavmin nerede yerİrk: “Belli genetik birleşimlerin sonucunda oluşan ortak, fiziksel yapı özelliklerine sahip olan toplumların oluşturduğu büyük bir gruptur”. Birleştiği, yaşayış şekli, kültürel seviyesi, sosyal ilişkileri, dil özellikleri, etnik yapısındaki demografik hareketliliğin zamana göre gösterdiği seyir ve yerleşim bölgelerinin incelenmesi büyük bir önem arz eder. Bunun içinde etnik tarih araştırmaları, tarih ilminin yanı sıra arkeoloji, antropoloji (fizikî-kültürel, tarihsel ve siyasal), demografi, istatistik, etnik sosyoloji, etnografya, tıp (anatomi ve bazı dalları) ve coğrafya gibi disiplinlerden faydalanma mecburiyetini doğurur. Özellikle tarihsel antropoloji bunların yanı sıra antropolojinin alt kolu olarak tarih ilmi için büyük bir önem arz etmektedir. Belirtilen disiplinlerin materyallerinden yararlanılmadan etnik tarih araştırmalarında sonuç alabilmek tam olarak mümkün değildir.

S. M. Abramzon, “Sosyal hareketleri incelemeyen, ekonomik mücadelelerin sosyal yapı üzerindeki etkisine değinmeden, günlük yaşayış şekli içinde yer alan çeşitli gelenekleri göz önünde bulundurmadan siyasî olayları ve askerî mücadeleleri inceleyerek etnik tarihi tespit etmenin mümkün olamayacağını belirtir”.^{129} Etnik tarih hususu, eski tarihlerde hakimiyet tesisinde sosyal statü aracı olarak kullanılırken, günümüzde amaç farklılıkları göz önünde tutularak siyasî hedefler için araştırılmaktadır. Son Yüzyıllarda fizikî antro-po-lojinin^{130} bir disiplin (bilim dalı) haline gelmesi ve tıbbın yeni dallarının şekillenmesi sonucunda siyasî tarihle bütünleşme tesis edilmiş bu da genetiğin politik amaçlar (siyasal antropoloji) doğrultusunda kullanılmasına şans tanımıştır. Tarihin ilk dönemlerinden beri en eski cesetlerin etnik kimliklerini tıbbî tahlillerle değerlendirmek ve bu verileri genoloji ilminin istatistikî sonuçları ile tespit etmek artık mümkündür. Etnik kimlikleri geriye doğru taramanın mümkün hale gelmesiyle birlikte, millet olarak sosyal kimliğini oluşturmayı başaran çok uluslu devletlerin etnik haritaları tespitedilmeye başlanmıştır. Bu da çok uluslu olan devletler için büyük bir tehlike oluşturduğundan yabancıların genetik verilere dayalı olarak fizyonomik araştırmalar yapmalarına fırsat verilmek istenmemektedir. Günümüzde genoloji ve fizikî antropoloji disiplinlerinin mevcut metotları ile, asırlardır köklü bir millet olarak görülen birçok devletin etnik

yapısında çok farklı karışımların olduğunu tespit etmek mümkün hale gelmiştir.

O. Smaguloğlu'nın verdiği bilgilere göre çok eski dönemlerden itibaren bir ırkın özelliklerini tespit edebilmek için günümüzdeki numunelerle eski dönemlere ait olan ve tarihî coğrafyası belirlenmiş cesetlerin karşılaştırılması sonucunda çok ilginç sonuçlar elde edilebilir.^{131} Bunun içinde cesetlerin verilerinin tespitiyle beraber krani-oloji (baş yapısı), odontoloji (diş morfolojisi), dermatoglifi (el ve kol derileri) ve serolojisinin (kan gruplarının) karşılaştırılarak mevcut cesedin hangi ırka ait olduğunu bulmak, diğer ırklarla karışıp karışmadığını tespit edebilmek kolay bir hale gelmiştir.

Kırgızların etnik tarihleri göz önüne getirildiğinde antropoloji ilmi açısından çok etaplı ve zor dönemlerin mevcut olduğu görülür. Kırgızların farklı bölgelerde yaşamaları, etnik yapıları farklı olan kavimlerle kaynaşmaları ve farklı kanların karışımı temiz antropometrik^{132} özelliklerini değiştirmiştir. Bunun içinde Kırgız antropolojisini araştırırken tarihinin farklı dönemlerinde Kırgızlarla karışmış olabilecek etnik komponentleri (karışımları) tüm değerlendirmelerde göz önünde bulundurmak gerekir. Kırgızların antropolojik yapıları değerlendirilirken Yenisey-Altay^{133} bölgesinde yaşayanların etnik yapısı ile Tanrı dağları bölgesindekilerin fizikî özelliklerinin^{134} birbirinden bazı farklılıklarla ayrıldığı unutulmamalıdır. Kırgızların, Yenisey bölgesinde Moğol, Mançu ve Tunguz kavimleri ile olan etnik alsakalarının yanı sıra Tanrı dağlarında yaşadıkları dönemlerde Kıpçak, Oğuz, Moğol, Karakitay, Kalmak ve Kazak kavimleri ile olan ilişkilerinin de göz ardı edilmemesi gerekir.^{135} Bu fizikî^{136} farklılıkların şekillenmesinde iklimin (yani coğrafi özelliklerin) büyük etkisi vardır. A. N. Bernştam'ın ifadelerine göre, geçim şeklinin değişmesinin (tarım toplumları ile konar-göçer olarak yaşayan toplumların) insan fizyonomisi üzerindeki etkisi belirgindir. “Fizikî değişimlerde yenen yiyeceğin insan bedeni ve gelişimi üzerindeki etkisi, boy yapısı üzerindeki tesiri, derisinin yapısı, diş özellikleri ve saç dokularının farklılığında iklimle birlikte yaşayış şeklinin unutulmaması gereği önemle belirtilmektedir”.^{137}

Kırgızların etnik yapıları dikkatle incelendiğinde, tarihî seyri dönemlere göre ayırma gereği görülür. Araştırılan konu XIV-XVI. Yüzyılı içine almasına rağmen antropolojik verileri incelerken sadece o döneme ait materyallere dayalı olarak hareket etmek ve etnik araştırmaları sonuçlandırmak mümkün değildir. Bu dönemler, Kırgızların kültürel ve fizikî etkileşim içinde bulunduğu medeniyetlerin isimleriyle adlandırılacaktır.

Kırgızlar, milattan önceki asırlarda sosyo-kültürel kimliklerini şekillendirmiş ve oldukça büyük bir nüfus potansiyeliyle bulundukları bölgelerde etkin rol oynamışlardır. Milletlerin tarih sahnesine güçlü bir şekilde çıkmadan önce sosyal yapılarını şekillendirdikleri ve devlet kurma tecrübesini yaşanan olaylara bağlı olarak yapılandırıldıkları görülür. Hiçbir kavim, kısa bir zaman dilimi içinde büyük devletler kurabilecek tecrübeye sahip olmadan bu siyasî teşekkülü uzun süre şekillendirememiştir. Bunun içinde devlet geleneğinin köklü bir geçmişinin olduğu göz ardı edilmemelidir. Kırgızların siyasî yapılarını şekillendirdikleri tarihler, Hunların yaşadıkları döneme denk gelmektedir. Kırgızlar bu zaman dilimi içinde kendi dilleri ve yönetim anlayışları gereği hakimiyetlerini sürdürmüşlerdir. Belirtilen dönem tespitlerimize göre;

1. dönem (1. Kırgız kültürü dönemini) ifade etmektedir ve çok güçlü bir etnik-sosyal yapılanmanın yaşandığı dönemdir. Bu dönem konar-göçer kavimlerin siyasî teşkilatlanma sürecini tamamladıkları M.Ö. VII.-VI. Yüzyılı içine almaktadır. Hun Devleti'nin kurulduğu ve Mete'nin askerî hakimiyetini sağlamlaştırdığı M.Ö. 209 yılına kadar, Kırgız dilinin ve etnik tesirinin geniş bir bölgede etkili olduğu bilinmektedir.

Bu tarihlerden sonra ise M.Ö. II. Yüzyıldan M.S. IX. Yüzyıla kadar **2. dönem** (Türk kültürü döneminin) yaşandığı görülür. İkinci dönemde (Hun-lar'dan sonraki iki üç asırlık kesinti - Wu-huan, Hsien-pi ve Juan-ju-an- dönemi olarak kabul edilmelidir) Kırgızlar, Hunlar tarafından etnik asimilasyona tâbi tutuldukları gibi kültürel yönden de büyük kayıplara uğramış, uzak coğrafyalara sürülerek demografik üstünlükleri özellikle parçalanmıştır. Bu dönem tetkiklerimize göre Kırgızların en ağır olarak kabul edilen iki etnik erime döneminden biridir.^[138]

3. dönem (2. Kırgız kültürü dönemi) kısa bir zaman (M.S. IX. ve X. Yüzyıl)^[139] dilimini içine alır. 1060 yılında tamamlanan Sin Tan-Şu'da (Tan Sülalesi'nin Yeni Tarihi) verilen bilgiler Kırgızların Avrupaî hususiyetlerini bariz bir şekilde nasıl muhafaza ettiklerini göstermesi açısından önemlidir. Yıllık “Yaşayan halkın geneli uzun boylu, sarımsı saçlı, kızıl yüzlü ve gök gözlüdür. Kara saç iyi görülmez ama kara gözlü kara kaşlı olanlar Li-Lin nesli olarak kabul edilir” demektedir.^[140] Göçler ve etkileşim içinde bulundukları diğer kavimlerle birlikte yaşama mecburiyetinin getirdiği sonuç, bugünkü Kırgız fizyonomisini ortaya koymuştur. Günümüzde sadece birkaç Kırgız boyu içinde yukarıda zikredilen fizyonomik hususiyetler mevcuttur. Bu boylarda ağırlıklı olarak Türk kökenlidir ve Hun-Göktürk dönemine kadar varan köklü bir geçmişe sahiplerdir. Bu dönemde günümüz Kırgızistan'ı diye tanımlanan toprakları teşkil eden coğrafyada Türkeşlerin de yerleştikleri bilinmektedir. Cungar-ya, Yedisu ve Tanrı dağları bölgesi ^[141] Türkeşlerin yerleşim alanları içine girdiğinden dolayı etnik kalıntı olarak Kırgız fizyonomisinde diğer kavimler gibi bir iz bıraktıkları unutulmamalıdır. Daha sonraki dönemlerde ise Karlukların^[142] bölgede hakimiyetlerini tesis ederek Merkezî Tanrı dağları, Yedisu ve Narın nehri sahasını da içine alan yerlerde etkili oldukları görülür.^[143] Bu kavimlerin dışında coğrafi çevre içinde yer almaları sebebiyle Bayırku, Basmıl,^[144] Çiğil ve Yağmaların^[145] Kırgızların etnik yapısına dahil olarak günümüz Kırgız fizyonomisini etkiledikleri bilinmektedir. Uygur Devleti^[146] döneminde de bu etkileşimin devam ettiği Kırgızlarla Uygurların sürekli bir askerî mücadele içinde olmalarına rağmen çeşitli etnik ilişkilerin yaşandığı göz ardı edilmemelidir.^[147] Kırgızlar, 840 yılında Uygurların hakimiyetine son vermelerine rağmen bu bölgede uzun süre varlıklarını devam ettirememişlerdir. A. Taşağıl'ın tespitlerine göre 900'lü yılların başında Kırgızlar bölgeden ayrılarak tekrar eskivatanlarına tersine doğru bir göç hareketine başlamışlardır.^[148] Kitan darbesi, Yedisu sahasında Kırgız boylarına yaşama şansı vermediği için bu tespit bir ölçüde doğru olabilir. Ama Yenisey'in bu dönemde Moğol gruplarının yavaş yavaş ele geçirmeye başladıkları bir saha haline geldiği de unutulmamalıdır. Karahanlılar döneminde bölgenin etnik yapısını şekillendiren boyların ikinci başkenti olarak bilinen Balasagun şehri çevresinde yerleştikleri bu etnik kalıntıların da sonraki dönemlerde Kırgız boyları arasına karıştığı değerlendirmelerde göz önünde tutulmalıdır.^[149] Karahanlı Devleti'nin hakimiyet yıllarında ve Kimekler döneminde İrtiş'ten Taraz ve Şaş nehirleri arasında kalan bölgedeki boylarında sonradan

Kırgızlarla etnik yönden karıştıkları görülecektir.^{150} Üçüncü dönemde Kırgızlar, bu boylar ile etnik olarak toparlanma sürecine girmiş ve bazı Kırgız boyları, Tanrı dağları bölgesinde yoğunlaşmaya başlamıştır. Uzun sürmeyen bu dönemde tesis edilen askerî üstünlük sadece Kırgız boylarına toparlanma ve taze kan kazanma fırsatı vermiştir. Milletlerin sosyal hayatlarının yapılanmasında yüz yıllık bir zaman diliminin çok uzun bir süre olarak kabul edilemeyeceği ortadadır. Siyasî toparlanmanın geçici sürede olsa bir ölçüde sağlanması hemen arkasından gelen Karakitay darbesinin etnik asimile gücünü azaltmıştır. Karaki-tayların, Kırgız boylarını askerî yönden ağır yenilgiye uğratmalarına rağmen etnik etkilerinin çok fazla olamadığı anlaşılr. Karakitayların nüfus yapısı itibari ile bu bölgede azınlıkta kalmaları onlara bu şansı vermemiştir. Karakitaylarla Kırgızistan topraklarına gelen zümrelerin büyük bir kısmını Türk kökenli boylar teşkil etmiştir. Karaki-taylar'dan sonra Kıpçak komponentlerinin bir etki oluşturduğu fakat etki sahasının daha çok bugünkü Kazak topraklarını içine alan gruplar üzerinde belirginleştiği görülür.^{151}

4. dönem (Moğol kültürü dönemi) Moğolların batıya doğru hareket ederek Merkezî Asya'yı işgal ettikleri dönemi içine alır. Belirtilen tarihler, XIII. Yüzyılın ikinci çeyreği ve XVI. Yüzyılın sonuna kadar yani Moğolların Merkezî Asya kavimleri arasında eridikleri döneme kadar sürer.^{152} Kırgız tarihinde en ağır olarak kabul edilen ikinci ve en büyük etnik erime dönemi bu tarihleri içine alır. Zikredilen tarihler, sadece Kırgızları değil, diğer bütün Türk kavimlerini içine alan etno-kültürel asimile dönemidir. Kırgız boylarının sosyal yapılarının içine sızan Moğol etnik dokusu, dördüncü dönemden itibaren net olarak izlenebilir. Moğol kökenli birçok kelimenin Kırgız dili ile beraber Türkçeyi de etkilemeye başladığı, bu dönemde açıkça tespit edilebilmektedir. Moğolcanın Kırgız dil yapısı üzerinde baskı kurmak dahil olmak üzere (Türkologlar tarafından eski Kırgız dilinin bazı önemli özelliklerinden uzaklaşarak Moğol diline yakınlaştığı dönem olarak kabul edilir)^{153} belirgin etkiyi oluşturmaya başladığı zaman dilimi de bu döneme denk gelir. Bilindiği üzere eski Kırgızca ile günümüzde konuşulan Kırgızca arasında da çeşitli farklılıklar vardır. Ayrıca eski Kırgızcanın Türkçeden bazı farklılıklara sahip olmasına rağmen zamanla Türk kültür kuşağı içinde kalarak bir dönüşüme uğradığı anlaşılmaktadır. Fakat bu farklılığın lehçe farklılığından kaynaklandığını iddia eden Louis Bazin gibi otoritelerde mevcuttur.^{154}

Özellikle Kırgız antropolojisinin değişimi üzerinde duracağımız dönem, 3. dönemin sonları ve 4. dönemdir.

5. dönem (3. Kırgız kültürü dönemi) olarak kabul edilen ve XVII. Yüzyılın başından XVIII. Yüzyıla kadar ulaşan dönemdir. Bu dönemde, Kırgızlar bulundukları bölgelerde hakimiyetlerini tesis ederek bazen Kazaklarla bazen de Kazaklara karşı durarak, diğer zamanlarda da çeşitli hanlıkların saldırılarını engelleme yoluna giderek varlıklarını sürdürmüşlerdir. Belirtilen tarihler çok güçlü etnik karışımların yaşandığı bir dönem değildir. Kırgızlarla Kazaklar arasında yer alan ve aynı adla varlıklarını sürdüren boyların askerî ve siyasî mücadelelerin sonucunda coğrafi olarak yer değiştirdikleri bir dönem olarak görülebilir. S. M. Abram-zon, "Kırgızların etnik tarihini Merkezî Asya'da, Kuzey Sibirya'da, Orta Asya'da günümüz Kazakistan'ının bozkır sahasında çeşitli bağlarla şekillenen etnik gelişmeleri göz önünde bulundurmadan değerlendirmenin doğru olmayacağı"

şeklinde açıklama yaparak, Kırgız tarihinin etnik yapısını dönemlere göre değil de, etkileşim içine girdiği kavimlerin adıyla tanımlamıştır.

Saul Mateyeviç'in tasnifine göre Kırgızlar üç gruba ayrılmaktadır. "Bu grupların ilki ilk dönemlerden beri Kırgızlarla bir arada yaşayan yerli Türk boylarıdır. Karluklar ve Uygurlar (Karahanlı boyları) Kırgızlarla bir arada yaşayan boylardan müteşekkildir. İkinci gruba ise Sibirya ve Merkezî Asya ile bağlı olan Merkezî-Batı Tanrı dağları, Pamir-Alay'ın kuzey-doğu ve doğu taraflarına göç ederek gelen Türk kökenli boylar girmiştir. Üçüncü gruba, Moğol, Kazak ve No-gay kökenli boylar girmektedir".^{155} A. N. Bernştam'ın değerlendirmelerine göre "Günümüzde Kırgızistan coğrafyasında yaşayan kabilelerin etnik yapılarının ilk dönemleri Usunlar (Wusunlar) ve onlarla akraba olan Dinlingler ile yakın ilişki içindedir".^{156} L. V. Oşanın'e göre Dinlingler etnik yapıları itibariyle Türk kökenli değildirler. Kırgızların da köken itibariyle Dinlinglerle akraba oldukları Çin yıllıklarında geçmektedir.^{157} Son yıllarda Çin yıllıklarına dayalı olarak yapılan araştırmalar bu problemleri önemli ölçüde açıklığa kavuşturmaya başlamıştır. Dinlingler "Kırgızlar, Huto ve diğer boylarla bu dönemde Baykal Gölü'nün batısından Güney Sibirya'ya Yenisey Havzası'na kadar uzanan sahada meskun idiler".^{158} Kırgızların eskiden yaşadıkları yerlerde, fizikî yapı itibariyle büyük boylu, sarı saçlı, kızıl yüzlü ve gök gözlü oldukları açıklanmaktadır. Dinlinglerin ve Usunların, Kırgızların etnik yapısı ile karışması sonucunda Şarkî Si-bir ırkının bir kolu oluşmuştur. Fakat bu noktada da ince bir ayrıntı vardır. Saklarla Usunlar arasında fizyonomik olarak bazı farklılıklar mevcuttur. Bu farklılıklar, Yedisu sahasındaki Usunlar arasında silik de olsa görülmektedir. Özellikle Usun kadınlarındaki Mongo-loid izlerin baş yapısında belirginleştiği, Saklardaki Avrupaî özelliklerin ise daha açık olarak tespit edildiği anlaşılr.^{159} Kırgızlar, Yenisey'de ak (kuzey) rasasının (grubunun) elementlerini içlerine alıp Dinglingler ile karışmış, fakat zamanla bu izleri kaybederek Türk ve Moğol kavimleri arasında melezleşmiştir.^{160} L. V. Oşanın'ın "Kırgız antropolojisi ile ilgili tahlilleri ilgi çekici sonuçlar taşır. Araştırmalarında Kırgızların arasında Moğollaşan tipler daha çok görülmektedir. Bu tipler kısa başlı, esmer renklidir. Harezm ve Maverâünne-hir'in yerleşik halkının zamanla dil yönüyle Türkleşmiş olabilecek İranlılardan meydana geldiği belirtilmektedir. Yedisu halkının belirtilen elementlerle çok eski tarihlerden beri karışmış olabileceğini de özellikle vurgulanmaktadır".^{161}

Tarihî hareketlilik ve farklı coğrafyalardaki mücadelelerin sonuçları, tarihçilerin yanı sıra antropologların ve diğer sosyal bilim dallarındaki uzmanların Kırgız fizyonomisindeki tarihî farklılaşmalara yönelmesini kaçınılmaz kılmıştır. Özellikle bu kadar mücadele-li tarihî seyir içinde varlık mücadelesi veren kavmin etnik yapısı itibariyle yok olmaması, Kırgız tarihine has olarak görülen başka bir niteliktir.

Kırgızların antropolojik yapılarında Asya veya Avrupa ırkına has fizyonomik tiplerden hangisinin etkili olduğu konusu üzerinde çeşitli tartışmalar olmuştur. Kırgızların antropolojik özelliklerini ayrıntılı olarak araştıran, bölge bölge Kırgız fizyonomisindeki değişimleri ve farklı kavimlerle olan karışımları inceleyen araştırmacılardan biri de N. N. Miklaşevskaya'dır. Kırgızların eski dönemlerden beri çok farklı bölgelerde bulunması sebebiyle, coğrafi saha genişliğinin antropologları zor durumda bıraktığı bilinmektedir. Buna rağmen uzun yıllar süren arkeoloji ve

antropoloji ekspeditsiyaları, Kırgız tarihi için istenilen verilerin toplanmasını sağlamış ve sağlıklı araştırma sonuçlarına ulaşmak mümkün olmuştur. Bunun içinde Ye-nisey-Altay bölgesinden elde edilen arkeolojik-antropolojik materyallerle Tanrı dağları bölgesi verileri karşılaştırılmıştır. Bunun dışında Kırgız topraklarında yapılan incelemelerde farklı şehirlerde elde edilen veri sonuçları arasındaki benzerlik ve farklılıklar üzerinde durulmuştur. G. F. Debets'in yaptığı açıklamalarda Kırgızlar'daki Av-rupaî antropolojik yapının Özbek ve Tacikler'deki özelliklerden daha zayıf olduğunu, Mongoloid yapının daha belirgin veriler taşıdığını ifade ettiği görülür. “Mongoloid ırk, Asya kıtasını simgeler. Sarı ırk olarak da bilinir. Sayısal yönden bugün dünyanın en kalabalık topluluğudur. Bu ırk, Paleo-Sibirya, Moğol ırkı ve Endonezya olmak üzere üç gruba ayrılır. Bizim antropolojik anlamda ilgilendiğimiz ikinci grubu teşkil eder. Bu grupta gözler çekik, elmacık kemikleri çıkıntılı, yüz genellikle yassı ve geniştir. Burun fazla çıkıntı yapmaz. Saçlar düz ve siyahtır. Beden kılları beyazlara oranla az gelişmiştir. Tipik Mongoloid çekik gözün oluşmasında üç özellik devreye girer. Birincisi üst göz kapağının altındaki epikontus denilen yağ tabakası; ikincisi gözü dış taraftan daraltan deri kıvrımı ve üçüncü olarak gözün iç kısmında göz yaşı bezini maskeleyen deri kıvrımıdır. Bu üç özelliği Sibirya topluluklarında ve Kuzey Moğol ırkında sıkça görürüz. Mongoloid gruba giren topluluklarda baş brakisefal (uzunluğuna oranla geniş) bir yapı gösterir.^[162] Mongoloid özelliklerde dikkat çeken en önemli nokta başın brakisefal özelliğidir. Araştırmamızda Türk antropolojik tipi olarak tanımlanan türün bu türe olan benzerlik ve farklılıklarının dikkatle ön plana çıkartılması mevcut karışıklığı gidermek içindir. Genel yapıdan hareket eden okuyucuları yanıltan bu nokta, çalışmanın tamamında Mongoloid hususiyetlerin belirgin bir üstünlük teşkil ettiğini düşündürebilir. Bu yanılsa sebebiyet vermemek için öncelikli uyarıda bulunarak küçük farkların “büyük alttürleri” ve birbirine benzeş olmayan grupları teşkil ettiğini zikretmek gerekir.

N. N. Miklaşevskaya, “Kırgızların günümüzde yaşadıkları topraklarda Sak ve Usunların antropolojik tipinde Avrupaî elementler çoktur. Onların başka ırklarla karışım döneminin Güney Sibirya'da, daha sonra Orta Asya'da başladığı görülmektedir. XIII. asırdan itibaren Tyan-Şan'da Merkezî Asyalı tip üstünlük tesis etmeye yönelmiş ve bu gelişmelere bağlı olarak günümüzdeki antropolojik tip şekillenmiştir”.^[163] Mevcut verilerin sonuçlarını en iyi kullanan ve Kırgız ekspeditsiya verilerinin kritiğini yapan N. N. Miklaşevskaya bu araştırmaları Kırgız ekspeditsiya raporlarında (V cilt) yayınlamıştır.

Farklı kaynakları kullanarak, çeşitli bölgeleri hareket merkezi olarak kabul edip Kırgız antropolojisini tanımlamaya çalışan araştırmacılar olmuştur. Bu araştırmalarda unutulmuş en önemli konu, Kırgız fizyonomisinin tespitinde kullanılan materyallerin toplam olarak kabul edilebilecek oranın sadece % 30-35'ini oluşturuyor olmasıdır. Geriye kalan yüzde, henüz arkeolojik araştırmalarla ortaya çıkarılamamıştır. Bunu için şimdilik kelimesini kullanmak ilmî objektiflik açısından sık sık tekrarlanması gereken bir kelime olarak görülür. Kırgızların fizyonomik görünüşleri nasıldır? Hangi özellikleri taşıyor ve diğer kavimlerden nasıl ayrılabilirler? gibi sorular birçok araştırmacının üzerinde durduğu önemli konudur. Bazıları genel bir tanımlama olarak Kırgızlar beyaz tenli, sarı, kızıl-al saçlı, konkogoy burun yapısına sahiptir demekle birlikte, bazı araştırmacılar da yuvarlak baş, dik kara saçlı, burnu ve burun kenarları orta, gözlerinde sürmesi

olmayan yani genel olarak Mongoloid tip şeklinde tanımlanmaktadırlar.

“Kırgızlar köken olarak “İndo-Avrupalı” (Jiufida rudjieri Ho-mo sapiens indo europaeus anlamında) olup zamanla “Homo sapi-ens asiaticus” ile uzun asırlar süren karışıp kaynaşma sonucunda Türk kökenli halklardan (?) Moğollar zamanla İndo-Avrupalı elementleri eriterek içlerinde sindirmişlerdir denilebilir. Fakat bu tam olarak saf antropolojik materyallere dayalı değildir”.^[164] Kırgız ant-ropolojisindeki değişimlerin zamana bağlı olarak farklılık arz etmesi diğer araştırmacılar gibi birçok Rus akademisyeni de bu bölgeye yönlendirmiş ve SSCB döneminden beri Yenisey, Abakan, Hakas, Si-bir ve Sayan-Altay^[165] bölgelerinde önemli kazı organizasyonları düzenlenmiştir. Bu kazılardan elde edilen veriler, Tanrı dağları bölgesindeki verileri bir ölçüde tamamlamakta diğer yönden de farklılıkları ortaya koymaktadır. Sovyet dönemi sonrası yapılan arkeoloji araştırmalarında da önemli sonuçlara ulaşılmış, Rus arkeolojisinin dev isimleri Kırgızlar hakkında çok önemli veriler toplamışlardır. S. M. Abramzon’un etnografik materyallerin sonuçlarından elde ettiği verilere göre, Yenisey Kırgızlarının günümüz Kırgızları ile fazla bir alâkasının olmadığı, Doğu Tanrı dağları, İrtiş boyları ve Altay bölge-sinde^[166] yaşayan bazı Türk kökenli kavimlerle yakın etnik bağ kurL. V. Oşanın, “Materialı po antropologii Sredney Azii. Kirgizii yujnogo poberejya İssık kulya”, duklarını ileri sürdüğü görülür.^[167]

Bazı araştırmacılar, Kırgızların etnik yapısının oluşumunda hangi bölgelerin etkin olarak rol oynadığını tartışırken bazılarının da bölge tezlerinin dışına çıkarak fizikî yapının şekillenmesinde farklı faktörlerin bulunduğunu iddia ettikleri görülür. Usun-Din-ling, Altay, Tuva, Türk, Kıpçak, Karakitay-Moğol, Kalmak, Karakal-pak ve Kazak gruplarının etnik etkileri ile ilgili çeşitli tezler vardır. Fizyonomik yapısı yönüyle Kırgızların, Moğol tipinin etkisi altına girdiği dönem Kuzey Sibirya’da M.S. I. ve II. Yüzyıla tarihlenmekte-dir. Belirtilen tipolojik özellikler, Kuzey Sibirya grubunu oluşturmaktadır. “Açıklanan özellikler ile Kırgızlar, diğer akraba kavimlerden şu ölçülerle ayrılmaktadır. Kırgızların Altaylılar’dan farklılığı, sakalı uzunca, burun kemiğinin az bükümlü oluşu, burun görünümü büyükçe, burun kenarlarının dışa çıkık oluşu, düz bir şekilde yerleşmiş olan burun delikleri arasındaki mesafenin yüzdesinin az oluşu ve boyunun uzun oluşudur. Bu karşılaştırmalar, Altaylılar ile Kırgızlar arasındaki farklılıkların ve Kırgızlar arasında Mongoloid özelliklerin az olduğunu ortaya koymaktadır”.^[168]

Du Runkun ve Go Binyan tarihî kaynaklar da Kırgızları “Güçlü fizikî yapı olarak iki tür tip vardır: Bir bölümünün kızıl saç, sarı rengi ve gözleri köktür; diğer bir bölümü ise kara gözlüdür”.^[169] şeklinde açıklamaktadır. Bu türler özelliklerine ve fizyonomik yapılarına göre birbirlerinden küçük noktalarda ayrılmaktadırlar. Kırgız adının yanı sıra Kırgız etnik yapısıyla da ilgilenen L. Ligetti ise, “Kırgızların boy ve boya bağlı olan diğer küçük sosyal oluşum (uruk) grupS. M. Abramzon, *Kırgız cana Kırgızstan tarihi boyunca tandalma emgek-ter*, larında çok sayıda Moğol ismi görüldüğünü belirtmektedir”.^[170] Kırgız ve Kazak antropolojisi üzerinde uzman olan ve bu grubun özelliklerini sistemleştiren A. Haruzin, Kırgızların kendilerine has bir antropolojik özellik taşıdığını, bu özelliklerin ise şu şekilde olduğunu belirtir: “Kırgızlar orta boylu, geniş gövdeli, elinin parmakları ve yapısı kısa, vücudu güçlü, kilo almaya elverişli (çoğunlukla yaşlandığı zaman), derisinin rengi ak-sarı, ayakları eğri büğrü (attan inmediği için), ufak başının yapısında brakisefal

özellikleri baskın, saçları kara, dik ve çok sert, geç ağaran, yüz yapısı kemikli, derisinin rengi koyu (gök), burnu geniş, sakalı seyrek geç çıkan, gözleri gök renkte (çakır) ve gençken daha çok kara renktedir”.^{171}

Kırgızların antropolojik yapısının genel özelliklerinde sakalının zayıf olarak çıkışı, göğsündeki kılların yokluğu, yüzündeki elmacık kemiğinin belirginliği, çehresinin yandan profilinin güzel olmayan görünüşü, burun kemiğinin düzlüğü, orta boyluluğu, küçük başlılığı, dik saçlarının kara rengi, göz kapaklarının karalığı ve vücudunun karalığı açık olarak görülür. “Kırgızların antropolojik yapısı, Orta Asya ırk tipi ile Avrupaî tipin arasında Moğol özellikleri sergileyen bir grup olarak tanımlanır”.^{172}

Bilindiği gibi modern insan olarak kabul edilen Homo sapi-ens’in tarihi seyri içinde iklim farklılıklarına bağlı olarak bazen Asya’dan Avrupa’ya geçerek yer değiştirdiği görülür.^{173} Yapılan kazılar sonucunda Avrupa’daki yerel topluluklar arasında az da olsa brakisefallere rastlandığı gibi Asya’da da dolikosefallere rastlanabilmektedir. Bu göç dalgalarının farklı sebepler mucibince gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Ligetti, Die Herkunft des Volksnamens Kirgiz Csoma-Archiv. *Zeitschrift für türkische Philologie und verwandte Gieriete*. I. Band. 5 Heft. I Ap-ril 1925, s. 1-10. şılmaktadır. Fakat bir süre sonra farklı alanlara yerleşen bu toplulukların bölgede etnik olarak belirli bir iz bıraktıktan sonra ayrıldıkları ya da yerli etnik topluluklar ile karışıp kaynaşarak yok oldukları tespit edilmiştir. Bu lokal etnik etkilerin baskın özelliğini kaybetmiş olmaları, yerli halk üzerinde bir değişime sebebiyet vermedikleri anlamına gelmemelidir. Kalabalık gruplar halinde gelen topluluklar, göç ettikleri kıtalarda bazen uzun süreli etnik etkiler bırakabilmişlerdir. Merkezî Asya’da yerleşime elverişli alanlarda Avrupaî hususiyet taşıyan etnik gruplar işte böyle göçlerin sonucunda bu bölgede kalan toplulukları teşkil etmiştir.^{174} Avrupalılık hususiyetleri, Kırgızların Fergana bölgesinde yaşayanları arasında belirgin olarak tespit edilebilmektedir.^{175} Onların bedeni geniş, yüzleri biraz uzun ve basık, burun kemiği yukarı doğru kalkıktır. Çu vadisi Kırgızları bu özelliklere sahiptir, Talas vadisi Kırgızları da diğer bölgelerin fizikî yapılarına yakın özellikler taşırlar. Moğol ırkına has hususiyetler “Alay, Cenûbî Tanrı dağları ve Issık Köl Havzası Kırgızları’nda belirgin olarak görülür. Alay Kırgızları’nın fizyonomik yapısı Moğollara benzemektedir. Yüzlerindeki elmacık kelimelerinin çıkıklığı, sakal ve kaşlarının zayıf oluşu, kara teni, sert saçları, yüzünün horizontal yapısı ve geniş yüzü ile tanımlanmaktadırlar”.^{176} Kırgızların fizikî yapılarının özelliklerini A. İ. Levşin de tasvir etmektedir. Bu tasvir, XVIII. Yüzyıl Kırgızlarının antropolojik yapılarını tanımlamaktadır. Aynı dönemde “Kırgızların dış görünüşlerinden anlaşıldığı üzere Moğol-Türk karışımından ortaya çıktıkları açıkça tespit edilebilmektedir. Yüzleri Kıpçaklarınkine benzer şekilde yassı, geniş alınlı ve daha küçük (ince) kara gözlü, küçük ağızlı, çıkık haldeki yanak kemikleri, yanaklarında çıkan silik (köse) sakal Türk boylarındaki özelliklerden daha çok Moğollara yakındır”.^{177}

Bilindiği gibi Moğolların antropolojik tipine alt kol olarak Koreli, Dungan, Kırgız ve Kazakların bazı grupları girmektedir. “Kırgızların büyük bir kısmında Mongoloid (dik kara saç, sarı kızıl yüz, küçük boy, göz kenarları vd.) elementler % 68-69’luk bir orana sahiptir. Onlarda, Kazaklara daha çok Özbeklere ve Altaylılara göre Mongoloid oran çoktur. Fakat Avrupaî elementler daha azdır (% 30-35)”.^{178}

41-42)”.^{178} Bazı araştırmacılar tarafından ileri sürülen veriler ve istatis-tikî rakamlar daha çok XIX.-XX. Yüzyılda yapılan araştırmaları içine almaktadır. XX. Yüzyılda Tanrı dağları bölgesinde yapılan arkeolojik kazılarda bulunan cesetler son (XVII.-XX.) asırlara aittir. Bunun içinde Kırgız antropolojisinin verileri açısından düşünüldüğünde bu verilerle sağlıklı sonuçlara ulaşmak zordur. Çok daha eski dönemlere ait olan cesetler Yenisey, Sayan-Altay bölgesinde tespit edilmiştir. Ama bu kazılar da genel sonuçlara ulaşmak için yeterli değildir. Bunun içinde her bölgenin ortalama ölçüleri göz önünde bulundurularak ölçüler verilmeli ve istatistikî sonuçlar çıkarılmalıdır.

S. M. Abramzon, etnografik verilerin dışında, antropologların ekspeditsiyalarda elde ettiği materyallerden faydalanarak Kırgızların antropolojik özelliklerine ait olan sonuçları ayrıntılı bir şekilde incelemiş ve Kırgızların fizikî yapılarını birçok araştırma sonucuna göre karşılaştırmalı incelemelerden sonra değerlendirmiştir. Bu veriler, birçok araştırma sonucuna göre daha sağlıklı bilgiler içerse bile, eksik olan yönü, verilerin Kırgız antropolojisinin en eski dönemlerine inen bilgilere tam olarak dayalı olmamasıdır. S. M. Abramzon, antropologların verilerine göre Kırgızlar “Ortadan aşağı ve orta boylu (ortalama değişikliği 161,1-168,7 cm civarında) tıknaz şekilde, başının şekli brakisefal (baş ölçüsü 84-88 cm) baş ölçüleri biraz büyük ve geniş, yanak kemikleri biraz çıkık şekildedir. Burunları biraz büyük ve daha çok düzdür. Burun kemiği bükük (eğri) ve daha çok yapışık şekildedir.

Göz kapaklarında Moğol baskınlığı az görülmektedir. Fakat diğer bölgelerde bu benzerlikler farklılık arz ederler. Saçları ve gözleri karadır; bazılarında ise kıızıl (al) renkle de karşılaşılmaktadır. Gök gözlü olanlara da rastlanmaktadır, yüzündeki ve vücudundaki tüyler seyrek”^{179} şeklinde açıklamaktadır. Bu verileri destekleyen diğer kaynaklar, diş, deri^{180} ve kan gruplarının sonuçlarına dayalı olan istatistikî verilerdir. Arkeolojik kazılarda ele edilen cesetler üzerinde yapılan incelemelerle, antropoloji disiplininin de yardımıyla büyük birçok problem rahatlıkla aşılabılmıştır. Tıbbî ölçümler antropolojik verileri sağlamlaştırmakta ve araştırma sonuçları beş altı tıbbî dala bağlı olarak açıklanmaktadır. Genolojik incelemelerde bu sonuçların doğru olup olmadığını birçok yönüyle ortaya koymakta, en hassas ölçüm metodlarına dayalı olarak küçük farklılıkların sebepleri anlaşılmaktadır.

Diş, deri ve kan yapısı incelemelerinin sonuçları, sadece bir etnik komponentin diğer komponentlerden farkını ortaya koymak için değil, aynı etnik komponentin kendi içindeki bölgesel farklılıklarını tespit etmek içinde kullanılmaktadır. “Odontolojik araştırmalarda doğu kompleksi oranlarına göre Mongoloid elementler Hakas-lar da % 46,1, Kazaklarda % 47,2, Kırgızlarda % 57,4’tür. Derisinin rengi ve odontolojisi yönünden Kırgızlardaki yüzdeler göz önünde tutulduğunda Mongoloid elementler daha çoktur”.^{181} Rus araştırmacıların ağırlıklı olarak üzerinde durdukları tezlerden biri, bilindiği gibi, Moğol etnik komponentinin Kırgızlar üzerindeki belirgin etkisidir.^{182} Bu tezin delilleri ve hali hazırda elde edilen verilere göre şekillendirilişini geçersiz kılacak yeni kazılar ve materyaller bulunana kadar bu istatistikî oranları kullanma mecburiyeti vardır.

Dönemlerine göre Kırgızların antropolojik yapıları genel olarak ele alındığında **1. etapta** Usun ve Dinling etnik yapısının belirgin bir etki oluşturduğu, **2. etapta**ki Türkleşme etabının (Avrupaî

özellik taşıyan bazı özel antropometrik ölçülere rağmen) Kırgızları, Asyenik yapıya daha fazla yaklaştırdığı tespit edilir. S. İ. Rudenko, bu dönemden itibaren Moğol fizyonomik etkisinin belirginleşmeye başladığı tezini savunsa da, bu teze katılmak mümkün değildir.^[183] **3. etapta** görülen etnik yönden toparlanma dönemine (Kırgız derjevası ve Kıpçak hakimiyeti sırasında) rağmen **4. etapta** Kırgızlar üzerinde Moğollaşma dönemi uzun süre hakimiyetini devam ettirdiği için kalıcı izler bırakmıştır. 4. etabın etkisinin fazla olmasının ve kalıcı olarak günümüze kadar ulaşan etkileri saklamasının önemli sebeplerinden biri de, Moğol fizyonomisinin Karakitay etnik dokusu üzerine gelerek sağlamlaştırmasıdır.^[184] 3, 4. ve arkasından **5. etapta** Kalmak etnik baskısına Kırgız antropolojisinin maruz kalmasıyla durum iyice değişmiş, Kırgızlar arasında büyük oranlara varan Moğol fizyonomisi artmaya başlamıştır. Zamanla 1. ve 2. etapta fizyonomik yönden görülen Türkleşme oranı % 30-40'lara kadar gerilemiştir. Kırgızların fizyonomisinde görülen Avrupaî özellikler işte bu etaplara bağlı olarak her geçen asırda silinmeye başladığı için günümüz Kırgızları zamanla Moğollara daha çok benzemeye başlamıştır. Fakat Yenisey Kırgızları için bu tespit söz konusu değildir. Kırgızların eski vatanlarında durum değişiktir mevcut yapı sadece Tanrıdağı Kırgızları için geçerlidir. Kırgızların ve Kazakların etnik olarak önemli bir değişime uğradıkları diğer bir dönem ise **6. etap** olarak bilinen Kalmak dönemidir. Fakat bu dönem inceleme alanımızın ve zaman olarak inceleme dilimimizin dışında kaldığı için ele alınmamıştır. Ama bu dönem, Kazak ve Kırgız fizyonomisinde önemli etki oluşturduğu için günümüz etnik yapısı incelenirken göz önünde tutulmalıdır.

1.1.3. Diğer Halkların Kazaklarla Olan Bağlarının Önemli Safhaları ve Kazak Halkı Üzerindeki Antropolojik Etkileri

Kazaklar, siyasî platformda devlet olma ve bu teşekkülü yapılandırma dönemini geç tarihlerde tamamlamışlardır. Kazakların günümüze yakın bir dönemde siyasî teşekkül oluşturmaları etnik kimliklerinin de çok geç dönemlerde oluştuğu anlamını taşımamalıdır. Kazak etnik komponentlerini oluşturan grupların geçmişleri çok eski dönemlere kadar uzanmaktadır. Bu etnik kökeni oluşturan grupların sayı itibariyle az olması, etnik tahlillerin değerlendirilmesinde büyük bir şans olarak görülür. Kırgız etnik yapısının oluşumunda etkili olan komponentlerin sayı itibariyle çok olması ise etnik tahlillerde çeşitli zorlukları beraberinde getirmektedir. Etnik komponent-lerin özellikleri itibariyle Kazaklardaki büyük grupların cüz oluşumları şeklinde yapılanması, boyların tarihini araştıran araştırmacılara kolaylıklar sağlamaktadır. Bu boyların aynı coğrafi saha üzerinde yer değiştirmeleri ve çok geniş bir coğrafyada yerleşmiş olmaları ise tarihlerinin izlenmesinde bazı zorlukları beraberinde getirmektedir. Boy yerleşimlerinin hangi bölgelerde olduğu konusu dışında Kazak antropolojisini araştıranlar için bu özellik büyük bir kolaylık olarak bilinir. Dağınık olarak yerleşilen arazilerin dışında belirli bir coğrafyada şekillenen etnik komponentin tanımlanması daha belirgin ölçüler içerir. Bunun içinde Kazak antropolojisi ile ilgili araştırmalar bazı bölgelerde yoğun olarak yapılmış ve çok sayıdaki kazı alanından elde edilen materyallerle genel sonuçlara ulaşılmıştır.

Kazak etnik yapısının tabanı, İskit-Sak,^[185] Usun (İskit-Usun etabı) gruplarına ve sonraki dönemlerde bu coğrafyada hakimiyeti ele geçiren kavimlere dayanır. İskitlerden itibaren Hunlar, Göktürkler ve Uygurlar dönemini içine alan etnik etkileşim dönemi, (M.Ö. VII. Yüzyıldan M.S. IX. Yüzyıla) Kazak antropolojisi üzerinde en etkin etap olarak bilinir. Bu dönem, uzmanlar tarafından Türk dönemi olarak adlandırılır. Kazakların antropolojik özelliklerini İskitlerden önceki tarihlere kadar ulaştırmak ve o dönemlere ait kazı sonuçları ile Kazak fizyonomisinin alt yapısını tespit etmek mümkündür. Avrupaî tip olarak görülen ve Andranov^[186] kültürü dönemine ait verilerde bozkır tipinin baskın özellikler taşıdığı tespit edilir.^[187] “Bu tipte kısa, geniş ve yüzünün horizontal düzlüyü iyi profilleyen me-zokran baş kemiğinin yanı sıra burun kemiği çok çıkıntılı ve göz çevresi yassıdır. Bununla birlikte Güney-doğu (Yedisu) ve Batı Kazakistan’ın bazı bölgelerinde fenotüspeli (fenoobliku) olarak Doğu-Akdeniz grubunun lokal varyantı ile benzerlikleri olan boylar yerleşmişlerdir. Genel olarak bu ve diğer yerli Avrupaî ırk tipleri, Kazakistan’ın eski halklarının genomunun (kökeninin) sonraki transformasyonunun hareketine temel oluşturan güçlü antropolojik katman olarak sanılmaktadır”.^[188] İskit ve Usun etnik kökeni konusunda antropolojik veri olarak Sak-Sarmat komponentlerinin de belirgin bir etki oluşturduğu ve Kazak fizyonomisini az da olsa etkilediği anlaşılr. Bu etkinin (İran kökenli etnik tesir) Kazakların yaşadıkları bazı bölgelerde eski dönemlere doğru daha belirgin olduğu görülür. Bunun yanı sıra Merkezî Asya kökenli olarak kabul edilen Usun etnik yapısının Kazak fizyonomisi üzerinde belirgin bir etki meydana getirdiği tekik edilmiştir. Araştırmacılar ve antropologların, Usun-larla, Sarmatlar arasındaki fizyonomik özelliklerin yakınlık gösterdiğinin gözden kaçırılmaması gereken önemli bir konu olduğunu belirttikleri bilinmektedir. Lokal olarak bazı bölgelerdeki gruplar morfolojik yönden Sarmatlar ile belirgin benzerliklere sahiptir. Yedisu Usunları’nın büyük ölçüdeki benzerliğine rağmen Doğu Kazakistan Usunları’nda bu

benzerlik silik olarak tespit edilmektedir. Usun antS. G. Klyaştorıny, “Hozyaystvenno-kulturnaya evolyutsiya”, *İstorii Ka-zahstana i Tesntralnoy Azii*, Almatı, 2001, s. 20.

Antropolojik tipi, Balkaş gölüyle Tanrı Dağları bölgesine yerleşen boylar arasında görülür. “Bunlara has olan özellikler: kafa tasları yuvarlak, göz yuvaları büyük, vücudu biraz dik yapılı, geniş (kır) burunlu, elmacık kemikleri çıkık ve büyüktür. Usun antropolojik tipinin özellikleri Sak devrinde (İskit) yaşayan kavimlerin yapısına çok yakındır”.^{189}Yine başka bir kaynakta Usunların antropometrik özellikleri şu şekildedir: sakalları ve saçları kızıl sarı, mavi göze yakın ve kır burunludurlar.^{190}

Kazak antropolojisi olarak tanımlanan tiplerde, ilk dönemlerde fizikî yapı üzerindeki etkisi yönüyle, Avrupaî özelliklerin mi Asyenik özelliklerin mi belirgin bir üstünlük oluşturduğu tam olarak tespit edilememektedir. Fakat mevcut ceset buluntularına dayalı olarak Protoavrupaid ırkın ilk dönemlerde belirgin bir etki oluşturduğu iddia edilmektedir.^{191}Bilinen ve elde edilen materyallere dayalı olarak, Kazak fizyonomisindeki Avrupaî baskın özellikleri doğudan gelen kavimlerin etkilediği ve bu etkinin zamanla Asyenik antropolojiye yöneldiği söylenebilmektedir. Avrupaî özellikler, doğudan gelen ve oldukça yoğun olarak görülen demografik baskı, zamanla Kazaklar arasında görülmekte ve bazı boyların etnik kökeninde tespit edilebilmektedir. Genoloji ilminin geriye dayalı verileri, günümüz verileri ile karşılaştırıldığında ilgi çekici sonuçlar ortaya çıkmaktadır. “Genlerin bölgesel hareketliliği çeşitlidir ve yerli nüfusun feno-tüspeline belirli ölçüde bir tesirde bulunmaktadır. Bu, özellikle Usun ve Türk dönemlerinde kranioloji (baş yapısı) serilerinin karşılaştırılması sonucunda görülmektedir. Bunun için Türk döneminin yerli etnik oluşumlarının orijininin temeli kendilerinden önce eski boyların genetik özelliklerini saklamakla birlikte Avrupaî ırkın içinde yer aldığını ortaya koyar”.^{192}

Kazak antropologlar arasında tanınan isimlerin çeşitli bölgelerde yaptıkları kazılarla farklı yaş gruplarına ait olan çok sayıda ceset tespit ettikleri bilinmektedir. Bu cesetler, sayı olarak 40-50 bine kadar ulaşmış bölgelerine göre, özelliklerine göre ve karışmış oldukları diğer kavimlerin etkilerine göre istatistikî olarak tasnif edilmiştir. Günümüz Kazaklarının 6/1’i İskit-Sak dönemine ait doğu kompo-nentlerinin özelliklerini taşımaktadır. Bu oran, aradan geçen zamana ve Kazakların etnik karışım içinde bulunduğu diğer kavimlerin fizyonomik baskılarına rağmen değerlendirildiğinde önemli bir yüzde olarak görülür. Yapılan araştırmalar sonucunda M.S. II. asra kadar Kazak antropolojisinde Hun etnik baskısının olduğu belirgin bir şekilde tespit edilebilmektedir.^{193} Bu dönem, güçlü bir şekilde Kazakistan’da doğudan gelen Asyenik komponentlerin Avrupaî ırka üstün gelmeye başladığı Yüzyıllar olarak bilinir. Belirtilen ikinci etap (Türk etabı), Kazaklarda orta asra kadar yani Moğolların etnik olarak Kazak coğrafyasını baskı altına aldıkları döneme kadar sürer.

Hun, Göktürk ve Uygur devletini içine alan dönemin yanı sıra bugünkü Kazakistan topraklarının bulunduğu sahanın etnik yapısı üzerinde belirgin bir baskı oluşturan Bayırku, Basmıl, Türgeş, Kar-luk, Yağma ve Çiğil gibi diğer kavimler de unutulmamalıdır. ^{194}V V Ginzburg yaptığı araştırma sonuçlarına göre “Bazı baş yapısı serilerini kesit olarak alırsak M.S. VII.-X. asırlarda Kuzey Kazakistan’ın Pritobol (Pritobolskoy) serisinde Mongoloid yapı genel alanın 2/3’si-ni oluşturur

demektedir”^{195}Yine benzeri bir değerlendirmede A. V Şevçenko tarafından yapılmakta ve “Bu lokal nüfus, XI.-XII.-XIVasırlarda Mongoloid karışım Turanid (Güney Sibir) grubunun Kazakistan varyantının günümüzdeki temsilcileri, lümüne yakın olan (Volga boyu ve Ural boyu) sınır boylarında görülmektedir”^{196}diye açıklamaktadır.

Moğol döneminin başlangıcından önce Kimek,^{197}Peçenek, Ku-man-Kıpçak ve Kitan^{198} dönemi vardır. Altınorda döneminden önce Kıpçak boylarının Kazak coğrafyasındaki yerleşim bölgeleri ve Kıpçak gruplarının merkezî hareket bölgesi olarak Türkistan bozkırları tutulmuştur. Kıpçakların bu etkisi, Kazak etnik dokusunun şekillenmesinde 3. dönem (Kıpçak etabı) olarak tanımlanabilir. Kıpçakların uzun süre bu bölgelerde varlıklarını sürdürmeleri ve Kazakların eski etnik yapılarının (İskit-Usun) içine sızmaları sonucunda önemli bir yeni etnik oluşuma sebebiyet verdikleri bilinir. Bu etki, o dönemde aynı coğrafyada yaşayan birçok boyu büyük ölçüde Kıp-çaklaştırmıştır. Kıpçakların sayı itibariyle çok olmaları diğer boylarla karışmalarını kaçınılmaz kılmıştır.

Deşt-i Kıpçak’taki “Eski tarihî bölgeler, Usunların Kıpçaklarla yerleşim merkezi olarak benimsedikleri yerlerdir. Ak Orda^{199}ve Moğulistan XIV-XV. Yüzyıllarda kendine has olan etnik özelliklerini muhafaza etmiştir. Bu ülkelerin ve Kazakların Ulu Cüz’ü ile Orta Cüz’ünün etnik temelini aynı coğrafyada yer tutan Türk kökenli boylar teşkil etmektedir. Bunların kendi aralarındaki bağlar sonucunda dışardan gelen akraba ya da akrabalık bağı olmayan Türk veya Türkleşen (eriyip giden) boylar veya onların bölümleri asırlar içinde bir araya gelerek kaynaşmışlardır”^{200}.

Kıpçakların dışında yine bu bölgede etkin olan başka bir etnik komponentte bilindiği gibi Moğollar’dır. Bu, 4. dönem olan(**Moğol etabını**) içine almaktadır. Moğol etnik eritme dönemi Kazak fizyonomisi üzerinde belirgin kalıcı izler bırakmış ve Kazakların tipik özelliklerinde önemli denilebilecek değişiklikler oluşturmıştır. Fizyonomik yapıda meydana gelen bu değişim, yapılan kazılarda^{201} ve antropolojik ölçümlerde net olarak görülmektedir. Kazak antropolojisi üzerinde otorite olarak kabul edilen akademisyenlerden biri olan O. Smagu-lov’un önemle üzerinde durduğu dönem XII.-XIV. Yüzyıllardır. Ona göre bu Yüzyıllarda Kazak halkının fizyonomik yapısı kalıplaşmaya başlamıştır. Smagulov’un zikrettiği Yüzyıllar ise bizim tasnifimize (tarihî antropoloji verilerine) göre 3.-4. dönemleri içine almaktadır.

“Kazak coğrafyasında yapılan kazılarda güney-doğu bölgelerinde Moğol komponentlerinin baskın olduğu ve batı bölgesine doğru gidildiğinde buralarda etkileşimin az oranlarda tespit edildiği anlaşılır”^{202}A. İ. Levşin, A. Vambery, M. Tıışpayev, M. Akınjanov, ve H. Edilgereyev gibi araştırmacılar, “Moğolların Asya’da hakimiyet tesis ettikleri dönemden önce Kazakların etnogenezindeki yapılanmanın şekillendiğine dair deliller ortaya koymaktadırlar”^{203}.

Kazak arkeolojisinin elde ettiği materyalleri ayrıntılı olarak değerlendiren antropolog O. Smagulov’un istatistikî sonuçlarına göre:^{204} Türkleşme döneminden sonra Kazakların kafatası yapısı incelendiğinde o dönemdeki halklarla ve yerli tebayla karışarak Mon-goloid elementlerin yavaş yavaş arttığı iddia edilmektedir. Yerli halkın arasında Mongoloid komponentlerin önceki Türkleşme dönemine göre artmaya başladığı belirgin bir şekilde anlaşılır. Moğolların Kazak boyları üzerindeki etkisi XVIII. Yüzyıla kadar (Kalmak tesirine bağlı olarak) sınırlı ölçüde de olsa devam etmiştir.

Kraniolojik (baş yapılarına ait) malumatlara göre Moğol elementlerinin hazırlanan kültürel-tarihî dönemlere göre Kazak halkı arasındaki katılımı. [\[205\]](#)

O. İsmagulov, “Günümüzde Kazakistan sınırları dahilinde yaşayan ve antropolojik yapısı karışık olan Turanid (Güneydoğu-Sibir) neslini, Kazakistan grubu olarak adlandırmaktadır”. [\[206\]](#) İsmagulov’un bahsettiği grubun dışında Tanrı dağları ve Altay-Sayan grupları vardır, onların dağlı olarak kabul edilen akrabaları Kırgızlar ve Hakaslardır. Sabetkızı Akatayev ise, “Kazakları köken itibariyle yerli Moğol nesliyle, Doğu Avrupalı ve Hind-İran elementlerinin yer aldığı Güney-doğu-Sibir koluna dahil eder”. [\[207\]](#) Bazıları bu grubu (özellikle Rus akademisyenler) “Güney Sibirya Alt Irkı” olarak tanımlamaktadırlar. [\[208\]](#) O. İsmagulov bir başka değerlendirmesinde, [\[209\]](#) Kazaklarda doğu rasesinin (grubunun) dermatoskopik özelliklerinin de çoğunlukla görüldüğünü ortaya koyar. Kazak nüfus oranlarında bazı zamanlarda kontrastik lokal gruplar bölünerek ortaya çıkar. Bunlara Küçük Cüz’ün mensuplarını dahil etmek mümkündür.

A. Haruzin, Kazakların antropometrik özelliklerini şöyle açıklamaktadır: “Orta boylu, geniş gövdeli, parmakları taraklı (uzun), vücudu güçlü, derisi aka benzer sarı, ayakları eğri, saçları kara, dik çıkan sert, geç ağaran, derisi güneşte yanmış, baş yapısı brakisefal, düz burunlu, sık sakallı (bu tarif diğer tariflerden ayrılmaktadır), gençken sakalları ak ve kara karışımı karaya daha yakın, çocukların dışında yaşlıları Moğollara daha fazla bir benzerlik göstermektedir”. [\[210\]](#) Genel özellikleri ile bu tarif ele alındığında farklı olan tek yönün Kazaklardaki sakalların çıkış şeklidir. Moğollarda da sakallar diğer topluluklara göre zayıf çıkmakta ve daha çok çeneye yakın bölgelerde sıklaşmaktadır. A. Haruzin’in [\[211\]](#) verilerinde görülen açıklamalar daha çok Kıpçak gruplarında vardır. Sakallar daha sık ve kahverengiye yakın özellikler taşır. Bu tarifler, Kazakların arasındaki Kıpçak grupları ile karışmış olan bölgelerdeki boyları ifade ediyor olabilir.

5. dönem Moğol (**Kalmak etabı**) etkisiyle iç içe XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla kadar devam etmiştir. Bu dönemde, Kazak boyları arasında Kalmakların belirgin bir etkisi görülür, Kalmak boylarının zamanla yerli boyların arasına sızarak antropometrik değişimlere sebebiyet verdiği rahatlıkla tespit edilmektedir. Bu etkinin özellikle 4. dönemin etnik değişimini devam ettirir nitelikte

olması Moğollaşma oranındaki baskın yapıyı iyice sağlamlaştırmıştır. Kalmakların siya-sî-askerî hakimiyetinin son bulmasıyla beraber Kazak boyları üzerindeki etnik baskı döneminin tamamen sona erdiği anlaşılr. 5. dönemden sonra 6. dönem olarak bilinen ve (boyların etnik yapı itibariyle Kazak siyasî adını kabullendikleri etap) diye kabul edilen zaman dilimine gelinir. A. İ. Levşin, Kazakların Kalmaklarla olan akrabalığı üzerinde durmuş ve bu etnik karışma sonucunda Kazak antropolojisinde çeşitli değişikliklerin meydana geldiğini savunmuştur. “Bir dönemde Cungarlar ile, diğer taraftan Volga Kalmakları ile komşu olduklarından onlardan sürekli kadın kaçırmışlardır. Bu kan karışımı erkeklerden daha çok kadınlarda tesirini göstermiştir. Kadınların büyük bir bölümü kara saçlı, erkeklerin saçları ise daha çok koyu aldır. Kadınların gözleri erkeklerinkine göre daha küçüktür. Kadınları, erkeklerine göre daha sağlam, geniş vücutlu, boyları çoğunlukla orta, kara toru olup gençlik çağlarında çoğu güzel ve gösterişlidir. Fakat genel olarak birbirlerine benzerler”.^[212] Kan değişimi ve Moğolların Kazak fizyonomisi üzerinde belirli bir etki oluşturduğu üzerinde duran başka araştırmacılar da vardır. XVIII. Yüzyılda başlayan etnik etap günümüze kadar sürmüş ve Kazak etnik kimliği Kazakistan’ın sınırları dahilinde tamamen belirginleşmeye başlamıştır.

Antropologlar genel özellikleri yönüyle “Kazakları kafa tasları yuvarlak, vücudu biraz dikçe, göz yuvaları büyük, kır burunlu, yanak kemikleri iri ve çıkık şeklinde tanımlamaktadır”.^[213] Kazak coğrafyasını tanımaya başlayan Rus araştırmacıların eserlerindeki tanımlara ve seyyahların günlüklerindeki kayıtlara göre “Kazaklar 162.9 mm (Bököyler), 168.5 (Kereyler), ortalama olarak ifade edildiğinde 164.6 mm’dir. Başları brakisefal, kafa çevresi 192’den (Orta Cüz) 238’e kadar (Bekey Ordası), yüzleri 114’ten 121’e kadar, kafatasının uzunluğu ve genişliği yaklaşık olarak 86,5 den 89,5 e kadardır. Görünümü geniş gövdeli, vücudu orantılı, boynu kısık (at üzerinde fazla oturmaktan), kısa ayaklı, tabanı ve parmakları taraklıdır. Derisi sarımsı, saçları gür, kara ve kalın, burnu geniş bazen kuş burunlu (kemer), çehre çıkık, küçük ağızlı, koyun gözlü ve kalın kara kaşlıdır”.^[214] Kazakların antropometrik tarifleri bazen cüzler arasında farklılıklar gösterir. Bu farklılıklar, Kazakların yerleştikleri yerlerde etkileşim içinde bulunduğu kavimlerle olan karışımın yanı sıra iklim farklılıklarından da kaynaklanmaktadır. Örneğin Ulu Cüz’ün mensupları orta boylu olarak tasvir edilirken Küçük Cüz’ün mensupları daha uzun olarak tasvir edilmektedir. Bu polimorfik yapıya göre Ulu Cüz ve Orta Cüz boyları arasındaki antropometrik farklılıklar oldukça azdır.

Günümüz Kazaklarının etnik kökenlerine inildiğinde somato-lojik yönden aşağıdaki sonuçlar onları, “saçları ve gözleri kara, derisinin rengi beyaza yakın, yüzü ve vücudu biraz kıllı, burnunun ve yüz kemiğinin çıkıklığı ortaca, yüz yapısı büyük (erkekler için 128,5 mm ve kadınlar için 121,3 mm) ve geniş (gerektiği kadar 148,3 ve 139,3 mm) belirgin olarak görülen brakisefaldir, yani başı geniş (indeks 85,0), boy ortalaması (erkekler için 166,2 cm ve kadınlar için 153,6 cm) ve ağırlığının 67,1 ve 53,4 kg olduğu ispatlanmıştır”.^[215] Kazakların etnik yapılarına ait genolojik oluşum diğer kavimlerin istatistikî verileri ile karşılaştırıldığında, “Moğollar’dan 4 puan, Orta Asya’nın eski halklarından 5 puan ve Doğu Slavyanları’ndan 10 puan daha uzak olduğu anlaşılmaktadır”.^[216] Kazaklara ait olan diş, deri ve kan gruplarının incelenmesi sonucunda en ince ayrıntısına kadar istatistikî veriler elde edilmiş, bir bölgede yaşayan boyun fizikî yapısındaki dinamiği oluşturan başka kanlar rahatlıkla tıbbî ölçümlerle tespit edilebilmiş ve bu kan gruplarından

hareketle o bölge insanının kan yapısını etkileyen gruplar bulunmuştur. Bu ölçümler ve tıbbî veriler konumuzu ilgilendirse de bazı alanlar antropoloji ilminden çok tıp ilminin veri tabanını teşkil edeceğinden belirtilen konularda ayrıntıya girilmemeye özel bir özen sergilenmiştir. Çünkü etnik tarih çalışmaları, antropoloji tarihinin verilerinden faydalanırken sınırlılık alanını aşmama ve başka disiplinlerin ileri derecede spesifik düzeydeki özelliklerine müdahil olmadan istenilen sonuçlara ulaşmanın yollarını tercih etmeği gerektirmektedir.

Kazakların araştırılan kafa tası serileri temelde kranimetrik verilere göre baş ölçümünün genel ortalaması alındığında “En az (130,8 mm), vücudu ortalama hesaplara biraz daha geniş (96,3 mm), kafatasının brakisefal görünümünün (83, 4), yüzünün büyük (75,1), yüz kemiğinin diametri çok çıkıntılı (143,7 mm), yüz bölümünün ortalama genişliği (nazomalyar köşesi -144,3, zigomaksil köşesi-134,4°), göz yuvarlağının biraz büyük (35,3) ve geniş, (d=40,7), burun kemikleri kıvrımının çıkıklığı ortalama (24,9) ve burun tipinin uzunluğu ortalama (26,6 mm) olmasıyla tanımlanır”.^[217] Kafa taslarının bu ve buna benzer göstergeleri, Kazakların kan yapıları ve dış görünümüne ait olan materyaller, günümüzde yaşayan ve bu ırka mensup olan kişilerin kökenlerinin bir olduğuna dair net bilgiler vermektedir. Genel olarak bir tanım yapıldığında onlar, karışmış Turani neslin Kazak örneğidir şeklinde açıklanabilir. Yerel kan farklılıklarına (serolojik) gelecek olursak onlarla birlikte yaşayan küçük nesillerin yakın olmayan somatolojik verilerine göre canlı örnekler arasındaki fark biraz daha büyük olarak görülür. Böyle olsa da eski Kazaklarla günümüz Kazaklarının kan verilerinin ya-kınlığı-akrabalığı istatistikî bilgilerle açık olarak ispatlanmaktadır. Kazakistan’ın kan serilerinde şöyle bir durumla karşılaşılır. Örneğin “Begazi’da (Orta Kazakistan) bulunan XVI.—XVII. Yüzyıllardaki kan serisinin günümüz Kazaklarının kan serileriyle karşılaştırılması sonucunda genetik yönden yakınlık açık olarak görülür. Yani onlar, Turani neslin Kazak örneğini kan verileriyle de bu derecede ortaya koymaktadırlar”.^[218]

Kazakların etnik kökeni üzerinde yapılan araştırmalar, özellikle son yıllarda yerli ve yabancı araştırmacıların yaptıkları kazılarla belirli bir aşamaya gelmiştir. Kazakların çok eski dönemlerine ait antropolojik verilerin kurganlardan çıkması, bu fizyonominin geçirdiği değişim sürecini izleme yönünden antropologların işini kolaylaştırmıştır. Kazak fizyonomisinin tam olarak şekillenmesi ve lokal bölgelerin dışında ülke genelinde aynı özellikleri göstermeye başladığı dönemler XVI. Yüzyılın sonundan itibaren başlar. Kalmak etnik tesirine rağmen Kazak boylarının aynı coğrafyada yer değiştirmeleri sebebiyle devletin kurulmasından önceki küçük etnik grupları da zamanla erittikleri görülür. Bu eritme hareketi “XVII. Yüzyıldan XX. Yüzyıla kadar devam etmiş ve ülke genelinde bazı lokal farklılıklarla Kazaklar aynı antropometrik özellikleri sergilemeye başlamışlardır”.^[219]

Kazakların çok eski bir siyasî tarihleri olmamasına rağmen etnik yönden kısa zaman içerisinde diğer toplulukları erittikleri ve güçlü sosyo-kültürel baskı ile çeşitli küçük etnik grupları asimile ettikleri görülür. Kazaklar bu sonucu yeni de olsa güçlü sosyal dinamiklerine ve etnik kimlik anlayışını yapılandıran ata geleneklerine borçludurlar. Sosyo-etnik dinamiklerini hareketli tutan boylar, dil birliğinin getirdiği kültürel bütünleşmeyle zaman içinde Kazak kimliğini benimsemişlerdir. Etnik kimliklerinin şekillenmeye başlamasıyla beraber Kazakların bugün Kazakistan diye tanımlanan coğrafyada, Karakitay-Kitaylar’dan, Kıpçaklar’dan, Özbekler’dan,

Kalmak-lar'dan, Kırgızlar'dan ve diğer (önceleri Sir-Deryâ boyunda yaşayıp zamanla Güney Kazakistan bölgesinden uzaklaşan boylar üzerinde) boylardan kopan parçaları sosyo-kültürel bir baskıya tabi tutarak, yabancı (kurama boy) statüsüyle sosyal yapıları içinde zamanla eritmeye çalıştıkları unutulmamalıdır.

Her iki halkın antropolojik yapısının araştırılmasında görülen zorlukları ana hatlarıyla şöyle açıklayabiliriz. Kazakların siyasî tarihleri çok eski dönemlere dayanmamaktadır. Bu da antropometrik yapıyı izlerken çeşitli zorlukları beraberinde getirmektedir. Kırgız tarihinin köklü olması, antropometrik değişimin seyrini zamana göre^[220] izleme kolaylığı sağlamaktadır. Kırgızların askerî mücadeleler sebebiyle farklı coğrafyalarda bulunmaları çok sayıda etnik kompo-nentli bir fizyonomi sahibi olmalarını kaçınılmaz kılmıştır. Bu da antropologlar için dağınık etnik grupları inceleme zarureti beraberinde getirmiştir. Antropolojik ölçümlere göre alınacak sonuçların antropometrik veriler açısından ortaya koyduğu netlik oranı tartışmalara neden olmuştur. Kazak boyları arasında etnik karışım, Kırgızlara oranla daha azdır ve net olarak izlenebilmektedir. Kırgızlar geniş bir bölgede^[221] hareket halinde bulundukları için onlara ait olan ceset verilerinin bulunması zorlaşmıştır. Kazaklar ise belirli bir coğrafi sahada yaşadıklarından dolayı arkeolojik kazılar sonucunda cesetlerin bulunması kolaylaşmıştır. Toplanan materyalleri bölgelerine göre tasnif etme ve karıştıkları kavimleri tespit etme işi büyük ölçüde başarılmıştır.

Geleneklerindeki yakınlıkla, boy isimlerinin aynı isimlerle ad-landırılmasıyla, dillerindeki ağız benzerlikleriyle, yaşayış şekilleriyle, ticaret yapma usulleriyle vb. sebeplerle bu iki etnik oluşumun birbirleriyle karıştırılması kaçınılmazdır. Etnik yapısı yönüyle binlerce yıllık bir geçmişi olan Kırgızların zamanla tarihî olayların sürükleyici sebeplerine dayalı olarak yer değiştirmesi sonucunda Kazaklarla aynı coğrafyayı paylaşmak zorunda kaldıkları bilinmektedir. Bu coğrafi yakınlık ister istemez beraberinde evliliklerin yapılmasına, ticarî ilişkilerin gelişmesine, bazı boyların siyasî hareketliliğe dayalı olarak yer değiştirmesine ve askerî mücadelelerin sonucuna bağlı olarak boyların karışmasına sebebiyet verdiği anlaşılır.

Bu karışım bir bakıma bütünleşme olarak görünse de dünyaca ünlü antropolog L. S. B. Leakey, “Çeşitli ırklar birbirleriyle karışarak türediklerinden, iskelet kalıntılarına dayanarak aynı tür içindeki değişik ırkları birbirinden kesin bir şekilde ayırt edebilmek çok zor olur” diye açıklamaktadır.^[222]

Bu oluşumdan önce Kazak etnik karışımlarını oluşturan toplulukların yaşadıkları bölgelerin büyük bir kısmının, Kırgızların yaşadıkları bölgelerin ise tamamının Moğol hakimiyeti altında kaldığı bilinmektedir. Moğulistan adıyla tanımlanan ve geniş topraklara sahip olan bu coğrafyanın Kazakistan (Kırgızistan'da buna dahildir) topraklarında bir tek etnik birliğin oluşumuna uzun zaman engel teşkil eden ve Kırgızlarla-Kazakların etnik birliğini engelleyen en önemli faktör Moğullardır. Moğulların bölgede askerî hakimiyeti ele geçirG. E. Grumm-mesi, Yedisu ve çevresinde yaşayan Türk kökenli halkların Kazakistan'ın sınır boylarında yaşayan akraba boylarla yakınlık oluşturmalarına fırsat vermemiştir. Bu askerî üstünlük, hem Kazakların hem de Kırgızların etnik oluşumlarını tamamlamalarına büyük zarar vererek etnik bütünleşmeyi geciktirmiştir. K. A. Pişçulina ve N. N. Mingulov'un bu dönemde, Moğul boylarının Kırgız-Kazak boyları arasına nasıl bir set olarak

yerleştirildiğine ve askerî hareketler sonucunda bölgedeki demografik üstünlüğün dağıtılarak sona erdirildiğine işaret ettiği çalışmalarında açıkça görülür.^{223}

Kazakların tarihî arenada yerlerini almaya başladıkları 1460'lı yıllardan sonra Kırgızlarla çok yakın etnik temasa girdikleri ve askerî mücadelelerinde bazen bir düşmana karşı ittifak halinde hareket ettikleri bazen de belirli bir bölgenin hakimiyeti için birbirlerine karşı saldırıda bulundukları bilinir. T. N. Ömürbekov, T. K. Çorote-gin'e göre "XVI. asrın başında Moğulistan Devleti'nin yıkılması, sonradan Kırgızistan'ın siyasî yönden bağımsızlığına kavuşması yerli halk için tarımın gelişmesine ve etnik ilişkilerin daha da canlanıp kaynaşmasına zemin hazırlamıştır".^{224} Bu dönemde meydana gelen askerî hareketler ve Kazakların özellikle Kırgız toprakları üzerindeki yerleşme girişimleri etnik kaynaşmayı iyice hızlandırmıştır. Bu etnik kaynaşma, bazı dönemlerde çok belirgin bir hâl almış birçok Kazak hanı zamanında Kırgızlarla Kazaklar beraber yönetilmiştir. Kırgızlar ortak tehlikeler karşısında kendi istekleri ile mevcut askerî-si-yasî platformları göz önünde tutarak Kazakların hakimiyetlerini kabul etmişlerdir.

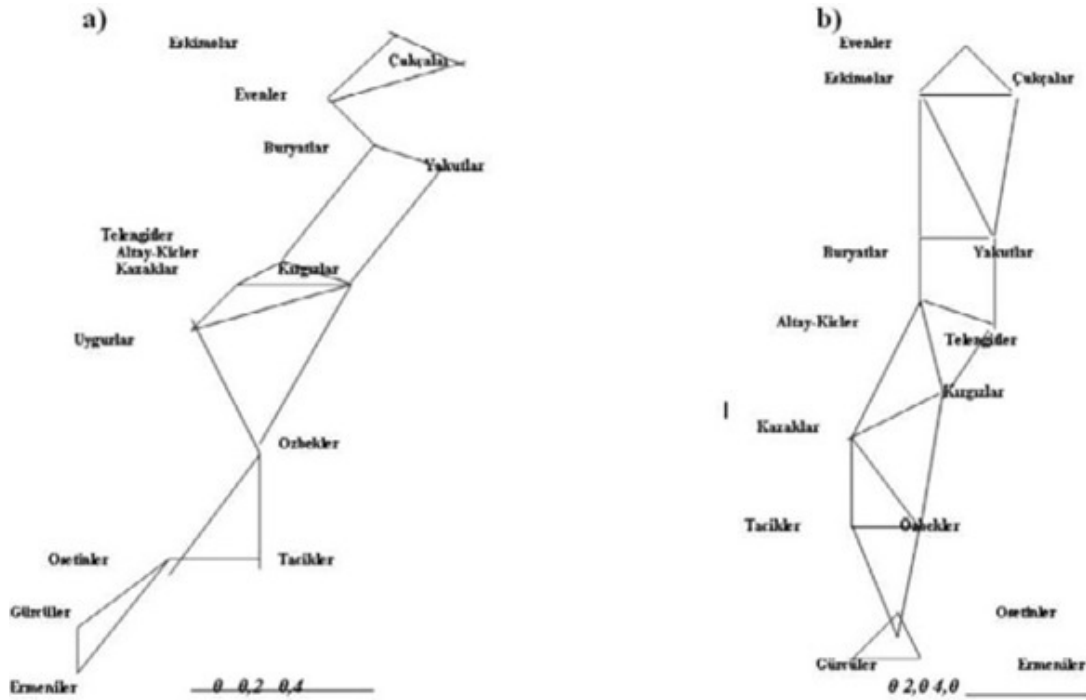
Bu beraberlik ve etnik karışma uzun yıllar sürmüş, geçen zaman mevcut iki etnik oluşumu birçok noktada birbirinden ayrılmaz hale getirmiştir. Buna rağmen Kazaklarla Kırgızları oluşturan lokal grupların kendilerine has özellikleri ve her iki coğrafya üzerinde hakimiyet K. A. Pişçulina., N. N. Mingulov, "XIV-XV şasırda birinşi jartısındağı Kazakstan aumağındağı memleketter", yet kuran milletlerin farklılıkları açıkça anlaşılır. Akraba olarak bilinen ve birçok yönüyle aynı özelliklere sahip olan iki halkın fizyono-mik olarak bazı farklılıkları da mevcuttur. Genel olarak antropometrik yapı incelendiğinde (1953 yılındaki arkeolojik kazı sonuçlarına göre)^{225} Kazaklar arasında Avrupaî komponentlerin baskın olduğı Kırgızlar arasında ise Asyenik etnik oluşumların önemli bir etkiye sahip olduğı sonucuna ulaşılır. Kırgız etnik yapısının, güney bölgelerinde yaşayan Kazaklarla karşılaştırılması sonucunda bu verilere ulaşılmıştır. Belirtilen sonuca ulaşılırken diğ er bölgelerde^{226} (Gorno-Altay ve Doğı Kazakistan) yapılan kazıların sonucunda da fay-dalanılmıştır.

Arkeolojik kazılarda bulunan cesetler üzerinde yapılan incelemelerde Kazaklar ile Kırgızlar arasındaki farklılıklarda dikkat çeken nokta Kırgızlarda Moğol komponentlerinin fazla olmasıdır. Bu fark, Kırgızların Küçük Cüz ve Orta Cüz Kazakları ile karşılaştırılması sonucunda daha açık olarak anlaşılmaktadır. Kazak-Kırgız antropolojisi üzerindeki benzerlik ve farklılıkları araştıran akademisyenlerden biri de S. M. Abramzon'dur. Abramzon'a göre "Antropolojik yönden Kırgızlar genel olarak Kazaklardan küçük farklılıklarla ayrılabilir. Fakat Kırgızların çok sayıdaki bölgesel grupları dikkatle incelendiğinde Orta Asya'nın diğ er halklarıyla Altaylılarla ayrıntılı olarak karşılaştırıldığında Merkezî Asyalı Mongoloid elementlerin Kazaklara oranla Kırgızların etnik birliğine büyük oranda girdiğini görmek mümkün olmuştur".^{227}

Kazaklardan ayrılan ve lokal olarak Kırgızların antropolojik tipleri arasında görülen örnekler de mevcuttur. Issık Köl, Tanrı dağları ve Alay'daki ^{228} bazı gruplarda Moğol komponentleri baskın olarak görülürken Çuy, Talas ve Fergana vadisi bölgesinde bunların izleri siliktir. Kırgızların arasında Mongoloid özelliklere sahip olanların azlığı, kara göz oranının azlığı ile de bağlantılıdır, aynı zamanda yüzün genişliği ve başın ölçüsünün küçük olduğı da görülür. Kazakların etnik birliği

içinde yer almayan bu özelliklere sahip olan Orta Asyalı tip, Kırgızlar arasında görülür. Fakat bu tip sayı itibariyle fazla değildir. Eski dönemlerden beri genetik yönden ve kan serilerinin verilerine göre Kırgızlar ile Töleğitler ve Moğolların yakın bağlarının olduğu görülmektedir.

Kırgızlarla Kazaklar arasındaki veriler karşılaştırıldığında “Kırgızlarda Mongoloid kompleks % 67.6, Kazaklarda % 62.9 olduğu görülür”.^[229] Bu yaklaşım dikkatle tetkik edildikten sonra değerlendirmeye tabi tutulmalıdır. K. İ. Petrov, Kırgızlar arasında Moğol etnik baskısının oranının fazla olmasının sebebini Kırgız boylarının Tanrı dağlarına batıdan, kuzeyden ve güneyden değil de sadece doğudan göç ederek gelmelerine bağlamaktadır. G. F. Debets de yaptığı araştırmalarda “Kırgızlar, Kazaklar ve Karakalpakların Merkezî Asya halkları arasında antropolojik olarak birbirlerine en yakın üç kavim olduğunu” belirtmektedir.^[230] Kazaklarla Kırgızların diş yapılarının, deri özelliklerinin, kafatası türlerinin, kan gruplarının, genolojik verilerinin sonuçları birbirlerine çok yakındır. Ama az da olsa her iki grup arasında görülen farklılıklar vardır. Örneğin Kazaklarda sakallar daha güçlü çıkmakta, yüz profili horizontal yapısıyla ayrılmakta, burun düz bir profil şeklini taşımakta ve burun yapısı biraz çıkık, gözün üst tarafı biraz kötü görünümlü özellikler sergilemektedir. K. B. Sıkımbayeva’ya göre “Kazaklara en yakın olan halklar Kırgızlar, Sibirya Tatarları ve Uygurlardır”.^[231] O. Smagulov,^[232] Kazakların, *geTurudi instituta etnografişeskiy sbornik, Trudi instituta etnografii im N. N. Mikluho*.

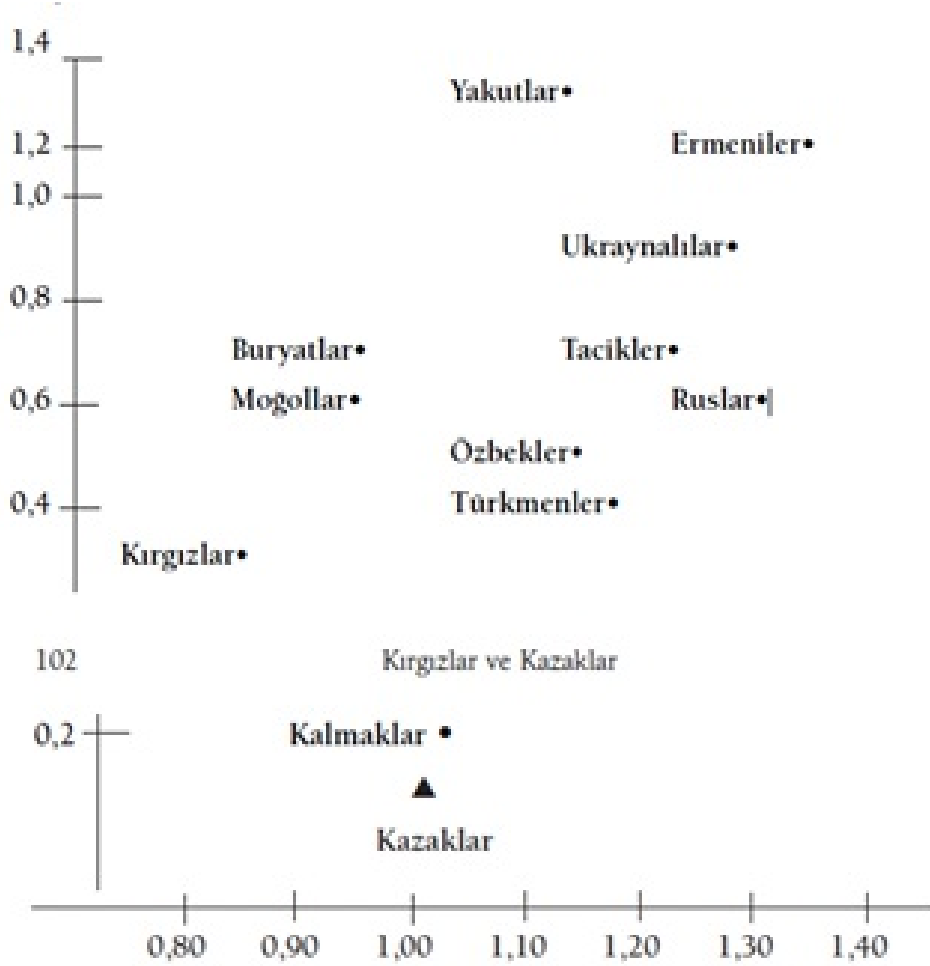
Kazakların baş yapılarına (a) ve yüz bölümlerinin ölçülerine göre (b) bazı Avrupa halkları içinde aldıkları yer.^[233]

Bu yakınlık sadece antropolojik yapıdaki bir özellikte değil, antropometrik yönden vücudun bütün özelliklerinde görülür. Kazaklarla Kırgızların tipolojik özelliklerinin bu kadar büyük benzerlikler göstermesi aradaki akrabalık bağlarının yakınlığını açıkça ortaya koyması açısından bir ölçü olarak kabul edilebilir. Kazaklar ve Kırgızlar fizyonomik olarak büyük benzerliklere sahip oldukları için antropologlar tarafından **Doğu-Güney Sibir A**^[234] tipine dahil edilmişlerdir. Üç

biyolojik ırk sınırlamasının tartışıldığı dönemler sona ermeden günümüz şimdide “alttürlerin” tasnifi üzerine yapılan tartışmalara şahitlik etmektedir.^[235] Etnik sosyoloji uzmanı değerli akademisyen O. Türkdoğan’ın ifade ettiği “alttürler” bugün ilim dünyasında farklı disiplinler arasında şiddetli tartışmalar üzerine sınırlılık alanlarını yavaş yavaş belirlemeye başlamıştır. Bu disiplinde, insanları alt ve ana türlere ayırma noktasında ortaya konan kıstaslar ve veriler farklılık arz etmektedir. Alt türden kastımız antropolojik olarak “..coğrafi, ırk, türün diğer alt bölümlerinden genetik ve taksonomik açıdan farklı, coğrafi olarak genelleşmiş bir alt bölümüdür”.^[236] Bu iki kavimin ortaya çıkışları ise eski zamanlarda Ak ve Sarı ırkın temsilcisi olan nesillerin kaynaşması sonucunda oluşmuştur şeklinde değerlendirilmektedir.

Velş’in genolojik verileri de bu akrabalık bağı net bir şekilde ortaya koymaktadır. Genolojik verilerde Kalmaklar’dan sonra gelen yakınlık sıralamasının Kırgızlara ait olduğu görülmektedir.

Velş’in Genetik İndeksi

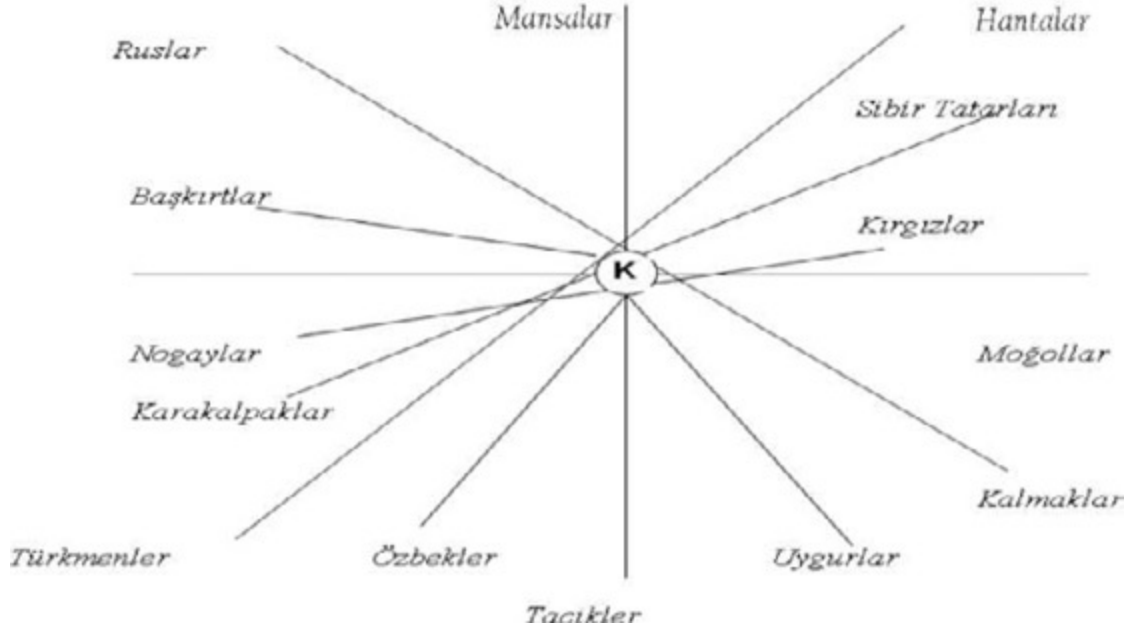

Genelleştirilmiş Serolojik Aralık

Kazakların AVO, MN, Ph (D) gruplarının bazı Avrasya ve Doğu Avrupa halkları ile olan (genetik) yakınlığı.^[237]

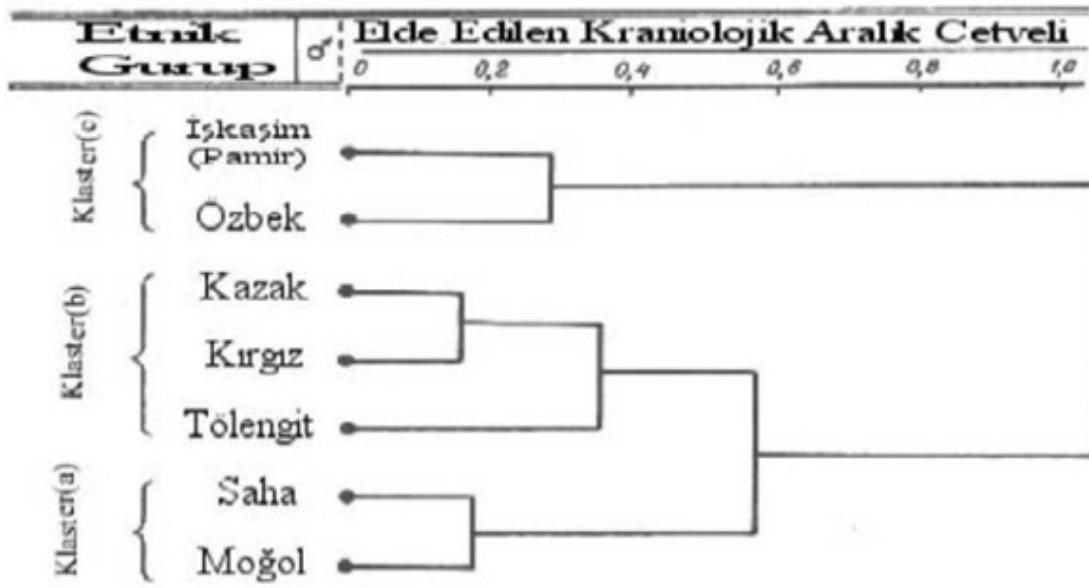
O. İsmailov, K. B. Shimbayeva ve A. O. İsmagulova’nın tespitlerinden “Araştırılan genetik

markerlere göre Kazaklar ile Orta Asya ve Altay halklarının arasındaki serolojik farklılıklar açıkça anlaşılmaktadır. Antropolojik yönden karışmış nüfus arasında genetik yakınlık yönünden Kırgız, Kazak ve Başkırt yakınlığı belirgin şekilde anlaşılmaktadır. Bu onların ırkî-etnik ve etno-tarihî geçmişindeki yakınlığı ortaya koymaktadır”.^[238] Bu, verilerin yanı sıra el ve kol derilerinin verileri diğer Türk kökenli kavimlerle karşılaştırıldığında yine Kırgızların merkezde yer alan Kazaklara çok yakın olduğu tespit edilebilir. Aşağıda içinde **K** harfinin yer aldığı çember şeklindeki merkezî boşluk diğer kavimlerin Kazaklara olan yakınlığını göstermektedir. Kırgızlardan sonra en yakın deri verileri Başkırtlar arasında görülür.

Kazakların (K) Avrasya’nın diğer halklarıyla genelleştirilerek alınan dermatolojik yakınlıkları.^[239]

Kazak ve Kırgız antropolojisinin birbirine benzer özellikler sergilemesinin yanı sıra küçük de olsa farklılık arz eden bazı yönleri vardır. Kazak fizyonomisinde görülen Avrupaî özellikler sebebiyle Kazaklar’da daha gelişmiş bir vücut yapısı görülürken Kırgızlar daha küçük^[240] ve kas yapısı ufaktır. Kırgızlardaki Moğol elementlerinin fazlalığı sebebiyle sakallarının çok seyrek olduğu görülür. Aynı zamanda göğüs aralığında yok denecek kadar ya da avuç içi kadar az kılın bulunması da bunun bir yakınlık göstergesidir. Kazaklarda Moğol elementlerinin az olmasından dolayı özellikle Kıpçak kompo-nentlerinin etkisiyle de daha gür bir sakal yapısına sahip olduğu bilinir. Ayrıca Kırgızlarla Kazaklar arasında görülen diğer farklılık ise^[241] Kırgızlarda kemere yakın burun oranı fazla görülürken Kırgızlarla Kazakların fizyonomik özelliklerindeki ortaklıklar bölge bölge karşılaştırıldığında ilgi çekici sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

Kafatası özelliklerine göre günümüz^[242] Kazaklarının Orta Asya'nın bazı halklarıyla ayrışmış dendogramları.^[243]

Kırgızlarla Kazakların benzerliklerinde cüzler arasında fizikî benzerlik oranlarında görülen farklılıklar, her iki halkın etnik yapısında etki oluşturan kavimlerle yaşanan kaynaşmayı açıkça göstermektedir. Kazakların cüzlerinde görülen fizikî farklılıklar ise bölgelere bağlı olarak etnik yapıyı teşkil eden boyların kökenlerinin farklı unsurlardan oluşmasından kaynaklanmaktadır. Büyük coğrafi alan göz önüne getirildiğinde bu sonucun normal karşılanması gerektiği, Kazakların bazı bölgelerde^[244] Moğollar ve Kalmaklarla az oranlarda karıştığı da unutulmamalıdır. Özellikle Kazakların Kırgızlara coğrafi olarak yakın olduğu ve Moğullarla etnik kaynaşma içine girdiği güney bölgelerinin bu hareketlilikten daha çok etkilendiği anlaşılmaktadır. Kırgızlarla Kazakların antropometrik benzerliklerinin yüksek oranda rastlandığı cüz, Ulu Cüz'dür. Daha sonra Orta Cüz ve son olarak da Küçük Cüz gelir. Ulu Cüz'de yer alan boylar arasında etnik yapı dikkatle incelendiğinde Moğol kökenli olan ya da Moğol olduğu halde sonradan Türkleşen boyların önemli bir yere sahip olduğu görülür. Kırgız boyları arasında Moğol etnik komponentlerinin fazla olması sebebiyle boylar arasında görülen fizyonomik farklılıkların az olduğu tespit edilir. Moğol fizyonomisine ait özellikler azalmaya başlayıp Kıpçak hakimiyetinden sonra Moğolistan döneminde Kırgız-Kazak etnik birliğini oluşturan boylar iyice yakınlaşmış ve kaynaşmışlardır. Kırgızlar ve Kazaklar XVI.-XVII. asırda Avrupaî ırka has olan özelliklerinden uzaklaşarak Moğol tipine yakınlaşmaya başlamışlardır. Kırgızların Yenisey-Altay bölgesindeki hareketleri sırasında bazı eski Türk boylarının Tanrı dağları bölgesine geldikleri bilinmektedir. Tanrı dağlarına yerleşen Kırgızlar arasında görülen ve en eski Kırgız boyları olarak kabul edilenlerin fizyonomik özelliklerinde günümüz Kırgızları ile az da olsa farklılıklar mevcuttur.

Her iki halkta dikkat çeken en önemli nokta, Moğol kökenli boyların genel antropolojik verilerde yüzdelik oranları değiştiriyor olmasıdır. Bunun için de veriler değerlendirilirken oranların boyun etnik kökeni göz önünde tutularak açıklanması şartı unutulmamalıdır. Aksi takdirde verilen oranların bütün boyların genel özellikleri olarak anlaşılması yanlışını beraberinde getireceği bilinmelidir.

Bunun içinde Moğolların demografik oranlarının yoğun oldukları lokal bölgelerin hariç tutulması durumunda hiçbir zaman üstünlük oluşturmamaları ortadadır.

Biliyoruz. Bütün büyük halklar gibi Kazaklar da birçok ecdada yani re-liklerin etnos unsurlarını yenilediği tek etnik sistemde tarihî seyrini yaşayan etnik sübstratlara sahiptirler”.^{245}

Diğer etnik etapları (dönemleri) ele alacak olursak 6. dönemin (Kalmak etabı) güçlü olmasa da Kırgızlar arasında bir etki oluşturduğu bilinir. Bu etkiyi, Kırgız boyları arasına (iki etaplı Kalmak saldırıları döneminde) sızan kurama boyları araştırırken tespit etmek mümkündür.^{246} Etkileşimin daha çok askerî nitelik taşıması sebebiyle etnik yapıyı fazla sarsmadığı müşahede edilir. Fakat Kazaklar üzerinde Kalmak saldırılarının (5. dönem Kalmak etabı) geniş bir zaman diliminde tamamlanması ve Kalmakların bölgedeki hakimiyetinin uzun sürmesi bazı bölgelerde karışmayı kaçınılmaz kılmıştır. Bunun için Kazakistan’ın (Orta, Kuzey ve Batı) bölgelerinde Mongoloid elementlerde görülen etnik oran farklılıklarının^{247} bir sebebi de Kalmak etkisi olarak kabul edilebilir. Bu oranların aksine Güney ve Doğu bölgelerinde de Avrupaî elementlerin belirgin bir baskınlığı mevcuttur.

II. BÖLÜM

XIV.-XVI. YÜZYILDA KIRGIZ-KAZAK BOYLARININ MESKÛN OLDUKLARI COĞRAFÎ ÇEVRELER ve BÖLGEDEKİ SİYASÎ DURUM

2.1. Bölgedeki Siyasî Yapı

Karakitayların askerî saldırıları sırasında Yenisey ve Moğolistan bölgesinde yaşayan Kırgız boylarının birinci etapta Yenisey’den Tanrı dağları bölgesine Kırgız Derjavası döneminden önce geldikleri tespit edilmektedir. Fakat bu boyların gerek sayı gerekse bölgedeki askerî etkilerinin az olması sebebiyle Tanrı dağları sahasında o dönemdeki mevcut etnik yapı içinde zamanla eriyerek yok oldukları anlaşılabacaktır. Sadece Kırgızlar değil “Karahitayların batıya doğru hareketleri sırasında Tarbagatay, Moğolistan ve Balkaş’ın çevresinden çok sayıda Türk boyu Yedisu ve Maverâünnehir sahasına göç etmek zorunda kalmıştır”.^{248} İkinci etapta ise Kırgız derjavası ile başlayan ve XV Yüzyıla kadar devam eden Yenisey, Altay ve İrtiş üzerinden Tanrı dağları sahasına gelen Kırgızların Kırgız adını “etnik ada” dönüştürdükleri görülecektir. Bu etnik adın zamanla bölgede hakim unsur durumuna geldiği ve son grupların zamanla Kırgız adını taşımaya başladıkları bilinmektedir. Kırgız boylarının batıya doğru hareketleri Karakitay döneminden sonra da devam etmiştir. Fakat asıl göç hareketlerinin Moğollar döneminde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Konumuz açısından incelenen dönem Orta çağı içine aldığından dolayı, göç hareketlerinin yoğun bir şekilde Moğol döneminde gerçekleştirildiğini belirtmek gerekir. Fakat incelenen dönem XIV. Yüzyılın ikinci yarısını ve XVI. Yüzyılın sonuna doğru olan zaman dilimini içine aldığı için Moğol dönemi ayrıntılı olarak açıklanmayacak, sadece Kırgız-Kazak coğrafyası diye bilinen bölgelerdeki Moğol etkisi üzerinde durulacaktır. Uzun süre bu bölgelerde varlıklarını sürdüren Kırgız boylarının sonradan meydana gelen olaylara bağlı olarak yaşadıkları yerleri gruplar halinde terk etmek zorunda kaldıkları için azaldıkları anlaşılmaktadır.^{249}

Kırgızların Yenisey-Altay bölgesinden göç ederek-ettirilerek Tanrı dağları bölgesine gönderilmeleri bölgedeki siyasî hareketliliği artırmıştır. Moğol hakimiyeti, belirtilen bölgelerde siyasî ve askerî hareketlerle sosyal bütünlüğü parçaladığı için uzun süre büyük siya-sî-sosyal teşekküller oluşturulamamıştır. Moğol üstünlüğü belirli bir dönem bu bölgelerde devam ettirildiği için de geniş bir bozkırı ve büyük şehirlerin yerleşim alanını içine alan coğrafya Moğolistan diye tanımlanmıştır.

Bilindiği gibi Cengiz Han’ın ölümünden sonra devlet oğulları arasında pay edilmiştir. Coğrafi yapıya göre taksim edilen bu toprakların bir kısmı Çağatay’a verilmiştir.^{250} Bu ülke, Alargu eli şeklinde de isimlendirilmiştir. Belirtilen toprakların diğer kısmında da Cuci söz sahibi olmuş ve tabîî bir sınırla hakimiyet alanları ayrılmıştır. Çağatay’a düşen toprakların sınırları “Güneydoğu Altay’dan Âmu-Deryâ’ya, Uygur ülkesinin sınırlarından Semerkand ve Buhara’ya kadardır yani Doğu Türkistan,

Yedisu ve Maverâunnehir bölgelerini içine almaktadır”.^{251}Altınorda topraklarının bu şekilde pay edildiği dönemde Kırgızların bazı boyları da Yenisey-Altay sahasında varlıklarını muhafaza etmenin yollarını aramaktadırlar. İki kola (Yeni-sey-Tanrı Dağı Kırgızları) ayrılmış olan boy birlikleri aynı dönemde iki ayrı coğrafyada mücadele halindedir. Bu tarihlerde Altay Kırgızları, Moğolların hakimiyetini tam olarak kabul etmemişlerdir. Bilindiği gibi Orman halkları üzerine düzenlenen saldırılar sırasında Kırgızlar, (1206-1207) Moğol hanına elçiler gönderip değerli hediyeler takdim ederek hakimiyetini kabul etmişlerdir. Fakat bu tâbilik statüsü ilk dönemlerde tam bir bağımlılık anlamı taşımamıştır.^{252}Kırgızların Moğollara karşı ayaklanmaları, Altay’dan gelen^{253} sürekli göçler ve Tanrı dağları bölgesinde yerleşmeleri Moğolların huzurunu bozmuştur.^{254}Moğollar, Merkezî Asya’yı ele geçirdikten sonra ilk yıllarda Kırgızlara (Tanrı Dağı Kırgızları) dokunmamış^{255} fakat sonradan Moğol hakimiyetini kabullenmeyerek isyan eden Kırgızları da diğer kavimler gibi uzak bölgelere sürgün etmişlerdir. Bu sürgünler her han döneminde tekrarlanmış ve her iki bölgede de (Yeni-sey-Tanrı Dağları bölgesi) Kırgız nüfusu belirli ölçüde azaltılmıştır. Özellikle Moğolların hakimiyet tesis etmeye çalıştıkları ilk yıllarda Kırgızların yaptıkları hareketler korku vermiş ve Moğollar demografik üstünlüğe sahip olan Kırgızlardan çekinmişlerdir. Bu dönemdeKırgızların bir bölümü Oyratlara katılmış, Yenisey-İrtiş nehirlerinin ortasındaki bölgelere, Doğu Tanrı dağları, Altay-Hangay^{256} dağ silsilelerine doğru göç etmişlerdir. Savaşlar Kırgızları her tarafa doğru dağıtmıştır, 1275-1276 yıllarında Kırgızların bir bölümü isyan çıkarmıştır. İsyân bastırıldıktan sonra çok sayıda Kırgız grubu, Batı Man-çurya’daki (1277 yılında eyalet haline getirilen) yeni merkez Cjaoç-jou şehrine göç ettirilmiştir. Yu. Hudyakov’un verdiği bilgilere dayalı olarak Kırgızların ikinci grubu “Hesihe” topraklarına ve Mançur-ya’daki diğer bir bölgeye sürülmüştür. 1293 yılında Şi-tszu (Kubi-lay) Hesihe topraklarına askerî sürgün olarak Çjirhehusotaylık-Tsirtsizlerden (Kırgızlardan) 700 ev göndermiştir”.^{257}Bu hareketlerin tamamı boyları etnik olarak parçalayıp, dağıtarak eski yerleşim merkezlerinden uzaklaştırma amacını taşımaktadır.^{258}

Kırgızların bazı gruplarının batıya, Moğollar devrinde gönderildiği düşünülmektedir. Bu tezi savunanlardan biri de K. İ. Petrov’dur. Ona göre Kırgızlar, “Yenisey bölgesinden Tanrı dağları sahasına Moğollardan önce gelmemiştir. Günümüz Kırgızlarının yerleşim alanı Ob nehrinin başlangıç bölgesine dayandırılarak, M.S. XIII.-XIV. asırlarda buralarda yaşadıkları fakat Tanrı dağları bölgesine Moğolların baskısıyla gelenlerin Kimek-Kırgız (Kıpçak-Kırgız) kökenliler olduğu açıklanır”. Göç hareketleri diğer Moğol hanları döneminde de devam etmiştir. Moğol soylu ailelerin hakimiyet dönemlerinin bölgede sona ermesinin ardından da Kırgızlar başka bölgelere sürgün edilmişlerdir. Ama Kırgız boyları merkezî yönetimin zayıflamaya başladığı yıllarda tekrar bulundukları coğrafyalara geri dönmüşlerdir. Daha sonra Kazakların^{259} ve Kırgızların çoğunluğunu oluşturan boylaYu. Hudyakov, *Kırgızı na prostrah Azii*,rın yaşadıkları bu bölgeler üzerinde uzun süre devam eden askerî mücadeleler, nüfus yönüyle de insan sayısının azalmasına sebebiyet vermiştir.^{260}

Moğolların dışarıya güçlü bir şekilde açıldıkları ve uzak coğrafyalara saldırı düzenledikleri yıllardan sonra bu tehlike üzerine giderek Kırgızların demografik üstünlüğüne son vermek için bazı

boyları başka yerlere yerleştirmeye başladıkları, karşı koyanların ise küçük ailelere kadar parçalanarak kuzeye doğru götürüldükleri görülür.^{261} Cengiz Han'ın oğullarının bu tehlikeyi bertaraf etmeleri 200 yıllık bir zaman dilimini içine almış, Moğolların yayılma döneminde Kırgızların, Yenisey ve Altay bölgesindeki üstünlüğüne ancak son verilebilmiştir. Mirza Muhammed Haydar'ın Tarih-i Reşîdî adlı eserinde Mo-ğulistan olarak isimlendirilen ülkenin sınırları “7-8 aylık yol olarak açıklanmakta, doğu tarafının Kalmakların^{262} topraklarıyla hudut olduğu Barsköl,^{263} Emil ve İrtiş'e (kendisine katılır) kadar uzandığı, güneybatısında Kökşe denizin (Balkaş) Türkistan ile Taşkent arasında sınır teşkil ettiği, güneydoğusunda Fergana vilayetiyle, Kaşgar, Aksu, Çalış ve Turfan'a kadar ulaştığı yani Güneydoğu-Doğu Kazakistan ve Kırgız topraklarında kurulduğu anlatılmaktadır”.^{264}

Böylesine geniş topraklar üzerinde hakimiyet tesis etmiş olan Moğol boylarının uzun zaman dilimine yayılan askerî üstünlükleri sırasında yerli boylardan zamanla asker alma yoluna gitmeye başladıkları görülür. Çok geniş olan bu topraklarda Moğolların hakimiyetlerini uzun süre tesis edebilecek askerî güce (nüfusa) sahip olamamaları sebebiyle buna mecbur kaldıkları anlaşılmaktadır. Bu dönemde her iki siyasî teşkilat da şekillenemediği için Kazakları oluşturacak olan boyların Kırgız boylarının Moğol coğrafyasında dağınık halde hareket ettikleri ve askerî mücadeleler sırasında zamana göre yer değiştirmek zorunda kaldıkları tespit edilmektedir. Bu boyların bazen Kırgız topraklarında bazen de sonradan yerleşilecek olan Kazak topraklarında Moğol noyanlarının izinlerine tabi bir şekilde, mevsimin durumunu göz önünde tutarak yerleştikleri bilinmektedir. “Bu hareketlere ve alınan ağır vergilere karşı bazı dönemlerde halkın katılımı ile isyan hareketlerinin başlatıldığı fakat bu ayaklanmaların acımasızca bastırıldığı kaydedilmektedir”.^{265} XIV. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren büyük güç olarak kabul edilen Altınorda'nın içinde vukû bulan karışıklıkların meydana getirdiği siyasî hareketlilik sebebiyle bazı boyların yerleşim bölgelerini terk ettikleri görülür. Ak Orda'nın^{266} Altınor-da'dan uzaklaşarak yavaş yavaş bulunduğu coğrafi bölgede askerî güç oluşturması (1350'li yıllar), sonradan meydana gelecek olan “Kazak” adı altındaki boy birliğine ve Kırgız boyları için yeni oluşumlara zemin hazırlamıştır. L. N. Gumilyev'in düşüncesine göre “Ak Orda'nın kuruluşu (XIV. asırda) Kazak halkının etnik birlik olarak şekilleniş dönemi olarak kabul edilmelidir”.^{267}

Bu tarihlerde Moğol adıyla tanınan Dulat'ın yanı sıra Kereyit, Karlık(?), Kürleut, Barlas, Şaras (Çoras), Kanglı(?), Calayır, Uysin (Uyşın), Kosşı, Konşı (Koniçi), Kalış (Kaluçi) ve Bulğaş (Bulgaçı) gibi tayfalar vardır. Bu boylar arasında yer alanlardan bazıları Kazakların (Ulu Cüz'ü) arasına girmiştir. Diğer “Moğul boyları, Doğu Türkistan bölgesinde yerleşerek buradaki Uygurların ve Tanrı dağları bölgesindeki Kırgızların arasına karışmıştır”.^{268} Belirtilen dönemde, Kırgızların İrtiş'den Issık Köl'e kadar olan sahada yaşadıkları bilinmektedir.^{269} Kırgızların yaşadıkları bölgeler, o dönemin kaynaklarında tespit edilebilmesine rağmen sınırları tam olarak anlaşılamamıştır. Bunu sebebi ise askerî mücadelelere dayalı olarak Kazak ve Kırgız boylarının sık sık yer değiştirmesidir. Aynı zamanda vukû bulan askerî mücadelelerden sonra bir bölgenin Kazaklarla Kırgızlar arasında el değiştirmesi de bunda etkili olsa gerektir.

1315'li yıllardan sonra “Çağatay sülalesinin zayıf düşmeye başlamasıyla beraber Türk-Moğol

kökenli feodalların Kaşgar tarafında Barlaslar, Hokant tarafında Calayırlar, Güneybatı Afganistan'da Ar-latlar, Âmu-Deryâ'nın yukarı kesiminde Kauçınlar güç kazandı. Bu feodalların birçoğu kendi ülkesinin emiri oldu".^{270} Çağatay ulusunun gücünü kaybetmesi, iç kargaşalıklar ve coğrafi uzaklık merkezî yönetimle bu bölgelerin idaresini imkansız hale getirmiştir. Çağatay ulusunun topraklarının doğu kısmı Moğulistan diye tanımlanan idarenin, batı kısmı ise 1365-70'li yıllardan itibaren Timurîlerin eline geçmeye başlayacaktır.^{271} Bu dönemde meydana gelen askerî mücadeleler, Moğol boylarının Kazak ve Kırgız boyları üzerindeki gücünü az da olsa azaltmış, bölgede yaşayan boylara toparlanma fırsatı vermiştir. Yedisu bölgesinde ve Kazakistan sınırlarında tarımla uğraşan kavimlerin bu zor dönemleri geride bırakmasından sonra da sıkıntılar bitmemiştir. Merkezî hakimiyetin zayıflamaya başlaması ile vassal statüdeki noyanların halka yaptıkları zulümler, aldıkları ağır vergiler bu tarihten sonra da tarım^{272} ve ticaret faaliyetlerini sekteye uğratmaya devam etmiştir.

Ak Orda'nın etki alanında kalan daha sonra ise Kazak birliğini oluşturacak olan boylar ve Moğolların yönetimi altındaki Kırgızlar vukû bulan Altınorda- Timur mücadeleleri sırasında etkin rol oynamamışlardır. Altınorda'dan ayrılan Ak Orda Devleti'nin etkili olmaya başladığı yıllarda,^{273} Moğul ulusunun başında Tuğlak Timur'un yavaş yavaş tarih sahnesinde yerini almaya başladığı görülür. Tuğlak^{274} Timur, "1348 yılında hakimiyetini sağlamlaştırdıktan sonrazla bölgedeki diğer güçlere karşı harekete geçmiştir".^{275} Maverâ-ünnehir'deki mücadelelerinin dışında Kırgızların bulunduğu bölgelere de 1363 yılına kadar bazı saldırılar düzenlemiştir. XIV. Yüzyılda Moğulistan tahtını ele geçiren Toğlık (Tukluk-Tuğluk) Temir^{276} (1348-1362-3) Maverâünnehir'e saldırı düzenlemiş fakat ganimetin paylaşılması sırasında problem çıktığı için^{277} istenilen sonuç eldeedilememiştir. Tuğluk Timur, askerî faaliyetlerini genişleterek bir süre sonra başarılar kazanmaya başlamış ve Maverâünnehir'in tamamına yakın bir bölümünü ele geçirmiştir.^{278} Urus Han^{279} (1361-1376-7) döneminde Ak Orda güçlenmiş ve Timur'a karşı güçlü bir mücadeleyle varlığını sürdürmenin yollarını aramıştır. Moğol ulusunun gücünün bölgede zayıflamaya başlamasıyla beraber Türk kökenli beylerin kendi topraklarında söz sahibi olma girişimlerinde bulundukları görülür. Bunlardan biride Emir Timur'dur. Timur tarih sahnesine çıktığı ilk dönemlerde Maverâünnehir'i işgal eden Tuğluk Timur karşısında aciz kalacak ve bağlılığını bildirmekten başka çıkar yol görmeyecektir.^{280} "Türk-Moğol kabilelerinin sürekli tehdidinden kurtulmak için Maverâünnehir sınırını sağlamlaştırmak istiyordu...Timur bu bin yıllık nehrin akışını değiştirecektir. 1370'ten 1376'ya kadar, Maverâünnehirliler, onun komutanlığında Türkistan'a saldırı düzenleyerek düşmana "atlılarının ayaklarıyla kaldırdığı tozu yutturdular".^{281} Maverâünnehir'de hakimiyetini sağlamlaştırdıktan sonra Emir Timur, Kazakistan ve Kırgızistan sınırlarına (1371-1372 yılında) Almalık şehrine kadar ulaşmış ve yaptığı mücadeleden zaferle ayrılmıştır.^{282} Timur'un bütün desteğine rağmen uzun süre mücadelelerde ağır yenilgilere uğramıştır. Bu tarihlerde Timur'un yardımına rağmen yenilgilere uğramış ama inatla direnen Toktamış güç kazanmaya ve Ak Orda hanı olmaya hazırlanmaya başlamıştır. Toktamış, Timur'un yardımını aldıktan sonra Temir Melik (1376-79) döneminin akabinde Ak Orda üzerine yürümüş, Saray, Hacı Tarhan, Kırım şehirlerini ve Mamay Ordası'nı (1380) ele geçirmiştir.^{283}

Timur, düzenlediği saldırılar sırasında (1371-75)^{284} Kazakistan coğrafyasında yaşayan boyları

dize getirmişse de, askerî yönden tam bir hakimiyet sağlayarak Kazakistan'ın bozkırlık bölgelerini yönetimi altına alamamıştır. Timur, “Moğul ulusunun başında bulunan Kamereddin'e iki kez saldırı düzenlemiştir (1377): birinde Kara dağ eteğinde, ikincisinde Çu üzerinden Issık Köl'e varan yol üzerindeki Buğım bölgesinde yenilgiye uğratmıştır”.^{285} Önceleri Timur'un askerî yardımlarıyla tahtı ele geçiren Toktamış Han, Timur'un seferde olmasından faydalanarak Altınorda'nın hakimiyetini ele geçirdikten sonra bazı yerleri topraklarına katmak istemiştir.^{286} Timur, seferi sırasında durumu fark edince Toktamış'la mücadeleye girişme kararı vermiştir. Toktamış Han, 1389 yılında Moğulistan'a ve (Kazakistan ve Kırgızistan), Altınorda ülkesi üzerine saldırı yapılması ihtimalini düşünüp Timur'a karşı birkaç hanın katılımıyla Hızır Hoca'yla ittifak kurmuştur. Emir Timur, bu harekete ağır bir şekilde (1389-1391)^{287} karşılık vermiş ve Moğulistan ülkesine saldırmıştır. Timur'un Toktamış'ı dize getirdiği (iki kez 1391-1395) yıllarda yavaş yavaş yeni bir siyasî boşluğun ortaya çıktığı görülür. Toktamış'ın Timur karşısında yenilgiye uğramasının en önemli sebeplerinden biri ise etrafındakilere çok sert davranmaya başlaması ve bazı önemli boybeylerine gerektiği kadar iltifatta bulunmamasıdır. Mangıtların (No-gayların) Toktamış'tan uzaklaşmaları yapmış olduğu hatanın zamanla kendisine zarar vermesini kaçınılmaz kılmıştır. Timur'un 1390 yılında bazı emirler ile birlikte Moğulistan üzerine düzenlediği saldırısı sırasında Taşkent, Talas ve Çuy nehri üzerinden Issık Köl'e geldiği görülür. Moğulistan ulusunun başında bulunan Kamereddin bu yenilgiden sonra kaçmak zorunda kalmıştır. Yapılan saldırılar, Kazak ve Kırgızlar için gerek insan sayısının kaybı gerekse ekonomik zarar yönüyle büyük ölçülere ulaşmıştır. Ak Orda'nın hakimiyetine darbe indiren Emir Timur^{288} ve sülale mensupları döneminde de bu göç hareketlerinin devam ettirildiği görülür. Bu dönemin olayları ve Toktamış'ın özellikleri Ruy Gonzales de Clavijo'nun seyahatnamesinde zikredilmektedir.^{289} Timur'un bölge üzerine düzenlediği saldırılar sırasında “1370-1389'lu yıllarda Moğulistan'ın yönetimi altında bulunan ve sonradan Kırgız halkının etnik birliği içinde yer alacak olan boylar, Issık Köl, Narın, Talas boylarından Üç Turfan ve Ak Çiğ reyonlarına doğru hızla yer değiştirmişlerdir”.^{290}

Kakşal suyunun iki yakasında yerleşmiş olan Çerik boyu büyük bir boy birliği haline gelmiştir. Göç ederek gelen yeni boyların dışında önceden Kaşgar'ın kuzey, kuzeybatı taraflarında (günümüzdeki Ulu Çat bölgesinde) yaşayan Çon Bağış boyları Kamereddin'in saldırıları sebebiyle Aksu ve Kaşkar arasındaki dağlarda gezerek saklanmak zorunda kalmışlardır. Timur'un diğer saldırıları sırasında (1371, 1375, 1377, 1389) İli ve İrtiş arasında yaşayan Kırgız boylarının da darbe yedikleri görülür. “Kamereddin'in üzerine yedi kez saldırı düzenledikten sonra zafer elde etmiştir. Kuzeyde İrtiş ve doğuda Odakul (Adaköl), Emil ve Moğul hanlarının baş karargahı olan Balıg Yulduz'a kadar ulaşmıştır. Lakin ülkenin büyük bir kısmını yani Tanrı dağlarının doğu taraflarını ve Kaşgar'ı ele geçirememiştir”.^{291} Timur'un meydana getirdiği bu hareketlilik sırasında Moğul-lar iyice yıpranmış ve sonradan Kırgızları oluşturacak olan boylar, Tanrı dağları bölgesinde yoğunlaşmaya başlamışlardır. Moğul ulusunun siyasî çatısı altında toplanan ve Tanrı dağları bölgesinde yerleşmiş bulunan boylar (bir kısmı sonradan Kırgız birliği içinde yer alacaktır), Moğulistan'ın zayıf düşmeye başladığı yıllarda bir asır sonra kurulacak olan Kazak birliğine coğrafi olarak iyice yakınlaşmış ve aradaki set büyük ölçüde kalkmıştır.

Dönemin siyasî olaylarını inceleyen K. A. Pişçulina meydana gelen kayıpları ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır.^{292} Timur'un Çin'e sefer düzenlerken 1405 yılında ölümü^{293} Moğolistan bölgesindeki ve diğer yerlerdeki askerî hareketleri durdurmuş ama sülalesinin bu bölgeler üzerindeki hakimiyetini sona erdirmemiştir. Hükümranlık süreleri, oğulları tarafından bir süre daha devam ettirilse de aile içindeki kavgalar hakimiyetlerine gölge düşürmüştür.^{294}

1396'lı yıllardan sonra Kazakistan coğrafyasında Nogay Ordası şekillenmeye ve Mangıtlar^{295} olarak bilinen bu gruplar, Batı Kazakistan'da Yayık ve İdil arasındaki bölgelerde yaşamaya başlamıştır. Altınorda yönetimini ele geçiren Edige (1396-1411) döneminde Ak Orda²⁹⁶ ile olan askerî mücadeleler kesintisiz sürmüştür. 1399'la^{296} 1490'lı yıllar arasında Kazakistan ve Kırgızistan coğrafyası üzerinde yeni bir tehlikenin doğduğu görülür. Moğolistan bölgesinin eski sakinleri olan Oyratlar (Ögeday ulusunun batı kanadını oluşturlardı) bu ülkenin önde gelen güçlerinden biri olarak tekrar görülmeye başlamıştır. Oyrat aslında bir boy adı idi fakat zamanla Congar ak süyeklerinin ulus adına dönüştü. Congarlar, Batı Moğolistan'ın dört boyundan kurulmuştur. Onlar, Congar, Durbit (Dörbet), Koşut (Ho-şot) ve Torgaut'tur. Bunlar Ming Hanedanlığı döneminde "Oyratlar" olarak, başka ülkelerde ise "Kalmaklar" şeklinde adlandırılmıştır.^{297} W. Eberhard'ın ve J. P. Roux'un tespitlerine göre ise bu dört boyun birinin adı farklı şekilde verilmiştir. Onlara göre bu boylar; Çoros (Cungar), Dörböt (Turbet), Hoşot (Koşot) ve Hoit'tir. Eberhard'tan farklı olarak Roux, Hoit yerine Torgutları saymakta ve Cungar adının "Cegun gar" şeklinden dönüştüğünü ifade etmektedir.^{298}

Oyratların (Cungar-Kalmak)^{299} Kazak-Kırgız coğrafyasındaki askerî ve sosyal etkileri önemlidir. Kalmaklar boy oluşumlarının yapılanmasında, coğrafi olarak Moğolistan ve Yenisey bölgesinden Tanrı dağları bölgesine gelen grupların göç hareketlerinin gerçekleşmesinde, ticaret hayatının sekteye uğratılmasında, etnik karışmalar sonucunda şekillenen yeni siyasî oluşumlarda ve daha birçok konuda beklenilmeyen olaylara sebebiyet vermişlerdir.^{300} Bu etkiler, çalışmamızda belirli başlıklar altında coğrafi bölgelere göre genel özellikleriyle incelenecektir.

2.1.1. Kırgız Boylarının Tiyeşan Bölgesine Göçleri ve Yerleşim Problemleri

Moğolların Tanrı dağları bölgesindeki hareketleri sırasında, yerleşik olarak şehirlerde yaşayan halkların dışında hayvancılıkla uğraşan veya sınırlı ölçüde de olsa tarımla uğraşan büyük grupları yerlerinden sürdükleri görülür. Moğol hanlarının Yedisu bölgesindeki askerî hareketlerinden dolayı Kırgızlar da ağır darbeler almış, ekonomik zararlarının dışında çok sayıda Kırgız, Kubilay Han döneminde tekrar farklı yerlere sürülmüştür. Kırgızların yaşadıkları önemli merkezler, hakimiyet (Moğol sülaleleri arasındaki) mücadelelerinden zarar görmüş, insanların büyük kısmı yaşadıkları yerleri terk ederek Moğol zulmünün daha az olduğu yerlere, dağlık bölgelere ve kuzeye doğru çekilmişlerdir.

Balasagun şehri, ^{301}o dönemde birçok seyyah tarafından bilinen ve kayıtlara geçirilen yerleşim mekanı olarak görülür. Fakat bu şehrin askerî mücadeleler sırasında yıkılıp yok olduğu sanılmaktadır. Balasagun şehrinin tarihi ile ilgilenen V.Barthold'un fikrine göre ^{302} bu şehir XIV. Yüzyılın başına

kadar bilinmektedir. Fakat diğer birkaç şehirle beraber savaşlar sırasında yok olup gitmiştir.^{303} Yedi-su bölgesi diğer bölgelere oranla daha çok hayvancılıkla işgal eden, tarımla sınırlı ölçüde uğraşan, ticaret yapan kavimlerin^{304} yerleşim merkezi halindedir. Seyyahların ifadelerine göre bazı önemli büyük şehirlerin dışında şehirlerle karşılaşılmamıştır.

XIV. Yüzyılın son çeyreğinde XV. Yüzyılın başlarına doğru vukûbulan Oyrat-Moğol savaşlarına Kırgızlar aktif olarak katılmışlardır. Kırgızlar önceden Moğollarla olan mücadeleleri sebebiyle Oyratların yanında yer almışlardır. “XIV. Yüzyılın son yıllarında Kırgız hakimi Ugeçi Kaşka, Oyratların hakimi olarak görülür”.^{305} Fakat bu hakimiyet uzun sürmemiş güçlü federatif yapıya sahip olan Oyratların reisi Mahuma ve Asodların reisi Aruktay tarafından mağlup edilmiştir”.^{306}

“XIII.-XIV. asırlar arasında Kırgızların (Moğol ve Kırgız yazmalarına dayalı olarak) Oyratların Uleget, Balagut, Hoyt ve Kırgız adındaki dört tümeninin içinde yer aldığı görülmektedir. Kırgızların, Oyrat federasyonunun içinde önemli bir güce sahip olduğu bilinmektedir”.^{307} Kırgızların, Oyrat federasyonu içinde kalan bölümünün Yenisey bölgesi Kırgızlarını içine aldığı unutulmamalıdır. Kalmakların kuzeyde hakimiyetlerini tam olarak sağlamlaştırdıktan sonra batıya doğru açılmaları kaçınılmaz hale gelmiştir^{308}. 1399 yılından itibaren Kalmak saldırıları sebebiyle Kırgızların, Tanrı dağlarının batısına ve Issık Köl’e doğru göç ederek buralarda yerleştikleri anlaşılar. Kırgızların Yenisey-İrtiş bölgesinden göç etmelerine rağmen bu tarihlerde aynı zamanda Altay-Hangay dağları sahasında yaşadıkları ve kalabalık gruplar halinde önemli askerî güce sahip oldukları bilinmektedir. Kırgızların belirtilen bölgelerden göçü kademe kademe olmuş ve Tanrı dağları bölgesinin yanı sıra Yedisu ve Doğu Türkistan topraklarının farklı yerlerinde yerleşmişlerdir. “1403-1408 yılları arasında Kırgızlarla Oyratlar arasında şiddetli mücadeleler yaşanmıştır”.^{309}

Kalmakların 1400-1420’li yıllara kadar Moğulistan ülkesi üzerine çok sayıda saldırı düzenledikleri görülür. Fakat bu saldırılar güV. V. Barthold, *Kırgız cana Kırgızstan tarıhı boyunça tandalma emgekter*, nümüze kadar ayrıntısı ile bilinmemektedir.^{310} Moğul ulusunun hanı Muhammed’ten sonra Timur sülalesinin düzenlediği saldırılarla (1414) Kaşgar, Yedisu toprakları ve Güneybatı Tanrı dağları bölgesi 1420’li yıllara kadar hakimiyetleri altında kalmıştır. 1414 yılında elde edilen başarılarla rağmen 1417-1418, 1420 yıllarında Uluğbek harekete etmek istemiş ama şartlar oluşmadığı için saldırıya geçememiştir. 1424 yılında Uluğbek saldırıya geçerek Moğol öncü birliklerine ve tahkimatlarına-mallarına zarar vermiş ve Moğulistan’ın iç bölgelerine doğru ilerlemiştir. 1421 yılında tekrar Uluğbek, Moğu-listan üzerine yürümüş ve Karabulağa kadar ulaştığı halde geri dönmüştür. Şer Muhammed’in Uluğbek’in hakimiyetini reddetmesi üzerine tekrar 1425 yılında bir askerî hareket daha düzenlendiği görülür. 1425 yılında vukû bulan mücadeleler sırasında Timur sülalesi askerlerinin 5.000 kişilik askerî bir güçle saldırdığı bu harekete karşı, Cihanşah’ın diğer Moğul emirleri Sadrü’l İslâm ve Melikü’l İslâm ile siyasî bir ittifak yaptığı anlaşılar. “Bu ittifak oluşmadan Uluğbek askerlerine saldırı emri vermiş ve Cihanşah, Issık Köl’e giderken Sultan Üveys’in saldırısına uğramıştır”.^{311} Daha sonra birliklerini dağıtıp bugünkü Issık Köl, San Taş, Narın, Cumgal ve Koçkor üzerine gönderince sıkıntılı günler yaşamaya başlamıştır. Aynı dönemde meydana gelen mücadelelerin büyük bir kısmı Kırgız ülkesinin topraklarında cereyan etmiştir.

Moğollar dağınık birliklere saldırarak başlarda kaybettikleri savaşı belirli bölgelerde hakimiyet tesis ederek yeniden lehlerine çevirmeyi başarmışlardır. Uluğbek istediği kadar başarılı bir sefere düzenleyememiş olsa da bir süre sonra elde ettikleriyle yetinmek zorunda kalmıştır.^{312} 1428-1429 yılında tekrar Uluğbek, Satuk Han ve Üveys'in yönetiminde birleşen bir orduyu Moğulistan topraklarına sevk etmiştir. Bu mücadele Issık Köl bölgesindeki Bakabulan denen yerde olmuş ve şiddetli savaş esnasında Moğul hanı ölmüştür. Şiddetli savaşlar ve savaş sonrasındaki yağma hareketleri sırasında birçok yer boşalmış, insanlar başka yerlere kaçmıştır. Kalmakların bu dönemde Kırgızistan coğrafyasına giriş tarihleri 1430'lu yıllara tekabül eder. Kalmak askerî güçleri fazla bir zorlukla karşılaşmadan Issık Köl'e kadar ulaşmış ve buraları ele geçirmişlerdir. Bu dönemde Oyratların sınırları doğuda Hangay dağlarının batı yamaçlarında güneyde Gobi Çölü, kuzeyde İrtiş'in yukarı kesimi ile Yenisey arasındaki geniş alan olarak açıklanmaktadır. "1450'li yıllarda Güneydoğu-Doğu Kazakistan, Esen Tayşi'nin şiddetli saldırısına uğramıştır".^{313}

1450'li yıllarda Kırgızlar ve Kazaklar diğer dönemlere oranla hızla İli, Çu ve Talas bölgesine doğru gelmeye başlamıştır. Yunus Han (1469 ?-1487) Fergana ve Taşkent bölgesi, Kaşgariya'daki Aksu ve Güneydoğu Kırgızistan'daki Atbaşı'na kadar olan yerler, güneydoğu-batı dahil edilmediğinde Moğulistan ve Kaşgariya'daki bölgelerin kontrolünü elinden kaçırmıştır. K. A. Pişçulina'nın kayıtlarına göre "1469-1470'li yıllar arasında Yedisu'ya Amasanjı Tayşi'nin 300.000 kişilik askerî birliği gelmiş ve yaptığı mücadelede Moğulistan hanı Yunus'u yenmiştir".^{314}

Taşkent ile Fergana'dan başlayıp Aksı-u'dan Kaşgariya arasına kadar olan bölgeyi XV. Yüzyılın 70'li yıllarında Moğulistan ulusunu yöneten Yunus Han (1462-1487) elinde tutmuştur. Fakat Yedisu bölgesinin hakimi olamamış oğlu Sultan Ahmet, 1484 yılında Moğul ve Kırgız emirlerinin yardımıyla Yedisu'nun güneydoğu tarafında ve Tanrı dağları bölgesinde hanlık kurmuştur. 1480'li yıllarda Tanrı dağları bölgesinde iki devletin kurulu olduğu görülür. Bu devletlerin birinin sınırları Fergana'dan Doğu Tanrı dağları, Ak Su ve Turfan bölgesindeki yerleri içine alıp (güney tarafı) Kaşkar'a kadar ulaşmıştır. Diğerinde ise Kırgızlar etkin bir rol oynamışlardır. bunların sınırları da günümüzdeki Kırgızistan'ın kuzey bölgelerini içine almaktadır. 1484-1504 yılları arasında Kırgızları kısa bir süre de olsa Ahmet (Alaça) Han^{315} adlı bir şahsın yönettiği görülür. 1480-1490'lı yıllarda Yedisu'nun doğu bölümünde, Alaça Han'ın (Ahmet Han)^{316} Kalmaklarla savaştığı belirtilmektedir.

Zamanla Kırgızlar bölgedeki halkın büyük bir kısmını oluşturmuş ve siyasî mücadelelerde rol oynamışlardır. Kırgız boylarının Al-tay'dan batıya doğru yaptıkları göçler Oyratlar döneminde de devam etmiştir. Batıya doğru yapılan hareket sonucunda bu erimenin sadece etnik dokuda değil, dil yapısında da meydana geldiği görülür. Karl H. Menges'e göre "Kırgızlar, Yenisey bölgesinden Kuzey Moğu-listan'a göç ederken dillerinde bazı kayıplara uğramış ve günümüz Kırgızca'sında birçok dil özelliği kaybolmuştur. Bunun sebebi ise Kırgızların eski ata yurtlarında Türklerin ve Uygurların tesiri ile Türkleşmeleridir. Kuzeybatı dillerindeki birçok dil eki-kuralı Kırgız-caya Moğol baskını dönemine kadar olan zaman dilimi içinde girmiştir denilebilir. Bununla beraber günümüz Kırgız dilinin, Türk dillerinin kuzey-batı grubuna ve Merkezî Asya grubuna girdiğini söylemek tam olarak zordur".^{317}

Kalmak Esen Tayşı'nın tahta geçmesiyle beraber Moğulistan'dan Semerkand'a doğru hareket eden Baarin ve Çuras boyları, Maverâ-ünnehir'e yerleşmişlerdir. Bu hareket sırasında Maverâünnehir'e ulaşamayanlar Moğulistan'ın doğu taraflarına, sınır boylarına göç ederek Esen Tayşı'nın oğlu Amasanjı Tayşı'nın yönetimini kabul etmek zorunda kalmışlardır.^{318}Kaluçi ve Bulgaçi boyları göç ederek Merkezî Kazakistan'a Ebul Hayr Han'a bağlanmışlardır. T. Beyşenaliyev'in incelemelerine göre bu tarihlerde Hami, Barköl, Basıko bölgesinde Kuşçu, Solto ve Çerik boyları yaşamaktadır.^{319}Kalmak saldırıları sonucunda Ebulhayr'ın yönetimi altında bulunan bölgeler taru mar edilmiştir. "Altay ve Kangay çevresine dayanan geniş toprakların sahibi olan Doğu Moğolları yani Oyratlar-Kalmaklar ancak Ebul-hayr'ın torunu Şeybânî Han tarafından durdurulabilmiştir".^{320}

Kırgızlar, XV asırda (Altay Kırgızları'nın bir bölümü) İrtiş'ten günümüzde yaşadıkları topraklara ve Fergana bölgesine göç etmeye başlamışlardır. Bu dönemde görülen boylar arasında Bulgaçılar da vardır. Bu birliğin içinde Bostan, Teyit, Coo Kesek, Kıdırşa (Kıdırça) ve Döölös boyları da mevcuttur. V V. Barthold'un^{321} kayıtlarındada 1480'li yıllarda Moğulların, Kırgızları Aksu'dan sürerek çıkardıkları kaydedilmektedir. Daha sonra Kırgızlara Issık Köl bölgesine gitme izni verilmiştir. XVI. asrın başlarında Kazakistan'ın Yedisu sahasında ve sınır bölgelerinde bazı boyların bir bölümünün Muhammed Şey-bânî Han'la^{322} birlikte Orta Asya'ya gittikleri, Dulatların, Kangılıla-rın, Kıpçakların, Naymanların ve Kereyitlerin bazı gruplarının kendi boy yapılarından koparak Kırgızların arasına yerleştikleri görülür.^{323} Boylar arasındaki bu hareketlilik devam etmiş ve Moğullar arasında yer alan boyların yanı sıra Yenisey bölgesinden gelen birçok boy, mücadelelerle beraber Kırgız boyları arasına (kurama boy statüsünde ya da toprak edinerek) sızmıştır.

2.1.2. Kırgızların Bölge Hakimiyeti ve Siyasî İdareyi Tesis Girişimleri

Kırgız boylarının göç hareketleriyle Yenisey-Altay ve diğer bölgelerden Tanrı dağları bölgesine gelmeleriyle birlikte bazı boyların Yedisu bölgesinde de adları duyulmaya başlamıştır. Kazak Hanlığı'nın siyasî idareyi tesis sırasında sınırları içinde kalan Yedisu bölgesindeki Kırgız boylarının bu birliktelikte önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Moğul hakimiyetinin sona erdirilmesiyle beraber Kırgız boyları yeni siyasî yapılanmalara yönelmeye başlamıştır.

"XV. Yüzyılın ikinci yarısı XVI. Yüzyılın başlarında Kırgızların etnik yapısı (Sağ Kanat, Sol Kanat) son siyasî olaylarla şekillenme dönemine girmiştir".^{324}1503 yılının kışında Aksu şehrinde Moğul hanı Ahmet ölmüştür. Yerine Mansur Han geçince 1504'lü yıllarda Moğul şehzadeleri arasında çeşitli karışıklıklar çıkmıştır. Belirtilen mücadeleler sırasında Sultan Halil, 1504 yılında güç toplamak için Kırgızlara kaçmıştır. Kırgızlar aynı tarihlerde Issık Köl'ün kuzey bölgelerinde yaşamaktadırlar. Yavaş yavaş Kırgızların, Moğulistan ülkesinde güç oluşturmaya başladıkları bu gelişmelerle ortaya çıkmaktadır. Yine 1508 yılında Mansur Han'ın Moğulistan'daki Çarın, Çelek denen yerlerde kendisine karşı koyan kardeşlerini (Sultan Halil'i ve Sultan Said'i) yendiği ve bu olaylardan sonra Kırgızları, Çalış'a ve Turfan'a sürgün ettiği anlaşılr. Ama bir süre sonra Kırgızların geri dönerek 1511'li yıllarda eski topraklarına yerleştikleri açıklanmaktadır. Sultanlar

arasındaki mücadelelerden Mansur Han galip çıkmasına rağmen Sultan Said, Babür'ün yardımıyla ve Muhammed Kırğız'ın desteğiyle Maverâünnehir'e saldırılar düzenleyip Ancıyan, Kaşgar ve Yangi Hisar şehirlerini almıştır. Bu mücadeleler sırasında “Muhammed Kırğız'ın büyük başarılar göstermesi üzerine Sultan Said'in ona çeşitli hediyeler verdiği görülür”.^[325]

XV Yüzyıldaki oluşumlar sırasında bazı boyların adları ön plana çıkmaya başlamış ve Yedisu bölgesine gelmişlerdir. Kaluş(ş-ç)ı, Bulgaş(ç)ı, Barin, Çoras ve Uysun (Uyşın) boylarının Ebul Hayr döneminde, Kereylerin Kazakların Orta Cüz'üne^[326] ve Kırğızlar arasına girdiği malumdur. Zikredilen tarihte Orta Cüz Kazaklarının Kırğızlarla karışmaya başladığı anlaşılmaktadır. 1500'lü yıllarda Kırğızistan topraklarında Çu'nun yukarı kesiminde Issık Köl bölgesinde, Talas'ın orta kesiminde ve Narın nehri çevresinde yerleşen bazı Kırğız boyları vardır. Bu da Kırğızların XV.-XVI. Yüzyılda yerleştikleri bölgelerin tespiti açısından bize önemli bilgiler vermektedir. Bazı Kırğız boylarının Moğul boyları ile beraber Karadağ'ın güneybatı-doğu bölümlerinden İli'ye kadar olan Batı Yedisu^[327] topraklarında yaşadıkları görülmektedir.

1517 yılından itibaren Kırğızların Türkistan, Taşkent ve Say-ram'a saldırılar düzenleyip, Çu ve Talas nehirleri arasında yerleşmeye başladıkları belirgin bir durum arz eder. Yine bu yılda (1517) Kalmaklar tekrar Kırğızlara saldırmış, Issık Köl bölgesindeki boylar büyük bir yenilgiye uğramıştır. “1517'li yıllarda Kırğızların yönetimini Muhammed Kırğız'ın ele aldığı Sayram, Taşkent ve Türkistan'ın bazı şehirlerini kuşattığı nakledilmektedir”.^[328] Sultan Said Han'ın oğlu Raşid, komutasındaki Moğul askerleri ile 1522-1526 yıllarında Kırğız ülkesine saldırı düzenlenmiş ama sonuç alamamıştır. Kazaklarla Kırğızların (Muhammed Kırğız-Sultan Tahir) ittifakı sonucunda 1524 yılında Sultan Raşid, Kırğızistan topraklarından kaçmak zorunda kalmıştır. Muhammed Kırğız, Özbek şehzadesi Abdullah'ı esir almasına rağmen bıraktığı için Said Han'la düşman olmuştur. Ona çok sayıda Kırğız boyu destek olmuş ve Muhammed Kırğız'ın bölgede yönetimi elinde tutabilmesi için büyük boylar yanında yer almıştır. Bu boylardan biri de Adigene'dir ve bu boylar, Muhammed Kırğız'a yardım etmişlerdir.^[329] Said Han'ın düzenlediği saldırı sırasında Muhammed Kırğız esir alınmış ve Kaşgar'a (1522) götürülmüştür, daha sonra serbest bırakılmıştır. Fakat Kırğızlar, Kazaklar ile ittifak oluşturmaya başlayınca Muhammed Kırğız üzerine sefer düzenlenerek ikinci kez esir alınıp hanın huzuruna getirilmiştir, han onu tekrar bağışlamıştır. Tarihî kayıtlarda (1533'lü yıllarda)^[330] Said Han'ın ölümünden sonra onunla ilgili bir habere rastlanılmamaktadır.^[331] 1517 yılından 1522 yılına kadar Kırğızlar belirtilen yerlerle beraber Ancıyan ve Aksığa saldırıp, Fergana'ya kadar ulaşmışlardır. Bu saldırılara katılan bazı gruplar, Alay'a kadar varmıştır. Haydar Dulâtî'nin ayrıntılı olarak açıkladığı bu olay, 1526 yılında vukû bulmuştur. Sa-id Han, Tahir Han'ın Atbaşı'ya geldiğini öğrenince bölgeye doğru harekete geçmiş, Moğulistan'ın doğu tarafına Hass ve Kunkaş bölgesine gelmiştir. Bölgedeki askerî hareket sırasında farklı yerlerden gelen bazı birlikler, Kazaklar ve Kırğızlar tarafından kırgına uğratılmıştır. 1527-28'li yıllarda ise Kırğızların daha geniş topraklara yayılıp Tanrı dağlarını aşarak farklı bölgelere geçmeye başlarken Koçkor ve Atbaşı'na da yerleştikleri görülür.

Bu dönemin etno-sosyal tarihini araştıran T. Asanov'a göre “Kırğızlar aynı tarihlerde üç yolla

hareket ederek şu bölgelere yerleşmişlerdir: Birinci yoldan gidenler Issık Köl'ü geçip Çuy nehirleri bölgesine ulaşarak Aladağın güney taraflarına Talas'a gelmiştir. Ayrıca, Çatkal dağları üzerinden Aksı'ya geçip Fergana taraflarına ulaşmıştır. İkinci yol, Merkezî Tanrı dağları silsileleri üzerinden güney-batı-ya doğru, bu bölgelerdeki reyonlardan Alay'a kadar gitmiştir. Üçüncü yol, Doğu Türkistan üzerinden Karakorum'a,^{332} Sarıköl'e (Pamir'e) ve Alay'a ulaşmıştır".^{333} Yine A. Z. V Togan'ın eserinde "Mir-hond'a dayandırılarak verilen bilgilerde özellikle Kırgızların XVI. Yüzyılda Uratepe (Usruşene) ve Alay dağları bölgesinde yerleştikleri belirtilmektedir".^{334}

Said Han'ın ölümünden sonra Raşid Han (1533-1565) tahta oturmuştur; bu dönemde Moğul hanlarının Kırgızistan topraklarına doğru saldırıları tekrar başlamıştır. Kırgızlar-Kazaklar, Maverâünne-hir bölgesine saldırılar düzenledikleri için ayrıca onlara (Moğulistan hanlarına) Özbek Hanlıkları da yardım etmişlerdir. 1537 yılında Ra-şid Han, büyük mücadeleler vererek Kırgızlar-Kazakları yenilgiye uğratmasına rağmen bu mücadeleler esnasında oğlu Abdullatif'i kaybetmiştir. "1544 yılında Özbek askerleri ile birleşerek Issık Köl bölgesinde Kırgız-Kazak askerlerini bir daha yenilgiye uğratmıştır".^{335} Buna rağmen Raşid Han tam olarak Kırgızistan topraklarında hakimiyet tesis edememiştir. Bunun için askerî hareketler, Doğu Türkistan'daki Moğul topraklarına doğru kaymaya başlamıştır. Kırgız etnik yapısının şekillenme dönemi XVI. asrın başlarındadır.

XVI. asrın başlarında Kırgız halkının etnik yapısının oluşumunda büyük bir hareketlilik dönemi yaşanmıştır. Kırgızların Moğulis-tan'ın ve Moğulistan'a komşu olan Kazak Hanlığı'nın askerî hareketlerine ve Kırgız topraklarındaki olaylara (Çu-Şu'nun yukarı kesiminde Issık Köl bölgesinde ve Talas'ın orta kesimlerinde, Narın suyu çevresinde) siyasî teşekkül olarak karışmaya başladıkları kaynakT'ung Chih, "Karakorum'un Hang-ai dağlarının doğusunda ve Orhun ile Tamır nehirlerinin arasında olduğunu, Karakorum'un yalnız bir şehir adı değil; lardan anlaşılmaktadır. XVI. asırda aynı zamanda Kırgızların eski Türk devlet geleneğindeki askerî ve idarî (en gelişmiş şekli Göktürk Devleti döneminde görülür) yapıya bağlı olarak Sağ, Sol ve İçkilik olarak sosyal oluşumlarını tamamladıkları görülür.^{336} Kırgızları "XVI. asrın son on yılında kaynaklarda Moğulların çeşitli boylarının adları zikredilirken görmek mümkündür".^{337} Ya. Gaverdovskiy'in verdiği bilgilere göre, 1590'lı yıllarda Kalmakların Ürgenç'i ele geçirdikten sonra Hazar ve Aral denizlerinin arasından Kırgız dalasına^{338} doğru geçtikleri, Cem nehrinin etrafında ve Aral'ın aşağı taraflarından Kazakların batı bölgelerine saldırdıkları görülür.^{339} Bu bilgiler, yavaş yavaş Kırgızların bölgeye adlarını vermeye başladıklarını ortaya koymaktadır.

Kazak boylarının Moğulistan diye bilinen bölgeye geldikten sonra Moğul boyları ile iç içe hayatlarını sürdürürken kısa bir süre sonra güç toplayarak bölgede hakimiyet tesis etmeye başlamaları, Kırgızlarla olan yakınlığı daha da hızlandırmıştır. Meydana gelen askerî hareketlilik sırasında Kırgızların bölgede belirli bir otorite altında toplanmalarıyla birlikte, Kırgız-Kazak yakınlaşması sosyal yönden olduğu kadar askerî alanda da mümkün hale gelmiştir. Muhammed Kırgız'ın Kırgızları bir birlik altında toplama düşüncesinin yanı sıra Kazak boylarıyla ittifak yolunu tercih etmesi siyasî açıdan büyük tehlike doğurmuş, Özbek hanları ve Moğul hanları birlikte hareket etmek zorunda kalmıştır. Bu bloklaşmalar şiddetli mücadelelerin yaşanmasına zemin hazırlarken, Kazak Hanlığı belirtilen dönemde Kırgız boylarının desteğiyle askerî yönden ayakta kalmayı

başarmıştır.

2.2. Kazak Boylarının Etnik Oluşum Safhaları

2.2.1. Güneydoğu Kazakistan (Çimkent, Taraz, Taşkent ve Sir-Deryâ) Bölgesi

XIV. Yüzyılın başında Moğulistan adıyla bilinen bugünkü Kırgızistan ve Kazakistan coğrafyasında yaşayan boylar için görülen büyük tehlikelerden biride (1399) Kalmak-Oyrat saldırılarıdır.^{340} XIV. Yüzyılın ortalarında Çağatay sülalesinin Almalık şehrini merkez olarak kullandığı, daha sonra ise İli balık şehrini merkez haline dönüştürmeye başladığı anlaşılr. Bu Yüzyılda Kazak ve Kırgız boylarının bozkırda hayvancılıkla işgal ederken şehir merkezlerinde kısmen yaşamaya başladıkları fakat şehir sayısının 20'yi bulmadığı tespit edilmiştir. Bunun sebebi XIII. Yüzyılda birçok şehrin Moğollar tarafından savaşlar sırasında yerle bir edilmiş olmasıdır. Bütün iyileştirmelere rağmen bu şehirler istenilen mimarî zenginliğe tam olarak bir daha ulaşamamışlardır. Bu tarihlerde görülen şehirlerden biride farklı isimlerle kaydedilen Taraz (Yangi-Taraz) şehridir. K. A. Pişçu-lina'ya göre “Moğol baskınından ve Kalmak saldırılarından önce Ak Orda (XIV. asrın ikinci yarısı ile XV asrın birinci yarısı) döneminde bu ülkelerde yaşayan boyların etnik yapıları duraklama dönemine girmiştir. Kazak halkının etnik yapısı bundan önceki dönemde Türk-Moğol kökenli boylardan müteşekkildir”.^{341} Sonraki dönemlerde vukû bulan askerî ve siyasî olaylar bu etnik dokunun büyük ölçüde karışmasına sebebiyet vermiştir.

1400'lü yıllarda emirler arasında vukû bulan mücadeleler sırasında Timur'un oğullarının mücadelelere hakemlik ederek Çuy ve Talas bölgesindeki kargaşaları kendi çıkarlarına göre yönlendirdikleri görülür.^{342} Belirtilen tarihlerde Ak Orda hanlarının başkenti olarak iki büyük şehir (Sıgnak ve Sauran-Savran) bilinmektedir. Ak Orda'nın sınırları A. Yakubovskiy'nin eserinde Muîneddin Natanzî'ye dayandırılarak “Tuysen hattı ile Cend, Barçkent civarına kadar Uluğ-tağ, Sekizağaç ve Kartal çizgisini”^{343} içine alan bölgeler olarak açıklanmıştır. Ak Orda topraklarında yaşayanların, Altınorda'nın merkezî olan Saray şehrinde meydana gelen mücadelelerde önemli bir destek güç şeklinde görüldüğü anlaşılmaktadır.^{344}

Timur'un torunu İskender'in 1402-1403^{345} yılında sınırdaki Üç Firman, Aksu, Bay, Küş (Kusan), Tarım ve Hotan şehirlerine saldırdığı, bazılarını da aldığı kaydedilmektedir. 1408-1409'lu yıllarda Aş-para, Yeni Taraz, Sayram şehirleri çeşitli saldırılara uğramış ve Timur sülalesine bağlı olan emirlerin hakimiyetinde kalmıştır. Bu hareketlilik devam ederken 1400'lü yıllarda baş gösteren Kalmak saldırıları gücünü artırmış ve Beşbalık şehri (1408) dahil olmak üzere birçok yer ele geçirilmiştir. 1411 yılında Şah Cihan ile Şah Melik, Sayram ve Otrar şehirleri bölgesindeki Moğul ulusu emirlerine karşı saldırı da bulunarak Yangi (Taraz) şehri yakınlarında büyük ganimetler ele geçirmişlerdir. Timur sülalesi mensuplarının Türkistan şehirlerine düzenledikleri saldırılar, ticaret ve tarım hayatına önemli ölçüde zarar vermiştir. Altınorda'nın son dönemlerinde ve daha sonra Altınor-da'dan ayrılan Ak Orda ve Nogay Ordası döneminde^{346} boy beylerinin zamanına göre

istikrarlı hareket etmemeleri ve farklı hanlıkları desteklemeleri siyasî hayatın iyice karışmasına sebep olmuştur. “1411’li yıllarda Uluğbek’e bağlı komutanlar tekrar Türkistan şehirlerine saldırılar düzenleyerek Savran ve Sıgnak şehirlerini almışlar-dır”.^{347} “Uluğ Beğ ne bu sefere ne de Sir-Deryâ boylarında meydana

gelen daha sonraki hareketlere katılmıştır”.^{348} Buraların hakimiyeti uzun süre 1447’li yıllara kadar Timur sülalesinin elinde kalmıştır. Bu yıllarda Uluğbek’in Barak Han’ı desteklediği ve ona askerî yardım verdiği görülür. Barak, bölgedeki hakimiyeti sağlayarak tam bir bağımsızlık arayışına yönelmiş ve daha sonra Özbek ulusunun büyük bir bölümünü eline geçirmiştir.^{349}

Barak Han (1419-1428) döneminde askerî mücadeleler şiddetli bir şekilde devam etmiştir. Aynı tarihlerde Deşt-i Kıpçak’ın büyük bir kısmının hakimiyeti Şeybânî sülalesinin eline geçmiştir. Bu hareketler devam ederken yapılan askerî mücadeleler sırasında Özbek ve Kazak boyları çeşitli sebeplere dayalı olarak etnik yönden karışmaya başlamışlardır. “1422’li yıllarda Üveys Han, Turfan şehrini ele geçirerek başkent şekline getirmiş, bu tarihlerde Oyratlar, Hami şehrine saldırıda bulunmuşlardır. Muhammed Haydar’ın kayıtlarına göre Üveys Han’la Oyratlar arasında 61 kez mücadele olmuştur”.^{350} Bu mücadeleler sırasında Oyrat saldırılarından daha iyi korunmak için han, başkenti değiştirmiş ve İli balık şehrini başkent yapmıştır. 1427 yılında Barak Han’ın rakibi olan Arslan Hoca, Sıgnak şehrini^{351} Barak’a vermek zorunda kalmıştır. Bu hareketlerden sonra Uluğbek’le Barak arasında mücadelelerin baş gösterdiği anlaşılır. Yapılan ilk mücadelede Uluğbek’in askerleri Barak Han’ın birlikleri karşısında yenilgiye uğramışlardır. Barak Han’ın bir iki yıl sonra ölümü Uluğ-bek için bir şans olarak kabul edilmektedir. Moğulistan topraklarında yaşayan Barak Han’ın Moğul ülkesinde Sultan Mahmut tarafından öldürüldüğü ifade edilmektedir.^{352} “Timur sülalesine bağlı olan askerlerin Taraz şehri yanındaki mücadeleleri sırasında Moğulların Talas boyundaki yerleri ele geçirdikleri bilinmektedir. Aynı zamanda Talas sahasında Tuk-Temir’le birlikte İbrahim’in yönettiği Kerey-lerin (Kereyitlerin), Ulcaytu Temir’in yönettiği Salcukların ve İra-zan’ın yönettiği Baarinlerin buralarda yaşadığı anlaşılmaktadır”.^{353}

Uluğbek’in askerlerinin saldırıları ile Sayram, Otrar, Savran, Yangi-Taraz şehirlerinin bağlı olduğu Güney-Güneydoğu-Doğu Kazakistan bölgelerinin ele geçirildiği kaynaklarda belirtilmektedir.^{354} Yapılan mücadeleler sırasında birçok boyun askerî mücadelelere bağlı olarak yer değiştirme veya başka ülkelere doğru gitme mecburiyetinde kaldıkları açıklanmaktadır. Muhammed Haydar Dulâtî’nin kayıtlarına göre, 1430’lu yıllarda “Şoras (Çoras) ve Baarin (boyunun) emirlerinin Kalmaklara-Esen Tayşi’nin oğlu Amasanjı Tayşi’ye gittiği bilinmektedir. Tayfaların diğer grubu Kaluş(ç)ılar, Bul-gaş(ç)ılar ve başka boylar Özbekistan’da Ebulhayr’ın yönetimi altına girmişlerdir”.^{355} Oyrat saldırıları bu yıllarda Issık Köl bölgesine kadar ulaşmıştır. 1433-1434’lü yıllarında Moğul ulusunun başına Esen Buga Han geçmiştir, hakimiyetinin ilk yılları geçtikten sonra Türkistan, Sayram, Taşkent ve Talas bölgelerine saldırılar düzenlemiştir. Genç han, ilk saldırılarında geri çekilmek zorunda kalsa da, sonraki saldırılarında iç bölgelere doğru ilerlemeyi başarmış ve Andican şehrine kadar girmiştir. Esen Tayşi’nin döneminde Oyrat birlikleri 1452’li yıllarda Çuy nehri boyuna kadar ulaşmıştır. “1456-1457 yıllarında Oyratlar, Tarbagatay ve Cungarya’dan Altay-Kangay dağlarını içine alan Kara İrtiş, Urungu, Kobdo, Selanga kaynakları ve Koso-gol bölgeleri de

dahil olmak üzere çok büyük bir sahaya hükmedi-yorlardı”.^[356] Esen Boğa’nın Kaşgar’da (Aksu) bulunduğunu öğrenen Oyratlar, 1457 yılında Yedisu bölgesine gelip oradan Türkistan’a kadar ulaşmışlardır. Sığınak şehrinde Ebulhayr’ın birlikleriyle yaptıkları mücadeleleri kazanarak, Sir-Deryâ boyundaki bazı şehirleri yerle bir edip yağmalamışlardır. Ebul Hayr bu yenilgiden sonra Kalmak hanı Uz Temir ile anlaşma yapmak zorunda kalmıştır.

1469-1470’li yıllarda Kalmak hanı Amasancı Tayşı’nın Yedisu bölgesine gelerek Moğulistan hanı Yunus’u yendiği görülür. Bu tarihlerden sonrada saldırılar Yedisu-Kazak bozkırlarında (Türkistan) devam etmiş ve XV Yüzyılın son çeyreğine kadar bölgede Kalmak etkisi belirgin olarak fark edilmiştir. 1460’lı yıllarda Ebulhayr’ın hakimiyetini reddeden Canibek’le Giray (Kerey) Han’ın tarih sahnesine çıktıkları kaynaklardan anlaşılmaktadır. Hicri 866/1462-63’lü yıllardan (kaynaklar ağırlıklı olarak bu tarihleri belirtmektedirler) itibaren Kazak boylarının yavaş yavaş siyasî tarihlerini oluşturmaya başladıkları kabul edilir.

2.2.2. Kazak Boylarında Siyasî İdarenin Tesisî ve Etno-Siyasî Şekillenme Dönemleri

Kazak boylarının Moğul ve Kalmak saldırıları sırasında farklı bölgelere göç ederek bu saldırılarının vuruş gücünü kesme çabaları istenilen sonucu vermiştir. Moğullar ve Oyratlar-Kalmaklar döneminde de, onlardan sonra da bu bölgelerde yaşayan Kazak boyları hanlık kurduktan sonraki dönemde sınırlarını biraz genişleterek Yedisu bölgesine (Çuy ile Talas nehri boylarına) yerleşmişlerdir. Bu bölgelerde yaşayan Kazak boylarının Deşt-i Kıpçak'tan gelen diğer boylarla beraber karışarak yaşamak zorunda kaldıkları ve siyasî bir birlik meydana getirmeye başladıkları anlaşılr.

Kazak etnik birliğinin oluşumuna XIV. ve XV. Yüzyılda askerî olaylar esnasında varlık gösteren boyların Kök Orda'da^{357}Kıpçakla³⁵⁷ E. G. Pulleyblank'a göre Kök Orda'nın sınırları; Şiban toprakları olarak da bilinen bu saha Yayık ve Irğız-Savuk, Or ve İlek nehirlerinden Kara Kum-Ara Kum, Aral gölü, Kuzey Seyhun bölgesi, Çu ve Sarısu'nun ağzına kadar uzanıyordu. B. Ahmedov ise Cuci Ulusu'nun "Kök Orda (Altınorda, Kırım ve Dnyeper nehrinden Bulgar ve Kuzey Harezmi'e) ve Akırın,^{358}Moğulistan'da Dulatların ve Nogay Ordası'nda Mangıtların katkıda bulunduğu bilinmektedir. Kazak etnik gelişiminde bu boyların yanı sıra Türk kökenli veya zamanla Moğul olduğu halde Türk-leşen boyların önemli bir role sahip bulundukları da göz ardı edilmemelidir. Aynı dönemde Naymanlar ile Kereyitlerin Altay bölgesinden hareket ederek Kazakistan'ın doğu bölgelerine doğru yerleşip siyasî idarenin tesisinde rol oynadıkları, Kazak halkının etnik oluşumunu da etkiledikleri görülür. K. Rısbayulı'na göre, bu boyların Kazak etnik yapısında önemli bir yer teşkil ettiği malumdur.^{359}

XIV. asırda kurulan Nogay,^{360}Özbek siyasî birliği belirli bir askerî güce sahiptir. Nogay,^{361}Özbek halklarının adları bu siyasî birliklerin oluşum şekline dayandırılarak ifade edilmiştir. Boyların içine giren kurama boylar hariç tutulduğunda bazı boy birliklerine de Kazak denildiği görülmektedir. S. Asfendiyarov, Kazakların etnik birlik oluşturmada Özbeklerden ve Nogaylardan farkının olmadığını, görülen bazı farklılıkların ise çok az olduğunu belirtir. Ona göre "Kazaklardan ayrılarak giden boylar, Özbeklere veya Nogaylara karışmışlardır. Bunun içinde bu boylar arasında büyük etnik farklılıklar olduğunu iddia etmenin mümkün olmadığı bilinmelidir. Çünkü o dönemlerde Özbekin Nogay'dan ve Kazak'tan farklı olan bir yönü yoktur".^{362}

XIV. Yüzyılda Özbek ulusunun sınırları doğudan batıya doğru, güneydoğu-batı bölgesinde Sir-Deryâ'nın orta ve aşağı taraflarında, İrtiş'ten İdil'e değin uzayıp giden yerlere kadar ulaşırdı. Bu topraklar, Sir-Deryâ'nın^{363} orta ve aşağı bölgelerine kadar olan yerleri de içine almıştı. Sınırların güney-doğu yönü Tarbagatay ve Balkaş gölüne kadar uzanırdı.^{364}Şeybânî ulusundan Cumadık Han, 1428 yılında Mangıt emirleri ve Cuci neslinden Hacı Muhammed ile Caytar-Calkın adlı yerde yaptığı mücadele sırasında öldükten sonra Ebul Hayr Han, Hicri 833/1428-1429 yıllarında Tura bölgesinde Batı Sibir Han'ı ilan edilmiştir. Mahmut İbni Velid'in açıklamalarına göre "Ebul Hayr'ı (17 yaşında olabilir) çeşitli boy ve tayfalardan oluşan 200'e yakın büyük vekil korumaktadır. Ebul Hayr ve Şeybânî ulusunun yönetiminde yer alan Kıpçak, Nayman, Mangıt, Karluk, Kong-rat, Kanlı, Üyılın

(Uysın ?), Kürleut, Keneges ve başka boyların katıldığı bir yapı bulunmasına rağmen 40 yıl (1428-1468) boyunca herhangi bir kargaşanın yaşanmadığı anlaşılır”.^{365}

Ruzbehan’ın sözlerine göre, “Özbekler (Deşt-i Kıpçak’ta yaşayan Özbekler) üç taifeye ayrılmaktadır: 1. Şeybânîler yani Cuci Han’ın beşinci torunu Şeybânî neslinden olanlar; 2. Kazaklar yani Ebul Hayr Han’ın hakimiyetinin son dönemlerinde Şeybânîler’den ayrılıp gidenler, Deşt-i Kıpçak’ın doğu vilayetlerinde Çuy ve Kuzu-başı’na göç ederek giden Moğol kabileleri; 3. Mangıtlar (Nogay-lar)”.^{366}Ebul Hayr Han, Altınorda’daki galeyanlardan ve hanzadele-rin aralarındaki mücadelelerden faydalanmış ve Deşt-i Kıpçak’ın batı taraflarını ele geçirerek muhkemleştirmiştir. Ebul Hayr Han, on beş yıl (1431-1446 yılları arasında ve sonraki dönemde) topraklarını genişletmek için sürekli bir mücadele içinde bulunmuştur. Göçmen Özbek ulusu tarihinin uzmanı ve bu dönem tarihinin en iyilerinden biri olarak kabul edilen B. A. Ahmedov’a göre “Özbekler ayrıca İbak Han, Burka Sultan, Canibek ve Kerey gibi güçlü sultanlarla mücadele içinde yer alarak toprak bütünlüğünü korumaya uğraş-mıştır”.^{367}

1428-1431’li yıllarda Şeybânî ulusunun (bugünkü Kuzeybatı Sibirya ve Batı Kazakistan) hakimiyetini bilindiği üzere Ebul Hayr Han ele geçirmiştir. Timur’un memleketinde ve Moğulistan bölgesinde meydana gelen karışıklıklardan çok iyi bir şekilde faydalanmıştır. B. A. Ahmedov’un açıklamalarından anlaşıldığı kadarıyla bu karışıklıklar sırasında “1446 yılında Sir-Deryâ’nın orta bölgesinde bulunan ve iki tarafına yerleşmiş olan yerleri Ak Korgan, Arkuk, Özgön, Sıgnak ve Suzak^{368} şehirlerini ele geçirmiştir. Göçmen Özbekler, Moğulis-tan bölgesine komşu olup sınırlarda yaptıkları askerî hareketlerle korku vermişlerdir”.^{369}A. A. Semenov’un ifadelerine göre 14561457 yılında Sıgnak^{370} şehri yakınlarında Kalmaklara ağır bir şekilde yenilen Ebul Hayr Han, Türkistan’ın yağmalanmış ve yakılıp yıkılmış şehirlerini terk ederek, Deşt-i Kıpçak bozkırlarındaki işleri düzene koymak için bozkır bölgesine çekilmek zorunda kalmıştır.^{371}

Kazak boyları, 1450’li yıllarda Kazakistan’ın güneydoğusundaki bölgelerde, Karadağ sahasında, Sir-Deryâ’nın aşağı kesimlerinde ve Türkistan’ın güneybatısında Canibek’le Kerey’in yönetimi altında toplanmaya başlamışlardır. Bu coğrafi bölgelerin yavaş yavaş Kazaklara vatan olarak hazırlanması, farklı bölgelerde konar-göçer olarak yaşayan boyları da çekmeye başlamıştır. Göç hareketleriyle beraber siyasî birlik oluşturulmaya çalışılmıştır.lara göre 1465) Yedisu seferi sırasında Ebul Hayr Han ölmüştür. Bu ölümle beraber Kazak Hanlığı güçlenmiş ve Şeybânîlerin, Deşt-i Kıpçak’taki hakimiyeti sona ermiştir. Muhammed Haydar şu şekilde yazmaktadır: “Ebul Hayr Han öldükten sonra Özbek ulusu içinde iç karışıklıklar başladı. Bu karışıklıklar sırasında halkın büyük bir kısmı Giray Han ile Canibek Han’a katıldılar ve bu insanların sayısı iki yüz bine kadar ulaştı”.^{372}Bu dönemden itibaren Ebul Hayr’ın Mo-ğul ülkesine düzenlediği saldırılar sona ermiş, Kalmak hakimiyeti bölgede iyice sağlamlaşmış ve Kazak tarihinin mücadeleli yılları başlamıştır.

Ebul Hayr Han’ın ölümünden önce siyasî bağımsızlıklarını kazanabilmek için fırsat kollayan Kazak boyları, Şeybânî ulusunun zayıf düşeceği dönemi tam olarak beklemeden harekete geçmiştir. Şey-bânî Han’ın zayıf düşeceği dönemi beklememelerinde etkili olan sebeplerden biri Ebulhayr Han’ın çok güçlü bir hakimiyet tesis etmiş olmasından kaynaklanabilir. Üzerlerindeki baskılar,

ekonomik sıkıntılar, Kalmaklar, Şeybânî hanlarının düzenledikleri baskın hareketleri sırasında verdikleri kayıplar ve bölgedeki siyasî gelişmeler Kazak boylarını hızla karar vermeye zorlamıştır. Moğulistan ülkesindeki son gelişmelerle beraber Kalmakların bölgedeki sultan ve emirleri çok zor durumda bırakmaları alternatif arayışları doğurmuştur. Bunun içinde Kazak boyları azınlıkta kaldıkları ve gerçekte belirli bir askerî güç edinmeden mücadeleye girişemeyecekleri, Şeybânî sülalesiyle mücadeledense yeni yerleşim bölgelerini aramayı tercih ettikleri görülür. Bu sebeplere dayalı olarak “Giray Han, Canibek Han gibi bazı sultanlar bu dönemde yaşadıkları yerleri terk ederek Moğulistan’a göç etmeye başladılar. Zikredilen yıllarda Moğulistan’ı Esen Buğa Han yönetmekteydi. O, topraklarına yeni gelenlere Moğulistan’ın bir köşesinden yer verdi. İşte o zaman gelenler huzura kavuştular.

Ebulhayr Han’ın ölümünden sonra Özbek ulusunda anlaşmazlıklar ortaya çıkmaya başladı. Herkes kendi imkanlarına bağlı olarak canını muhafaza etmek için Girey Han ve Canibek Han’a katılmak üzere kaçtılar. Onlar önceden Özbeklerden ayrılmışlardı ve bu sebeple kırlarda yaşayan “Kazaklar” adıyla adlandırıldılar.^[373] Çeşitli kaynaklarda bu kaçış hareketi farklı şekillerde ama aşağı yukarı aynı yer isimlerine dayalı olarak anlatılır. XV. Yüzyılın ortalarında Ba-rak’ın (1423-1427) oğulları Kerey ve Canibek, Ebul Hayr Han’ın askerî baskısından dolayı Moğulistan’a kaçtı şeklinde ifade edilmektedir. Muhammed Haydar’ın üzerinde durduğu kaçış tarihi Hicri 860/1455-56’lı yıllara tekabül etmektedir. Kazakların Esen Boğa’ya sığınma talebinde bulunmaları, onun bu talebi kabul etmesi, siyasî gelişmeler, kardeşi Yunus’la mücadelesinde gereken askerî destek, askerî ittifak hareketleri vb. gelişmeler göz önünde tutularak dönemin olayları değerlendirilmelidir.^[374]

Ebul Hayr Han’ın Moğulistan üzerine düzenlediği saldırılar ve Kalmakların bölge üzerindeki askerî faaliyetlerinin en hareketli olduğu yıllar bu dönem içinde yaşanmıştır. Bu ve buna bağlı sebeplere dayalı olarak Esen Boğa’nın Canibek ve Kerey gibi güçlü, belirli bir askerî potansiyele sahip müttefiklerinin olmasını istemesi ve topraklarına yerleşme izni vermesi normal bir yaklaşım şeklinde görülmektedir. Aynı zamanda Kalmakların, Moğulistan ülkesinin sınırlarına askerî saldırılar düzenlemesi durumunda sınır boylarında ülke sınırlarını Kalmaklara karşı Kazakların koruması da başka bir avantajdır. Bütün bu düşünceler göz önünde tutularak Kazaklara yerleşme izni verilirken Kazak emirlerinin (Canibek ve Kerey’in) Esen Boğa’ya karşı bir askerî harekete girişecek kadar güçlü olmadığı da unutulmamış olsa gerektir. Bunun içinde Kazakların, Moğulistan’ın batı sınırlarında yer alan Kuzubaşı ve Çu-Çuy (Şu) bölgesine yerleştirildiği görülür.^[375] Hanın, Kazak emirlerini çok iyi bir muameleyle kabul alması da kaynaklarda tasvir edilmiştir. S. Mukanovların yerleşim bölgesini biraz daha geniş bir bölge olan İdil ve Astra-han toprakları (şehri) olarak kabul etmektedir”.^[376]

Bugüne kadar yapılan araştırmalarda Kazak Hanlığı’nın kuruluş tarihi açısından farklı tarihler verilmiştir. Genel olarak bazı tarihçiler arasında birbirine yakın olan iki tarih üzerinde durulmaktadır. A. E Çuloşnikov, Kazak Hanlığı’nın kuruluş tarihini XV-XVI. asrın geçiş dönemine, S. K. İbrahimov, XVI. asrın 30-40’lı yıllarına, T. İ. Sul-tanov, XV asrın 70’li yıllarına, K. A. Pişçulina’nın ise XV asrın 60’lı yıllarına tarihlediği görülür.^[377] G. Hovors, 1451 yılını kabul etmekle beraber, B. A. Ahmedov, 1455-1456, başka bazı tarihçiler de 1450’li yıllarla 1465’li yıllar

arasında kurulmuştur demektelerler.^{378}Bize göre bu tarihler arasında kuruluş tarihini içine alabilecek olan en yakın dönem 1460-1462’li yıllardır.

XV asırda Oyratların saldırıları birkaç kez daha tekrarlanmış, Moğulistan ülkesine saldıran Kalmakların saldırılarını Esen Boğa, Canibek^{379} ve Kazaklarıyla engellemek istemiştir. 1460’lı yıllara gelindiğinde de Kalmakların Moğulistan’daki hakimiyetleri devam etmiştir. Açıklanan dönemde Moğol emirlerine bağlı olan Bulgaç, Kanglı, Uysin ve diğer boylar Çu, Talas, İli boylarında ve Balkaş bölgesinde tam olarak yerleşme amacına yönelmişlerdir. Yukarıda belirtilen yıllarda Kazakların Batı Moğulistan’da yerleştikten sonra Deşti Kıpçak bölgesi ile bağlarını kesmedikleri, eski düşmanları olan Şeybânî sülalesi ile ilgili gelişmelere dayalı olarak askerî hareketlere yöneldikleri görülür. Mücadelelerin olduğu tarihlerde Esen Boğa (1462) ölmüştür. Bu da Kazak boylarının bölgedeki hareketlerini kolaylaştırmıştır. B. A. Ahmedov, “Kazak Hanlığı’nın XV asrın 80376 S. Mukanov, *Kazak kauımı* 90’lı yıllarında Deşt-i Kıpçak halkından bölündüğünü ve bu bölgelerden “Göçmen Özbeklerin” bir bölümünün Maverâünnehir’e göç etme seyrini belirtilen tarihler arasında tamamlandığını özellikle vurgular”.^{380}

Hanların tahta geçiş dönemlerini araştıran K. Salgarin, Kerey Han’ı^{381} (1456-1473) yıllarında, Canibek Han’ı ise (1473-1480) tarihleri arasında Kazak hanı olarak göstermektedir.^{382} Bahru’l Asrâr adlı eserde Mahmud ibn Veli “Moğulistan’a göç ederek geldikten sonra ilk zamanlarda (Girey ve Canibek Han’ın yanında yer alanlar) Kırgız ve Kalmak boylarına saldırılar düzenleyip yağma hareketlerine giriştikleri için onlara (bu taifeye) “Kazak” adını verdiler demek-tedir”.^{383} 1470 yılının kışında Kazak emirleri Türkistan bölgesinde çok hızlı bir şekilde güçlenmeye başlamış, Canibek Han’ın büyük oğlu Mahmut Sultan, Karadağ’ın eteğindeki Sozak’ı (Suzak) almıştır. Diğer bir oğlu Erenşi Sultan, Savran’a hakim olmuştur. Kazakistan’ın güneydoğusunda Kazakların iş ve ticarî hareketliliği canlanmış, “Muhammed Şeybânî, Maverâünnehir’e Timur sülalesinin hakimiyeti altındaki yerlere göç etmeye mecbur kalmıştır”.^{384} Taşkent ile Fergana’dan başlayıp Aksu’dan Kaşgariya arasına kadar olan bölgeyi XV Yüzyılın 70’li yıllarında Moğulistan ulusunu yöneten Yunus Han (1462-1487) elinde tutmuştur.

Murunduk (Burunduk) Han,^{385} (1480-1511 yılları arasında tahtta bulundu)^{386} Sıgnak şehrine Şeybânî’nin geldiğini öğrenerek onu yakalamak için sefere çıkmıştır. Fakat Şeybânî Han, Nogay Musa Mirza’nın yardımı ile Burunduk Han’ı ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Şeybânî Han, Kazak köylerini basıp eline çok sayıda ganimet geçirmiş ve Sıgnak’a geri dönmüştür. Burunduk’un Şeybânî Han ile olan mücadelesi Sozak şehrine yakın bir bölgede olmuştur. Sozak şehrini yöneten Canibek’in oğlu Mahmut Sultan, Şeybânî Han tarafından yenilgiye uğratılınca Burunduk’tan yardım istemiştir. Burunduk, Mahmut’un birlikleri ile birlikte Şeybânî’ye karşı harekete geçmiştir. Savaş, Karadağ dağlarında Sozak ile Sıgnak arasındaki Sugun-luk’ta olmuştur. “Bu mücadelede Şeybânî yenilip, Mangıstav bölgesine sıkıştırılmış ve burada birkaç ay kalmıştır. Şeybânî’nin yenilmesi Deşt-i Kıpçak bozkırlarında Kazak hanlarının güçlenmesine sebep olmuştur. Bu gelişmelerin sonucunda Sıgnak, Burunduk’un hakimiyet alanına dahil olmuştur”.^{387} XV. asırda Deşt-i Kıpçak ve Yedisu bölgesinde etnik yönden kaynaşan boylar arasında Kıpçaklar, Kang-lılar, Kongratlar, Argınlar, Mangıtlar,

Duglatlar, Calayirlar ve diğ er Kazak boyları vardır.

XV asrın sonlarında Sibirya Hanlığı'nın kurulması, yine bu tarihlerde Moğulistan ülkesinin hakimiyetine son verilmek üzere olması, 1500-1508'li yıllarda Muhammed Şeybânî'nin Orta Asya'ya ele geçirmeye başlaması ve Timur sülalesinin yıkılışı, 1509 yılından itibaren Muhammed Şeybânî'nin Kazaklara saldırı dönemleri, Kasım Han'ın (1445 yılları civarında doğmuştur) tahta geçmesinden önce vukû bulan olaylardır. 1504'lü yıllarda 60-70'li yaşlarda olduğu tahmin edilen Kasım Han, Kıpçak bozkırları, Taşkent ve Türkistan üzerine seferler düzenleyerek büyük bir güç oluşturmıştır. Taşkent'in alınmasından çok uzun bir zaman geçmeden 1510 yılında Merv şehri sınırları içinde yapılan mücadele esnasında Şeybânî Han ölmüştür. Şah İsmail'in birlikleri Şeybânîleri yendikleri gibi Buhara, Semer-kand ve Türkistan'ın bazı şehirlerini işgal etmişlerdir. Bazı bölgelerde, durumdan faydalanan Babür'ün elinde kalmıştır. Hanın ölümü üzerine Şeybânî tahtına Süyünşi Koca Sultan oturmuş fakat fazla bir zaman geçmeden Ebul Hayr'ın oğlu Köşim, han olmuştur.

Muhammed Haydar'ın verdiği bilgilere göre Kasım Han'a bağlı olan insan sayısı bir milyona ulaşmıştır. Cuci Han'dan sonra hiç kimse Kasım Han kadar güçlü olmamıştır.^{388} “Babür'ün ifadelerinden de anlaşıldığı kadarıyla askerî birliklerinin sayısı 300.000 civarındadır”.^{389} Abdullah bin Muhammed bin Ali Nasrullah “Zûbdetü'l Asâr” adlı eserinde belirtilen ordunun Kazaklar ve Nogaylar'dan oluştuğunu yazmaktadır.^{390} 1510 yılında Türkistan'ı ele geçirdiği dönemlerde Muhammed Şeybânî Han, Ulu dağ bölgesindeki Kazaklara sefer düzenlemiş fakat Kasım Han'ın harekete geçtiğini duyunca geri çekilmek zorunda kalmıştır. 1511 yılında Burunduk Han, Maverâünnehir'e gittikten sonra ondan bir daha haber alınamamıştır. Burunduk, han olarak Kazaklar arasında kabul görmesine rağmen hiçbir zaman Kasım Han'ın gücüne ulaşamamıştır. Bu iki hanın aynı dönemde yaşamalarına rağmen birbirleri ile hanlık mücadelesine girişmemiş olmaları ve Kasım Han'ın varis olarak Burunduk Han'ın hanlığını tanınması, Kazakların sosyal yapılanma dönemlerini hızlandırmıştır.

Kasım Han döneminde Kazakların hakimiyet alanları Sir-Deryâ bölgesinden doğu-güneybatı sınırları Yedisu reyonlarına kadar Kara-tal nehri, İli nehri bölgesine ve batı tarafı ise Yayık nehrine kadar ulaştı. Bu dönemde “Yedisu bölgesine yerleşmiş olan boylar Uyşın, Kanglı, Dulat, Alban, Suan, Şapıraştı ve Calayirlar'dır. Kıpçak, Argın, Kongrat ve Kereyit gibi boylar, Kazak dalasının doğu-güney batı taraflarına yerleşmişlerdir. Karluklar gibi büyük boylar, İrtiş ile Altay bölgesinde yerleşmiş, Alşın boyuda Aral ile Hazar denizi arasını mekân tutmuştur”.^{391}

Kasım Han'ın son yıllarında Köşim Han'ın Kazaklar üzerine (1516-1517) bazı seferler düzenlediği görülür. Kasım Han, araştırmacılara göre farklı tarihlerde ölmüştür, bazıları 1518 bazıları ise bu ölümü 1523-24 yılına tarihlemektedir. Kasım Han döneminde Kazakların sınırları batıda Yayık, güneydoğuda-doğuda İli ile Karatal nehirleri bölgesine kadar ulaşmıştır.^{392} Kasım Han'ın yerine (iki oğlu vardır biri Mamaş, diğ eri Haknazar'dır) oğlu Mamaş (Kamaş da denir) geçmiştir. Fakat aradan uzun bir süre geçmeden oğlu yapılan bir mücadele esnasında yaralanmış ve ölmüştür. Bu ölüm tarihi 1522'li yıllara tekabül etmektedir. 1524 yılında tahta Canibek'in oğlu Tahir Han geçmiştir,^{393} vukû bulan olaylar, Mangıt ve Özbek saldırılarına bir de Tahir Han'ın askerlik

sanatındaki beceriksizliği eklenince Kazak Hanlığı zor günler geçirmeye başlamıştır. Ayrıca Tahir Han, Moğulistan ülkesine göç etmiştir. Orada (Kaşkar'da) Said Han'ın oğlu Abdurreşid ile çeşitli anlaşmalar imzalamıştır.

Kazakların bazı boylarının ilk dönemlerde bu olaylar karşısında Tahir Han'ı terk ederek başka yerlere gittikleri fakat Kırgızların Ta-hir'i han olarak kabul edip onunla birlikte hareket ettikleri anlaşıl-maktadır.^{394} Kazak hanının halka iyi davranmaması, ordusunda yer alan askerler ve üst düzey komutanlara zulüm etmesi, kopmaların meydana gelmesine neden olmuştur.^{395} Tahir Han'ın, Şeybânî Keldi Muhammed ile yapmış olduğu mücadeleyi (1525-1526) kaybederek büyük kayıplara uğraması gücünü iyice zayıflatmıştır. 1529 yılında Tahir Han tekrar Kazaklardan oluşan 20.000 civarında asker toplamayı başarmıştır. Tahir Han'ı bu yıldan itibaren yönetimi altındaki birçok boy terk etmiştir. Tahir Han (1523-1532) Kırgızlarla birlikte yaşamış ve onların arasında yokluk içinde ölmüştür. Tahir Han'ın ölümünden sonra tahta Kazaklarla Kırgızların arasında yaşayan ve Kırgızlar tarafından tanınan Buydaş (Buylaş) Han (1532-1557) geçmiştir. Bazı akademisyenlere göre bu dönemde çok sayıda irili ufaklı han, Kazakları yönetmiştir.

XVI. Yüzyılın 30-60'lı yılları Kazak tarihinin kaynak yönüyle en zayıf olduğu dönem olarak kabul edilir. Belirtilen zaman dilimi içerisinde göze çarpan hanlar, Toğum- Tokum (1535-1537)^{396} ve Ahmet Han'dır. 1537 yılında Noğay Mirzası Yusuf, Kazaklar ile mücadele ederek onları yenmiştir. Bu yıl içerisinde Said (Seyit) Han'ın oğlu Çağatâi Raşid Han (1533-1560) Şeybânîlerle birlikte Kazaklara büyük bir darbe indirmiştir. Savaşta Tokum Han, 37 sultan ile birlikte vefat etmiştir.^{397} Bu yenilgi, Muhammed Haydar tarafından yeryüzünde bir tek Kazak bırakmayan bir kırıgındı şeklinde açıklanmıştır. Fakat bu döneme ait bilgilerde farklılıklar vardır. Kaynakların bazı konularda verdikleri bilgiler birbirini tutmamaktadır. 1534-1535'li yıllarda Danila Gubin'in verdiği bilgilere göre "Kazaklar, No-gaylar ile savaşmayı çok istiyorlardı... Kazaklar güçlü, Kalmaklar da onlara bağlı idiler"^{398} denmektedir.

Kadirali Celayirî'nin Cemiu't Tevârih adlı eserinde Buydaş'ın dışında han olarak gösterilen isimler arasında (1535-1538) Toğım Han, Ahmet Han, Haknazar Han ve Nevruz (Nooruz) Ahmet Han^{399} zikredilir. Belirtilen dönemde Kazaklar tek bir hana bağlı değildir. Farklı bölgelerde boyları çeşitli irili ufaklı hanlar yönetmekte ve bağımsız olarak Maverâünnehir bölgesine saldırılar düzenlenmektedirler. 1533-34'lü yıllarda görülen hanlardan biri de Buydaş Han'dır. Maverâünnehir bölgesinde çok sayıda sefere katıldığı ve 1557 yılında öldüğü bilinir. XVI. Yüzyılın başında Kazaklar sadece Sir-Der-yâ'nın orta kesimlerinde değil, Moğulistan topraklarında da yaşamışlardır. Şah Mahmud Çuras'ın verdiği bilgilere göre,^{400} Abdurreşid Han'ın oğlu Abdullatif Sultan, Haknazar Han'ın birliklerine saldırarak çok fazla ganimet ve esir almıştır. Aradan uzun bir zaman geçmeden Hak Nazar, Moğul birliklerini Kırgızlarla birlikte yenilgiye uğratmıştır. Aynı zamanda Abdullatif Sultan bu muharebede ölmüştür. Bunun üzerine Abdurreşid Han, Hak Nazar üzerine saldırarak Emil (İmil)^{401} denen yerde büyük bir galibiyet kazanmıştır.

Abdurreşid Han, Özbek Hanı Ubeydullah ile ittifak yaparak 1537-1538 yılında Kazaklar üzerine saldırılar düzenlemiştir. Bu hareketler, Kazak-Kırgız askerî ittifakına karşı Moğul-Özbek ittifakı

olarak değerlendirilmektedir.^{402}1544 yılında yine Barak Han, Kaş-gar hakimi Abdurreşid Han ile birlikte Issık Köl bölgesinde toparlanarak Kazaklara saldırmış ve çok sayıda ganimet ele geçirmiştir. Bahsedilen tarihlerde 1548-49’lu yıllarda Kazaklarla Özbekler arasında şiddetli mücadelelerin yapıldığı görülür. XVI. Yüzyılın 50’li yıllarında tekrar Kalmak tehlikesi güçlü bir şekilde Kazakları rahatsız etmeye başlamıştır. Tevekkel Han, Kazak topraklarına Kalmaklar girince ilk karşılaşmada ağır bir darbe indirmiş ve büyük bir kısmını kırmıştır. Kalmak hanı bu durumdan haberdar olunca Tevekkel Han’ın üzerine büyük birlikler göndermiştir. Birliklerin sayı üstünlüğünü gören Tevekkel Han kaçarak Barak Han’a sığınmak istemiştir. Ama kaçış esnasında büyük kayıplar vermiştir. Böylece “Kobdo bölgesinden İli’ye doğru hortum gibi inen Oyrat istilasını karşısında kaçmak zorunda kalmıştır. Maverâünnehir’in yerleşik halkının korkusu olan Balkaş’ın büyük bozkırının Türk göçebeleri Büyük Al-tay’ın Moğol göçebeleri tarafından kaçmaya zorlanmıştır”.^{403}Belirtilen olaylar kaynaklarda net olmamakla beraber 1552-1556 yılları arasında görülmektedir.

“XVI. Yüzyılın 50’li yıllarının başından itibaren Kazak Hanlığı, Nogaylara, Sibir Han’ı Küçüm’e ve Orta Asya hanlıklarına büyük korku vermiştir”.^{404}1558-1559 yıllarında Orta Asya’ya gelip giden İngiliz köpösü (tüccarı) Jenkinson’un Kazakları çok kalabalık nüfusa sahip bir kavim olarak tanıttığı görülür.^{405}Yazılanlardan anlaşıldığı kadarıyla Kazaklar, Taşkent’i kuşatma altına alacak kadar güçlenmişlerdir. Aynı tarihlerde Abdürreşid’in varisi Abdulkerim’in (1559-1591) Kazaklar ve Kırgızları defaatle yenilgiye uğrattığı yazılmaktadır. Yapılan saldırılar Haknazar Han döneminde, bu dönemde bazı Nogay gruplarının da Kazaklara katıldığı bilinmektedir. “Haknazar Han’ın Başkırtların topraklarında bulunan bazı yerler dahil olmak üzere Kazan, Sibir, Astrahan, Buhara, Hive, Taşkent, Bele-ta ve Yayık bölgesine kadar olan yerlerde hakimiyetini tesis ettiği belirtilmektedir”.^{406}1557 yılında Nogay Hanı İsmail, Rus Çarı IV İvan’a yazdığı mektubunda yeğenlerinin kendisinden ayrılarak Yayık nehrinin diğer tarafında kaldıklarını ve Kazak hanları ile birleşip kendisine saldıracakları günü beklediğini yazmaktadır.^{407}Mücadeleler devam ederken Sibir Hanı Köşim’in Haknazar’la olan anlaşmazlığı ve saldırıları bir türlü sonuç vermemiştir.

Özbek, Moğul hanlarının Kazak-Kırgızlar üzerine defaatle saldırı düzenlemelerine rağmen Issık Köl ve Yedisu bölgesinde kesin bir hakimiyet elde edemedikleri anlaşılmaktadır. Raşid Han, Kırgızistan topraklarını hakimiyet altına almışsa da kontrolünü uzun süre elinde tutamamıştır. 1570’li yıllarda Haknazar Han kendi statüsünü Rus knezi ile bir düzeyde görmüş ve bunu Nogaylara gelen Rus elçisine belirtmiştir. 1579 yılında Abdullah Han ile Haknazar arasında saldırmazlık ve dostluk anlaşması imzalanmıştır. Kazak hanlarının birbirlerinden bağımsız olarak hareket etmeleri, hatta bazı Kazak hanlarının diğer Kazak hanlarına karşı Şeybânî sülalesi ile anlaşma yapmaları ilgi çekicidir. 1582 yılında Şeybânîler’den II. Abdullah Han,^{408}Taşkent ve Türkistan hakimi Barak Han’ın (Nevruz Ahmed Han’ın) oğlu Baba Sultan’ı kovup (Mangıtlara-Nogaylara kaçarak kurtulmuştur) Sir-Deryâ’nın orta kesimindeki Yesî, Savran, Sıgnak şehirlerinin reyonlarından^{409} hareketle Sarı suyu geçerek Ulu dağ ve diğer yerlere kadar ulaşıp kuzeye dönmüştür. Fakat burada Kazakları bulamamıştır. Dönemin olayları incelenirken Barak Han’ın Haknazar Han’la aynı dönemde tahtta bulundukları ve birbirlerini tanıdıkları unutulmamalıdır.

Karakalpak boylarının XVI. Yüzyılın sonlarına doğru Kazakların mücadele alanına girdikleri ve bir süre bölgede belirli bir güç oluşturdıkları anlaşılmaktadır. Karakalpaklarla askerî ittifak oluşturan ve bazı bölgeleri Karakalpak boylarına tahsis eden Kazakların sonradan zor durumda kaldıkları görülecektir. Uzun süren askerî mücadelelerden sonra Karakalpaklar yenilecek ve Kazakların bölgedeki hakimiyetlerini kabulleneceklerdir. 1580'li yıllarda Haknazar'ın yerine kayıtlarda Şıgay'ın adı zikredilmektedir. XVI. Yüzyılın sonlarına doğru Tevekkel Han'ın hanlık döneminde (1582-1583-1598 - 1589 ?)^[410] Kalmaklar'dan büyük bir darbe yediği ve Taşkent'e kadar kaçtığı görülmektedir. 1588'li yıllarda Haknazar'ın oğullarından Mungatay Sultan ve Dinmuhammed Sultan'ın adları Taşkent isyanı sırasında kayıtlarda geçmektedir. “1594 yılına ait Rus elçilik kayıtlarında bazı Kazak hanlarının birlikte hareket ettikleri belirtilmekte-dir”.^[411] 1595 yılında Rus çarının Tevekkel Han'ı Buhara padişahı ve Sibir Hanı Küşim'e (Köşim) karşı kıskırttığı yazışmalardaki kayıtlarda net olarak tespit edilebilmektedir.^[412] “Abdullah Han'ın ölümünden sonra (1599) tahta Abdülmümin geçmiş ama kısa bir süre sonra o da ölünce Şeybânî sülalesi sona ermiştir”.^[413]

Kalmak saldırıları bölgede Kırgız-Kazak boylarını dağıtmış ve Moğollar döneminden itibaren parçalanmış olan etnik bütünlüğü iyice karıştırmıştır. Kalmakların (1399'dan 1599'a kadar) Kırgız ve Kazak boylarını etrafa saçmaları iki halkın sosyo-politik birleşme etabını oldukça geciktirmiştir. 200 yılı aşkın dönem içinde farklı tarihlerde gelen Kalmak baskınları, belirli ölçüde şekillenen ve oturtulmaya başlanan devlet düzenini zorlamış, Kazak hanları çok zor durumlarda kalmıştır. Kalmak baskınlarının ardından yıkılmış olan düzeni tesis etmek ise ekonomik ve askerî güç yönüyle her iki halkı da bitkin düşürmüştür. Aynı dönemde Moğulistan hanlarına, Şeybâ-nî ulusuna ve Kalmaklara karşı koymak zorunda kalan Kırgız-Kazak boyları demografik olarak büyük kayıplar vermişlerdir. İttifak hareketlerinin bazen yön değiştirdiği dönemlerde olmuştur. Çeşitli zamanlarda Şeybânî -Moğul ittifakı karşısında Kırgız-Kazak birlikteliği yer alırken bazen Moğul-Kazak-Kırgız bazen de Kazaklara karşı Kırgız-Moğul ittifakı gerçekleştirilmiştir.

Bu saldırıların yanı sıra Kırgız-Kazak halkının sosyal yapısı içinde dönemin olaylarına bağlı olarak çeşitli yer değiştirme ve farklı bölgelere doğru yerleşmeler olmuştur. Bulgaçı diye bilinen, çoğunlukla Kırgızlar arasında İçkilikleri oluşturan boyların büyük bir kısmı Kazakların arasına giderek coğrafi, askerî ve ekonomik sebeplere bağlı olarak stepte dağılmışlardır. Kazakları oluşturan boylar ise özellikle Canibek ve Kerey döneminden (Kuzubaşı bölgesine yerleştikten sonra) itibaren Kırgızların arasına yerleşerek o dönemde Mo-ğulistan, daha sonra ise Kırgız toprakları diye bilinen coğrafi alanda kalmış ve diğer boylarla karışmışlardır. Dönemin askerî mücadeleleri sebebiyle yaşanan sık yer değiştirmeler, etnik yönden de büyük değişimlere sebep olmuş, Kırgız-Kazak etnik karışımının yanı sıra Moğul boylarının her iki halkın sosyal yapısı içine sızması kaçınılmaz hale gelmiştir. Zamanla gelen boyların katılımıyla güç toplayan Kazakların Kasım Han döneminden itibaren bir üstünlük oluşturdıkları bilinmesine rağmen siyasî bütünlüğü oluşturma ve etnik toparlanma dönemine giriş tarihlerinin geç dönemlerde gerçekleştiği görülecektir.

Kazak Hanlığı'nın askerî açıdan güç toplaması ve Kırgız boyla-rıyla birlikte hareket etmesi

sonucunda Deşt-i Kıpçak sahasında yer alan birçok boy, Kazak boyları arasına göç ederek siyasî birlik içindeki yerlerini almaya başlamışlardır. Bu dönemin diğer bir özelliği de Kalmak saldırıları karşısında köklü devletlerin verdikleri mücadelelerin yanı sıra Kırgızların Kazaklarla ayakta kalabilmek için birlikte hareket ederek saldırıları kesme girişimini tercih etmeleridir.

Kazakların Kırgız boyları ile iç içe yaşamaları ve ortak düşmanlara karşı koyma girişimleri bu kadarıyla da kalmamış, bir ölçüde Kazak hanlarının hakimiyeti Kırgızlar tarafında da tanınmıştır. Bu da siyasî bütünleşmenin sosyo-kültürel birlikteliğe dönüşme dönemine zemin hazırlamış, sonraki hanlar döneminde her iki halk uzun süre (askerî-siyasî gelişmelerde) birlikte hareket etmiştir.

2.2.3. XV.-XVI. Asırda Meydana Gelen Askerî Hareketler ve Kazak-Kırgız Boylarının Siyasî-Sosyal İlişkileri

Timurîler döneminde, Kalmak saldırıları (1399) sırasında^[414] (bu dönemde Kırgızların yaşadıkları yerler, Moğulistan olarak tanımlanan sınırlar dahilindedir ve Moğol ulusunun başında bulunan hana formalite olarak tâbidir), Kırgızların Moğollara bağlı olarak hareket ettikleri bilinmektedir. Cengiz Han'ın Kırgız ülkesine sefer düzenlemeden önce Kırgızların elçi göndererek tabiiyetlerini arz ettikleri bağıllık dönemleri hariç tutulursa (1218 isyanından sonra) de-faatle^[415] Moğollara isyan etmiş her seferinde bu hareketleri askerî güçle bastırılmıştır. Her türlü ağır askerî baskıya rağmen Kırgızlar, Moğollara hiçbir zaman tamamen bağlı olmamışlardır. Moğol ulusu döneminde bilindiği üzere noyanlar ve Cengiz sülalesi mensupları tarafından Kazak boyları da (Kazak adı daha oluşmamıştır. Fakat Kazakları meydana getiren boylar yine bu coğrafyada varlığını sürdürmektedir) hakimiyet altında tutulmuştur. Kırgızlar ve daha sonra Kazakları teşkil edecek olan boylar, asker verme, vergi ödeme, geçiş yollarının güvenliğini sağlama, posta teşkilatındaki devamlılığı sürdürme vb. yükümlülükleri yerine getirerek tâbi halk statüsünde yaşamışlardır. “Göçmen Özbek ulusunun sultanları ile yaptıkları mücadeleler döneminde de Kırgızlarla Kazakların bazı olaylar esnasında birlikte hareket ettikleri anlaşılmaktadır”.^[416] Daha sonra Kazakistan diye tanımlanacak olan bölgelerin bir kısmı ve Kırgızistan coğrafyasının az bir bölümü, Şeybânî toprakları içinde yer almış ve bir süre Kırgızlar toprak bütünlüğünü korumanın yollarını aramışlardır. Tabii olarak bu arayışlar, Kırgızları askerî yönden güçlü müttefikler bulmaya zorlamıştır.

Maverâünnehir, Sir-Deryâ, Moğulistan, Yedisu ve Talas bölgesindeki askerî-siyasî hareketlilik ve çok sayıda rakiple mücadele etme mecburiyeti, aynı durumda olan Kazak boylarını da benzeri arayışlara yönlendirmiştir. Kazakların yeni bir siyasî teşekkül meydana getirmelerine rağmen, rakiplerinin çok güçlü ve köklü devlet geleneğinin temsilcisi olmaları birçok sıkıntıyı beraberinde getirmiştir. Kazakların-Kırgızların siyasî teşekkül oluşturma seyri sırasında aynı dönem de ya da birbirine yakın dönemlerde çeşitli sülalelere (Cen-gizîlere, Şeybânîlere, Kalmaklara ve Özbeklere) karşı koyma mecburiyetleri, birçok boyu ekonomik ve demografik olarak yıpratmıştır. Kazak boylarının özellikle kalabalık gruplar halinde toplanmaya başladığı Canibek ve Kerey Han döneminden itibaren^[417] bulundukları coğrafyalarda sürekli olarak mücadele içinde yer almaları onlara ağır yükler getirmiştir.

Bazı boylar, dönemin olaylarına, hanların siyasî yapı içinde kendilerine olan yakınlıklarına ve beklentilerine bağlı olarak Kazak-Kır-gız birlikteliği içinde yer almış, bazen de çeşitli sebeplerin sonucunda bu birlikten uzaklaşmak zorunda kalmışlardır. Hakimiyetin sık sık el değiştirdiği, hanların askerî yeteneklerine bağlı olarak çeşitli boyları yanlarına çekebildikleri, askerî-ekonomik beklentilerin boy beylerini çeşitli tercihlere yönelttiği ve boy mensuplarının beylerini farklı kararlar almaya zorladığı gelişmeler bu dönemde daha sık aralıklarla yaşanmıştır. Ebulhayr Han döneminde Bulgaçı adındaki boylar, Moğulistan'dan ayrılarak Şeybânî ulusunun hakimiyeti altındaki yerlerde yaşamaya başlamışlardır. Bunun için de bir boyun bazen farklı yerlere sürgün edildiği, yenilgilere bağlı olarak başka boy birliklerinin içinde yer alma mecburiyetiyle karşı karşıya kaldığı anlaşılmaktadır. Askerî mücadelelerin çok farklı coğrafyalarda olması, yenilgilere bağlı olarak boyların yer değiştirmesi ve devletin merkezinin bazen siyasî ittifaklara göre belirlenmesi, güçlü düşmanlar karşısında Kazak-Kırgız hanlarının aldığı tedbirler olarak görülmektedir.

Kazak Hanlığı'nın kuruluşu, Moğulistan'daki hakimiyetin sona erişini hazırlayan dış faktörlerden biri olarak görülebilir. Moğulistan ülkesinin içinde meydana gelen kaynaşmalar, Kırgız halkının etnik yönden şekillenışı ve bağımsızlık girişimleri bu yıkılışı hızlandıran diğer sebepler olarak kabul edilebilir. Kazak Hanlığı'nın tesisî ile beraber güç toplayan bazı boyların, Kırgızlarla sosyal bir bağ meydana getirip askerî-siyasî ittifak hareketlerine yönelmeleri hız kazanmıştır. Özellikle Moğulistan olarak kabul edilen ve Kırgız topraklarını da içine alan bölgelere Kazak boylarının yerleşmesi bu kaynaşmayı iyice belirginleştirmiştir.

Kırgızların XV.-XVI. Yüzyılda Moğul etkisine rağmen yavaş yavaş etnik yönden bir siyasî bütünlük oluşturabilecek güce sahip oldukları ve bazen de bağımsızlık girişimlerini gelişmelere göre yapılandıkları görülür. Her iki halk içinde, aynı dönemde (XV.-XVI. Yüzyılda) vukû bulan olayların yakınlığı ve varlık mücadelesi verme dönemini yaşama noktasında çeşitli benzerlikler tespit edilir. Kırgızlar, köklü devlet geleneğinin kazandırdığı tecrübeye bağlı olarak bu dönemi askerî-siyasî ittifaklarla tamamlama yoluna gitmişlerdir. Kazak Hanlığı'nın siyasî tarihinin şekillenmesinde, hakimiyetinin sağlam temele oturturulmasında Türkistan ve Yedisu bölgesinin önemli bir yeri vardır. Türkistan şehirleri^[418] Kazakların, Orta Asya halkları ile olan ekonomik, kültürel ve siyasî ilişkilerinde, Yedisu^[419] ise Kazaklarla Kırgızların ve Doğu Türkistan halklarının etnik yönden kaynaşmasında önemli rol oynamıştır. Bu dönemde köklü tarihi geçmişlerinden gelen ve birbirlerine olan düşmanlıklarına rağmen bazı Kırgız boylarının Uygurların, bazı Uygur boylarının da Kırgızların arasına karıştığı unutulmamalıdır. Bir şemsiye altında mecburî olarak (Moğulistan Devleti'nin saldırıları sebebiyle) toplanan boyların birlikteliği aynı zamanda dil etkileşimi sonucunu da beraberinde getirmiştir. Kazak hakimiyetinin bölgede kesinleşmesiyle beraber XV.-XVI. asırda Yedisu bozkırları ve dağlarında (bu bölgeye dahil olan Kırgızistan topraklarında) Kırgızlarla Kazakların beraber hareket ederek bölgede korku doğurmaya başladığı yıllar gelmiştir. “Zikredilen askerî-siyasî ittifak hareketleri Kazak Hanlığı'na büyük bir güç kazandırmıştır”.^[420]

Kazaklarla Kırgızlar arasındaki ilk siyasî ilişkilerin Kerey Han döneminden itibaren (Esen Boğa'nın Kazakları, Kırgızlar ve Kalmaklar üzerinde sevk ettiği 1460'lı yıllar)^[421] başladığı görülür.

Kasım Han'ın Kazaklar arasında yönetimi tesis etmek için verdiği mücadeleler ve Burunduk Han'ın aynı dönemde farklı bölgelerdeki askerî hareketleri,^{422} Kırğızlarla olan ilişkilerin geçici bir süre de olsa askıda kalmasına neden olmuştur. Kasım Han'ın ele geçirdiği şehirler arasında (1512) Talas^{423} ve Sayram da vardır, bu bölgede o tarihlerde Kırğız boylarının yaşadığı bilinmektedir.^{424} Kazak hanlarının en güçlülerinden biri olarak kabul edilen Kasım Han döneminde Kazak birliğini oluşturan kavimler arasında, eski Kırğızların bozkırda yaşayan boylarının bulunduğu ve aktif olarak bu askerî oluşuma katıldıkları açıklanmaktadır. “Dağlık olan Kırğız boylarının ise kendi aralarında hareket ettikleri ve bulundukları bölgelerde yaşayarak mücadelelerden uzak kaldıkları belirtilmektedir”.^{425} Değerli Kırğız akademisyen Sabır Attokurov'un uzun yıllar (40 yılı aşkın bir süre) tarihî-etnografik materyallere dayalı olarak yaptığı araştırmalar bu ilginç sonucu ortaya koymuştur.

İşte bu dönemde, Kırğızların sosyal dokusuna Kazak halkının da temel yapısını oluşturan Yedisu bölgesindeki köklü ve eski boyların girmiş olması söz konusudur. Çünkü eski dönemlerde Göktürkler zamanından beri bilinen bazı köklü boyların adları, hem Kazaklar arasında hem de Kırğızlar arasında aynı adla ya da etnik ad benzerlikleriyle görülmektedir. Bu boylar, her üç kolda (Sağ, Sol, İçkilik) ve üç cüzde (Büyük, Orta, Küçük) sayı itibarıyla azdır. Fakat bu büyük boyların federatif nitelikli olarak çok sayıda boydan meydana gelmesi sebebiyle demografik üstünlükleri söz konusudur. Bölgedeki diğer boyların ve Moğol kökenli grupların sayısı mukayese götürmeyecek kadar azdır. Belirtilen benzerlik sadece boylar düzeyinde değil boyları oluşturan uruular (boyu meydana getiren küçük sosyal gruplar) arasında da açık olarak tespit edilebilmektedir. Kaynaşma döneminde yine her beğ kendi boyunu yönetmiş ve merkeze bağlı olarak hareket etmiştir. Kaynakların verdiği bilgilere göre Kasım Han döneminde Kazakların Kırğızlar üzerinde kesin olarak bir hakimiyeti söz konusu değildir. Kırğızlar aynı dönemde Moğul hanlarına da tamamen itaat etmemişlerdir, Moğul hanları açıklanan sebeplere dayalı olarak bu tarihlerde Kırğızları yönetim altına almak için çeşitli seferler düzenlemişlerdir.^{426}

Kasım Han'ın hakimiyet alanında bulunan bölge olarak kabul edilen Güneybatı Yedisu, Moğulistan ülkesinin sınırlarına dahil değildir. Issık Köl bölgesi bu dönemde Kırğızların yönetimi altındadır. Kırğızlar, Tanrı dağları bölgesindeki diğer Türk dilli halklarla karışıp kaynaşarak hayatlarını sürdürmektedirler. Kasım Han'ın oğlu Mamaş'ın (Mumaş) hakimiyeti iki yıl kadar kısa bir süre devam etmiş 1523 yılında Tahir Han'ın tahta geçmesiyle birlikte ilişkiler tekrar canlanmıştır. Yedisu bölgesine yerleşen Kazak boylarının Kırğızlar ile siyasî ittifak yapmak istemeleri üzerine (bir diğer sebepte Öz-beklerle-Mangıtların (Nogayların), bazen de Moğulların yapmış olduğu askerî ittifakın yeni arayışlara doğurması sonucunda) Tahir Han ilk olarak bu girişimi tamamlamış ve Kazak ordusunun büyük bir kısmı (bazı dönemlerde) Kırğızlardan oluşmuştur. Tahir Han döneminde Moğul hanına bağlı olan ve hanın birçok askerî seferine katılan Muhammed Kırğız, Kırğızlar arasında yönetici olarak görülür. Muhammed Kırğız'ın Kırğızları derleyip toplaması ve bölgede hakimiyeti ele geçirme girişimleri birkaç kez Moğul hanları tarafından engellenince Muhammed Kırğız, Kazaklarla askerî ittifak oluşturma yoluna gitmeyi tercih etmiştir. Bunun içinde “Kazak hanı Tahir”le görüşerek askerî anlaşma imzalamış ve Kırğızlarla Kazaklar gerek Moğullara gerekse diğer

düşmanlarına karşı ortak olarak hareket etmeye karar vermişlerdir”.^{427} 1514 yılında Sultan Said, Kaşgar şehrini ele geçirirken Muhammed Kırgız, Tahir Han’a Türkistan^{428} ve Sayram şehirlerini alması için askerî yardımda bulunmuştur. Bu dönemde, Kırgız boyları Moğulistan’ın bazı bölgelerinde hakimiyetlerini tesis etmeye başlamışlardır. Muhammed Kırgız döneminde Kırgızların askerî hakimiyetleri “Issık Köl ve Yedisu vilayetlerine kadar genişlemiştir. Issık Köl’ün güney tarafındaki Barskan şehri merkez haline gelmiştir”.^{429} Moğul hanı, Muhammed Kırgız üzerine iki kez saldırı düzenleterek onu esir aldırması ve Kazaklarla Kırgızların askerî yönden güçlü bir ittifak oluşturarak bölgedeki toprakların Kazak hanlarının eline geçmesini engelleme yollarını aramıştır.

1524 yılında Kazak hanı Tahir, Kırgız ülkesine gelmiş ve bu bölgelerde hakimiyetini sağlamlaştırmıştır. Tahir Han, Kırgızlarla anlaşarak askerî güçlerini kendi birliklerine dahil etmiştir. Kırgızların yaptıkları anlaşmaya sadık kalarak askerî hareketlerine devam ettikleri, Moğul hanının yanı sıra Özbeklere, Nogaylara ve Kalmaklara birlikte karşı koydukları görülür. Dönemin yazma kaynaklarına dayalı olarak bu dönemde Koçkor, Atbaşı, Cumgal Kırgızlarının vukû bulan askerî olaylara fiilen katıldıkları ve önemli roller üstlendikleri anlaşılmaktadır. Moğul hanları, Kırgızların Kazaklarla askerî ittifak teşkil etmelerine kızarak üzerlerine saldırılar düzenlemiş ve bölgeyi yağmalamışlardır. Bu yağmalar sırasında “Kırgızların Atba-şı’ndaki sürüleri ellerinden alınmış fakat 1527 yılında Tahir Han, At-başı’na gelerek Moğulların ellerinden Kırgızların mallarını (atlarını) ve bazı esirleri geri almıştır”.^{430} Tahir Han, Said Han’ın oğlu olan Abdurreşid ile yaptığı (1524) anlaşmaya göre Moğul hanına bağlı olan Kırgızların bir bölümünü kendisine tabi olan kavimler arasına dahil etmiştir. Bu tarihlerde yine Kalmak tehlikesi baş göstermiş ve Moğul hanları (Raşid Han) ister istemez bölgeyi terk etmek zorunda kalmışlardır.

(1525-1526) yılında Şeybânî sülalesi mensuplarıyla yaptığı mücadelede Tahir Han’ın askerî birliklerinin büyük bir bölümünü Kırgızlar oluşturmuştur. Fakat mücadelenin Şeybânîler lehine sonuçlanması ile beraber Kırgız birlikleri büyük darbe yemiş ve ağır kayıplar vermişlerdir. Muhammed Haydar Dulatî’nin verdiği bilgilere göre 1525-1526 yılında Tahir Han yenilgiye uğradıktan sonra Moğulis-tan topraklarına giderek burada yerleşmiştir, yerleşim bölgesi Kaş-kar şehrine yakın bir yerdir. Tahir Han’a yakın olan yerlerde yaşayan Kırgızlar bir süre sonra gelerek Kazak birliklerine katılmışlardır. Sultan Said Han’ın 1526 yılında Kaşgar’dan Atbaşı’na hareket ettiği sıralarda Tahir Han’ın yönetimindeki Kazaklar, Moğulistan’ın doğu taraflarına Hass (Has)^{431} ve Kunkaş (Kunges)^{432} bölgesine yerleşmişlerdir.^{433} Kazaklarla Kırgızların siyasî ilişkileri Tahir Han’ın kardeşi Buydaş Han döneminde de devam ettirilmiştir, kaynakların verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Buydaş, Tahir Han döneminde Kırgızların arasında yaşamış ve onlarla birlikte mücadelelerde yer almıştır. 1530-1560’lı yıllar arasında Buydaş, Kırgızlar arasında Yedisu bölgesinde varlığını sürdürmüştür.

Bazı yazma kaynakların verdikleri bilgilere göre anlaşıldığı kadarıyla Adik Sultan’ın oğlu Buydaş Han sadece Kazakların değil aynı zamanda Kırgızların da hanı olarak görülmektedir. Hicrî 944 yılında (1537)^{434} Sefer ayının 18’inde yapılan askerî mücadelede Kazak ve Kırgız askerleri büyük bir kırına uğramıştır. Kanlı çarpışmalarda Kazak hanedanlığına mensup olan Canibek

soyundan Tokum Han (1535-1537) gibi çok sayıda sultan vefat etmiştir. Tekrar 153738 yılında Issık Köl bölgesinde Moğullar, Özbeklerle ittifak yaparak Sen-Taş^[435] denen yerde Kazak birliklerine saldırmış ve Kazaklar bu mücadelede de büyük bir yenilgiye uğrayarak çekilmek zorunda kalmışlardır. Yapılan askerî hareketin Kırgız topraklarında olması ve Kazaklarla Kırgızların askerî ittifakının bulunması sebebiyle Kırgızların da savaşta yer almış olması gerekir düşüncesi büyük ölçüde araştırmacılar tarafından kabul edilmektedir. “1544 yılında Barak Han (Budun Han şeklinde de bilinmektedir) döneminde yine Issık Köl bölgesindeki Kazaklara saldırıldığı kaynaklarda belirtilmekte-dir”.^[436] Belirtilen tarihlerde Kazakların Kırgızlarla birlikte hareket ediyor olması ihtimal dahilindedir ama bu kez sadece Kazakların malları yağmalanmış, can kaybı olmamıştır.

Moğul hanı Raşid’in Kazaklar üzerine düzenlediği seferler sırasında Kazak adı her tekrarlanışında Kırgız adıyla birlikte telaffuz edilmektedir. Yedisu bölgesinde Kırgız boylarının Kazaklara katılması sonucunda Kazaklar, Moğullar karşısında büyük bir güç kazanmış ve sonraki olaylar Kazakların lehine gelişmiştir. “Raşid Han, Ye-disu bölgesine hakim olarak oğlu Abdullatif’i göndermiş fakat Hak-nazar Han, Kırgızlarla birlikte Abdullatif’i yenilgiye uğratarak öldürmüştür”.^[437] Haknazar Han, tarihî kayıtlarda Kazak-Kırgız hanı olarak geçmektedir. Abdullatif Han’ın ölümü üzerine Abdurreşid, üç ay Haknazar Han’ı kovalayarak onu Emil (İmil) adlı yerde yakalamış ve oğulları ile birlikte öldürmüştür.^[438] Bu saldırı sırasında ele geçirilen Kırgızların tamamı esir alınmıştır. “Abdullah Han’ın Oş’a, Ancıyan’a yaptığı saldırılar sırasında Kırgızların Tilak, Baybota, Kara, Satım Bay, Kaysarı, Colbuldu, Kara Küçük ve Karakçı gibi beylerinin de seferde yer aldığı tespit edilmektedir”.^[439] Yukarıda zikredilen duruma göre bazı Kırgız beylerinin yenilgiler sebebiyle Şeybânî sülalesinin hakimiyetini kabul ettikleri anlaşılmaktadır.

M. Abuseyitova’nın Şerefnâme-i Şahi’ye dayanarak verdiği bilgilere göre “Emin Sultan’ın Şeybânî Abdullah Han’ın askerlerinden kaçarak Kırgızlara gelip, Adil ve Hadi Sultan’ın yanı sıra Kırgız Hüseyin Bey’le beraber isyan çıkarıp Fergana ve Hodjakat şehirlerine kadar ulaştığı kaydedilmektedir”.^[440] Kırgızlar bu tarihlerde askerî yönden birçok sultan için büyük bir güç olarak görülmekte ve bazı askerî ittifaklarda yer almaktadırlar. XVI. Yüzyılın başlarından itibaren Kazaklarla birlikte hareket eden Kırgızlar, 200 yıla yakın bir süre “Aktaban-şubırını”^[441] dönemine kadar bu askerî ittifakın içinde yer almışlardır. Bunun üzerine Şeybânîlerle ittifak yapan Abdurreşid Han, birlikte hareket eden Kazak ve Kırgızlara karşı Yedisu ve Issık Köl bölgesine 1551-1556’lı yıllar arasında saldırılar düzenlemiştir. Fakat yapılan askerî hareketler istenilen sonucu vermemiş sadece Kazaklarla Kırgızların gücü biraz daha zayıflatılmıştır. Raşid Han’ın düzenlediği saldırılar sırasında Kırgız topraklarının bazı bölgeleri Moğul hanının eline geçmiştir.

1558’li yıllarda Kazak-Kırgız askerî ittifakının bölgede büyük bir güç oluşturmaya başladığı, Kazakların Taşkent’i, Kırgızların ise Kaşkar’ı zorladıkları mevcut kayıtlara göre anlaşılmaktadır. Bu iki halkın (Kazaklar-Kırgızlar) zamanla Çin ile Batı Asya arasındaki ticaret yolunu kontrol altında tutmaya başladıkları görülür. “1560’lı yıllarda Şeybânî, Moğul, Nogay, Kazak-Kırgız ve Kalmak mücadeleleri ile geçmiş Kırgızlar, Kazak ordasına dahil olarak askerî hareketleri yönlendirmişlerdir”.^[442] Esim Han (1598-1628) Kazak halkının yönetimi altında bulunan (eski Moğulistan’ın kuzeydoğusu-Güney Kazakistan) topraklarda Moğullar ile mücadele vermeye devam

etmiştir. Onun, Kırgız beyleri ile ilişkilerinin olduğu Kırgız boylarının bazılarının kendisine bağlı bulunduğunu gösteren deliller vardır.^{443} XVII. Yüzyılın başında da Kazak-Kırgız askerî hareketleri birlikte yürütülmüştür.

XVI. ve XVII. Yüzyıllar Orta Asya'nın Ortaçağ döneminin kapanıp yeni döneme geçiş yaptığı Yüzyılları içine alır. L. Krader'e göre bu Yüzyıllarda yerli halklar etnik ve siyasî birliklerini oluşturma süreçlerini tamamlayarak bugünkü yaşadıkları topraklara artık yerleşmişlerdir.^{444} Kırgızlarla Kazakların askerî-siyasî olaylara bağlı olarak bir arada hareket etmeleri ve ortak düşmana karşı ittifak içinde bulunmaları sadece bir iki sebebe bağlı değildir. Dil benzerliği, kültürel yakınlık, boyların birbirleriyle olan akrabalığı gibi sebepler belirtilen yakınlığın alt yapısını oluşturmuştur. Kırgızların köklü devlet yapısı, Kazakların nüfus üstünlüğü, geniş bozkırlarda askerî güçle birleşince bölgede belirgin bir hakimiyet sağlamıştır. Kırgızlar, 1510 yılından 1658'li yıllara kadar Kazaklarla birlikte hareket etmiş, 170 yıl^{445} yoğun bir şekilde askerî ve siyasî ittifak oluşturmuşlardır. Bu zaman diliminin uzun sürmesine rağmen Kazak-Kırgız ittifakında büyük problemlerin yaşanmamış olması, mevcut ittifakın gücünü göstermesi açısından önemlidir.

W. Radloff'un ifadesi ile Kazaklar bu mücadeleyi hayattan kurtulup güçlü bir halk tesis edince durum değişmiştir. "Kazak ordala-rının tam bir hürriyet içerisinde, Balkaş havzasından Ural nehrine ve Sırderya ile Şu (Çu) nehri sistemlerinden Orta Tobol, İşim ve İrtiş'e kadar uzanan geniş Kazak bozkırında serbest, bağımsız ve tamamıyla kendi sevk-i tabîîlerine bırakılmış bir halde hareket etmelerini mümkün kılacak çok müsait imkanlar mevcut olmuştur".^{446}

Tezin ikinci bölümünde siyasî-askerî olaylara ayrıntılı olarak girilmemiş genel nitelikte önemli görülen bilgiler verilmiştir. Dönemin mücadelelerinin ayrıntılı olması ve oldukça geniş bir coğrafi alana yayılması sebebiyle teferruata özellikle girilmemiştir.

III. BÖLÜM

KIRGIZ ve KAZAK BOYLARI ARASINDAKİ ETNİK BAĞLARIN YOĞUNLAŞMA DÖNEMİ

Kazak ve Kırgız boylarının aynı düşmana karşı verdikleri mücadelede uzun süren siyasî ve askerî beraberlik, iki halkın sosyo-kül-türel yönden yakınlaşmasını kaçınılmaz kılmıştır. Kazak boylarının siyasî teşekkül oluşturmada önce Deşt-i Kıpçak bozkırlarında Kıpçak birliği içinde, sonradan ise Altınorda Devleti'nin hakimiyet sahasında yer alan topraklarda hayatlarını sürdürdükleri görülür. Askerî hareketliliğin uzun süre devam etmesi, birçok boyun gelişen olaylara bağlı olarak yer değiştirmesine sebebiyet vermiştir. Buna rağmen fizikî antropolojinin son verileri büyük grupların etnik değişim sürecini küçük oranlarda, küçük grupların ise daha büyük bir değişime maruz kaldığını göstermesi ilginçtir.^[447] Kırgızlar büyük bir etnik topluluk olduğu için her türlü kayba rağmen varlıklarını koruma noktasında avantajlarını etnik değişim alanında korumayı başarmışlardır. Ama küçük gruplara ayrılan boylar coğrafi farklılığın, iklim değişikliklerinin getirdiği olumsuz etkilerin yanı sıra etnik karışıma da maruz kalacak ve büyük gruplara kadar şanslı olamayacaklardır.

“Bazı boyların Doğu Deşt-i Kıpçak’tan Batı Yedisu’ya muhacereti, öncelikle Güneydoğu Kazakistan ve Moğulistan tarihinde önemli bir rol oynamıştır”.^[448] Kırgız boyları bulundukları bölgelerde hayatlarını sürdürürken bazı dönemlerde istilalara uğramışlardır. Özellikle Kırgız coğrafyası, büyük askerî güçlerin geçiş yolunda bulunması sebebiyle jeo-stratejik açıdan her türlü saldırıya açık olmuştur. Bu coğrafi dezavantaj sebebiyle askerî hareketliliğin getirdiği sosyal dağılım ister istemez boyları, farklı bölgelere doğru daha güvenli yerleşim alanları aramaya yöneltmiştir. Boyların yerleşim alanlarını geçici olarak terk edip saldırıların sona ermesinden ve istilacı güçlerin bölgeden ayrılmasıyla beraber tekrar eski topraklarına döndükleri bilinmektedir. Bu hareketlilik, Kırgız boyları arasında daha sık yaşanmış ve birçok boy bazen küçük parçalara ayrılarak farklı yerlere yerleşmek zorunda kalmıştır.

Kırgızların Altay-İrtiş bölgesinden göçleri sırasında bu dönemleri yaşayan boyların, Tanrı dağları, Yedisu ve Güney Kazakistan bölgesinde de benzeri durumlarla karşı karşıya kaldıkları anlaşılmaktadır. Göç zorlukları, boyların küçük gruplara ayrılması, bazı küçük boyların büyük boyların hakimiyetini kabul ederek kurama boy statüsünde onlara katılmaları, istilacı güçlerin boyları özellikle parçalayıp Moğol-Kalmak, Mançu ve diğer boyların arasına yerleştirmeleri sırasında yaşanan gelişmeler, Kırgızların boy yapısını demografik olarak azaltmıştır. Kırgızların, Hunlar, Göktürkler ve Uygurlar dönemindeki nüfusları göz önünde tutulduğunda meydana gelen kaybın ne kadar büyük oranlarda olduğu açıkça fark edilir.

Kazak boyları, XV Yüzyılın üçüncü çeyreğinden itibaren sosyal yapılarını şekillendirip devlet olma ve bu siyasî teşekkülü yaşatabilme gücüne kavuştukları dönemden kısa süre sonra Kırgızlarla yoğun bir şekilde temasa geçmeye başlamışlardır. 1510’lu yılların sonundan itibaren Kırgız-Kazak yakınlığının özellikle sınır boylarındaki temaslarla başlamasıyla birlikte zamanla iyice gelişip

şekillendiği anlaşılabilmektedir. Sınır boylarında yaşayan boyların Kazaklarla oluşturdukları askerî ittifaklar sırasında aradaki siyasî bağları güçlendirmek gibi sebeplere bağlı olarak, konar-göçer kavimlerdeki geleneksel evlilikleri yapma yolunu tercih ettikleri de görülecektir. Bu evliliklerin zamanla artması, hanlar düzeyinde kız alıp verme, dil ve gelenek yakınlığının getirdiği kültürel bütünleşme Kazakları Kırgızlarla kaynaştırmıştır. Kaynaşmanın boyutları, Kırgız tarihi için değerli etnografik materyal olarak kabul edilen Manas Destanı'nda da açıkça tespit edilebilmektedir.^[449] Bazı Kazak boylarının bir bölümünün taht mücadeleleri sırasında eski yerleşim yerlerinden koparak destekledikleri hanla beraber ya da bağımsız olarak Kırgız topraklarına gidip yerleştikleri bilinmektedir. Bu dönemde yer darlığı, otlakların azlığı, boylar arası askerî mücadelelerde bir boyun diğer boy üzerinde hakimiyet tesis etmeye çalışması, kıtlık yılları vb. sebeplerle de bazı büyük boyların parçalanarak başka yerlere göç etmek zorunda kaldıkları görülmektedir.

Özellikle bu dönemde (1517-1599) çok sayıda Kazak boyu, Kırgızların yerleşmiş olduğu bölgelere gelmiş ve buralarda belirli sürelerle kalmışlardır. Gelişen olayların seyrine bağlı olarak bazı boylar, Kırgız boyları arasına girmiş ve kaynaşmışlardır. Kırgız boylarının Kazaklar arasına sızışları ve zamanla kaynaşmaları ise aynı dönemde başlamış olabilir, daha sonraki dönemlerde de artmıştır. Kazak hanları, Moğul ulusu mensupları ve Şeybânî sülalesinin saldırılarını bertaraf edince yönetimi altındaki topraklarda tam bir hakimiyet kurmuştur. Bu yıllardan sonra Kırgız boylarının iyice Güney Kazakistan bölgesine sınır olan alanlara doğru yayıldıkları, sınır şehirlerinde ve önemli ticaret merkezlerinde Kazaklarla bir arada yaşamaya başladıkları görülür. Bazı Kazak hanlarının askerî seferlere bağlı olarak Kırgız boylarını Kazakistan topraklarının uç (sınır) bölgelerine yerleştirmeleri de bu hareketliliğin başka bir sebebi olarak kabul edilebilir. Şeybânî sülalesinin ardından Astrahanî sülalesinin başa geçmesi, Moğulistan topraklarından gelen saldırılar ve Kalmak saldırıları bu tedbirleri (Kırgız askerlerinin sınır bölgelerinde yerleştirilmesini) kaçınılmaz kılmıştır.

Kazak boylarının Kırgız boyları, Kırgız boylarının Kazak boyları arasına yerleşmesi girift ve iç içe giren sebeplerden oluşmaktadır. Sebeplerin ayrıntısından çok bu dönemde hangi boyların nerelerde birbirleriyle karışıp kaynaştığını tespit edebilmek konumuz açısından daha önemlidir. Hangi boy, Kazakların arasında yerleşmiş ve kaynaşmış, hangi boy Moğol boyu olmasına rağmen Kırgız boyları arasında eridikten sonra Kazakların arasına Kırgız boyu olarak girmiş veya hangi boy, eski Kırgız boyu olduğu için Kazaklarla aynı etnik kökene bağlanmıştır. Kazak boylarından hangileri Kırgızlar arasından geldiği halde Kazaklar arasında erimiş hangileri geçen uzun zamana rağmen Kırgız adını ve atalarının şecerelerini canlı bir şekilde koruyarak günümüze ulaştırmıştır? Bütün bu sorular, mevcut konunun araştırılırken ne tür zorlukları da beraberinde getirdiğini göstermesi açısından düşündürücüdür.

Bu sorular incelenirken öncelikli olarak Kazaklarla Kırgızlar arasında kaynaşan ve her iki halk arasında ortak adla veya isim benzerlikleriyle görülen boylar tespit edilerek, bu boyların kökenleri açıklanacaktır. Bazı boylar, bu halkların kaynaşmasından önce de her iki milletin etnik tabanında yer almış, bazıları ise Göktürk-ler'den itibaren Karakitaylar, Kıpçaklar, Moğollar ve Kalmaklar döneminde bu yapı içine girmiş ve kaynaşmışlardır. Bazı özellikleri ile boylar diğerlerinden ayrılabilen, Türk kökenli boylarla Moğol kökenli boylar arasındaki önemli farklılıklar sayesinde

etnik kökenleri tespit edilebilmektedir. Çok eski dönemlerden beri bilinen boyların tarihî seyirlerini tespit edebilmek ve hangi etnik etapları kat ettiklerini izlemek mümkündür. Fakat Moğolların ataları olarak kabul edilen Tung-hu ve Hsien-piler döneminden itibaren tarih sahnesinde görülmeyen boyları, Karakitay ve Moğol saldırıları sırasındaki gelişmelere dayalı olarak tespit edip etnik tabanlarını bulmak çok zor bir hal almıştır. Bütün bu zorluklar farklı disiplinlerin yardımıyla (arkeoloji, antropoloji (kültürel-fizikî), etnoloji, sosyoloji ve tarihî coğrafya) ancak aşılabilmekte bazen bu bilim dallarının yardımına rağmen bir boyun etnik kökeni tam olarak anlaşılamamaktadır.

Kazak ve Kırgız boylarının yapıları araştırılıp incelendikten sonra her iki halk içinde aynı adı taşıyan ve atalarının adları yönüyle birbirlerine yakınlıkları tespit edilen boylar üzerinde durulmuştur. Bazen bir boyun içinde yer alan uruular^[450] (boya bağlı küçük sosyal oluşum) Kazakların bazen de Kırgızların arasında tespit edilmektedir. Bu gibi durumlarda uruulardan oluşan boyun (uruğun) yapısını değil de uruu ayrıntılı olarak inceleyerek kökenine inme mecburiyeti doğmaktadır. Çünkü boyu meydana getiren uruuların sayısının çok olduğu ve farklı etnik kökene mensup olan grupların bulunduğu unutulmamalıdır. Bir boyun tek uruudan oluştuğu durumlar nadirdir. Belirtilen durumda bile o veya bu şekilde farklı boylardan o boya katılanlar olmuştur. Ama boyun güçlü olması durumunda kendi adlarını değil de boyun adını kullanma mecburiyeti doğacaktır. Aynı uruun birden farklı boyun içinde yer aldığı durumlar da görülebilmektedir. Farklı sebeplere dayalı olarak boyundan kopan uruuların parçalanarak bazı büyük boyların yönetimi altına farklı statülerde girdikleri bilinmektedir. Bazıları kendi adını ve sosyal statüsünü korumakta, bazıları kul statüsünde yaşamakta, bazıları ise o boyun içinde diğer üyeler gibi o adı kullanarak varlığını sürdürmektedir.

İncelenen boyların iki ana gruptan oluştuğu, diğer etnik küçük gruplardan (Karakitay, Kalmak, Nogay, Tacik, vb.) kopanların sayı itibarıyla az olduğu görülmüştür. Ana gruplar Türk kökenli (veya zamanla Moğollaşmış bulunanlar) ve Moğol kökenli (veya farklı kökene sahip olduğu halde Türkleşmiş) olarak kabul edilenlerdir. Moğolların etnik olarak Merkezî Asya halklarıyla karışıp kaynaşmaları iki etapta gerçekleşmiştir. Birinci etapta, Moğol ulusu döneminde Moğollar, Kıpçak, Kırgız ve sonradan Kazak halkını oluşturacak boyları güçlü oldukları dönemlerde etnik olarak eritmişlerdir. İkinci etapta ise, Moğol ulusu gücünü kaybetmeye başlayınca zamanla etnik kimlik oluşturarak siyasî teşekkül tesis etmeyi başaran halklar arasında kalarak etnik yönden erimişlerdir. Her iki durumda da Moğolların fizyonomik özellikleri Merkezî Asya halklarını (özellikle Kırgızlar ve Kazakları) etkilemiştir.

Örneğin Moğol adıyla tanınan Duglat (Dulat), Kereyit (Kerey), Karluk (?), Kurlut, Barlas, Çoras, Kanglı (?) (Bekçik), Calayır, Uy-şin, Kosşı (Kuşçu) ve Bulgaçı boyları isim olarak kaynaklarda geçmektedir. Bu boyların bazıları (büyük bir kısmı) Kazak halkının Ulu Cüz'ünü oluşturmuştur. Birkaçı da Moğol olarak bilinmesine rağmen tamamen Türk kökenlidir. Bu boylardan "Calayır, Kara Kesek, Kongrat, Taraktı, Dulat, Katagan, Kerey ve Nayman, Kazak-Kırgız boyları arasında görülür".^[451] Kaynakların verdiği bilgilere ve arkeolojik materyallere dayanarak XV-XVI. Yüzyıllarda Kıpçaklar, Kang-lılar, Kongratlar, Argınlar, Mangıtlar, Dulatlar, Calayırlar ve diğer boyların Yedisu, Maverâünnehir ve Kazak bozkırlarında varlıklarını sürdürdükleri görülür. Kırgız-

Kazak ellerinin oluşum döneminde etnik yönden onlara yakın olan elementlerin bu halkların arasına girdikleri ve yerleştikleri anlaşılmaktadır.

Kırgız ve Kazaklar arasında yer alan bazı boyların kolları ve etnik adları günümüz kaynaklarında tespit edilememiştir. Bunlar arasında bazı boyların adları eski klasik (yazma) kaynaklarda mevcuttur. Klasik kaynaklardaki boy adları incelenerek, Kazaklar ve Kırgızlar arasında hangi boyların birlikte yaşadıkları açıklanacaktır. Bazı boylar hakkında ayrıntılı bilgiler olmadığı için ataları, kolları ve etnik adlandırılışları tablo halinde verilmeyecektir.

Kırgız ve Kazak boyları arasındaki benzerlikler incelenirken çok sayıda kaynak, özellikle S. M. Abramzon'un araştırmalarının yanı sıra ekspeditsiya raporlarına dayalı olarak hazırlanan Kazak Sovyet Ansiklopedisi'ndeki verilerle karşılaştırılmış ve aralarında mukayese yapılmıştır. Görülen eksiklikler, XVIII. Yüzyılın sonlarından itibaren yazılan yazma kaynaklara müracaat edilerek giderilmeye çalışılmış, bu ekspeditsiyalardaki noksanlıkları ise son yıllardaki araştırmaları esas alarak kapatma yoluna gidilmiştir. Bunun için yapılan çalışmanın ayrıntılarının izlenebilmesi amacıyla araştırmanın sonunda ek olarak tablolar ve diğer şekiller verilmiştir.^[452]

Kırgız ve Kazaklar arasında ortak olarak görülen boy adları ve boyların kolları açıklanırken belirli bir sayfa sınırlaması içinde ele alınmış olması sebebiyle istenilen ölçüde ayrıntıya girilememiştir. Sadece tayfa, uruğ-uruuların yapıları, kollara ayrılışları ve boyların Kırgız-Kazaklarda ortak olan kolları verilmiştir. Boyların atalarına ve her atadan kol olarak ayrılan diğer nesillere değinilmemiş ve tayfaların, uruğların-uruuların atalarına kadar inilerek isimleri açıklanmamıştır (etnik olarak diğer boylarla ortak olarak bilinen atalar, boyun tarihî seyrinin izlenebilmesi açısından ayrıntılı bir şekilde verilmiştir). Kırgızlar ve Kazaklar arasında öncelikli olarak boylar ele alınmış, daha sonra kollar (uruular) akabinde ise etnik adlandırılışlar incelenmiştir. Bu sebeplere dayalı olarak boy adlarının yazımı sırasında alfabetik bir düzen gözetilmemiştir.

3.1. Güney Kazakistan ve Kırgızistan'da Kırgızlar-Kazaklar Arasında Etnik Yapı İçinde Kaynaşan Boylar

CELAYİR-CALAYIR

Calayır boyu, X. ve XI. Yüzyılda Onon nehri bölgesinde yerleşen büyük boylar arasında zikredilmektedir. XII. Yüzyılda Calayırın çevresinde on kadar boy toplanmıştır ve bu boylardan bazıları XIII. Yüzyılda Yedisu nehri bölgesinde yerleşmişlerdir. Raşideddin'in verdiği bilgilere göre "XIII. Yüzyılda Calayırlar, Türk dilinde değil Moğol dilinde konuşan bir boy olarak bilinmektedir".^[453] W. Eberhard, Calayırları Moğol kabileleri arasında göstermektedir. N. A. Aristov, Calayırlara bağlı boyların isimlerinden hareketle bu boyun tamamen Moğol kökenli boylar arasına alınamayacağını açıklamaktadır.^[454] Calayırların etnik yapısı üzerinde duran S. Amanjalov bu boyun Türk kökenli olduğunu kabul etmektedir.^[455] Amanjalov'un bu tezde ısrarlı olmasının sebebi Oğuz kökenli boyların bakiyelerinin Ca-layırların içinde yer almasından kaynaklanmaktadır. Sinoloji uzmanı Yu. A. Zuev'in açıklamalarına göre Calayırların adı, Yağlakar boyunun adıyla okunuş

benzerliğine sahiptir ve bu boyda Uygur hanedanlığını meydana getiren yönetici sınıf olarak bilinmektedir. Bu noktadan hareketle “Calayırların Uygur kökenli olabileceği üzerinde durmaktadır”.^{456} Zuyev’in hareket noktalarından biri de Reşi-deddin’in de Uygurlarla etnik birlikteliğe sahip olduklarını vurgulamasıdır.

Ermeni yazarı Stepanos Episkop’un verdiği bilgilere göre “İnsan sayısı en çok ve en güçlü olan boy Calayırlardır”.^{457} Timur devrinde Calayır tayfalarının bir bölümü önemli siyasî roller üstlenmişlerdir.^{458} Bu boy, Moğolların Gizli Tarihi’nde, Tarih-i Raşîdî’de, Mac-müa’t-Tevârih, Tuhfetü’t-Tevârih-i Hani, Özbekçe anonim el yazmasında (92 Özbek boyunu içine alan boylar listesinde) ve Vladimirt-sov’da mevcuttur. Moğol dönemine ait olan kaynaklarda Calayır adının bulunması ve Moğol kavimleri arasında bu boyun adının zikredilmesi Calayırların menşei meselesini iyice karışık hale getirmektedir. A. Yakubovskiy ise “İki büyük Moğol kabilesi (Calayırlar ve Barlaslar) Yedisu’dan kısmen Türkleşmiş olarak çıkmışlardır...XV. Yüzyılda (son yarısında) Türk dilini kendi ana dilleri sayıyorlardı” demektedir.^{459}

S. M. Abramzon’un kayıtlarına göre “Calayırlar, Merkezî Asya’nın batı taraflarına XIII. Yüzyıldan itibaren yerleşmeye başlamışlardır”.^{460} Moğol istilasının başladığı dönemde “Kingan dağlarının kuzey yamaçlarına doğru henüz hangi dili konuştukları iyice aydınlatılmamış olan Kongratlar, Çılak ırmağı çevresinde Calayırlar, yukarı Amur çevresinde ise Tatarlar göçebe hayatı yaşıyorlardı”.^{461} Moğol tarihçisi Sanan Setsen’in açıklamalarında Calayırlar, Moğollar arasında Eke Moğol (Ulu Moğollar) adıyla güçlü bir birlik oluşturmuşlardır. B. Y. Vladimirtsov’un açıklamalarına göre Calayırlar, Moğolların unağan boğollarıdır.^{462} Bayaut ve Calayırlar önceleri Camu-ga’nın adamları iken, onu bırakıp kısım kısım Cengiz Han tarafına geçtiklerini gösteren kaynaklar mevcuttur”.^{463} 1376 yılında Calayırlar, Emir Timur’un gazabına uğramış ve dağılarak bir kısmı Tanrı dağları bölgesine bir kısmı ise başka yerlere kaçmak zorunda kalmışlardır.^{464}

Calayırların tarihleri Kazak şecere geleneğine göre şu şekilde dörde bölünebilmektedir: “Türk devri (yaklaşık olarak IX. Yüzyıla kadar), Moğolların birliği içindeki dönem (XIII. Yüzyıla kadar) Sır-manak ile Şumanak (Çumanak)^{465} dönemi (yaklaşık olarak XVIII. Yüzyıla kadar) ve sonraki On iki Ata dönemi (bu XVIII. Yüzyıldan sonraki zaman dilimini) içine almaktadır”.^{466} Calayırlar, Ak Orda (Ecen Orda Sülalesi) adı ile tanınan Cuci ulusunun doğu tarafındayışarlardı. “Celayir kabilesinden Timur’a karşı çıkan bazı kişiler onunla baş edebilecek kimse olmadığı kanaatine varınca diğer bir grupla Urus Han’ın hakimiyet alanına dahil olan bozkırlarda yaşamayı tercih etmek zorunda kaldılar”.^{467} “Timur döneminde Şuma-naklar, Orus (Urus) Han ile çocuklarının ordusunun asıl unsurunu oluşturlardı. XV-XVI. asırlarda genellikle yukarıda belirtilen yerlerde yaşamaktaydılar”.^{468} Raşideddin, “Calayırları, Caut, Kunkaut, Oymaut, Kırkun, Tokıraut, Kumsaut, Nılkın, Sankaut, Oyat ve Tun-kaut gibi boylara bölmektedir”.^{469} Calayırların içinde Temir, Şoyın, Kenşi, Usta, Balga ve Balta gibi boylar en eski dönemlerden itibaren varlıklarını koruyarak günümüze kadar ulaşmışlardır.

Calayır boyunun kolları açıklanırken birçok araştırmacının verdiği boy isimleri birbirini tutmamaktadır. Bunun sebebi ise Calayır boyunun çok geniş bir coğrafyaya yayılması ve farklı

devletlerin etnik yapıları içine girip diğer boylarla karışmasından kaynaklanmaktadır. Bu boyun Kazaklar arasındaki yayılışını (dil-ağız kaynaklarını esas alarak) inceleyen S. Amanjalov'a göre "Calayır boyunun içinde Şumanak, Sırmanak, Andas, Mirza, Sırşı, Kusşı, Balgalı, Kayşılau, Ögiz ve Kumsaut adında uruular vardır".^[470] Sırşı, Calayır boyunun Sırmanak kolundan çıkan boydur. N. A. Aristov'un kaynaklarına bakıldığında Calayır'ın dışında Sırşı'nın da kol olarak Kazak ve Kırgız boyları ile karıştığı anlaşılr. Sırşı'nın Sırımbet kolu, Alban tayfasının içine girmiştir. Sırşı'nın uranı^[471] ve damgası Calayır boyuyla aynıdır. Ulu Cüz içinde yer alan dokuz büyük boydan birisi olarak kabul edilmektedir.

Calayır boyu, Balkaş gölünden Congar Aladağları'na ve İli ile Ka-ratal nehirlerinin arasındaki bölgeye kadar yerleşmiştir. Kırgız Cala-yırları'nın Moğolistan döneminde Çuy bölgesinde bulundukları bilinmektedir. Calayır boyunun **Ulu Cüz** içinde itibar sahibi olmasının sebebi çok sayıda büyük devlet adamı çıkarmasına dayanır. Bu sayede sosyal statüsünü korumuş ve cüz başı şeklinde tanınmıştır. Ayrıca, Kazak Calayırları arasında etnik ad olarak **Kırgız** adının bulunması dikkat çekmektedir.^[472] Kırgızlar arasında **Calayır** boyu, etnik ad olarak **Solto (Sağ Kanat)** boyu içinde Bölökbay kolunda görülmektedir. Ayrıca, Kazak Calayırları'ndan Kuçuk boyu, Kırgızlarda Bağış ve Sa-yak'ta, Mingıtay boyu ise Cediger ve Munguş'un içinde mevcuttur.^[473] Calayırların Kırgızlar ve Kazaklar arasında görülmesinin sebebi Moğolistan dönemindeki askerî mücadelelere bağlı olmalıdır. Kırgızlar arasında Calayır adı, bu etnik adlandırmanın dışında diğer boylar arasında görülmemektedir. Calayırların kollarında veya uruularında görülen isimlerin özellikle demir veya demircilik sanatına bağlı deyimlere dayalı olması bazı uruuların Türk kökenli olabileceği düşüncesini doğurmaktadır. Calayırlar, Moğol ulusunun hakimiyetinin sona ermesiyle beraber zamanla Kırgızların ve Kazakların içinde eriyerek her iki halkın etnik yapısında yer almıştır.

Calayırlar sadece Maverâünnehir, Yedisu ve Moğolistan'da askerî-idarî mücadeleler içinde yer almamış, aynı zamanda İran, Irak, Suriye, Mısır, Anadolu ve Kafkaslarda da idarî olarak etkin bir şekilde rol oynamışlardır.

DÖÖLÖS (TELE) TÖLES

Bugünkü Kazakistan topraklarına gelerek yerleşen Kıpçak grupları, eski Çin yıllıklarında^[474] Tele (Tyele) gruplarına dahil edilir. Çin yıllıklarında "to-li" ve "tu-li" şekliyle de geçmektedir.^[475] Bilindiği gibi Teleler, Hun birliği içinde görülen önemli bir federasyondur. "Han dönemi verileri, Tinglinglerin ana kolunun Kuzey Moğolistan'da Hiung-nuların kuzeyinde; diğer bir kolun ise Cungarya kapısının ve Hiung-nuların kuzeybatısında, İrtiş bölgesinde yerleştiğini açıkça göstermektedir".^[476] Eski Türk boyları ile ilgili araştırma (Çin kaynaklarına dayalı olarak) yapan A. Taşağıl'a göre Kao-ch'e ve Töleslerin Ting-linglerle yakın etnik bağları vardır. M.Ö. ve M.S'ki vakıalarda Çin yıllıkları bazen Kao-ch'e adı yerine Ting-ling adını kullanmaktadır.^[477] Hun Tanrıkutu Mete'nin Tung-hulara öldürücü darbeyi indirdikten sonra akabinde Sayan Tinglinglerini ve Kıpçakları itaat altına aldığı görülür.^[478] Bu tarihlerde bile Töles boyları büyük federatif yapıya sahip olan çok sayıda boyun birleşmesinden meydana gelen bir birlikteliktir.^[479] Bir süre sonra Hun Kağanlığı zayıflamaya başlayınca doğudaki Wuhuanlarla birlikte hareket ederek ayaklanmışlardır. Göktürkler

ve Uygurlar döneminde en güçlü etnik grupları oluşturdukları Çin yıllıklarından rahatlıkla izlenebilmektedir. Hunlar, Göktürkler ve Uygurlar döneminde çok geniş bir alana yayılan Tölesler yani Ting-lingler, Güney Sibiryâ, Yenisey-Minusinsk Havzası, Sayan-Altay silsilesi, Baykal Gölü'nün batısındaki daha sonra Maverâünnehir, Batı Kazakistan, Orhun bölgesi ve Gobi Çölü gibi uçsuz bucaksız bir coğrafi alan içinde çok sayıda dağınık boy halinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bumın Kağan döneminde düzenlenen saldırılarda çok sayıda Töles boyu, Göktürklerle tabi hale getirilmiştir. Bu tarihlerde Tölesler, Moğolistan'ın doğusunda Keru-lan bölgesinde meskundurlar. Tölesler, hakimiyet altına alındıktan sonra Göktürk Devleti'nin kurulmasında büyük rol oynayan 37 ile 50 civarında boyun bir araya gelmesinden teşekkül eden federatif nitelikli bir birlikteliktir. Aynı Töleslerin Çin'e askerî destek vererek I. Göktürk Devleti'nin yıkılmasında en büyük rolü oynayan boylar birliği olduğu unutulmamalıdır. Töles boyları çok sayıda boydan meydana geldiği için askerî açıdan büyük bir güç oluşturmuşlardır. Bu boylar birliğinin bir tarafın lehine askerî gücünü koyması güç dengesini tamamen bozmuştur. Bu dönemlere Telelerin bir bölümünün Kırgızların arasına girdiği düşünülmektedir.^[480] Tölesler, Juan-juan-ların bölgede hakim oldukları dönemde de etkilidirler. Bu mücadeleler sırasında Töleslerin "Doğu grubunun 472'de Juan-juanların tarafına geçtikleri de bilinmektedir".^[481] Akhunların bu dönemde Cungarya'daki Tiele gruplarına büyük bir darbe indirerek M.S. 490-500'lü yıllarda hakimiyetlerine son verdikleri anlaşılmaktadır. II. Göktürk Kağanlığı döneminde de Töleslerin adı sık sık zikredildiği ve kitabelerdeki yerini alacak kadar etkin rol oynadıkları anlaşılmaktadır. Kültigin kitabesinin doğu tarafında Tölesler ve Tarduşların tanzim edildiği (ID 14 nolu satırda) anlatılmaktadır. Yine Bilge Kağan yazıtında cenup tarafında oturma düzeni içinde Tarduş Şadapıt beyleri ile Töleslerde (II C.14 nolu satırda) zikredilmektedir".^[482] I. Göktürk Kağanlığı döneminde, 603 yılında Tan-hu Buga Han'a (Kara Çurin Türk'e) Ti-ele kabilelerinin isyan ettikleri anlatılmaktadır.^[483] M.S. 630 ve 647'li yıllarda Göktürk Devleti (doğu kanadında) içinde varlık gösterdikleri daha sonrada ise Sır Tarduşların Tang sülalesi tarafından ortadan kaldırması ile askerî güçlerinin azaldığı anlaşılmaktadır. Bu boy birliğinin adı sonraki asırlarda diğer boylarla beraber geçmekte ve özellikle Altay sahasında görülmektedir. Sülale tarihlerinde (Beş Sülale dönemi) Tölesler, "Tang imparatoru T'ai-tsung'un zamanında (M.S. 627-650) Batı Türklerinin en büyükleri, en kuvvetlileri olan bu boy birliği Yen-t'o ve A shih-na kabilelerinden oluşurlardı. T'ung-lo, P'u-ku ve Pa-ye-ku gibi ona yaklaşan diğer kabilelerden meydana gelirlerdi. ama bunlar diğer kabilelere oranla daha büyük idi" diye zikredilmektedir.^[484] Ayrıca Töleslerin Çin ve diğer Türk boyları ile ittifak kurması I. Göktürk Devleti'nin batıya olan seferlerini azaltmıştır ve uzun süre doğudaki isyan hareketleriyle uğraşmıştır. Uygur tarihi sahasında otorite olarak kabul edilen Ö. İzgi, Wang Yen-Te'nin verdiği bilgilere dayanarak "Bu-gu, Tongra, Bayırku, Ediz ve Uygur boyları arasına sonradan katılan Karluk, Basmıl ve Türgeş gibi büyük Türk kabilelerinin de Töles birliği içinde yer aldığını ifade etmektedir".^[485] "Kazaklar arasında Şek-lik birliğinin bir kolu, Töles adıyla adlandırılmaktadır".^[486] Tölesler, Yedisu ve Güneydoğu Kazakistan'daki Türk tayfaları ile etnik birlik oluşturan Karluklarla (VIII.-X. asırlar) ve Karahanlı boylarıyla (X.-XII. asırlar), Güneybatı, Batı ve Orta Kazakistan topraklarına yerleşen Kimekler ve Kıpçaklarla birlikte Türk boy birliği içinde yer almıştır. Bu birlik içinde Uysun, Kanglı, Dulat (Dulu), Kıpçak, Karluk, Yağma ve Oğuz (genel adı altında yer alan) gibi boylarla beraber Tele

boyları da vardır. Bugün Altay bölgesinde yaşayan Türk kökenli Teleutlarla, Tele ^{487} veya (Tölengit) ^{488} gruplarının isim benzerlikle ri dışında bir bağlarının olup olmadığı tam olarak ortaya konulamamıştır. Fakat W. Eberhard, (V-IX. asırlarda) Telengutları tamamen Türk boyları arasına dahil etmektedir. Bu konu üzerinde Aristov'dan sonra ayrıntılı araştırma yapan G. E. Grumm-Grjimaýlo'nun eserinde Tele etnik birliği bütün yönleriyle ele alınmıştır. S. M. Abramzon ise Tööles adının “Tele-Dööles” okunuşuyla bir benzerliğe sahip olabileceğini ve bu boyun Altay kavimleriyle yakın etnik ilişkilere sahip olduğunu açıklamaktadır”. ^{489}

W. Eberhard, Töles boylarının V asırlarda İç Moğolistan'ın muhtelif yerlerinde ve Şimal Çin'in çeşitli bölgelerinde olduğunu açıklamaktadır. Bu konu hakkında ayrıntılı araştırmalar yapan A. Taşagıl, onları oturdukları yerlere göre beş bölgeye ayırmıştır. “Tola nehri çevresi, Hami, Karaşar, Tanrı Dağlarının kuzeyi, Altay Dağlarının güneybatı yamaçları; Semerkand'ın kuzey tarafları; Hazar Deni-zi'nin doğusu ve Bizans'ın doğu taraflarında...” meskun olduklarını belirtmektedir. ^{490} Dööleslerin tarihî kayıtlarda eski dönemlerden beri Kanglı ve sonradan Kıpçak boylarıyla ilişkilerinin olduğu bilinmektedir. “Uygur boyları arasında Tele gruplarının görüldüğü ve önemli bir yere sahip olduğu kaynaklarda sarihdir”. ^{491} 40 ile 50 boydan oluşan ve federatif yapıya sahip bulunan Tele grupları sonradan dağılınca Dokuz-Oğuzların arasına dahil olacaklardır. ^{492} Moğolların Gizli Tarihi'nde ve Mecmua't Tevârih'te Döölös adı yer almaktadır. Bu boyun içindeki uruulardan hareketle de etnik yakınlıklar tespit edilebilir. Örneğin: “Kereyit, Dööles boyunun içinde yer alan bir boydur. Etnonimin paralelleri Türk-Moğol ellerinde yaygın olarak görülmektedir. Etnonim Moğollarda Kerey, Karakalpklarda, Kazaklarda Kerey, Kereyit, Türkmenlerde Gerey ve Başkırtlarda Kirey şeklinde görülmektedir”. ^{493} Dölösler (Teleu şeklindeki okunuşuyla) **Küçük Cüz** içinde Yedi boy birliğinde Kerderi, Kereyt, Tabın, Tama, Cagalbaylı ve Ramadan boyları arasında görülür. Ayrıntılı olarak Dö-löslerin, Kazaklar arasındaki ^{494} etnik adlandırılışları-kolları V Vostrov ve S. Mukanov'da Küçük Cüz içinde özel olarak incelenmiştir. Kırgızlar arasında **Döölös**ler, 36 farklı etnik adlandırışa sahip bir büyük boy olarak görülür. ^{495} Bu özelliği ile Kırgızlar arasında en eski boylardan biri olduğunu ortaya koymaktadır. Abramzon'un tespitlerine göre “Tölök şekliyle Çekir sayak, Bargı, Sayak ve Solto arasında da mevcuttur”. ^{496} Döölösler, Kırgızlar arasında **İçkilik** grubuna dahil olan boylar arasında da görülmektedir.

Döölös (Tele) gruplarının Kanglı birliği içinde Göktürk Devleti döneminden itibaren batıya doğru hareket ettiği, Kıpçak gruplarının bölgedeki etkisine binaen de Tanrı dağları sahasındaki askerî hareketliliğini artırdığı fark edilmektedir. “Kıpçak birliklerinin yayılma bölgeleri içinde Moğol askerî hareketleri öncesindeki Tele gruplarının da yer aldığı bilinmektedir”. ^{497} N. A. Aristov'un kayıtlarında Moğollara bağlı olan kavimler arasında Kırgızlar, Telesler ve Telen-gutlar zikredilmektedir. ^{498} Kırgızlar arasında sonradan Döölös adıyla görülen bu boyun Moğollar döneminde askerî baskılarla beraber Altaylar üzerinden Tanrı dağları bölgesine geldiği anlaşılmaktadır. Bundan sonraki boylarında geldiği yer olarak açıklanan Altay çok geniş bir sahayı içine alır. “Altay, Asya kıtasının büyük ve yüksek dağlarından biri olup 47 ve 35 şimal arzı ile 100 ve 126 tulî şarkî arasında vakidir. Uzunluğu 1500 km kadardır. Orhon, Selenga, Ob ve Yenisey ırmaklarının menbaları bu silsilede bulunur. Bu silsile bugünkü coğrafyalarda Moğolistan Altay'ı ve

Rus Altay'ı diye ikiye ay-rılır".^{499}Döölöslerin tarihî seyirlerinden Kırgızların arasına sonraki tarihlerde katılmaya başladıkları ve zamanla etnik yönden Kırgızlarla bütünleşen Türk kökenli^{500}eski kavimlerden oldukları görülmektedir. Dööles boyunun 92 Özbek boyunu içine alan boylar listesinde ve Vladimirtsov'un eserindeki boylar listesinde olmaması bu tezi bir ölçüde doğrulamaktadır.

DUULAT (DUKLAT, DOGLAT)

Dulat adı, Çin yıllıklarında "Nu-la=Nuo (lo) at şeklinde geçmektedir.^{501}Duulatlar önceleri Çin yıllıklarında M.Ö. II. asırda Usunların (Uysunlar-Wusunlar) birliği içinde görülmektedirler. Onlar, Usun tayfasını oluşturan boyların en büyüğüdür. Dulatlar (V Barthold'a göre Moğol dilinde bu söz "aksak" anlamına gelmektedir) birçok kaynakta Duulu, Duulug, Dalu, Dalug ve Doglat şeklinde zikredilir. Sinolog Yu. A. Zuev'in etimolojik tahlillerine göre Çin yıllıklarında "Duglat adı, Duhar, (Tohar kavmine) Togar-Toker şekilleriyle okunmaktadır. Sonradan bunların Duulat kabilesini oluşturdukları belirtilmektedir".^{502}Dulat boy adı, Moğolların Gizli Tarihi'nde, 92 Özbek boyunu içine alan boylar listesinde ve Vladimirtsov'da yer almamaktadır. Tarih-i Raşîdî'de ve Cemiu't Tevârih'te mevcuttur. Ce-miu't Tevârih'te (دوقلات) şeklinde geçmektedir.^{503}S. Amanjalov tarihî kaynaklarda bu boyun adının "Dulu" olarak yazıldığı halde sonraki döneme ait olan Fars kaynaklarında "Duğılar" veya "Dukulat" şeklinde değiştirildiğini belirtilmektedir".^{504}

Dulu boyu, V. Yüzyılda Yueban birliği ^{505} içine dahil olan boylar arasında yer almaktadır. Aristov'un açıklamalarına göre Dulat boyu, "Kanglı birliği içinde Dula ve Tulu adıyla V.-VII. Yüzyıllarda geçmektedir".^{506} Tarihçi L. N. Gumilyev'in çalışmalarında ise "Kazakistan'ın Orta kesimleri ve Yedisu bölgesi de bu sınırlara dahil edilmiştir. Batı Türk Kağanlığı döneminde on tayfanın beşi, Duluların yönetimi altın-dadır".^{507}Tanrı dağları bölgesindeki birçok yerde, Taldıkorgan, Güney-doğu Kazakistan, Almatı, Cambıl vilayetinde, Çin ve Kırgızistan topraklarında Dulatların boy damgaları görülmektedir.

N. Katanov'un açıklamalarına göre "VI.-VIII. Yüzyıllar arasında Dulatlar, Tarbagatay ve Güney Moğolistan topraklarında iskân edil-mişlerdir".^{508}Moğol dönemine kadar Karluk, Türgeş ve Kitan boylarına yakın bölgelerde meskûndurlar. Daha sonra ise Karahanlı Devleti'ne tabi olan boylarla X.-XII. Yüzyıllar arasında bir arada yaşamışlardır. Bu boyun Moğol kökenli olan boylar arasında yer aldığı ve Moğolların en büyük boylarından biri olduğu görüşü de mevcuttur. Muhammed Haydar Dulâtî'nin ifadelerinden anlaşıldığı üzere Duulatlar, XIII. Yüzyılda göç ederek Çağatay ulusunun birliği içine sızmaya başlamışlardır.^{509}Dulatlar dönemin önemli askerî mücadelelerinde taraf oldukları için Timur tarafından ağır şekilde cezalandırılmışlardır. Özellikle Toktamışla olan mücadelelerinde kesin bir sadakatle yok olma pahasına Timur'un karşısında yer almaları Timur'a onları yok etmekten başka bir seçenek bırakmamıştır. A. Z. V Togan'ın tespitlerine göre Doğu Türkistan'da hakim Moğol oymaklarından Duğlat, Barlas, Çuras gibi boylar, keza Harezm ve Altınor-da taraflarına gelip yerleşen Kıyat, Mangıt, Kongrat Kineges, Nüküz vesaire uruğlarla XIV. asırda kamilen Türkçe konuşmaya başlamışlardır".^{510}Asıl büyük grupları Yedisu ve Doğu Türkistan'da yerleşmişlerdir. XVI.-XVII. Yüzyılda İli nehri, Çuy, Talas ve Kelesa arasında görülmektedirler.

“Duulat emirlerinin Moğolistan ülkesinde askerî-siyasî yönden güçlü oldukları ve birçok dönemde devlet yönetiminde önemli görevler üstlendikleri bilinmektedir”.^[511]

M. S. Mukanov’un G. Volkonskiy’e dayanarak verdiği haberlere göre, Duulat boyu, Kıtay ile sınır olan Kulca, Kaşgar, Kukon bölgesinde, Cungarya topraklarında^[512] Talas, Angren, Şırşık nehirleri boyunda ve Şıngıs-Şagan dağlarında göç ederek yaşamaktadırlar.^[513] “İssık Köl’ün güney taraflarına doğru Yedisu’yun bir bölümünde, Fergana’dan Kuça ve Çerçen’e kadar Çin Türkistanı’nın eyaletleri ile birlikte Türkleştirmiş olan Moğol boyu Dulat, Manglay-Sube’nin eyaletleri içinde bulunan yerlerde görülmektedir (bu ad, hâlâ Kazakların Dulat boyunda adını muhafaza etmektedir)”.^[514] Kırgızlarda ve Kazaklarda Dulat boyu içinde görülen kollardan biride Buydaş’tır. Buydaş boyu, Ulu Cüz içinde Botbay boyundan çıkan atanın adıdır. Botbay boyunun şeceresinde Buydaş girme olarak adlandırılmaktadır. Duulat içerisine ne zaman girdiği belli değildir. Buydaş’ın sadece Dulat’a katılmadığı, Kırgızlar arasında diğer boyların da içinde yer aldığı bilinmektedir.^[515] Kazaklar arasında Dulatlar en güçlü boylardan biri şeklinde kabul edilmektedir. İncelemeler sonucunda 13 etnik adlandırılışın olduğu anlaşılmaktadır.^[516] Duulatlara, Duulat boy adıyla Kırgızlar arasında rastlanılamamıştır^[517] fakat 24 farklı etnik adlandırılış ve kol adı olarak varlığı tespit edilebilmiştir. Bu da Duulat boyunun Kırgızlar arasına **Kuşçu (Sol Kanat)** boyunda Min-Du-lat ve **Sayak (Sağ Kanat)** boyunda Kay-Dulat adıyla sinmiş ve zamanla kollar olarak kalmış olabileceğini göstermektedir. Kay-Dulat-ların Oğuz-Moğol etnik birleşimi olabileceği adının oluşumundan da anlaşılabilmektedir. Yine aynı şekilde Dulatın kollarının Kırgızlar arasında çok sayıda bağlantısının olduğu tespit edilmektedir. İ. Mol-dobayev’in tetkiklerine göre “Canış’ın Çekir sayak içinde Cantay’ın Sarıbağış içinde Hudaykul’un Solto ve Çekir sayak içinde, Akılbek’in Sayak içinde, Bekbolat’ın Cetigen içinde, Temir’in Adigene, Basız ve Bugu içinde, Kara-Karalar şekliyle Adigene birliği içinde yer aldığı görülür”.^[518]

V. Barthold’un açıklamalarına göre Dulatlar, XIII. Yüzyıldan itibaren yavaş yavaş Moğolistan topraklarını terk etmeye başlamışlardır. Bu açıklamanın yanı sıra diğer kaynaklar, Dulatın erken dönemlerden beri Yedisu ve (sonradan Kazak topraklarını içine alacak olan sahada) Sir-Deryâ bölgesinde varlık göstermeye başladığını ortaya koymaktadır. Dulatlar özellikle Moğollar döneminde geniş coğrafyalara yayılmış ve birçok (Karakalpak, Özbek ve Türkmen)^[519] Türk halkı arasında yerini almıştır. Dulat, eski bir boy olmasına rağmen tarihî seyir içerisinde özellikle Moğol askerî hareketleri sırasında varlık göstermiş ve bu şekilde adını duyurmuştur. XVII.-XVIII. Yüzyıllarda Dulatlar, Taşkent ve Türkistan bölgesinde mevcudiyetlerini sürdürmüşlerdir. Muhammed Haydar Dulâtî’nin açıklamalarına göre, “Moğollar arasında güçlü olduğu için bu boy itibar sahibi olmuş, Moğolistan ve Kaşgar’daki askerî mücadelelerde adlarını du-yurmuşlardır”.^[520] Dulatların, ^[521] Kırgız ve Kazak boylarıyla kaynaşma dönemi ağırlıklı olarak Moğolistan dönemidir. Kazaklar arasında **Ulu Cüz** içinde yer alan bu boy, Kırgızlar arasına belirgin bir şekilde yerleşmiş ve günümüzde büyük Kırgız boyları arasında kalarak varlığını muhafaza etmiştir.

KANGLI (BEKÇİK)

Kang kelimesi Çin yıllıklarında sadece “çukur-derin gözlü, yük-sek-çıkıntılı burunlu, tüccar olan

Sogdlular anlamında kullanılmıştır.^{522}Eski Çin kaynaklarında Kang Devleti hakkındaki kayıtlar M.Ö. III. ve II. asra tarihlenmektedir. S. G. Klyaçtornıy, Kanglı kelimesini Raşideddin ve Ebulgazi Bahadır Han'a dayandırarak "araba-lı"^{523} anlamında kullanırken, S. P Tolstov "nehir-derya" anlamı üzerinde durmaktadır.^{524}S. G. Klyaçtornıy'e göre "Kanglı etnoniminin ortaya çıkışı, Sir-Deryâ ve Aral boyunda yaşayan eski Peçenek-Oğuz boylarının bu bölgeleri ele geçirmesi ile ilgili olsa gerektir".^{525}L. N. Gumilyev'e göre ise İslamiyet'i kabul edenler Harzemşahların himayesine girip "Kanglı" adını almışlardır.^{526}

K. Ş. Şahniyazov'un^{527} düşüncesine göre: "Kang Devleti salnâ-melerdeki kayıtlardan çok daha önce kurulmuştur. Kang Devleti, İskender'in Orta Asya'yı ele geçirmesinden sonra^{528} Yunan-Makedon-lardan meydana gelen Selevkos sülalesi (M.Ö. 312-250) döneminde vukû bulan mücadeleler sırasında kurulmuştur".^{529}Kanglılar varlıklarını uzun süre devam ettirmiş ve Merkezî Asya'daki askerî mücadelelere çok güçlü bir şekilde katılmışlardır.^{530}Kanglıların güçlerini en iyi muhafaza ettikleri dönemler M.Ö. III. asırdan M.S. II.-V asra kadardır. "Kangyu, Davan'ın (Fergana'nın) kuzey-batısında ya-kalaşık olarak 2000 li mesafededir. Bunların 20.000 askeri vardır, Yüceçilere benzeyen göçebe bir halktır. Kangyu, Davan ile sınır komşusudur, zayıf olduğu için daha fazla güce sahip bulunan güneydeki Yüceçilerin ve doğudaki Hunların hakimiyetini tanımışlardır".^{531}Hun kağanı Chih chih (Çiçi) döneminde Kanglılar ile ittifak kurularak Dinlinglere karşı saldırılar düzenlenmiştir. Fakat kız vererek tesis edilmek istenilen akrabalık bağıyla beklenen askerî ittifak uzun süre devam ettirilememiştir. M:S: V Yüzyılda Çin'e Kanglıların elçilik heyetleri gönderdikleri bilinmektedir. Bu tarihlerden sonra Göktürk federasyonu içinde ve diğer Türk grupları arasında boy birliği olarak varlıklarını korumuşlardır. Tinglingler (Kao-ch'eler-Tölesler) aynı etnik gruba dahil olarak kabul edilmektedirler. Bunlar "Ötü-ken'den Aral gölüne kadar uzanan bölgede yayılmışlardır. M.S. V asırda Kao-ch'e, VI. asrın ortasından itibaren de (552) Töles (Tölös-Tölis) adını almışlardır".^{532}S. G. Klyaçtornıy'in incelemelerine göre, VIII. Yüzyılın başlarında Türk runik yazılarında görülen Kangu-Tarban^{533} bölgesinin Otrar şehri olması mümkündür. Bu şehir, o dönemde Kanglıların önemli merkezlerinden biri olarak kabul edilmektedir.

IX. ve X. Yüzyıllarda Kanglıların, Kıpçak boylarına bağlı olarak yaşadıkları bilinmektedir. Bu dönemde de Kanglılar, Kıpçaklar arasında önemli etnik birlik olma özelliklerini korumuşlardır. "X. Yüzyıldaki kuraklık sırasında en çok zarar gören bölge Orta Kazakistan'ın aşırı çorak kısımları oldu ve bölgenin büyük bir kısmı çöl-leşti. Kangarlar (Kanglılar) ülkelerini terk etmek zorunda kaldılar... Diğer bir kısmı ise 889'da Karadeniz civarına doğru hareketlenerek bağımsızlıklarını uzun süre korudular...".^{534}XII. asrın ikinci yarısından itibaren güç kaybetmeye başlayan Kıpçakların yönetimi elden çıkarmaları üzerine yeni arayışlara yönelen Kanglılar, Harzemşahların hizmetine girmeye başlamışlardır. "Kanglı hanları, Moğollardan önce 1160 ve 1190 yıllarında Çin'in King sülalesi imparatorlarına elçilik heyetleri göndererek siyasî mevcudiyetlerini göstermiş-lerdir"^{535}.Deşt-i Kıpçak'ın Kazakistan kısmındaki kabilelerin yapısı, XII. Yüzyılda değişmeye başlamış ve Kıpçak kabile birliği içinde yer almıştır. Bu durum sonraki dönemlerde etnik olarak daha geniş coğrafi alanlarda iyice pekişmiştir. XIII. Yüzyılın ortalarında Kanglı topraklarını geçen Plano Karpini ve Rubruk, "onların yaşadıkları yerleri Yayık (Ural) nehri ve Sir-Deryâ'nın aşağı kesimleri şeklinde

tarif etmektedir".^{536} Raşideddin'in kayıtlarında () şeklinde geçen bu boy, "Telegu-Kanklı isimleriyle bilinmekte ve bir Türk kavmi olarak tanınmaktadır. Kanklıların doğuda İrtiş-Müren arasında yaşadıkları, bu yerlerinde Kırgızlar ve Naymanlara yakın olduğu zikre-dilmektedir".^{537} F. Sümer'in ifadelerine göre 1220'den birkaç yıl önce Almalık (Almalığ) şehrinin hakimi bir Kanklı (Ozar-Bozar) reisidir.^{538} B. E. Kömekov'un Yuan-şi'ye dayanarak verdiği bilgilere göre "Kanklıların Kereyitlerle siyasî bağlarının bulunduğu açık bir şekilde ortadadır".^{539} Moğollar, Kanklıların askerî güçlerinden çekindiklerinden yağma hareketlerini engellemek için düzenledikleri seferlerde büyük katliamlar yapmışlardır. "1245 yılında Cengiz Han'ın Rükneddin Kert'e gönderdiği fermanda Kanklılara yapılan katliamlar ayrıntılı olarak anlatılmaktadır".^{540} Moğolistan döneminde bu boyun adı kaynaklarda açıkça görülmeye başlamıştır. Zikredilen boy, Kanklı adının yanı sıra Moğolistan döneminde Bekçik olarak da bilinmektedir. Fakat çeşitli araştırmalarda "Bekçik boyunun başka bir boy olduğu ortaya konulmaktadır".^{541} Toğluk Timur döneminde Maverâünnehir'e gönderilen Kanklıların başında Bekçik adlı bir beğin bulunduğu bilinmektedir.^{542} Bu ada izafeten Bekçik adı, Kanklı adı yerine kullanılmış veya bir unvan şeklinde telâkki edilmiş olabilir. Ayrıca, Kanklı boyu ve reislerinin Ak Orda (Sayın Han) Sülalesi içinde vukû bulan taht mücadeleleri sırasında özellikle Berdibek Han'ın tahta geçmesinde (1357-60) önemli derecede aktif rol oynadıkları unutulmamalıdır. Emir Timur'un seferleri sırasında XIV Yüzyılın sonlarında Kanklıların Altınorda içinde Cuci ulusunun bir bölümünü oluşturduğu ve Sir-Deryâ ile Talas nehirleri arasındaki bölgede yaşadıkları bilinmektedir. Ya. Biçurin'in eserinde de "Kanklı adı, Kazaklarla bir arada geçmektedir".^{543}

V. İ. Yudin'in kayıtlarında "1428 yılında Kanklıların, Vays (Üveys) Han öldükten sonra Esen Boğa'dan ayrılarak Issık Köl'deki Koysu'ya gelerek yerleştikleri, buradan Sayram ve Türkistan'a saldırılar düzenledikleri görülür".^{544} XVII. asrın başında Taşkent bölgesinde yaşayan Kanklılar ile Kataganlar (bağımsız olarak) Kırgız hanı Tursun'un yönetimi altındadırlar.^{545} M. Tınışpayev'in açıklamalarından anlaşıldığı kadarıyla Kanklılar, Kırgız halkının etnik oluşumunda da önemli bir yere sahip olmuşlardır.

Kırgız şecere geleneğine bağlı olarak E. Törökhan uulu, Kanklı boyunu Kırgızlar arasında çok sayıda boya bölmektedir. Ona göre "Kanklı boyu: Karakandı, Sarıkandı, Karanay, Alaşan, Çok aka, Oroktamga, Üçoktamga, Umankandı, Türkmön, Uygurbulga, Şaran, Gaba, Kubat, Akkolu, Tursun, Rısmat, Aktaşsolı, Bayçakaşka, Mo-robko, Ustakoçkor, Aldayır, Batay, Molotaş, Aldaş, Kalmak, Kalcıyar, Kudaymende, Kudayberdi, Totukuş, Börü, İçkilik ve Totomat adındaki boylara bölünmektedir".^{546} Verilen uruu (kol) adları dikkatle incelendiğinde **Sarıkanlı** ile **Karakanlı**'nın her iki halk arasında aynı adla var olduğu görülür. Kanlı boyu, Kırgızların İçkilik olarak kabul edilen ana kolu içinde yer almaktadır. Ayrıca Kırgızlar içinde To-guzbay koluyla ^{547} Saru ve Bugu boyu içinde de mevcuttur.^{548} Ya. R. Vinnikov'un makalesinde Saru içinde Camanbay'dan Tuat ondan Ay-tamga ondan da Çuke kol olarak gelmektedir. Çuke'nin kolu Kandı ve Botakul'dur.^{549} Kazaklar arasında Kanlı boy şeklinde Ulu Cüz'de 2 kez geçmektedir. Bu boy, Moğolların Gizli Tarihi'nde ve 92 Özbek boyunu içine alan boylar listesinde yer almaktadır.

Kanklıların önceden (M.Ö. III. Yüzyıldan M.S. XIII. Yüzyıla kadar) İrtiş-Müren nehirlerinin

bulunduğu bölgelerde yaşadıkları, zamanla askerî güçlerini kaybederek batıya doğru hareket ettikleri görülmektedir. Daha sonraki dönemlerde ise Kanglıların Asya'da görülen en büyük boy federasyonuna sahip bulundukları ve Karakitayla-rın Yedisu bölgesine girdikleri dönemde Balasagun bölgesinde Türk kökenli boylarla (Karluklarla) yaşadıkları anlaşılmaktadır. Bu tarihlerden sonra Sir-Deryâ ve Talas nehirleri bölgesinin yanı sıra Issık Köl'e kadar yerleştikleri bilinmektedir. Kanglılar, Çuy bölgesine yakın yerlerde yaşadıkları^[550] süre içinde Kıpçak federasyonunda önemli bir yere sahip olmuş ve sonradan Kazak boylarıyla karışıp kaynaşmışlardır. Bu boy, askerî gücünü kaybettikten sonra (Kıpçak birliğinin dağılmasıyla beraber) tekrar tarih sahnesinde ağırlıklı olarak Moğolistan döneminde görülür. Moğol kabileleri ile aynı askerî çevreyi paylaşan Kanglıların zamanla Deşt-i Kıpçak sahasından ayrılarak bugünkü Yedisu topraklarını içine alan bölgede yerleştiği anlaşılmaktadır. Gerek dil hususiyetleri gerekse kaynakların verdikleri diğer bilgiler Kanglıların etnik olarak Türk olduklarını şüphesiz doğrulamaktadır.^[551]Sadece bazı göç dönemleri sırasında sosyal yapıları içine bölgedeki diğer boyları almış olmaları söz konusu olabilir. Bunlarda yerleşik unsurları teşkil ettikleri için Kanglıların bölgedeki önemli olan diğer bağlantılarını sağlamışlardır. Moğolistan'ın parçalanmasıyla beraber bu bölgede Kırgızların Kazaklarla oluşturdukları askerî-siyasî ittifaklara katılmışlardır. Moğol tahakkümünden kurtulan her iki halkın arasına yerleşip etnik yönden karışıp kaynaşarak Kırgızların ve Kazakların sosyal yapısında önemli rol oynamışlardır. Bilindiği gibi Kanglılar gerek askerî güçleri gerekse nüfusları itibariyle belirli bir potansiyele sahip bulunmaları sebebiyle Kazakların **Ulu Cüz**'ünün içinde yer alan büyük boylardan biri olarak günümüze kadar ulaşmışlardır. Aynı şekilde Kırgızlar arasında **İçkilik** grubunun en önemli boylarından biri olarak varlıklarını halen daha sürdürmektedirler.

KIPÇAK

Eski Çin yıllıklarında Kıpçaklar, “Kyueşe ve Tszyueşe” şeklinde isimlendirilmiştir.^[552]S. G. Klyastorniy, Kıpçak (^{JLmi}) adının yukarıdaki okunuş şeklini reddetmekte ve transkripsiyonunun bu şekilde olamayacağını vurgulamaktadır. Onlar, İrtiş boyunda, Tarım ve Halbin dağları bölgesinde yerleşmişlerdir. Arap, Fars, Moğol ve Türk dillerindeki kaynaklarda “Kıpşak, Kifşak, Kıpçak” gibi isimlerle adlandırılmışlardır. Batı Avrupa kaynaklarında ise, “Koman, Kuman” şeklinde, Rus kaynaklarında “polovtsı” olarak,^[553]Macarlar ise Kıp-çakları “Kun” adıyla ifade etmişlerdir.^[554]Tengrikut Mete yönetimi ele geçirip babasının yerine tahta oturduktan sonra “Tung-hu”ları mağlup edip daha sonra Sogdluları batıya sürüp Sayan Tinglingleri-ni ve Kıpçakları itaat altına almıştır”.^[555]Kıpçakların varlığının bu şekilde çok daha eski dönemlere ulaştığı görülür. Kıpçakları, Kang-lılar şeklinde kabul edip Batı Göktürklerin içinde yer almış olan bir kütle gibi gören akademisyenler de vardır.^[556]Bilindiği gibi G. Grjimaýlo, Kıpçakların kökenini Dinglinglere bağlamaktadır. Tarihi seyir içinde federatif teşekkül şeklinde oluşumunu sürdüren bazı boylar çeşitli dönemlerde askerî-siyasî etkinlikleri ile ön plana çıkmaktadır. Bu sebeplere binaen bazen bir boy adı, gücü ve etkisi ile federatif yapı içinde otorite tesis ederek etnopolitonim şeklinde kendi adını diğer boylara kabul ettirebilmektedir. Fakat aradan geçen zaman ve askerî mücadeleler hiçbir zaman bu boyu aynı şekilde imkanlar tanımayacak, bir süre sonra yıpranacak ve diğer boylar güçlenerek yönetimi ele geçirmeyi başaracaklardır. Zikredilen sebeplere binaen bazı dönemlerde Türk tarihi

sürekli olarak bu türden boylar mücadelesinin yaşandığı bir arena görünümü arz etmektedir. “Uygur kağanı Bayan Çor’un hizmetine adanan ve VIII. Yüzyılın ortalarına tarihlenen oyma taş yazılarında dördüncü satırda aşağıdaki sözler yazılmaktadır: “Türk-Kıpçakların bizim üzerimizde 50 yıl beylik sürdürdükleri dönemde...”^{557}

S. G. Klyastorniy seyyahların açıklamalarına dayalı olarak “Kıpçakların Kimeklerle beraber VIII. ve X. asırlarda Altay, İrtiş, Doğu Kazakistan, Ural ve Merkezî Kazakistan coğrafyasında yaşadıklarını belirtmektedir”.^{558} Kıpçaklar, “Kuzey Türklerinden idiler. Kuzeybatı Sibirya’da İrtiş ile Ural ırmakları arasında yaşayan Türkler, geniş olarak “Kıpçak” adını kullanmışlardır”.^{559} IX. ve XI. asırlar arasında Kıpçakların güçlü bir birlik oluşturmada önce Kimeklerle birlikte hareket ettikleri bilinmektedir.^{560} Kıpçakların XI. Yüzyılın ortalarında Harezm ile komşu oldukları, yani İslam ülkeleri ile temasa geldikleri bilinmektedir. Fakat esas kitlenin İrtiş nehrinin batısına doğru kaydığı anlaşılmaktadır; Mahmut Kaşgarî zamanında Kıpçak-Ye(i)meklerin (Kimeklerin) doğu-güney sınırı Talas nehrine dayanıyordu. Bu kavim, Türk kavimleri arasında işgal ettikleri sahanın genişliği itibarıyla en büyüğü idi”.^{561} Kaşgarlı Mahmut tarafından Türk boyu olarak kabul edilen Kıpçaklar,^{562} daha sonra Kazak halkının etnik yapısının şekilleniş döneminde bütün boyların içine sirayet etmiştir. Onlar: Karakıpçak, Kıtaykıpçak, Kulankıpçak ve Torı-kıpçaktır. Kıpçaklar yerli halk olarak hayatlarını eski ve orta asırlarda Kazakistan’ın orta kesimindeki topraklarda sürdürmüşlerdir. “XI. Yüzyılın ikinci çeyreğinde Kıpçakların askerî-sosyal yapısı içinde yer alan ak süyeklerini (yönetici aile mensupları) Oğuz yabguları, Sir-Deryâ’nın aşağı ve orta taraflarından, Aral’ın ve Hazar’ın etrafındaki bozkırlara sürdüler. Mangışlak’a ve yakın sahaya yerleşen Kıpçaklar, Harezm’in kuzey sınırlarına yakın bölgelere girmeye başladılar”.^{563} XII. Yüzyılın ortalarından itibaren yavaş yavaş güç kaybetmeye başlayan Kıpçaklara bir darbe de federatif yapıyı tekrar tesis etmeyi başaran Kanglılar vurmuştur. Ayrıca Harezmşahlarla kan bağı tesis ederek Kıpçaklara zarar vermiş, XIII. Yüzyılın başlarında önemli bir güç haline gelmeye başlamışlardır. Onlar, XI.-XIII. Yüzyılda sadece Kıpçak birliğinde değil, Altınorda’nın bazı bölgelerinde, XIV Yüzyılda Orda Ecen ve Şeybânî uluslarını oluşturan Ak Orda birliklerinde de yer almışlardır. Kaynaklarda Göçmen-Özbek memleketi adıyla bilinen Ebulhayr Hanlığı’nın tayfaları arasında da Kıpçaklar vardır.^{564}

Rubruk şöyle yazmaktadır: “Eskiden bu yerlerde Kanglı diye adlandırılan Kumanlar (Kıpçaklar) yaşamaktadır”.^{565} Seyyahların dışında dönemin en önemli kaynaklarından biri olarak kabul edilen Camiü’t Tevârih’te Kıpçaklar şu iki nesilden Taydju ve Holaday’dan yayılmıştır denilmektedir. “Başka bir yerde Gazan, İşek-Tuglu ve Ayna bik’in Kıpçaklardan akrabaları vardır diye geçmektedir.^{566} Moğolların Gizli Tarihi’nde (diğer adıyla Altan Tobçi’de) “Sübetey Ba-hadır’ın 11 yabancı halka karşı (Kanglı, Kıpçak, Orosat, Sangut, Asut, Hasut, Serkesut, Başmir (Başkir), Bular, Kerel) saldırıya geçtiği açıklanmaktadır”.^{567} Tarih-i Cihân Güşâ’da Kıpçaklar, Cengiz Han’a daha tam olarak boyun eğmemiş kabileler arasında Keler ve Başkırtlarla birlikte zikredilmektedir.^{568}

Tarih-i Raşîdî’de Kıpçaklar bir kaç yerde geçmektedir. Emir Timur’un seferleri sırasında öncü olarak Timur Hoca Oğlan’ın, birinci safada ise Emir Sarı Buga ile beraber Kıpçakların yerleştirildiği açıklanmaktadır. Yine başka bir yerde “Calayır ve Kıpçak boylarının toplanarak Semerkand şehrine doğru harekete geçtikleri ve şehri kuşattıkları anlatılmaktadır”.^{569} Farisî kaynaklarında görülen ve

diğer kaynaklarda rastlanmayan bilgilere göre Moğollarla Kıpçakların Rusya, Polonya ve Macaristan topraklarında şiddetli mücadeleleri olmuştur. Yine aynı kaynakta Ögeday Han'ın Mengü Kağan, Batu ve diğer hanları Bulgar, Asov, Rus ve Kıpçak topraklarını elde etmek için gönderdiği ve bu halkların bazılarının kılıçtan geçirildiği görülür. Bu saldırılar sırasında “Kıpçak beylerinden Baçman'ın diğer beylerle kaçarak kurtulduğu, bozkırda bir kurt gibi kaçak ve vatansız olarak yaşadıkları anlatılmaktadır”.^{570} Aynı bilgiler, Tarih-i Cihan Güşa'da da mevcuttur. ^{571}92 Özbek boyunu içine alan boylar listesinde ve Vladimirtsov'da Kıpçak şekliyle vardır. Fakat Vladimirtsov diğer kavimlerde de olduğu gibi Kıpçakları Moğol kavimleriyle karıştırmıştır. Birçok Türk kökenli boy Moğol nesilli olarak gösterilmiştir.

Arapça yazılmış olan tarihî kaynaklardan ed-Dımaşkî'nin eserinde Kıpçak boyunun büyük ve küçük kolları açıklanmaktadır. “Büyüklerine Bargı, Toksaba, Yetioba, Barat, İlbars (İlbörü), Burcoğlu, Mankuroğlu, Yemektı Koşot, küçüklerine Tag, Başkırt, Kuman-ku, Buzanku, Bacna, Karabörklü, Uz ve Şortandı girmektedir”.^{572} Tanınan Fransız sinolog-oryantalist P Pelliot'un düşüncesine göre Yuliboli'nin adının “İlbarı” adlı Kıpçak boyunun adından çıkmış olması mümkündür. ^{573} T. İ. Sultanov, “Orta Cüz Kıpçaklarını: Toray-gır-Kıpçak, Kökburin-Kıpçak, Tuyuçka-Kıpçak, Kıtıbek-Kıpçak, Bultun-Kıpçak, Karabalık-Kıpçak, Tanabuga-Kıpçak, Kundelen-Kıpçak ve Uzun-Kıpçak şeklinde sıralamaktadır”.^{574} Altınorda döneminde (parçalanma etabında Kök Orda ve Ak Orda içinde de) Kıpçakların oldukça önemli bir role sahip olduğunu S. A. Pletneyeva açık bir şekilde ortaya koymaktadır. ^{575} Kaynakların verdiği bilgilere göre Emir Timur döneminden itibaren görülen boylardan biri de Kıpçakların birliği içinde yer alan Kurlagut (Kurlaut) boyudur. Bu boy, her iki halkta (Kırgızlar-Kazaklar) mevcuttur. ^{576} K. Petrov'un ifadelerine göre “Timur'un Moğolistan toprakları üzerinde düzenlediği seferler sırasında Kıpçaklar, Kırgızların arasında belirgin bir şekilde görülmektedir”.^{577}

Kazakların şecere kaynaklarına göre Kazak Orta Cüz'ünü oluşturan altı büyük tayfanın birinin adı Kıpçak'tır. Kıpçakların diğer Türk dilli milletlerin sosyal yapılarını şekillendirdiği de bir gerçek-tir. ^{578} Örneğin Kırgızlar arasında günümüze kadar “Kırgız-Kıpçak” adı geleneksel olarak kullanılmaktadır. Kazak birliği içinde Kıpçak-ların azalmasının sebebi her türlü halkın arasına katılarak erimelerinden kaynaklanmaktadır. Kıpçaklar birçok kaynakta en kalabalık Türk grubu olarak nitelendirilmektedir. ^{579} Bunların birçoğu Nogay ve Özbek boyları arasına katılmıştır. ^{580} Kıpçaklar sadece Kazaklarla Kırgızları etnik yönden değil dil yönüyle de etkilemiş ve her iki “dilini geliştirmişlerdir”. ^{581} Kırgızlar arasında Kıpçaklar şu boylara bölünmektedirler: “Sak Kıpçaklar; Toru aygır, Taz, Kod comşukur, Cartıbaş, Cerden, Karmış, Camanan, Omonok, Altıke. Sart Kıpçaklar; Yaşık, Ulmas, Bugaç, Dcaydak, Kugay, İlyatan, Ogin, Kuçdcarak, Kumuşay, Tikan, Sarı Kıpçak, Toz, Kizilmuş, Turtaylık ve diğerleridir”.^{582}

S. M. Abramzon, Kırgız boyları arasında Kıpçakların hangi kollara dağıldığını, hangi boyun Özbek hangisinin Kazak etnik birliği içinde yer aldığını araştırmalarında bütün ayrıntılarıyla vermiştir. Abramzon, Kırgızlar arasında Kıpçakların 8 etnik adlandırılışını ve diğer boylar arasında hangi etnik grupların yer aldığını belirtmiş-tir. ^{583} Kazaklar arasında da Kıpçakların Orta Cüz'de 8

etnik grubu vardır. Bunların arasında isim benzerlikleri görülür. “Kırgızlar ile Orta Cüz Kazaklarındaki kolları arasında bu boyun Toru aygır adıyla adlandırılan gruplarının var olması dikkat çekmektedir”.^[584] Toru aygır boyu, Kazaklarda Torı şekliyle görülür. Kırgızlar arasında görülen Toru aygır adının “aygır” adı düşmüş ve kullanılmamıştır. Kırgız sancıra geleneğinde de Kıpçaklar hakkında malumât çoktur ve Kıpçak boyları ayrıntılı olarak verilmiştir. E. Törekanoğlu’nun şeceresine göre, Kıpçaklar bağımsız bir halk olup üç gruba bölünmekteydiler. Kazaklar arasında “Kara Kıpçak” ve Özbekler de “Sarı-Kıp-çak” şeklinde isimlendirilmektedirler. Bu Kıpçaklar halk içinde bilinen boylardan birincisidir. İkincisinde ise dağa yakın bölgelerde duranların “Kırgız-Kıpçak”, su kenarlarında yaşayanların “Sart-Kıpçak, çölde yaşayanların “Kazak-Kıpçaklar” diye isimlendirildiği söylen-mektedir.^[585] Kıpçaklar bilindiği üzere sonradan Kırgız boyları arasına giren gruba dahil edilmiş ve şecere geleneğine göre girme olarak **İçkilik** koluna katılmışlardır.

Kıpçaklar, İkinci Göktürk Kağanlığı ve Uygur Devleti döneminden beri tarihî kayıtlarda adlarını güçlü bir şekilde duyurmaya baş lamışlardır. Daha sonra ise Kimeklerin bulundukları bölgelerdeki boylarla karışarak asıl tarihî rollerini XI. ve XII. asırda gerçekleştirmişlerdir. Moğol askerî hareketi sonucunda parçalanan Kıpçak birliği dağınık da olsa Deşt-i Kıpçak^[586] ve Altınorda sahasında varlığını sürdürmeye devam etmiştir. İrtiş boyları, Moğolistan’ın kuzeydoğu tarafları ve Kuzeydoğu Kazakistan, Kıpçakların varlık gösterdikleri coğrafi alan olarak görülmektedir. “Kazakistan’da bazı coğrafi adların Kıpçak adı taşıdığı (Kıpçakbay, Kıtay-Kıpçak, Kıpçak) bilin-mektedir”.^[587] Kıpçakların demografik olarak büyük bir potansiyel taşıması, Türk kökenli kavimler arasında zamanla diğer etnik gruplarla karışmasını kaçınılmaz kılmıştır.

Moğol boyları arasına askerî güçleri ile sızarak Moğolistan coğrafyasında da etkili olan Kıpçaklar, Moğol hakimiyetinin bölgede sona ermesi ile birlikte tekrar etnik toparlanma dönemine girmiştir. Moğollar istedikleri oranda Kıpçakları etnik ve kültürel bazda etki-leyememiş, kalabalık Kıpçak grupları arasında etnik yönden eriyerek yok olup gitmişlerdir. Oysaki askerî açıdan hakim unsur olan Moğollardır ama demografik üstünlük askerî üstünlüğe galip gelmiştir. Bu dönemde, Kırgız-Kazak boyları arasına girerek etnik yönden şekillenmelerine büyük katkı sağlamış ve birçok boyun sosyal dokusuna sızmıştır. Kıpçaklar, Kazakların Orta Cüz’ünü kalabalık nüfuslarıyla şekillendirirken diğer bir grup ise Kırgızların İçkilik kolunu meydana getiren asıl unsuru oluşturmuştur. Kıpçaklar aynı zamanda Özbeklerin,^[588] Karakalpakların ve Türkmenlerin etnik yapılarının şekillenmesinde önemli rol oynamışlardır. En eski ve büyük Türk boylarından biri olan Kıpçaklar, Göktürk Kağanlığı döneminden Moğolistan dönemine kadar Kırgız ve Kazak halklarının etnik yapısı üzerinde güçlü bir şekilde tesir oluşturmuşlardır. Çeşitli coğrafi çevrelerde, siyasî olaylara dayalı olarak uzun bir tarihî dilim içinde Kıpçakların etkisi devam etmiştir. Bu etki günümüz Kırgız-Kazakların’da daha mevcuttur ve Kıpçak adı halk arasında belirli bir itibar ölçüsü şeklinde kabul görmektedir.

KITAY (KİDAN) KİTAN

Çin yıllıklarında Kidanların (Çi-dan=K'i-tan) M.S. IV Yüzyılın ikinci yarısında Cenubî garp Mançurya'da göründükleri zikredilmektedir.^{589} Orhun-Yenisey kitabelerinde “Kıtay, Kitan”^{590} adıyla sekiz büyük boydan meydana gelen bir birlik anlatılmaktadır. Yu. A. Zuev, Kıtay adının okunuşunu “Tsi-dan” şeklinde transkribe etmektedir.^{591} Kitanların tarihî geçmişleri oldukça eski tarihlere dayanmaktadır.^{592} “Bunların kökenleri Moğol-Mançu sınır bölgesindeki (Lia-hsi, Şara Müren havzası) Tung-hu halklarının Hsien-pi kabilelerine gider... Kitanların Çince'ye benzeyen bir yazı stili geliştirdikleri ve dillerinin Moğolca olduğuna inanılır”.^{593} Kitanlar, 617-618'li yıllarda Shih-weiler, batıda T'ü-yu-hunlar ve Turfan bölgesi Gök-türklere bağlanmışlardır.^{594} “Wang-sui-t'ung-tien'in saltanat devresinde (696-697) Ch'i-tanlar isyan ettiler, onlarla birlikte Hsi'ler de isyan edip Göktürklere tabi oldular”.^{595}

VI. Yüzyılda Göktürk Kağanlığı'na vergi ödedikleri bilinmektedir. Çin yıllıkları, M.S. 714 yılında Kitanlar hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Kidanların Moğol-Tungus (Tunguz) dilinin bir diyalektinde konuştukları dönemin kaynaklarında zikredilmektedir. T. Almas'ın verdiği bilgilere göre Kitanlar (Çedanlar, Kidanlar, Manjur-lar, Kara kıtaylar diye de adlandırılırlar) eski dönemlerden itibaren bugünkü Lyonin kasabasında (Çin, Mançurya) yaşayan bir halktı. Kitanlar, Tunguzların bir kolu Syen-pilerden alt kol olarak çıkmıştır. Bunların arasına Moğol elementlerinin de katılmış olması mümkündür. Kitanlar önceleri “Hunlara, Syen-pilere, Avarlara (Cücenlere) ve Göktürklere tabi olarak yaşamışlardır. Sonradan Uygur-Orhon Kağanlığı'na bağlı olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir”.^{596}

Kitanlar köklü bir kavim oldukları için diğer Türk boylarıyla da ittifak kurarak Göktürklere ve Uygurlara sıkıntılı dönemler yaşatmışlardır. Örneğin; “720 yılında batıda Basmıllar, doğudan Tatabılar ve Kitanlar hücum ederek, güneyden de Çin orduları harekete geçince Gök-Türk orduları tamamen sıkıştırılmıştır”.^{597} Bunun yanı sıra Çinle ittifak tesis edip Türk devletlerine saldırımları Kitan tehlikesini bazı dönemlerde daha da artırmıştır. Bilindiği gibi “Tula nehrinin kaynağı her iki dünyayı birbirinden ayıran sınır vazifesi görürdü. Türk alemi bu nehrin kaynağına kadar devam ediyordu... Sözü edilen kaynağın doğusundan itibaren Moğol dünyası başlıyor, Man-çurya'nın batı ve güneybatı bölgelerine kadar devam ediyordu”.^{598} Uygur Devleti'nin yıkılmasından sonra Kitanlar oldukça güçlenmiş ve bir süre sonra askerî güçlerini artırarak Güney Mançurya'dan Moğolistan ve Doğu Türkistan'dan (Kuzey Çin) batıya doğru hareket etmişlerdir. Oysaki bir zamanlar Göktürklerin kölesi, Uygurların^{599} ise çobanları olan bu kavmin çok hızlı bir siyasî seyir katederek Türk boyları üzerinde hakim unsur haline geldiği görülür.

Sonradan Çinli tarihçiler Kitanları, Liao sülalesi olarak isimlendirmeye başlamışlardır. “Kitanlar, T'ang devrinde, Kuzey-doğu Moğolistan'da gittikçe daha da kuvvetlenmişlerdir. Kore'nin ve Mançur ya'nın birçok kabilelerini kendine çekmiş ve nihayet 900'de kuzeyin büyük devleti olmuştur”.^{600} Çin'in giderek parçalanmasının en önemli sebeplerinden biri de hızla büyüyen Kitan tehlikesidir. “Güneydoğu Moğolistan'da yaşayan Kitanlar (oradaki Kırgızları kuzeybatıya sürmüşlerdir) X. Yüzyılın başlarında doğuya doğru göç ettiler: daha sonra ise bugünkü Güney

Mañçurya'yı güneye dönerek Şansi'nin kuzey bölümü ile Ho-peï'yi imparatorluklarına kattı-lar".^{601} Bu sülalenin sınırları oldukça geniş topraklara, Büyük Ok-yanus'tan kuzeyde Baykal Gölü'ne, batı da ise Altay'ın doğusuna kadar ulaşmıştır. Kitanlar, 926 yılında Ambagan yönetiminde Moğolistan'ı ele geçirmeyi başarmışlardır.^{602} 1141 yılından itibaren yeh-lü Daşı (Dayşı) yönetimindeki Kitanlar (Karakitaylar), Altay Kırgızla-rıyla ^{603}mücadelelere giriştikten sonra bugünkü Kazakistan topraklarına Emil nehri bölgesine gelmişlerdir.^{604} İşte bu grup, diğer Ki-tanlar'dan koparak Yedisu ve Kazakistan topraklarına gelip yerleşen az sayıda insanı teşkil eder. Fakat az bir sayı teşkil eden insanlar Ki-tanların yıkılmasından sonra bu topraklarda Karakitay adıyla yeni siyasî bir teşekkül kurmayı başaracak ve bölgenin kaderinde önemli rol oynayacaklardır. "Karakitaylar bölgedeki diğer grupları da etraflarında toplayarak büyük bir güç oluşturup (40.000 kadar) askerî hareketlere girişmiş ve bazı şehirleri (Semerkand, Buhara, Tirmiz ve Belh) ele geçirmiştir".^{605} V Barthold'un açıklamalarına göre "Ka-rakitaylar, Çu, Talas, Koçkor, Susamır, Çatkal ve Issık Kөл bölgesinde bazı yerleri de ele geçirmiş olabilirler".^{606} Diğer kaynakların ver diğı bilgiler V. Barthold'un tezini güçlü bir şekilde desteklemektedir.^{607}

Karakitaylar bölgede Cengiz Han döneminde de oldukça etkin siyasî bir rol üstlenmişlerdir. Bilindiğı gibi Kereyit hanı Tuğrul kardeşi tarafından tahttan indirilince Kara Hitay Hanlığı'na sığınmıştır. Daha sonra da Cengiz Han'a giderek ondan tahta geçmek için yardım istemiştir. O dönemde gerek Cengiz Han'ın gerekse diğer boyların Karakitayların büyük bir güç olduğunu kabullendikleri görülür. Karakitaylar kalabalık bir topluluk olmamalarına rağmen bölgede belirli bir süre tutunmuşsa da, 1211-1212 yılında Naymanlar tarafından ortadan kaldırılmıştır. İbnü'l Esir, Naymanlar tarafından Ka-rakitayların nasıl ortadan kaldırıldığını, aralarındaki düşmanlığın sebebini, Harzemşahlara yaptığı ittifak teklifini ve olayların gelişimini ayrıntılı olarak nakletmiştir.^{608}

Camiü't Tevârih'te Moğolların, "Karakitaylara "Nankiyas", Çinlilerin ise "Manzı" ve "Djurdje" adını verdikleri yazılmaktadır. Ka-rakitay Gurhanı'nın, Türkistan ve Maverâünnehir sultanı olan Muhammed Harzemşah'ın oğlu Sultan Celaleddin'in Cengiz Han ve çocukları tarafından yenilgiye uğratılarak ortadan kaldırıldıkları açık-lanmaktadır".^{609} Yine bir sonraki dönemin en önemli kaynaklarından biri olan Tarih-i Raşîdî'de Suvar-ı Ekâlim adlı esere dayanarak ülkelerin iklimleri hakkında bilgi verilirken Karakitayların Han-ba-lık adında bir şehrinin bulunduğu yazılmaktadır. Seyfeddin Ahsî-kendî'nin "Mecmua't Tevârih" adlı eserinde bahsedilen tarihî efsanelere dayandırılarak verilen bilgilere göre Karakitaylar'dan önce Bala-sagun şehrinin Afrasiyab'ın (Karahanlıları kastetmektedir M.K.) neslinden gelenlerin elinde olduğunu açıklamaktadır. Karakitay Gurhanı'nın şehri İlik Han'dan alarak başkent yaptığı, 95 yıl bu şeh rin başkent olarak Gurhanın hakimiyetinde kaldığı belirtilmektedir. "Ceyhun nehrinin doğusunda yer alan ülkelerin haraçlarını Balasa-gun (Karakitaylar bu şehre Karalig^{610} adını veriyorlardı) şehrine getirdikleri de anlatılmaktadır".^{611}

Karakitay (Hitay şekliyle) Moğolların Gizli Tarihi'nde,^{612} Ebul-gazi Bahadır Han'ın şeceresinde^{613} 92 Özbek boyunu içine alan boylar listesinde^{614} ve Vladimirtsov'un eserinde mevcuttur. Dönemin kaynaklarından anlaşıldığı üzere Yedisu'nun güney bölümü, Kulca bölgesi ve

Sir-Deryâ eyaletinin kuzey-doğu bölümü Gurhanın direk olarak yönetimi altında görülmektedir. “Gurhanın baş ordasının (başkenti) İli’nin batı taraflarında, Çu boyunda, Balasagun’a pek de uzak olmayan Hosun Ordo veya Hoto diye bilinen şehirde olması mümkündür”^{615}. Moğolların bölgeyi ele geçirmesinden sonra Kara-kitay grupları sonradan Kırgızistan ve Kazakistan diye bilinen coğrafi sahada diğer boyların arasında kalmışlardır.

“Kıtay boyu, eski dönemlerde genellikle Sir-Deryâ eyaletinin Oluya (Evliya)-Ata reyonunda, Talas Aladağları silsilesinin kuzey tarafındaki nehirlerin ve Talas nehrinin batı taraflarında yerleşmiş-tir”^{616}. S. M. Abramzon’un belirttiği bölgelerin dışında Karakitaylar, Talas ve Çatkal nehirleri bölgesinden başka Issık Köl, Çu ve Tanrı dağları sahasında yaşamıştır. Belirtilen boyların dağıldıkları alanlar çok geniştir. Kıtay Devleti yıkıldıktan sonra (1211-1212) bu boylar bölgede kalmış ve Kırgız boylarının arasından ayrılmamışlardır. Aristov’un kayıtlarına göre “XIV. Yüzyılda Kitaylar, Çu ve Talas bölgesindedir; sonraki asırlarda ise Sir-Deryâ, Zerefşan vadisi, Semerkand’tan Katırşı’ya ve kuzeyde Çilek’e kadar Kıpçaklarla birlikte Özbeklerin içinde yaşamışlardır”^{617}.

S. Attokurov’un incelemelerine bakıldığında Kıtay boyu ile ilgili farklı bilgilerin olduğu görülür. S. Attokurov, Kıtay boyunun Sol Kanat’ta yer aldığını ve bu boyun başka milletlerin etnik yapısı içerisinde de bulunduğunu belirtir. Kıtay boyu ikiye ayrılır: Birincisi yüksek damgalı Kıtay, ikincisi alçak damgalı Kıtay şeklinde isimlen-dirilmektedir. “Kıtaylar, Kazakların Kereyit, Sarı-Üysün, Yedi boy ve Dulat boyu ile yakın ilişki içindedir”^{618}. S. Attokurov’un belirttiği Kitan boyu, Kazaklar arasında Küçük Cüz birliği içinde yer alan Elim boyunda mevcuttur. Karakitaylara bağlı olan ve oldukça eski dönemlere kadar ulaşan ve bugün Kıtay boyları arasında yer alanlar mevcuttur. “Kazakların Kete boyu, Karakitaylara bağlıdır. 18 tayfanın içinde yer alıp Karahanlı Devleti’nin hükümran olduğu dönemde saldırılara katılan boylar arasında görülür. Kazak halkının etnik yönden şekilleniş dönemlerinde Küçük Cüz’deki boylar birliğine girmiştir”^{619}. Araştırmalara ve sözlü edebiyat ürünü şecerelere göre “Kazak boyu olan Kete, Akkete, Karakete, Tokkoca vb. atalara bölünmektedir”^{620}. P İ. Rıçkov’un tespitlerine göre “Küçük Cüz’deki Alçın’ın içinde Kitey veya Kara-Kitey şeklinde mevcuttur”^{621}. Kıtay boyu, “Kazak ve Kırgızlarla etnik yakınlığı olan Başkırtlar arasında da görülmektedir”^{622}.

Karakitaylar kısa bir süre istilacı güç olarak bugünkü Kazakistan ve Moğolistan topraklarında hakimiyet sürmüştü de, sonradan Nayman ve Moğol istilasına altında kalmıştır. Bu zaman dilimi içinde Kitan boyları etnik adlarını korumuş ve Moğol hakimiyeti sona erince de boy adı olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Karakitaylar, Yeni-sey ve Altay bölgesinde yer alan Kırgızlarla da ilişki içine girmiş,^{623} daha çok sonradan Tanrı dağı Kırgızları ile yakın etnik temas oluşturmuşlardır. Fakat etnik olarak Moğol hakimiyetinin sona ermesiyle beraber siyasî şekillenme dönemine giren Kazak ve Kırgız boyları^{624} arasında eriyerek her iki halkın sosyal yapısı içinde yer almışlardır. Kalabalık bir etnik grup olmamalarına rağmen Kitayların varlıklarını günümüze kadar korumaları ilgi çekicidir.

KONGRAT

Konur-Kongar kelimesinin anlamı üzerinde duran araştırmacılar bu kelimenin “renk (konur+at

“t” harfinin Moğol dilinde çokluk eki olduğu) veya Moğol dilindeki (hondur, çinkur), çukur, kazılmış, derinletilmiş yer anlamına gelebileceği üzerinde durmaktadır-lar”.^{625}H. H. Howorth’a göre ise Konggur sözü Türkçede bir at rengini ifade etmektedir. Moğollarda ise bu kelime “Onggirat” şeklinde telaffuz edilir. Tarih-i Cihan Güşa’da “Kongratların Oyratlarla birlikte Cengiz Han’ın zor günlerinden beri yanında yer alarak en yakın kabileler arasında bulundukları zikredilmektedir”.^{626}Camiü’t Tevânaya *kultura narodov Sredney rih*’te “Kongratlar (Hongirat şekliyle yazılmış) Farsça metinde “k” harfiyle () kayda geçirilmiştir. Eserde, Kurlut, Honkirat, Edji-gen ve Torgut boyunun bir grup halinde yaşadıkları, akrabalık hukukunu koruyarak birbirlerinden kız alıp verdikleri için aynı damgayı kullandıkları anlatılmaktadır. Kongrat boyundan Huahu’nun ağabeyi Sain Tegin’in hastalandığı bunun içinde Tatarlar arasından bir şamanın çağrıldığı zikredilmektedir. Kongratların diğer boylarla bir arada yaşamak için Ergenekon’a geldiği fakat bir süre sonra buradan çıkarak gittiği belirtilmektedir”.^{627}

Tarih-i Cihan Güşa’da ve 92 Özbek boyunu içine alan boylar listesinde bu boy, Hongirat yazılışıyla mevcuttur. Moğolların Gizli Ta-rihi’nde Kongrat adı, Cengiz Han’ın nişanlısı Day Secen’i (Kongrat boyundandır) Kerulan nehri boyunda Çekçerom ve Çihurhu arasında ararken de geçmektedir. Yine aynı kaynakta “Halhi ve Buirnor gölleri arasındaki bölgede yaşayan Kongratların başında Or Ma-lom’un bulunduğu dönemde Cengiz Han’ın üzerlerine Curçiday’ı gönderdiği zikredilmektedir”.^{628}Tarih-i Raşîdî’de ve Vladimirt-sov’un eserinde Kongrat boyu mevcut değildir. Ebulgazi Bahadır Han’ın eserinde “Kongratlar, Moğol (Merkit, Ankarat, Allaknut, Ka-ranut, Kurlas, İlçigin, Ummaut, Kunnahmar, Arlat, Kalkit ve Kişlik) boylarından biri olarak sayılmaktadır”.^{629}Ayrıca Kongrat boyundan kız alma geleneğinin Moğollar arasında itibar edilen bir iş olduğu Cengiz Han’ın oğlu Çağatay’ın Kongratlar’dan kız almasından da anlaşılmaktadır.^{630}Cuci’nin iki hanımının, yine Müngge Timur’un üç hanımının Kongratlar’dan olduğu ve bu boyun nasıl bir itibara sahip bulunduğu Moğollar arasında çok iyi bilinmektedir.

Kongratların eskiden yaşadıkları topraklar Kıtay ile Moğolistan arasındaki Utadjie bölgesindedir. Çok önceden komşu olarak Moğollarla yakın bağlar tesis etmişlerdir. “Cengiz Han, 599 (1202) yılında hakimiyetini tesis edince Türk boylarından Oyrat, Kongrat ve Naymanları tabiiyeti altına almıştır. Bu kabileler, Moğollardan daha da batıda yaşamakta, kısmen Buda ve Nasranîler ile kısmen de Müslümanlar ile alâkalar tesis edip, kültürel olarak Moğollardan yüksek bir seviye oluşturmaktaydılar”.^{631}Kongratlar, XIII. Yüzyılda Moğolların batıya doğru yapmış oldukları askerî hareketlere aktif olarak katılmışlardır. Deşt-i Kıpçak sahasında (özellikle Ak Orda içinde)^{632} Timur ve Timurîler döneminde önemli roller üstlenmiş, 1360 yılında Kongrat Hüseyin, Harezm’i ele geçirmiş ve kuzeydoğu Harezm bölgesi Kongratların hakimiyeti altında kalmıştır.^{633}R. Grousset, Hüseyin Sufî’nin 1360 yılında Harezm’i ele geçirdikten sonra bağımsız bir Kongrat Hanlığı tesis ettiğini ifade etmektedir.^{634}Bu askerî hareketlere dayalı olarak Kongratlar, “Kazakistan ve Orta Asya’da farklı yerlere yerleşmişlerdir. Kongratlar 12 kola ayrılmaktadır, altı ata Köktün-ulı, altı ata ise Köktönçü olarak bilinir”.^{635}Daha sonra Deşt-i Kıpçak boylarının sol kanadı hesabıyla Timur’a karşı yapılan askerî mücadelelerde Ebulhayr Han’ın yanında yer almışlardır. Kongratların Altınorda’ya olan bağlılıkları çok iyi bilinmektedir.

“Toktamış Han’ın vefatından sonra oğullarına bağıllık göstermişler ve Kongrat Haydar Beg, Toktamış’ın oğullarının Altınorda tahtına çıkmalarına yardım etmiştir”.^{636} Bu kargaşalar sırasında Şeybânî Han’la birlikte Maverâünnehir bölgesinde Hive Hanlığı’nın temelini atıp sonra da Karakalpak halkının etnik yapısı içerisine sinmişlerdir. Canibek ve Kerey Han’ın Maverâünnehir-Deşt-i Kıpçak bölgesinden uzaklaşarak Batı Moğolistan’a muhaceret ettikleri dönemde bir kısım Kongrat boyu onlarla birlikte hareket etmiştir. Bu şekilde Kong-ratlar, Kazakların ve Kırgızların etnik birliği içine^{637} zamanla girerek karışmış ve önemli olarak kabul edilen büyük boylar arasına girmişlerdir.

N. A. Aristov, “Kongrat birliği, Moğol boylarından değil, Türk boylarının bölümlerinden oluşuyordu” diye yazmaktadır.^{638} Sovyet alimi T. Jdanko, “Kongratları eski Kiyat tayfasının torunları ve Kı-yatlara akraba olan Olhonut, Honhirat boyundan çıkan ve önceden Moğol halkının etnik yapısı içerisinde yer alan boylar arasında kabul etmektedir”.^{639} Moğol tarihçisi Sanan Setsen’e göre Kongratlar, “Ulu-Büyük Moğollar” aslında “Kökö Moğollar” grubundan çıkmış ve dağılmıştır.^{640} Fakat A. Yakubovskiy’e göre Kongratlar ve Man-gıtlar (Nogaylar) iki büyük Moğol kabilesi olmalarına, XV. Yüzyılın son yarısında siyasî birlikteliklerini muhafaza etmelerine rağmen dillerini koruyamayarak Türkleşmişlerdir”.^{641} S. Amanjalov, onları eski Türk boylarından biri olarak kabul etmektedir. Kongratlar sonradan Kırgız, Kazak birliği içinde kalarak Türkleşmişlerdir. Kongrat-ların tarihi seyir içerisinde nüfuzlarını kaybetmediklerini gösterir diğer bir örnekte zamanla Özbekler arasında edinmiş oldukları yerdir. XVII. Yüzyılda Kongratların, Dürmen, Kuşçu ve Nayman boyundan sonra devletin en önemli görevi olan “atalık” hukukunu ellerinde tuttukları görülür.^{642} Ç. Valihanov’un verdiği bilgilere göre “Kongratlar, Semiz-Naymanlarla birlikte Aksu, Köksu, Saykalterek ve Muzdubulak bölgesinde yaşamışlardır. Daha sonra ise Orta Cüz içinde Buhara, Kokand, Taşkent, Karadağ ve Talas nehri bölgesinde Özbek boylarıyla komşu olarak bir arada hayat sürmüşlerdir”.^{643}

Saydakhoca Cusupoğlu Şeceresi’nin yer aldığı “Kazak Tayfalarının Tarihi” adlı kitapçıkta **Kongrat**, “Kötönşi, Köktin Küli, Kök Tengri ve Ülbişi (Baysın) diye ayrılmaktadır. İlk ikisi Kazakların **Orta Cüz** birliğinde yer alır, son ikisinin Cidelibaysın ve Kaşkar bölgesinde yaşadığı söylenmektedir”.^{644} Kongrat tayfası içindeki Kırgıze-li adlı boyun köken itibarıyla Kırgız olduğu şecereelerde tespit edilmiştir. Kırgızlar arasında **Kongrat (Sağ Kanat)** boyunun 8, Kazak Kongratları’nda ise 10 etnik adın ve boyun olduğu görülmektedir.^{645} A. Sıdıkov’un araştırmalarına göre Kongrat, Tagay içinde ve Adigene içinde Bargı’da görülür.^{646} Bir diğer önemli husus da A. İnan’ın Kongratların Kalmak istilasına kadar Ulu Cüz içerisinde daha sonra ise Orta Cüz içinde yer aldığı üzerinde durmuş olmasıdır. Yani bu cüzler içindeki etnik karışımın dikkate alınarak dağılan kolların hangi boyların içinde yer almış olabileceğini de göz önünde tutmak gerekmektedir.

Kongrat boyu kaynaklardan tespit edildiği üzere Moğolistan sahasında yaşayan bir boy olarak görülmektedir. Sonraki dönemlerde özellikle Kıpçak boyları arasında yer alarak batıya doğru hareket ettiği ve zamanla Moğolistan’ın sınırları dahilinde kalarak Türk kökenli boylarla karıştığı anlaşılmaktadır. Özellikle büyük bir boy olması sebebiyle askerî-siyasî mücadelelerde önemli roller

oynamış ve parçalanarak birçok kavmin arasında yer almıştır. Özbekler,^[647] Karakalpaklar ve Türkmenler^[648] arasında varlıklarını sürdürerek günümüze kadar adlarını muhafaza etmeyi başarmışlardır. Özellikle Özbekler arasında Çağatay devrinde Kongratlar, Kıyat boyu ile birlikte zikredilir. “Bugünkü Özbekler arasında da Kıyat-Kongrat adlı bir boy mevcuttur”.^[649] Moğulistan Devleti’nin yıkılmasıyla birlikte Kazak ve Kırgız boyları arasında kalarak etnik yönden iyice erimeye başlamış ve bir süre sonra da Türkleşmiştir. Kongratlar, özellikle Sa-yan-Alтай üzerinden gelerek Kırgız grupları arasına yerleşmiş olmalıdırlar. Kongratların sonraki dönemleri için tam bir etnik tanım (Moğol ya da Türk oldukları konusunda) yapmak mümkün görünmemektedir. Kongratların Kırgızlar ve Kazaklar arasında kol ve etnik adlandırılışlarının çok olması etnik kaynaşma içinde aldığı yeri göstermesi açısından önem arz etmektedir.

NAYMAN

Mogilyan’ın (Bile Han-Tarduş Şad) seferleri sırasında,^[650] Naymanlar (Nayman adının sekiz anlamına geldiğinden hareketle bazı uzmanlar zikredilen boyu belirtilen döneme kadar götürebilmektedirler. Aristov ise bu adın Katun deryasının kolu olan Nayma’dan çıkmış olabileceğini belirtmektedir)^[651] hanlarının yönetiminde Kırgız topraklarına giderek yerleşmişlerdir. Naymanlar,^[652] İrtiş nehrinin batı taraflarındaki dağlık ülkede yerleşmişlerdir. Naymanlar, eski dönemlerde VIII. asırda İrtiş ve Orhun nehri arasında yerleşmiş olan Türk dilli konar göçer boy olarak bilinmektedir. Bu birlik, eski Türkçe’de “Sekiz Oğuz” adıyla federasyon^[653] şeklinde zikredilmektedir. S. Murayama, “Naymanların Türk soyundan olduklarını ve Türkçe konuştuklarını şüpheyi yer bırakmayacak şekilde ispat etmektedir. Fakat Murayama, Türkçe kelimelerde önsese “n” sesi bulunmaz diyerek, bu ismin ses değişimi sonucunda Nayman olarak ifade edildiğini zikreder”.^[654] XI. asırda Nayman boyları Selenga ile Orhon nehirleri bölgesinde Altay dağlarının doğu taraflarında yerleşmişlerdir. W. Barthold, “Kanglı ve Kıpçak gruplarının belirli bir süre Nayman ulusu içinde yer aldığını” belirtmektedir.^[655] Bu boyların sayı itibarıyla çok ve güçlü olması beraberinde büyük bir kaynaşma meydana getirecektir. Türk unsurlara denk gelen ve kollarını gören araştırmacıların birde dil etkisini (uzun süre bir arada yaşadıkları için) ön plana çıkartmaları ister istemez akılda kalıcı sorular doğurmaktadır. Ama tarihi seyrin arka planına bakıldığında durumun biraz farklı olduğu anlaşılabacaktır. Bazı uzmanlar ise, “Naymanların gerek etnik gerekse kültürel olarak tamamen Moğol unsurlarından meydana geldiğini belirtmektedir”.^[656] Bütün bu tezlerin yanı sıra Türk tarihinin otoritelerinden biri olarak L. N. Gumilyev ise Nay-manları Moğolca konuşan Türk boyu olarak tanımlamaktadır.^[657]

Camiu’t Tevârih’te verilen bilgilere göre “Naymanlar (üU*ü) Kök İrtiş, Kara korum ve Altay dağlarını içine alan bölgede Kırgız ülkesine komşu olarak yaşamaktadırlar”.^[658] Cengiz Han’ın Nayman hü kümdarı Tayang Han’a ve Merkit reisi Tokta’ya indirdiği darbeden sonra Naymanların tarihlerinin seyri değişmiştir. Bu tarihlerden sonra yavaş yavaş batıya doğru kaymalar baş göstermiştir. Naymanlar, bilindiği gibi Orta Asya’da Karakitay hanını yenilgiye uğrattıktan sonra (1211-12) tarih sahnesine güçlü bir şekilde çıkmışlardır.^[659] Naymanlar, bugün Kırgızistan’ın sınırları dahilinde yer alan Özkent ve Balasagun’da^[660] hakimiyet tesis etmiş ve bu bölgede

yerleşmişlerdir.

Cengiz'den kaçan Nayman hükümdarı Küçlük, yenilen Karahi-tay Devleti arazisini Harzemşahla paylaştıktan sonra Cengiz'e karşı boylar birliği teşkil ederek onu tahrik etmeye devam etmiştir.^{661} Kafesoğlu'na göre Naymanların Yedisu sahasına gelişleri, Moğolların Orta Asya'yı ele geçirmesine adeta öncü birlik olarak yol açmıştır.^{662} Bu bölgenin hakimiyetinin tamamen ele geçirilmesinden sonra Nay-man hanının bölgedeki olaylara da fiilen iştirak ederek Moğollar karşısında güç teşkil etmek, Karahanlılarla işbirliği yapmak düşüncesiyle "II. Muhammed'i esaretten kurtarıp Doğu Karahanlı tahtına geçmek üzere Kaşgar'a gönderdiği görülür".^{663} Aradan uzun bir süre geçmeden Cengiz Han tarafından gönderilen "Cebe Noyan, Nay-man Küçlük Han'ı izleyerek Hiris (Sarı göl) nehrine kadar ulaşmış ve sonunda yakalayarak (1218'li yıllarda öldürmüş) geri dönmüştür".^{664} Kısa süre içinde büyüyen Nayman birliği bu saldırıyla tamamen parçalanmıştır. 92 Özbek boyunu içine alan boylar listesinde Nayman adı vardır. Bu eserlerde Naymanlar, Moğol kabileleri arasında kabul edilmektedir.^{665} Nayman ve Moğol mücadeleleri hakkında Ebulgazi Bahadır Han'ın eserinde de ayrıntılı bilgi bulmak mümkündür.^{666}

Grumm-Grjimaýlo'nun verdiği bilgilere göre ise, "Çin ve Moğol yazma kaynaklarında Türk kökenli eski boylardan biri olarak açıklanmaktadır. Yerleşim merkezî Hingan'ın dağlık kesimi, Altay'dan Kara İrtiş bölgelerine ve Zaysan gölüne kadar olan sahalardır. Onların doğusunda Kereyler, güney-batısında Kırgız-Hakaslar, batısında Kamlılar ve güney-doğusunda Uygurlar yerleşmişlerdir".^{667} XIII. Yüzyılda Naymanlar, Sir-Deryâ ve bugünkü Merkezî Kazakistan (Karağanda ilinin Uludağ reyonunda) sahasını içine alan bölgede yaşa-maktadırlar.^{668} Yine H. H. Howorth, Naymanlarla Kereyitlerin XIII. Yüzyılda Türkçe konuştuklarını kesin olarak iddia etmektedir.^{669}

Naymanların etnik kökenleri son zamanlara kadar tam olarak şekillenmemiştir. Yani Naymanlar arasına çok sayıda girme boy dahil olmuştur. Bu girmeler, Naymanlara çok farklı bir etnik renklilik kazandırmıştır. Örneğin Kazaklarda Kara Kerey boyuna dahil olan Ak Nayman'ın^{670} atasını şecereler girme boylar arasına dahil etmektedir. Kara Nayman ve Kök Nayman, Kırgızlar arasında da görülmektedir.^{671} Naymanlar yavaş yavaş yerli halk arasına girerek Özbek, Kazak-Nayman ve Karakalpaklara^{672} (Ters-tamgalı) katılıp onların kolları olarak kalmışlardır. Kırgızlar arasında Büye Nayman, Kun Nayman, Mirza Nayman ve Cuanbut Nayman adıyla görülmeleri onların bir nişanesi olarak kabul edilir. Kırgızistan'da Talas bölgesi boyunca Nayman, Bağıs (ş) boyunun bir bölümü olarak da gö-rülür.^{673} Kazakların Orta Cüz şecerelerinde Nayman birliği içinde Erine ve bunların dışında Tölegetay'ın dört oğlu vardır. Bunların yanı sıra S. Amanjalov, "Kazaklar arasında Nayman (Calpı), Ak Nay-man, Bura Nayman ve Semiz-Nayman adındaki boyların varlığını açıklamaktadır".^{674} Nayman'ın içinde yer alan Altay kökenli küçük boylardan Kızay gibi boyların bulunması etnik karmaşayı iyice artırmaktadır. Şor kabilesinden (Altay Türklerinden) küçük bir boy olan Kızay, Orta Cüz Naymanları'nda büyük bir kol halini almıştır.^{675}

Kırgızlar arasında "Boztorgay, Bazar-bolday, Çandeke, Utay, Kun-Nayman, Hoca-Nayman, Biye-Nayman, Murza-Nayman, Kink (Kiık)-Nayman, Cuanbut (Covan-put), Kuran-Nayman, Kamarkul

ve Ceerde adında boylar vardır”.^{676} Bunların yanı sıra kendilerini Nayman olarak gören Boztorgay, Bazar-bolday, Şendi ve Ötey gibi küçük boylar da bulunmaktadır. Nayman boyu içinde şu ataların adı zikredilmektedir: Aknayman^{677} Bura Nayman, Semiznayman,^{678} Balgalı, Baltalı, Bağanalı, Ergeneki, Kökcarlı, Teristanbalı, Karake-rey, Sadır, Matay, Törtül vb. ^{679} XVI. Yüzyılda Kazak Naymanları’nın Güney Kazakistan’da Atbasar ve Turgayski steplerinde yaşadıkları görölmektedir.

Yukarıda göröldüğü üzere T. Kalihanov, Kazak Naymanla-rı’ndan farklı olarak beş Nayman boyunun adını Kırgız şecerelerine dahil etmiştir. Kırgız boyları arasında Naymanlar, Bağış (**Sağ Kanat**) boyunda 7 kol olarak görölmektedir. Kazaklar arasında ise, **Orta Cüz**’de Nayman boyu içinde 15 etnik ad ve kol şeklinde mevcut-tur.^{680} İlginç görölebilecek diğ er önemli bir farklılık da kollarda hiçbir ad benzerliğinin olmaması ve sadece Kazak Naymanları’nın atalarından birinin (Sadır), Kırgız Naymanların da Sadırbay etnik adıyla bulunmasıdır.

Naymanların özellikle Karakitay yönetimine son vererek bugünkü Kazakistan ve Yedisu bölgesinde hakimiyeti ele geçirmesi ile beraber bölgede etnik açıdan etkili olmaya başladıkları görölür. Nay-manlar, Kazakların etnik yapılanmasında özellikle Altınorda döneminde önemli roller üstlenmişlerdir. Kırgız Naymanları ise asıl unsurlardan biri olarak Moğollar tarafından bugünkü Kırgızistan topraklarında yerleştirilmiş ve Moğolistan’ın yıkılacağı döneme kadar bölgedeki boylarla bir arada yaşamışlardır. Daha sonra eriyerek Kırgız boyları arasına sinmişlerdir. Fakat kökenlerini unutmamış ve Nayman ananın çocukları olduklarını dile getirmişlerdir. Bugün bile Kırgızlarda halk ağzında ve akınlar arasında Nayman ana ile ilgili olarak destanlar ve hikayeler yaşatılmaktadır.^{681} Moğolistan’ın gücünü kaybetmeye başlayarak Moğolların askerî güç olarak bölgeden çekilmesiyle bağımsızlık sürecine giren her iki halkın da etnik yapı sınır oluşumunda asıl unsurları teşkil ederek önemli bir yere sahip olmuşlardır.

NOGAY (MANGIT)

Nogay (Mangıt) adı üzerinde çalışan araştırmacılar özellikle iki anlam üzerinde durmaktadır. Araştırmacılar arasında genel kabul gören “Nohoy”, Moğolca anlamı esas alınarak “it” şeklinde totemis-tik hayvan olarak açıklanmaktadır. Aynı zamanda Nogay adı, Altı-norda komutanlarından birinin adı şeklinde de bilinmektedir. 12701290 tarihleri arasında Altınorda’da askerî-idarî yeteneği ile güç kazanmış emirin adı Nogay’dır. Uzun yıllar idareyi elinde tutmuş daha sonra yönetimden uzaklaştırılmış ve akabinde öldürölmüştür. V N. Zahoder, “Nogay adında “boy nesil veya millet” adı olduğı konusunda tam bir netlik bulunmadığını ifade etmektedir”.^{682}

1254-1257’li yıllarda Moğol ordularının Deşt-i Kıpçak sahasındaki askerî hareketleri sırasında Nogay komutanlarının adları ön planda görölmektedir.^{683} Moğolların Gizli Tarihi’nde^{684} Moğol kabilesi olarak geçmekte ve aynı şekilde Vladimirtsov’un eserinde Moğol kabileleri arasında zikredilmektedirler. Nogaylar, M. Kafalı’nın tespitlerine göre daima Toktamış Han evladına zıt politikalar takip ederek her zaman Togay Timur, Timur Kutluk Han ve Urus Han evladının taraftarı olmuşlardır. 1438 yılında Küçük Muhammed Han, Saray şehrini alıp, Altınorda hanı Ulu Muhammed’i İdil boyunda sıkıştırıp bu yıl içerisinde Nogay Hanlığı’nın temelini atmıştır. 1440’lı yıllarda Altınorda gücünü kaybedince küçük küçük feodal beyler bağımsız hareket etmeye başlamış

ve işte bu tarihlerde (1440) No-gay Ordası kurulmuştur. Nogay Hanlığı'nın sınırları "Volga'dan İrtiş'e ve Hazar Denizi'nden Aral Gölü'ne kadar uzanan sahaları içine almıştır".^{685} Nogaylar hanlıklarını tesis ettikten sonra bölgedeki askerî mücadelelere güçlü bir şekilde katılmaya başlamışlardır. Man-gıtların Şeybânî ulusunun oluşumunda da büyük rol oynadıkları bilinmektedir. "Şeybânî'nin kısa süreli başarılarının oldukça önemli bir diğer sebebi de, Mangıtların kendisine verdiği destektir. Bahru'l Esrar'da 1504 yılında Şeybânî Han'ın Andican'a düzenlediği seferle ilgili olarak "O sıralar Kasım Han, Mangıtların yardım ve desteği ile tüm Deşt-i Kıpçak'a hakim olmuştur. Taşkent ve Türkistan sınırlarına kadar akın yapabilecek durumdadır" denmektedir.^{686} Ruzbe-han'ın verdiği bilgilere göre "Nogaylarla Kasım Han arasında Taşkent ve Türkistan bölgesinde askerî mücadeleler yapılmıştır".^{687} Bu mücadeleler uzun süre devam etmiş ve Nogaylar (Mangıtlar منگوت) sonunda güçlerini kaybederek Kazak hanlarının hakimiyetini kabullenmek zorunda kalmışlardır. "Nogaylara bağlı olan boylar XV Yüzyıl ortalarında Aşağı İdil ve Yayık sahasında göç etmekte olup, kendi mirzalarının, beğlerinin idaresi altında idiler. Nogay uruğla-rından yedisi; Şırın, Arın, Kıpçak, Argun, Alçın, Katay ve Mangıt, "Yedisian" adıyla bilinmektedir.^{688}

Kaynaklarda "XV-XVI. asırlarda Sirgeli ve diğer boylar (Kazak boyları) yazın İtil nehri bölgesinde yaşayarak Nogay ulusu içinde yer almaktaydılar. Kışa doğru da İtil (Volga) nehri bölgesinden hareket ederek Sir-Deryâ ve Türkistan sahasına doğru gelirlerdi".^{689} Ruzbehan bu noktadan hareketle Nogay ulusunun Kazaklarla bir birlik oluşturduğunu düşünmektedir. Ruzbehan'ı bilgileri Gumil-yev'in verilerini doğrulamaktadır. Canibek'in oğullarının ve Mangıt ordusunun Sıgnak'ı birlikte kuşatmalarının yanı sıra birçok askerî harekete de katıldıkları ifade edilmektedir.^{690} Camiü't Tevârih'te Nayman adı bir yerde, Mangıt adı ise birçok yerde geçmektedir. "Cengiz Han'ın askerlerinin (Mühür Huran komutasında) büyük bir bölümü Deşt-i Kıpçak sahasında Nogayların bulunduğu bölgede idi. Nogay çocukları ile birlikte Moğollara karşı koymayı düşünüyordu"^{691} şeklinde kayıt mevcuttur. Aynı eserde başka bir yerde Hicrî 928/1521-22 yılında Sultan Said oğlu Raşid Sultan'ı Moğolistan üzerine gönderdi, Moğolistan'ı ve Kırgızları yönetim altına aldı. Moğolistan'da birçok kişi Raşid Sultan'ın yanında yer aldı. Mangıtların düzenlediği saldırılar sonucunda Özbek-Kazaklar, Deşt-i Kıpçak sahasından uzaklaşmak zorunda kaldılar. Moğolistan'a giden Özbek-Ka-zaklar, 200.000 kişiydiler ve onlara karşı koymak mümkün değildir"^{692} şeklinde kayıtlar vardır. Mangıtlar askerî güçlerini her zaman farklı taraflarda kullandıkları için tehlikeli bir birlik olarak görülmüşlerdir. Yine saldırıda bulunarak Tahir Han üzerine yöneldiklerinden topraklarını koruyamayacak duruma düşmüş ve 1523-24'lü yıllarda Moğolistan'a göç etmek zorunda kalmışlardır.^{693}

G. E. Grumm-Grjımaylo'nun kayıtlarında Nogay-Mangıtlar, Öz-bekleri oluşturan en önemli boy birliklerinden biri olarak geçmektedir. Nogay adı, 92 Özbek boyunu içine alan boylar listesinde bu adla değil de Mangıt adıyla mevcuttur. XVI. asırda Batı Kazakistan'da Nogay Ordası yıkılınca Nogayların bir bölümü doğuya doğru hareket etmiştir. Bu hareketlilik ve birikme sonucunda Kazak tayfaları ile birlikte Nogaylar, Ulu Cüz^{694} ve Küçük Cüz'ü oluşturdular. A. Haruzin eserinde Nogayların boy yapıları ve etnik özellikleri ile ilgili ayrıntılı bilgiler vermektedir.^{695} Nogaylar güçlerini kaybettikleri tarihlerden sonra da Özbekler içinde teşrifat törenlerinde birinci dereceden

mevki edindikleri, Nogayların karşı taraflarında (oturma düzenine göre) ise Kara Kiyat ve Dürbenlerin yer aldığı görülür.

“XV.-XVI. asırlardaki Kazak ve Kırgız boylarının Nogay boyları ile yakın ilişkilerinin olduğunu tarihî olaylara bağlı olarak Ç. Valiha-nov tespit etmiştir. Bu materyallerin içinde Cetigen, Çekir sayak boylarının “Nogaylar’dan” (Nogay veya Astrahan Nogay’ı) ayrıldıkları, Kırgızların Karakalpaklar ile olan etnik ilişkileri ve diğerleri hakkında rivayetler vardır”.^{696}Ç. Valihanov’un verdiği bilgilere göre “Dağlık Kırgızların rivayetlerinde Nogoylar, Çu, Talas nehirleri boylarında ve Issık Köl’ün etrafında konar-göçer olarak yaşarlardı. Kaysakların (Kazakların) rivayetlerinde onların toprakları Aygöz’e kadar ulaşırdı”.^{697}Ç. Valihanov’un araştırmalarında Kazak-Nogay bağı üzerinde durduğu ve bunu ispatlamak için birçok delili ileri sürdüğü bilinmektedir. Manas Destanı’nda Kırgız-Nogay bağları üzerine çalışan İ. Moldobayev, “Manas’ın birçok varyantında (Ak Nogay, Kara Nogay) Nogay adının mevcut olduğunu tespit etmiş-tir”.^{698}A. M. Mokeyev’e göre (bir el yazması kaydı esas alınarak) Sarı Nogay boyu da ad olarak bilinmektedir, aynı zamanda bu boy Ak (Sarı) Nogay şekliyle de kullanılmış olabilir şeklinde açıklanmaktadır. Ayrıca Manas’ta Kırgızların folklorik materyallerinin Nogay dönemine kadar ulaştığını ortaya konmaktadır.^{699}

Kırgızlarla Nogaylar arasındaki etnik bağları araştıran akademisyenlerden biri de O. Karatayev’dir o da çok sayıda boy benzerliği tespit etmiştir. “Kırgız-Nogay etnoniminde birçok paralellikler vardır. Örnek, Nogay (Sarıbağış)=Nogo (makroetnonim), Kıpçak-Kıpşak, Kıtay-Kıtay, Eşte (Monoldor)=Eşte oğlu (Nayman), Mangıt (Munguş)-Mangıt, Naurız-Nooruz, Kazak (Teyit, Munguş)-Ka-zak, Karamırza (Bugu)-Karamırza, Koş tamga (Munguş)-Kos tamgalı...gibi”.^{700}Son yıllarda Türkiye’de Nogayların tarihi seyirleri ve etnik kökenleri ile ilgili olarak M. Alpargu’nun yapmış olduğu çeşitli çalışmalarla bu konu ayrıntılı bir şekilde tetkik edilmeye başlanmış-tır.^{701}

Kırgızlarda olduğu gibi Kazak halk edebiyatında, şecerelerde ve diğer sözlü edebiyat türlerinde Kazak-Nogay etnik bağı sık sık dile getirilmektedir. Meşhur Yusuf Köpeyev: “Başka bir durumda Kazaklar geçen zaman hakkında konuşurken “Nogay-Kazak” sözünü her zaman telaffuz etmektedirler. Nogay ve Kazaklar arasında Candaş sözü hakkında çok sayıda “kariya-yaşlı-ak sakal”a soru sorulduğunda Kazaklarla Nogayların genetik olarak bir nesilden geldikler cevabı verilmiştir”.^{702}Günümüz Kırgızlarında Nogay adı, 2 etnik ad ile **Kıtay** ve **Çekir sayak** boylarında görülmektedir. Kazak boyları arasında ise Ulu Cüz’de ve Orta Cüz’de Kongratlar arasında bir etnik ad olarak, Nogay boyunun varlığı tespit edilebilmektedir.^{703}

Nogaylar bilindiği gibi Moğolistan döneminden önce tarih sahnesinde yerini almış ve Altınorda içindeki yapılanmada bulunmuşlardır. Nogay Hanlığı döneminde ve sonraki tarihlerde geniş alanlara yayılarak özellikle Deşt-i Kıpçak ve bugünkü Kazakistan sınırlarını içine alan bölgede (Sir-Deryâ ve Türkistan sahasında) varlık göstermeye devam etmişlerdir. Sadece Kazaklar ve Kırgızlar arasında değil, Özbekler arasında da önemli bir etnik doku oluşturmuşlardır. Boyların kolları ve etnik adlandırılışları incelendiğinde Moğolistan döneminde Kırgızlar ve Kazaklar ile karışan Nogayların özellikle Kazaklar ve Özbeklerle daha çok karıştığı anlaşılmaktadır. Bugünkü Nogay coğrafyasında yer adı (toponomi) olarak Kanglı, Barak, Sarı Barak ve Uysin gibi boy adlarının görülmesi

ilginçtir.^{704} Nogay birliği içinde yer alan bu boy adlarının tek tek tespit edilerek hangi dönemlerden itibaren etnik olarak karıştıklarını bulmak gerekmektedir. Çeşitli Nogay gruplarının Moğollarla birlikte Moğolistan'a gelmeleri veya Moğol askerlerinin göçe zorlaması sonucunda bu coğrafyaya hareket etme durumunda kalmış olmaları da mümkündür. Canibek-Kerey Han'la birlikte Nogayların Deşt-i Kıpçak sahasından bugünkü Kırgızistan'a gelen boylar arasında bulunabileceği de düşünülebilir. Moğolistan'ın yıkılmasıyla birlikte de her iki halkın etnik birliği içinde yer alarak günümüze kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir.

SARIBAGIŞ

Sarıbagış adı, Ya. Biçurin'de "Salabahat-notok", Aristov'da ise "Otok Sarabakaşı" şeklinde geçmektedir. N. A. Aristov, "bu boyun Sayan-Altay bölgesi ile olan bağlarını ayrıntılı olarak açıklamakta"dır".^{705} Bagış adının anlamı üzerinde araştırmacılar uzun süre durmuş, totemist ve mistik özellik^{706} yükleyerek "dağ keçisi ve dağ geyiği" anlamına gelebileceği üzerinde yoğunlaşmışlardır. Özellikle yukarıda belirtilen anlamın kabul edilmesinde bu adın farklı söyleniş şekilleriyle Sibirya, Tuva ve diğer Türk kökenli kavimler arasında yer alması ve aynı anlamda kullanılması etkili olmuştur.

Kaynaklarda Sarıbagışların Tanrı dağlarına nasıl geldikleri ile ilgili bilgi yoktur. 92 Özbek boyunu içine alan boylar listesinde Sarıbagış adı yoktur. O. Sıdıkov, Sarıbagış boyunun çıkışını şöyle açıklamaktadır: "Tagay'dan Bogorston, Koilon ve Kılçır adında üç oğul kol olarak yayılmıştır. Kılçır'dan Sarıbagış ve Bugu boy olarak neşet etmiştir".^{707} S. Attokurov'un tasnifine göre "Bagış boyu: Çon Bagış, Kara Bagış, Öküm Bagış ve sonradan Tanrı dağları bölgesinde Sarı bagış boylarına bölünmüştür".^{708} Sarıbagış'ın Kazaklar arasındaki kolları da kaynaklarda mevcuttur. "Sarıbagışların içinde kökeni Kazak olan grupların aslı "Sart" dır ve (Çertike) grubunun var olduğu da bilinmektedir. Yerli halk, Sarıbagış boyunun birliği içinde yer alan Abıla, Sabır ve Çagaldak gruplarının atalarının kökeninin Kazak olduğunu ifade etmektedir.

Bay Kazak ile Ubaşı boylarından Almaçuk (Tınay'ın tohumları-kolları) tarafından esir olarak alınan Kalmaklardan oluşturulmuş-tur".^{709} "Kırgızların diğer boylarına bakıldığında Sarıbagış'a başka taraflardan gelip katılanlar çoktur. Onların arasında köken itibariyle Kalmaklara ve Kazaklara katılanlar az sayıda değildir".^{710} Sarıbagış boyu mensupları XVIII. Yüzyılda Kokand Hanlığı'nın sınır boylarında Fergana'da, daha sonra Ketmen Töbö'de ve Toguz Toro'da yaşamışlardır. Ç. Valihanov'un kayıtlarında^{711} Saruların kışlakları Kür-möntü nehrinin aşağı tarafından gölün yukarı kesimlerine Kötııaldı nehrine kadar ulaşmaktadır. Sarı Bagışların yaylakları Kaskelen, Kürtü nehirlerinin başlangıç bölgelerinde ve Çu nehrinin bulunduğu alandadır. Aristov'un verdiği bilgilere göre "Sarıbagış boyu beş gruptan ve iki koldan oluşmaktadır. Esengul, (Bardaşov'a göre Bu-lat), Assık (Isık), Tınay, Çerikçi (Temir) ve Nadirbek. Esengul kolunda Assık, Issık, Çertik, Çagaldak, Atla, Sabır, Çiçey, Tadar), Kalmak, Cantay, Yediger, Ayuke, Munguldar, Carban, Cetigen, Başkurel ve Assık kolunda Kusugun, Buçman, Bura ve Boykuçuk boyları vardır".^{712} S. M. Abramzon'un infarmatörlere dayanarak verdiği bilgilere göre Sarıbagışlar'dan Abıla, Sabır ve Çagaldak köken itibariyle Kazak'tır. Bunların Kazaklara bağlı oldukları halde Toko tarafından ele geçirilen esirler

arasına katıldığı açıklanmaktadır. Savaşta ele geçirilen esirlerin arasında yer alma varyantının yanı sıra, bazı informatörler, bu boyların kendi istekleriyle gelip Sarıbagışların arasına katıldığını belirtirler.^[713]S. Tyanşanski, önemle Sarıbagışlar arasında Uysun boyunun bulunduğunu belirtmektedir.^[714]A. Z. V Togan'ın verdiği bilgilere göre Sarıbagış ve “Sarılar” isimdeki Kırgız boyları, Türkmenlerde “Sarıq” Uriankhalarda “Sariklar” ve Kazaklarda “Sarı”lar şeklinde geçmektedir.^[715]

Sarı Bagış boyu, Kırgız boylarının en büyüklerinden biri olarak bilinmektedir ve eski dönemlerden beri Kırgızlar arasında kuzeyde özellikle yönetici bir boy olarak varlığını sürdürmektedir. S. Tiyan-şanskiy'in seyahatinde Sarıbagışların savaşçı bir boy olduğu özellikle vurgulanmaktadır.^[716]G. E. Grumm-Grjimaşlo ise “Kara Kırgızlar arasında yer alan Sarıbagışların kolları üzerinde durmaktadır”.^[717]S. Attokurov'a göre Kazakların Orta ve Ulu Cüz'ü arasında Sarıbagış boyunun mensupları biraz vardır. Fakat bunlar zamanla halkla kaynaşıp Kazaklaşmışlardır. Kırgızlar arasında 147 etnik adlandırılışla Sarıbagış adı vardır, bu etnik adlandırılışlardan biri de Adigene içinde Sarıbagış adıdır. Sarıbagış içinde **Bay Kazak** ve **Kazaklar** diye Kazak adını muhafaza eden iki etnik ad vardır.^[718]Bu adlar, Ya. R. Vin nikov'un araştırmasında görülmemektedir.^[719]Kazak boyları arasında ise Ulu, Orta ve Küçük Cüz'de üç etnik adla görülmektedir.^[720]

Sarıbagışlar yukarıda görüldüğü üzere Kırgızlar arasında en kalabalık olarak bilinen boylardan biridir. Fakat Sarıbagışların tarihî seyirleri ve Tanrı dağı bölgesine nasıl geldikleri tam olarak bilinmemektedir. Sonraki dönemlerde ise meydana gelen askerî hareketlerde nasıl bir rol üstlenerek bugünkü sayıya ulaştıkları malum değildir. Sarıbagışların Moğolistan'ın yıkılışından sonraki dönemlerde etnik yapısını şekillendirmiş olma durumu daha güçlü görünmektedir. Son dönem (XVIII.-XIX. Yüzyılda) Kazak-Kırgız ittifakları ve askerî mücadeleleri sırasında boy olarak her iki etnik yapı içine karıştığı ve zamanla Kazak boylarıyla kaynaştığı anlaşılmaktadır. Kazaklar arasında güçlü bir etnik baskı oluşturmaya da Kırgızların etnik yapısının şekillenmesinde en önemli rol oynayan boylardan biri olduğu kabul edilmektedir.

UYSUN-UYŞUN

Uysun adının farklı şekillerden doğduğu, “Asian” ya da “Aspan” diye telafuz edilen eski Çin dilindeki hiyerogliflerden ortaya çıkmış olabileceği üzerinde durulmaktadır.^[721]Uysun-Usun (Wusun) veya Moğol Uyşın'ı diye bilinen iki farklı okunuşa sahiptir. Tarihî perspektifine bakıldığında da iki ayrı kavim adını içine alan bir etnonim-le karşılaşılır. Fakat bazı araştırmacıların (V V Barthold, P. Pelliot) bu benzetmenin (Uyşın-Usun) doğru olmadığını savundukları görülmektedir. Raşideddin'de görülen Usun adı ise Moğol dönemindeki Huşın (Uyşın) boyunu ifade eder. Konumuz içinde yer alan birinci Uysun, etnik taban itibarıyla Kazak halkının sosyal yapısının şekillenmesinde önemle rol oynayan bir boy^[722] hatta bazı kaynaklar da kavim olarak bilinir. Kırgızların Tanrı dağları bölgesine geldikleri tarihlerde Usun Devleti mevcut olmadığı için etnik olarak bir etkileşim söz konusu olmamıştır. “Kazakların etnik yapısı içinde Uysunlar önemli bir yer tuttuğu için kısa da olsa bu devletin tarihinden bahsederek, Kırgızların etnik yapısı üzerinde etkili olan Uysun boyuna

geçilecektir. Uysunlar-Usunlar çok önceleri M.Ö. III. asırda tarihî kayıtlarda geçmektedir”.^{723}

Han Sülalesi döneminde U-sun (Usun-Uysun vb.) memleketinin İli nehri bölgesinde, sınırları doğusunda Manas nehrine, güneybatısında Tarbagatay dağlarından direk olarak Balkaş gölüne ve onun güneydoğusuna Çu ile Talas nehirlerinin orta kesiminden doğuya doğru giden Narın ve Kızılsu nehirlerinin yukarı kesimine kadar, güneydoğuda İenc’in batısındaki Tanrı dağlarından bozkırlık bölgelere kadar ulaşır^{724} şeklinde kayıtlar vardır. Hun Tanrıkutu Chi-chi döneminde de bilinen Vusunların büyük bir darbe yedikleri (M.S.36) görülmektedir.^{725} Usun adının tarihî seyir içinde görüldüğü önemli yerlerden biri de Tonyukuk kitabesidir.^{726}

Sebebi, Kırgızların Tanrı dağları sahasına geldikten sonra bu bölgenin eski meskûnları olan Usunlarla^{727} (Türkçe Wusun) etnik yönden karışmasıdır. Bu bölgedeki yerli kavimlerin Tanrıdağı Kırgızlarının etnik yapısının şekillenmesinde belirli bir tesire sahip olduğu gerçeği göz önünde tutulduğundan, bu malumâtı verme mecburiyeti doğmuştur. Yoksa isim benzerliği dışında yakın ilişkisi olmayan bu iki boyun ayrı ayrı başlıklar altında farklı yerlerde incelenmesi gerekmektedir.^{728}

Uyşin (**وشين**) diye bilinen ve Moğol kökenli olduğu kaynaklardaki sarıh bilgilerle anlaşılan bu boy, Cengiz Han döneminden itibaren görülmektedir. Bu adın okunuşunun diğer Usun okunuşuyla karıştırılmaması gerekir. Uysun şeklinde yazılışıyla Kırgızlar arasında görülmemektedir. “Cengiz Han’ın Çin seferinden dönüşünde Tumet (Tuma ?) boyunun isyan haberi gelmiştir. Bu sefere başka bir noya-nı gönderdiği halde o gidememiş, Tumetlerin üzerine yerine Burgul Noyan’ı (Cengiz Han’ın nökeri-muhafız ordusu komutanlarından-dır) göndermiştir. İşte bu mücadelelerde Uyşin adı geçmektedir”.^{729} Altınorda’da Moğol ordusunun en önemli boyları arasında Cengiz Han’ın oğlu Cuci’ye ayırdığı 4.000 kişilik ulusun içinde üç kabile önemli bir yere sahiptir. Bunlar Sayciut, Kinkit ve Huşin (Uyşin) diye bilinen boylardır.^{730} Daha sonraki asırlarda ise Moğolistan’ın hakimiyet sahasını içine alan bölgede yer alan ve Moğol ordularıyla birlikte hareket eden bu boy, zamanla farklı bölgelere dağılmıştır. Moğolistan döneminde Altınorda sahasında vukû bulan olaylarda Uyşin boyunun adı geçmektedir.

Diğer kaynaklarda (Kırgızların Tanrı dağları sahasında bulundukları tarihlerde) Raşideddin’in verdiği bilgileri^{731} tekrarlamakta ve (Moğol-Huşinlerin) Uyşinlerin Ordos bölgesinde yaşadığı açıklanmaktadır. 92 Özbek boyunu içine alan boylar listesinde ve Moğolların Gizli Tarihi’nde Uyşin adı vardır. Raşideddin’in eseriyle N. A. Aristov’un araştırmalarına dayanan G. N. Potanin, “Eski Dinlin kolu olarak kabul edilen Yenisey Kırgızları’nın Sarıuysun grubunun Abakkerey’le damga yakınlığını göz önünde tutarak akrabalık iddiasında bulunmaktadır”.^{732} Eski “Usunların boy birliğini oluşturan kalıntılar Kazakistan’ın sonraki dönemlerde şekillenen etnik dokusuna tesir edip, Sarı Uysun (Usun ? adıyla hangi boy kastedilmektedir) adıyla Ulu Cüz Kazaklarının bir bölümünü oluşturmuşlardır. Onların bir bölümü sonradan Kırgızlar ile karışıp asıllarını muhafaza ederek zamanla Kırgızların Uyşun adındaki boyuna dönüşmüşlerdir”.^{733} Solto boyunun bir kolu Usen, Kara Kesek kolu Sarıuy-sin,^{734} Bağış boyundaki Kalşa da Uysin adıyla görülürler.^{735} Uysun, Kırgızlar arasında Kutçu ve Boston boyu arasında da vardır. Kazak boyları arasında Ulu Cüz içinde ise Uysun

ve Sarıuysun şeklinde iki kez görülür.^{736} Ayrıca, Kara Usunların eski Usunlarla bağı üzerinde durulmaktadır. Kazak boyları arasında durum biraz daha farklıdır. Çünkü Kazakların etnik terkininin oluşumunda eski Usunların rolü Kırgızlara göre daha fazladır. “Kırgızların batı kanadında Teyit boyu içinde Kara Usun ve Sarı Usun şeklinde geçmektedir”.^{737} Bunun içinde Kazakların cüz birliğinin şekillenmesinde asıl gruplardan biri olarak Usunlar görülür.

Uyşın boyu, Moğolların sosyal teşkilatı içinde yer alan ve Cen giz Han döneminden beri bilinen bir boydur. Yedisu bölgesi Uysun-ları ile hiçbir etnik bağı yoktur. Zamanla Moğol Uyşınleri, Yedisu, Moğolistan ve Deşt-i Kıpçak bozkırlarında askerî hareketlere katılmaya başlayınca Kazakların da içine sızmış ve karışmışlardır. Kazakların içinde yer alan ve eski dönemlerden itibaren Yedisu bölgesinde yaşayan Uysunlar, etnik olarak günümüz Kazak halkının sosyal yapısının şekillenmesinde önemli bir rol oynamışlardır. Moğol Uyşınleri ise, sonradan Kazakları oluşturacak boyların arasına hem Moğolistan hem de Altınorda döneminde etnik olarak sızmışlardır.

ARGIN (ARĞIN) ARGUN

Kazak alimleri, Argın adının okunuşunu eski dönemlere kadar taşımaktadırlar. Argın^{738} adına yakın olan Hun-Gun-Gın vb. şekil-lerdeki okunuş benzerliği birçok ilim adamını bu yöne sevk etmiş ve belirtilen etnonim üzerine çeşitli tezler ileri sürülmüştür.^{739} Fakat bu benzerlik günümüze kadar etimolojik yönden tam olarak sağlam bir temele oturtulamamıştır. Bu etnonimin okunuş şekli, aynı zamanda Moğol kökenli olan Arkanut ile de karşılaştırılmaktadır.^{740} Arkenut adı özellikle Hristiyanlaşmış Moğollar için (Beşbalık bölgesinde Kuça (Ark) şehri civarında) kullanılan genel bir ad olarak görülür. Bu kelimenin etimolojisi genel olarak aralaşma-metis-karışık anlamında kullanılmaktadır. Mahmut Kaşgarî’nin verdiği bilgilere göre “Argu, anlam itibariyle iki dil bilen ve karışıp kaynaşanlar için kullanılan bir kelimedir”.^{741}

Bilindiği üzere Karlukların federatif yapısı içerisinde yer alan konar-göçer boylar arasında “Argu” adıyla bu boy mevcuttur. Hudu-dü’l Alem’in kayıtlarına göre X. Yüzyılda Argular, İsficab, Taraz ve Balasagun şehirleri civarında yerleşen Türkeşlerin Argu boyu olarak geçmektedir. A. Z. V. Togan’a göre Çiğil, Tukhsı, Arğu, Harezmi’deki Çığrak ve Kücat gibi boylar zamanla yerleşik hayata geçerek ortadan kaybolmaya başlamışlardır.^{742} İslamî kaynaklarda Mesudî, diğer Türk boyları ile beraber Arğu’yu da zikretmektedir.^{743} N. A. Aristov, Argınların Basmılların torunları olduğunu belirtmektedir.^{744} Aristov’un kayıtlarında XI.-XII. Yüzyılda Tarbagatay’ın kuzeyinde, Kıp-çakların doğusunda ve Nayman boylarının batı taraflarındaki bölgelerde yerleştikleri zikredilmektedir.

Bu boyun Kırgızlar arasına dahil olduğu dönem mevcut tarihi seyirden hareketle VII.-XII. Yüzyıllara tarihlenebilir. Marko Po-lo’nun verdiği bilgiler bu iddiaları sağlamlaştırmaktadır. Yine bu Yüzyıllarda Kıpçaklarla birlikte Batı Kazakistan’da Oğuz ve Peçenek tayfalarının kalıntıları yerleşmiştir. Sirderya’nın aşağı akımlarında ve Mangıstav’da Türkmenlerin büyük grupları, etnik yapılarına bağlı olarak doğuda Naymanlar, Kereyler ve Argınlar göç ediyorlar-dı...”.^{745} XIII. Yüzyılda yaptığı seyahat sırasında Argınlar, Marko Polo tarafından Argun-Argon^{746} olarak kayıtlara geçirilmekte ve diğer kabilelerin arasında önemli bir kavim oldukları vurgulanmaktadır. “Arkanut adı tekrar 1360’lı yıllarda Tuğluk Timur döneminden itibaren Taşkent’e düzenlenen saldırılar sırasında

görölmeye başlanmış-tır".^{747}Altınorda Hanlığı döneminde de Arınlar kaynaklarda geçmektedir.^{748}Bu dönemlerde Arınların Toktamış ahfadına olan bağılılıkları kaynaklarda açıkça dile getirilmiştir. XIII.-XIV Yüzyıllar arasında İrtiş'in iki tarafında yer alan kulındı (atlı-taylı) bozkırlarda ve Ombı nehri ile Batı Sibir topraklarında Orta Cüz Kazaklarının (Arın, Kıpçak, Kerey, Nayman boylarının) birbirlerine sınır komşusu olarak yaşadıkları görölür. Emir Timur'un seferleri sırasında Arınların XIV asırda Alaköl ve Karatal nehirleri arasında meskûn oldukları bilinmektedir.^{749}

“Çağatay ulusunun birliği içinde yer alan Arınlar, 1376, 1389 ve 1390 yıllarında Timur'un saldırılarına uğramışlardır. Daha sonra XV. Yüzyılın başında doğudan Cunganların saldırılarına duçar olmuşlardır. İ. Aka'nın tespitlerine göre Uluğ Beğ dönemindeki mücadelelere dahil olan Arınlar, Türkmen asıllıdır.^{750}1456 yılında Arınlar daha batıya doğru ilerleyerek buralarda yerleşmeye başlamışlardır ve Orus (Urus) Han'ın torunu olarak tanınan Canibek Han'ın yönetimi altında bulunmuşlardır. Arınların batıya, 1400-1410'lu yıllar civarında göç etmiş olmaları gerektir. Arınların (Kancıkali bölümü) 1420'li yıllarda Taşkent ve Hokant'ta Canibek'in atası Barak Han'ın hareketlerine de katıldıkları bilinmektedir".^{751}Daha sonraki dönemlerde ise Arınların Ak Orda'yı oluşturan gruplar arasında belirli bir yere sahip oldukları görölmektedir. XVI. Yüzyılın sonunda Arınlar,^{752}Karadağ tarafından gelip Tevekkel ile Esim hanların Fergana, Semerkand ve Buhara seferlerine katılmışlardır. Tevke Han (XVII. Yüzyılın sonu XVIII. Yüzyılın başlarında) döneminde Arınlar, Karadağ, Sarısu ve Uludağ arasında konar-göçer olarak hayatlarını sürdürmüşlerdir.^{753}

B. N. Karmışeva yapmış olduğı araştırmada “Özbek Lokayları'yla Kazak Arınları arasında etnik ilişkilerin olduğunu ortaya koy-muştur".^{754}Bu boyun Kırgızlar arasında yer aldığını K. A. Pişçulina ve M. S. Mukanov^{755}belirtmektedir; fakat boyun Kırgızlar arasındaki kolları hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir. 92 Özbek boyunu içine alan boylar listesinde Arın boyu, Argun şekliyle vardır. Bu boy, eski tarihlere kadar inen bir geçmişe sahip olmasına rağmen ağırlıklı olarak Moğollar döneminde (Arkenut ?) görölmektedir. V. İ. Yudin'e göre Arkenut ve Arın'ın birbirlerine olan okunuş yakınlığı sadece benzetmeden ibarettir. Ama Yudin'de bu boyun etnik tarihine derinlemesine girmemiş ve yüzeysel olarak Moğol kökenli boylar arasında Arkenut'u da kısaca açıklayarak geçmiştir. Arınların Kırgız boyları arasında yer alanları Kesek olarak bilinmektedir. Kaynakların verdiği bilgilere dayalı olarak bu boyun daha çok Deşt-i Kıpçak, Altınorda, Nogay Ordası ve Ak Orda diye bilinen sahada varlık mücadelesi verdiği anlaşılmaktadır. O. Karatayev^{756}tarafından Arın adı aynı adla Kesek boyu içinde görölür şeklinde bir tespitte bulunmuştur. Fakat bütün incelemelerimize rağmen Ya. R. Vinnikov ve Abramzon'da Kesek boyu içinde Arın adına rastlanılamamıştır. O. Karatayev'in araştırmalarına göre Kazak Arınları ile Kırgızların boy birliklerinde 36 paralellik vardır.^{757}Kırgızlar arasında Arın boyunu oluşturan diğer kollar tespit edilememiştir.^{758}Kırgız boyları arasında bu boyun küçük parçalara ayrılarak diğer boyların arasına girmiş olması da mümkündür. Kırgız boyları içindeki küçük boy paralelleri bazı araştırmacıların dikkatini çekmiştir.^{759}Kazaklar arasında **Arın**,^{760}23 kez boy adıyla **Orta Cüz** içinde geçmektedir.^{761}

ABDAL

Abdal boyunun Kırgız ve Kazaklar arasında mevcut olduğu kaynaklarda tespit edilmiştir. Kazakların Küçük Cüz'üne giren Abdal boyu, Taz boyunun atası olarak görülür. M. S. Mukanov araştırmalarında bu boyu, M.S. IV-VV Yüzyıla Eftalit Devleti dönemine kadar tarihlemektedir.^{762} Bu boya mensup olanların fizikî özelliklerinde görülen “Türkmen yapısı, araştırmacılara önceden bu boyun Türkmenler arasında yaşamış olabileceğini fakat sonradan meydana gelen askerî mücadeleler sırasında Kazak-Kırgızlara katılmış bulunabileceği ihtimalini düşündürmektedir”.^{763} A. Yakubovskiy'nin araştırmalarında “Abdal'ın tayfa şeklinde IV-VV asırdan itibaren bilindiği belirtilip, bu tayfanın Türkmenler ve Kazaklar arasına katıldığı ifade edilmektedir. Abdal, Özbek'in Lokay'ında,^{764} Kırgız'ın Sarıbagış boyunun içinde yer alır”.^{765} Sarıbagış boyu ise Kırgızlar arasında Sağ Kanat'ta yer alan boylardan biri olarak kabul edilir.

Kırgızların boy bütünlüğünü araştıran S. M. Abramzon'un incelemelerinde Abdal boyu Sarıbagış arasında gösterilmemiştir. Taz boyu bilindiği gibi Abdal'ın bir koludur. Bunun için Abramzon, Taz boyunu esas alarak atalarına inmemiş olabilir. Bu noktadan hareketle Kazaklar içinde Taz'ın kollarında ve Kırgızların arasına giren Tazla-rın atalarına inildiğinde Abdal'la karşılaşılır. A. Sıdıkov, “Abdal'ı Sağ Kanat'ta Bargı içinde bir kol olarak göstermektedir”.^{766} Abdal(Taz'ın içinde) kul statüsünde Kırgızların arasına girmiştir ve Sarıba-gış'ta Ceti uruu'nun bir kolu olan Taz'ın içindedir.^{767} Belki de bu boy, özellikle Abramzon tarafından ata olarak kabul edilmiş ve boy olarak kayıtlara geçirilmemiştir. Bununla beraber Abramzon tarafından yapılan araştırmada **Sarıbagış** boyunun içinde Abdal'ın yanı sıra **Abıla, Sabır ve Çagaldak**^{768} adlı kollar, Kazak kökenli olarak kabul edilmektedir.^{769} 92 Özbek boyunu içine alan boylar listesinde Abdal adı yoktur.^{770}

Eski bir boy olarak kabul edilmesine ve bazı araştırmacıların önemle üzerinde durmasına rağmen Abdal'ın Kırgızlar içindeki siyasî ve askerî hareketlerini tespit etmek mümkün olmamıştır. Bu boy, Türkmenlerden Kazakların, Kazaklardan Kırgızların arasına katılmış olmalıdır. Bu boyun adının Moğollar döneminde zikredilmemesi, Moğol kökenli bir boy olmadığı için adının yazılmadığını gösterebileceği gibi, fazla büyük bir boy olmadığı için tarihî kayıtlarda geçmemiş olabileceği ihtimalini de beraberinde getirmektedir. Fakat aynı boy, Türkmenler arasında bilinen büyük boylardan biri olarak mevcuttur. Abdal'ın kollarının zamanla şecere kayıtlarında geçtiği ve adlarının unutulmadığı düşünüldüğünde, bu boyun sayı azlığı veya benzeri sebeplere dayalı olarak başka boylarla veya kendi kollarıyla karışmış olabileceği anlaşılr.

ALBAN (ABDAN)

Alban adı, V. Radlov'a göre “alp-b+an muhafız-asger anlamındadır”.^{771} “Alban, Ulu Cüz birliği içinde yer alan tayfadır. V-VII. asırlarda Yedisu bölgesinde eski Dulu (Dulat) boyunun yapısı içindeki “Yueban” birliğindedir. Hududu'l Alem'in kayıtlarına göre “Kulan ile Mikri arasında Karlukların üç tayfası (Bistan, Him, Biriş) yerleşmiştir. Kerminkent'te Laban (doğru yazılışı Alban) tayfası, Gankasir bölgesinde Karlukların birkaç boyu ile Tuzköl gölünde ise Yedi Karluk boyu

yerleşmiştir”.^{772}Kazak şecerelerine göre bu tayfa, Kırgızlar arasında da boy olarak vardır”.^{773}Alban boyu, Aristov’un kayıtlarında Dulat ve Suan boyuyla birlikte geçmektedir.^{774}“Kırgızların ataları hakkında bilinen destanlardan birinde Dayır adındaki bir kel-gin (sonradan bir boy içine gelerek katılan kişi) anlatılmaktadır, o kişi sonradan Kazakların Calayır (başka bir varyanta göre-Alban) grubunun asıl atalarından birisi olarak kabul edilir”.^{775}K. A. Pişçu-lina’nın açıklamalarına göre Alban boyu, tarihî kayıtlarda Moğolistan diye bilinen sınırlar içerisinde Dulat ve Suan boyuyla birlikte dir.^{776}

Albanlar, XIV.-XVV Yüzyıldan itibaren Kazak boylarının içinde belirgin bir şekilde yer almaya başlamıştır. Alban tayfasının Kırgız boyları arasında yer aldığı kayıtlarda mevcuttur. Kırgızlar arasında Alban grubunda Munduz ve Çerik’in içinde Colboldu,^{777}Kuşçu boyunun içinde Kangeldi^{778} ve Basız boyunun içinde Çibil grubunun^{779} bu boya bağlı olduğu bilinmektedir. Bölökbay koluyla Kırgızlarda Solto^{780} (**Sağ Kanat**) içinde yer almaktadır. Albanların özellikle Kırgızların büyük boyları arasında yer aldığı anlaşılmaktadır.^{781}Alban boyu,^{782}Kazaklar arasında Ulu Cüz içinde üç kol şeklinde varlığını sürdürmektedir.^{783}Albanların eski bir boy olduğu bilinmesine rağmen 92 Özbek boyunu içine alan boylar listesinde ve Vladimirtsov’un eserinde^{784} mevcut değildir. Bu da Moğollar döneminde Alban boyunun aktif olarak siyasî mücadelelere katılmadığı veya daha uzak bölgelerde Deşt-i Kıpçak bozkırlarında yerleşmiş olabileceği ihtimalini düşündürmektedir. K. Ş. Şahniyazov, Albanla-rı Karlukların Laban boyuna bağlamaktadır. Fakat bu iddianın doğruluğu ya da yanlışlığı henüz ispatlanamamıştır. Bu boyun kollarının çokluğu sebebiyle daha çok Kazaklar arasında belirli bir etkiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Moğollar dönemindeki yer değiştirmeler sırasında veya Kırgız-Kazak münasebetleri sonucunda Kırgızlar arasına girmiş olabilir.

ALÇIN

Grumm Grjima ylo, Alçin’ı Dinlinglerle, Kıpçaklarla bir arada görmekte ve “ge-lo-çji”, “o-lo-çji” şeklindeki okunuşunu benimsemektedir,^{785}L. N. Gumilyev ise, “bo-ma” (Alçin) okunuşuyla kabul etmektedir”.^{786}Bu etnik topluluk (boy ya da boylar birliği şeklinde de görülür) Kırgızların içine VII.-VIII. Yüzyıllarda girmiş olmalıdır. Eski yerleşim merkezi, Altay bölgesidir. Grumm Grjima ylo’nun açıklamalarına göre ise “Alakçin (Alçin) yurdu, Yenisey nehrinin başı olan Angarı tarafındadır”.^{787}Camıu’t Tevârih’te okunuş farklılık-larıyla Ançiday-Ançin şeklinde görülür.^{788}Antropolojik araştırmaların sonuçları Alçinların^{789} Ari kökenli boylar ile kaynaştığını göstermektedir. N. A. Aristov^{790} ve başka araştırmacılar Alçinların, Dinlingler ile Altay dağları bölgesine yakın olan yerlerde karışıp kaynaştıklarını belirtmektedirler.

Grumm Grjima ylo’nun tespitlerine göre “X. asırda Alçin yurdu meskûnları, Kanglı birliği içinde Kıpçaklara katılarak batıya doğru hareket etmiştir. XII. ve XIV. asırlar arasında da Nogay Ordası’nı oluşturan önemli boylar olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Özellikle “Nogayların yedi boyundan Şırın, Arın, Kıpçak, Argun, Katay, Mangıt’ın yanı sıra Alçin önemli bir yere sahip olmuştur”.^{791}Grumm Grjima ylo’nun açıklamalarında Cuci’nin oğlu Tokay Timur döneminde oluşan Kazak-Nogay birliği içinde Alçin etnik gruplarının etkili olduğu görülmektedir”.^{792}İsimlerini

biddiğimiz “Alçı (Alçın), Huşin (Uyşin), Kinhit, ve Kürlevut (Kurlagut) gibi Moğol unsurları da ancak mühim Moğol kabilelerine iltihak ederek varlık gös-terebilmişlerdir”.^{793} “Ak Tatar veya Ongutler’den bir kabilenin adı Alçı (n)-Alçı-Tatar idi. Alçın-Alçın adını taşıyan Özbek ve Kırgız kabileleri de vardır.”^{794} XVV asrın ortalarında Alçınların büyük bir bölümü Ebulhayr Han’a baş eğip varlıklarını sürdürmüş fakat Edigey^{795} nesli arasındaki mücadeleler sebebiyle Ebulhayr Han hayattayken bölgeden ayrılmaya başlamışlardır. XVI. asrın ortalarında Alçınlar “Büyük Nogaylar” diye isimlendirilerek bu birliğin içinde yer almışlardır. Solovoyev’in yazdığı gibi Nogayların bir bölümü (bizim Kırgız Alçınları) 1555 yılında Rus taraftarı İsmail’in abisi Yusuf’u öldürmeleri üzerine Kırgızların arasına katılmışlardır.^{796}

Kasım Han döneminde Alçınların belirli bir bölümü Nogaylar arasından ayrılıp Kazaklara katılmışlardır. Bunlar, Tahir Han dönemindeki olaylar sebebiyle tekrar geldikleri yerlere geri dönmüşlerdir. Alçınlar gittikten sonra Uysinler ve Kırgızlar, Tahir Han’a katılmışlardır. Haknazar döneminde Kazan’dan ve Astrahan’dan Alçınlar tekrar gelmişler, hanın ölümünün hemen akabinde Kanglılar, Sirge-liler ve diğer boylar Kazak birliğine katılmışlardır. Alçınların asıl birlikleri Ormanbet öldükten sonra 1600’lü yıllarda Esim (İşim) Han döneminde tamamen Kazak birliğine girmişlerdir. “Esim Han döneminde Buhara ile yapılan bir anlaşma gereğince şehrin hakimi olarak Şah Said Sultan atanacak atalığına ise Alçın boyundan Buharalı Emir Yalantuş Bey getirilecektir”.^{797} Bu tarihlerde 1613 yılında vukû bulan mücadelelerde Esim Han’ın Alakçınların askerî gücüne dayandığı, Han Tursun’un da Katagan kabilesinden olduğu görü-lür.^{798} “...Alçınlar, farklı Türk ellerinin arasına bölünerek dağılmıştır. XVI. asrın ortasından sonra kaynaklarda adları sık sık duyulmaya başlamıştır. Günümüzde bütün Kazak halkının 5/2 bölümünü oluşturmaktadır. Küçük Cüz sadece Alçın soyundan oluşmaktadır.”^{799} Bu kalabalık boyun kökeninin çok eski dönemlere kadar uzandığını söylemek mümkündür”.^{800}

Şekerim Kудayberdi’nin açıklamalarına göre,^{801} Alçınlar eskiden Alakşın olarak isimlendirilen bir eldir ve Kırgızlarla aynı nesildendir. Bunun için Alçın, Kırgız’dan çıkmış olmalıdır. Çinli araştırmacı Çen’in açıklamalarına göre **Küçük Cüz**’ün **Alçın** boyu, Moğol ulusuyla köklü kan bağına sahiptir.^{802} Küçük Cüz Alşın (Alçın) ulusunun birliği içinde yer alan Yedi boy (Kerderi, Tabın, Kerey, Tama, Cagalbaylı, Teleu ve Ramadan) tayfaları “Kart Kazak” olarak ad-kandırılırlar.^{803}

Moğol döneminin kaynakları arasında yer alan Yüan-Ch’ao Pi-Shi’de Alakçın (ya da Alagciut) adı mevcut değildir. B. Y. Vladimirt-sov’un eserinde Moğol boyları arasında Alagci-ud ^{804} şeklinde bir okunuş vardır. Bu boy, aynı zamanda Moğol dönemi boylarını ayrıntılı olarak veren 92 Özbek boyunu içine alan boylar listesinde Alçın şekliyle geçmektedir. Kırgız boylarının diğer kavimlerle olan paralelliklerini araştıran ve birçok benzer boy adını ortaya koyan O. Kara-tayev’e göre, “Alakçın, Sol Kanat’taki Saru boyunun birliği içinde yer alan büyük boylardan biridir”.^{805} Fakat Karatayev’in Alçın adını okuyuş şekli Abramzon’un eserindeki Alakçın^{806} okunuşa dayanmaktadır. İ. Moldobayev’e göre bu iki adın ayrı olduğunu ispatlayankesin bir delil mevcut değildir.^{807} Bu okunuş şekli Alçın adını ifade ediyorsa, Kırgız boyları arasında Alakçın kol şeklinde 25 etnik adla Saru boyunun içinde yer almaktadır. Eğer okunuş hatasından kaynaklanan bir benzetme ise, o zaman Kırgızlar arasında Alçın şekliyle Abramzon’un tablosunda herhangi bir isim yoktur.

Kazaklar arasında ise aynı adla (Alşın), Küçük Cüz içinde 3 boy olarak görülmektedir.^{808}Alçınların Moğol döneminden önce de etkin olarak askerî mücadelelerde yer aldıkları anlaşılmaktadır. Aris-tov, Grumm Grjimaylo, Abramzon, Tınışbayev ve diğer araştırmacıların kaynaklarına dayanarak Alçınların köken itibariyle oldukça eski bir boy olduğu söylenebilir. Özellikle Kazak Hanlığı kurulmadan önce Altınorda ve ondan ayrılan Ak Orda döneminde Kıpçak grupları arasında yerini alan Alçınların güçlü bir federasyon oluşturdukları bilinmektedir. Alakçınlar, Yenisey nehrinin aşağı kesiminde yer alan Türk ya da Türkleşmiş boylardan olmalıdırlar. Moğol istilası döneminden sonra ise zamanla Moğol boylarıyla karışıp kaynaştığı ve XVI. Yüzyılın ilk yarısından sonra Kırgız-Kazak etnik yaklaşmasında boy bazında önemli bir rol oynadığı anlaşılır.

AVAT (ABAT)

“Avat İçkilik (Bulgaçı) boylar birliğinin büyük boylarından biridir. Etnonimin paralellerinin “Aba” şekliyle Altaylıklarda (Teleut-ter) ve Şorların sosyal yapısı içinde yer aldığı bilinmektedir. Aba-Te-le boylarının bir grubudur, Sui Hanedanlığı yıllıklarında Batı Türklerinin birliği içinde yer aldığı hatırlatılmaktadır”.^[809]Bulgaçı, Orta asırlarda Türk kökenli olarak kabul edilen boylar arasındadır. Bulga-çı’nın Kırgızlar arasındaki telaffuz şekli Bulgun olarak geçmektedir. Bulgacı isyankar, fesat çıkaran anlamında kullanılmaktadır. Bulgaçı adı (Kandı, Coo Kesek, Teyit ve Boston boylarını içine alır) bugünkü Kırgızların İçkilik gruplarını ifade etmek için de kullanılmaktadır. XII. ve XIII. Yüzyılda Moğolların askerî hareketleri ile beraber bu boyun adı duyulmaya başlamıştır. 1470-90’lı yıllarda vukû bulan mücadeleler sırasında Kamereddin Dulâtî’nin Yedisu, (Şu bölgesi, Karadağ’dan İli’ye kadar olan yerler) bölgesini ele geçirdiği sıralarda Issık Køl bölgesinde Bulgaçı tayfası komutanlarının gücü artmaya başlamıştır. Kalmakların bölgeyi ele geçirdiği dönemlerde diğer boylar bu hakimiyeti kabul ederken Bulgaçıların Deşt-i Kıpçak bölgesine doğru göç ettikleri görülmektedir.

“Tokmok-Avat boyunun içinde yer alan boydur. Toponomi ile ilgili adlandırılışlara Kırgızistan’ın dışında, Kazakistan ve Güney Rusya’nın bazı bölgelerinde rastlanmaktadır. Etnonimi, farklı araştırmacılar XIV.-XV. Yüzyılda Deşt-i Kıpçak’ta konar-göçer olarak hareket eden “Tokmok” adlı boyla karşılaştırmakta ve Ençili adı ile paralellikler tespit etmektedirler”.^[810]Kırgız toponomisti S. Ömürza-kov, XVY Yüzyılın 50-60’lı yıllarında Çu nehri bölgesinde mevsime göre konup göçen 200.000 Kazak-Özbek boy birliği içinde yer alan “Tokmok” adının bulunması mümkündür demektedir”.^[811]Kırgız boyları arasında Avat, Sayak boyunun Kaba kolunda etnik adlandırılış olarak mevcuttur.^[812]Ya. R. Vinnikov’un araştırmalarında “Avat, İçkilik boyları arasında gösterilmektedir. Ya. R. Vinnikov, Kırgız Avatları’nı; Djoy (Coy), Begler, Alatakı, Çoloy, Gucen, Usta (Kök-kul, Sarıkul) ve Tokmok (Botop, Tamçi) kollarına ayırmaktadır”.^[813]Aynı boy, Özbeklerin içinde yer alan Kırgız-Kıpçaklarda da mevcuttur.^[814]Bu boy, Tarih-i Raşîdî’de ve 92 Özbek boyunu içine alan boylar listesinde yer almamıştır. Kıpçak grupları içinde olması sebebiyle Türk kökenli olarak telâkki edilebilir. Yani Avat’ın Türkmen Yıva (İva) ile bağlantısı olmalıdır. Yıva boyu, Oğuzların Kırgızlar arasına sızan bir parçası olmalıdır. Kazak boyları arasında Avat adını alan bir boy, literatür taramalarına ve önceden Kazaklar tarafından hazırlanan ekspeditsiya raporlarına dayalı olarak tespit edilememiştir. Kaynakların verdiği bilgilere göre bu boyun özellikle Altınorda sahasında etkili olduğu anlaşılmaktadır. Avat da Kırgızlarla birlikte Kazakların sosyal yapısı içine nüfuz etmiş, fakat adını koruyamayarak Kazaklar arasında kol ve küçük etnik gruplar şeklinde varlığını sürdürmüştür.

BALIKÇI

Balıkçı adından da anlaşıldığı üzere Türkçe isim taşıyan bir boy olarak görülmektedir. Balıkçı boyu, XV.-XVI. Yüzyıldan önceki kayıtlarda tespit edilememiştir. Fakat ağırlıklı olarak bu boyun varlığı ve etkin olarak askerî mücadelelere katıldığı dönem, XVI. Yüzyıl olarak görülmektedir. “1558 yılında Balıkçı boyunun başında bulunan Toktomuş Yuruk adlı komutan, savaş esnasında Kırgızlarla-Ka-zaklarla anlaşarak yer değiştirmiş ve mücadele esnasında askerî açıdan zayıf düşen

Sultan Abdullatif'in ölümüne sebep olmuştur".^{815} Bu yüzden Abdurreşid Han tarafından Balıkçı boyunun büyük bir bölümü kılıçtan geçirilmiştir. Balıkçı boyunun Moğol ulusu ile bağlantısının bulunması zayıf ihtimaldir. Yenisey Kırğızları arasından koparak ^{816} batıya doğru hareket eden Kırğız boylarından biri olabileceği ihtimali güçlüdür. Bu boyun etnik tabanı üzerinde duran İ. Moldobayev'e göre "Balıkçılar, Tuva, Türkmen ve Başkırt halkları arasında da aynı adla mevcuttur".^{817} Bu da boyun Türk kökenli ola*Materialı po istorii Kazahskih hanstv XV-XVIII vekov (izvleçeniya iz persidskih i tyurskih soçtneniy)*, bileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Balıkçı boyu hakkında Nizameddin Şâmî, Şah Mah-mud bin Mirza Fazıl Çoras ve Tarih-i Kaşkar'ın bilinmeyen yazarı haber vermektedir. Bu grubun, Abdullatif Sultan'ın Haknazar Han üzerine saldırı düzenlediği dönemde (başka kaynaklara göre diğer Kazak hanları üzerine düzenlenen saldırılarda) Aksu'ya (1537 ?) geri dönüş sırasında muhafızlar arasında yer aldığı tespit edilmektedir.^{818} Balıkçı boyu, Tarih-i Kaşgar'da geçmektedir. Bu boy, Moğolların Gizli Tarihi'nde, Tarih-i Raşîdî'de, 92 Özbek boyunu içine alan boylar listesinde ve Vladimirtsov'da mevcut değildir. Balıkçı boyunun bu kaynaklarda adının olmaması Türk boyu olmasından kaynaklanabilir. Balıkçı, Küçük Cüz birliği içinde yer alan Bayulı'nın Aday kolunun atası olarak görülmektedir.^{819} Aynı boy, Kırğızlarda Saru (Sağ Kanat) boyu içinde Ceti uruu birliğinde görülmektedir. Balıkçı boyunun Kıtay arasında da mevcut olduğu belirtilmektedir. Fakat bu boya ait bilgilere kaynaklarda fazla rastlanılmamaktadır. Balıkçı adı, birçok boy arasında (Örneğin: Kazaklarda Nayman boyunun Aktaz'ında, Kelimberdi boyunun Bayulı'nda vd.) ya ata adı olarak ya da lâkap adı şeklinde tespit edilmektedir.^{820}

BÖRÜ

Börü adı, eski Türk devletleri döneminden beri bilinen ve belirli amaçlar doğrultusunda kullanılan bir sembol (ongun) olarak görülür. Bu adın kullanılış sebebi, eski Türk inancına hatta daha eski dönemlere (totemistik inanış dönemlerine) kadar ulaşan geleneklere ve bozkır coğrafyasının en güçlü hayvanı olarak kabul edilen bö-rüye gösterilen saygıya dayanır. Börü'nün ongun olarak birçok Türk boyunda sembol şeklinde kabul edildiği,^{821} destanların ve türeyiş efsanelerinin bu hayvan üzerine kurulduğu bilinmektedir. Türklerde börüye gösterilen saygının yanı sıra hayvanlarda görülen çeşitli özelliklerin eski Türk ad geleneğine bağlı olarak isim şeklinde kullanıldığı açıktır. Kazaklarda da Kırğızlarda da çok sayıda hayvan adının boy adı şeklinde kullanıldığı bilinmektedir. Bunun içinde her iki halk arasında görülen Börü adına, hem boylarda hem kollarda hem de ata isimlerinde sık rastlanır.

"Börü, Sağ Kanat'taki (Adigene boy birliği) büyük boylardan biridir. Etnonimin paraleli Azık boyu içinde yer almaktadır. Etnik adlandırılışın totemik canavar-kurttan çıkmış olması söz konusudur. Börü-kurt, karışkır, gurt, kurt, möcök, maçak, çono ve çino sinonimi ad olarak kabul edilmektedir".^{822} Börü boyunun bilinen en büyük kollarından biri Taz'dır. Bu kol (uruu) Kazaklarda da mevcuttur aynı zamanda başka Türk halklarının etnik birliği içinde (Türkmenlerde^{823} vd.) yer alır.^{824} Kazak cüzleri arasında Börü boyu çok dağılmıştır. Bu boyun kollarını ve etnik adlandırılışlarını bütün ayrıntıları ile tespit etmek başlı başına bir araştırma konusudur. Nogay'ın

arasında Nogay, Kara Nogay, Cemboylık (Yemboyluk), Mesit ve **Börivardır**.^[825] Bu boy, Moğolların Gizli Tarihi'nde, 92 Özbek boyunu içine alan boylar listesinde, Tarih-i Raşîdî'de ve Vladimirtsov'da yoktur.

Börü boyu, V. İ. Yudin'in Moğol boylarını incelediği makalede de mevcut değildir. Moğol dönemi öncesi ve sonrası kaynaklarda bu boyun yer almaması Börü boyunun Türk kökenli boylar arasında olduğunu gösterebileceği gibi sonraki dönemlerde tarih sahnesinde güçlü bir şekilde yer almış olabileceği düşüncesini de doğurur. FaR. G. Kuzeyev, *Proishojdenie başkirskogo naroda*, kat Börü etnonimi oldukça eski dönemlere kadar ulaşır. Hunlar dönemindeki ve özellikle Göktürk dönemindeki türeyiş efsaneleri, bu adın sıkça kullanıldığını ortaya koymaktadır. Börü boyunun sonraki dönemlere ait siyasî mücadeleleri ile ilgili bir kayda tarafımızca rastlanılamamıştır.

Kırgızlar arasındaki Böriler, Oş bölgesine doğru toplanmışlardır.^[826] Abramzon, Börülerin çıkışının Başkırtlara bağlı olduğunu açıklamaktadır. Ya. R. Vinnikov, Börüleri Adigene'nin büyük kollarından biri olarak kabul etmektedir. Kırgızların Sağ kanadı, Edigene, Böri, Böri'den Buyla Böri ve diğerleri çıkmıştır.^[827] Börü boyu yine Bugu'nun içinde kol olarak Sarıböri şeklinde geçmektedir. Börü adı, 43 kol olarak Adigene içerisinde mevcuttur. Kırgız boyları arasında Börü boyu, 7 kez etnik ad olarak (Adigene, Kuşçu, Solto ve Azık boyu içinde) geçmektedir. Kazakların **Orta Cüz**'ündeki **Argın** tayfasının Basentiin boyunun bir kolu Böri'dir; diğerleri Küşik, İtemgen ve Cangeldi-Küşik diye adlandırılmaktadır.^[828] Argın boyunun dışında Orta Cüz'de Nayman boyu arasında da Böri ile karşılaşılmaktadır.

Moğolistan dönemi hakkında bilgi veren yazma kaynakların Bö-rülerle ilgili bilgi vermemesi, bu boyun Cungarya, Altay ve Deşt-i Kıpçak sahasında yaşamış olabileceğini göstermektedir. Başkırt ve Özbek grupları arasında bulunması (Oğuz gruplarıyla birlikte) Kıpçak birliği içinde yer alan veya sonradan bu birliğin içine giren boylardan biri olabileceği varsayımını da düşündürmektedir. Kırgızlar arasından Kıpçakların vasıtasıyla Kazaklar arasına girmiş olabilir. Kırgızlar ve Kazaklar arasında oldukça dağınık bir şekilde diğer boyların arasına giren Börü boyu, her iki halkın etnik yapısını şekillendiren önemli boyların küçük parçaları şeklinde görülmektedir.

BÖGÖCÜ

Bögöcü boyu, Kırgızlar arasında Kıtay boyunun (**Sol Kanat**) Tö-mön tamga kolunda görülmektedir. Bu boy, Kırgızlar arasında sadece Kıtay boyunda tespit edilebilmekte, diğer boylar arasında rastlanılamamaktadır. Bögöcü, N. Katanov'un ve A. Castren'in verdiği bilgilere dayalı olarak G. E. Grumm-Grjimaýlo tarafından "Yenisey bölgesindeki boylar arasında gösterilmektedir".^[829] Ya. R. Vinnikov'da Bögöcü boyu ile ilgili ayrıntılı bilgi mevcut değildir. O. Karatayev'in açıklamalarına göre Bögöcü, Kıtay boyunun birliği içindedir ve eski Kırgız boylarından biridir. Kırgız boyları üzerine araştırmalar yapan S. Attokurov ise Bögöcü şekliyle Basız boyu içinde yer aldığını ifade etmektedir.

Hakasyalı V. Ya. Butanayev'in araştırmalarında Kazakların Ulu Cüz'ünün birliği içinde "Bögeci" boyu, 1703 yılında göç ettirilen Yenisey Kırgızlarının torunları olarak

açıklamaktadır”.^{830} V Ya. Buta-nayev tarafından Kazakların **Ulu Cüz**’ü arasına girdiği ifade edilen Bögöcü boyuna Kazak kaynaklarını incelememize rağmen rastlana-mamıştır. Bu boy, Moğolların Gizli Tarihi’nde, Tarih-i Raşîdî’de ve 92 Özbek boyunu içine alan boylar listesinde yoktur. Bu boyun ata adı olarak Kazaklar arasına sinmiş olma durumu söz konusu olabilir ya da benzeri bir adla (ses değişimiyle) Hakas grupları arasında varlığını sürdürmektedir.

BARGI-BARĞU

Bargı adını bazı uzmanlar, Bayırkı-Bayırku adıyla da karşılaştırmakta ve M.S. V asırda Tele tayfaları birliğine dahil etmektedirler.^{831} Bayırkılar bilindiği gibi Göktürk Kağanlığı döneminde ve Uygurlar devrinde Baykal gölünün batısıyla Sayan dağ silsilelerine kadar ulaşan bölgede yerleşmişlerdir. M.S. VIII. Yüzyıldan itibaren bu boyun adı askerî mücadelelerde daha belirgin bir şekilde duyulmaya başlamıştır. Yu. A. Zuev’in araştırmalarına göre Bargı adının Bayır-kı adı ile bağı mevcuttur.^{832} Raşideddin’in verdiği bilgilere göre, “Moğolların Yenisey Kırgızları içindeki Bargu tayfasının kolları Tuma (Tumete) olarak adlandırılmaktadır”.^{833} Bargı-Bargu^{834} adlı boy, Bayırkı-Bayırkular’dan ayrı tutulduğunda Abramzon tarafından XII-XIVV Yüzyıla tarihlenmektedir. Bayırkı adı, Raşideddin’in eserindeki Bargudcin adına benzetilmektedir ve Bargudcin-Tokum, Yenisey Kırgızlarına yakın bir yerde yerleşmiştir (Baykal Gölü çevresinde) diye açıklanmaktadır. G. E. Grumm-Grjimaýlo bu adı, “Barga, Bargudcin ve Barguzin şeklinde okumakta, Yenisey, Sayan ve Tanrı dağları bölgesindeki hareketlerini açıklamaktadır. 1207 yılında Cengiz Han buyruk vererek büyük oğlu Cuci’nin Sayan ile Kuzey Hangay dağları arasındaki topraklarda yaşayan orman kavimlerini ele geçirmesini istemiştir. Bu topraklar Bargudcin-Tokum ülkesi olarak adlandırılmaktadır”.^{835}

Bu boy, Moğolların Gizli Tarihi’nde, 92 Özbek boyunu içine alan boylar listesinde ve Vladimirtsov’da yoktur. Bargı adı, Tarih-i Raşîdî’de “Barki” veya “Yarki” şeklinde geçmektedir.^{836} Bargı-Bargu-Barga şeklinde telaffuz edilen boyun Kazaklar arasında Küçük Cüz^{837} içinde bulunduğu görülür. Küçük Cüz içinde Tama etnik adlandırılışı ile Bargı boyu kaynaklarda mevcuttur. Ç. Valihanov’unverdiği malumâtlara bakıldığında “bu Burutlar (Kırgızlar), Orta Or-da’nın (Cüz), Argın boyunun Atıgay boyu ile birlikte yaşayıp, yavaş yavaş onlarla karışmışlardır ve şimdi “Yeni Kırgız” ve “Bay Kırgız” adlarıyla bu boyun bir kolunu oluşturmuştur. Güney Kazakistan ve Cambıl eyaletlerinde yaşayan Kırgızlar: Pskem, Sarı-Agaç ve Sayram adlı yerlerde yaşamaktadırlar. Bunlar aslında Kıtay ve Kuşçu boyuna giren boylardır. Bunlar: Şeker, Sabatar, Togolok, Baş, Kıyra, Samtır, Kara Kıtay ve Çobok’tur. Zikredilenler köken olarak Kırgızların Sa-ruu, Kuşçu ve Cetigen boylarındandır. Bazılarında Çerikler de görülmektedir fakat az sayıdadır”.^{838}

Ç. Valihanov’un kayıtlarında bu boyun telaffuz şekliyle günümüzdeki telaffuz şekli aynı değildir. Burut adının okunuşuna en yakın şekil **Adigene (Sağ Kanat)** içinde yer alan Bargı da görülür. G. Potanin’in verdiği bilgilere göre “Barga (Bargı), Adigene’nin içine dahildir ve Sarı Bargı-Kara Bargı diye iki kola ayrılmaktadır”.^{839} Benzerliğin ileri sürülme sebebi, adın benzerliğinden değil Tama’nın Kırgız Naymanları’nda da olmasından hareketledir. Kırgızların **Sa-ruu** boyu içinde yer alan ve kökeni Kazak olarak adlandırılan Akı-nay’ın atası **Tama** içinde bu şekilde adlandırılmaktadır.^{840} G. Potanin’in, G. E. Grumm-Grjimaýlo’nun ve diğer araştırmacıların verdiği

bilgilerden Bargı boyunun Yenisey, Selenga ve Hangay dağları bölgesinde Kırgızlara yakın sahalarda yerleşmiş olabileceği ve sonradan Moğol ulusu içinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Moğolların bu bölgeleri ele geçirmesinden sonra Moğollaşmış olabilirler. Akabinde Moğol hakimiyetinin sona ermesiyle beraber Kırgızların ve Kazakların^[841] etnik birliği içinde kalarak erimişlerdir. Etnik erimenin Moğolistan döneminde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bargı'nın kollarının çok sayıda olması ve etnik adlandırılışlarının sayı itibariyle birçok boya oranla zengin isimler taşıması düşündürücüdür.

ÇALA KAZAK

Çala Kazak, Kırgızlar arasında etnik ad olarak görülmektedir. Çala Kazakların Kırgız boyları arasına sonradan katıldıkları bilinmektedir. Bunun için birçok kayıta Kırgız Çala Kazakları hiçbir kola alınmamış, başlı başına Kırgız etnik birliğine giren Tacik, Kalmak vd. boylar gibi değerlendirilmiştir. Çala Kazakların, Kırgızların arasına (XV.-XVI. Yüzyılda) katıldıkları düşünülmektedir. Özellikle Kazak-Kırgız sınırına yakın olan yerlerde etnik karışmanın sonraki asırlarda (özellikle Talas ve Çuy bölgesinde) daha da arttığı bilinmektedir. “Frunze şehrinin batı tarafında (eski Kızıl asker kışlağı) ve Talas nehrinin bazı noktalarında yaşayan Çala Kazak adlı karışık etnografik gruplar kendilerini akrabalık bağlarıyla Kırgız olarak kabul etmektedir”.^[842] Cooçalış ve Tölök boylarının kökeninin bazı infor-matorların (araştırmacılara bilgi veren yaşlı kişiler) ifadelerine göre Kazak olma ihtimali vardır. XVII. Yüzyılda yaşanan hareketlilik sırasında bir grup seyir halinde iken Kazalı denen yerde kalarak Kazaklarla karşılaşmışlardır. Bu grubun yöneticileri uzun Yüzyıllar Kazakların arasında yaşayarak, her yönden onlara benzemeye başlamışlardır. ^[843] İ. Moldobayev'e göre Çala Kazakların kaynaşma dönemi XVII. Yüzyıldadır, daha erken dönemlerde kaynaşma tam olarak sağlanamamıştır. Abramzon'un belirttiği gibi Kırgızların arasından giderek Kazak boyları arasına yerleşenlerde çala-karışık-metis adıyla ifade edilmiş etnik birliğe sonradan katılma oldukları unutulmamış ve unutturulmamıştır. Ayrıca **Solto**, **Monoldor** ve diğer boylardan Çala Kazak grupları arasında bulunanlar vardır. Çala Kazaklar, Özbekler, Kazaklar ve Uygurlar arasında da yaşamaktadır.

E. Törekanoğlu'nun verdiği bilgilerde ise Kazakların Kırgız coğrafyasına gelişleri farklı şekillerde anlatılmaktadır. Kaynaklar üzerinde dikkatli bir şekilde inceleme yapıldığında Kazak boylarının Kırgız coğrafyasına farklı tarihlerde geldikleri anlaşılır. XV.-XVI.

Yüzyılda meydana gelen olayların yanı sıra XVII. Yüzyılda Kalmak saldırıları sırasında da bazı Kazak boylarının Kalmaklara karşı Kırgızlarla ittifak yaptıkları ve Kırgız coğrafyasında kaldıkları görülür. Bunun yanı sıra farklı sebeplere dayalı olarak da Törekanoğlu'nun belirttiği gibi göçler yapılmış olabilir. E. Törekanoğlu, “Ak Beşim'de-ki Çala Kazaklar, Ulu Cüz içine dahildir. Deprem sebebiyle Alma-tı'dan (Kegen denen yerden) hareket ederek Karkıran'ı aşırıp Issık Köl bölgesine gelmişlerdir. Kanglı ve Konurbörük adındaki iki akraba daha sonra da buradan göç ederek (Sarı Özön) Çu'nun doğusundaki Ak Beket köyünün kuzey yakasında gök yüzüne yakın olan Berik-taş ata dağının eteğine gelip, burada yaşayan Çapraştı adlı Kazaklar ile karışarak orada kalmışlardır” demektedir.^[844]

Kırgız coğrafyasına yerleşen boylar asırlardır bu bölgede yaşayıp, yakın akrabalık bağı oluşturmalarına rağmen köklü Kırgız san-cıra geleneği sayesinde diğer boylardan ayrılabilmiş ve Kırgız boyları arasına Çala Kazakların nasıl girdiği rahatlıkla tespit edilebilmiştir. Çala Kazak adı, özellikle XVI. asırdan sonra Kırgız ve Kazak boyları arasındaki askerî hareketler sırasında yer değiştiren gruplara verilmiştir. Çala Kazakların askerî hareketler içindeki aktif dönemleri sonraki asırlarda meydana gelen olaylarla iç içe olduğundan incelediğimiz dönemin dışında kalmaktadır.

KARA ÇORO (SUMURIN)

Karaçoro adına ilk kez Talas'ta bulunan taşlar üzerine yazılmış yazılarda rastlanmıştır ve “Kara-çur” şeklindedir.^[845] Ayrıca Mec-mua't Tevârih'te Tagay Bey'in altı oğlundan birinin adı Kara Çoro olarak geçmektedir.^[846] Çoro (Çur), Çura (Çora) anlam itibarıyla “batır”, yiğit anlamında kullanılmaktadır.^[847] Ayrıca unvan olarak han ile beğ arasında bir rütbe düzeyini de gösterdiği bilinmektedir. Fakat Çoro ya da Kara Çoro boyu, Camiü't Tevârih'te geçmemektedir. Aynı şekilde Moğolların Gizli Tarihi'nde, 92 Özbek boyunu içine alan boylar listesinde ve Vladimirtsov'da da yer almamaktadır. Bu adın anlamı üzerinde Ö. Karayev ve T. Canuzakov durarak yönetici ve soyuz-birlik anlamları taşıyabileceğini açıklamışlardır. Tarih-i Ra-şîdî'de “Çuras adıyla geçmekte ve Moğolistan tarihinde önemli rol oynayan Moğol kabilesi olarak açıklanmaktadır”.^[848] Zahirreddin Muhammed Babür'ün hatıratında Moğolistan'da yaşayan boylar arasında Çoros adlı boy da zikredilmektedir.^[849] Bazı araştırmacılar (VV Ya. Butanayev ve Yu. S. Hudyakov), Kara Çoro boyunun Kırgızlar arasında Yenisey devrinden beri bilindiğini ve günümüzde Altay kavimleri ile Şor kavimleri arasında da mevcut olduğunu belirtmektedirler. Çoro veya Kara Çoro adının Çuras adı^[850] ile olan benzerliği günümüze kadar tam olarak aydınlatılamamıştır. Abramzon bu adı, “Çoras adıyla benzeştirmekte ve Moğol boyu olarak Kırgızların Çekir sayak boyu içinde Çoro şeklinde göstermektedir”.^[851] Çoro adı, Kalmaklar arasında ata adı olarak zikredilmektedir.^[852] Yu. A. Zuev'in eserinde XVII. Yüzyılda görülen bir etnik ad olarak açıklanmaktadır.^[853]

Kırgızların Kara-Çoro bölümü Sayak, Azak ve Çerik bölümleri ile yakın ilişki içindedir.^[854] Ya. R. Vinnikov'un araştırmalarında da Sayak boyu içinde Kara Çoro isim olarak görülmektedir.^[855] Kara Çoro (Sumurın) boyunun Kırgızlar arasında 14 etnik adlandırılışı ve kolu mevcuttur.^[856] Kara Çoro boyu, Kırgızların Çoro boyuyla etnik yakınlığa sahip olduğu için Çoro boyunun da kolları ve etnik adlandırılışları tabloda verilerek uruuların adlarını izleme kolaylığı sağlanmaya çalışılmıştır. Sumurun (Sumurın) veya Karaçoro olarak bilinen bu boyun Kazaklar içinde Küçük Cüz mensupları arasında görülmesinin yanı sıra yine Kazak boyları arasında Orta Cüz birliği içinde yer alan Argın'ın atalarından biri Karaşor olarak adlandırılmaktadır. Bu atanın Kırgızlarla olan yakınlığı araştırmalarımıza rağmen tespit edilememiştir. Fakat Kazak boyları arasında Sumurın,^[857] **Küçük Cüz** içinde Bayulı'nın atalarından biri olarak görülmektedir. Ayrıca şecerelelerin verdiği bilgilere göre Küçük Cüz içindeki Bayu-lı'nın birliği arasında yer alan Cappas'tan Sumurın çıkmıştır. Yine Bayulı'ndan çıkan boylardan Karaköz, Sumurın'la akrabalık bağına sahiptir.

O. Sıdıkov'un şeceresinde bu iki kez görülmektedir. Birincisinde “Genel Kırgız şeceresinde Karaçoro Arslan Han'ın oğludur ve Küçük Cüz Kazakları arasında yer alan boydur. İkincisinde

Tagay Bey'in orta yaştaki kadınından doğan oğludur. Bu bizim Karaçoro belki eski Kırgız boylarının devamıdır denilebilecek nesillerdir. Ka-raçoro neslinin büyük bir bölümü 1769-1770 yıllarında esir olarak ele geçirilmiştir. Az bir bölümü Ceti boyunun birliği içine girip Ka-zaklaşıp gitmişlerdir. O. Sıdıkov, Karaçoro'nun nesilleri Kazaklar arasındadır demektedir".^{858} Kırgız boyları içinde Karaçoro'nun^{859} bağlı olduğu Çoro boyunun etnik adlandırılışları ve ataları izlendiğinde Kazak adını taşıyan ve bugüne kadar adını korumayı başaran **Kazak aygır**'la karşılaşılır. Bu belki bir isim benzerliği belki bir lâkap belki de gerçekten Kazakların kalıntıları olan bir kol olabilir.

Kara Çoro veya Çoro adıyla bilinen ana kolun etnik kökeni ol dukça karışıktır. Çoro'nun tarihî seyri incelendiğinde eski tarihlere kadar ulaşan bir geçmişe sahip olduğu görülür. Bazı araştırmacıların ifadelerine göre bu boy, Altay ve Şor bağlantılı olarak sonradan Kırgız ve Kazakların arasına Moğollar döneminde girmeye başlamıştır. Diğer araştırmacılar ise özellikle bu boyun Moğol kökenli bir boy olarak (Çuras adıyla) kaynaklarda geçtiği, Kalmakların arasında daak süyek olarak Çoras adını taşıyan boyun bulunduğu belirtilmektedir. Kara Çoro boyunun Türgeşler döneminden beri Yedisu (Talas-Çu) bölgesinde varlığını sürdürdüğü ama aktif olarak askerî mücadelelere Moğolistan döneminde katıldığı anlaşılmaktadır. Bu boyda Moğolistan olarak tanımlanan askerî sınırların dağılmasıyla beraber Kırgız ve Kazakların etnik birliği içine girmiş ve zamanla eriyerek her iki halkın içinde yer almıştır.

KESEK

Kesek-keşik, Moğolca nöbetçi anlamındadır. Kesek boyu, Kırgızlar arasında İçkilik (Bulgaçı) grubu içinde görülmektedir. Kesekler, eski Kırgız boyları arasında kabul edilmektedir.^{860} Kesek boyu, adından da anlaşılacağı üzere, Türk kökenli bir boy olabilir. Bu düşünceyi doğrulayabilecek diğer önemli sebeplerden biri de Moğolların Gizli Tarihi'nde, Tarih-i Raşîdî'de, 92 Özbek boyunu içine alan boylar listesinde ve Vladimirtsov'da yer almamasıdır. Kara Kesek^{861} boyu, Manas Destanı'nda da geçmektedir.^{862} Kesek'in bir anlamı da "bölük"tür. Kazak araştırmacı T. Ceniş'e göre Kesek denen sözün Kırgız ve Moğol dillerindeki manası (heseg, zusem)^{863} kesektir. Bu "kesek-kesek" boylar" anlamına gelmektedir.^{864} Kesek'in "kezek" sözünden hareketle nöbetçi-sakçı-muhafız anlamına gelebileceği de belirtilmektedir. Kesek boyu, Kazaklarda Orta Cüz'de Argın boyu içinde kol olarak görülmektedir. Kazak Argın'ı ise Kırgızlarda Kesek boyu içinde yer almaktadır. Yukarıda Argın boyu hakkında ayrıntılı bilgi verildiği için aynı isim üzerinde ayrıntılı olarak durulmayacaktır. N. A. Aristov, "Argınlar yaklaşık olarak VII.-VIII. asırlarda günümüz Moğolistan'ının kuzey doğusunda yerleşerek Çin kaynaklarında (Tan-şu) "Basimi" adı ile tanındığını yazmaktadır".^{865} R. G. Ku-zeyev^{866} ve VV Ya. Butanayev'in "Keseklerin kökeninin eski dönemlerden itibaren Yenisey, Sayan-Altay bağına sahip olduğunu ve bu boyların halen daha adlarının okunuş farklılıklarıyla Hakas-Sagayla-rı'nın içinde yer aldığını" açıkladığı görülür.^{867}

Mevcut bilgiler Hakaslardaki "Argın" soyunun etno-komponen-tinin Kırgızların birliğine VII.-XII. Yüzyıllardan sonraki tarihlerden önce girdiğini göstermektedir.^{868} Argın, Kesek boyunun birliği içindeki boydur. Kökeni eski olan bu isimlendirmenin paralelleri Hakas-lar'daki Kızılların ve Kazaklardaki Orta Cüz'ün birliği içinde yer alan boy veya boy birliği olarak bilindiği

görülür.^{869}Argın boyu içinde yer alması sebebiyle Kesekler, Toktamış Han döneminde de görülürler. Özellikle Argun Şah'ın mücadelelerde aktif rol oynaması, Timur döneminin askerî mücadelelerinde adının geçmesi Keseklerin Altı-norda sahasında yaşamış olduklarını (Argın boyuna sonradan katılmadıkları düşünülürse) göstermektedir. Alşın'ın içindeki Kara Keseklerin Orta Cüz birliğinde Argın tayfasına dahil olan Kara Keseklerle ilişkisinin olduğu ve tarihî bağı açıkça bellidir. Argın, Kazaklarda Orta Cüz'de ana boy Kırgızlarda ise Kesek boyu içinde bir kol olarak görülür.

“Kara Kesek grubunda (Alimuulu, Çomokey ve Kete) eski uran Doit vardır. Alimoğlu neslinden biri Çekti (Şekti ?) (veya Çeklı) Kaşkar'ın güneybatı tarafında Alay dağlarının doğu bölümünde, günümüzde de Kara-Kırgızların Kara Kesek ve Toyit (Teyit) boyu yaşamaktadır. Onlar çok eskiden beri bu topraklarda yaşamaktaydılar ve etnografik kaynaklara göre akraba olarak kabul edilmektedirler”.^{870}Coo Kesek, XVII. Yüzyılın sonuna kadar Doğu Türkistan'da görülmektedir. Kara Kesek boyu, Doğu Kazakistan'da Argınların arasında vardır.^{871}N. Sitniyakovskiy, “Kesek boyunun 14 koldan oluştuğunu (Kesek, Bay Kesek, Kara Kesek, Kıdırşaa, Kanglı, Çon Kırgız, Börü baş, Avay, Ahtaçı, Kara-Sadık, Çuçuk, Alaşan, Coo Kesek ve Boston) açıklamaktadır”.^{872}

Küçük Cüz şeceresinde **Alşın**'dan çıkan Kadırkoca Bay'ın lâkap adı Kara Kesek olup, onun varisi Sasıkbay da Kara Kesek olarak ad-landırılmıştır.^{873}Bunun için, Küçük Cüz Alşın'ının kolu şecerelerde Kara Kesek olarak gösterilmektedir. XVII. asrın sonunda Kara Kesek boyu Dağlık Bedahşan, Kara Tegin ve Özbekistan taraflarına yer-leşmiştir.^{874}S. Attokurov, bu coğrafi sahanın Kesek boyunun yerleşim alanı olamayacağını belirtmektedir. Kara Kesek, G. Potanin'in kayıtlarında “Mayram Sofi'nin dört oğlundan biri olarak geçmektedir”.^{875}Bazı Kesek ve Kara Kesek grupları Atbaşı, Oş, Celalabad,Bişkek, Talas bölgesinde ve Pamir'de yerleşmişlerdir. Kesek boyu içinde yer alan Kara Kesek, Kazaklar arasında Orta ve Küçük Cüz içerisinde Argın boyunda görülmektedir. Kara Kesek etnik adı 5 kolda Kazak cüzleri arasında mevcuttur.^{876}Fakat Coo Kesek boyu nedendir bilinmez cüzler arasında tespit edilememiştir.

Keseklerin tarihî seyirleri eski dönemlere kadar ulaşmasına rağmen Camiü't Tevârih'te geçmemesi ve diğer kaynaklarda bu boyun yer almaması coğrafi olarak yerleşim bölgelerinin tespit edilmesini zorlaştırmaktadır. Deşt-i Kıpçak bozkırlarında diğer Kıpçak grupları ile bir arada yaşadıkları düşünülen Argınların birliği içinde yer alan Keseklerin zamanla Altınorda'nın dağılması ile beraber Yedisu bölgesine geldikleri söylenebilir. Kırgızların köklü boyları arasında yer alan Kesekler, Moğolların sürgünleri ile Yedisu bölgesine doğru hareket ederek bu bölgede sonradan Kazakları oluşturacak olan boylarla karışmış olabilirler. Özellikle Kırgız ve Kazak boylarının yaşadığı bölgede Moğol askerî baskısı sona erince bu topraklarda kaldıkları ve her iki halkın da etnik yapısının şekillenmesinde önemli rol oynayan boylardan (Argın, Kara Kesek, Kesek) ^{877}birinin içinde yer aldığı anlaşılmaktadır.

KIZILKURT

Kızılkurt kelime kökünden de görüldüğü üzere Türkçe bir addır ve Türkler arasında stepteki yaşayış esnasında sıkça karşılaşılan hayvanı tanımlamak için kullanılmıştır. Türklerde renklere dayalı olarak gerek insanlara gerekse hayvanlara isim verme geleneğinin eski dönemlerden itibaren devam

ettirildiği bilinmektedir. Moğolların Gizli Tarihi’nde, Tarih-i Raşîdî’de, 92 Özbek boyunu içine alan boylar listesinde ve Vladimirtsov’un eserinde isim olarak geçmemektedir. A. İ. Levşin’in eserinde Küçük Cüz içinde Bayulı’nın kolu olarak gösterilmektedir.^{878} G. E. Grumm-Grjımaylo’nun eserinde de Kızılkurt hakkında bilgi mevcut değildir. Aristov’un kayıtlarında “Kızılkurt boyu, Küçük Cüz’ün içinde yer alan Alçın’ın bir kolu olarak verilmektedir”.^{879}

Tablo 1. Kırgızların Cetigen boyu içinde yer alan Kesek etnik adlandırılışını gösteren tabloya bakınız.

Tablo 2. Kazaklar arasında Cetigen boyu içinde yer alan Kara Kesek boyu için tabloya bakınız.

V. Vostrov ile M. S. Mukanov’un araştırmalarında Kazakların Kızılkurt boyu Alçın’ın içinde görülmektedir.^{880} G. Potanin’in ekspe-ditsiyası sırasında karşılaşılan “Kızılkurt boyu, Berdisa’nın yedi oğlundan dağılan boylardan biri olarak gösterilmektedir. Kızılkurt’tan ise İlgeldi, Akksı, Canksı, Senkubay, İsen ve Kubek adlı çocuklar kol olarak devam etmektedir”.^{881} T. Januzakov’un eserinde de Kızılkurt adı, Dulat’ın Canış kolunda gösterilmektedir.^{882} Kızılkurt boyunun köseu damgalı olması, Ulu Cüz’ün köseli damgalı Istı boyundaki Kızılkurt adlı kişinin atasıyla bağlantı oluşturmaktadır şeklinde yorumlanmaktadır. Bu ad, Kırgızların Sarı-Saru tayfasının Kızılkurt boyunda da vardır.^{883}

Abramzon’un belirttiği gibi Kızılkurt boyu sadece Saru boyunda değil etnik ad olarak aynı zamanda Döölös boyunda da vardır.^{884} Kırgızlar arasında Kızılkurt boyunun son döneme ait kaynaklarda Kızıl kulak şeklinde geçtiğini S. M. Abramzon belirtmektedir. R. G. Kuzeyev’de “Kızılkurt adını Kazaklar arasında bir boy olarak göstermekte Kırgız Kızılkurtları’ndan bahsetmemektedir”.^{885} Saru, SolKanat’ta yer alırken Döölös, İçkilik kolundadır ve bu da belirtilen etnik adın Kırgızlar arasında dağılmış olabileceğini gösterir. Kurt adının boy adı olarak kullanılışı azdır; daha çok Türk lehçelerinde Bö-ri-Börü şekli kullanılmaktadır. Bunun için de Türk boyları arasında irili ufaklı yüzlerce boy-uruuda Börü adı görülür. Kurt ise Türkçe’nin batı lehçelerinde börü yerine kullanılan bir kelimedir. S. G. Klyastornıy ve A. M. Mokeyev’in açıklamalarına göre “gork” Farsça “it” anlamındadır ve bu kelime zamanla gork-it-gurt-kurt şekline dönüşmüştür. Bu tez, Türk akademisyenler tarafından kabul görmemektedir. Kızılkurt, Kazaklar arasında Küçük Cüz’de Alaşa etnik adında Bayulı boyunda ata adı olarak, Esenkeldi etnik adında Tama-Cetikeldi boyunda kol olarak tespit edilir. Diğer araştırmacılardan farklı bir şekilde Kazak Sovyet Ansiklopedisi’nde Kızılkurt, **Küçük Cüz** içinde boy olarak gösterilmektedir.^{886} H. Madanov’un araştırmalarında da “Kazaklar arasında Kızılkurt, Bayulı boyunun atalarından biri olarak zikredilmektedir”.^{887} Abramzon’da geçtiği halde Vinnikov’un araştırmalarında Kızılkurt ile ilgili hiçbir kayıt mevcut değildir.

Klasik kaynaklarda bu boyun yer almaması sonraki dönemlerde Kırgız^{888} ve Kazak etnik birliği içine girmiş olabileceğini göstermektedir. Moğol döneminde diğer boyların arasında yer almayan Kızıl-kurt boyu, Moğolistan’ın parçalanmaya başladığı dönemden sonra yani XVY Yüzyılın sonu XVI. Yüzyılın başlarına doğru her iki halkın etnik birliği içine sızmış olmalıdır. Kaynaklarda sık olarak görülmeye başladığı tarih ise XVIII. Yüzyıldan itibaren. Kızılkurt boyunun kaynaklarda

görülmemesinin diğer bir sebebi de küçük bir boy olması ve kol olarak diğer boyların arasında yer almasından kaynaklanabilir. Ayrıca Kızılkurt boyunun Kırgızlardan mı Kazaklar arasına gelerek girdiği veya Kazaklardan mı Kırgızlar arasına geldiği tam olarak tespit edilememiştir.

MONOLDOR (MOGULDAR)

Yakinef'in kayıtlarına göre Çince kaynaklarda Moğol adının okunuşu "Mın-gu" ve Mançu dilinde "Mongu" şeklinde geçmektedir.^{889} Men Da Bey Lu'nun eserinde Moğol adı "Manhol" (man-ho-er veya man-ho) şeklinde geçmektedir.^{890} Monuldir, Munuldir,^{891} Monguldar ve Mongulcar (Zagryajskago'da), Moldur (Severtsev'de) adlarıyla Mongul kelimesinin çeşitli şekillerde söylenişleri görülür.^{892} Moğol kelimesi bilindiği gibi Asya'nın doğu ve güneydoğusunda^{893} yer alan ırkı tanımlamak için kullanılmaktadır. Moğollara bu ad verilmiş olmasına rağmen onların arasına farklı kavimlerden gelerek katılan boyların adları ve atalarının isimleri bilinmektedir.

İncelenen dönem ve etnik olarak tanımlanan ad, Moğolistan Moğollarını ifade etmek için kullanılmıştır. Bunun içinde Moğol adının tarihî geçmişi kısaca ele alınacak ayrıntıya girilmeyecektir. Hun-lar döneminde Tung-hular ve Hsien-piler daha sonra Juan-juanlar ve onların kolları süregelmiştir. Moğol adını taşıyan gruplar bilindiği gibi sadece Moğolistan döneminde değil ondan öncede Karakitaylar ile gelen gruplar arasında yer almıştır. VV İ. Yudin'in belirttiği gibi "Yedisu bölgesine gelen Moğollar, Çağatay ve Ögeday'ın getirdiği Moğollardan kalan bakiyelerdir. Onlarda Deşt-i Kıpçak sahasında yaşayan Türk dilli halklarla karışarak zamanla tamamen Türkleşmişlerdir".^{894} V. İ. Yudin, Moğolların tamamen Türkleştikleri konusunda kesin bir iddiaya sahiptir. Fakat bu etnik olarak mümkün de ğildir, kültürel olarak zaman içinde asimile edilerek Türkleştirilmiş olabilirler; ama Moğolların etnik erime etaplarının günümüzde bile tam olarak fizyonomik anlamda tamamlanmadığı görülür.^{895}

XIV.-XVV Yüzyılda Mogul diye bilinen ve Moğolistan coğrafyasında yaşayan boyların diğer Türk boylarıyla belirgin bir şekilde kaynaşmaya başladıkları, bu dönemde Türk kökenli boyların Yedisu ve sonradan Güney Kazakistan sahasında daha kalabalık oldukları malumdur.^{896} Tarih-i Raşîdî'nin verdiği bilgiler özellikle "Tuğluk Timur dönemi ve sonraki dönemlerde Mogul diye bilinen boyların Moğolistan'daki askerî ve siyasî hareketlerini izleme kolaylığı sağla-maktadır".^{897}

Kırgızlar arasında Moğol kolu, boy olarak Sağ Kanat'taki Mun-guş boyu içinde yer almaktadır. Munguşların (Adigene, Tagay ve Munguş üç büyük boy birliği şeklinde görülür) Mongol bölümü ve yine iki bölüm (Kudagaçın ve Tuluykun) adlarıyla Mongollaşmış Munguşların göçmen hayatını sürdürdükleri ve Çağatayların hakimiyeti sona erince tahminen "XVI. asırda Kaşgar ve Fergana arasındaki dağlarda ve Kaşgar'da kalan Çağatay Moğolları'nın kollarıyla yapılan çeşitli ittifaklardan meydana geldikleri düşünülmektedir".^{898} Moğol boylarını ayrıntılı olarak Men Da Bey Lu eserinde açıklamıştır.^{899}

G. Potanın'ın verdiği bilgilere göre Mangıtlar, Olyat'ın güneybatısında ve Altın kuke'den Karasu gölünün kenarına kadar olan bölgede yerleşmişlerdir. Güney-doğusunda sınır olarak Kobdo nehri vardır. Köke kötel denen yerden dağlar arasındaki geçide yani tarım alanlarına kadar, güney batısında

Altın Kuke dağından itibaren Son Köl nehrinin vadisi başlamaktadır. Vadinin doğu tarafı Altın Kuke dağıdır ve diğer tarafı Çirgeti'dir. Dzeren nor (tuzlu göl) güneybatıda Haldzun Burgatay'ın sonudur o da Mangıt Hoşun'a sınırdır. Man-gıtlar şu kollara (kesin değil) ayrılmaktadır: Paşkit, Mingıt, Kırgız, Huulır, Şuu ve Kitit.^{900}V. V. Radlov, Moğol boyunun Kırgızlar arasında Bugu, Sarıbağış, Solto ve Adigene içinde bulunduğunu ifade etmektedir. Moğollar boyu dört bölüme bölünmektedir: Ulu Kıyra, Bala Kıyra, Bay Moğol ve Bögönök. Günümüzde bunları Moğol olarak adlandırmaktadırlar. Fakat asıl adları Moğol değildir. Moğollar döneminde, daha sonra orta asırlarda bazı boylar askerî mücadeleler sırasında yerli unsurlar arasına girmiş ve Orta Asya'daki kavimlerle kaynaşmışlardır. "Bunların boy birliğine hepsinden önce Monoldor ile Çerikler girmektedir. Bu boylardan özellikle Çağatay Moğolla-rı'nın etnik grupları incelenecektir. Bunların etnik birlikleri VV İ. Yu-din'in eserinde tarihî kaynaklara dayalı olarak farklı şekillerde anlatılmaktadır. "İlk dönemlerde oluşan Moğol sosyal yapısı, sonraki Moğol ve Kırgız (sonraki Kazak) boylarının etnik yapısında önemli rol oynamıştır. Onlardan biri "Moğol" adını koruyarak, ikincisi "Kırgız" adını alarak, üçüncüsü Kazak halkının etnik birliği içinde kalarak erimiştir".^{901}

Narın ili Atbaşı ilçesi Şarkıtma bölgesinde, Bişkek ili Bıstrovka-Kanay bölgesinde ve başka yerlerde Moğol boyu vardır. Bu bölgedeki Moğolların fizyonomilerinin araştırılması sonucunda günümüze kadar genetik yapılarındaki elementleri muhafaza ettikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Moğol boyu, boy adı olarak Kazaklar arasında kendini saklaya-mamış, ancak kolları ve etnik kalıntıları her üç cüze de yayılmıştır. Bunun için Kırgızlar arasındaki kadar olmasa da Moğol boylarının Kazak cüzleri arasındaki dağılımı oldukça önemlidir. V. İ. Yudin'e göre "Kazakların içinde yer alan Moğol kökenli boylar arasında Kanglı (Bekçik),^{902}Dulat, Suan, gaçı, Kaluçi grupları, Baarın, Balıkçı,^{903}Barak, Dulat, Kereyit, Kuşçu, Mongol, Monoldor ve Noygut gibi boylardır".^{904}Kırgızlar arasında boy olarak **Moğol** adını ya da etnik adlandırılışını muhafaza ederek günümüze ulaşan 4 isim vardır. Bunlardan üçü boy adı (Moğol) (**Sağ Kanat**) olarak biri ise **Bagış** (Sağ Kanat) boyu arasında etnik ad olarak görülmektedir.^{905}Monoldor'un Kırgızlar içinde kolları A. Sıdıkov'un araştırmalarına göre şöyledir; Kanay, İman ve Kadan Monoldor'dur. Yine Sağ Kanat'ta Mogol boyunun kolları arasında Atake-Mogol ve Babır-Mogol kolu görülmektedir. Bu kolun Zahiredin Babür'e bağlı olan ya da ilişki içinde bulunan boyların bir parçası olması mümkündür. Ayrıca Moğol boyu, Avat ve Bagış içinde de mevcuttur.^{906}Ya. R. Vinnikov'un verdiği bilgiler bu tespitleri doğrulamaktadır.^{907}

Moguldar-Monoldar sadece Moğolistan'da değil Deşt-i Kıpçak bozkırlarında da siyasî mücadelelerde yer almış ve önemli roller üstlenmişlerdir. Fakat asıl askerî hareket alanları ve yerleşim bölgeleri Moğolistan^{908} diye bilinen sahadır. Batıya doğru hareket ederek buradaki kavimler arasında vukû bulan etnik şekillenmeleri tetkik eden L. Rasonyi'de Monoldoru Kuman coğrafyasında tespit etmiştir. "Moğol kavim adı Karakırgızlarda Monguldor oymak adına ve Kırım'da Mogoldur şeklinde oymak yerleşmesi adına inkılap etmiş tir".^{909}Moğol adı, önceleri siyasî ad olarak kullanılırken sonradan etnik ada dönüşmüş ve Türk boyları içine giren gruplar arasında yer almıştır. Moğollar boyu, siyasî adını koruyarak günümüze kadar ulaşan tek boy olarak görülmektedir. Moğolistan diye bilinen coğrafi saha içinde yer alan ve bu devletin yıkılması ile Kuzey Kırgızistan ve

Güney Kazakistan sahasında Kırgız ve Kazak boyları arasında kalan Moguldar zamanla her iki halkın arasına sızmıştır. Moğol boylarının Kırgızlar ve Kazaklarla kaynaşma dönemi, Moğolistan ve bu devletin yıkılışından sonraki devir olarak görülür.

SARUU

Sarı adı diğer Türk lehçelerinde ve Kırgızca da renk anlamı ta-şısa da, Moğol dilinde farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Saru boyunun kökeni incelendiğinde Tuma ile yakın bağının olduğu görülür. Bu bağı doğrulayan ve Moğollar dönemine kadar inerek Yeni-sey'deki Kırgızların arasında görülen Bargı kolunun Tuma (Tumete) ile kan bağına sahip olduğu anlaşılar. ^[910]N. A. Aristov'a göre "Saru-lar, Uysunların-Sarı Uysun kolundan gelmektedir. Aristov'un açıklamalarında Saruların Yenisey Kırgızları ile de yakın bağı vardır. Yedi Sarı ve Altı Sarı Türk kökenli boylar arasındadır. Bunlarında Din-lingler ile akrabalık bağları mevcuttur". ^[911]Sarular eski dönemlere kadar uzanan tarihî bir geçmişe sahiptirler. W. Eberhard, Mervezi'ye dayanarak "Hotan'ın çok batısında Aral civarında Türkmenlerin bölgesinden bahsetmektedir ki, bugün bile "Sarılar" Türkmenlerin bir kabilesi olduğu gibi Kırgızların da bir kabilesi olarak görülmektedir". ^[912]

XVV asırdan itibaren Tanrı dağları bölgesinde çeşitli kollara ayrı larak Kırgız etnik yapısının şekillenmesinde ikinci kez etkili olmaya başlamışlardır. Saru, Mecmua't Tevârih'te boy adı olarak geçmektedir. Saruların, Kırgızlar arasında etnik ad ve kol olarak çok oluşu bu etkiyi göstermesi açısından düşündürücüdür. Ya. R. Vinnikov, "Saru-ların Fergana bölgesi, Çuy ve Alay gibi birçok yere dağıldığını açık-lamaktadır". ^[913] "Saru boy birliği içinde Alakçın ve Kolpoç bölümlerinin ortaya çıkışını Kırgız sözlü edebiyatı bu olaylarla bağlantılı hale getirmektedir. Bunların kökeni Kazak olarak kabul edilmektedir. Agınay boyunun asıl kökeninin tamamı (bunların içinde kendi kolları da) Kazaklara bağlanmaktadır. Bu boyun asıl atası Kürpük, Kazakların Agınay boyundan çıkmış imiş. Kazakların Küçük Cüz'ünün birliğinde Tama boyunun bölümlerinden biri olan Ahınay grubu vardır". ^[914]

Sanılar, Kazaklar arasında isim olarak değil de ata adı olarak kalmıştır ve **Küçük Cüz**'de **Yediuruğ** birliği içinde **Tama**'nın atalarından biri olarak görülmektedir. Tama ise Levşin, Meyer, Grodekov ve Haruzin'e göre Kıpçak kökenlidir. Yani Saruların Kıpçaklarla eski atalarına kadar dayanan bir etnik bağı olabilir. Bu boyun Altay kökenli olduğu araştırmalarla ortaya konulmuştur. Saruların içinde yer alan Alakçın kolu da oldukça büyüktür. Fakat bu kolun da savaşlarda esir alınanlardan teşkil edildiği ile ilgili çeşitli tezler vardır. A. T. Malyavkin'in eserinde Alakçın adı Alaşan kelimesiyle karşılaştırılmaktadır. Aynı eserde bir başka yerde de Alakşın bozkırlarından bahsedilmektedir. ^[915]Tamalar aynı zamanda Naymanlar arasında da vardır. ^[916]Kırgızlar arasında Saru boyu (**Sağ Kanat**) 131 etnik adlan-dırışa sahiptir. ^[917] Bu kadar geniş bir kol ve ad yapısına sahip olması nüfus itibariyle de büyük bir demografik potansiyelinin bulunduğunu gösterir. ^[918] Kazaklar arasında boy adı şeklinde Saru adı olmamasına rağmen etnonim olarak bu ada rastlanılmaktadır. ^[919]

Saru boyu köken itibariyle Altay bölgesi ile bağlantı içindedir ve araştırmacıların tespitlerine

göre Dinling-Kıpçak etnik bağına sahip-tir.^{920} Tanrı dağları bölgesinde ise Talas nehrinin batı taraflarını yerleşim alanı olarak kabul etmişlerdir. Bu boyun yapısı dikkatle incelendiğinde çeşitli etnik karışımların bir araya gelmesiyle oluştuğu anlaşılır. Zamanla özellikle XVII. Yüzyılda Kırgız birliği içinde yer alan ve sayı üstünlüğü sebebiyle bilinen büyük boylar arasına girmiştir. Moğolistan'ın yıkılışından sonra da Kazakların ve Kırgızların etnik yapısının şekillenmesinde rol oynamış, özellikle Kırgızların Sağ Kanadı'nın en önemli boyları arasındaki yerini almıştır.

SAYAK

Çin yıllıklarında Sayak boyu farklı transkribe şekilleri ile mevcuttur. Bu boy Kırgızların en eski olarak bilinen boyları arasındadır.^{921} “Si-yü Tuchi”de okunmuş farklılıkları ile Ya. Biçurin’de “Saçak-Notok” şeklinde geçmektedir. Bu boyun kökenine doğru inildiğinde eğer Kazak Şanıskılı (diğer adıyla Katagan) boyunun Cengiz Han dönemindeki Katakın boyu^{922} ile bir bağı varsa XII.-XIII. Yüzyıldan beri Sayaklar izlenebilir. Kelime etimolojisine dayalı bir değerlendirme olacağı için (dil bilimi -kelime etimolojisi-uzmanlığı gerektirmektedir) sadece boylar arasındaki isim benzerliğine işaret edilerek geçilmiştir. Sayaklar, XV.-XVI. Yüzyılda Kırgız etnik birliğinin şekillenmesinde önemli rol oynamış, bu dönemde Susamır, Cumgal nehri bölgesinde ve Narın nehrinin orta kesimlerinde yerleşmişlerdir. Sayak boyu, Mecmua't Tevârih'in kayıtlarında diğer Kırgız boyları ile bir arada geçmektedir.

1794-1805 yıllarında Taşkent'in yöneticiliği için vukû bulan mücadelelerde Kazak Şanıskılı (Katagan), (Kazaklar arasındaki Sa-yak bu boyun içinde yer alır) ve Kanglıları'nın Yunus Hoca'nın yanında yer alarak başkalarına karşı üstünlük tesis ettikleri görülür.^{923} Şanıskılı, yani diğer adıyla Katagan (Hatagin-Katakines)^{924} boyu, G. E. Grumm-Grjimaşlo'da Moğol kabileleri içinde yer alan Özbek boyu olarak gösterilmektedir.^{925} Kırgız boylarını ve kollarını atalarına kadar inerek ayrıntılı bir şekilde araştıran Ç. Valihanov'un verdiği bilgilere göre Sayak boyu 13. 000 evdir (her evde beşer kişi bulunduğu düşünülürse), bu sayı o dönemin kayıtlarına göre oldukça büyük bir nüfus olarak kabul edilmektedir. Sayaklar, Issık Köl'de, Son Köl'de, Talas'ın yukarı kesimlerinde, Narın, Koçkor-Ata, Cusagolu (Cumgal)^{926} nehirlerinin bulunduğu sahada konar-göçer olarak yaşamaktadırlar. Ç. Valihanov'un kayıtlarında “Bu dönemde Sayak ma-naplarının er yürekliliğinin bütün Kırgız boyları arasında bilindiği özellikle belirtilmektedir”.^{927}

Sayak boyu, Tagay Bey'in oğullarından olan Kara Çoro'nun neslinden gelmektedir.^{928} “Onların bir bölümü etnik özelliklerini kaybedip başka halklarla Özbek, Kazak ve Tacik boyları arasına karışıp gittiler.^{929} Kırgız boyları arasında Sayakların (**Sağ Kanat**) 76 etnik adlandırılışı ve kolunun olduğu görülür. Sayak boyunun dağılımını göstermesi açısından tabloda aynı zamanda Çekir sayak boyu da ve-rilmiştir.^{930} Kazak boyları arasında Sayak'ın kendi adıyla değil de ata adlarıyla dağıldığı görülmektedir. **Ulu Cüz** içinde **Şanıskılı (Ka-tagan)** boyunda Sayak adı vardır.^{931}

Sayakların Güney Altay, İli ve İrtiş ile coğrafi bağının olduğu kaynaklarda tespit edilmektedir. Sayak boyu arasında da Kıpçak gruplarının yer aldığı bilinmektedir.^{932} Sayaklar özellikle Kazak ve Kırgız boylarının Tanrı dağları, Yedisu ve Güney Kazakistan bölgesinde siyasî teşekkül oluşturma dönemlerinde görülen büyük boylardan biridir. Çarlık Rusyası döneminde Solto ve Sarıbağışların

saldırıları sonucunda (1863-1870) demografik olarak büyük kayıplar vermişlerse de günümüzde Kırgızların Sağ Kanadı'nın büyük boyları arasında yer almaktadırlar. Kazaklar arasında Kırgızlarda olduğu kadar etnik yapının şekillenmesinde etkili olamamıştır. Fakat Kazak Ulu Cüz'ünde yer alarak Kırgız-Kazak bağının etnik olarak kaynaşmasında rol oynayan boylardan biridir.

SUAN-SUBAN

N. VV Kyuner, “Bu kelimenin Çince “Suyyeçuan” kelimesi ile benzerlik taşıdığını bunun da nehir veya çay anlamında olabileceği üzerinde durmaktadır. Bu nehrin bir kolu İli'nin batı tarafından Is-sık Köl'e katılırken, diğer kolu Issık Köl'ün güneybatısından batıya doğru akarak Çuy nehri olarak adlandırılır demektedir”.^{933}Kırgız Subanları'nın etnik ad olarak VII.- VIII. asırlarda Yedisu bölgesindeki Dulatların içinde görülen Suan ile aynı boy olabileceği üzerinde durulmaktadır.^{934}Suan'ın köklü bir boy olduğunu ve eski dönemlere kadar ulaşan bir tarihî geçmişinin bulunduğunu M. Tınışpa-yev'de eserlerinde belirtmektedir.^{935}Suan boyunun eski bir boy ol-duğu^{936} ve günümüzde Kazaklar arasında Ulu Cüz içinde Abdan ile birlikte yer aldığı açıklanmaktadır.^{937}

Vostrov ve Mukanov, Camiü't Tevârih'te ^{938} ve 92 Özbek boyunu içine alan boylar listesinde Suan adı yoktur. Fakat Suran adıyla kayıtlara geçirilmiş bir boy adı mevcuttur. Bu adın Suan adının okunuşuna ne kadar yakın olduğu belirli değildir. Ç. **Velihanov**'un kayıtlarında “Suanlar, Dulat ve Uysunların içinde yer aldığı on kadar Moğol boyu arasında sayılmaktadırlar”.^{939} Suan şu kollara ayrılmaktadır: Tokarıstan, Baytugey, Bağız ve Cesegir, ^{940}bunların dışında bir de Baysuan kolundan bahsedilmektedir.

Halk ağzındaki rivayetlere göre Suan'ın iki karısı vardır. Birinci karısı Karkaralı'dan Karbagış, Dosbagış ve Sarıbagış adında üç oğlu olmuştur. Sarıbagış'ın nagaşısını Kırgız manapı (ak süyek-feodal) aldığı için onlar Kırgızlaşmışlardır. Suan bilindiği üzere Kazakların Ulu Cüz'ünde yer alan 11 büyük boydan birini oluşturur. Kazak araştırmacı B. Nurjekeoğlu, Kırgız akını Süleyman Maymulov ile görüşmesi sırasında, “Kırgız Sarıbagışları içinde Suan adında az sayıda aile mevcuttur. Kendilerini Abılay Han kolundan kabul ederler ayrıca Abıla adında bir de boyları vardır demiştir”.^{941}

Kırgızlar arasında Suan boyu, A. Sıdıkov'un araştırmasında (Bu-gu bölümündeki) Sarıbagış içinde görülmektedir.^{942}Kırgızlar arasında **Suan** tayfası **Sarıbagış**'ın Manap'ında (Suban) şeklinde geçmektedir.^{943}S. Eşmuhambetov'un araştırmalarına göre Kazakların “Suan tayfası, irili ufaklı on dokuz boydan bir araya gelir. Onlar “Molak, Aldiar, Kudayberdi, Satay, Elşibek, Şalakazak (Çalakazak), Tursun, Koşkar, Ümbetey, Bölek, Mirzageldi, Akşa, Soltangul, Kara-mende, Şegirek, Karabek, Şaru, Cediger ve Epsügir'dir”.^{944}Kazaklar arasında ise **Ulu Cüz** içinde önemli bir yere sahip olan **Suan** üç kol olarak görülür.

Suan boyu üzerinde çalışan araştırmacıların Yenisey-Altay ve Moğolistan bölgesi ile bir bağının olup olmadığı noktasında önemle durdukları görülür. Fakat bu nokta tam olarak bir netlik kazanmamıştır. Kaynakların geneli ele alındığında bu boyun Moğol boyları ile bir arada yaşadığı

anlaşılmaktadır ve Kazakların Ulu Cüz'ü içerisinde yer alan yönetici boylarla bir ittifak oluşturmaları sebebiyle etnik olarak Moğol olma durumu daha güçlü görülmektedir. Kaynakların yoğun olarak bilgi vermeye başladığı tarihler XVIII.-XIX. Yüzyıllar arasındadır. Bu dönemde vukû bulan askerî mücadeleler sırasında Kazak Suanları'nın Kırgızlar arasına girerek etnik yapı içinde yer almış olmaları gerekir.

ŞANIŞKILI-KATAGAN

Katagan-Katagin şeklinde geçen bu boy adını bazı araştırmacılar (P. Pelliot gibi) Moğol kökenli olarak kabul etmektedir. “Moğolca” Kadan kişi adının aslı Kada'an/Kadagan'dır.^[945] Şanişkılı (Katagan) ile ilgili tarihî kayıtlar çok eski dönemlere kadar ulaşmamaktadır. Kataganların Salciut, Durban ve Tatarlarla bir arada yaşadıkları ve Cengiz Han'a karşı çıktıkları zikredilmektedir.^[946] Cengiz Han'ın Camuka'yla yaptığı savaşta bu boy karşı tarafta yer almış fakat savaşın sonucunda Kataganlar da ağır bir yenilgiye uğratılmıştır.^[947] Fakat bu boylardan önce Cengiz Han öncelikli olarak Nayman ve Mer-kitler gibi büyük boyları dize getirdikten sonra Ongiratlar, Salciutlar ve Kataginleri hakimiyeti altına almayı tercih etmiştir. Ç. Valiha-nov'un eserinde “Şanişkılı boyunun 1630'lu yıllarda Esim Han öldükten sonra Kongratlar ile Karadağ ve Talas nehirleri arasındaki bölgede yerleştiği anlatılmaktadır”.^[948] V. Vostrov ve S. Mukanov'un araştırmalarında da özellikle Şanişkılıların Esim Han'ın ölümünden sonra (1628-1630) Orta Cüz içinde yer alan boylardan Kongrat, Ko-çuyut... ve diğerleri ile birlikte Karadağ-Talas nehri bölgesinde yaşadıkları bilinmektedir.^[949] ^[950] ^[951] E Rıçkov'un kayıtlarında ise Şanişkılı boyu XVIII. Yüzyılda görülmektedir.

92 Özbek boyunu içine alan boylar listesinde adı Kattagan şekliyle vardır. Şanişkılı, Ulu Cüz birliği içindeki eski tayfalardan biridir. N. A. Aristov, “Şanişkılı'nın yer ve adam isimlerinden hareketle Altay'dan gelen eski bir tayfa olarak görmektedir. Şanişkılılar, Sir-Deryâ ve Çirçik arasında yerleşmişlerdir”.^[952] Bazı araştırmacılar onları Ulu Cüz'ün diğer tayfaları ile bir arada görmekte, Uysin, Dulat, Kanglı ve Sirgeli boylarıyla akrabalığını ispatlamaktadır.^[953] Şanişkılı boyu akrabalık bağı yönüyle Kanglı tayfasına yakındır. Katagan (Şanişkılı) ise Kırgızlar arasında Çekir sayak boyu içinde mevcuttur. Şanişkılı'nın damgası Kırgızlar arasında Bugu, Sarıbağış ve diğer boylar arasında görülür. Ayrıca Kazakların **Şanişkılı** boyu **Katagan** şekliyle, Kırgız Sarıbağışları'nın içinde mevcuttur.^[954] Kırgızlar arasında Şanişkılı adı ile boylar arasında mevcut değildir. Ama Katagan adıyla Çekir sayak ve Adigene içinde yer alır. Yine dikkat çeken bir benzerlikte harf düşmesi sonucunda Katkan şekliyle görülen adın Bağış boyu içinde yer aldığı anlaşılmaktadır.^[955] Kazaklar arasında ise **Ulu Cüz** içinde **Katagan (Şanişkılı)** etnik adının bağlı olduğu bir boy olarak mevcuttur.

Katagan (Şanişkılı) boyunun özellikle Güney Kazakistan ve bugünkü Kuzey Kırgızistan (Moğolistan'ın bir bölümü) topraklarını içine alan bölgede varlık gösterdikleri bilinmektedir. Moğollar döneminden beri görülen ve özellikle Moğolistan'ın askerî gücünü kaybetmeye başlaması ile Kırgız ve Kazak birlikleri içinde yer alan Şanişkılı boyu, her iki halkın etnik yapısının şekillenmesinde önemli rol oynayan boylar arasında yer almaktadır.

TAZLAR

Taz adı birinci anlamı itibariyle “kafası kel” olan kişiyi ve ikinci olarak “hastalık taşıyan insanı” tanımlamak için kullanılmakta-dır.^[956] Taz boy adı, Altay bölgesinde görülür.^[957] Bir zamanlar onlar ile bir arada yaşayan Kırgızların **Sarıbağış** boyunun atalarından biri Tazlar olarak bilinir.^[958] Taz’ın Orta asırlarda Kıpçak (Deşt-i Kıpçak) boylarının içinde yer aldığını Rus yıllıkları açıklamaktadır. “Kuman-dıların (Altaylıların) şecerelerinde Tastar boyu, Teleutlar’dan koparak gelip zamanla karışan bir boy olarak açıklanmaktadır.^[959] Kazak Tazları şu gruplara ayrılmaktadır: Abdal, Çargı ve Caştaban”.^[960] Yine Küçük Cüz içinde yer alan boylar arasında Taz vardır ve 12 büyük koldan biri olarak kabul edilmektedir.^[961] Kazaklar arasında Taz aynı zamanda Orta Cüz içindeki Kerey’de de (Aşamaylı Kerey) görülür. Bu bağ Karakalpaklarla olan etnik yakınlığı da ortaya koymaktadır.^[962]

Moğolların Gizli Tarihi’nde, 92 Özbek boyunu içine alan boylar listesinde ve Tarih-i Raşîdî’de Taz adı yoktur. Tazlar, Kırgız boyları arasında Sarıbağış, Sayak, Adigene, Tınımseyt ve Kuşçu’da görülmektedir. Bunun yanı sıra kol olarak Noygut boyunda (Tazdar adıyla)^[963] ve Kıpçak (**Taz Kıpçak**-bu boy Kıpçakların içinde Abramzon’un tablosunda yoktur) boyunda mevcuttur.^[964] Şayet Taz okunuşu, Tas okunuşuna yakın veya aynı olarak kabul edilirse, Börü ve Çerik boyu içinde de yer aldığını belirtmek gerekir. 8 etnik adlandırılışla tespit edilen bu boy, 7’inde etnik ad olarak Taz adını kullanmıştır. Taz, Ulu Cüz’de Calayır, Istı, Alban ve Orta Cüz’de Aşamaylı Kerey’in bir atası olarak zikredilir.^[965] Kazaklar arasında ise, **Küçük Cüz** içinde 5 kez kendi boy adıyla (**Taz**) bir kez Alban, Istı ve Calayır (Ulu Cüz) boyunda, bir kez Aşamaylı Kerey (Orta Cüz) boyu içinde toplam 4 kez Taz etnik adıyla mevcuttur.^[966]

Taz boyunun yerleşim alanı incelendiğinde Altay ve daha sonra Deşt-i Kıpçak bölgesinde yer aldığı görülür. Zamanla Altınorda’nın çöküşü ve Ak Orda içinde yer alan birçok boyun çeşitli sebeplere dayalı olarak (sonradan) Güney Kazakistan ve Kuzey Kırgızistan sahasına gelmeye başlamasıyla etnik karışma ve kaynaşma gerçekleşmiştir. Günümüzde her iki halk arasında yer alan bu boy etnik yapının şekillenmesinde rol oynayan boylar arasındaki yerini almıştır.

UAK-ABAK KEREY

Kırgızca Abak adının Kazaklar arasında ağız farklılığıyla Uak şeklinde ifade edilebileceği üzerinde durulmaktadır. Kazaklarda Uak-Kerey’in Kırgızlarda Abak-Kerey olması gibi örnekler mevcuttur. G. Nemeth, Kereyit etimolojisinin Kerâi, Kirâi, Kerâit, Giray vb. fonetik yapıya sahip halk, kavim, kabile, boy ve hanedan adları ile aynı kökenden gelmiş olabileceğini varsaymaktadır.^[967] “Kereyitler kültür bakımından diğer bozkır halklarına nazaran daha yüksek bir kültür seviyesine sahiplerdir”.^[968] T. Januzakov’un etnonim ile ilgili çalışmalarında bu noktada belirtilen benzerliği destekler özellikler görülmektedir. Konu üzerinde çalışan ve bu benzerliğin Kazak-Kır-gız boyları arasında aynı anlamda kullanıldığını ortaya koyan uzmanlardan biri de İ. Moldobayev’dir.

Camiü’t Tevârih’te,^[969] Moğolların Gizli Tarihi’nde, Tarih-i Raşî-dî’de ve 92 Özbek boyunu içine alan boylar listesinde Uak-Abak (Kerey adı bu kaynaklarda geçmektedir) adı yoktur. Fakat bazı

kaynaklarda bu isim, Kerey adıyla birlikte kullanıldığı için her iki ismin geçtiği metinleri birlikte inceleme mecburiyeti doğmaktadır. Uak'ın Altınorda Hanlığı döneminden itibaren tarihî arenada belirgin bir şekilde adını duyurmaya başladığını Ç. Valihanov'un "Er Kökçe' ve 'Er Koşay' halk hikayelerine dayandırarak delillendirmeye çalıştığı görülür".^[970] Kereyitlerin X.-XI. Yüzyılda Moğol dilli boylar içinde en güçlüsü olduğu belirtilmektedir.^[971] "1425 yılı başlarında Yengi Taraz civarında yerleşmiş bulunan Kereylere ani bir saldırı planı yapılmıştır, ama bu plan Uluğ Beğ'in gönderdiği komutanların beceriksizliği (yağma hareketleri) sebebiyle fark edilmiştir.^[972] Bu da aynı tarihlerde Güney Kazakistan sahasında Yengi (Yangı) Taraz (Cambıl) şehri ve çevresinde Kerey gruplarının hareket halinde olduğunu göstermektedir. Kereyitlerin XV.-XVI. asırlarda Nogay Orda-sı içinde önemli rol oynayan boylar (Kıpçak, Kanglı, Kongrat, Nay-man, Argın vd.) arasında yer aldığı bilinmektedir.^[973] Bazı Çinli tarihçiler, yıllıklara dayanarak Kereylerle Kanglılar arasında kan bağının olduğunu iddia etmektedirler. Raşideddin'e göre "Kereyler sekiz tayfadan meydana gelmektedirler. Onlar: Kereyit, Cirkin, Konkayd, Sakayd, Tumaud, Albat, Tunkaut ve Hirkun isimlidirler".^[974]

İ. Moldobayev'in incelemelerine göre "Abaklar, orta asırlarda büyük boy federasyonu şeklinde bir yapılanmaya sahiptir".^[975] Çinli ünlü tarihçi Sayşal, yıllıkların verdiği malumatlara dayanarak Uak-ların (Ongutlar) Türk boyu olduğunu kabul etmektedir.^[976] G. Pota-nin'in eserinde ise "Kerey boyunun yerleşim alanı olarak Kuzey-ba-tı Moğolistan toprakları gösterilmektedir. Ayrıca on iki kola ayrıldığı, bunların: Cantıkey, Cadık, Çiçeuçi, İteli, Karakas, Mulku, Çubar-Aygır, Merkit, İtengmen, Cas-Taban, Sarbas ve Çiymin adlı boylardan meydana geldiğini yazılmaktadır".^[977] A. İ. Levşin'in eserinde "Uak-Kerey nesli Ubagan nehri, İşim, Uy, Toguzak, İrtiş, İsel, Sarısu ve Tsu-Çu'ya, İçkungur kumuna kadar, Keçubay-Çarkar gölü çevresinde ve surun karşında, Verno-Ural steplerinden; Zverinogolovsk ve Presnogorkovski'nin karşısına kadar olan bölgelerde yaşamaktadırlar".^[978] Aristov'un makalelerinde Kerey, Türk kökenli ve dilli olarak açıklanmakta ve şu gruplardan oluştuğu belirtilmektedir: Har-hın, Sahıyat, Tonkgoit, Kerait, Dobout ve Atbat.^[979]

V. Vostrov ve S. Mukanov, Uak boyunu Abak'tan ayrı bir boy olarak değerlendirmektedirler.^[980] Kazak araştırmacı Z. Sedibekov, Uak'ın bir atadan değil, farklı halklardan toplanarak oluşan bir el olduğu için Uak adı verilmiştir demektedir. Bu halk, köken olarak Kazaklar arasına giren **Kerey**, **Nayman** tayfalarından oluşmuştur. Sonradan Uysun ve Kırgızlar aralarına dahil olmuştur. Kerey'den çıkan Caubasar Batır öldükten sonra onun karısını Oşubay almıştır. Bundan **Kerey-Uak** kardeşlerin adlarıyla kol olarak dağılmıştır. Bunların damgaları aynıdır, Aşamay damgasını kullanmaktadırlar. Caubasar, Uak'ın uranıdır o, Kereylerin asıl atası olarak kabul edilmektedir. Bunlardan başka Kırgızların Sarıbağış'ından, Uysin'inden bölünen eller, Uak'ın içine katılmışlardır.^[981]

"Uak; Sarman, Sarıbağış, Şoga, Baynazar, Elimbet, Sirgeli, Bida-lı, Cansarı, Şayköz, Barcakşı, Erenşi Batır, Esen, Kazı ve Caubasar gibi atalara bölünmüştür. Buradaki **Sarıbağış**'ın, Kırgız'ın Sarıbağış'ından, Sirgeli'nin **Ulu Cüz**'deki **Sirgeli**'den, Ergenekli'nin (Bidalı, Cansarı, Şayköz, Barcakşı, Erenşe Batır ortak adının) Nayman'ın Erge-neklisi'nden farkının olmadığı açıkça anlaşılır".^[982] Abak'ın Kazakların Ulu Cüz'ü içinde Uysunlarla ve Küçük Cüz içinde Kereylerle bir

bağının olduğu da görülür. Kazak boyları arasında yapılan incelemelerde Uak'ın **Orta Cüz** içinde boy şeklinde 8 kez, bir kez de farklı şeklide**Taraktı** boyunun içinde etnik ad olarak varlığı tespit edilebilmiştir. Kırgızlar arasında Abak'la ilgili yapılan ad taramalarında Çekir sayak boyunda Kurmankoco kolunda etnik ad olarak tespit edilebilmiş diğer boylarda bu ada rastlanılmamıştır.^{983}Abak adı özellikle Kerey boyuyla birlikte Kırgızların etnik birliği içine girmiştir.^{984}

Moğol boyları ile olan mücadelelerinden tanınan ve daha sonra Altınorda dönemine görülen ve Moğolistan içinde yeralan Kereyler (Abak-Uak Kereyler bir koldur) büyük bir boy olarak bilinmektedir. Moğol kaynaklarına dayalı olarak değerli araştırmalar yapan ve boyların kökenleri üzerine çalışan Z. Kinayetuli, Kereyler ile Abak Kereylerin hiçbir bağının bulunmadığını ifade etmektedir.^{985}Bu teze antitezle cevap veren N. E. Masanov ise “Uakların kökeni Kereyler-le tamamen bağlantılıdır” demektedir.^{986}Daha sonra ise Altınor-da'nın yıkılışı ve Moğolistan'ın parçalanmasıyla birlikte yavaş yavaş çeşitli sebeplere dayalı olarak Yedisu bölgesine gelmeye başlamışlardır. Bu bölgede Kırgızların ve Kazakların etnik yapıları içinde kalarak zamanla erimiş ve her iki halkın arasına dağılarak birçok boyun sosyal yapısı içine sızmıştır. Fakat Reşideddin dönemindeki Kereyler ile bugünkü Kazakların içindeki Kereylerin boyları arasında büyük farklılıklar mevcuttur.

3.1.2. Güney Kazakistan ve Kırgızistan’da Yer Değiştiren Kırgız-Kazak Boyları

Kırgız boyları arasına Kazak adıyla giren ve birçok boyun içinde yerini alan bazı kollar ve boylar bugün Kazaklar arasında görülmemektedir. Bu isimler zamanla kaybolmuş veya Kırgızlar arasına Kazak Hanlığı döneminde yerleşmiş olan Kazakların bir bölümü kendi topraklarına geri dönmemişlerdir. Bu boylara örnek olarak **Sayak**^{987} içinde Kaba kolunda etnik adlandırılış şekliyle Kazak, Kay-dulat kolunda Kazakbay uulu (oğlu), **Çekir sayak** içinde Çoro kolunda Kazak aygır, **Sarıbağış**^{88} içinde Manap kolunda Kazaklar ve Bay Kazak, **Tınımseyit** içinde Toktogul kolunda Bay Kazak gibi kolların veya etnik adlandırmaların var olduğu görülür. Yine aynı şekilde Kazaklar arasında görülen, fakat Kırgızlar arasında bugün rastlanmayan boylar da vardır. **Bay Kırgız** ve **Canı Kırgız**^{89} boylarının Kökçö Dağ bölgesinde Maylı Balta sahasında yaşadıkları Çokan Va-lihanov’un çalışmalarında belirtilmiştir. Bunların Abılay Han döneminde ele geçirilip bozkırdan getirilen “kulcesir” olarak kabul edildiklerini açıklamıştır. Bu Kırgızlar günümüzde **Atıgay** boyunun bir uruu olup Atıgay’ın 12 oğlundan biri olarak kabul edilmektedirler.

Dımaşkî’nin verdiği bilgilere göre Altınorda dönemindeki Kıp-çakları teşkil eden önemli boylar arasında “Barak” boyu da vardır.^{88} Bu dönemin öncesinde de İt Barak veya Kıl Barak şeklinde geçen boy ve kavim adı da mevcuttur. Yalnız bu isimler destansı olarak anlatılmaktadır.^{89} Yine Türk tarihinin temel kaynaklarından Kaşgarlı’nın eserinde de Barak’ın eski Türk dilinde “it” anlamına geldiği zikredilmektedir. Raşideddin’de de İt Barak şekliyle geçmektedir. Yine Raşideddin’in Oğuzname neşrinde Kıl Barak olarak nakledilmektedir.^{90}

Bunun yanı sıra **Barak** boyunun XVI. asırda görülen Barak (Akbarak, İterçi) ^{91} tayfası (veya onun bir bölümü) olması ihtimal dahilindedir. L. Rasonyi, “Barak’ın uzun tüylü köpek anlamına geldiğini, Macaristan’daki kavimler arasında —k— g- değişimiyle bir boy adı olarak 1521’de zikredildiğini belirtmektedir”.^{92} Moğollar (Dulat, Kanglı, vd.) günümüzdeki Kazak, Kırgız ve Uygur halklarının etnik yapıları içerisinde eski dönemlerden beri yer aldığından Barak (Ak-barak, İterçi) tayfası da aynı dönemde şekillenmiş olabilir.^{93} Yine aynı şekilde Ulu Cüz içinde yer alan **Andas**’ın Calayır birliğine dahil olan ve Şumanag’dan yayılan bir kol olduğu anlaşılmaktadır.^{94} Abramzon, “Bugu boyunun birliği içinde yer alan **Otuz oğul**^{95} grubunun köken itibarıyla Kazak olduğunu belirtmektedir”.^{96}

Kırgızlarla Kazaklar arasında aynı adla görülen ve her iki halka dahil edilen **Dolon** boyunun tarihi ilginçtir. Bu konuda araştırma yapan ve meseleyi ilmî mahfillerde duyuran akademisyenler arasında S. E. Malov^{97} ve E. R. Tenişev de vardır.^{98} Tenişev tarafından Dolon etnonimi Moğol dilinde sayı ismi “yedi”, Dolon-Dolan (Dolugan) şeklinde kullanılmıştır.^{99} Dolonlar kendilerinin “yedi uruğ” dan çıktıklarını kabul etmektedirler. Dolon grubunun ortaya çıkışı ile ilgili çeşitli görüşler mevcuttur,^{100} Dolonlar kendilerini Moğollara bağlamaktadırlar.^{101} Bazı araştırmacılar ise onları Kırgızların tohumu^{102} olarak görmekte, bazıları da Kazak birliği içinde yer almışlardır diye kabul etmektedir.^{103} Özellikle Kırgızların İçkilik grubunda kabul edilen boylar arasında Kazak boyları ile yakın ilişki içinde olanlar mevcuttur. Şekerim Kudayberdi, son dönem Kazak şecere

gelenegini en iyi bilen ve birçok kaynağı tarayarak karşılaştırmalı bir şekilde boyları yazan kişi olarak bilinmektedir. Şekerim Ha-cı'nın verdiği bilgilere göre Kazaklarla Kırgızlar arasında etnik karışma ve boylar düzeyinde büyük ölçüde kaynaşma yaşanmıştır. **Orta Cüz**'de ve Kırgızlar arasında **Karakırgızlar** vardır. Onlar savaşlar sırasında esir (kul) olarak alınanların arasından çıkmışlardır. Kırgızlara benzeyen bir halk olarak bilinirler. Karakırgızlar sağ ve sol olarak ikiye bölünmektedirler. Boyları, Bugı, Sarıbagış, Solto, Şerek (Çe-rik), Bağış ve Sayak'tır. Bu altısı **Tagay** denenin neslindendir. **Adigene** denenden Adigene, Munguş, İçkilik boyları neşet etmiştir (taramıştır). Bunların son ikisi, **Kıpçak**, **Argın**, **Nayman** ve Kırgızlar arasında erimişlerdir. Şekerim Hacı'nın ifadesine göre "Sonraki dönemlerde Kazak adı kullanılmamış olsaydı Kazaklar da Kırgız neslinden kabul edilirdi".^{1004}

Kazak ve Kırgız boyları arasında görülen, fakat ayrıntılı olarak etnik adları ve kolları tespit edilemeyen boylardan biri de **Kurla-gut**'tur. A. Z. VV Togan'ın verdiği bilgilere göre Cuci ulusu içinde şehir varidatından verilen darugalıkların dağıtımı sırasında "Saray ve Astrahan şehirleri darugalığının Mangıt mirzalarına, Garbi Sibirya'da Çengi Tura şehrinin darugalığının Nayman, Böyrük, Uygur ve Kerleüt uruğlarının beğlerine (Ebu'l Hayr Han tarafından) suyurgal edildiği.." anlatılmaktadır.^{1005} Bu boy, Tuğluk Timur döneminde kaynaklarda görülmektedir. Kurlagut boyunu, V. İ. Yudin, "Deşt-i Kıpçak birliği içinde yer alan ve Kazaklarla-Kırgızlar arasında akrabalık bağına sahip olan bir Kıpçak boyu şeklinde açıklamaktadır".^{1006} Yapılan incelemelere göre zikredilen boy, Kazaklar arasında **Orta Cüz**'de Karakıpçak boyunda **Kürleut-Kıpçak** adıyla kayıtlara geçmiştir. Türkmen araştırmacı S. Ataniyazov'un araştırmalarında "(Türkmenlerin Kırgızlar, Kazaklar ve diğer kavimlerle olan boy paralelleri üzerine çalışmaktadır) Munduz, Sarman (Sarvan), İbak (Abak) boyu Kırgızlar, Kazaklar ve Türkmenler arasında görülmektedir".^{1007}

Araştırmalarda ve bazı şecereelerde adı her iki halkta da tespit edilen fakat klasik kaynaklarda bulunamayan boylardan biri de **Kır-gızeli**'dir. XVIII. asırda Congar saldırıları sırasında Kazak topraklarına gelmişlerdir. Kazak Kırgızlıları, Kırgız halkının **Solto (Sağ Kanat)** tayfasının bir bölümü olarak bilinirler. Zamanla Kırgız Soltoları, Kazak tayfaları ile karışmıştır. Kırgız Soltoları o dönemden itibaren Kazakların Kırgızeli boyu olarak adlandırılmaya başlamıştır. "Kırgızeli'nin bir bölümü **Orta Cüz**'ün **Kongrat** tayfasının birliği içine girmiştir. Kırgızlıların âdet ve gelenekleri, dil özelliklerinin birazı Kırgız-Soltoları'nda saklı kalmıştır. Kırgızlılar, Aktübe bölgesine yerleşmiş ve buralarda yaşamışlardır".^{1008} Kazak şecerelerinde Kır-gızeli hakkında bilgi olmasına rağmen Kırgızeli'nin kol adları ayrıntılı olarak bilinmemektedir. Şecere kaynaklarına göre Camanbay, Orta Cüz Kongrat tayfasının (bu boy Kötenşi ve Köktün-ül diye iki büyük kola ayrılır) Kötenşi'sinden çıkan beş atadan biridir ve Kırgızeli olarak kabul edilmektedir. Bu boylar, daha çok Çimkent ve Kızılorda bölgesinde yaşamaktadırlar.^{1009} Kırgızelinin boylarına ya da etnik adlandırışına incelemelerimize ve bütün klasik kaynakların taranmasına rağmen Kongrat boyu dışında Kazak kaynaklarında rastlanılamamıştır.

Kırgızlar ve Kazaklar arasında görülen boylardan biri de **Şekti**'dir. Şeklik birliği içinde Kazakların arasında yer alan Kıpçak, Nayman ve Kanglı boyları bulunmaktadır".^{1010} Şekti boyu hakkında elimizdeki kaynaklar oldukça azdır. Bu kaynaklara dayalı olarak yapılan incelemelerde

Adigene ve **Sayak** içerisinde **Bargı**, **Kaba** kolları arasında Şekti'nin yer aldığı tespit edilmiştir. Kazak boyları arasında **Küçük Cüz** birliğinde yer alan **Elimulu** ve **Cetiru** boylarında Şekti-Şameke'nin dört kolu bulunmuştur.^{1011} İ. Moldobaeyev'e göre "Öy-dö Çekti" Kırgızlar arasında Sayak boyunda görülmektedir. Öydö de Kazaklardaki 'jogarı' sözünün Kırgızca anlamına (tömön sözüne) tekabül eder. 'Jogarı Şekti-Öydö Çekti'ye, Tömen Şekti'de-Tömön Çekti'ye karşılık olan boy adıdır. Moldobayev'in diğer tespiti ise K1-tay içindeki 'Cogoru ve Tömön tamga'nın Çekti ile bir bağının bulunduğu noktasındadır".^{1012} Ayrıca Bağış boyu içinde ise 'Uzun Çekti' etnik adlandırılışı vardır. Kırgız boyları arasında Kazaklarla aynı adla tespit edilebilen Tama boyu, **Saruu** (Sol Kanat) ve **Monoldor** (Sağ Kanat) içinde görülür. Bu boy Boş Moyun ve Böğönök'ün kollarına dahildir. Kazaklar arasında ise **Küçük Cüz** ve **Orta Cüz**'de **Cetiru** ve **Nayman** birliği içindedir.^{1013}

Kırgız ve Kazaklarda aynı adla veya okunuş benzerlikleriyle görülen diğer boylardan biri de **Bayterek**'tir. Kazaklarda **Ulu Cüz** içindeki **Dulat**'ta Şımır boyunda^{1014} Bekbolat adlı atanın olduğu görülmektedir. Bu atadan dağılan kollardan biri de Beşterek'tir. Aynı kol Kırgızların **Adigene**'sinin (**Sağ Kanat**) Bargı bölümünde tespit edilmektedir. Yine diğer bir benzerlikte **Ulu Cüz** içinde en eski tayfalardan biri olarak kabul edilen **Şanışkılı**'da Beyterek adıyla uran olarak görülmesidir. Etnik adlandırmalarının paralelleri Kazaklarda Bayterek şeklindedir. Kırgızlar arasında Bayterek veya Terek adı kullanılış şekillerine bağlı olarak **Sarıbağış**, **Adigene** ve **Çekir sayak** boylarında görülür.^{1015}

Calayır, Döölös, Dulat, Kanglı, Kıpçak, Karakitay, Kongrat, Nayman, Nogay, Sarıbağış, Uyşın, Arğın, Abdal, Alban, Alşın, Avat, Balıkçı, Börü, Böğöcü, Bargı, Çala Kazak, Kara Çoro, Kesek, Kızıl-kurt, Mogul, Saru, Sayak, Suan, Katagan (Şanışkılı), Taz ve Kerey boyları Kırgız ve Kazaklar arasında görülen büyük boylardır. Bu büyük boyların dışında Barak, Atıgay, Dolon, Kurlagut, Kürleut-Kıp-çak, Kırgızeli, Şekti ve Bayterek gibi her iki halk arasında yer alan fakat kaynaklarda ayrıntılı bilgi edinilemeyen küçük boylar mevcuttur. Adları belirtilen boyların birbirlerine yakın bazı özellikleri bulunduğu gibi çok farklı olarak görülebilecek (coğrafi, tarihî, etnik vb.) yönlerinin de tespit edilebileceği anlaşılr. Yukarıda adı belirtilen boyların yaşadıkları yerler incelendiğinde farklı yerleşim alanlarının her iki halkın bölgedeki iskânını belirleyen önemli faktörlerden biri olduğu görülür. Boyların yerleşim alanlarının farklı sebeplere bağlı olarak belirlenmesinde (özellikle bir federasyonu oluşturan ya da yakın akrabalık bağı taşıyanların bir arada hareket ederek uzak coğrafyalara değil de, yakın alanlara yerleşmelerinde) bazı faktörlerin etkili olduğu tespit edilir.

Belirtilen boylar özellikle iki coğrafi saha üzerinde yoğunlaşmış ve bu bölgeleri sınırlayan tabii alanlarda, nehir boylarında, vadilerde hayvancılığa elverişli steplerde hayatlarını devam ettirmişlerdir. Kazak birliğini oluşturan (bugün Kazak adı altında toplanan) boy gruplarının Balkaş, Cungarya, İli, Karatal ve İrtiş nehirleri arasında bu bölgelerin yanı sıra genellikle Deşt-i Kıpçak adıyla tanımlanan sahada hayatlarını sürdürdükleri bilinmektedir. Kırgız birliğini oluşturan boyların ise Moğolistan diye bilinen coğrafi bölgenin (bugün Kuzey Kırgızistan diye bilinen alanda ağırlıklı olarak) yanı sıra Kazaklara yakın olan sınır boylarında yaşadıkları anlaşılr. Çok farklı etnik kökene sahip olan bu boyların Türk, Moğol, Kalmak, Karakitay veya metis (karışmış) kan özellikleri

taşıdıkları bilinmektedir. Bu boylar arasında Kalmak ve Karakitay kökenli boylar oldukça azdır, Türk ve Moğol kökenli boylar ise asıl unsuru oluşturmaktadırlar.

Tanrı dağlarındaki Kırgız boylarının özellikle Yenisey-Altay bölgesindeki kavimlerle etnik bağ taşıdıkları, Kazak kökenli boyların ise Deşt-i Kıpçak sahasında yer alan Kıpçak boyları ile yakın bağ teşkil ettikleri görülmektedir. Moğol kökenli Kırgız kavimlerinin ise özellikle Moğolistan diye bilinen ve adı belirtilen bölgede yaşayan boylarla etnik yakınlığa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Çuy, Talas, Is-sık Köl, Narın, Koçkor, Atbaşı ve Yedisu sahasını içine alan diğer bölgelerde de Kırgız boylarının hayatlarını sürdürdükleri malumdur. Moğol kökenli boylarla Kazakların kaynaşması Güney Kazakistan (Taşkent ve Türkistan'ı içine alan bölgelerde dahil olmak üzere) diye bilinen ve özellikle Ulu Cüz birliğini içine alan boylar arasında vuku bulmuş, Moğollar bu cüze oranla az sayıda diğer cüzlerin arasına sızmıştır.

Kırgız boyları arasında Alçın, Balıkçı, Bargı, Bögücü, Dööles, Kara Çoro, Kesek, Saru, Suan ve Usun (ile Uyşın tamamen farklıdır) boyunun özellikle Yenisey ve daha sonra Altaylar üzerinden Tanrı dağları bölgesine geldikleri ve buradaki boyların belirtilen boylarla etnik yakınlığa ve ad benzerliğine sahip oldukları tespit edilir. Kazaklar arasında Argın, Börü, Kanglı, Kesek, Kıpçak, Kongrat ve No-gay boylarının Deşt-i Kıpçak bağına sahip olduğu Altınorda içinde yer aldığı ve zamanla bu devletin yıkılışıyla beraber ağırlıklı olarak Kıpçak kanı ile birlikte Kazaklar arasına girdiği anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Kırgızlarla Kazakların kaynaşma döneminin iki etapta gerçekleştiği görülmektedir. Birinci etapta, Moğolistan diye bilinen ve genel olarak sınırları (Güneydoğu Kazakistan, Fergana vadisi, Kırgızistan'ın tamamı ve Doğu Türkistan) içine alan sahada yaşayan Moğol kökenli (Türk veya İran kökenli olanları da vardır) boyların bu topraklarda kaynaştıkları anlaşılmaktadır. Kırgız ve Kazak boylarının (Canibek ve Kerey Han'la beraber Kuzubaşı-Çu sahasına geldikleri tarihten itibaren) bağımsız olarak hareket ettikleri dönemde görülen boylar arası kaynaşma dönemi de bu zaman dilimine dahildir. İkinci etapta ise, Moğolistan'ın gücünü kaybederek çökmeye başladığı ve artık Kırgızlarla Kazakların bağımsız bir şekilde hareket ettikleri yıllarda görülen etno-siyasî bütünlük dönemi başlamaktadır.

Moğolistan'da boy birliği olarak bilinen Bulgaçı ulusunu oluşturan boyların, çöküş döneminden sonra Kırgız boyları şeklinde ortaya çıktıkları görülür. Bulgaçılar, Altay boyları adıyla bilinen boyların bir kısmıdır. Kırgız öncü birlikleri olarak Moğolistan topraklarına gelip dağlık bölgelerde Kırgız etno-siyasî birliğini tesis etmişlerdir. Bu dönemde Bulgaçılar İçkilik, Sağ kol ise Arkalık olarak isimlendirilmiştir. XVI. asrın başında Moğolistan parçalandıktan sonra Kazak Hanlığı'nın güçlendiği sıralarda, Kırgız etno-siyasî (Sağ, Sol Kanat'ın-çift kanat) oluşumu yaşanmıştır. Aynı dönemlerde Kırgızlar, Çağatay ulusunun devamı olan Moğollar ve Cuci ulusunun mirasçıları olarak kabul edilen Şeybânîlerin (Özbeklerin) saldırısına uğramışlardır. Kırgızlar, Moğollarla Şeybânî ittifakı karşısında durabilmek için mecburen Kazaklarla siyasî ittifak arayışına yönelmişlerdir. 100 yılı aşkın bir süre Kazak-Kırgız boyları arasında yaşanan as-kerî-siyasî olaylardan dolayı hareketlilik bir kere daha pekişmiş vekaynaşma iyice güçlenmiştir.

Calayır, Döölös, Dulat, Kanglı, Kıpçak, Karakitay, Kongrat, Nayman, Nogay, Sarıbagış, Uyşın, Arğın, Abdal, Alban, Alşın, Avat, Balıkçı, Börü, Böğöcü, Bargı, Çala Kazak, Kara Çoro, Kesek, Kızıl-kurt, Mogul, Saru, Sayak, Suan, Katagan (Şanışkılı), Taz, Kerey, Barak, Atıgay, Dolon, Kurlagut, Kürleut-Kıpçak, Kırgızeli, Şekti ve Bay-terek gibi her iki halk arasında yer alan boylar görülmektedir. Kır-gız-Kazak etnik bağı içinde kaynaşan bu boyların bazılarının kökenleri eski Türk Kağanlığına (Göktürk Kağanlığı) kadar (Dööles, Kanglı, Kıpçak, Usun, Alban, Alçın ve Bargı), bazıları Karakitay dönemine (Kitay-Kidan boyu gibi fakat bu boyu da oluşturan boylar yine Merkezi Asya'nın yerli unsurlarından oluşmuştur. Çünkü Kara-kitaylar demografik olarak üstünlük oluşturabilecek nüfusa hiçbir zaman sahip olamamışlardır), bazıları Moğolistan (Calayır, Duulat, Kongrat, Nayman, Uyşın, Monoldor, Şanışkılı-Katagan ve Uak-Kerey), bazıları ise Kıpçak-Kırgız (Kıpçak, Nogay, Börü, Kesek, Kızıl-kurt, Saru ve Suan) dönemine kadar ulaşmaktadır.

Kaynaşma etaplarının siyasî yönünün yanı sıra etnik açıdan önemli olarak görülen dönemleri vardır. Kırgız ve Kazak boyları arasındaki kaynaşmanın getirdiği sosyal beraberlik etnik etkileşime de dönüşmüş, her iki halkta fizyonomi olarak benzer yönler daha da belirginleşmiştir. Kazakların etnik veri tabanları geriye doğru incelendiğinde Sak ve çok daha sonra görülen Kıpçak döneminin

önemli bir yere sahip olduğu tespit edilir. Moğol döneminde daha sonra Kazak Hanlığı döneminde etnik değişime uğrayan boylar, özellikle Batı ve Güney Kazakistan sahasında Kırgızlar ve (Çağatay ulusu içinde ve Moğolistan topraklarında) Moğollarla karışarak Avrupaî fizyonomilerinde bazı kayıplara uğramışlardır. Aynı şekilde Kırgızların Yenisey-Altay-İrtiş sahasına has olan fizyonomik özelliklerinin Tanrı dağı bölgesine göç ettikten sonra daha fazla Asyenik nitelik sergilemeye başladığı görülür. Her iki halkın yerli unsurlarla karışıp kaynaşması ve etnik kimliğini tam olarak şekillendirmeye başladığı yeni dönem XVY Yüzyılın sonu XVI. Yüzyılın başı olarak telâkki edilmelidir.

Bu sosyal bütünlük sayesinde zamanla Moğolistan toprakları içinde kalan Kazak ve Kırgızlar, Moğol boylarıyla kültürel olarak etkileşim içinde bulunmuş ve bir süre sonra Moğol boylarını dil özellikleri itibariyle etkilemeye başlamışlardır. Tabiî olarak bu etkileşim tek taraflı olmamış; XIII. Yüzyıldan itibaren Kırgızlar ve Deşt-i Kıpçak sahasında yaşayan Kıpçak kavimleri Moğollarla karışarak etnik yönden kaynaşmıştır. XV. Yüzyılın sonu ile XVI. Yüzyılın başlarında kültürel yönden eritilen ve Türkleştirilmeye başlayan Moğol boyları (Moğolistan Moğolları) Türk dilinin çeşitli diyalektlerinde konuşmaya başlamışlardır. Fakat antropolojik yapı itibariyle Moğolların değişime uğraması uzun sürmüş, her iki halk (Kırgızlar ve Kazaklar) içinde bugün bile fizikî özelliklerini muhafaza etmişlerdir.

Kırgız ve Kazak boyları dikkatle incelendiğinde boy birlikleri içinde her iki tarafın etnik yakınlık oranlarında bazı farklılıklar görülür. Kazak Ulu Cüz'ü ile Küçük Cüz'ünde ve Kırgızların Sağ Kanadında oran olarak büyük yakınlık tespit edilmektedir. Bazı boyların Kırgızlarda (Barak) tam olarak hangi kola ait olduğu tespit edilemediği gibi bazı boyları (Sağ-Sol Kanat'ta Nogay ve Balıkçı, Sağ Kanat'ta ve İçkilik'te Uyşın, Sol Kanat'ta ve İçkilik'te Kurleut-Kıpçak) aynı anda her iki kol içinde yer aldığı görülmektedir. Aynı durum Kazaklar arasında da söz konusudur. Avat ve Monoldor (Mongoldor) boyunun hangi cüz içinde yer aldığı tam olarak belirli değildir. Yine bazı boylarında her iki ya da üç cüz (Ulu ve Orta Cüz içinde Nogay, Ulu, Orta ve Küçük Cüz içinde Sarıbağış ve Taz) arasında yer aldığı anlaşılmaktadır. Kırgızların Sağ Kanadı'nda Kazaklarla görülen yakınlık oranı (23 boy Sağ Kanat içinde yer almaktadır) şaşırtıcıdır. Diğer kanatlardaki oranlar oldukça azdır. ^[1016] Sağ Kanat'a dahil olan Kırgız boylarının Kazaklar ile Yedisu bölgesinde uzun dönem siyasî-sosyal etkileşim içinde bulunması sebebiyle etnik bütünleşmenin yaşandığı görülecektir.

40'a yakın olan bu boyların dışında kaynaklarda hakkında az bilgi olan veya yukarıda belirtilen boyların kolları içinde yer alan küçük uruular mevcuttur. Bu küçük parçalara kadar inildiğinde Kırgızlarla Kazaklar arasında görülen etnik benzerliğin gerçekten de şaşırtıcı olduğu tespit edilmektedir. Kazaklarla Kırgızlar arasında görülen etnik bağlar, çalışmamızda yapılan araştırmalarda görüldüğü üzere, sadece siyasî olayların akışından ortaya çıkmış değildir. Etnik bağlantılar sadece Moğolistan'da gösterilen kronoloji döneminde yerleşen boylar arasında yaşanmamıştır. Belirtilen boylar arasında eski zamanlardan beri akrabalık bağlarının olduğu araştırmamız esnasında ortaya çıkmaktadır. Bu bağlantılar eski dönemlerden itibaren diğer Türk boyları ile Kırgızlar (Dokuz Oğuz, Karluk, Kıpçak) arasında açıkça görülür. Boylar arasında görülen isim benzerliklerinin yanı sıra askerî mücadeleler sırasında küçük boy kollarında görülen dağılımdan

da etnik yakınlıkları tespit etmek mümkündür. Yaşanan savaşlar sırasında Alakçın, Katagan gibi küçük boyların her iki halk arasına yerleştiği ve kollarının dağıldığı anlaşılr.

Kırgız boylarını araştırılırken dikkat çeken diğer bir nokta da Yenisey-Altay bağının birçok noktada nesil adlarında belirgin olarak görülmesidir. Bu özelliğın yanı sıra Tanrı dağı Kırgızlarının etnik yapılarının şekillenmesinde Moğol ulusu içinde yer alan boyların önemli bir etki oluşturduğu antropometrik ölçümlerle anlaşılmaktadır. Deşt-i Kıpçak sahasında varlığını sürdürürken sonradan Moğu-listan diye tanımlanan coğrafyadaki Kırgız boyları arasına gelerek katılan gruplar oldukça azdır.

Bu hareketli dönemin (XIVV-XVI. asırlar) siyasî ve sosyal gelişmeleri Moğol boylarının Kırgız ve Kazak boylarıyla karışmasını kaçınılmaz kılarken, Kazak boyları da Kırgız boylarının arasına girmeye başlamıştır. Özellikle Kırgız önde gelenlerinin Ak süyek düzeyinde veya daha alt tabakalarda kız alıp vermeye başlamaları sonucunda Kazaklarla yaşanan etnik kaynaşma iyice hızlanmıştır. Gelenek-lerdeki benzerlikler, yaşayış şekli, dil özellikleri (Yenisey Kırgızları-nın kullandıkları dille Tanrı dağları Kırgızlarının konuştukları dilde zamanla az da olsa bazı farklılıklar meydana gelmiştir), askerî teşkilatların genel yapısı, ortak düşmanlara karşı ittifak oluşturarak hareket etme mecburiyeti ve her iki halkta aynı adla yer alan boyların akrabalığı gibi birçok sebep Kırgızlarla Kazakları birbirine yakınlaştırmıştır. Bu yakınlık adeta her iki milleti sosyal yönden bütünleştirmiş, uzun yıllar Kırgız ve Kazak halkı aynı coğrafyada bir arada yaşamıştır. Bu birliktelik 1771'li yıllara kadar devam etmiş, yer problemleri sonucunda Abılay Han döneminde ilişkiler bozulmaya başlamıştır.

Araştırma konusunun tarih ilmi açısından incelenmemiş olan bazı yönleri de vardır. Kırgız, Kazak boy adlarının etimolojik olarak araştırmacılar tarafından karşılaştırmalı olarak incelenmesi şarttır. Araştırmada bütün boylar ele alınmasına rağmen sayfa sınırlaması sebebiyle küçük kollar ve etnik adlandırılışlar incelenmemiştir. Dolayısıyla konunun en ince detayına inerek alt kollara kadar araştırılması gerekmektedir. Bu araştırmalardan sonra Kırgız-Kazak yakınlığı en ince detayına kadar tespit edilebilir. Küçük boyların ve kolların incelenmesi boylar arasındaki akrabalık bağlarını daha açık bir şekilde ortaya koyacaktır. Konunun devamını içine alan dönemin (XVII. Yüzyılın) araştırılmasından sonra Kırgız ve Kazak boylarının etnik ilişkileri daha açık bir şekilde ortaya çıkacaktır. Bu dönem günümüze kadar boylar düzeyinde ayrıntıya girilerek araştırılmamıştır.

İncelenen dönem, her iki halkın etno-sosyal değişimlerini, siyasî teşkilatlanma dönemlerini, Moğol, Şeybânî ve Kalmak güçlerine karşı verdiği var oluş mücadelesini içine aldığı için iç içe giren olaylardan oluşmaktadır. Araştırılan dönemin özellikleri üzerinde durarak bugün birçok bağla birbirine yakınlaşmış olan iki halkın geçmişten günümüze kadar ulaşan köklü bağları, tarihî kaynakların ışığı altında ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yapılan araştırmanın sonuçlarından anlaşıldığı üzere Kazaklarla Kırgızların bir coğrafya üzerinde birlikte yaşadıkları ve bölgedeki siyasî kutuplaşmalarda genellikle yan yana bulundukları görülür. Her iki devletin 1991 yılında bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra da aynı istikâmette hareket etme sebeplerinin tarihî perspektif açısından ortaya konması önemlidir.

BİBLİYOGRAFYA

KAYNAK ESERLER

ABULGAZİ BAHADUR HAN, **Rodoslovnaya istoriya o tatarah, Pe-revedennaya na frantsusskoy yazık s rukopisniya tatarskiya knigi, soçineniya Abulgaçi Bayadur Hana**, C.I, Sankpeter-burg, 1768.

ABULGAZİ BAHADUR HAN, **Otkrivki soçineniya** (na Uzbek. yaz.), Kazan, 1898.

ALAADDİN ATA MELİK CÜVEYNÎ, **Tarih-i Cihan Güşa** (Terc: Mür-sel Öztürk), Ankara, 1998. **Angliyskie putuşestvenniki v Moskovskom gosudarstve v XVI v.**, Leningrad, 1937.

ZAHİREDDİN MUHAMMED BOBUR, **Boburnoma** (Naş. Tay. E Şamsiyev), Toşkent, 1989.

KADİRALİ CALAYİR, **Şejireler cıynağı** (Audarğandar: N. Mingulov, B. E. Kömekov, S. Öteniyazov), Almatı, 1997. **Kvinta kurtsiya istoriya o Aleksandre Velikom tsare Makadenskom s dopolnenim freynsgeyma i perevedenena s latinskago yazıka vtorično**, Stepanom Kraşeninnikovım, C.II, Sankpeter-burg, 1768. **Kniga Marko Polo**, Moskva, 1955.

KURBANĖALI HALİD, **Tavarih Hamse**, Almatı, 1992.

LUBSAN DANZAN, **Altan Tobçi (Zolotoe skazanie)**, Eereveod s mongolskogo, vvedenie, kommenterniy i prilojeniya N. E Şastinoy, Moskva, 1973. **Materialı po istorii drevnih koçevih narodov guruppi dunhu**. Vvedenie, preveod i kommentarii VV S. Taskina, Moskva, 1984. **Materialı po istorii kirgızov i Kirgizii**, C.I, Moskva, 1973; **Kirgızdardın cana Kirgızstandın tarihıy bulaktarı** (Kot: T. Abdiyev, M. Kocobekov), C.I, Bişkek, 2002. **Materialı po istorii kirgızov i Kirgizii**, Vıp. II, Kırğ. Resp. İUA, Kol Yazmalar Fondu, _ 629 (5176). **Kirgızdardın cana Kirgızstandın tarihıy bulaktarı** (Tüzüçüler: K. Cusayev, A. M. Mokeyev, D. Saparaliyev), C.II, Bişkek, 2003. **Materialı po istorii Kazahskih hanstv XV-XVIII vekov (izvleçeniya iz persidskih i tyurskih soçtneniy)**, Alma-ata, 1969. **Materialı po istorii turkmen i Turkmenii (arabskie i persidskie is-toçniki VII-XV vv.)**, C.I, Moskva-Leningrad, 1939.

MAHMUT KAŞKARÎ, (4>» C*M>) **Türk sözdigi** (Audargan:K. Egebay), C.I, Almatı, 1997.

MİRZO ULUĞBEK, **Turt ulus tarihi** (Tarcima:B. A. Ahmedov, N. Norkulov), T., 1994.

MEN DA BEY LU, **Polnoe opisanie mongolo-tatar**. Faksimile ksilog-rafa perevod s kitayskogo, vvedenie, kommentariy i prilojeni-ya N. Ts. Munkuyeva, Moskva, 1975.

MUHAMMED ALİ KIEÇAKİ, **“Kirgız tarihi”** KSSR İAnın koomduk ilimler bölümünün kol cazma fondusu, İnv No 347.139.

MUHAMMED HAYDAR DULATİ, **Tarih-i Raşid-i**, Eerevod. A. Urun-bayeva, R. E. Djalilovoy, L. M. Epifanovoy, Almatı, 1999.

NİZAMİDDİN ŞOMİY, **Zafernâme**, Toşkent, 1996. **Orhonskie nadpisi. Kyul-tegin, Bilge-kagan, Tonyukuk**, Semey, 2001. **Putuşestviya v vostočne strani Plano Karpini i Rubruka**, Moskva, 1957.

RAŞİD AD-DİN, **Sbornik letopisey. İstoriya Mongolov**. Soçinenie Raşid-eddina. Eer. İ. N. Berezina, TVORGO, Ç.VV-XV, Sankpe-terburg, 1858-1888.

RAŞİD AD-DİN, **Sbornik letopisey**, Eerevod L. A. Hetagurova, Moskva-Leningrad, 1952, T.I, Kn.I; Eerevod O. İ. Smirnov, C.I, Kn. II, Moskva-Leningrad, 1952.

RAŞİD AD DİN, **Sbornik letopisey**. Eer. Yu. E. Verhovskogo, Erimi-çenaniya Yu. E. Verhovskogo i B. İ. Eankratova, C.I, Kn. II, Moskva-Leningrad, 1960.

RAŞİD AD-DİN Fazlallah, **Oguz-name**, Moskva, 1991. **Sbornik materialov, otnosyaşçihsy k istorii Zolotoy Ordı**.İzvleçe-niya iz persidkih soçineniy, sobrannie VV G. Tizengauzenom i obrabotannie A. A. Romaskeviçem i S. L. Volninim, C.II, Moskva-Leningrad, 1941. SIDIKOV O., **Tarih kırgız Şadmaniya**, Frunze, 1990.

TİZENGAUZEN VV G., **Sbornik materialov otnosyaşçihsy k istorii Zolotoy Ordı**, Sankpeterburg, 1884.

ŞARAFİDDİN ALİ YAZDİY, **Zafarnoma**, Toşkent, 1994.

ŞAH MAHMUD İBN MİRZA FAZİL ÇURAS, **Hronika**. Kritiçeskiy tekst, perevod, kommentarii, issledovanie i ukazateli Akimuş-kin O. F, Moskva, 1976.

ŞEYBANİADA. (شهبانیا نامہ) İstoriya Mongolo-Tyurkov na Çagatays-kom Dialekt. İ. Berezin, Kazan, 1849.

YUDİN V E., M. H. ABUSEYİTOVA, **Utemiş-Hadjı. Çingız-name**, Almatı, 1992. **Manghol-un Niuça Tobça'an (Yüan-Ch'ao Pi-Shi), Moğolların Gizli Tarihi** (Çev:A. Temir), Ankara, 1995. تاریخی یا منشی قازان. ۱۹۰۵. موغوللارنگ منشی تاریخ (ترجمه قلمچوی:نارمن شویرت) شنبه ۱۹۹۹. (MULLI MUSI BEN MULLA AYSA SAYRAMT-SA, **Tarih-i Yemeni, İstoriya vladeteley Kaşgarii**. İzd. N. N. Eantusovım, Kazan, 1905.

(KIRGIZ, KAZAK, ÖZBEK, TATAR, UYGUR ve TÜRKMEN TÜRKCESİ) YAZILAN TETKİK ESERLER

ABDEKİMULI E., **Kazakstan tarihi**, Almatı, 1997.

ABRAMZON S. M., **Kırgız cana Kırgızstan tarihi boyunca tandalma emgekter**, Bişkek, 1999.

ABRAMZON S. M., **Kırgızı i ih etnogenetiçeskie i istoriko-kultur-nie svyazı**, Leningrad, 1971; **Kırgızı i ih etnogenetiçeskie i istoriko-kultur-nie svyazı**, Frunze, 1990.

ABRAMZON S. M., “Kirgizskoe naselenie Sinzyan-Uygurskoy av-tomnoy oblasti Kitayskoy Narodnoy Respubliki”, **TKAEE**, Moskva, 1959, C.II.

ABRAMZON S. M., “Voprosı etnogeneza kirgizov po dannım etnog-rafiı”, **TKAEE**, Moskva, 1959, C.III.

ABRAMZON S. M., “Etničeskiy sostav kirgizskogo naseleniya Sever-noy Kirgizii”, **TKAEE**, Moskva, 1960, C.IVV

ABUSEYİTOVA M. H., “İz istorii vneşnepolitičeskih svyazey Kazaks-kogo hanstva s soprodelnımi stranami vo vtoroy polovine XVI veka”, **Kazakstan, Srednayaya i Tsentralnaya Aziya v XVI-XVIII v. v.**, Almatı, 1983.

ABUSEYİTOVA M. H., “Vzaimootnoşeniya Kazahstana so stranami i narodami Tsentralnoy Azii”, **İstoriya Kazahstana i Tsentral-noy Azii**, Almatı, 2001.

ABUSEYİTOVA M. H., **Kazakskoe hanstvo vo vtoroy polovine XVI veka**, Almatı, 1985.

ABUSEYİTOVA M. H., “XVI ғasırdın ekinşi jartısı XVII ғasırdın ba-sındağı kazak memleketi”, **Kazakstan tarihi**, C.II, Almatı, 1998.

AYTMURATOV D., **Tyurskie etnonimı: karakalpak, çerne klobuki, çerkes, başkurt. Kirgız, uygur, tyurk, peçeneg, sak, massa-get, skif**, Nukus, 1986.

AKATAYEV S., **Tışğan jılğı kırğın**, Almatı, 1994. “Akbarak”, **Kazak sovyet entsiklopediyası**, C.I, Almatı, 1972.

AKİMUŞKİN O. F., “K voprosu o vneşnepolitičeskih svyazah Mogolskogo gosudarstva s uzbekami i kazakami v 30-h godah XVI v.-60 h godah XVII v.” **Palestinskiy sbornik**, Moskva-Leningrad, 1970, XXI (84).

AKUMİŞKİN O. F., “Mogolistan, mogolı i kirgizi pervoy polovine XVI veka (zametka po političeskoy istorii regiona)”, **Pismen-nie pamyatniki i problemi istorii i kulturi naradov Vostoka**, Moskva, 1975, Ç.I.

AKSELEU T., **Baltalı, bağanalı el aman bol**, Almatı, 1993.

AKİŞEV K. A., “Erteдеgi temir deuri men bizdin zamanımızdın şe-bindegi antropologiya”, **Kazakstan Tarihi**, C.I, Almatı, 1996.

ALBANİ B. K., “Tama”, **Kazak sovyet entsiklopediyası**, C.X, Almatı, 1977.

ALBANİ B. K., “Şanışkılı”, **Kazak sovyet entsiklopediyası**, C.XII, Almatı, 1978.

ALBANİ B. K., **Tarihi tanım**, Almatı, 1994.

ALEKSEYEV V. E., “Hakassı, Yeniseyskie kırıgızı, kirgızı”, **TKAEE**, M., 1956, C.I.

ALİŞEV S., “Tatar halkının hem milletinin oyeşuı degen söyleşüge yomgak”, **Miras**, S. 2 (15), 1993.

ALMAS T., “Uygurlar”, **Ala Too**, 1994, C. 1.

AMANJALOV S., **Voprosi dialektologii i istorii kazahskogo yazıka**, Almatı, 1959.

AMANJALOV S., “Kazak jerinde bolgon elder halıktar” (Kur: E. Akkoşkarov), **Kazak tarihınan**, Almatı, 1997.

AMANJALOV K., K. RAHMETOV, **Türki halıktarının tarihi**, C.II, Almatı, 1997.

“Andas”, **Kazak sovyet entsiklopediyası**, C.I, Almatı, 1972.

ARİSTOV N. A., “Opıt vıyasenniya etniçeskogo sostava kirgiz-kaza-hov Bolşoy Ordı i kara-kirgizov...”, **JS**, 1894-1895, Vıp. III-IV

ARİSTOV N. A., “Zametki ob etniçeskom sostave tyurskih plemen narodnostey svedeniya ob ih çislennosti”, **JS**, Spb., 1896, Vıp. III-IV

ARİSTOV N. A., **Usuni i kirgızı ili kara-kirgızı**, Bişkek, 2001.

ARİSTOV N. A., “Kirgizlarning etnik tarihiga doir”, **Kirgizler. Man-balar, tarih, etnografiya** (Tuzuvçılar: Ö. Karayev), Bişkek, 1999.

ARTIKBAYEV J. D., M. ALEISBESULI, “Kazak sanjırası: Metodologi-ya maselesine”, **Otan Tarihi**, 1999, No 2.

ASFENDİAROV S., **İstroiya Kazahstana**, Alma-ata, 1993.

ASEENDİYAROV S., **Kazahstan tarihının oçerkteri**, Almatı, 1994.

ATANIYAZOV S., **Şecere (Türkmenin nesil daragtı)**, Aşgabat, 1994.

ATTOKURUV S., **Kirgız sancırası**, Bişkek, 1995.

ATTOKUROV S., **Kirgız etnografiyasının tarihnaaması**, Bişkek, 1996.

ATTOKUROV S., **Kirgız etnografiyası**, Bişkek, 1997.

AHMEDOV B. A., **Tarihden sabaklar**, Toşkent, 1994.

AHMEDOV B., **Uzbek ulusu**, Toşkent, 1992.

AHMEDOV, B., “K izuçeniyu politiçeskoy istorii kirgizii XV veka”, **AN UzSSR. ONUZ**, Taşkent, 1961, C. 5.

AHMEDOV B. A., **Gosudarstvo koçevıh uzbekov**, Moskva, 1965.

AHMEDOV B., **Sahibkıran Timur**, Toşkent, 1996.

AHİNJANOV S. M., “Ob etniçeskom sostave kıpçakov sredneveko-vogo Kazakstana”, **Proşloe Kazahistan po arheologogiçeskim istoçnikam**, Alma-ata, 1976.

AHİNJANOV S. M., **Kıpçaki (v istorii srednevekovogo Kazahstana)**, Almatı, 1999.

BAGRYANARODNIY K., “Ob upravlenii gosudarstvom”, **İzvestiya Gosudarstvennoy Akademii materialnoy kulturi**, Moskva-Le-ningrad, 1934.

BAYBATŞA E., **Kazak dalasının ejelgi tarihi**, Almatı, 1998. BAYTUR A., **Kırgız tarihinin leksiyaları**, C.I, Bişkek, 1992.

BAYEAKOV K., A. NURJAMANOV, **Uı jibek jolu jene ortağasırlık Kazakstan**, Almatı, 1992.

BAYEAKOV K. M., “IX ғasırdın ekinşi jartısı-XII ғasırdın basındağı otırıkşı, kala jene dala halkının medeniyeti”, **Kazakstan tari-hı**, C. I, Almatı, 1996.

BANZAROV D., *Sobr. Soç.*, Moskva, 1955.

BARMANKULOV M., **Hurustalme meçti tyurkov o kvadronatsii**, Almatı, 1999.

BARTHOLD V. VV, **Oçerki istroii Semireçya**, Frunze, 1943.

BARTHOLD V. V., “Turkestan v epohu mongolskogo naşestviya”, **Soç.**, C.I, M., 1963.

BARTHOLD V. V., “İstoriya Turkestana”, **Soç.**, C.II, Ç.I, Moskva, 1964.

BARTHOLD V. VV, “Balasagun”, **Soç.**, C.III, Moskva, 1965.

BARTHOLDVV V., **Soçineniya**, Moskva, 1968, C.VV

BARTHOLD V. VV, “Kırgızdar”, **Kırgızdar**, C.II, Bişkek, 1991.

BARTHOLD V VV, **Kırgız cana Kırgızstan tarihi boyunca tandalma emgekter**, Bişkek, 1997.

BARTHOLD V VV, **Tyurki. Dvenatsat leksiy po istroii turetskih na-rodov Sredney Azii**, Almatı, 1998.

BASKAKOV N. A., **Vvedenie v izuçenii tyurskih yazıkov**, Moskva, 1962.

BASKAKOV N. A., “K voprosu o proishojdenii etnonima “Kırgız”, **Sovetskaya Etnografiya**, 1964, C. 2.

BEREZİN İ., **Şeybaniada. İstoriya Mongolo-Tyurkov na Çagatays-kom Dialekt**, Kazan, 1849.

BEYSANBAYULI J., **Kazak şejiresi**, Almatı, 1994.

BEYHEY SU, “Han patşalığı deuirindegi u-sundardın köne mekeni turalı” (Kurastırğan: K. Salğarılı), **Tanıım tarmaktarı**, Almatı, 1998.

BEYŞANALİYEV T. O., “Gibel oyratskogo gosudarstva Tatar i pereselenie kirgizov na Tyan-Şan”, **Kırgızı. Etnogenetiçeskie i et-nokulturnie protsessı v drevnosti i srednevekove v Tsentral-noy Azii. Mejdu. konf. posv. 1000-letiyu eposa “Manas 22-24-sent. 1994**, Bişkek, 1995.

BERNŞTAM A. N., A. E OKLADNİKOV, “Tyan-Şandagı cana Yeni-seydegi uruu soyuzdarı”,

Kirgizstandın tarıhı, C.I, Frunze, 1958.

BERNŞTAM A. N., **Sotsialno ekonomıçeskiy stroy orhono-yeni-seyskih tyurk VI-VIII vekov**, Moskva-Leningrad, 1956.

BERNŞTAM A. N., “O poyavlenii kirgizov na Tyan-Şane v IX-X vv’”, SE, 1956, _4.

BERNŞTAM A. N., “Kirgiz halkining şakllanışı”, **Kirgizler. Manba-lar, tarih, etnografiya** (Tuzuçılar: Ö. Karayev), Bıškek, 1999.

BİÇURİN N. YA., **Sobranie svedeniy o narodah, obitavşih v Sred-ney Azii v drevnie vremena**, C.I-III, Almatı, 1998-1999.

(BİÇURİN) MONAHOM İAKİNEOM, **İstoriya pervih çetireh hanov iz doma Çingisova**, Spb., 1829.

(BİÇURİN) M. İAKİNEOM, **Opisanie Djungarii i Vostoçnago Turkestana v drevnem i nınşnem sostoyanii**, Ç.I-II, Sankpeter-burg, 1829.

BULGAROVA M. A., **Nogayskaya Toponomiya**, Stavropol, 1999.

BUŞAKOV V. A., Obşçie elementı v etnonimii altayskih narodov. **Ya-zıki, duhovnaya kultura i istoriya tyurkov, traditsii i sovre-mennost (Trudı mejdunarodnoy konferentsii v 3-h tomah, 9-13 iyun 1992, g. Kazan)**, C.I, Moskva, 1997.

BUTANAYE V. YA., **Etniçeskaya istoriya hakasov XVII-XIX vv.**, Moskva, 1990.

BUTKOV E., “O nazvanii kazak”, **Vestnik Evropy**, 1822, Vıp. 23. “Buydas”, **Kazak entsiklopediyası**, C.II, Almatı, 1973.

VALİHANOV Ç. Ç., “Zapiski i kirgizah”, **Sobr. soç. v 5 t.**, C.II, Almatı, 1985.

(VALİHANOV) UALİHANOV, Ç., “**Manas**” cana kirgızdar cönündö (Kot: T. Nasirdinov) (Basıma Hazır Tekst), Bıškek, 2003.

VALİHANOV Ç. Ç., **Sobranie soçineniy**, C.I-II, Alma-ata, 1984-5.

VALİHANOV Ç. Ç., **Sobranie soçinenie v pyati tomah**, C.I, Almatı, 1961.

VAMBERİ A., **Oçerki Sredney Azii**, Moskva, 1868.

VAMBERİ A., **Buhoro yahud movarounnahr tarihi**, Toşkent, 1990.

VASİLYEV VV E., **Kitayskiya nadpisi na Orhonskih pamyatnikah v Koşo-Tsaydame i Karabalgasune**. Sbornik trudov orhonskoy ekspeditsii, Spb., 1897, Vıp. III.

VASİLYEV VV, **İstoriya i drevnosti vostoçnoy çasti Sredney Azii (ot X do XIII veka)**, Sankpeterburg, 1857.

VASİLYEVA N. İ., “Velikaya Skifiya”, **Velikaya Skifiya**, Moskva, 2000.

VELYAMINOV-ZERNOV V. VV, **İzsledovanie o Kasimovskih tsaryah i tsarevichah**, TVOİAO, C.I-IV, Spb., 1863-1887.

VERNADSKIY G. B., **Mongolı i rusı**, Moskva, 2000.

VIKTOROVA L. L., **Mongolı. Proishojdenie naroda i istoki kulturi**, Moskva, 1980.

VİNNİKOV YA. R., “Rodo-plemennoy sostav i rasselenie kirgizov na territorii Yujnoy Kirgizii”, **TKAEE**, Moskva, 1956, C.I.

VOSTROV VV VV, S. MUKANOV, **Rodo-plemennoy sostav i rasselenie kazahov (konets XIX naçalo XX v.)**, Almatı, 1968.

VYATKİN M., **Oçerki po istorii KazSSR**, C.I, Alma-ata, 1941.

GALSTYAN A. G., **Armyanskie istoçnikio Mongolah**, Moskva, 1962.

GAVERDOVSKIY Ya., **Obozrenie kirgiz-kaysatskoy stepi**. Arhiv Sank-Eeterburgskogo Otdeleniya İnstuta İstorii RAN, Ç.II, Kol. 15, Ç.II (Sobr. Rukopisnih Knig, s. 495, l.52).

GİNZBURG V. V., “Drevnee naselenie Tsentralnogo Tayan-Şanya i Alaya po antropologičeskim danım”,**Sredneaziatiçeskiy et nografiçeskiy sbornik. Turudı instituta etnografiçeskiy sbornik, Trudı instituta etnografii im N. N. Mikluho-Maklaya, Novaya seriya**, Moskva, 1954, C.XXI.

GİNZBURG VV V., “Kraniologičeskie materialı iz Severnogo Kazahs-tana i vopros o proishojdenii rannih tyurkskih kočevnikov”, **Dokladı sovyetskoy delegatsii na VI Mejdunarodnom kong-resse antropologov i etnografov**, Moskva, 1960.

GREKOV B. D., Yu. YAKUBOVSKIY, **Zolotoya Orda i ee padenie**, M.-L., 1950.

GRİGORYEV V. VV, **Vostoçnyı ili Kitayskiy Turkestan**, Vıp. I-II, Spb., 1869-1873.

GRİGORYEV VV V., **Skifskom narode sakah**, Almatı, 1998.

GRODEKOV N. İ., “Kirgiz i karakirgiz Sır darinskoy oblasti”, **Yuri-diçeskie Bıt**, Taşkent, 1889.

GRUMM-GRJMAYLO G. E., **Zapadnaya Mongoliya i Uryanhayskiy kray**, C.II.-III, Vıp.I-C.III, Vıp II, Leningrad, 1926-1930.

GUMBOLDT A., **Tsentrlnaya Aziya, issledovaniya i tsepyah gor i po sravnitelnoy klimatologii**, C.I, Moskva, 1915.

GUMİLYEV L. N., “Dinlinskaya problema” **İVGO**, Moskva-Leningrad, 1959, C.XCI.

GUMİLYEV L. N., **Bayırkı Türktör** (Kotorgon: D. Sulaymankulov), Bişkek, 1999.

GUMİLYEV L. N., **Drevnyaya Rus i Velikaya step**, Moskva, 1989.

GUMİLYEV L. N., **Kıyal patşahğın izdeu**, Almatı, 1992.

DEBETS G. F., “Eroblema proishajdeniya kirgizskogo naroda v svete antropologičeskikh dannih”, **TKAEE**, Moskva, 1956, C.I.

DJAMGERÇİNOV M. B., A. M. MOKEYEV, “Kirgizstan v XVI-per-voy polovine XVIII v.”, **İstoriya kirgizskoy SSR (s drevneyşih vremen do sredin XIX) V 5-ti tomah**, C.I, Frunze, 1984. “Diskussiya o termine “kazah”, **İAN KazSSR, SO**, 1968, C. 2.

DO’OSSON K., **Ot Çingzhana do Tamerlana**, Almatı, 1996.

ERJANOV J. E., **Sunaktar jene Sunak Kalası**, Almatı, 1996.

EŞMUHAMBET S., **Suan şejiresi**, Almatı, 1993.

CABBAROV İ., **Uzbek halkı etnografiyası**, Toşkent, 1994. “Jamanbay”, **Kazak sovyet entsiklopediyası**, C.IV, Almatı, 1974.

JANUZAKOV T., **Kazak onomastikasının oçerkteri etnonimder**, Almatı, 1982.

JDANKO T. A., **Oçerki istoričeskoy etnografii karakalpakov**, Moskva-Leningrad, 1950.

CENİŞ T., **Şejire**, C.I, Eavlador, 1995.

CUMAGULOV Ç., **Epigrafika Kirgizii**, Vıp. I, Frunze, 1963. ZAKİROV S., **Kırgız sancırası**, Bişkek, 1996.

ZAHODER VV N., **Kaspiyskiy svod svedeniy o Vostočnoy Evropa. Gorgan i povolje IX-X vv**, Moskva, 1962.

ZEKİYEYEV M. Z., **Türki-tatar etnogenezi**, Kazan, 1998.

ZİYA A., **Uzbek davlatçılığı tarihi**, Toşkent, 2000.

ZLATKİN İ. Ya., **İstoriya Djungarskogo hanstva (1635-1758)**, Moskva, 1964.

ZLOTAREVA İ. M., “Somatologičeskiy issledovaniya v Ferganskoy doline”, **TKAEE**, Moskva, 1956, C.I.

ZUEV YU. A., “Termin “Kırkun”, **AN. KirSSR. Turdı İnstitutı İstorii**, 1958, Vıp IV.

ZUEV YU. A., “Tamgi loşadey iz vassalnıh knyajestv”, **Novie mate-riah po drevney i srednevekovoy istorii Kazahstana**, Almatı, 1960.

ZUEV YU. A., **Rannie tyurki: oçerki istorii i ideologii**, Almatı, 2002.

İBRAGİMOV S. K., “Yeşço raz o temrine “kazak”, **Novie materialı po drevney i srednevekovoy istorii Kazahstana**, Alma-ata, 1960, C.8.

İBRAGİMOV S. K., “K istorii Kazahstana XV v.”, **Voprosı filosofii iistorii stran sovyetskogo zarubejnogo Vostoka**, Moskva, 1961.

İBRAHİMOV S. K., “Mihman name-i Buhara” Ruzbehan kak istoç-nik po istorii Kazahstana XV-

XVI vv.”, **TİİAE. AN KazSSR**, Almatı, 1960.

İBRAGİMOV S. K., “Nekotorie dannie k istorii kazahov XV-XVI vv”, **İAN KazSSR**, Vıp. 8.

İVANİN M., **O voennom iskusstve pri Çingishane i Tamerlene**, Almatı, 1998.

İVANOV E. E., **Oçerki po istorii Sredney Azii (XVI-seredina XIX vv)**, M., 1958.

İSMAGULOV O., **Etniçeskya antropologiya Kazahstana. Somatolo-giçeskoe issledovanie**, Alma-ata, 1982.

İSMAGULOV O., K. B. SHİMBAYEVA, A. O. İSMAGULOVA, “Ant-ropologiçeskie aspekti proishojdeniya kazahskogo naroda”, **İ SON**, Almatı, 1993, T. 1 (187).

İSMAGULOV O., **Nasalenie Kazahstana ot epohı bronzi do sovro-mennosti (paleoantropologiçeskoe issledovanie)**, Alma-ata, 1970.

İSMAGULOV O., “Antropologiçeskiy sostav tyurskih narodov”, **Novie materialı po arheologii i etnografii Kazahstana**, TİİAE, KazSSR, Almatı, 1961, C.12.

İSMAGULOV O., K. A. SIKİMBAYEVA, O. K. İSMAGULOVA, A. EIŞÇULINA, B. E. KÖMEKOV, M. S. MUKANOV, “Kazak halkının kalıptası”, **Kazakstan tarıhı**, C.II, Almatı, 1998.

İstoriya Kazahskoy SSR (s dervneyşih vremen do naših dney) v 5-ti tomah, C.II, Almatı, 1979.

İstoriya Kirgizskoy SSR (s dervneyşih vremen do naših dney) v 5 ti tomah, C.I, Frunze, 1984.

İstoriya Sibir (Drevnyaya Sibir), C.I, Leningrad, 1968.

Kazahsko-russkie otnoşeniya v XVI-XVIII vekah, Almatı, 1961.

KAYDAROV T., E. KOYÇUBAYEV, “K lingvistiçeskomu obyasneniyu etnonima kazak”, **İAN KazSSR**, 1971, C. 2.

KALKAN M., “Kırğız uruularının cayğasıu, etnogenez caktan bölü-nü mezgilderi”, **Koomduk ilimler curnalı**, 2000, Vıp. 1.

KARAMZİN N. M., **Eredaniya Vekov**, Moskva, 1988.

KARAMZİN N. M., **İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo**, C.I, IV-VI, Moskva, 1989.

KARAYEV S. K., “Onomastika. Drevnetyurskie toponomı Sredney Azii”, **ST**, 1985, T.6.

KARAYEV O., **Çagatayskiy ulus, Gosudarstvo Haydu i Mogulistan**, Bışkek, 1995.

KARAYEV Ö., “Kırğız elinin tüzülüşü”, **Kırğızı. Etnogenetiçeskie i etnokulturnie v drevnosti i srednevekove v Tsentralnoy Azii**, Bışkek, 1996.

KARAYEV Ö., **Bayırkı cana orto kılımdardagı kırğızdar cana Kırğızstan**, B., 2003.

KARAYEV Ö., “Kırğız elinin kuralıp, kalıptanışı”, **Kırğızstan tarıhı**, Bışkek, 1998.

KARAYEV Ö., “K voprosu o terminah Kırğız i hakas”, **NAA**, 1970, T. 4.

KARAYEV Ö., “Duulat”, **Manas Entsiklopediyası**, C.I, Bişkek, 1995.

KARAYEV Ö., “Temur ve Mungulistan”, **Amir Temur va uning ca-hon tarihindagi urni mavzuidagi halkaro konferentsiya te-zislari**, Toşkent, 1996.

KARASAYEV H., “Muhtasar tarih kırğıziya cana anın tüzülüçüsü”, **Kırğızdar**, C.I, Bişkek, 1993.

KARATAYEV O., **Kırğız etnonimder sözdüğü**, Bişkek, 2003.

KARATAYEV O., “Kırğız etnikalık atalıştarı tarihıy-etnografiyalık cana lingvistikalık bulak katarı”, **Kırğızdar**, C.V, Bişkek, 2002.

KARATAYEV O., “Kırğız-nogoy etnogenetikalık calpılıktarı”, **Kırğız-dardın tegi**, Bişkek, 1995.

KARATAYEV O., “Oş şaarının cana aga camaattaş aymaktardagı kır-gızdardın etnikalık kuramı”, **Muras**, 1999, Vıp. 2

KARATAYEV O., “Fergana örönündögü kırğızdardın etnostuk kuramı”, **Muras**, 2000, Vıp. 4.

KARİMOV Ş., R. ŞAMSUTDİNOVV **Vatan tarihi**, Andicon, 1995.

KARMIŞEVA B. H., “Uzbeki-lokaytsı Yujnogo Tadjikistana”, **TİİAE**, Stalinabad, 1954, C.XXVIII, Vıp. I.

KATANOV N., **Etnografiçeskiy obzor turetskogo-tatarskogo ple-men**, Kazan, 1894.

KAYSENOV Z., **Nayman Şeceresi**, C. II, Öskemen, 2001.

KEREYTOV R. H., “Naymanskiy komponent v etnogeneze nogayt-sev i ego paralelli u durigih narodov”, **Yazıki, duhovnaya kul-tura i istoriya tyurkov, traditsii i sovromennost (Trudı mej-dunarodnoy konferentsii v 3-h tomah, 9-13 iyun 1992, g. Kazan)**, C.III, Moskva, 1997.

KEREYTOV R. H., **Etniçeskaya istoriya Nogaytsev**, Stavropol, 1999.

KERİBAYEV B. B., “Muhammed Haydar Dulati jene XV-XVI kk. kazak handıgı tarihının maseleleri”, **Muhammed Haydar Dula-ti. Halıkaralık ğılmi teoriyalık konferentsiyanın materialda-rı 3-4 mausım 1999**, Almatı, 1999.

KİNAYETULI Z., **Mongol üstirtin meken etken sonğı Türk taypala-rı: IX-XII. ğasır**, Astana, 2001.

KLYAŞTORNIY S. G., T. İ. SULTANOV, **Kazakhstan. Letopis treh tıs-yaçaletiy**, Almatı, 1992.

KLYAŞTORNIY S. G., “Hozyaystvenno-kulturnaya evolyutsiya”, **İs-torii Kazahstana i Tesntralnoy Azii**, Almatı, 2001.

KLYAŞTORNIY S. G., T. İ. SULTANOV, **Gosudarstva i narodi Evra-ziyskih stepey (drevnost i srednevekovye)**, Sankt-Eeterburg, 2000.

KLYAŞTORNIY S. G., “Kangyuskaya etnotoponimika v Orhonskihtekstah”, **SE**, 1951, C.3.

KLYAŞTORNIY S. G., **Drevnetyurskie runičeskie nadpisi kak istoč-nik po istorii Sredney Azii**, Moskva, 1964.

KONONOV A. N., **Rodoslovnaya Turkmen**, Moskva-Leningrad, 1958.

KOEYEV M. J., “Atasının atı bilinbey, öz atı çıkkın erler”, **Ak Ordo**, 1993, C. 2.

KYUNER N. B., **Kitayskie izvestiya o narodah Yujnoy Sibiri, Tsent-ralnoy Azii i Dalnego Vostoka**, Moskva, 1961.

KUZEYEV R. G., **Proishojdenie başkirskogo naroda**, Moskva, 1974.

KUZEYEV R. G., “Ob obşčnosti komponentov v etnogeneze tyurs-kih narodov v lesostennom regione Evrazii”, **Etničeskaya is-toriya i traditsionnaya kultura narodov Sredney Azii i Kazahstana**, Nukus, 1989.

KULMATOV N., **Uruuçuluk (traybalizm)**, Bişkek, 1999.

KUMEKOV B. E., **Kazakstan tarihi**, C.II, Almatı, 1998. KUMEKOV B. E., S. MUKANOV, “Kazak halkının kalıptası”, **Kazakstan tarihi**, C.II, Almatı, 1998.

KUMEKOV B. E., “Ob etnonimi kıpçakskoy konfederatsii zapadno-go Deşt-i kıpçaka XII-naçala XIII veka” **H SON**, Almatı, 1993, C. 1.

KUMEKOV B. E., **Gosudarstvo kimakov IX-XI vv po arabskim is-toçnikam**, Almatı, 1972.

KÖMEKOV B. E., “Damığan ortağasırlık mamleketter”, **Kazakstan Tarihi**, C.I, Almatı, 1996.

KÖMEKOV B. E., “Ertadegi ortağasırlık mamleketer”, **Kazakstan Tarihi**, C.I, Almatı, 1996.

KIÇANOV E., T. BEYŞENALİYEV, “Yuan-Ming doorundagı kırıgızdar”, **Kırıgızdar**, C.II, Bişkek, 1991; “Yuan-Ming doorundagı kırıgızdar” (Kot: E. Kılıçev), **AT**, 1990, C. 7.

KIÇANOV E. İ., **Povestvovanie ob oyratskom galdane Boşuktu-Hane**, Moskva, 1980.

Kırıgız Respublikasının Atlası, C.I, Moskva, 1987.

KABAŞULI M., “Ata tarihi turalı sır”, **KRUĞAH**, 1993, C.1 (193).

KALIULI B., K. ÜŞBAYULI, **Kızılörık Naymanbaydın tört arısı (Al-bannın bir butağı turalı sejire)**, Almatı, 2000.

KALİHANOV T., **Cumbak cazular men şıtırman şejireler**, Almatı, 1996.

KUDAYBERDİULI Ş., **Türık, kırıgız, kazak hem handar şejiresi**, Almatı, 1991. “Kişi ciz”, **Kazak sovyet entsiklopediyası**, C.VI, Almatı, 1975.

LAN U., “Moguldar kırıgızdardı boy sundurulğan tarihıy çındıktın bir neçe maseleleri”, **Kırıgızdar**, C.IV, Bışkek, 1997.

LEVŞİN A. İ., **Opisanie kırıgız-kazaçih, ili kırıgız-kaysatskih, ord i stepey**, Almatı, 1996;
Opisanie kırıgız-kazaçih, ili kırıgız-kaysatskih, ord i stepey..., Ç.II, Spb., 1832.

LEVŞİN A., “Kırıgız-kaysaktar ce kırıgız-kazaktar tuuralı tarihıy ma-alımattar”, **Kırıgızlar**, C.II, Bışkek, 1991.

Lİ E. LUN, **İstoriya gosudarstva kidaney (Tsidan go çji)** Eer. VV S. Taskina, Moskva, 1979.

MADANOV H., **Kışı jüzđin şejiresi**, Almatı, 1994.

MAGUİN __, **Kazak tarihının elippesi**, Almatı, 1995.

MAKŞEYEV A. İ., **Geografiçeskie, etnografiçeskie i statistiçeskie materialı o Turkestanskom krae**, ZROOS, C.II, Sankpeterburg, 1871.

MALABAYEV C., **Kırıgız mamleketinin tarihi**, Bışkek, 1999.

MALOV S. E., **Uygurskie nareçiya Sintszyan. Tekst, perevodı slo-var**, Moskva, 1961.

MALOV S. E., **Pamyatniki drevnetyurskoy pismennosti**, Moskva-Leningrad, 1951.

MALOV S. E., **Pamyatniki drevne-tyurskoy pismennosti Mongoliya i Kırıgızii**, Moskva-Leningrad, 1959.

MALYAVKİN A. G., **Uygurskie gosudarstva v IX-XII vv**, Novosibirsk, 1983.

MALYAVKİN A. T., **İstoriçeskaya geografiya Tsentalnoy Azii**, Novosibirsk, 1981.

“**Manas**”, **Sagımbay Orozbak uulunun variantı**, C.I, Frunze, 1978. “**Manas**” **entsiklopediyası**. Baş. red. A. Karıpukolov, C.II, Bışkek, 1995.

MAANAYEV E., O. K. KARATAYEV, **Kırıgız elinin etnikalık önügü-üsü**, Bışkek, 2003.

MARGULAN E., “Tanbalı tas jazı” (Kurastırğan: E. Akkoşkarov), **Kazak tarihıman**, Almatı, 1997.

MARR N. YA., “Kavkazskiy kulturnıy mir i Armaniya”, **JMNP**, 1915.

MASALSKIY V. İ., **Rosiya. polnoe geografiçeskoe opisanie našego oteçestva**. Eod ped. V. E. Semenova-Tyan-Şanskogo. Turkes-tanskiy kray. Sostavil Masalskiy V. İ., C.XIX, Sankpeterburg, 1913.

MASANOV N. E., “K etniçeskoy istorii Uakov”, **Problemi izuçeniya i ohranı pamyatnikov Kazahstana**, Alma-ata, 1980.

MAHEİROV VV U., **İmena dalekih predkov**, Almatı, 1997.

MENGES K. G., **Türk elderi cana alardı tilderi** (Kot:T. Abdiyev), Bışkek, 2000.

MERJANI Ş., **Müstefadü'l Ahbar fi Ahval-i Kazan ve Bulgar**, Kazan, 1989.

MİZİYEV K. A., “O potamonime argu”, **Sovyetskaya tyurkologiya**, 1985, C.2.

MİKLAŞEVSKAYA N. N., “K voprosu ob udelnom vese Tsentralno-aziatskogo elementa v obrazovanii antropologičeskogo tipa kirgizov”, **TKEE**, Moskva, 1959, C.II.

MİKLO-MAKLAYA N. D., “Nekotorie persidskiy i tadjikskie istori-českie, bibliografičeskie i geografičeskie rukopise İnstituta vostokovedeniya AN SSSR”, **Učenie zapiski IV**, 1958, C.XVI.

MİKLO-MAKLAYA N. D., **Opisanie persidskiy i tadjikskie rukopi-se İnstituta vostokovedeniya AN SSSR**, C.III, Moskva, 1975.

MİRHOND, “Ravzat as safa” (Ozodlik boği), **Kirgizlar, manbalar, tarih, etnografiya** (Tuzuvçılar: Ö. Karayev), Bişkek, 1999.

MOİSEYEV V. A., **Djungarskoe hanstvo i kazahi XVII-XVIII vv**, Al-ma-ata, 1991.

MOKEYEV A. M., “Etapı etničeskoy istorii i sotsialnoy organizatsii kirgızskogo naroda na Tyan-Şane v XVI-XVIII vv.”, **İzv. AN Kirg. Resp. SON**, 1991, C.4.

MOKEYEV A. M., **Noviy istočnik po genealogii kirgızskogo nardo-da. Istočnikovedenie i tekstologiya srednevekovogo Blijne-go i Srednogo Vostoka**, Moskva, 1983.

MOKEYEV A. M., “Drevnie elementı v sisteme političeskoy organi-zatsii kirgızov Tyan-Şanya v XVI-XVIII vv”, **Kirgızsaya gosudarstvennost (Sbornik dokumentov i materialov)**, Bişkek, 2002.

MOLDOBAYEV İ. B., “Etnografičeskie istoki odnogo motiva iz epo-sa kirgizov i naroda Tsentralnoy Azii”, **Problemi hakasskogo folklora**, Abakan, 1982.

MOLDOBAYEV İ. B., **Otrajenie etničeskih svyazey eposa “Manas”**, Frunze, 1985.

MOLDOBAYEV İ. B., **“Manas” istoriko-kulturniy pamyatnik kirgizov**, B., 1995.

MOLDOBAYEV İ. B., “Abak, Alban, Argın, Abak”, **Meerim**, 199899-2001, _ 1,2,6.

MOLDOBAYEV İ. B., “Kırğızsko-Kazahskie etnokulturnie svyazi v epohu M. H. Dulati (po materialam eposa ‘Manas’), **Problemi drevney i srednevekovoy istorii Kazahstana (18-20 sentyabrya 1998, Taraz)**, Almatı, 1999.

MOLDOBAYEV İ. B., “Kırğızdardın bayırkı cana orto kılımdardagı tarıhı”, **Kırğızdar**, C.V, Bişkek, 2002.

MOLDOBAYEV İ. B., **Etnokulturnie svyazı kirgızov v srednevekovye**, Bişkek, 2003.

MORJANOV V. M., “Dopolnitelnie svedeniya ob usunyah iz kitays-kogo istočnika “hanşu”, **Voprosı istorii Kazahstana i Turkes-tana**, TİİAE AN KazSSR, A., 1962, C.XV.

MUKANOV M. S., **Etniçeskiy sostav i raselenie kazahov Srednego juza**, A., 1974.

MUKANOV M. S., **İz istoriçeskogo prošlogo (rodoslavnaya plemen kerey i uak)**, Almatı,

1998.

MUKANOV M. S., **Kazak kavımı (tarıhtık jene etnografiyalık şolu)**, Almatı, 1995.

MUKANOV M. S., **Halık murası**, Almatı, 2002.

MUKANOV M. S., “Kazak halkının kalıptasui”, **Kazakstan tarihi**, C.II, Almatı, 1998.

MUHAMETKANULI H., **Tarihi zertteuler** (Audağan: A. Kojabe-kov), Almatı, 1994.

MUHAMMED M., **Orıs entsiklopediyalarındaǵı kazak sejiresi**, Almatı, 1994.

MURZAYEV E. M., **Priroda Sintsyana i formirovanie pustın Tsent-ralnoy Azii**, Moskva, 1966.

MİNJAN H., **Kazaktın kıskaşa tarihi**, (Köşirgen: M. Kani), Almatı, 1994.

MIRZAKANULI J., “Kazak şejiresinin jazba derektermen baylanısı jöninde”, **Kazakstan respublikası ulttıq ǵılım akademiyası-nın habarları**, 1993, T.1 (187).

MIRZATAYULI S., **Sirgeli. Batır, caydak, cediger, colboldı, ile seji-resi**, C.I, Toşkent, 1998.

NESTURUH M. F., **Çeloveçeskie rası**, Moskva, 1958.

NURJEKEULI B., “Kazıbek bek jene Kazak tarihi” (Kurastıǵan: E. Akkoşkarov), **Kazak tarihi**, Almatı, 1997. **Ortalık Kazahstannın jer-su attarı**, Almatı, 1989.

OŞANİN L. VV, “Materialı po antropologii Sredney Azii. Kirgizii yujnogo poberejya İssık kulya”, **V. V. Bartoldı Turkestanskıe du-ruziya, uçeniki i poçtatili**, Taşkent, 1927.

ÖMÜRBEKOV T. N., T. K. ÇOROTEGİN, **Kırğızdardın cana Kır-gızstanın canı doordogu tarihi**, Bışkek, 1995.

EETROV K. İ., “K etimologii termina Kırız (Tsvetovaya drevnet-yurskaya toponomika / Yujnoy Sibiri)”, **SE**, 1964, T. 2.

EETROV, K. İ., **K istorii dvijeniya kirgizov na Tyan-Şan i ih vzamo-otnoşeniy s oyratami v XIII-XV v.v.**, Frunze, 1961.

EETROV K. İ., **Oçerki sotsialno-ekonomičeskoy istorii Kirgizii VI-naçala XIII vv**, Frunze, 1981.

EETROV K. İ., **Oçerk proishojdeniya kirgizskogo naroda**, Frunze, 1963.

EETROV K. İ., “Kirgizsko-kıpçakskie otnoşeniya”, **İAN KirSSR. SON**, 1961, C.III, Vip. 2.

EİŞÇULINA K. A., **Yugo-Vostoçnyı Kazahstan v sredine XIV vekov naçale XVI vv**, Alma-ata, 1977.

EİŞÇULİNA K. A., “Erisırdarinskıe goroda i ih znaçenie v istorii ka-zahskih hanstv v XV-XVIII vekah”, **Kazahstan v XV-XVIII ve-kah**, Alma-ata, 1969.

EİŞÇULİNA K. A., “Territoriya”, **Kazak**, Almatı, 1994.

EİŞÇULİNA K. A., N. N. MİNGULOV, “XIV-XV ğasırdın jartısındağı Kazakstan aumagındağı memleketter”, **Kazakstan tarihi**, C.II, Almatı, 1998.

EİŞÇULİNA K. A., K. M. BAYEAKOV, “Kazak halkının kalıptasuı”, **Kazakstan tarihi**, C.II, Almatı, 1998.

EİŞÇULİNA K. A., “XV ğasırdagı kazak handıǵı”, **Kazakstan tarihi**, C.II, A., 1998.
ELETNEAVA S. A., **Polovetsı**, Moskva, 1990.

Polnoe sobranie russkih letopisey (dalee PSRL), C.II, Moskva, 1962.

EOTANİN G. N., **Oçerki severeo-zapadnoy Mongolii**, Vıp. II-III/2 IV, Sankpeterburg, 1881-1883.

EOTAEOV L. E., **Oçerki po istorii altaytsev**, Moskva-Leningrad, 1953.

EOTAEOV L. E., **Oçerki narodnogo bita tuvintsev**, Moskva, 1969.

Proşloe Kazahstana v istočnikah i materialah, C.I, Almatı, 1997.

RADLOV V. V., **Etnografičeskiy obzor turetskih plemen Sibiri i Mongolii**, İrkutsk, 1929.

RUNKUN DU., GO BİNYAN, “Kırgız ulutunun ata konuşu cana alardın batışka köçüşü”, **Kırgızdar**, C.IV, Bişkek, 1997. RISBAYULI K., **Kazakstan respublikasının tarihi**, Almatı, 1999.
RIÇKOV E İ., **İstoriya Orenburgskaya (1730-1750)**, Orenburg, 1896.

SAVELYEV E., “Djuçıdı Siney Ordı”, **TVO**, 1857, Ç.III, Vıp. 2. SADIKOV T., E. HAYRETTİN, **Türki alemi**, Almatı, 1995.

SADIKOV T. S., **Tarih taǵılımı**, Almatı, 1992.

SAİDKULOV T., **Oçerki istoriografii istorii narodov Sredney Azii**, Taşkent, 1992.

SALĖARULI K., “Handar kestesı”, **Kazak handarının ğumırnamesi**, Almatı, 2001.

Samarkandskie dokumentı XV-XVI vv. Faksimile, kritičeskiy tekst, perevod, vvedenie, primiçaniya i ukaziteli O. D. Çehoviç, Moskva, 1973.

SAMAYLOVIÇ N., “O slove Kazak”, **Antropologičeskie oçerki**, Leningrad, 1927.

SARAY E., “Kazak ataının izimen” (Kurastırǵan:E. Akkoşkarov), **Kazak tarihman**, Almatı, 1997.

SEDİBEKOV Z., **Kazak şejiresi**, Toşkent, 1994.

SARSEKEYEV M., **Otra cüz, arǵın arısının bolatkoja (kara kesek) jene olarmen konistas taraktı, jaǵalbaylı, şöptemis, ırǵaktı rularının şejiresi**, Almatı, 1995.

SEMENOV A., “K voprosı o proishojdenii i sostave uzbekov Şeybani-Hana”, **MİTUSA**.

TiiAE. TajSSR, 1954, C.XII. TYAN-ŞANSKIY Semenov, (Kotorgon:D. Abildayev), Frunze, 1984.

SEYFULLİN S., “Kazak tarihının kıskaçı mağlumat” (Kur:E. Akkoşkarov), **Kazak tarihınan**, Almatı, 1997.

SİKIMBAYEVA K. B., “Kazaktardın dermatologiyalık derekeri”, **KRUAH**, 1994, _1 (193).

SİN TAN-ŞU, **KKTB.**, C.II, Bişkek, 2003.

SİTNIYAKOVSKIY N. F, “Eereçislenie nekotorıh rodov kirgizov obi-tayuşçih v vostoçnoy çasti Ferganskoy oblasti”,**İTORGO**, Taşkent, 1900, C.II, Vıp. 1, 2.

SMAGULOV E., E GRİGORYEV, A. İTENOV, **Oçerki po istorii i ar-heologii srednevekovogo Turkestana**, Almatı, 1999.

SMAGULOV E., F GRİGORYEV, “Osnovıe etapı formirovaniya nek-ropolya srednevekovogo goroda Turkestana”,**Zagadki drev-nego Turkestana**, Almatı, 1998.

SMAGULOV O., “Ata baba (tek)”, **Kazak**, Almatı, 1994.

SMAGULULI O., “Kazaktardın etnikalık tarihındagı metodologiya-lık maseleler”, **KRUGAH**, 1994, T.1.

SOLDATENKOVA K., N. ŞÇEEKİNA, **Oçerki Zauralskoy stepi i Vu-nuterenney ili Bukeevskoy ordı**, Moskva, 1859.

SOLTONOYEV B., **Kızıl kırıgız tarıhı**, C.I, Bişkek, 1993.

STRAKADOMSKAYA M. K., “Solhat i Kaffa v XIII-XV vv.”, **Feodal-naya Tavrika**, Kiev, 1974.

SULTANOV T. İ., “K voprosu o terminah Ak-Ordo i Kok Ordo i Yuz-Ordo”, **Pismennie pamyatniki i problemi istorii kulturi na-rodov vostoka**, Moskva, 1970; İ AN KazSSR SON, 1972, T.3.

SULTANOV T. İ., **Podnyatie na beloy koşme. Potomki Çingiz-hana**, Almatı, 2001.

SULTANOV T. İ., **Koçevie plemena priaralya v XV-XVII vv**, Moskva, 1982.

SULTANOV T. İ., K. A. EİŞÇULINA, “XVI-XVIII ğasırdın basındağı kazak memleketi”, **Kazakstan tarıhı**, C.II, Almatı, 1998.

SULTANOV T. İ., A. Ş. KADIRBAYEV, K. A. EİŞÇULİNA, “Kazak halkının kalıptanısuı. Kazak memleketinin kuruluı men damuı”, **Kazakstan tarıhı**, C.II, A., 1998.

SIDIKOV A. C., “Rodovoe delenie kırıgızov”, **V.V. Bartoldu Turkes-tanskıe duruzya, uçeniki i poçtatili**, Taşkent, 1927.

TOLKIMBETULI R., **Calayır on iki ata şejire**, Almatı, 2000.

TOLSTOV S. E., **Po sledami drevnehorezmskoy tsivilazatsii**, M.-L., 1948.

TÖRÖKANUULU E., **Sol kanat kırgız**, Bişkek, 1995.

TÖRÖKANUULU E., **Kırgızdın kıskaçı sancırası**, C.I-II, Bişkek, 1995.

TREEAVLOV V. V., “Mangut-Mangıt-Nogay: transformatsiya i etnosa i ego imeni”, **Yazıki, duhovnaya kultura i istoriya tyurkov, traditsii i sovromennost (Trudi mejdunarodnoy konferentsii v 3-h tomah, 9-13 iyun 1992, g. Kazan)**, C.III, M., 1997.

TINIŞEAYEV M., **İstoriya kazahskogo naroda**, Almatı, 1998.

TINIŞEAYEV M., **Materialı k istorii kirgiz-kazahskogo naroda**, Taşkent, 1925.

TINIŞBAYULI M., **Kazak halkının tarihına katıstı materialdar**, Taşkent, 1925.

TYANŞANSKİ S., “Estelikter Kitabı”, **Kazak Tarihınan**, Almatı, 2004.

ÜSÖN ACI “Kırgız sancırası”, **Kırgızdar**, C.II, Bişkek, 1991.

FAYZİYEV T., **Temuriylar şacarası**, Toşkent, 1995.

FEDOROV-DAVIDOV G. A., “Anonim İskandera” i terminı “Ak Orda” i “Kok Ordo”, **İstoriya, arheologiya i etnografiya Sred-ney Azii, K 60-letiyu so dnya rojdeniya S. P Tolstova**, Moskva, 1970.

HAFİZOVA K. Ş., K. L. ESMAĞAMBETOV K. A. EİŞÇULİNA, B. E.

KUMEKOV, K. A. BAYEAKOV, “Sonğı orta ğasırlardağı Kazakstannın tarihnaması jene derektemeleri”, **Kazakstan tarihi**, C.II, Almatı, 1998.

HARUZİN A., **Kırgızı Bukeevskoy ordı (Antropologo-etnologičeskiy oçerk)**, Vıp. I, II, Moskva, 1889-1891.

HARUZİN A., **Kurganı Bukeevskoy stepi**, Moskva, 1890.

HASAN ATO ABUŞİY, **Türkiy kavmlar tarihi**, Toşkent, 1993.

HAVOFİY Fâsih Ahmad, “**Mucmali Fâsihî**”dan, (Tarcima:D. Yusu-pova), Toşkent, 1997.

HİT G. L., K. B. SİHİMBAYEVA, **Voprosı etniçeskoy istorii kirgizs-kogo naroda**, Frunze, 1989.

HUDYAKOV YU., “Yenisey kırgızdarının tarihi”, **Ala Too**, 1989, C. 1.

HUDYAKOV YU., “Toolu Altaydağı kırgızdar”, **Kırgızdar**, C.III, Biş-kek, 1995.

HUDYAKOV YU., **Kırgızı na prostrah Azii**, Bişkek, 1995.

İSMAGULOVA A. O., “Kola ğasırının antropologiyalık sipattaması”, **Kazakstan Tarihi**, C. I, Almatı, 1996. “Camanbay”, **Kazak sovyet entsiklopediyası**, C.IV, Almatı, 1974.

ÇEN DUEN LIEN, “Siunnu memleketi tusundağı dinlinder” (Kur: K. Salğarılı), **Tanını tarmaktarı**, Almatı, 1998.

ÇOROTEGİN T. K., K. C.MOLDOKASIMIV, **Kırgızdardın cana Kır-gızstandın kiskaca tarıhı**, Bışkek, 2000.

ÇULOŞNİKOV A. E., **Oçerki po istorii kazak-kirgizskogo naroda v svyazi s istorçeskimi sudbami durigih tyurskih plemen**, Ç. I, Orenburg, 1924.

ŞAHMATOV V. F., “Kazak halkı men kazak handıktarının kurılıu”, **Kazak SSSR tarıhı**, C.I, Almatı, 1957.

SAMARKANDIY Abu Tahirhoca, “Samariya”, **Meros**, Toşkent, 1991.

ŞEVÇENKO A. V., “Antropologičeskaya harekteristika sredneveko-vogo naseleniya nizovev Volgi”, **Sbornik Muzey antropologii etnografii AN SSSR**, Moskva, 1989, C.36. ŞAHNİYAZOV K. Ş., **Kaň davlati va kaňlar**, Toşkent, 1990. ŞAHNİYAZOV K. Ş., **Uzbek halkining şakillaniş carayeni**, Toşkent, 2001.

ŞAHNİYAZOV K. Ş., **K etniçeskoy istorii uzbekskogo naroda**, Taşkent, 1974.

YUDİN V. İ., “O rodoplemennom sostave mogulov mogulistana i mogulii i ih etniçeskih svyazyah s kazahskim i durugimi so-sednimi narodami”, **İAN KazSSR SON**, 1965, Vıp III.

YUDİN V. İ., “K etimologii etnonima kazak”, **Tsentrlnaya Aziya v XIV-XVIII vekah glazami vostokoveda**, Almatı, 2001.

YUDİN V. E., “Ordı: Belaya, Sinyaya, Seraya, Zolotaya”, **Kazahstan, srednyaya i tesntralnaya Aziya v XVI-XVIII vv**, Alma-ata, 1983.

YUSUEOV R. M., **İstoriçeskaya antropologiya Yujnogo Urala i for-miravanie rasovogo tipa başkir**, Ufa, 1991.

FARKLI DİLLERDE NEŞREDİLEN ESERLER

AKA İ., **Timur ve Devleti**, Ankara, 1991.

ALEARGU M., **Onaltıncı Yüzyılda Türk Dünyası I. Özbek ve Kazak Hanlıkları**, Ankara, 1994.

ALEARGU M., “XVI. Yüzyılın Ortasında Nogay Türkleri ve Ordala-rı”, **Emel Dergisi**, S. 215, Temmuz-Ağustos 1996.

ALEARGU M., “Nogayların Tarihine ve Bugünlü Eroblemlerine Genel Bir Bakış”, **Askerî Tarih Bülteni**, S. 33.

ARSAL S. M., **Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları**, İstanbul, 1972.

ARTAMONOV W. İ., **Hazar Tarihi (Türkler, Yahudiler, Ruslar)**, İstanbul, 2004.

BARTHOLD W., **Uluğ Bey ve Zamanı** (Çeviren: İ. Aka), Ankara, 1997.

BARTHOLD V. V., **Moğol İstilasına Kadar Türkistan** (Hazırlayan:H. D. Yıldız), Ankara, 1990.

BARHOLD W., “XVII. Asırda Özbek Hanlarının Saraylarında Merasim”, Terc: A. İnan, **Makaleler ve İncelemeler**, C. I, Ankara, 1998.

BARTHOLD V., Asya’nın Keşfi Rusya’da ve Avrupa’da Şarkiyatçılığın Tarihi, **Çev: K. Bayraktar, A. Meral, İstanbul, 2000.**

BERL E., **Attila’dan Timur’a Avrupa ve Asya**, (Çev: G. Devrim), İstanbul, 1999.

BERTA A., **Türkçe Kökenli Macar Kavim Adları**, Çev. N. Demir, E. Yılmaz, Ankara, 2002.

CHAVANNES E., **Documents Sur Les Tou-kiue (Turcs) Occidentaux**, S. Eeterburg, 1903.

CHALIAND G., **Göçebe İmparatorluklar (Moğolistan’dan Tu-na’ya)**, Çev:E. Sunar, İstanbul, 2001.

CLAVİJO Ruy Gonzales de, **Anadolu, Orta Asya ve Timur**, İstanbul, 1993.

CZEGLEDY K., **Bozkır Kavimlerinin Doğu’dan Batı’ya Göçleri**, Terc: E. Çoban, İstanbul, 1998.

DİVİTÇİOĞLU S., **Bir Tarih (Kök Türkler, Karahanlılar)**, Ankara, 1992.

DONUK A., **Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Unvan ve Terimler**, İstanbul, 1988.

DUYAR İ., “Antropometri”, **Antropoloji Sözlüğü**, Ankara, 2003.

EBERHARD V., **Çin’in Şimal Komşuları** (Çev:N. Uluğtuğ), Ankara, 1996.

EBERHARD W., **Şa-t’o Devletlerinin Harici Münasebetleri**, Çev:E. B. Özbilen, İstanbul, 2000.

EBERHARD W., **Çin Tarihi**, Ankara, 1987.

GENÇ R., **Kaşgarlı Mahmut’a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası**, Ankara, 1997.

GENÇ R., **Karahanlı Devlet Teşkilatı (XI. Yüzyıl Türk Hakimiyet Anlayışı ve Karahanlılar)**, İstanbul, 1981.

GEORGY ABU’L-FARAC (Bar Hebraeus), **Abu’l Farac Tarihi**, C. II, Ankara, 1999.

GRAMMONT, J. L. B., “Bir Osmanlı Vesikasına Göre Orta Asya’da 1510’da Cereyan Eden Olaylar”, **VII. TTK Bildirileri**,Ankara, 1972.

GOLDEN E., **Türk Halkları Tarihine Giriş** (Tercüme:O. Karatay), Ankara, 2002.

GOULD S. J., “İnsanları Niçin Irklara Ayırmalıyız-Biyolojik Bir Görüş”, **Darwin ve Sonrası**, Terc: C. Temürcü, Ankara, 2003.

GOULD S. J., “İnsan Evriminde Dallar ve Merdivenler”, **Darwin ve Sonrası**, Çev: C. Temürcü, Ankara, 2003.

GÖKALE C., **Çin Kaynaklarına Göre Shih-Wei Kabileleri (Proto-Moğollar Üzerine Bir Etüd Denemesi)**, Ankara, 1973.

GÖKBEL A., **Kıpçak Türkleri (Siyasî ve Dini Tarihi)**, İstanbul, 2000.

GÖMEÇ S., **Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü**, Ankara, (t.y).

GÖMEÇ S., **Kök Türk Tarihi**, Ankara, 1997.

GROUSSET R., **The Empire of the Steppes: of History of Central Asia**, New Brunswick-New Dersey, 1970.

GUMİLYEV L. N., **Hazar Çevresinde Bin Yıl**, (Çev: D. Ahsen Batur), İstanbul, 2003

GÜVENÇ B., **İnsan ve Kültür**, İstanbul, 1999.

HAUSSİG W. H., **İpek Yolu ve Orta Asya Kültür Tarihi** (Tercüme:M. Kayayerli), Kayseri, 1997.

HARTOG L. de, **Cengiz Han**, Çev: S. Uzun, Ankara, 2003.

HEET H. L., “Dermatoglyphics of the Eeoples of Central Asia”, **VII Mejdunarodny kongress antropologičeskih i etnografičes-kih nauk (3-10 avgusta 1964 g.)**, Moskva, 1967, Volume II.

HOWORTH H. H., **History of Mongols**, Eart I, London, 1876-1878.

HSİNG-TUNG Wu, **Beş Sülale Çağında Sha-to’ların Çin Toplumuna Etkileri**, (Basılmış Doktora Tezi), Taipei, 1970.

ISMAGULOV O., “The Erocess of Formation of the Kazakh Antro-pological Type in Connection With Eroblems of Their Ethno-genesis”, **VII Mejdunarodny kongress antropologičeskih i etnografičeskih nauk (3-10 avgusta 1964 g.)**, M., 1968, Vo-lume III.

İBNÜ’L ESİR, **El Kamil Fi’t Tarih (İslam Tarihi)**, Çev: A. Ağırakça, A. Özaydın, C. XII, İstanbul, 1987.

İNAN A., “Çağatay Yazı Dilinin Kuruluşu Tarihine Dair Düşünceler”, **Makaleler ve İncelemeler**, C.II, Ankara, 1998.

İNAN A., “Nayman Boyunun Soyu Meselesi”, **Makaleler ve İncelemeler**, C.I, Ankara, 1998.

İNAN A., “Altay-Yenisay Türkleri”, **Makaleler ve İncelemeler**, C.I, Ankara, 1998.

İNAN A., “Türk Kabile İsimlerine Dair”, **Makaleler ve İncelemeler**, C. I, Ankara, 1998.

İZGİ Ö., **Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi**, Ankara, 1989.

İZGİ Ö., **Uygurların Siyasî ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre)**, Ankara, 1987.

KAFALI M., **Altınorda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, İstanbul, 1976.

KAFESOĞLU İ., **Harzemşahlar Devleti Tarihi**, Ankara, 1992. KALKAN M., "Türk-Moğol Kavimleri Arasında Tatarlar ve Menşei Meselesi", **TKD**, S. 393, Yıl XXXIV, 1996.

KANSU Ş. A., **İnsanlığın Kaynakları ve İlk Medeniyetler**, C.I, Ankara, 1986.

KATO K., "Kebek and Yaswr-The Establishment of The Chaghatai-Khanete", **Memoirs of the Research Department of The To-yo Bunko** (The Oriental Library), No. 49, Tokyo, 1991.

KIRZIOĞLU F., **Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar**, Ankara, 1992.

KLYASHTORNY S. G., T. İ. SULTANOV, **Kazakistan. Türkün Üç Bin Yılı**, Çev: D. Ahsen Batur, İstanbul, 2003

KURAT A. N., **IV-XIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, Ankara, 1972.

KRADER L., "Eeoples of Centrial Asia", **Uralic and Altaic Series**, Vol. 26, p. 90, Bloomington:İndiana Eress, 1971.

LAUFER B., "Supplementary Notes on Walrus and Karwhal Ivory", **T'oung Pao**, Vol. 17, 1916, T.3.

LATTIMORE,O., **Pivot of Asia**, Sinkiang-Boston, 1950.

LEAKEY L. S. B., **İnsanın Ataları**, Çev: G. Arsebük, Ankara, 1988.

LEWIN R., **Modern İnsanın Kökeni**, Çev. N. Özüaydın, Ankara, 2000.

LİGETTİ L., **Bilinmeyen İç Asya**, (Çev: S. Karatay), Ankara, 1986. LİGETTİ L., Kırğız Kavm İsminin Menşei, **Türkiyat Mecmuası**, C.I, 1925.

LİGETİ L., "Die Herkunft des Volksnamens Kirgiz Csoma-Archiv". **Zeitschrift für Türkische Philologie und Verwandte Gebiete**. I. Band. 5 Heft. I April 1925.

NECEF E. N., A. ANNABERDİYEV, **Hazar Ötesi Türkmenleri**, İstanbul, 2003.

NEMETH G., **Hunlar ve Tanrının Kırbağı Atilla**, Çev: T. Demirkan, İstanbul, 1996.

ORKUN H. N., **Eski Türk Yazıtları**, Ankara, 1994.

ÖGEL B., "Çin Kaynaklarına Göre Wu-sunlar ve Siyasî Sınırları Hakkında Bazı Eroblemler", **AÜDTCFD**, C.VI, S.4, 1948 Eylül-Ekim.

ÖGEL B., **İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi**, Ankara, 1991. ÖGEL B., **Cengiz Han'ın Türk Müşavirleri**, İstanbul, 2002. ÖGEL B., **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişim Çağları**,

İstanbul, 2001.

ÖGEL B., **Türk Mitolojisi**, C. I, Ankara, 1993. ÖGEL B., **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi**, C. II, Ankara, 1981. ÖZBEK M., “Mongoloid Irk”, **Antropoloji Sözlüğü**, Ankara, 2003. ÖZBEK M., **İnsan ve Irk**, İstanbul, 1979.

EELLIOT E, L. HAMBIS, **Histoire des Campagnes de Gengis Khan**, Leiden, 1951, Vol. I.

EELLIOT E, **Notes Sur Lhistorire de la Horde D’or**, Earis, 1949. EULLEYBLANK E. G., “A Consonontal System of Old Chines”, **Asia Major**, Vol. 9, (1962), No:2. RADLOFF W., **Aus Sibirien Bdl**, Leipzig, 1893.

RADLOFF W., **Die Alttürkische Schriten der Mongolei**, St. Eeterbourg, 1894.

RADLOFF W., **Sibirya’dan**, C. II, Çev: A. Temir, Ankara, 1994.

RASONYİ L., **Türk Devletlerinin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler**, Haz: Ş. K. Seferoğlu, A. Müderrisoğlu, Ankara, 1983.

RASONYİ L., **Tuna Köprüleri**, Çev:H. Akın, Ankara, 1984.

ROUX J. E., **Orta Asya. Tarih ve Uygarlık**, (Terc:L. Arslan), İstanbul, 2001.

ROUX J. E., **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, (Çev: A. Kazancıgil, A. Bereket), İstanbul, 2001.

RUDENKO S. İ., **Başkurtlar**, Çev: R.-İ. Kurban, Konya, 2001.

SMOYLOVİÇ A., “Kazak Kelimesi Hakkında” (Çeviren: Saadet Çağatay), **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, Ankara, 1957.

SÜMER F., **Tarihleri-Boy Teşkilatı, Destanlar. Oğuzlar (Türkmenler)**, İ., 1999.

SÜMER F., **Eski Türklerde Şehircilik**, Ankara, 1994.

ŞEŞEN R., **İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, Ankara, 1988.

TACÜ’S SELMÂNÎ, **Tarihnâme**, Terc:İ. Aka, Ankara, 1988. TAŞAĞIL A., **Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları**, Ankara, 2004.

TAŞAĞIL A., “Töles Boylarının Coğrafi Dağılımına Bir Bakış”, **MSÜFEFD**, S.1, 1991.

TAŞAĞIL A., **Göktürkler**, C.I.-II.-III, Ankara, 1995/1999/2004.

TEMİR A., **Cengiz Han**, Ankara, 1989.

TOGAN Z. VELİDİ, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul, 1981.

TOGAN Z. VELİDİ, **Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi**, C.I, İ., 1981.

TOGAN Z. VELİDİ, “The Origins of the Kazaks and the Ozbeks”, **Central Asian Survery**, Vol. 11, No.3.

TOGAN Z. V., “Cengiz’in Soy ve Kendisine Yakın Kabileler”, Ord. Erof. Dr. A. Z. V. Togan

Özel Sayısı, **Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi**, S. 13, Fasikül 1, Erzurum, 1985.

TÜRKDOĞAN O., **Etnik Sosyoloji**, İstanbul, 2003

VASARY I., “Kam, An Early Samoyed Name of Yenisey”, *Biblioteca Orientalis Hungarica XVII, Studia Turcica*, Budapeşt, 1971.

VLADİMİRTSOV B. YU., **Moğolların İctimaî Teşkilatı** (Terc:A. İnan), Ankara, 1995.

WELLS C., **Sosyal Antropoloji Açısından İnsan ve Dünyası**, Çev: B. Güvenç, İstanbul, 1984.

YAKUBOVSKIY A. YU., **Altın Ordu ve Çöküşü** (Çeviren: H. Eren), Ankara, 1992.

ZOLOTAREVA I. M., “Blood Group Distributon of the Eeoples of Northern Siberia”, **VII Mejdunarodniy kongress antropologi-çeskih i etnografiçeskih nauk (3-10 avgusta 1964 g.)**, Moskva, 1968, Volume I.

XİN WANG YUAN, **Çin’deki Türk Diyalektleri Araştırma Tarihi**,

ئالماس تورغون. ھۇڭلارنىڭ قىسقىچە تارىخى. قەشقەر: قەشقەر نوپۇس نەشرىياتى، ۱۹۸۶.
بوغرا مۇھەممەد. شەرقىي تۈركىستان تارىخى. (ئەمىرگە تاييارلىغۇچى. قاسمىيە بوغرا) نەشرى، ۱۹۸۷.
دوھسون م.، موغۇل تارىخى، ۱۳۴۲.
نۇشايو لىو. نوپۇس تارىخى. ۱. ق. شىنخۇا، ۱۹۸۷.
نۇرھاجى ھاجى. قاراخانىلارنىڭ قىسقىچە تارىخى. شىنجاڭ: شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، ۱۹۸۴.
نۇشايو لىو. نوپۇس تارىخى. ۱. ق. شىنخۇا: مىللەتلەر نەشرىياتى، ۱۹۸۷.
سايرامى موللا مۇسا. تارىخى ھەمدى. (ئەمىرگە تاييارلىغۇچى. نەمەت بایتور) شىنخۇا: مىللەتلەر نەشرىياتى، ۱۹۸۶.
شىيگەن ياك. قەدىمكى نوپۇسچىلار. شىنجاڭ: شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، ۱۹۹۸.
لىكە تى ل. قىرغىز قوم اسمىنىڭ مەنىسى. تۈركىيات مەجمۇئەسى، ۱. جىلد، ۱۹۲۵.
لىو زىشياۋ، نوپۇس تارىخى مۇھەررىر: نەمەت بایتور، جىلد ۱، ۱. ق. شىنخۇا، ۱۹۸۸.
و.و. بارتولدى، تۈركىستان نىڭ سوغا ئېلىش تەربىيىسى، سەمەرقەند، تاشكەنت، ۱۹۲۶.

ANSİKLOPEDİ ve SÖZLÜKLER

ABAYEV VV İ., **İstoriko-etimologičeskiy slovar osetinskogo yazıka**, C.I, Moskva-Leningrad, 1958. **Bolşaya entsiklopediya**, C.X, Sankpeterburg., 1902.

BUDAGOV L., **Svaritelmy slovar turetsko-tatarskih nareçiy**, C.II, Spb., 1871.

GRUMM-GRJİMAYLO G. E., Ç. Ç. VALİHANOV, **Entsiklopediçes-kiy slovar** E A. Brokguaza i İ. A. Efrona, C.V, Sankpeterburg, 1891. **DTS**, Leningrad, 1969.

İSAYEV D. İ., Ş. T. TOKOMBAYEV, Z. ALİYEV, A. MURZAAHME-TOV, **Kırgızstandağı geografiyalık attardın sözdüğü (dolbo-or) / Slovar geografiçeskih nazvaniy Kırgızii:** (Eroekt), Frunze, 1962.

Karakalpaksko-russkiy slovar, Moskva, 1958.

Kırgız sovyet ensiklopediyası, Frunze, 1983.

Kazak sovyet ensiklopediyası, C.I-XII, Almatı, (1972-1978).

Kazak sovyet ensiklopediyası, Almatı, 1980.

MİLLER V V, **Persidsko-russkiy slovar**, Moskva, 1953.

Noviy ensiklopedicheskiy slovar. Eod. obşç. akad. K. K. Arseneva, C.I-XXIX, Sankpeterburg, 1911.

Oros-Mongol tol, Moskva, 1960.

RADLOV W W, **Opıt slovar tyurskih nareçiy**, C.I-II, Sankpeterburg, 1893.

Russkiy ensiklopedicheskiy slovar, Otdel I, C.IV, Sankpeterburg, 1874.

Ensiklopedicheskiy slovar E A. Brokgauza i İ. A. Efrona, C.XXIX, Spb., 1895.

DOKTORA TEZLERİ ve REFERATLAR (TEZ ÖZETLERİ)

ASANOV T., **Kırgızdardın etnosyası tüzülüşünün cana tarihıy bay-lanıştarının sancırada çağıldırışı**, (*Dis. kand. ist. nauk- Basılmamış Doktora Tezi*), Bişkek, 1999.

COLDOŞEV R., **Kırgız elinin etnikalık tarihın izildöödö genelogo-liyalık ulamıştardın maanisi**, (*Dis. kand. ist. nauk- Basılmamış Doktora Tezi*), Bişkek, 2000.

KOCABEKOV M., **Orto kılımdardagı kırgızdardın etnosyası tarihı-nın negizgi önüğü baskıtarı (V-X-kk.)**, (*Dis. kand. ist. nauk-Basılmamış Doktora Tezi*), Bişkek, 1997.

KILIÇEV A. M., **XIV-XV kılımdardagı Tenir-Toonun etnosyasi tar ı-hı (Ayrım farsı bulaktarı boyunça)**, (*Dis. kand. ist. nauk- Basılmamış Doktora Tezi*), Bişkek, 1995.

SUERENENKO G., **Materialı po istorii yeniseyskih kirgizov v ki-tayskih istoçnikah IX XIV vv**, (*Dis. kand. ist. nauk- Basılmamış Doktora Tezi*), Moskva, 1965.

TURDALIYEVA Ç. D., **İstoriya kultura kirgizov po trudam Ç. Ç. Valihanova**, (*Dis. kand. ist. nauk- Basılmamış Doktora Tezi*), Bişkek, 2000.

ZULKARIŞEV U. K., **Vostoçnyy Daşt-i kıpçak v sostave Ulusa Dju-çi v XIII pervoy treti XV veka. Aspekti političeskoy istorii Ak Orda**, (*Avtoreferat kand. diss-Doktora Tez Özeti*), Almatı, 2003.

EKLER (TABLOLAR)

S. M. ABRAMZON’A GÖRE KIRGIZ BOYLARI ARASINDA YER ALAN KAZAK KÖKENLİ BOYLAR

Etnik adlandırılışı	Kolları	Boyu, Etnografik grubu	Yapının şeması (Tabloların numaraları)
	Alakçın	Saruu	16
Acıbek	Alakçın	Saruu	16
Akbay	Alakçın	Saruu	16
Alçiken	Alakçın	Saruu	16
Babır	Alakçın	Saruu	16
Bekmurat	Alakçın	Saruu	16
Beren	Alakçın	Saruu	16
Boş Beren (Kara beren)	Alakçın	Saruu	16
Boruke	Alakçın	Saruu	16
Cabegı	Alakçın	Saruu	16
Canıbek	Alakçın	Saruu	16
Carıke	Alakçın	Saruu	16
Col boldu	Alakçın	Saruu	16
Kasnat	Alakçın	Saruu	16
Kalça	Alakçın	Saruu	16
Kondobay	Alakçın	Saruu	16
Kubatbek	Alakçın	Saruu	16
Mandalak	Alakçın	Saruu	16
Mıratalı	Kara:Borkenik, Agınay, Boş Moyn, Alakçın	Saruu	16
Nematbay	Alakçın	Saruu	16
Satıkey	Alakçın	Saruu	16
Tüytö	Alakçın	Saruu	16
Çirkey	Alakçın	Saruu	16
Çokon	Alakçın	Saruu	16
Şaaboto	Alakçın	Saruu	16
Eregul	Alakçın	Saruu	16

Etnik adlandırılışı	Kolları	Boyu, Etnografik grubu	Yapının şeması (Tabloların numaraları)
Avat	Kaba	Sayak	7

¹ Abramzon'un eserinde Kırgız boyları ayrıntılı olarak verilmiştir. Tablodaki boyların koyu olarak verilenleri sadece Kazak kökenli boy, kol veya etnik adlandırılışlardır. Diğer boylar, kollar ve etnik adlandırılışlar Kırgız kökenlidir. S. M. Abramzon, Kırgız cana Kırgızistan tarihi boyunca tanelenmiş emgекter, Bışkek, 1999, s. 736-768.

Etnik adlandırılışı	Kolları	Boyu, Etnografik grubu	Yapının Şeması (Tabloların numaraları)
Balıkçı	Ceti Boyu	Saruu	16

Etnik adlandırılışı	Kolları	Boyu, Etnografik grubu	Yapının Şeması (Tabloların numaraları)
Bargı		Adigene	15
Begış	Bargı	Adigene	15
Begler	Bargı	Adigene	15
Belek	Bargı	Adigene	15
Beş Beren	Bargı	Adigene	15
Beş Terek	Bargı	Adigene	15
Bolto	Bargı	Adigene	15
Doorbek	Bargı	Adigene	15
Dorbo baş	Bargı	Adigene	15
Döböt	Bargı	Adigene	15
Calçıman	Bargı	Adigene	15
Caman kız	Bargı	Adigene	15
Carıke	Bargı	Adigene	15
Celden	Bargı	Adigene	15
Colon	Bargı	Adigene	15
Coşbay	Bargı	Adigene	15
Corup	Bargı	Adigene	15
Cırtak	Bargı	Adigene	15
İt küçük	Bargı	Adigene	15
İtter	Bargı	Adigene	15
Kake	Bargı	Adigene	15
Kalday	Bargı	Adigene	15
Kaldar	Bargı	Adigene	15
Kalmatay	Bargı	Adigene	15
Kalça	Bargı	Adigene	15
Kamançı	Bargı	Adigene	15
Kempir	Bargı	Adigene	15
Kara Bargı	Bargı	Adigene	15
Kara kozu (Kara: Bargının tukumdarı)	Bargı	Adigene	15
Kara kozu (Olcokenin tukumdarı)	Bargı	Adigene	15
Kara küçük	Bargı	Adigene	15

Kara kuş	Bargı	Adigene	15
Karalar	Bargı	Adigene	15
Kara sakal	Bargı	Adigene	15
Karmış	Bargı	Adigene	15
Kaçıbek	Bargı	Adigene	15
Kaşkar	Bargı	Adigene	15
Kedey	Bargı	Adigene	15
Keldike	Bargı	Adigene	15
Kence	Bargı	Adigene	15
Kencetay	Bargı	Adigene	15
Kocoyar	Bargı	Adigene	15
Koy sarı (Aydaydın tukumdarı)	Bargı	Adigene	15
Koy sarı (Kara Bargının tukumdarı)	Bargı	Adigene	15
Konkoş	Bargı	Adigene	15
Koçkor	Bargı	Adigene	15
Koş kulak	Bargı	Adigene	15
Kök çaar	Bargı	Adigene	15
Kökçö	Bargı	Adigene	15
Köçök	Bargı	Adigene	15
Kubat	Bargı	Adigene	15
Kuday berdi	Bargı	Adigene	15
Kuday mende	Bargı	Adigene	25
Kudayar	Bargı	Adigene	15
Kumar	Bargı	Adigene	15
Kır nayza	Bargı	Adigene	15
Maamıt	Bargı	Adigene	15
Mambet	Bargı	Adigene	15
Manak	Bargı	Adigene	15
Markaş	Bargı	Adigene	15
Mendeke (B akl tukumdarı nan)	Bargı	Adigene	15
Mendeke (Kökçö tukumdarı nan)	Bargı	Adigene	15
Menseyit	Bargı	Adigene	15
Mönök	Bargı	Adigene	15
Murat	Bargı	Adigene	15
Musa	Bargı	Adigene	15
Nokoy	Bargı	Adigene	15
Olcoke	Bargı	Adigene	15
Orçun	Bargı	Adigene	15
Ötö	Bargı	Adigene	15
Savay	Bargı	Adigene	15

Saray	Bargı	Adigene	15
Sartek	Bargı	Adigene	15
Sarıbağış	Bargı	Adigene	15
Sarıbek	Bargı	Adigene	15
Sarıke	Bargı	Adigene	15
Sasman	Bargı	Adigene	15
Satı	Bargı	Adigene	15
Satı	Bargı	Adigene	15
Süyör	Bargı	Adigene	15
Taz Bargı	Bargı	Adigene	15
Taylak	Bargı	Adigene	15
Tayıtın	Bargı	Adigene	15
Take	Bargı	Adigene	15
Tarihçi	Bargı	Adigene	15
Temir	Bargı	Adigene	15
Temircan	Bargı	Adigene	15
Tileke	Bargı	Adigene	15
Toktu	Bargı	Adigene	15
Tolubay	Bargı	Adigene	15
Tooke	Bargı	Adigene	15
Topor	Bargı	Adigene	15
Toru (Bakaldın tukumdarı)			15
Toru (Taz Bargının tukumdarı)	Bargı	Adigene	15
Toruk	Bargı	Adigene	15
Toru oyçu	Bargı	Adigene	15
Tölöbay	Bargı	Adigene	15
Tölök	Bargı	Adigene	15
Tuumatay	Bargı	Adigene	15
Tüleke	Bargı	Adigene	15
Tülööbay	Bargı	Adigene	15
Ükerç	Bargı	Adigene	15
Üç Bargı	Bargı	Adigene	15
Çagır	Bargı	Adigene	15
Çal murza	Bargı	Adigene	15
Çarık	Bargı	Adigene	15
Çeke	Bargı	Adigene	15
Çeke çabar	Bargı	Adigene	15
Çerikçi	Bargı	Adigene	15
Çirkey	Bargı	Adigene	15
Çirkey	Bargı	Adigene	15
Şadı	Bargı	Adigene	15
Şameke	Bargı	Adigene	15
Şaamurza	Bargı	Adigene	15
Şerbek	Bargı	Adigene	15
Şermat	Bargı	Adigene	15
Elike	Bargı	Adigene	15
Ermek	Bargı	Adigene	15
Eşey	Bargı	Adigene	15
Eşim	Bargı	Adigene	15

Eşkulu	Bargı	Adigene	15
Etnik adlandırıl ışı	Kolları	Boyu, Etnografik grubu	Yapının Şeması (Tablolar ın numaralar ı)
Bay terek	Ceti uruk	Sarbağış	5
Ak terek	Bargı	Adigene	14
Bay terek	Ceti uruk	Sarbağış	5
Beş terek	Bargı	Adigene	15
Terekbay		Çekir sayak	6

Etnik adlandırıl ışı	Kolları	Boyu, Etnografik grubu	Yapının Şeması (Tablolar ın numaralar ı)
Börü		Adigene	15
Adiy	Börü	Adigene	15
Ak çubak	Börü	Adigene	15
Alike	Börü	Adigene	15
Araş	Börü	Adigene	15
Atake	Börü	Adigene	15
Atantay	Börü	Adigene	15
Ayuu	Börü	Adigene	15
Bavake	Börü	Adigene	15
Bavıl	Börü	Adigene	15
Bayış	Börü	Adigene	15
Bakı	Börü	Adigene	15
Boz kara	Börü	Adigene	15
Bölök sart	Börü	Adigene	15
Buyla	Börü	Adigene	15
Börü			
Bılık	Börü	Adigene	15
Cayçı	Börü	Adigene	15
Cankulu	Börü	Adigene	15
Cüktü	Börü	Adigene	15
Zakçı	Börü	Adigene	15
İt tiybes	Börü	Adigene	15
Kalakbay	Börü	Adigene	15
Kara Bağış	Börü	Adigene	15
Kara Börü	Börü	Adigene	15
Kara cılıkı	Börü	Adigene	15
Kara kuçkaç	Börü	Adigene	15
Kocoke	Börü	Adigene	15
Koçkor	Börü	Adigene	15

Koşuke	Börü	Adigene	15
Kök şıyrak	Börü	Adigene	15
Kök küçük	Börü	Adigene	15
Kulçu	Börü	Adigene	16
Kurtka	Börü	Adigene	15
Maytaran	Börü	Adigene	15
Make baş	Börü	Adigene	15
Mambet	Börü	Adigene	15
Mökü	Börü	Adigene	15
Okşotmo	Börü	Adigene	15
Sagındık	Börü	Adigene	15
Teyiş	Börü	Adigene	15
Toyçu	Börü	Adigene	15
Toru	Börü	Adigene	15
Çoroş	Börü	Adigene	15
Adiy	Börü	Adigene	15
Aksak Börü	Cooş	Kuşçu	17
Aksak Börü	Bölökbay	Solto	4
Börü		Azık	10
Sokur Börü	Cooş	Kuşçu	17

Etnik adlandırılışı	Kolları	Boyu, Etnografik grubu	Yapının Şeması (Tabloların numaraları)
Böğöcü	Tömön tamga	Kıtay	19

Etnik adlandırılışı	Kolları	Boyu, Etnografik grubu	Yapının Şeması (Tabloların numaraları)
Calayır	Bölökbay	Solto	4
Kuçuk	Calayır	Bagış/Sayak	
Mingıtay	Calayır	Cediger/Munguş	

Etnik adlandırılışı	Kolları	Boyu, Etnografik grubu	Yapının Şeması (Tabloların numaraları)
Çala Kazak			s. 92

Etnik adlandırılışı	Kolları	Boyu, Etnografik grubu	Yapının Şeması (Tabloların numaraları)

Döölös			1
Abışka		Döölös	23
Akcol (Kara:Kara sakal)		Döölös	23
Ak ečki		Döölös	23
Alıylar	Bulbul	Döölös	28
Baybolot	Zumbul	Döölös	23
Barat		Döölös	23
Bulbul		Döölös	23
Caan bala	Kara sakal	Döölös	23
Camankul	Kara sakal	Döölös	23
Canı Döölös		Döölös	65-6
Coluke	Zumbul	Döölös	23
Corup	Zumbul	Döölös	23
Zumbul		Döölös	23
İt bok	Abışka	Döölös	23
Kazanbak	Abışka	Döölös	23
Karagul	Kara sakal	Döölös	23
Kara sakal		Döölös	23
Karmış		Döölös	23
Kebek	Zumbul	Döölös	23
Kereyit		Döölös	23
Kudaykulu	Zumbul	Döölös	23
Kızıl ayak		Döölös	23
Kızıl kurt		Döölös	23
Mayna	Zumbul	Döölös	23
Olcotoy	Zumbul	Döölös	23
On ceti üy	Zumbul	Döölös	23
Sart	Kara sakal	Döölös	23
Satıke	Bulbul	Döölös	23
Tagay	Abışka	Döölös	23
Tokoç	Zumbul	Döölös	23
Çulum kaşka		Döölös	23
Çünköy	Zumbul	Döölös	23
Çıgırık	Abışka	Döölös	23
Şergazi	Zumbul	Döölös	23
Emil	Zumbul	Döölös	23
Esengul	Zumbul	Döölös	23

Etnik adlandırılışı	Kolları	Boyu, Etnografik grubu	Yapının Şeması (Tabloların numaraları)
	Duulat		
Akbay	Min duulat	Kuşçu	17
Beş taz	Kayduulat	Sayak	7
Dumana uulu	Kayduulat	Sayak	7
Duulat	Kaba	Sayak	7
Cambarak uulu	Kayduulat	Sayak	7
Kagastı	Min duulat	Kuşçu	17
Kazakbay uulu	Kayduulat	Sayak	7
Kayduulat		Sayak	7

Kara kuşçu	Min duulat	Kuşçu	17
Kara tay	Kayduulat	Sayak	7
Kök kuşçu	Min duulat	Kuşçu	17
Künçey	Min duulat	Kuşçu	17
Min duulat		Kuşçu	17
Onoçor	Min duulat	Kuşçu	17
Sakaldı	Min duulat	Kuşçu	17
Sargaldak	Min duulat	Kuşçu	17
Taz kuşçu	Min duulat	Kuşçu	17
Tölök	Kayduulat	Sayak	7
Çalıke	Min duulat	Kuşçu	17
Çeyne	Min duulat	Kuşçu	17
Çilcubut	Min duulat	Kuşçu	17
Çüylü bolot	Min duulat	Kuşçu	17
Şara noot	Min duulat	Kuşçu	17
Esengeldi	Min duulat	Kuşçu	17

Etnik adlandırılışı	Kolları	Boyu, Etnografik grubu	Yapının Şeması (Tabloların numaraları)
Toguzbay/Kanlı	Belek	Bugu	2
Toguzbay	Ay tamga	Saruu	16

Etnik adlandırılışı	Kolları	Boyu, Etnografik grubu	Yapının Şeması (Tabloların numaraları)
Çoro		Çekir sayak	6
Atantay uulu	Çoro	Çekir sayak	6
Baatay uulu	Çoro	Çekir sayak	6
Bay Bağış	Çoro	Çekir sayak	6
Begalı	Çoro	Çekir sayak	6
Beş uul	Çoro	Çekir sayak	6
Bos tumak	Çoro	Çekir sayak	6
Buura	Çoro	Çekir sayak	6
Derbişalı	Çoro	Çekir sayak	6
Kazak aygır	Çoro	Çekir sayak	6
Keldibek uulu	Çoro	Çekir sayak	6
Kocoberdi	Çoro	Çekir sayak	6
Konur uulu	Çoro	Çekir sayak	6
Rismende	Çoro	Çekir sayak	6
Sokuçu	Çoro	Çekir sayak	
Süyünbay uulu	Çoro	Çekir sayak	6
Taylak uulu	Çoro	Çekir sayak	6
Toguz uulu	Çoro	Çekir sayak	6
Çon çarık	Çoro	Çekir sayak	6
Çımıntay	Çoro	Çekir sayak	6
Çıçkak	Çoro	Çekir sayak	6

Iris mende	Çoro	Çekir sayak	6

Etnik adlandırılışı	Kolları	Boyu, Etnografik grubu	Yapının Şeması (Tabloların numaraları)
Abılay	Toguzak	Suu murun (Kara Çoro)	12
Asambeki		Suu murun-Kara Çoro	12
Bay könök	Üç olcobay	Suu murun-Kara Çoro	12
Düyşem		Suu murun-Kara Çoro	12
Camgırçı	Üç olcobay	Suu murun-Kara Çoro	12
Cumaş	Toguzak	Suu murun-Kara Çoro	12
Kalmakı	Üç olcobay	Suu murun-Kara Çoro	12
Kara sakal		Suu murun-Kara Çoro	12
Mal tabar	Üç olcobay	Suu murun-Kara Çoro	12
Suu murun		Kara Çoro	1
Tecik	Toguzak	Suu murun-Kara Çoro	12
Toguzak		Suu murun-Kara Çoro	12
Tülküçök		Suu murun-Kara Çoro	12
Çımçık	Üç olcobay	Suu murun-Kara Çoro	12
Şabek	Üç olcobay	Suu murun-Kara Çoro	12

Etnik adlandırılışı	Kolları	Boyu, Etnografik grubu	Yapının Şeması (Tabloların numaraları)
Kesek Sarı (Nasip)	Kıbal	Cetigen	18

Etnik adlandırılışı	Kolları	Boyu, Etnografik grubu	Yapının Şeması (Tabloların numaraları)
Kıpçak			s. 86
Ak boto		Kıpçak	s. 86
Ceti aygır		Kıpçak	s. 86
Kudake		Kıpçak	s. 86

Taylak		Kıpçak	s. 86
Taarançı		Kıpçak	s. 86
Toru aygır		Kıpçak	s. 86
Tosoy		Kıpçak	s. 86
Tuygun		Kıpçak	s. 86

Etnik adlandırılışı	Kolları	Boyu, Etnografik grubu	Yapının Şeması (Tabloların numaraları)
Kitay			1
Aksak koy	Töntögör	Kitay	19
Ak tonduu	Tömön tamga	Kitay	19
Atake	Töntögör	Kitay	19
Baymirza	Töntögör	Kitay	19
Bay töböt	Kıyra	Kitay	19
Baktı	Kıyra	Kitay	19
Balaş	Töntögör	Kitay	19
Bolku	Kıyra	Kitay	19
Bögöcü	Tömön tamga	Kitay	19
Dos	Töntögör	Kitay	19
Calan baş	Töntögör	Kitay	19
Ceti uruu	Kıyra	Kitay	19
Cogoru tamga		Kitay	19
Kara beşey	Töntögör	Kitay	19
Kara kabak	Töntögör	Kitay	19
Kara kitay	Kıyra	Kitay	19
Kara mikçi	Tömön tamga	Kitay	19
Kerteney	Tömön tamga	Kitay	19
Koco keldi	Töntögör	Kitay	19
Kıyra		Kitay	19
Nasip	Kıyra	Kitay	19
Nogoy	Tömön tamga	Kitay	19
Olco	Töntögör	Kitay	19
Ölcöy	Kıyra	Kitay	19
Ötöbay	Töntögör	Kitay	19
Samır	Töntögör	Kitay	19
Sarı baş	Töntögör	Kitay	19
Sarı kaşka	Kıyra	Kitay	19
Sarı kitay	Tömön tamga	Kitay	19
Tayalmış	Tömön tamga	Kitay	19
Togolok baş	Kıyra	Kitay	19
Tömön tamga		Kitay	19
Töntögör		Kitay	19
Tördöş	Tömön tamga	Kitay	19
Tört Kara	Töntögör	Kitay	19
Çarık	Kıyra	Kitay	19
Çobok	Kıyra	Kitay	19
Çoton	Kıyra	Kitay	19
Çon taman	Töntögör	Kitay	19
Çoodan	Tömön tamga	Kitay	19
Şeker	Töntögör	Kitay	19

Etnik adlandırılışı	Kolları	Boyu, Etnografik grubu	Yapının Şeması (Tabloların numaraları)
Kızıl kurt		Döölös	23
Kızıl kurt	Ceti uruu	Saruu	16

Etnik adlandırılışı	Kolları	Boyu, Etnografik grubu	Yapının Şeması (Tabloların numaraları)
Kongrat			1
Acıbek		Kongrat	19
Karabek		Kongrat	14
Kara mıkçı		Kongrat	14
Sarı moldolor		Kongrat	14
Sasbak		Kongrat	14
Toktoke		Kongrat	14
Ulaan		Kongrat	14
Enteri		Kongrat	14

Etnik adlandırılışı	Kolları	Boyu, Etnografik grubu	Yapının Şeması (Tabloların numaraları)
Mongoldor			1
Bay mongol		Monoldor	9
Bay mongol	Böğönök	Monoldor	9
Künükö	Bay mongol	Monoldor	9
Mongol		Bagış	11

Etnik adlandırılışı	Kolları	Boyu, Etnografik grubu	Yapının Şeması (Tabloların numaraları)
	Nayman	Bagış	11
Bayastan	Nayman	Bagış	11
Beş kempir	Nayman	Bagış	11
Coosan	Nayman	Bagış	11
Küçük	Nayman	Bagış	11
Sadırbay	Nayman	Bagış	11
Toyçu	Nayman	Bagış	11
Iray	Nayman	Bagış	11

Etnik adlandırılışı	Kolları	Boyu, Etnografik grubu	Yapının Şeması (Tabloların numaraları)
Nogoy	Tölon tamga	Kıtay	19
Nogoy uulu	Ak kabak	Çekir sayak	6

Etnik adlandırılması	Kolları	Boyu, Etnografik grubu	Yapının Şeması (Tabloların numaraları)
Sarbagış			1
Aalibek	Elçibek	Sarbagış	5
Abadan	Manap	Sarbagış	5
Abailda	Manap	Sarbagış	5
Abdiraman	Manap	Sarbagış	5
Abıla	Ceti uruk	Sarbagış	5
Abılay	Manap	Sarbagış	5
Acı	Manap	Sarbagış	5
Aydahe	Manap	Sarbagış	5
Aytbay	Manap	Sarbagış	5
Akim	Manap	Sarbagış	5
Ak kiyz	Ceti uruk	Sarbagış	5
Ak köz uulu	Manap	Sarbagış	5
Ak kulak	Manap	Sarbagış	5
Ak çabuu	Cantay	Sarbagış	5
Alimbek uulu	Kara Bagış	Adigene	15
Alma küçük	Manap	Sarbagış	5
Altı uuldun tukumu	Manap	Sarbagış	5
Atamat	Elçibek	Sarbagış	15
Ayuke	Cantay	Sarbagış	5
Aya	Manap	Sarbagış	5
Bazarkul	Manap	Sarbagış	5
Bay	Manap	Sarbagış	5
Bay cantay	Cantay	Sarbagış	5
Bay Kazak	Manap	Sarbagış	5
Bay terek	Ceti uruk	Sarbagış	5
Bayşükür	Manap	Sarbagış	5
Baktıbay uulu	Manap	Sarbagış	5
Balkıbek	Manap	Sarbagış	5
Bek boto	Manap	Sarbagış	5
Belek	Cantay	Sarbagış	5
Berdibek	Manap	Sarbagış	4
Berdikoco	Manap	Sarbagış	4
Beş kalmakı	Cantay	Sarbagış	5
Beş kürön	Manap	Sarbagış	5
Boogacı	Manap	Sarbagış	5
Borkoldoy	Manap	Sarbagış	5
Borukçu	Manap	Sarbagış	5
Botoş	Ceti uruk	Sarbagış	5
Busurman	Manap	Sarbagış	5
Dayırbek	Cantay	Sarbagış	5
Dayırbek	Manap	Sarbagış	5
Debike	Manap	Sarbagış	5
Doson	Cantay	Sarbagış	5
Caman Kara	Manap	Sarbagış	5
Can kişi	Manap	Sarbagış	5
Cantay		Sarbagış	5
Canıbek	Manap	Sarbagış	5

Carban	Manap	Sarbagış	5
Ceti ata	Manap	Sarbagış	5
Ceti kul	Manap	Sarbagış	5
Ceti uruk		Sarbagış	5
Col baştar	Cantay	Sarbagış	5
Col basar	Manap	Sarbagış	5
Cumaş	Manap	Sarbagış	5
İleke	Cantay	Sarbagış	5
Kazaklar	Manap	Sarbagış	5
Kalmakı	Cantay	Sarbagış	5
Kalpak	Manap	Sarbagış	5
Kara bökö	Elçibek	Sarbagış	5
Kara bulun	Manap	Sarbagış	5
Kara kursak	Ceti uruk	Sarbagış	5
Kara mende	Manap	Sarbagış	5
Kara murat	Manap	Sarbagış	5
Kara sart	Manap	Sarbagış	5
Kara üzön	Manap	Sarbagış	5
Kaşka	Cantay	Sarbagış	5
Kence	Cantay	Sarbagış	5
Kerim	Manap	Sarbagış	5
Kocobek	Manap	Sarbagış	5
Kocomcar	Ceti uruk	Sarbagış	5
Kocomşükür	Manap	Sarbagış	5
Kubat	Cantay	Sarbagış	5
Kubat	Manap	Sarbagış	5
Kudayar	Manap	Sarbagış	5
Kuluke	Manap	Sarbagış	5
Kuseke	Cantay	Sarbagış	5
Kırk uruu	Manap	Sarbagış	5
Mamake	Manap	Sarbagış	5
Mancı	Celden	Sarbagış	2
Medeke	Cantay	Sarbagış	5
Mendeke	Cantay	Sarbagış	5
Moloy	Ceti uruk	Sarbagış	5
Moyunçu	Elçibek	Sarbagış	5
Murzabek uulu	Manap	Sarbagış	5
Murzake	Sarbagış	Adigene	15
Nadırbek	Manap	Sarbagış	5
Nazar	Manap	Sarbagış	5
Nazar (Temirdin tukumdarı)	Manap	Sarbagış	5
Niyaz	Manap	Sarbagış	5
Niyazbek	Cantay	Sarbagış	5
Niyazbek	Manap	Sarbagış	5
Obolbek	Cantay	Sarbagış	5
Ormon	Manap	Sarbagış	5
Oroke	Cantay	Sarbagış	5
Özük	Ceti uruk	Sarbagış	5
Ösük (Kara:özük)	Ceti uruk	Sarbagış	5
Ray	Manap	Sarbagış	5
Rayimbek	Elçibek	Sarbagış	5

Riskulbek	Manap	Sarbagış	5
Saadabay uulu	Manap	Sarbagış	5
Sabır	Ceti uruk	Sarbagış	5
Salibek uulu	Manap	Sarbagış	5
Sartay	Manap	Sarbagış	5
Sarı kalpak	Elçibek	Sarbagış	5
Segiz bek	Manap	Sarbagış	5
Sokur	Manap	Sarbagış	5
Solto	Manap	Sarbagış	5
Soltonoy	Manap	Sarbagış	5
Suban	Manap	Sarbagış	5
Surake (Murake)	Manap	Sarbagış	5
Tazdar	Kara: elçibek	Sarbagış	5
Tas tobo	Ceti uruk	Sarbagış	5
Tattı kötön	Manap	Sarbagış	5
Taştambek	Manap	Sarbagış	5
Taş tokum	Cantay	Sarbagış	5
Togolok	Manap	Sarbagış	5
Toktoku	Manap	Sarbagış	5
Tomolok (Kara:togolok)	Manap	Sarbagış	5
Tügöl	Ceti uruk	Sarbagış	5
Tülkü	Manap	Sarbagış	5
Tülöoberdi	Ceti uruk	Sarbagış	5
Tülöögul	Ceti uruk	Sarbagış	5
Tülöökabil	Manap	Sarbagış	5
Tüp karın	Ceti uruk	Sarbagış	5
Tınay	Manap	Sarbagış	5
Tınıbek	Cantay	Sarbagış	5
Ubaşı	Manap	Sarbagış	5
Ülümçü	Manap	Sarbagış	5
Çagaldak	Ceti uruk	Sarbagış	5
Çala manap	Manap	Sarbagış	5
Çerikçi	Manap	Sarbagış	5
Çertike		Sarbagış	5
Çeçey	Ceti uruk	Sarbagış	5
Çolo kazan	Ceti uruk	Sarbagış	5
Çomoy	Manap	Sarbagış	5
Çon çarık	Manap	Sarbagış	5
Çuuldak	Ceti uruk	Sarbagış	5
Çingış	Manap	Sarbagış	5
Şaten	Manap	Sarbagış	5
Şooruk	Manap	Sarbagış	5
Iybak	Manap	Sarbagış	5
Ismayıl uulu	Manap	Sarbagış	5
Istam	Manap	Sarbagış	5
Elçibek		Sarbagış	5
Esengul	Manap	Sarbagış	5
Eşige	Cantay	Sarbagış	5
Eşim	Manap	Sarbagış	5
Eşmurat	Elçibey	Sarbagış	5

Etnik adlandırılması	Kolları	Boyu, Etnografik grubu	Yapının Şeması (Tabloların numaraları)
Saruu			1
Abziy	Ceti uruu	Saruu	16
Ağınay	Boş moyun	Saruu	16
Acıbek	Alakçın	Saruu	16
Aydarbek	Kolpoç	Saruu	16
Ay tamga		Saruu	16
Akbay	Alakçın	Saruu	16
Ak kiyez	Tüntögör	Saruu	16
Ak nazar	Ceti uruu	Saruu	16
Alakçın		Saruu	16
Alçıken	Alakçın	Saruu	16
Andabay	Ay tamga	Saruu	16
Arday	Kırk uul	Saruu	16
Atek	Ay tamga	Saruu	16
Baba	Kalpoç	Saruu	16
Babır	Alakçın	Saruu	16
Baysu	Kırk uul	Saruu	16
Bala saruu	Ay tamga	Saruu	16
Balıkçı	Ceti uruu	Saruu	16
Bayaş	Kolpoç	Saruu	16
Bekmurat	Alakçın	Saruu	16
Beren	Alakçın	Saruu	16
Beş abışka	Ay tamga	Saruu	16
Beş beren (Kara: beren)	Alakçın	Saruu	16
Beş kaman	Kırk uul	Saruu	16
Boz aygır	Boş moyun	Saruu	16
Borkemik	Muratalı	Saruu	16
Boroy	Ağınay	Saruu	16
Boruke	Alakçın	Saruu	16
Bostan	Ay tamga	Saruu	16
Botoyar	Ceti uruu	Saruu	16
Boş moyun		Saruu	16
Bölük çal	Ceti uruu	Saruu	16
Buylalı	Ay tamga	Saruu	16
Bulbul	Kırk uul	Saruu	16
Bürö	Kolpoç	Saruu	16
Cabagı	Alakçın	Saruu	16
Calpak til	Ay tamga	Saruu	16
Cangar	Ceti uruu	Saruu	16
Canıbek	Alakçın	Saruu	16
Canıçkak	Kırk uul	Saruu	16
Carıke	Alakçın	Saruu	16
Ceti uruu	Kara: tubay	Saruu	16
Col boldu	Alakçın	Saruu	16
Coldoş töböt	Ay tamga	Saruu	16
Col cakşı	Ceti uruu	Saruu	16
Ceenbay	Boş moyun	Saruu	16
Kadim	Ağınay	Saruu	16
Kasmat	Alakçın	Saruu	16

Kalender	Boş moyun	Saruu	16
Kalça	Alakçın	Saruu	16
Kara baysu	Kırk uul	Saruu	16
Kara boorkemik	Muratalı	Saruu	16
Kaşka tamga	Ceti uruu	Saruu	16
Kezek sarı	Kolpoç	Saruu	16
Kezek taz	Boş moyun	Saruu	16
Keldey	Kırk uul	Saruu	16
Kenembay	Boş moyun	Saruu	16
Kence	Ay tamga	Saruu	16
Kence	Boş moyun	Saruu	16
Kim bildi	Ceti uruu	Saruu	16
Kobuke	Ay tamga	Saruu	16
Kodor	Boş moyun	Saruu	16
Kolpoç	Kara:töntört	Saruu	16
Kondoboy	Alakçın	Saruu	16
Konkoloy	Kırk uul	Saruu	16
Koş kulak		Saruu	16
Kubatbek	Alakçın	Saruu	16
Kubulbek	Kolpoç	Saruu	16
Kuday nazar	Ceti uruu	Saruu	16
Kulseyit	Kırk uul	Saruu	16
Kultay	Töntört	Saruu	16
Kuluçu	Kırk uul	Saruu	16
Kutumbet	Kolpoç	Saruu	16
Küştön	Kırk uul	Saruu	16
Kızıl kulak	Ceti uruu	Saruu	16
Kızıl kurt	Ceti uruu	Saruu	16
Kızıroo	Ay tamga	Saruu	16
Kırk uul		Saruu	16
Kitat baysu	Kırk uul	Saruu	16
Mamay	Kolpoç	Saruu	16
Mamayar	Kırk uul	Saruu	16
Mambet	Kolpoç	Saruu	16
Mameldey	Ceti uruu	Saruu	16
Mandalak	Alakçın	Saruu	16
Maçak	Kırk uul	Saruu	16
Muratalı	Kara:Borkemik, Agınay, Boş moyun, Alakçın	Saruu	16
Nazarbek	Ay tamga	Saruu	16
Namatbay	Alakçın	Saruu	16
Ogotur	Ceti uruu	Saruu	16
Olot	Kolpoç	Saruu	16
Oçok	Ay tamga	Saruu	16
Pişkek	Ay tamga	Saruu	16
Rısmat	Boş moyun	Saruu	16
Sabalı	Ay tamga	Saruu	16
Saka	Kırk uul	Saruu	16
Sakoo	Ceti uruu	Saruu	16
Satıkey	Alakçın	Saruu	16
Seyit	Ay tamga	Saruu	16
Taş koyun	Ceti uruu	Saruu	16
Teke cunus	Ceti uruu	Saruu	16

Teneçim	Kırk uul	Saruu	16
Toguzbay	Ay tamga	Saruu	16
Togunay		Saruu	16
Tokol	Ceti uruu	Saruu	16
Toktuk	Kolpoç	Saruu	16
Tökö	Kolpoç	Saruu	16
Töntört		Saruu	16
Tubay	Kara:ay tamga	Saruu	16
Tuuma	Boş moyun	Saruu	16
Tüytö	Alakçın	Saruu	16
Tükök	Ceti uruu	Saruu	16
Tüktüü kurt	Ay tamga	Saruu	16
Üç abişka	Ay tamga	Saruu	16
Çangıl	Ay tamga	Saruu	16
Çayan	Ay tamga	Saruu	16
Çırkey	Alakçın	Saruu	16
Çokon	Alakçın	Saruu	16
Çonon	Boş moyun	Saruu	16
Çon	Ağınay	Saruu	16
Çotur	Ceti uruu	Saruu	16
Çoçoy	Kolpoç	Saruu	16
Çükö	Ay tamga	Saruu	16
Çünü	Kolpoç	Saruu	16
Şaaboto	Alakçın	Saruu	16
Şeker	Kırk uul	Saruu	16
Şiri	Ay tamga	Saruu	16
İnırçak	Boş moyun	Saruu	16
Ezir	Ay tamga	Saruu	16
Eregul	Alakçın	Saruu	16
Esengeldi	Ağınay	Saruu	16
Eşim	Boş moyun	Saruu	16

Etnik adlandırılışı	Kolları	Boyu, Etnografik grubu	Yapının Şeması (Tabloların numaraları)
Sayak			1
Avat	Kaba	Sayak	7
Abak	Kurmankoco	Çekir sayak	6
Acıbay	Kurmankoco	Çekir sayak	6
Acıbek	Kulcıgaç	Çekir sayak	6
Aydake	Öydö çekti	Sayak	7
Aydarbek	Kulcıgaç	Çekir sayak	6
Ak kabak		Çekir sayak	6
Ak kulak	Kaba	Sayak	7
Ak teri	Kaba	Sayak	7
Akılбек	Şıkmaamat	Sayak	7
Ala köz	Kaba	Sayak	7
Altı ötüк	Kulcıgaç	Çekir	6

Amandık	Kurmankoco	Sayak	6
Ankıldak	Şıkmaamat	Sayak	7
Areke	Kulcıgaç	Çekir sayak	6
Aratay	Kaba	Sayak	7
Arzıkul	Ak kabak	Çekir sayak	6
Asake	Öydö çekti	Sayak	7
As kazan	Şıkmaamat	Sayak	7
Atantay uulu	Çoro	Çekir sayak	6
Ayuu	Kurmankoco	Çekir sayak	6
Baatay uulu	Çoro	Çekir sayak	6
Bazıl	Kaba	Sayak	7
Bay bağış	Çoro	Çekir sayak	6
Baytalçı	Kurmankoco	Çekir sayak	6
Bakaçı	Şıkmaamat	Sayak	7
Baktı oroz	Şıkmaamat	Sayak	7
Balbak	Kurmankoco	Çekir sayak	6
Barak	Şıkmaamat	Sayak	7
Bayan	Katagan	Çekir sayak	6
Begalı	Çoro	Çekir sayak	6
Beşey	Kaba	Sayak	7
Beş beren	Kurmankoco	Çekir sayak	6
Beş taz	Kayduulat	Sayak	7
Beş uul	Çoro	Çekir sayak	6
Boz teri	Kaba	Sayak	7
Bokoy	Kurmankoco	Çekir sayak	6
Bos tumak	Çoro	Çekir sayak	6
Botugur	Kaba	Sayak	7
Bölökbay	Şıkmaamat	Sayak	7
Bööbüy	Şıkmaamat	Sayak	7
Börçük	Ak kabak	Çekir sayak	6
Buura	Çoro	Çekir sayak	6
Derbişalı	Çoro	Çekir sayak	6
Doskulu	Kurmankoco	Çekir sayak	6
Dosoy	Kaba	Sayak	7
Döölöt	Şıkmaamat	Sayak	7
Dumana uulu	Kayduulat	Sayak	7

Duulat	Kaba	Sayak	7
Cayıl	Kaba	Sayak	7
Camanbay	Kaba	Sayak	7
Cambarak uulu	Kayduulat	Sayak	7
Canış	Kulcığaç	Çekir sayak	6
Caraş		Çekir sayak	6
Carıke	Kaba	Sayak	7
Coldoş	Kurmankoco	Çekir sayak	6
Coluke	Kulcığaç	Çekir sayak	6
Cırgal	Kurmankoco	Çekir sayak	6
İt bakpas	Kurmankoco	Çekir sayak	6
Kaba		Sayak	7
Kabil uulu	Kurmankoco	Çekir sayak	6
Kadan	Öydö çekti	Sayak	7
Kazak	Kaba	Sayak	7
Kazak aygır	Çoro	Çekir sayak	6
Kazakbay uulu	Kayduulat	Sayak	7
Kayduulat		Sayak	7
Kalıbek	Kaba	Sayak	7
Kalmatay	Şıkmaamat	Sayak	7
Kara bolot	Kulcığaç	Çekir sayak	6
Karagul	Kulcığaç	Çekir sayak	6
Kara kuçkaç	Kaba	Sayak	7
Kara kuçkaç	Kurmankoco	Çekir sayak	6
Kara sakal	Sarık	Sayak	7
Kara tay	Kayduulat	Sayak	7
Katagan		Çekir sayak	6
Kaçıke	Kulcığaç	Çekir sayak	6
Kedey	Kulcığaç	Çekir sayak	6
Keldibek uulu	Çoro	Çekir sayak	6
Keşikbay	Kaba	Sayak	7
Kocoberdi	Çoro	Çekir sayak	6
Kocoyar	Şıkmaamat	Sayak	7
Kozulu	Ak kabak	Çekir sayak	6
Konur uulu	Çoro	Çekir sayak	6
Koton	Kurmankoco	Çekir sayak	6
Koçkor	Kulcığaç	Çekir	6

Koyuke	Kulcığaç	Çekir sayak	6
Kökmöö	Kurmankoco	Çekir sayak	6
Kudaykul	Kurmankoco	Çekir sayak	6
Kuday mende	Kaba	Sayak	7
Kudakı	Kulcığaç	Çekir sayak	6
Kulcığaç		Çekir sayak	6
Kuluntay	Öydö çekti	Sayak	7
Kurgak	Kurmankoco	Çekir sayak	6
Kurmankoco		Çekir sayak	6
Kurtka mergen	Şıkmaamat	Sayak	7
Kürön	Öydö çekti	Sayak	7
Kürüçpek	Kulcığaç	Çekir sayak	6
Küçük	Öydö çekti	Sayak	7
Küçük	Kulcığaç	Çekir sayak	6
Kır baş	Kulcığaç	Çekir sayak	6
Macık	Kulcığaç	Çekir sayak	6
Macıkbay	Kaba	Sayak	7
Mamat	Öydö çekti	Sayak	7
Medet	Kurmankoco	Çekir sayak	6
Moynok	Kaba	Sayak	7
Moynok	Kurmankoco	Çekir sayak	6
Moloy	Öydö çekti	Sayak	7
Murat	Kaba	Sayak	7
Murat	Kulcığaç	Çekir sayak	6
Murat	Kurmankoco	Çekir sayak	6
Muratcan	Kaba	Sayak	7
Niyazbek	Kurmankoco	Çekir sayak	6
Nogoy uulu	Ak kabak	Çekir sayak	6
Nusup	Kurmankoco	Çekir sayak	6
Olcobay	Şıkmaamat	Sayak	7
Omoldoş	Iman	Çekir sayak	6
Osman		Çekir sayak	6
Otuz uul	Kurmankoco	Çekir sayak	6
Olcobek		Çekir sayak	6
Öydö çekti		Sayak	7
Ömürbek	Kurmankoco	Çekir	6

		sayak	
Ötö	Kurmankoco	Çekir sayak	6
Rismende	Çoro	Çekir sayak	6
Sadık	Kurmankoco	Çekir sayak	6
Saka	Kurmankoco	Çekir sayak	6
Sarı borkemik	Kaba	Sayak	7
Sarık		Sayak	7
Sarı kalpak	Ak kabak	Çekir sayak	6
Seren	Kaba	Sayak	7
Sokuçu	Kurmankoco	Çekir sayak	6
Sokuçu	Çoro	Çekir sayak	
Süyünbay uulu	Çoro	Çekir sayak	6
Tagay	Sarık	Sayak	7
Taylak uulu	Çoro	Çekir sayak	6
Tezek	Sarık	Sayak	7
Terekbay		Çekir sayak	6
Tobok uulu	Sarık	Sayak	7
Toguzak	Kurmankoco	Çekir sayak	6
Toguz uulu	Çoro	Çekir sayak	6
Toktogon	Kulcığaç	Çekir sayak	6
Toktor	Kulcığaç	Çekir sayak	6
Torpok	Şıkmaamat	Sayak	7
Tölök	Kayduulat	Sayak	7
Tölök	Kurmankoco	Çekir sayak	6
Tölömüş	Kurmankoco	Çekir sayak	6
Tülöykön	Şıkmaamat	Sayak	7
Tüntey		Sayak	7
Tüngatar	Kaba	Sayak	7
Ürkünçü	Iman	Çekir sayak	6
Üçey	Kaba	Sayak	7
Çal	Kulcığaç	Çekir sayak	6
Çalıp aldı	Kara:tüntey	Sayak	7
Çapkınçı	Kulcığaç	Çekir sayak	6
Çekel	Kurmankoco	Çekir sayak	6
Çekir sayak			1
Çerikçi	Iman	Çekir	6

		sayak	
Çirkey	Şıkmaamat	Sayak	7
Çon çarık	Çoro	Çekir sayak	6
Çon çarık	Şıkmaamat	Sayak	7
Çoro		Çekir sayak	6
Çoroke	Şıkmaamat	Sayak	7
Çükö	Kurmankoco	Çekir sayak	6
Çüldökö	Kulcığaç	Çekir sayak	6
Çımıntay	Çoro	Çekir sayak	6
Çımın uulu	Sarık	Sayak	7
Çıçkak	Çoro	Çekir sayak	6
Şaabolot	Kulcığaç	Çekir sayak	6
Şaaboto	Kulcığaç	Çekir sayak	6
Şayıbek	Kulcığaç	Çekir sayak	6
Şameke	Kaba	Sayak	7
Şerbek	Kurmankoco	Çekir sayak	6
Şıkmaamat		Sayak	7
Iman		Çekir sayak	6
Iris mende	Çoro	Çekir sayak	6
Irıstay	Şıkmaamat	Sayak	7
Edil	Kurmankoco	Çekir sayak	6
Eltindi	Kaba	Sayak	7
Enkeleç	Kulcığaç	Çekir sayak	6
Esembay	Şıkmaamat	Sayak	7
Esengul	Kulcığaç	Çekir sayak	6
Esentügöl	Şıkmaamat	Sayak	7

Etnik adlandırılışı	Kolları	Boyu, Etnografik grubu	Yapının Şeması (Tabloların numaraları)
Suban	Manap	Sarbagış	5

Etnik adlandırılışı	Kolları	Boyu, Etnografik grubu	Yapının Şeması (Tabloların numaraları)
Katagan (Şanışkılı)		Çekir sayak	6

Katagan tobu	Sartlar	Adigene	15
Bayan	Katagan	Çekir sayak	6
Katkan	Kuttukseyit	Bagış	11

Etnik adlandırılışı	Kolları	Boyu, Etnografik grubu	Yapının Şeması (Tabloların numaraları)
Şekti-Şameke	Bargı	Adigene	15
Şameke	Kaba	Sayak	7

Etnik adlandırılışı	Kolları	Boyu, Etnografik grubu	Yapının Şeması (Tabloların numaraları)
Tama-Tuuma	Boş moyun	Saruu	16
Çolok tuuma	Bögönök	Monoldor	9
Etnik adlandırılışı	Kolları	Boyu, Etnografik grubu	Yapının Şeması (Tabloların numaraları)
	Tazlar	Sarbagış	5
Tazlar	Kara: elçibek	Sarbagış	5
Beş taz	Kayduulat	Sayak	7
Kara taz	Şaltak	Tınımsayit	3
Kezek taz	Boş moyun	Saruu	16
Kızıl taz	Şaltak	Tınımsayit	3
Taz bargı (Kalkamat)	Bargı	Adigene	15
Taz kuşçu	Min duulat	Kuşçu	17

Etnik adlandırılışı	Kolları	Boyu, Etnografik grubu	Yapının Şeması (Tabloların numaraları)
~~Sarseyit~~		~~Teyit~~	~~87-6~~
~~Abak~~	Kurmankoco	~~Çekir~~	~~87-6~~
~~Teyit~~		~~Sayak~~	~~9~~
~~Kereyit~~	Ulu kıyra	~~Monoldor~~	~~23~~
		~~Döölös~~	

KAZAK SOVYET ANSİKLOPEDİSİ'NE ve DİĞER KAYNAKLARA GÖRE KAZAK BOYLARI İÇİNDE YER ALAN KIRGIZ KÖKENLİ BOYLAR²

Etnik adlandırılışı	Boy	Cüzü	Kazak Sovyet Ansiklopedisi
Abdal	Taz	Küçük Cüz	KSA.T. I.- s. 21.
Bayulı	Taz	Küçük Cüz	KSA. T. II- s. 97.
Keldibay	Taz	Küçük Cüz	KSA.T. X.- s. 515-516.
Jastaban	Taz	Küçük Cüz	KSA.T. X.- s. 515-516.
Şarğı	Taz	Küçük Cüz	KSA.T. X.- s. 515-516.
Taz	Alban		KSA.T. X.- s. 515-516.
Etnik adlandırılışı	Boy	Cüzü	Kazak Sovyet Ansiklopedisi
Taz	Bayulı	Küçük Cüz	KSA.T. X.- s. 515-516.
Abdal (Ata)	Taz	Küçük Cüz	KSA.T. I.- s. 21
Keldibay	Taz	Küçük Cüz	KSA.T. X.- s. 515-516.
Jastaban	Taz	Küçük Cüz	KSA.T. X.- s. 515-516.
Şarğı	Taz	Küçük Cüz	KSA.T. X.- s. 515-516.
Taz	Istı		KSA.T. X.- s. 515-516.
Taz	Aşamaylı Kereyden	Orta Cüz	KSA.T. X.- s. 515-516.
Taz	Jalayır	Büyük Cüz	KSA.T. X.- s. 515-516.

Etnik adlandırılışı	Boy	Cüzü	Kazak Sovyet Ansiklopedisi
	Alban (Atban, Abdan, Adman)	Büyük Cüz	KSA.T. I.- s. 249.
Alban	Abak\Üysin	Büyük Cüz	KSA.T. I.- s. 19.
Bozım	Süymendi\Alban	Büyük Cüz	KSA.T. II.- s. 373-374.
Kerekul	Kızılbörük\Alban	Büyük Cüz	KSA.T. V.- s. 391.
Kurman	Alban	Büyük Cüz	KSA.T. VII.- s. 47.
Kurtkamamay	Alban	Büyük Cüz	KSA.T. VII.- s. 51.

² Kazak Sovyet Ansiklopedisi'nde verilen boy adları, kollar ve etnik adlandırılışlar Kazak kökenlidir. Sadece Kazakların içindeki Kırgız kökenli boy, kol ve etnik adlandırılışlar koyu (kara) olarak verilmiştir.

Kızılbaş	Alban	Büyük Cüz	KSA.T. VII.- s. 83.
Kıstık	Alban	Büyük Cüz	KSA.T. VII.- s. 133.
Oğaktı	Alban	Büyük Cüz	KSA.T. VIII.- s. 627.
Sarı	Alban	Büyük Cüz	KSA. T. X.- s. 35.
Sakau	Kızılbaş\Alban	Büyük Cüz	KSA. T. IX.- s. 617.
Sarı	Alban	Büyük Cüz	KSA.T. X.- s. 35.
Sırimbet\ Sırış	Alban	Büyük Cüz	KSA.T. X.- s. 181.
Süyerkul	Sarı\ Alban	Büyük Cüz	KSA.T. X.- s. 468.
Sirgeli	Ayt-bozım\ Alban	Büyük Cüz	KSA.T. X.- s. 501.
Tabın	Alban	Büyük Cüz	KSA.T. X.- s. 503.
Taz	Bozım\ Alban	Büyük Cüz	KSA.T. X.- s. 515-516.
Tokan	Alban	Büyük Cüz	KSA.T. XI.- s. 84.
Şaja (Tanatar)	Alban	Büyük Cüz	KSA.T.XII.- s. 164.
Şoğan	Alban	Büyük Cüz	KSA.T. XII.- s. 260.
Şıbıl	Alban	Büyük Cüz	KSA. T. XII.- s. 301.

Besboşan	Kara Kesek\ Arğın	Orta Cüz	KSA. T. II.- s. 308.
Bolatkoja	Besmayram\ Arğın	Orta Cüz	KSA. T. II.- s. 378.
Kökşe	Tobıktı\ Arğın	Orta Cüz	KSA. T. VI.- s. 18.
Kambar	Meyram\ Arğın	Orta Cüz	KSA. T. IV.- s. 440.
Kanjiğalı	Arğın	Orta Cüz	KSA. T. VI.- s. 449.
Kara Kesek	Bes Meyram\Arğın	Orta Cüz	KSA. T. VI.- s. 479.
Karauıl	Jetimomın\Arğın	Orta Cüz	KSA. T. VI.- s. 501.
Kuandık	Arğın	Orta Cüz	KSA. T. VII.- s. 11.
Kurama	Arğın	Orta Cüz	KSA. T. VII.- s. 42.
Meyram	Arğın	Orta Cüz	KSA. T. VII.- s. 571.
Momın	Arğın	Orta Cüz	KSA. T.VIII.- s. 114.
Orazkeldi	Süyündik\ Arğın	Orta Cüz	KSA.T.VIII.- s. 525-26.
Sarıjetim	Arğın	Orta Cüz	KSA.T. X.- s. 43.
Süyündik	Arğın	Orta Cüz	KSA.T. X.- s. 469.
Tobıktı	Arğın	Orta Cüz	KSA.T. X.- s. 70.
Tokal Arğın	Sarıjetim, Şakşak\ Arğın	Orta Cüz	KSA.T. XI.- s. 83.
Tömen Şekti	Tokal Arğın\ Arğın	Orta Cüz	KSA.T. XI.- s. 127.
Şakşak	Momın \ Arğın	Orta Cüz	KSA.T. XII.- s. 169.
Şegendik	Meyram\ Arğın	Orta Cüz	KSA.T. XII.- s. 230.

Etnik adlandırılışı	Boy	Cüzü	Kazak Sovyet Ansiklopedisi
	Alşın	Küçük Cüz	KSA. T. I.- s. 311.
Alaşa	Bayulı\Alşın	Küçük Cüz	KSA. T. I.- s. 248.
Jetiru	Alşın	Küçük Cüz	KSA. T. IV.- s. 430.
Altı elim	Elimulı	Küçük Cüz	KSA. T. II.- s. 38.

Etnik adlandırılışı	Boy	Cüzü	Kazak Sovyet Ansiklopedisi
	Balıkşı	Küçük Cüz	
Balıkşı	Bayulı	Küçük Cüz	KSA.T. II.- s. 147.

Etnik adlandırılışı	Boy	Cüzü	Kazak Sovyet Ansiklopedisi
	Arğın	Orta Cüz	KSA. T. I.- s. 450-51.
Akbura	Süyündik\ Arğın	Orta Cüz	KSA. T. I.- s. 204.
Altay	Kuandık\ Arğın	Orta Cüz	KSA. T. I.- s. 292.
Atığay	Arğın	Orta Cüz	KSA. T. I.- s. 566.
Begendik	Meyram\ Arğın	Orta Cüz	KSA. T. II.- s. 227.

Etnik adlandırılışı	Boy	Cüzü	Kazak Sovyet Ansiklopedisi
Tama (Tumate)	Jetiru\Barğu	Küçük Cüz	KSA. T. X.- s. 536.

Etnik	Boy	Cüzü	Kazak Sovyet

adlandırılışı			Ansiklopedisi
Böri	Basentiin\Arğın	Orta Cüz	KSA. T. II.- s. 225.
Bayböri	Besboşan\Arğın	Orta Cüz	KSA. T. II.- s. 308.
Bayböri	Bolatkoja\Arğın	Orta Cüz	KSA. T. II.- s. 378.
Böribay	Matay\Nayman	Orta Cüz	KSA. T. VII.- s. 507.

Etnik adlandırılışı	Boy	Cüzü	Kazak Sovyet Ansiklopedisi
	Jalayır	Büyük Cüz	KSA.T.IV.- s. 230-231.
Akbuyım	Jalayır	Büyük Cüz	KSA. T. I.- s. 204.
Andas	Şumanağı\Jalayır	Büyük Cüz	KSA. T. I.- s. 374.
Kırğız	Andas\Jalayır	Büyük Cüz	
Arıktınım	Jalayır	Büyük Cüz	KSA. T. I.- s. 498.
Bayşegir	Sırmanak\Jalayır	Büyük Cüz	KSA. T. II.- s. 97.
Küşik	Jalayır	Büyük Cüz	KSA. T. VI.- s. 179.
Kayşılı	Sırmanak\Jalayır	Büyük Cüz	KSA.T.VI.- s. 408-409.
Kalle	Şumanağı\Jalayır	Büyük Cüz	KSA.T.VI.- s. 434.
Karaşapan	Şumanağı\Jalayır	Büyük Cüz	KSA. T. VI.- s. 513.
Kurama	Jalayır	Büyük Cüz	KSA. T. VII.- s. 42.
Mırza	Şumanağı\Jalayır	Büyük Cüz	KSA. T. VIII.- s. 243.
Oraktı	Şumanağı\Jalayır	Büyük Cüz	KSA. T. VIII.- s. 527.
Siırşı	Sırmanak\Jalayır	Büyük Cüz	KSA. T. X.- s. 181.
Sıpatay	Botbay\Jalayır	Büyük Cüz	KSA. T. X.- s. 490.
Sırmanak	Jalayır	Büyük Cüz	KSA. T. X.- s. 495.
Şumanak	Jalayır	Büyük Cüz	KSA. T. XII.- s. 294.

Etnik adlandırılışı	Boy	Cüzü	Kazak Sovyet Ansiklopedisi
	Dulat	Büyük Cüz	KSA. T. IV.- s. 41-42.
Alban	Yueban\Dulat	Büyük Cüz	KSA. T. I.-

		Cüz	s. 249.
Bekbolat	Şımır\Dulat	Büyük Cüz	KSA. T. II.- s. 241.
Botbay	Dulat	Büyük Cüz	KSA. T. II.- s. 428.
Janıs	Dulat	Büyük Cüz	KSA. T. IV.- s. 278.
Janabay	Şımır \Dulat	Büyük Cüz	KSA. T. IV.- s. 279.
Oymauıt	Janıs\ Dulat	Büyük Cüz	KSA. T. IV.- s. 279.
Sıkım	Dulat	Büyük Cüz	KSA. T. X.- s. 151.
Temir	Şımır \Dulat	Büyük Cüz	KSA. T. XI.- s. 23.
Şağay	Botbay\ Dulat	Büyük Cüz	KSA.T.XII.- s. 160.
Şegir	Dulat	Büyük Cüz	KSA. T. XII.- s. 231.
Şuıldak	Sıkım\ Dulat	Büyük Cüz	KSA. T. XII.- s. 298.
Şımır	Dulat	Büyük Cüz	KSA. T. XII.- s. 327.
Şınkoja	Şımır \Dulat	Büyük Cüz	KSA. T. XII.- s. 330.

Etnik adlandırılışı	Boy	Cüzü	Kazak Sovyet Ansiklopedisi
	Kangyuy (Kanglı)	Büyük Cüz	KSA. T. V.- s. 226.
Sarıkanglı	Kangyuy (Kanglı)	Büyük Cüz	M. Tınışbayulı 1925.- s. 15.
Kara kanglı	Kangyuy (Kanglı)	Büyük Cüz	M. Tınışbayulı 1925.- s.15.

Etnik adlandırılışı	Boy	Cüzü	Kazak Sovyet Ansiklopedisi
Sumurın-Karaçoro	Jappas	Küçük Cüz	KSA. T. IV.- s. 307.
Sumurın-Karaçoro	Bayulı\Jappas	Küçük Cüz	KSA. T. X.- s. 446.
Sumurın-Karaçoro	Bayulı\Karaköz	Küçük Cüz	KSA. T. VI.- s. 479.

Etnik adlandırılışı	Boy	Cüzü	Kazak Sovyet Ansiklopedisi
	Kara Kesek	Orta Cüz	KSA.T. VI.- s. 479.
Aybike	Kara Kesek\Arğın	Orta Cüz	KSA.T. I.- s. 127.
Elimulı	Kara Kesek	Küçük Cüz	KSA.T. II.-

		Cüz	s. 38.
Besboşan	Kara Kesek\Arğın	Orta Cüz	KSA.T. II.- s. 308.
Karaşor	Kara Kesek\Arğın	Orta Cüz	KSA.T. VI.- s. 514.
Meyram	Kara Kesek\Arğın	Orta Cüz	KSA. T. VII.- s. 571.

Etnik adlandırılışı	Boy	Cüzü	Kazak Sovyet Ansiklopedisi
	Karakıtay	Küçük Cüz	KSA.T. VI.- s. 489.
	Kıdanlar	Küçük Cüz	KSA.T. VI.- s. 556.
Kete	Elim	Küçük Cüz	KSA.T. V.- s. 406.

Etnik adlandırılışı	Boy	Cüzü	Kazak Sovyet Ansiklopedisi
	Kızılkurt	Küçük Cüz	KSA.T. VI.- s. 192.
Alaşa	Bayulı	Küçük Cüz	KSA.T. I.- s. 248.
Esenkeldi	Tama\Jetiru	Küçük Cüz	KSA.T. IV.- s. 182.

Etnik adlandırılışı	Boy	Cüzü	Kazak Sovyet Ansiklopedisi
	Kıpçak	Orta Cüz	KSA.T. VII.- s.102-104.
Köldenen	Kıpçak	Orta Cüz	KSA. T. VI.- s. 24.
Kürleuit Kıpçak	Karakıpçak	Orta Cüz	KSA. T. VI.- s. 174.
Karabalık	Karakıpçak	Orta Cüz	KSA. T. VI.- s. 464.
Kulan kıpçak	Kıpçak	Orta Cüz	KSA. T. VII.- s. 26.
Sarıkipçak	Kıpçak	Orta Cüz	KSA.T. X.- s. 44.
Torı	Kıpçak	Orta Cüz	KSA.T.XI.- s. 118-119.
Uzun	Kıpçak	Orta Cüz	KSA.T.XI.- s.341.
Üştanbalı	Kıpçak	Orta Cüz	KSA.T.XI.- s.439.

Etnik adlandırılışı	Boy	Cüzü	Kazak Sovyet Ansiklopedisi
	Kongrat	Orta Cüz	KSA.T. VI.- s. 601.

Jamanbay	Kongrat	Orta Cüz	KSA.T. IV.- s. 247.
Jetimder	Kongrat	Orta Cüz	KSA.T. IV.- s. 430.
Köktünulı	Kongrat	Orta Cüz	KSA. T. VI.- s. 18.
Katağan	Jetimder \Kongrat	Orta Cüz	KSA. T. VI.- s. 542.
Noğay	Jamanbay\Kongrat	Orta Cüz	KSA. T. VIII.- s. 392.
Orazkeldi	Köktünulı\Kongrat	Orta Cüz	KSA.T.VIII.- s. 525-26.
Sanğıl	Kongrat	Orta Cüz	KSA. T. X.- s. 23.
Sarı	Jetimder \Kongrat	Orta Cüz	KSA. T. X.- s. 35.
Sasık	Kongrat	Orta Cüz	KSA. T. X.- s. 50.
Tokbolat	Köktünulı\Kongrat	Orta Cüz	KSA. T. X.- s. 84.

Etnik adlandırılışı	Boy	Cüzü	Kazak Sovyet Ansiklopedisi
	Nayman	Orta Cüz	KSA.T.VIII.- s. 261-62.
Aktaz	Bağanalı\Nayman	Orta Cüz	KSA. T. I.- s. 221.
Bağanalı	Nayman	Orta Cüz	KSA. T. II.- s. 72.
Bayjigit	Nayman	Orta Cüz	KSA. T. II.- s. 85.
Betekin	Nayman	Orta Cüz	KSA. T. II.- s. 315.
Ketbuka	Nayman	Orta Cüz	KSA. T. V.- s. 406.
Kökjarlı	Sarıjomart \Nayman	Orta Cüz	KSA. T. VI.- s. 10.
Karakerey	Nayman	Orta Cüz	KSA. T. VI.- s. 479.
Karatay	Nayman	Orta Cüz	KSA. T. VI.- s. 501.
Kızay	Nayman	Orta Cüz	KSA. T. VII.- s. 75.
Matay	Nayman	Orta Cüz	KSA. T. VII.- s. 507.
Sadır	Nayman	Orta Cüz	KSA. T. IX.- s. 611.
Sarıjomart	Nayman	Orta Cüz	KSA. T. X.- s. 43.
Tama	Nayman	Orta Cüz	KSA. T. X.- s. 536.
Teristanb	Nayman	Orta Cüz	KSA.T. XI.-

alı		Cüz	s. 54.
Törtuul	Nayman	Orta Cüz	KSA. T. XI.- s. 130.

Etnik adlandırılışı	Boy	Cüzü	Kazak Sovyet Ansiklopedisi
Noğay	Kongrat	Orta Cüz	KSA. T. VIII.- s. 392.
Üştanabalı	Noğay		KSA. T. XI.- s. 439.

Etnik adlandırılışı	Boy	Cüzü	Kazak Sovyet Ansiklopedisi
Sarıbağış	Tağay	Orta-Büyük Cüz	KSA. T. X.- s. 515.
Taz	Bayulı\ Sarıbağış	Küçük Cüz	KSA. T. X.- s. 515-516.
Sarıbağış	Uak	Orta Cüz	KSA. T. XI.- s. 271-72.

Etnik adlandırılışı	Boy	Cüzü	Kazak Sovyet Ansiklopedisi
Sayak	Şanıskılı	Büyük Cüz	KSA. T. XII.- s. 178.

Etnik adlandırılışı	Boy	Cüzü	Kazak Sovyet Ansiklopedisi
	Suan	Büyük Cüz	KSA. T. X.- s. 431.
Baytegey	Suan	Büyük Cüz	KSA. T. II.- s. 96.
Oşaktı	Suan	Büyük Cüz	KSA. T. VIII.- s. 627.
Tokaristan	Suan	Büyük Cüz	KSA. T. XI.- s. 84.

Etnik adlandırılışı	Boy	Cüzü	Kazak Sovyet Ansiklopedisi
	Şanıskılı	Büyük Cüz	KSA. T. XII.- s. 178.
Katağan	Şanıskılı	Büyük Cüz	KSA. T. VI.- s. 542.

Etnik adlandırılışı	Boy	Cüzü	Kazak Sovyet Ansiklopedisi
	Şekti	Küçük Cüz	KSA. T. VI.- s. 192.

Ayt	Elimulı \Şekti	Küçük Cüz	KSA. T. I.- s. 178.
Elimulı	Şekti	Küçük Cüz	KSA. T. II.- s. 38.
Bayköbek	Jetiru\ Şekti	Küçük Cüz	KSA. T. II.- s. 86.
Bujır	Elimulı \ Şekti	Küçük Cüz	KSA. T. II.- s. 517.

Etnik adlandırılışı	Boy	Cüzü	Kazak Sovyet Ansiklopedisi
	Tabın	Küçük Cüz	KSA. T. VI.- s. 192.
Jetiru	Tabın	Küçük Cüz	KSA. T. IV.- s. 430.

Etnik adlandırılışı	Boy	Cüzü	Kazak Sovyet Ansiklopedisi
	Tama	Küçük Cüz	KSA. T. X.- s. 536.
Tama	Jetiru	Küçük Cüz	KSA. T. IV.- s. 430.
Karakerey	Tama (Tuma) \Nayman	Orta Cüz	KSA. T. VI.- s. 479.

Etnik adlandırılışı	Boy	Cüzü	Kazak Sovyet Ansiklopedisi
Abdal	Taz	Küçük Cüz	KSA. T. I.- s. 21.
Taz	Ağamaylı Kereyden	Orta Cüz	KSA. T. X.- s. 515-516.
Bayulı	Taz	Küçük Cüz	KSA. T. II.- s. 97.
Taz	Istı	Büyük Cüz	KSA. T. X.- s. 515-516.
Keldibay	Taz	Küçük Cüz	KSA. T. X.- s. 515-516.
Taz	Jalayır	Büyük Cüz	KSA. T. X.- s. 515-516.
Jastaban	Taz	Küçük Cüz	KSA. T. X.- s. 515-516.
Şarğı	Taz	Küçük Cüz	KSA. T. X.- s. 515-516.
Taz	Bozım\Alban	Büyük Cüz	KSA. T. X.- s. 515-516.

Etnik adlandırılışı	Boy	Cüzü	Kazak Sovyet Ansiklopedisi
	Uak	Orta Cüz	

Elimbet	Uak	Orta Cüz	KSA.T. II.- s. 37.
Bekşe	Uak	Orta Cüz	KSA.T. II.- s. 246.
Betke	Uak	Orta Cüz	KSA.T. II.- s. 315.
Er Kosay	Uak	Orta Cüz	KSA. T. IV.- s. 164.
Kazı	Uak	Orta Cüz	KSA. T. VI.- s. 399.
Sirgeli Uak	Uak	Orta Cüz	KSA. T. X.- s. 502.
Uak	Taraktı	Orta Cüz	KSA. T. X.- s. 554.
Şayköz	Uak	Orta Cüz	KSA. T. XII.- s. 206.
Şuğa (Şoğa) ,	Uak	Orta Cüz	KSA. T. XII.- s. 300.

Etnik adlandırılışı	Boy	Cüzü	Kazak Sovyet Ansiklopedisi
	Sarüysin	Büyük Cüz	KSA.T. X.- s. 48.
Sirgeli	Üysin	Büyük Cüz	KSA.T. X.- s. 501.
Oşaktı	Sarıüysin	Büyük Cüz	KSA. T. VIII.- s. 627.

KIRGIZLAR ARASINDA BOYLARIN YER ALDIĞI KANATLAR

Calayır-	Sağ Kanat
Döölös-	İçkilik
Dulat-	Sağ Kanat
Kanglı-	İçkilik
Kıpçak-	İçkilik
Kitay-	Sol Kanat
Kongrat-	Sağ Kanat
Nayman-	Sağ Kanat
Nogay (Mangıt) -	Sağ ve Sol Kanatta
Sarıbaşı-	Sağ Kanat
Uyşın-	Sağ, İçkilik Kanadında
Argın-Arkenut-	İçkilik
Abdal-	Sağ Kanat
Alban-	Sağ Kanat
Alçın-	Sol Kanat
Sağ Kanat (Vinnikov'a göre İçkilik içinde yer alır)	
Balıkçı-	Sağ ve Sol Kanat
Börü-	Sağ Kanadı
Bögöcü -	Sol Kanat
Bargı-	Sağ Kanat
Çala Kazak-	Sağ Kanat
Kara Çoro-	Sağ Kanat
Kesek-	İçkilik
Kızılkurt-	Sol Kanat
Moguldar (Monoldor)-	Sağ Kanat
Saru-	Sol Kanat
Sayak-	Sağ Kanat
Suan (Suban)-	Sağ Kanat
Katagan (Şanışkılı)-	Sağ Kanat
Taz-	Sağ Kanat
Kerey (Abak-Uak Kerey)-	Sağ Kanat
Barak-	
Dolon-	Sağ Kanat
Kürleut-Kıpçak (Kurlagut)-	İçkilik ve Sol Kanat
Kırgızeli-	Sağ Kanat
Şekti-	Sağ Kanat
Bayterek-	Sağ Kanat

KAZAKLAR ARASINDA BOYLARIN YER ALDIĞI CÜZLER

Calayır-	Ulu Cüz
Döölös-	Küçük Cüz
Dulat-	Ulu Cüz
Kanglı-	Ulu Cüz
Kıpçak-	Orta Cüz
Karakitay-	Küçük Cüz
Kongrat-	Orta Cüz
Nayman-	Orta Cüz
Nogay (Mangıt)-	Ulu ve Orta Cüz
Sarıbağış-	Ulu, Orta ve Küçük Cüz
Uyşın-	Ulu Cüz
Argın-Arkenut-	Orta Cüz
Abdal-	Küçük Cüz
Alban-	Ulu Cüz
Alşın-	Küçük Cüz
Avat-	
Balıkçı-	Küçük Cüz
Börü-	Orta Cüz
Bögöcü -	Ulu Cüz
Bargı-	Küçük Cüz
Çala Kazak-	Ulu Cüz
Kara Çoro-	Küçük Cüz
Kesek-	Küçük Cüz
Kızılkurt-	Küçük Cüz
Moguldar (Monoldor)-	
Saru-	Küçük Cüz
Sayak-	Ulu Cüz
Suan (Suban)-	Ulu Cüz
Katagan (Şanıskılı)-	Ulu Cüz
Taz-	Ulu, Orta ve Küçük Cüz
Kerey (Abak-Uak Kerey)-	Ulu ve Orta Cüz
Barak-	Ulu Cüz
Dolon-	Orta Cüz
Kürleut-Kıpçak-	Orta Cüz
Kırgızeli-	Orta Cüz
Şekti-	Küçük Cüz
Bayterek-	Ulu Cüz

A

Ak Nogay, 220

Ak Orda, 21, 88, 113, 115, 116, 117, 118, 119, 132, 134, 174, 190, 195, 197, 208, 231, 232, 240, 273

Ak Orda Devleti, 115

Ak Su, 124

Ak Tatar, 237

Akbarak, 278

Akılбек, 185

Akınay, 248

Akkete, 205

Akkolu, 190

Akksı, 257

Aknayman, 215

Aksı, 129

Aksıga, 129

Aksu, 112, 118, 124, 126, 127, 134, 136, 144, 210, 243

Akşa, 269

Aktaban-şubırını, 162

Aktaşsolı, 190

Aktaz, 243

Aktübe, 280

Alaaddin Ata Melik Cüveynî, 29

Alaça Han, 125

Alagciut, 239

Alakçın, 239, 240, 264, 287

Alakçin (Alçın) yurdu, 237

Alakçınlar, 240

Alaköl, 231

Alakşın, 239, 264

Alargu eli, 109

Alaşan, 190, 255, 264

Alatakı, 241

Alay, 24, 80, 99, 129, 130, 255, 264

Alay bölgesi, 24

Alay dağları, 130, 255

Alay Kırgızları, 80

Alay-Türkistan, 24

Alban, 146, 175, 234, 235, 236, 272, 282, 285

Albanlar, 235

Albat, 274

Alçi (Alçın), 237

Alçın, 205, 218, 236, 237, 238, 239, 240, 257, 283, 285

Alçın-Alçin, 237

Aldaş, 190

Aldayır, 190

Aldiar, 269

Ali Şir Nevaî, 55

Alimoğlu, 255

Allaknut, 207

Alma-ata, 7, 8

Almaçuk, 223

Almalık, 116, 132, 189

Almatı, 8, 34, 183, 250

Alşın, 147, 239, 240, 254, 255, 282, 285

Altaist, 59

Altan Tobçi, 195

Altay, 22, 77, 78, 103, 108, 110, 111, 112, 122, 125, 126, 138, 147, 150, 179, 180, 181, 193, 202, 206, 212, 214, 215, 237, 245, 251, 253, 264, 265, 267, 270, 271, 273, 284

Altay dağları, 212, 237

Altay Kırgızları, 110, 126, 202

Altay Türkleri, 215

Altay-Hangay, 111, 122

Altaylılar, 78

Altı Sarı, 263

Altıke, 198

Altın kuke, 260

Altınorda, 21, 35, 55, 88, 109, 113, 115, 117, 119, 134, 139, 166, 184, 190, 194, 196, 199, 208, 209, 216, 217, 221, 227, 229, 230, 232, 240, 242, 254, 256, 273, 274, 276, 277, 283

Altınorda Devleti, 21, 166

Altınorda Hanlığı, 230, 274

Amasanjı Tayşı, 124, 125, 136

Âmu-Deryâ, 19, 109, 114

Amur, 174

AN SSSR, 7, 8

Anadolu, 63, 176

Anadolu (Türkmenleri), 63

Anciyan, 127, 129, 162

Ançiday-Ançin, 237

Andas, 175, 278

Andican, 136, 218

Andranov, 85

Angarı, 237

Angren, 184

Ankara, 7, 8, 9

Ankarat, 207

Anvar Baytur, 40

Aral, 52, 61, 131, 147, 187, 188, 194, 217, 263

Arap, 19, 37, 40, 41, 43, 55, 62, 63, 192

Argın, 146, 229, 231, 232, 233, 245, 248, 252, 254, 256, 274, 279, 282, 283, 285

Argınlar, 145, 171, 230, 231, 254

Argu, 229, 230

Argun, 218, 232, 237, 254

Arğu, 230

Arın, 218, 237

Arkalık, 284

Arkanut, 229, 230

Arkenut, 229, 232

Arkuk, 140

Arlat, 207

Arlatlar, 114

Arslan Hoca, 135

Aruktay, 122

Asian, 225

Asov, 196

Aspan, 225

Assık, 223, 224

Assık (Isık), 223

Astrahan, 143, 150, 220, 238, 280

Astrahanî sülalesi, 168

Asut, 195

Asya, 13, 16, 34, 72, 75, 79, 89, 150, 163, 181, 191, 259, 285

Asyenik, 83, 86, 87, 99, 285

Aşağı İdil, 218

Aşamaylı Kerey, 272, 273

Aşpara, 134

Atake-Mogol, 262

Atbasar, 216

Atbaşı, 25, 124, 129, 160, 255, 283

Atbat, 275

Atıgay, 248, 277, 282, 285

Avat, 240, 241, 242, 262, 282, 285, 286

Avay, 255

Avrupa, 40, 54, 75, 79, 101, 103, 192

Avrupaî, 69, 74, 75, 76, 79, 80, 81, 83, 85, 86, 87, 99, 104, 106, 107, 285

Avrupalı, 37, 91

Aygöz, 220

Ayna bik, 195

Aytamga, 191

Ayuke, 224

Az boyu, 59

Azak, 55, 251

Azak eli, 55

Azak ülkesi, 55

Azık, 244, 245

B

B. A. Ahmedov, 27, 34, 60, 140, 143

B. B. Keribayev, 28

B. E. Kömekov, 189
B. E. Kumekov, 27
B. Grozniy, 51, 59
B. Konstantin, 51
B. Laufer, 45
B. N. Karmışeva, 231
B. Nurjekeoğlu, 268
B. Soltonoyev, 27, 41
B. Y. Vladimirtsov, 174, 239
Baarın, 125, 136, 262
Baba Sultan, 151
Babır-Mogol, 262
Babür, 32, 127, 146, 251
Babür Han, 32
Bacna, 196
Baçman, 196
Bağıs (ş), 215
Bağış, 176, 216, 222, 223, 224, 228, 262, 271, 279, 281
Bağız, 268
Bağanalı, 216
Bakabulan, 124
Bala Kıyra, 261
Balagut, 122
Balasagun, 26, 71, 121, 191, 203, 204, 213, 230
Balga, 175
Balgalı, 175, 216
Balığ Yulduz, 118
Balıkçı, 242, 243, 262, 282, 283, 285, 286

Balkaş, 86, 108, 112, 139, 143, 150, 164, 176, 226, 283

Balta, 175

Baltalı, 216

Barak, 135, 142, 149, 150, 151, 161, 222, 231, 262, 277, 278, 282, 285, 286

Barak Han, 135, 149, 150, 151, 161, 231

Barat, 196

Barcaksı, 275

Barçkent, 134

Barga, 247, 248

Bargı, 181, 196, 210, 233, 246, 247, 248, 263, 281, 282, 283, 285

Bargudcin-Tokum, 247

Barguzin, 247

Barin, 128

Barki, 247

Barköl, 126

Barlas, 113, 171, 184

Barlaslar, 114, 173

Barskan, 159

Barsköl, 112

Basentiin, 245

Basıko, 126

Basız, 185, 235, 246

Basml, 70, 87, 179

Basmıllar, 201

Baş, 248

Başkırt, 103, 196, 242, 245

Başkırtlar, 103, 206

Başkurel, 224

Başkurtlar, 101

Başmir (Başkir), 195

Batay, 190

Batı Kazakistan, 85, 119, 140, 177, 219, 230

Batı Mançurya, 111

Batı Moğolistan, 120, 209

Batı Moğulistan, 143

Batı Sibir, 139, 231

Batı Türkleri, 179, 240

Batu, 196

Bay, 134, 223, 224, 248, 255, 261, 277

Bay Kazak, 223, 224, 277

Bayan Çor, 193

Bayaut, 174

Baybota, 162

Bayçakaşka, 190

Bayırkı, 247

Bayırku, 70, 87, 179

Baykal Gölü, 74, 177, 202, 247

Baynazar, 275

Baysuan, 268

Bayterek, 282, 285

Baytugey, 268

Bayulı, 243, 252, 257, 258

Bazar-bolday, 215

BDT (SNG), 17

Begazı, 95

Begler, 241

Bekbolat, 185, 282

Bekçik, 171, 189, 261

Bekey Ordası, 93

Beleta, 150

Belh, 202

Belkoja Januzakov, 59

Berdibek Han, 190

Berdisa, 257

Beriktaş ata, 250

Beş Sülale, 179

Beşbalık, 134, 229

Beşterek, 282

Bidalı, 275

Bilge Kağan, 178

Biriş, 235

Bistan, 235

Bişkek, 7, 9, 34, 256

Biye-Nayman, 215

Bogorston, 223

Bostan, 126

Boston, 228, 241, 255

Boş Oyun, 281

Botakul, 191

Botbay, 185, 270

Botop, 241

Boykuçuk, 224

Boztorgay, 215

Bögeci, 246

Bögücü, 20, 246, 282, 283, 285

Bögönök, 261, 281

Bököyler, 93

Bölek, 269

Bölökbay, 176, 235

Börü, 190, 243, 244, 245, 255, 258, 272, 282, 283, 285

Börü baş, 255

Börüleri, 245

Böyrük, 280

brakisefal, 76, 79, 81, 91, 93, 94

Buçman, 224

Budan Han, 161

Bugaç, 198

Bugu, 24, 179, 185, 191, 221, 223, 245, 261, 269, 271, 278

Bugu boyu, 24, 191, 278

Buğım bölgesi, 117

Buhara, 109, 146, 150, 152, 202, 210, 231, 238

Buirnor, 207

Bular, 195

Bulat, 223

Bulgaçı, 143, 153, 155, 171, 240, 241, 253, 261, 284

Bulgaçi, 125

Bulgaçılar, 126, 284

Bulgar, 196

Bulgaş(ç)ı, 128, 136

Bulgaş(ç)ılar, 136

Bulğaş (Bulgaçı), 113

Bultun-Kıpçak, 196

Bumın Kağan, 177

Bura, 215, 224

Bura Nayman, 215

Burcoğlu, 196

Burgul Noyan, 227

Burka Sultan, 140

Burunduk Han, 145, 146, 157

Burutlar, 248

Buydaş, 148, 149, 161, 185

Buydaş (Buylaş) Han, 148

Buydaş Han, 149, 161

Buyla Böri, 245

Buzankı, 196

Büye Nayman, 215

Büyük Kırgız Devleti, 19

Büyük Okyanus, 202

C-Ç

Cadık, 274

Cağalbaylı, 181, 239

Calayır, 20, 113, 171, 172, 173, 175,176, 195, 235, 270, 272, 278, 282,285

Calayırlar, 114, 145, 146, 171, 172, 173, 174, 176

Camanan, 198

Camanbay, 191, 280

Cambıl, 183, 248, 274

Camuga, 174

Camuka, 270

Candaş, 221

Cangeldi-Küşik, 245

Canibek, 32, 137, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 147, 153, 155, 161, 209, 218, 231, 284

Canibek Han, 141, 142, 144, 231

Canis, 270

Canış, 185, 257

Canksı, 257

Cansarı, 275

Cantay, 185, 224

Cantıkey, 274

Cappas, 252

Carban, 224

Cartıbaş, 198

Cas-Taban, 274

Caştaban, 272

Caubasar, 275

Caubasar Batır, 275

Caut, 175

Caytar-Calkın, 139

Cebe Noyan, 213

Cediger, 176, 269

Ceerde, 215

Celalabad, 255

Cem nehri, 131

Cemboylık (Yemboyluk), 244

Cend, 134

Cengiz Han, 21, 54, 109, 112, 154, 174, 189, 195, 203, 206, 207, 208, 212, 213, 219, 227, 228, 247, 265, 270

Cerden, 198

Cesegir, 268
Ceti, 234, 243, 252
Ceti uruu, 234, 243
Cetigen, 185, 220, 224, 248
Cetiru, 281
Ceyhun nehri, 204
Chih chih (Çiçi), 187
Cidelibaysın, 210
Cihanşah, 123
Cirkin, 274
Cjaoçjou, 111
Cogoru, 281
Colbuldu, 162
Congar, 120, 176, 280
Congar Aladağları, 176
Coo Kesek, 126, 241, 255, 256
Cooçalış, 249
Cuanbut (Covan-put), 215
Cuanbut Nayman, 215
Cuci, 30, 109, 139, 146, 174, 190, 208, 227, 237, 247, 279, 284
Cuci sülalesi, 30
Cumadık Han, 139
Cumgal, 123, 160, 265, 266
Cungarlar, 92
Cungarya, 70, 136, 177, 178, 184, 245, 283
Curçiday, 207
Cusagolu, 266
Ç. Valihanov, 16, 23, 24, 26, 28, 210, 220, 223, 247, 248, 266, 270, 274

Çagaldak, 223, 224, 234

Çağatâî Raşid Han, 148

Çağatay, 34, 109, 114, 132, 184, 208, 211, 231, 259, 260, 261, 284, 285

Çağatay sülalesi, 34, 114, 132

Çala Kazak, 249, 250, 282, 285

Çalış, 112, 127

Çandeke, 215

Çanıçkılı, 270

Çapraştı, 250

Çargı, 272

Çarın, 127

Çarlık Rusyası, 23, 24, 267

Çatkal, 129, 202, 205

Çatkal dağları, 129

Çedanlar, 201

Çekçerom, 207

Çekir sayak, 181, 185, 220, 221, 251, 267, 271, 276, 277, 282

Çekti (Şekti ?), 255

Çelek, 127

Çen, 239

Çengi Tura, 280

Çerçen, 184

Çerik, 118, 126, 235, 251, 272, 279

Çerikçi, 223

Çerikler, 248, 261

Çertik, 223

Çertike, 223

Çibil, 235

Çiçeuçi, 274

Çiçey, 223

Çiğil, 70, 87, 230

Çığrak, 230

Çihurhu, 207

Çılak ırmağı, 174

Çilek, 205

Çimir (Şımır), 270

Çimkent, 5, 63, 132, 281

Çin, 19, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 50,52, 73, 119, 163, 176, 177, 178,179, 182, 183, 184, 186, 188, 192,200, 201, 202, 214, 225, 227, 254,265

Çin Halk Cumhuriyeti, 40

Çirgeti, 261

Çiymoin, 274

Çobok, 248

Çok aka, 190

Çomokey, 255

Çon Bağış, 118, 223

Çoras, 128, 136, 171, 243, 251, 253

Çoro, 250, 251, 252, 253, 277

Çoro (Çur), 250

Çoros, 120, 251

Çu, 80, 117, 124, 128, 143, 164, 202, 204, 205, 220, 223, 226, 241, 250

Çubar-Aygır, 274

Çuçuk, 255

Çuke kol, 191

Çura, 250

Çuras, 125, 184, 251, 253

Çuy, 100, 118, 129, 132, 136, 137, 139, 176, 184, 191, 249, 264, 267,283

D

D. Aytmuratov, 44

D. Banzarov, 47, 48

D. Saparaliyev, 34

Dağıstan, 62

Dağlık Bedahşan, 255

Dağlık Kırğızlar, 220

Dalu, 182

Dalug, 182

Danila Gubin, 148

Davan, 187

Day Secen, 207

Dayır, 235

Dcaydak, 198

Deşt-i Kıpçak, 21, 22, 32, 51, 88, 135,137, 139, 140, 141, 143, 144, 145,153, 166, 188, 191, 199, 208, 217,218, 219, 221, 222, 229, 232, 236,241, 245, 256, 259, 262, 272, 273, 280, 283, 286, 287

Dinlingler, 73, 74, 237, 263

Dinmuhammed Sultan, 152

Djoy (Coy), 241

Djurdje, 203

Dobout, 275

Doglat, 182

Doğu Deşt-i Kıpçak, 31, 166

Doğu Karahanlı, 213

Doğu Kazakistan, 31, 85, 99, 193, 255

Doğu Moğolları, 126

Doğu Slavyanları, 94

Doğu Türkistan, 26, 30, 33, 109, 114, 122, 130, 156, 184, 201, 226, 255, 284

Doğu-Akdeniz, 85

Doit, 255

Dolon, 278, 282, 285

Dolon-Dolan, 278

Dolonlar, 278, 279

Dosbağış, 268

Dölösler, 181

Dööles, 180, 182, 283, 285

Döölös, 19, 126, 180, 181, 257, 258, 282, 285

Dörböt, 120

Du Runkun, 38, 78

Duglat, 171, 182

Duglatlar, 145

Duğılar, 183

Duğlat, 184

Duhar, 182

Dukulat, 183

Dula, 183

Dulat, 19, 113, 146, 171, 179, 182, 183, 184, 185, 186, 205, 234, 235,

Mustafa Kalkan 375 257, 261, 262, 268, 271, 278, 282, 285

Dulatlar, 171, 182, 183, 184, 185, 186

Dulu, 179, 182, 183, 234

Dungan, 81

Durban, 269

Durbit (Dörbet), 120

Duulat, 182, 184, 185, 285

Duulu, 182

Duulug, 182

Dürmen, 210

E

E. G. Pulleyblank, 40

E. Kaydarov, 51

E. Koyçubayev, 51, 59

E. Kurışjanov, 51, 64

E. Margulan, 27, 47, 51, 61

E. P. Voronin, 24

E. R. Tenişev, 47, 278

E. Törekanoğlu, 198, 249, 250

E. Törökan uulu, 190

Ebul Hayr, 125, 128, 137, 139, 140, 141, 142, 146

Ebulgazi Bahadır Han, 33, 186, 204, 207, 214

Ebulhayr Han, 32, 57, 141, 155, 195, 208, 238

Ebulhayr Hanlığı, 195

Ecen Orda Sülalesi, 174

ed-Dımaşkî, 196

Edigene, 245

Edigey, 238

Ediz, 179

Edjigen, 207

Eftalit Devleti, 233

Eke Moğol, 174

El Ömerî, 55

el-Cüzcânî, 31

Elim, 205

Elimbet, 275

Elimulu, 281

el-Muhibbî, 55

el-Ömerî, 29

Elşibek, 269

Emil, 112, 118, 149, 162, 202

Emin Ahmet Râzî, 33

Emir Sarı Buga, 195

Emir Timur, 116, 117, 118, 174, 190, 195, 197, 231

Emir Yalantuş Bey, 238

Endonezya, 75

Epsügir, 269

Er Koşay, 274

Er Kökçe, 274

Erenşi Batır, 275

Erenşi Sultan, 144

Ergenekli, 275

Ergenekon, 207

Ergeneki, 216

Erine, 215

Esen, 30, 124, 125, 136, 141, 142, 143, 157, 190, 275

Esen Boğa, 136, 142, 143, 157, 190

Esen Buga, 30, 136

Esen Buğa Han, 141

Esen Tayşi, 124, 125, 136

Esengul, 223

Esim, 163, 231, 238, 270

Esim Han, 163, 238, 270

Eşteek, 221

F

F. Sümer, 189

Fars, 19, 41, 43, 44, 183, 192

Fergana, 80, 100, 112, 124, 126, 129, 144, 162, 184, 187, 223, 231, 260, 264, 284

Fergana vadisi, 100, 284

Firdevsî, 54

Fransız, 196

Frunze, 7, 8, 9, 35, 249

G-Ğ

G. E. Grumm-Grjimaylo, 17, 26, 27, 180, 219, 224, 246, 247, 248, 257, 266

G. F. Debets, 75, 100

G. Hovors, 143

G. N. Potanin, 16, 25, 228

G. Nemeth, 273

G. Potanin, 248, 255, 257, 260, 274

G. Volkonskiy, 184

Gaba, 190

Gankasir, 235

Garbi Sibirya, 280

Gazan, 195

Gerdîzî, 41

Gerey, 180

Giray (Kerey) Han, 137

Giray Han, 141

Go Binyan, 78

Gobi ölu, 124, 177
Gorno-Altay, 99
Göçmen Özbekler, 140, 144
Gök Tengri, 49
Göktürk, 87, 131, 178, 181, 188, 199, 200, 245, 246, 285
Gök-Türk, 201
Göktürk Devleti, 131, 178, 181
Göktürk Kağanlığı, 178, 199, 200, 246, 285
Göktürkler, 40, 84, 158, 167, 169, 177
Grek, 19, 40, 43
Güney Kazakistan, 5, 96, 167, 168, 172, 216, 248, 260, 263, 267, 271, 273, 274, 277, 283, 285
Güney Mançurya, 201, 202
Güney Moğolistan, 22, 183
Güney Sibir, 46, 74, 76, 87, 91, 177
Güney Sibirya, 46, 74, 76, 91, 177
Güney Tyan-Şan, 24
Güneybatı Afganistan, 114
Güneydoğu Altay, 109
Güneydoğu Kazakistan, 5, 30, 132, 166, 179, 284
Güneydoğu Kırgızistan, 124
Güneydoğu Rusya, 54
Gürcistan, 57
Gürcü, 62

H

H. Edilgerayev, 89
H. H. Howorth, 206, 214
H. Karasayev, 41

H. Madanov, 28, 258

Hacı Muhammed, 139

Hacı Tarhan, 117

Hadi Sultan, 162

Hafız-ı Ebru, 30

Hakas, 45, 46, 77, 246

Hakas-Kırgız, 46

Hakaslar, 46, 82, 254

Haknazar, 147, 148, 149, 150, 151,152, 162, 238, 243

Haknazar Han, 148, 149, 150, 151,162, 243

Halbin dağları, 192

Haldzun Burgatay, 261

Halhi, 207

Hami, 126, 135, 180

Han, 32, 38, 54, 117, 125, 127, 128, 129, 130, 135, 136, 139, 140, 141, 142, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 155, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 177, 203, 207, 209, 213, 217, 218, 222, 226, 227, 238, 252, 254, 270, 280, 284

Han Sülalesi, 226

Han Tursun, 238

Han-balık, 203

Handemir, 33

Hangay dağları, 124, 248

Harezmi, 74, 184, 194, 208, 230

Harhın, 275

Harzemşahlar, 29

Hass, 129, 160

Hasut, 195

Hatagin-Katakines, 266

Haydar ibn Ali Râzî, 33

Hazar Denizi, 54, 59, 65, 180, 217

Mustafa Kalkan 377

Hesıhe, 111

Him, 235

Hindistan, 32

Hindo-İran, 91

Hiris, 213

Hirkun, 274

Hıtay Hanlığı, 203

Hive, 150, 209

Hive Hanlığı, 209

Hoca Muhammed Şerif, 33

Hocam Kulubek, 33

Hoca-Nayman, 215

Hoit, 120

Hokand Hanlığı, 18

Hokant, 114, 231

Holaday, 195

Homo sapiens, 77, 79

Hongirat, 207

Honhirat, 209

Honkirat, 207

Ho-pei, 202

Hosun Ordo, 204

Hoşot, 120

Hoşun, 261

Hotan, 32, 134, 263

Hoto, 204

Hoyt, 122

Hsien-pi, 69, 200

Hsien-piler, 169, 259

Huahu, 207

Hudaykul, 185

Hun, 59, 69, 87, 177, 187, 226

Hun Devleti, 69

Hun Kağanlığı, 177

Hunlar, 37, 69, 84, 167, 177, 245, 259

Huşin, 225, 227, 237

Huşin (Uyşin), 225, 227, 237

Huto, 74

Huulır, 261

Hüseyin Sufi, 208

I-İ

İ Kafesoğlu, 213

İ. Aka, 231

İ. G. Andreyev, 24

I. Göktürk Devleti, 178, 179

İ. İ. İslenev, 24

İ. İ. Kraft, 51, 61

İ. Kabuşoğlu, 51

İ. Moldobayev, 27, 185, 220, 239, 242, 249, 273, 274

İ. S. Unkovski, 24

Ibak, 280

İbak Han, 140

İbn Haldun, 55

İbn Havkal, 41

İç Moğolistan, 180

İçkilik, 50, 131, 158, 181, 190, 191, 192, 198, 199, 240, 241, 253, 258, 279, 284, 286

İçkungur kumu, 275

İdil, 119, 139, 143, 217

İenc, 226

II. Muhammed, 213

İkinci Göktürk Kağanlığı, 198

İlbari, 196

İlbars (İlbörü), 196

İlçigin, 207

İlgeldi, 257

İli, 118, 124, 128, 132, 135, 143, 146, 147, 150, 176, 184, 204, 226, 241, 267, 283

İlik Han, 203

İlimler Akademisi, 13, 14, 34, 42, 43

İlyatan, 198

İman, 262

İndo-Avrupalı, 77

İngiliz, 18, 150

İrak, 176

İran, 85, 176, 284

İrkutsk, 26

İrtiş, 71, 77, 108, 112, 114, 118, 124, 126, 139, 147, 164, 177, 192, 193, 194, 199, 211, 212, 217, 231, 267, 275, 283

İsa Cabbarov, 57

İsel, 275

İsen, 257

İsficab, 229

İskender, 30, 134, 187

İskit, 85, 86

İskit-Sak, 84, 87

İskit-Usun, 84, 88

Issık, 24, 80, 99, 114, 117, 118, 122, 123, 124, 126, 127, 128, 129, 130, 136, 149, 151, 158, 159, 161, 163, 184, 190, 191, 202, 205, 220, 223, 241, 250, 266, 267, 283

Issık K  l, 24, 80, 99, 114, 117, 118, 122, 123, 124, 126, 127, 128, 129, 130, 136, 149, 151, 158, 159, 161, 163, 184, 190, 191, 202, 205, 220, 241, 250, 266, 267, 283

Issık K  l Havzası, 80

İstahr  , 40, 41

İstanbul, 7, 8, 9

Istı, 257, 272

İ  ek-Tuglu, 195

İ  im, 164, 238, 275

  t Barak, 277

  teli, 274

  temgen, 245

  tengmen, 274

  ter  i, 278

  til, 218

IV. İvan, 150

J

J, 25, 28, 120

J. Berdihodjin, 25

J. D. Artıkbayev, 28

J. Mirzakanulı, 28

J. P. Roux, 120

Jogarı   kti, 281

Juan-juan, 69

Juan-juanlar, 259

K

K. A. Pişçulina, 27, 98, 119, 124, 132, 143, 232, 235

K. Amanjalov, 55

K. B. Shimbayeva, 103

K. B. Sikımbayeva, 100

K. Bekhojin, 51, 62

K. Cusayev, 34

K. İ. Petrov, 44, 48, 100, 111

K. İbrahimov, 34

K. Manayev, 27

K. Petrov, 197

K. Rahmetov, 55

K. Rısbayulı, 138

K. Salgaroğlu, 28

K. Salğarin, 51

K. Soldatenkova, 25

K. Ş. Şahniyazov, 187, 236

K. Tokbolatoğlu, 51

Kaba, 241, 277, 281

Kadagan, 269

Kadan Monoldor, 262

Kadirali Celayirî, 33, 148

Kadirkoca Bay, 255

Kafkas, 53, 54, 59

Kaklı (Kalka), 54

Kakşal suyu, 118

Kalcıyar, 190

Kalış (Kaluçi), 113

Kalkit, 207

Kalmak, 19, 21, 68, 78, 83, 90, 92, 95, 107, 122, 124, 125, 126, 132, 134, 137, 141, 144, 149, 152, 153, 154, 160, 163, 168, 170, 190, 210, 224, 249, 250, 283, 288

Kalmaklar, 96, 102, 120, 128, 141, 148, 149, 152, 157, 169, 251

Kalşa, 228

Kaluçi, 113, 125, 262

Kaluş(ç)ılar, 136

Kaluş(ş-ç)ı, 128

Kamarkul, 215

Kamereddin, 117, 118, 241

Kamileddin Binaî, 32

Kanay, 262

Kancıkali, 231

Kandı, 191, 241

Mustafa Kalkan 379

Kang, 186, 187

Kang Devleti, 186, 187

Kangarlar, 188

Kangay, 126

Kangeldi, 235

Kanlı, 19, 113, 143, 146, 171, 179, 180, 181, 183, 186, 187, 188, 189, 190, 195, 212, 222, 237, 250, 255, 261, 271, 274, 278, 281, 282, 283, 285

Kanlılar, 145, 171, 187, 188, 190, 191, 192, 193, 194, 214, 238, 274

Kangu-Tarban, 188

Kangyu, 187

Kanklı, 270

Kanlı, 139, 161, 191, 270

Kara, 69, 106, 117, 136, 162, 171, 178, 198, 201, 203, 212, 214, 220, 223, 224, 228, 244, 248, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 266, 269, 282, 283, 285

Kara Çoro, 250, 251, 252, 253, 266, 282, 283, 285

Kara Çurin Türk, 178

Kara dağ, 117

Kara İrtiş, 136, 214

Kara Kesek, 171, 228, 253, 254, 255, 256

Kara Kıpçak, 198

Kara Kitan, 106

Kara Küçük, 162

Kara Nayman, 214

Kara Nogay, 220, 244

Kara Tegin, 255

Kara Usun, 228

Karabalık-Kıpçak, 196

Karabek, 269

Karabörklü, 196

Karaçoro, 20, 250, 251, 252

Karadağ, 128, 140, 144, 145, 210, 231, 241, 270

Karadağ-Talas, 270

Karadeniz, 54, 188

Karaganda, 214

Karahanlı Devleti, 71, 183, 205

Karahanlılar, 29, 71

Karahitay Devleti, 213

Karakalpak, 44, 78, 151, 186, 209

Karakalpklar, 19, 151, 211, 220

Karakandı, 190

Karakanlı, 191

Karakas, 274

Karakçı, 162

Karakerey, 216

Karakete, 205

Karakıpçak, 194, 280

Karakırgız, 37

Karakırgızlar, 279

Karakitay, 19, 68, 71, 83, 108, 169, 170, 202, 203, 204, 213, 216, 282, 283, 285

Karakitaylar, 29, 71, 202, 203, 204, 206, 259, 285

Kara-Kitey, 205

Karakorum, 130

Karalıg, 204

Karamende, 269

Karamırza, 221

Karanay, 190

Karanut, 207

Kara-Sadık, 255

Karasu, 260

Karaşar, 180

Karatal, 146, 147, 176, 231, 283

Karatal nehri, 146

Karbağış, 268

Karkaralı, 268

Karkıra, 24

Karkıran, 250

Karl H. Menges, 60, 125

Karlık, 113

Karluk, 87, 139, 171, 179, 183, 287

Karluklar, 73, 147

Karmış, 198

Kartal çizgisi, 134

Kasım Han, 145, 146, 147, 153, 157, 158, 218, 238

Kaskelen, 223

Kaspiy, 59

Kaşgar, 33, 112, 114, 118, 123, 127, 129, 136, 149, 159, 160, 184, 186, 213, 243, 260

Kaşgariya, 124, 144

Kaşgarlı Mahmut, 41, 194

Kaşkar, 118, 125, 147, 160, 163, 210, 243, 255

Katagan, 171, 238, 265, 266, 267, 269, 271, 282, 285, 287

Kataganlar, 190, 270

Katay, 218, 237

Katırşı, 205

Katun deryası, 211

Kauçınlar, 114

Kaydulat, 277

Kay-Dulat, 185

Kaysarı, 162

Kayşılau, 175

Kazak, 5, 14, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 33, 34, 35, 37, 39, 43, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 68, 71, 73, 78, 79, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 96, 97, 98, 103, 104, 113, 114, 115, 118, 119, 127, 130, 131, 132, 135, 137, 138, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 174, 175, 176, 185, 186, 191, 194, 197, 198, 199, 205, 206, 209, 210, 211, 216, 218, 219, 220, 221, 223, 224, 225, 226, 228, 229, 232, 234, 235, 238, 239, 240, 242, 243, 244, 246, 248, 249, 250, 252, 253, 254, 256, 258, 261, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 271, 272, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 283, 284, 285, 286, 287, 288

Kazak Arın, 232, 254

Kazak ayır, 252, 277

Kazak eli, 54

Kazak Hanlığı, 21, 127, 130, 131, 141, 143, 147, 150, 153, 156, 157, 240, 277, 284, 285

Kazak Kongratları, 210

Kazak Naymanları, 216

Kazakbay uulu, 277

Kazakistan, 13, 17, 18, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 30, 31, 43, 53, 57, 59, 63, 73, 85, 87, 91, 93, 95, 96, 97, 98, 107, 112, 114, 116, 117, 119, 124, 125, 126, 132, 136, 138, 140, 144, 154, 163, 168, 176, 183, 188, 193, 194, 199, 202, 204, 206, 208, 214, 216, 221, 228, 241

Kazakistan İlimler Akademisi, 25

Kazak-Kıpçaklar, 198

Kazak-Kırğız, 5, 16, 25, 32, 33, 37, 99, 120, 149, 154, 155, 162, 163, 164, 171, 225, 249, 273, 284

Kazaklar, 16, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 26, 28, 30, 31, 54, 55, 57, 61, 64, 73, 84, 86, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 124, 129, 139, 142, 146, 147, 148, 149, 150, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 164, 168, 169, 171, 172, 175, 176, 179, 181, 185, 186, 191, 198, 205, 211, 215, 216, 221, 222, 223, 224, 225, 232, 233, 236, 240, 242, 245, 246, 247, 249, 250, 252, 256, 257, 258, 261, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 271, 272, 273, 275, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 286, 287

Kazak-Nogay, 220, 221, 237

Kazak-Özbek, 57, 58, 241

Kazan, 26, 34, 150, 238

Kazı, 275

Keçubay-Çarkar, 275

Kegen, 250

Keldi Muhammed, 147

Keler, 195

Kelesa, 184

Kelimerdi, 243

Keneges, 139

Kenşi, 175

Kerait, 275

Kerderi, 181, 239

Kerel, 195

Kerey, 32, 140, 142, 144, 153, 155, 157, 171, 180, 209, 214, 231, 239, 272, 273, 274, 275, 276, 282, 284, 285

Kereyit, 113, 147, 171, 180, 203, 205, 261, 262, 273, 274

Kereyitler, 273

Kereyler, 93, 214, 230, 274, 276

Kereyt, 181

Kerleüt, 280

Kerminkent, 235

Kerulan, 178, 207

Kesek, 232, 253, 254, 255, 256, 282, 283, 285

Kete, 205, 255

Ketmen Töbö, 223

Kıdanlar, 201

Kıdırşa (Kıdırça), 126

Kıdırşaa, 255

Kıl Barak, 277

Kılçır, 223

Kimek-Kırgız, 111

Kimekler, 71, 179

Kineges, 184

King sülalesi, 188

Kingan dağları, 173

Kinhit, 237

Kink (Kiik)-Nayman, 215

Kinkit, 227

Kıpçak, 18, 19, 33, 50, 51, 54, 65, 68, 71, 78, 83, 88, 92, 104, 106, 139, 145, 146, 166, 170, 176, 179, 180, 181, 188, 189, 191, 192, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 208, 209, 210, 212, 218, 219, 231, 237, 240, 242, 245, 256, 264, 267, 272, 274, 279, 280, 281, 282, 283, 285, 286, 287

Kıpçakbay, 199

Kıpçak-Kırgız, 111, 285

Kıpçaklar, 96, 137, 145, 169, 171, 188, 192, 193, 194, 195, 197, 198, 199

Kirey, 180

Kırgız, 5, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 62, 63, 65, 67, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 81, 83, 84, 96, 98, 99, 100, 103, 104, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 118, 119, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 144, 152, 153, 154, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 175, 176, 186, 190, 198, 199, 200, 205, 206, 209, 210, 211, 212, 216, 220, 224, 232, 233, 235, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 245, 246, 248, 249, 250, 252, 253, 255, 256, 257, 258, 261, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 271, 272, 275, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288

Kırgız Alçınları, 238

Kırgız Avatları, 241

Kırgız Çala Kazakları, 249

Kırgız Derjvası, 108

Kırgız Kızılkurtları, 257

Kırgız Naymanları, 216, 248

Kırgız Soltoları, 280

Kırgızeli, 210, 280, 281, 282, 285

Kırgızeliler, 280

Kırgız-Hakas, 42, 50

Kırgızistan, 5, 13, 17, 18, 22, 23, 24, 25, 27, 30, 34, 42, 43, 70, 71, 73, 97, 98, 116, 117, 119, 124, 125, 128, 130, 132, 151, 154, 157, 172, 183, 204, 213, 215, 216, 222, 241, 277, 284

Kırgız-Kazak, 5, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 28, 37, 42, 50, 98, 106, 109, 130, 131, 152, 153, 167, 171, 199, 236, 240, 267, 277, 285, 288

Kırgızlar, 16, 17, 19, 22, 23, 24, 26, 28, 29, 31, 33, 38, 39, 40, 41, 42, 49, 50, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 79, 81, 82, 83, 91, 96,

98, 99, 100, 101, 102, 104, 106, 107, 108, 110, 111, 114, 115, 118, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 148, 153, 154, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 166, 169, 171, 172, 176, 181, 185, 186, 189, 190, 191, 192, 197, 198, 210, 211, 214, 215, 222, 224, 225, 227, 228, 230, 232, 233, 234, 235, 236, 238, 240, 241, 242, 245, 246, 248, 249, 251, 253, 257, 258, 260, 261, 262, 263, 264, 269, 271, 275, 276, 277, 279, 280, 281, 282, 284, 285, 286, 287

Kırım, 117, 262

Kırkun, 175

Kışlık, 207

Kitan, 71, 88, 183, 200, 201, 202, 205, 206

Kitanlar, 200, 201, 202

Kıtay, 20, 32, 184, 200, 204, 205, 208, 221, 243, 246, 248, 281

Kıtay Devleti, 205

Kitay-Kidan, 285

Kıtaykıpçak, 194

Kitey, 205

Kıtıbek-Kıpçak, 196

Kitıt, 261

Kıyat, 184, 211

Kiyat, 209, 220

Kıyat-Kongrat, 211

Kıyra, 248

Kızay, 215

Kızıl asker, 249

Kızılkurt, 256, 257, 258, 282, 285

Kizilmuş, 198

Kızılorda, 281

Kızılsu, 226

Kobdo, 136, 150, 261

Koçkor, 123, 129, 160, 202, 283

Koçkor-Ata, 266

Koçuyut, 270

Kodcomşukur, 197

Kokand Hanlığı, 24, 223

Kolpoç, 264

Konggur, 206

Kongrat, 20, 139, 147, 171, 184, 207, 208, 209, 210, 270, 274, 280, 281, 282, 283, 285

Kongrat Hanlığı, 208

Kongrat Haydar Beg, 209

Kongrat Hüseyin, 208

Kongratlar, 145, 171, 174, 207, 208, 209, 210, 211, 221, 270

Konkayd, 274

Konstantin Bargyanarodnıy, 53

Konşı (Koniçi), 113

Konurbörük, 250

Konur-Kongar, 206

Kore, 201

Koreli, 81

Kosogol, 136

Kosşı, 113, 171

Koş tamga, 221

Koşkar, 269

Koşot, 120, 196

Koşut (Hoşot), 120

Koylon, 223

Koysu, 190

Köböy Tokbolatoğlu, 63

Kök Nayman, 214
Kök Orda, 137, 197
Kök Tengri, 210
Kökbürin-Kıpçak, 196
Kökcarlı, 216
Kökçö Dağ, 277
Köke kötel, 261
Kök-kul, 241
Kökö Moğollar, 209
Köksu, 210
Kökşe deniz, 112
Köktin Küli, 210
Mustafa Kalkan 383
Köktönçü, 208
Köktün-ulu, 208, 280
Köşim, 146, 147, 150, 152
Köşim Han, 147
Kötenşi, 280, 281
Kötmaldı nehri, 223
Kötönşi, 210
Kubat, 190
Kubek, 257
Kubilay Han, 121
Kuça, 184, 229
Kuçdcarak, 198
Kudagaçın, 260
Kudayberdi, 190, 239, 269, 279
Kudaymende, 190

Kugay, 198

Kukon, 184

Kulan, 235

Kulankıpçak, 194

Kulca, 184, 204

Kuman-Kıpçak, 88

Kumanku, 196

Kumanlar, 195

Kumsaut, 175

Kumuk, 62

Kumuşay, 198

Kun Nayman, 215

Kundelen-Kıpçak, 196

Kunkaş, 129, 160

Kunkaut, 175

Kunnahmar, 207

Kun-Nayman, 215

Kurbanğali Halid, 34, 59, 60

Kurlagut, 197, 237, 279, 280, 282, 285

Kurlas, 207

Kurleut, 171

Kurlut, 207

Kurmankoco, 276

Kuşşı, 175

Kusugun, 224

Kuşçu, 126, 171, 185, 210, 235, 245, 248, 262, 272

Kutçu, 228

Kuzey Chou, 38

Kuzey Çin, 39, 201

Kuzey Hangay, 247

Kuzey Kırgızistan, 24, 263, 271, 273, 283

Kuzey Moğol, 76, 177

Kuzey Moğolistan, 177

Kuzey Sibir, 22, 73, 78

Kuzey Türkleri, 193

Kuzey Tyan-Şan, 24

Kuzey Wei, 38

Kuzeybatı Sibirya, 140, 193

Kuzubaşı, 139, 142, 153

Kücat, 230

Küçlük, 213

Küçlük Han, 213

Küçük Cüz, 91, 93, 99, 106, 107, 181, 205, 219, 225, 233, 238, 239, 240, 243, 247, 252, 255, 256, 257, 258, 264, 272, 276, 281, 286

Küçük Muhammed Han, 217

Kültigin kitabesi, 178

Kürleut, 113, 139

Kürlevut, 237

Kürmöntü nehri, 223

Kürpük, 264

Kürtü nehirleri, 223

Küş (Kusan), 134

Küşik, 245

Küşim, 152

L

L. Budagov, 51, 60

L. Krader, 163
L. Ligetti, 45, 47, 48, 78
L. N. Gumilyev, 106, 113, 183, 187, 212, 236
L. R. Kızlasov, 46
L. Rasonyi, 262, 278
L. S. B. Leakey, 97
L. V. Oşanin, 17, 40, 41, 73, 74
Laban, 235, 236
Latin, 9
384 Kırgızlar ve Kazaklar
Leningrad, 7, 8, 9, 35
Lia-hsi, 200
Li-Lin nesli, 69
Louis Bazin, 72
Lyonin kasabası, 201

M

M. Abuseyitova, 162
M. Akınjanov, 51, 58, 89
M. Alpargu, 221
M. B. Camgırçınov, 27
M. Baharlı, 51, 61
M. Gastev, 25
M. H. Abuseyitova, 27
M. Kafalı, 217
M. Kocobekov, 34
M. M. Homentovskiy, 24
M. Mağuin, 51

M. Munkači, 48

M. S. Mukanov, 27, 184, 232, 233, 257

M. Tınışpayev, 27, 55, 89, 190, 268

M. Vyatkin, 54

Macar, 45

Macaristan, 196, 278

Mahmud ibn Veli, 33, 144

Mahmut İbni Velid, 139

Mahmut Kaşgari, 34

Mahuma, 122

Mamaş, 147, 158

Mamay Ordası, 117

Manap, 269, 277

Manas, 8, 26, 168, 220, 226, 253

Manas Destanı, 26, 168, 220, 253

Mançu, 68, 167, 259

Mançurya, 111, 200, 201

Mangıstav, 145, 230

Mangışlak, 194

Mangıt, 139, 147, 184, 217, 218, 219, 221, 237, 261, 280

Mangıtlar, 119, 139, 145, 171, 209, 218, 219, 260, 261

Manglay-Sube, 184

Manjurlar, 201

Mankuroğlu, 196

Mansur Han, 127

Man-zı, 203

Marko Polo, 35, 230

Matay, 216

Maverâünnehir, 19, 31, 32, 74, 108, 109, 115, 116, 125, 127, 130, 144, 146, 149, 150, 155, 171, 176, 177, 189, 203, 209

Maylı Balta, 277

Mayram Sofi, 255

Mazenderan, 55

Men Da Bey Lu, 259, 260

Menandr, 40

Mengü Kağan, 196

Merkezî Asya, 17, 50, 72, 73, 76, 80, 85, 99, 100, 110, 125, 170, 171, 173, 187

Merkit, 207, 213, 274

Merv, 146

Mesit, 244

Mesudî, 230

Mete, 69, 177, 192

Mikri, 235

Min-Dulat, 185

Mingıt, 261

Mingıtay, 176

Mirhond, 130

Mirmuhammed Buharî, 34

Mirza, 175, 215

Mirza Baysungur, 30

Mirza Muhammed Haydar Dulatî, 31

Mirza Ulugbek, 34

Mirzageldi, 269

Mısır, 29, 176

Mogul, 30, 260, 282, 285

Moğol, 19, 20, 21, 22, 29, 30, 59, 61, 68, 71, 72, 73, 74, 75, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 88, 89, 90, 91, 92, 97, 99, 100, 104, 106, 108, 109, 110, 111, 113, 114, 116, 121, 122, 123, 125, 132, 139, 143,

150, 154, 158, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 176, 181, 182, 183, 184, 186, 191, 192, 195, 196, 199, 201, 206, 207, 208, 209, 211, 212, 214, 217, 222, 225, 227, 229, 232, 234, 237, 239, 240, 242, 244, 248, 251, 253, 256, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 266, 268, 269, 274, 276, 278, 283, 284, 285, 286, 287, 288

Moğolistan, 21, 106, 108, 109, 120, 176, 178, 182, 184, 185, 186, 189, 191, 192, 197, 199, 201, 202, 206, 208, 210, 216, 219, 221, 222, 225, 227, 229, 235, 245, 248, 251, 253, 254, 258, 259, 260, 262, 263, 265, 269, 271, 274, 276, 283, 284, 285, 286, 287

Moğolistan Altay, 182

Moğolistan Moğolları, 259, 286

Moğollar, 29, 54, 77, 94, 102, 105, 108, 110, 111, 123, 132, 152, 169, 170, 174, 181, 186, 189, 199, 208, 213, 216, 229, 232, 234, 236, 253, 259, 261, 263, 271, 278, 283, 284

Moğul, 33, 34, 98, 114, 115, 117, 118, 119, 123, 124, 127, 128, 130, 131, 134, 135, 136, 137, 138, 141, 149, 151, 153, 156, 158, 159, 160, 162, 163, 168

Moğul ulusu, 115, 117, 119, 123, 134, 136, 168

Moğulistan, 21, 22, 30, 31, 89, 97, 98, 112, 114, 115, 117, 118, 119, 122, 123, 124, 125, 127, 129, 130, 131, 132, 135, 137, 138, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 147, 149, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 163, 166, 168, 186, 211, 216, 287

Moğulistan Devleti, 22, 98, 157, 211

Moğullar, 31, 119, 126, 137, 161, 162, 163

Molak, 269

Molla İsa Sayramî, 34

Molla Şâdî, 32

Molotaş, 190

Mongol, 260, 262

Mongoloid, 74, 75, 76, 77, 78, 81, 82, 87, 90, 99, 100, 107

Monguldar, 259

Monoldor, 20, 221, 249, 261, 262, 281, 285, 286

Morobko, 190

Moskva, 7, 8, 9, 25, 26, 27, 34, 35

Muahhar Han, 39

Muhammed Avaz, 33

Muhammed Harzemşah, 203

Muhammed Havenşah Mirhond, 31

Muhammed Haydar, 57, 112, 135, 136, 141, 142, 146, 148, 160, 184, 186

Muhammed Kırgız, 127, 128, 129, 131, 159

Muhammed Şeybânî, 32, 126, 144, 145, 146

Muhammed Şeybânî Han, 32, 126, 146

Muhammet Murat Remzî, 47

Muîneddin Natanzî, 30, 134

Mukin, 24

Mulku, 274

Munduz, 235, 280

Mungatay Sultan, 152

Munguldar, 224

Munguş, 176, 221, 260, 279

Murza-Nayman, 215

Musa Mirza, 145

Muzdubulak, 210

Mühür Huran, 219

Müngge Timur, 208

N

N. A. Aristov, 17, 23, 26, 28, 172, 175, 181, 209, 222, 226, 228, 230, 237, 254, 263, 270

N. A. Baskakov, 44

N. Biçurin, 45

N. E. Masanov, 276

N. İ. Grodekov, 17, 26

N. Katanov, 26, 183, 246

N. L. Şestakov, 24

N. Leşçev, 24

N. M. Karamzin, 51, 57

N. Minjan, 52

N. N. Kozmin, 46

N. N. Miklaşevskaya, 75, 76

N. N. Mingulov, 98

N. N. Pantusov, 34

N. Sitniyakovskiy, 255

N. Şçepkina, 25

N. V. Kyuner, 267

N. Ya. Marr, 51, 58, 64

Nadirbek, 223

Nankiyas, 203

Narın, 24, 70, 118, 123, 128, 130, 226, 266, 283

Narın Irmağı, 24

Narın nehri, 70, 128, 266

Nasranîler, 208

Naurız-Nooruz, 221

Nayman, 20, 139, 171, 206, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 219, 221, 230, 231, 243, 245, 270, 274, 275, 276, 279, 280, 281, 282, 285

Naymanlar, 138, 203, 211, 212, 213, 214, 216, 230, 264

Nestor, 54

Nevruz (Nooruz) Ahmet Han, 148

Nılkın, 175

Nizameddin Şâmî, 30, 243

Nogay, 21, 62, 73, 119, 134, 138, 145, 150, 163, 170, 197, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 232, 237, 244, 274, 282, 283, 285, 286

Nogay Hanlığı, 217, 221

Nogay Ordası, 21, 119, 134, 138, 217, 219, 232, 237, 274

Nogaylar, 139, 146, 148, 209, 217, 218, 219, 220, 221, 238

Noğay Mirzası Yusuf, 148

Nohoy, 217

Novosibirsk, 9

Nüküz, 184

O-Ö

O. A. Fedçenko, 24

O. F. Akimuşkin, 27

O. İsmagulov, 91

O. İsmailov, 103

O. K. Karatayev, 47

O. Karatay, 28, 220, 232, 239, 246

O. Karatayev, 28, 220, 232, 239, 246

O. Sıdıkov, 223, 252

O. Smaguloğlu, 67

O. Smagulov, 89, 90, 100

O. Süleymanov, 51

O. Türkdoğan, 102

Ob, 111, 182

Ob nehri, 111

Odakul (Adaköl), 118

Ogin, 198

Oğuz, 68, 173, 179, 194, 230, 245, 287

Oğuzhan, 41

Oğuzname, 277

Olhonut, 209

Oluya (Evliya)-Ata, 204

Olyat, 260

Ombı nehri, 231

Omonok, 198

On iki Ata, 174

Onggirat, 206

Ongiratlar, 270

Ongutlar, 274

Onon nehri, 172

Or, 207

Or Malom, 207

Orda Ecen, 195

Ordos, 228

Orenburg, 9, 26

Orhon, 34, 182, 212

Orhun, 39, 177, 212

Ormanbet, 238

Oroktamga, 190

Orosat, 195

Orta Asya, 13, 16, 17, 26, 29, 30, 32, 34, 37, 54, 58, 73, 76, 79, 94, 99, 100, 103, 105, 126, 145, 150, 156, 163, 187, 208, 213, 261

Orta Cüz, 89, 93, 99, 106, 128, 196, 197, 198, 199, 210, 215, 216, 221, 231, 233, 245, 252, 254, 255, 270, 272, 273, 276, 279, 280, 281, 286

Orta Kazakistan, 95, 179, 188

Orta Tobol, 164

Orus (Urus) Han, 175, 231

Osmanaalı Sıdıkov, 35

Osmanali Moldo, 41

Osmanali Sıdikoğlu, 41

Oş, 162, 245, 255

Oşubay, 275

Otok Sarabakaşi, 222

Otrar, 134, 136, 188

Otuz oğul, 278

Oyat, 175

Oymaut, 175

Oyrat, 120, 122, 135, 136, 150, 208

Oyratlar, 120, 122, 125, 135, 136, 137

Ö. İzgi, 179

Ö. Karayev, 27, 251

Ögeday, 120, 196, 259

Ögeday Han, 196

Ögeday ulusu, 120

Ögiz, 175

Öküm Bağış, 223

Ömürkul Karayev, 46

Ötemiş Hacı, 32

Ötey, 215

Ötüken, 188

Öydö Çekti, 281

Özbek, 18, 55, 57, 58, 59, 75, 128, 130, 131, 135, 138, 139, 141, 147, 149, 151, 154, 173, 182, 186, 191, 196, 197, 198, 204, 207, 210, 214, 215, 219, 223, 228, 231, 232, 233, 234, 236, 237, 239, 241, 243, 244, 245, 246, 247, 251, 253, 256, 266, 268, 270, 272, 273

Özbekistan, 13, 57, 136, 255

Özbek-Kazak, 57

Özbek-Kazaklar, 219

Özbekler, 96, 102, 139, 140, 149, 198, 210, 211, 220, 222, 249

Özgön, 140

Özkent, 213

P-R

P. Butkov, 51, 57, 61

P. İ. Rıçkov, 17, 23, 26, 205

P. P. Semenov, 24

P. Pelliot, 196, 225, 269

P. Rıçkov, 270

P. Savelyev, 17, 25

Paleo-Sibirya, 75

Pamir, 130, 256

Pamir-Alay, 73

Paşkıt, 261

Pa-ye-ku, 179

Peçenek, 88, 230

Perov, 63

Peterburg, 25, 26

Plano Karpini, 35, 189

Polonya, 196

Presnogorkovski, 275

Pritobol, 87

Protoavrupaid, 86

Pskem, 248

R. Coldoşev, 28

R. G. Kuzeyev, 254, 257

R. Grousset, 208

R. Toktarov, 51, 58

Ramadan, 181, 239

Ramsted, 51, 59

Raşid Han, 130, 151, 160, 162, 163

Raşid Sultan, 219

Raşideddin, 29, 172, 175, 186, 189, 225, 227, 228, 247, 274, 277

Rısmat, 190

Roma, 43

Rubruk, 189, 195

Rus, 13, 16, 17, 18, 28, 35, 37, 39, 50, 54, 57, 60, 61, 62, 77, 82, 91, 93, 150, 151, 152, 182, 192, 196, 238, 272

Rus Altay, 182

Rus Çarlığı, 16

Ruslar, 17, 37, 50, 102

Rusya, 13, 16, 24, 27, 196, 241

Rusya İlimler Akademisi, 24

Rusya Kraliyet Akademisi, 13, 16

Ruy Gonzales de Clavijo, 118

Ruzbehan, 139, 218

Rükneddin Kert, 189

Ryazan, 57

S-Ş

S. A. Pletneyeva, 197

S. Amanjalov, 51, 172, 175, 182, 209, 215

S. Asfendiyarov, 27, 138

S. Ataniyazov, 280

S. Attokurov, 27, 42, 205, 223, 224, 246, 255

S. E. Malov, 278

S. E. Yahontov, 46

S. Eşmuhambet, 269

S. G. Klyaştorıny, 186, 187, 188, 192, 193, 258

S. İ. Rudenko, 83

S. K. İbrahimov, 57, 143

S. L. Volninim, 8, 35

S. M. Abramzon, 27, 42, 45, 47, 48, 66, 73, 77, 81, 99, 171, 173, 180, 198, 204, 224, 233, 257

S. M. Akınjanov, 27

S. Mukanov, 51, 58, 142, 181, 270, 275

S. Murayama, 212

S. Ömürzakov, 241

S. P. Tolstov, 186

S. Tyanşanski, 224

Sabatar, 248

Sabetkızı Akatayev, 91

Sabır, 14, 42, 158, 223, 224, 234

Sabır Attokurov, 42, 158

Saçak-Notok, 265

Sadır, 216

Sağ Kanat, 127, 176, 185, 210, 216, 233, 236, 243, 244, 248, 260, 262, 264, 266, 280, 281, 282, 286

Sahıyat, 275

Said (Seyit) Han, 148

Said Han, 128, 129, 130, 147, 160

Sain Tegin, 207

Sak, 58, 76, 86, 197, 285

Sakayd, 274

Sak-Sarmat, 85

Salabahat-notok, 222

Salciut, 269

Salciutlar, 270

Samabek, 55

Samtır, 248

San Taş, 123

Sanan Setsen, 174, 209

Sangut, 195

Sankaut, 175

Saray, 117, 134, 217, 279

Sarbas, 274

Sarı, 75, 102, 151, 198, 213, 220, 223, 224, 228, 248, 250, 263

Sarı Barak, 222

Sarı göl, 213

Sarı ırk, 75, 102

Sarı Kıpçak, 198

Sarı Nogay, 220

Sarı suyu, 151

Sarı Usun, 228

Sarı Uysun, 228

Sarı-Ağaç, 248

Sarıbağış, 185, 221, 222, 223, 224, 233, 234, 261, 268, 269, 271, 272, 275, 277, 279, 282, 285, 286

Sarıbağışlar, 224, 225

Sarıbörü, 245

Sarıkandı, 190

Sarıkanlı, 191

Sarıkhlar, 224

Sarıköl, 130

Sarıkul, 241

Sarılar, 224, 263

Mustafa Kalkan 389

Sarıq, 224

Sarısu, 231, 275

Sarısulı, 270

Sarıuysun, 228

Sarı-Üysün, 205

Sarman (Sarvan), 280

Sarmatlar, 85

Sart, 198, 223

Sart Kıpçaklar, 198

Sart-Kıpçak, 198

Saru, 191, 239, 240, 243, 257, 263, 264, 265, 282, 283, 285

Sarular, 263, 264

Saruu, 248, 264, 281

Sasıkbay, 255

Satay, 269

Satım Bay, 162

Satuk Han, 123

Sauran-Savran, 132

Savran, 134, 136, 144, 151

Sayak, 176, 181, 185, 241, 251, 265, 266, 267, 272, 277, 279, 281, 282, 285

Sayaklar, 265, 266, 267

Sayan dağ silsileleri, 246

Sayan Tinglingleri, 177, 193

Sayan-Altay, 77, 81, 177, 211, 222, 254

Sayciut, 227

Sayın Han, 190

Saykalterek, 210

Sayram, 128, 134, 136, 157, 159, 190, 248

Sayşal, 274

Sekiz Oğuz, 212

Sekizağaç, 134

Selanga, 136

Selçuklular, 29, 54

Selenga, 182, 212, 248

Selevkos sülalesi, 187

Sema Tsyau, 39

Semen Maltsev, 16

Semerkaud, 109, 125, 146, 180, 195, 202, 205, 231

Semipalatinsk, 24

Semiz-Nayman, 215

Sen Peterburg, 25

Senkubay, 257

Sen-Taş, 161

Serkesut, 195

Seyfeddin Ahsîkendî, 203

Seyfi Çelebî, 32

Shih-weiler, 200

Sibir, 26, 62, 77, 101, 150, 152

Sıgnak, 132, 134, 135, 137, 140, 145, 151, 218

Sırşı, 175

Sikam, 270

Sin Tan-Şu, 69

Sır Tarduşlar, 178

Sırderya, 164

Sir-Deryâ, 5, 96, 132, 134, 137, 138, 139, 140, 146, 149, 151, 155, 186, 187, 189, 190, 191, 194, 204, 205, 214, 218, 221, 270

Sirgeli, 218, 271, 275

Sirgeliler, 238

Sırimbet, 175

Sırmanak, 174, 175

Slav, 50

Sogdlular, 186 Sol Kanat, 127, 185, 205, 239, 246, 281, 284, 286

Soltangul, 269

Solto, 126, 176, 181, 185, 228, 236, 245, 249, 261, 267, 279, 280

Son Köl, 261, 266

Sovyetler Birliği, 13, 26, 28, 34, 54

Sozak, 144, 145

SSCB, 17, 42, 77

Stepanos Episkop, 173

Suan, 19, 146, 235, 261, 267, 268, 269, 282, 283, 285

Suban, 269

Sugunluk, 145

Sui dönemi, 38, 39

Sui Hanedanlığı, 240

Sultan Abdullatif, 242

Sultan Ahmet, 124

Sultan Celaleddin, 203

Sultan Halil, 127

Sultan Kanayev, 63

Sultan Mahmut, 135

Sultan Raşid, 128

Sultan Said, 127, 128, 159, 160, 219

Sultan Üveys, 123

Sumurın, 251, 252

Suran, 268

Suriye, 176

Susamır, 202, 265

Suvar-ı Ekâlim, 203

Suyyeçuan, 267

Suzak, 140, 144

Sübetey Bahadır, 195

Süleyman Maymulov, 268

Süyünşi Koca Sultan, 146

Ş. Kудayberdioğlu, 51

Şadapıt, 178

Şah Cihan, 134

Şah Mahmud Çuras, 33, 149

Şah Melik, 134

Şah Said Sultan, 238

Şahrüh, 30

Şalakazak (Çalakazak), 269

Şamanizm, 49

Şanışkılı, 265, 266, 267, 269, 270, 271, 282, 285

Şanışkılı-Katagan, 285

Şanışkılılar, 270

Şansi, 202

Şapıraştı, 146

Şara Müren, 200

Şaran, 190

Şaras (Çoras), 113

Şarkî Sibir, 74

Şaru, 269

Şaş, 71

Şayküz, 275, 276

Şegirek, 269

Şeker, 248

Şekerim Hacı, 279

Şekerim Kudayberdioğlu, 62

Şeklik, 179, 281

Şekti, 281, 282, 285

Şekti-Şameke, 281

Şendi, 215

Şer Muhammed, 123

Şerafeddin Ali Yezîdî, 30

Şeybânî, 20, 31, 32, 126, 135, 139, 140, 141, 143, 145, 146, 147, 151, 152, 154, 155, 160, 162, 163, 168, 195, 209, 218, 284, 288

Şeybânî Han, 32, 126, 141, 145, 146, 209, 218

Şeybânîler, 139, 151, 160

Şeyh Mansûr el-Hallâc, 41

Şıgay, 151

Şimal Çin, 180

Şıngıs-Şagan dağları, 184

Şırın, 218, 237

Şırşık, 184

Şi-tszu (Kubilay), 111

Şor, 215, 251, 253

Şortandı, 196

Şoyın, 175

Şu, 142, 164, 241

Şumanag, 278

Şumanak, 174, 175

Şumanaklar, 175

Şuu, 261

T

T. Abdiyev, 34

T. Almas, 201

T. Asanov, 28, 129

T. Beyşenaliyev, 125

T. Canuzakov, 251

T. Ceniş, 253

T. D. Cumanaliyev, 28

T. F. Nifantev, 24

T. İ. Sultanov, 27, 143, 196

T. Januzakov, 51, 257, 273

T. Jdanko, 209

T. K. Çorotegin, 28, 98

T. Kalihanov, 216

T. N. Ömürbekov, 98

Tabın, 181, 239

Tacik, 170, 249, 266

Tacikler, 75, 102

Tag, 196

Tagay, 210, 223, 250, 252, 260, 266, 279

Tahir Han, 129, 147, 148, 159, 160, 161, 219, 238

Talas, 25, 80, 100, 118, 124, 128, 129, 130, 132, 136, 137, 143, 155, 157, 184, 190, 191, 194, 202, 204, 205, 210, 215, 220, 226, 249, 250, 256, 265, 266, 270, 283

Talas nehri, 137, 194, 204, 210, 249, 265

Taldıkorgan, 183

Tama, 181, 239, 247, 248, 264, 281

Tan Sülalesi, 69

Tanabuga-Kıpçak, 196

Tang, 39, 178, 179

Tang sülalesi, 39, 178

Tan-hu Buga Han, 178

Tanrı dağları, 67, 68, 70, 71, 73, 75, 77, 80, 81, 91, 99, 100, 106, 108, 109, 110, 111, 114, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 127, 129, 158, 167, 174, 181, 183, 205, 223, 226, 227, 247, 263, 265, 267, 283, 287

Tanrıdağı Kırğızları, 83, 227

Tan-şu, 254

Taraktı, 171, 276

Taraz, 5, 71, 132, 134, 135, 229, 274

Tarbagatay, 108, 136, 139, 183, 226, 230

Tarduş, 178

Tarım, 134, 192

Tastar, 223, 272

Tastar (Tazdar), 223

Taşkent, 5, 7, 8, 26, 27, 112, 118, 124, 128, 132, 136, 144, 145, 150, 151, 152, 163, 186, 190, 210, 218, 230, 231, 266, 283

Tatabılar, 201

Tatar, 18, 47, 61

Tatarlar, 55, 174, 207

Tayang Han, 213

Taydju, 195

Taz, 197, 233, 234, 244, 271, 272, 273, 282, 285, 286

Tazdar, 272

Tazlar, 272

Tekes, 24

Tele, 176, 179, 180, 181, 246

Telegu-Kanklı, 189

Teleler, 177

Telengutlar, 181

Telesler, 181

Teleu, 181, 239

Teleutlar, 272

Temir, 115, 117, 175, 185, 223

Temir Melik, 117

Terek, 282

Teristanbalı, 216

Tevekkel, 33, 149, 150, 151, 152, 231

Tevekkel Han, 33, 149, 150, 151, 152

Tevke Han, 231

Teyit, 126, 221, 228, 241, 255

Tiele, 178

Ti-ele, 178

Tikan, 198

Tilak, 162

Timur, 30, 31, 115, 116, 117, 118, 119, 123, 132, 134, 135, 140, 144, 145, 173, 175, 184, 195, 197, 208, 217, 231, 254

Timur Hoca Oğlan, 195

Timur Kutluk Han, 217

Timurîler, 154, 208

Tınay, 223

Ting-ling, 177

Ting-lingler, 177

Tımımseyit, 272, 277

Tirmiz, 202

Tiyenşan Kırgızları, 22

Togar-Toker, 182

Togolok, 248

Toguz Toro, 223

Toguzak, 275

Toguzbay, 191

Toğlık (Tukluk-Tuğluk), 115

Toğluk Timur, 189

Toğum-Tokum, 148

Tohar, 182

Tokarıstan, 268

Tokay Timur, 237

Tokıraut, 175

Tokkoca, 205

Tokmok, 241

Toksaba, 196

Tokta, 213

Toktamiş, 116, 117, 118, 209, 217, 230, 254

Toktogul, 277

Toktomuş Yuruk, 242

Tokum Han, 148, 161

Tola nehri, 180

Tongra, 179

Tonkgoit, 275

Toraygır-Kıpçak, 196

Torgut, 207

Torgutları, 120

Torı, 198

Toru aygır, 197, 198

Toşkent, 34

Totomat, 190

Totukuş, 190

Toyit, 255

Toz, 198

Tölegetay, 215

Tölengitler, 100

Töles, 177, 178, 179, 180, 188

Tölesler, 177, 178, 179

Tölök, 181, 249

Tömen Şekti, 281

Tömön tamga, 246, 281

Tööles, 180

Törtul, 216

Tretyak Çebukov, 16

Tsu-Çu, 275

Tuat, 191

Tubin, 46

Tuğlak Timur, 115

Tuğluk Timur, 30, 115, 116, 230, 260, 280

Tukhsı, 230

Tuk-Temir, 136

Tula nehri, 201

Tulu, 183

Tuluykun, 260

Tuma, 247, 263

Tuma (Tumete), 247, 263

Tumaud, 274

Tumet (Tuma ?), 227

Tung-hu, 193, 200

Tung-hular, 259

Tunguz, 68, 200

Tunkaut, 175, 274

Tura bölgesi, 139

Turanid, 87, 91

Turfan, 112, 124, 127, 135, 200

Turgayski, 216

Tursun, 190, 269

Turtaylik, 198

Tuva, 78, 222, 242

Tuysen, 134

Tuyučka-Kıpçak, 196

Tuzköl, 235

Türgeş, 87, 179, 183

Türk, 8, 12, 13, 19, 22, 25, 29, 33, 34, 35, 39, 41, 44, 47, 48, 49, 53, 54, 57, 59, 62, 63, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 76, 77, 78, 80, 84, 86, 87, 89, 98, 103, 106, 108, 116, 125, 131, 138, 150, 158, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 176, 177, 179, 180, 182, 183, 184, 186, 188, 189, 191, 192, 193, 194, 196, 197, 199, 201, 208, 209, 210, 211, 212, 214, 222, 230, 238, 240, 242, 243, 244, 253, 258, 259, 260, 263, 274, 275, 277, 283, 284, 285, 286, 287

Türkistan, 13, 14, 41, 50, 88, 112, 116, 128, 130, 134, 136, 137, 140, 144, 145, 146, 151, 156, 159, 184, 186, 190, 203, 218, 221, 283

Türkmen, 186, 231, 233, 242, 280

Türkmenler, 63, 102, 211, 233, 234, 280

Türkmön, 190

Tyan-Şan, 24, 76

Tyan-Şan Kırgızları, 24

Tyele, 176

U-Ü

U. Lan, 38

Uak, 273, 274, 275, 276

Uak-Kerey, 273, 275, 285

Ubagan nehri, 275

Ubaşı, 223

Ufa, 35

Ugeçi Kaşka, 122

Ulcaytu Temir, 136

Uleget, 122

Ulmas, 198

Ulu Cüz, 89, 93, 106, 114, 171, 175, 176, 185, 186, 191, 192, 210, 219, 221, 224, 228, 234, 236, 246, 250, 257, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 275, 276, 278, 282, 283, 286

Ulu Çat bölgesi, 118

Ulu dağ, 146, 151

Ulu Kıyra, 261

Ulu Moğollar, 174

Ulu Muhammed, 217

Ulu-Büyük Moğollar, 209

Uludağ, 214, 231

Uludağ reyonu, 214

Uluğ Beğ, 31, 134, 231, 274

Uluğbek, 123, 134, 135, 136

Uluğtağ, 134

Umankandı, 190

Ummaut, 207

Ural, 37, 88, 164, 189, 193

Ural boyu, 37, 88

Ural-Altay, 59

Uratepe (Usruşene), 130

Urungu, 136

Urus Han, 30, 115, 175, 217

Usen, 228

Usta, 175, 241

Ustakoçkor, 190

Usun, 19, 74, 82, 84, 85, 86, 182, 225, 226, 227, 228, 283, 285

Usun Devleti, 226

Usunlar, 73, 74, 228

Utadjie, 208

Utay, 215

Uy, 275

Uygur, 18, 46, 70, 87, 109, 156, 173, 179, 180, 193, 198, 201, 278, 280

Uygur Devleti, 70, 198, 201

Uygurbulga, 190

Uygurlar, 73, 84, 167, 177, 214, 246, 249

Uysin, 113, 143, 222, 228, 271, 275

Uysin (Uyşin), 113

Uysun, 128, 179, 224, 225, 226, 227, 228, 263, 275

Uysunlar, 226, 229

Uyşin, 128, 146, 171, 225, 227, 228, 282, 283, 285, 286

Uz, 137, 196

Uz Temir, 137

Uzun Çekti, 281

Uzun-Kıpçak, 196

Üç Firman, 134

Üç Turfan, 118

Üçoktamga, 190

Ülbişi (Baysın), 210

Ümbetey, 269

Ürgenç, 131

Üsön Acı, 50

Üsön Hacı, 41

Üyılın (Uysın ?), 139

V

V. A. Kallaur, 25

V. Barthold, 17, 23, 121, 182, 185, 202, 203

V. G. Tizengauzen, 8, 17, 35, 55

V. İ. Yudin, 27, 51, 53, 55, 190, 232, 244, 259, 261, 280

V. N. Zahoder, 217

V. Radlov, 17, 39, 51, 60, 234

V. Şott, 45

V. V. Barthold, 17, 23, 25, 26, 64, 126, 225

V. V. Ginzburg, 87

V. V. Grigoryev, 25

V. V. Radlov, 17, 24, 26, 44, 51, 53, 54, 60, 64, 261

V. V. Velyaminov-Zernov, 23, 25

V. Vasilyev, 25

V. Vostrov, 27, 181, 257, 270, 275

V. Ya. Butanayev, 246, 251, 254

Vays (Üveys) Han, 190

Verno-Ural, 275

Volga boyu, 88

Volga Kalmakları, 92

W

W. Barthold, 61, 212

W. Eberhard, 38, 52, 120, 172, 180, 263

W. Radloff, 164

Wang Yen-Te, 179

Wu-huan, 69

Wusun, 225, 227

Wusunlar, 73

Y

Ya. Biçurin, 190, 222, 265

Ya. Gaverdovskiy, 131

Ya. Marr, 64

Ya. R. Vinnikov, 27, 191, 224, 232, 241, 245, 246, 251, 262, 264

Yağlakar, 173

Yağma, 87, 179

Yakinef Biçurin, 23

Yangi Hisar, 127

Yangi-Taraz, 132, 136

Yarki, 247

Yaşık, 198

Yayık, 119, 146, 147, 150, 189, 218

Yayık nehri, 146, 150

Yedi boy, 181, 205, 239

Yedi Karluk, 235

Yedi Sarı, 263

Yediger, 224

Yedisán, 218

Yedisu, 30, 32, 70, 71, 74, 85, 98, 108, 109, 114, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 137, 141, 145, 146, 151, 155, 156, 157, 158, 159, 161, 162, 163, 166, 167, 171, 172, 173, 176, 179, 183, 184, 185, 191, 202, 204, 213, 216, 229, 234, 241, 253, 256, 259, 260, 267, 276, 283, 286

Yedisu Usunları, 85

Yemektí, 196

Yengi Taraz, 274

Yeni Taraz, 134

Yenisey, 22, 34, 39, 49, 53, 68, 71, 74, 77, 81, 83, 108, 111, 112, 120, 122, 124, 125, 126, 182, 206, 228, 237, 240, 242, 246, 247, 248, 251, 254, 263, 283, 287

Yenisey Kırgızları, 49, 77, 83, 228, 242, 246, 247, 263, 287

Yenisey kitabeleri, 34, 39

Yenisey-Altay Kırgızları, 22

Yesî, 151

Yetioba, 196

Yiva (İva), 242

Yu. A. Zuev, 27, 39, 43, 173, 182, 200, 247, 251

Yu. Hudyakov, 45, 111

Yu. Klaprot, 45

Yuan-şı, 189

Yueban, 183, 235

Yuliboli, 196

Yunus Han, 124, 144

Yunus Hoca, 266

Yusuf Köpeyev, 221

Z

Z. Kinayetoğlu, 28

Z. Kinayetulı, 276

Z. Sedibekov, 275

Zahireddin Babür, 262

Zaysan gölü, 214

Zerefşan vadisi, 205

Zeyneddin Vasfî, 33

Zihu, 53

Zverinogolovsk, 275

[11] Kalmaklar: Oyratlar ve Cungarlar diyede bilinen bu kavim, Moğol kökenli dört ayrı boyun bir araya gelmesi ve daha sonrada diğer boyların katılımı ile teşekkül etmiştir. Kalmakların zamanla Türk grupları arasında kalması ile durum değişmiş kültürel anlamda varlıklarını koruyamazken, etnik olarak diğer boylar arasında varlıklarını günümüze kadar muhafaza etmeyi başarmışlardır.

[12] شىگمەن ياك. قەدىمكى نوپۇرلار. شىنجاڭ: شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، ۱۹۹۸. ص. ۳۴۹. (Uygurca) Şinmen Yen, *Kadimki Uygurlar, Şincan (Şincan halk Neşriyatı), 1998, s. 349*

[13] Bilindiği gibi Orta Asya’da askerî mücadeleler sırasında boylar arasında vukû bulan karışma ve kaynaşmalar kendine has özellikler sergilemektedir. Kurama deyimi daha çok savaş ya da barış dönemlerinde çeşitli sebeplere binaen bağlı bulundukları boyun farklı amaçlar doğrultusunda dağılmasından sonra hayatta kalabilmek için başka boyların sosyal yapılarına dahil olma işlemini kabullenen boylar için kullanılır. Fakat bu sosyal değişimin çok farklı kuralları vardır. Büyük boyun hakimiyetini kabul eden küçük ya da zayıf boylar özelliklerine göre farklı hakimiyet şekilleriyle bu boylara bağlanırlar. Dahil olan boy, demografik açıdan bir güç oluşturuyorsa, belirli bir görev ya da bedel karşılığında bu birlikteliyi kabul edebilir. Fakat üstlendiği görevler ve sorumluluk, dahil olan boyun büyük boyun hakimiyetini kesin olarak kabul ettiği anlamına gelmez. Bunun yanı sıra daha zayıf olan (askerî, ekonomik ve demografik güç olarak) küçük boylarsa, kendi boy adlarını muhafaza etmek kaydıyla ağır sorumluluk ve görevler yüklenebilmektedirler. Bir diğer grup ise çok küçük olduğu, savaş esiri olduğu ya da başka bir boyun elinden kurtularak büyük boya sığınmış olduğu için, adeta esir statüsüyle o boyun adını almak ve ağır görevleri yerine getirme mecburiyetini kaçınılmaz şekilde kabullenmek zorundadır. Hakimiyetini direk ya da dolaylı olarak kabul ettirmiş olan büyük boyların bu birliktelikten çeşitli beklentileri olmuştur. Bunlardan bazıları şöyledir; 1. İçlerine aldıkları boyu asimilasyona tabi tutarak etnik baskı altına alıp sosyal yönden tamamen eritmek ve yok etmek, 2. Zaman içinde melezleme (metisleme-etnik karışma) yolu tatbik edilirken geleneklerini muhafaza etmelerine müsaade ediyor görünerek diğer etnik gruplarla kaynaşmalarını sağlayarak yok etmek; 3. Sayı itibarıyla hakimiyeti altında aldıkları boyun az olması sebebiyle etnik yönden asimilasyona uğratarak geleneklerini unutturup yok ederek boyun sayısını ve askerî gücünü artırma hesabına yöneldikleri anlaşılmaktadır. Bazen de durum tersine dönmekte karışan iki boy (ya da daha fazla etnik grup) kendi boy kimliklerini muhafaza etme yerine yeni bir sosyal oluşuma veya başka bir isim alma yoluna yönelebilmektedirler. Bunların dışında bir de bu etnik karışım varlığını sürdürürken mevcut yapıya zarar vermeden koparak yeni bir sosyal oluşum meydana getirebilenleri görülür.

[14] “Deşt-i Kıpçak diye tanımlanan saha, Balkaş’dan Kırım’a İrtiş’ten Tobol’a, oradan Harezmi’ye ve Hazar Denizi’ne kadar bilinen bölgeye verilen genel ad olarak bilinir”. Proşloe Kazahstana v istočnikah i materialah, C.I, Almatı, 1997, s. 333.

[15] Moğulistan: Coğrafi anlamda kullanılan terim daha çok Yedisu, Güney Kazakistan’ın bazı bölgeleri ve bugünkü Uygur Otonom (Doğu Türkistan) Cumhuriyeti’nin bulunduğu sahayı tanımlamak amacıyla literatürde kullanılmıştır.

[16] 1970’li yılların başından beri Fransızların “Annales” ekolü olarak bilinen usul zamanla geliştirilmiştir. Tarihin diğer bilim dallarıyla tamamen bütünleşmesiyle sosyal bilimlerde çığır

açan yaklaşımlar sergilenmeye başlanmıştır.

[17] *Kırgız Respublikasının Atlası, C.I, Moskva, 1987, s. 133.*

[18] *Ş. Kudayberdiuli, Türik, kırgız, kazak hem handar şejiresi, Almatı, 1991.*

[19] *A. P. Çuloşnikov, Oçerki po istroii kazak-kirgizskogo naroda v svyazi s obşçimi istoričeskimi sudbami duruigih tyurkskih plemen, Orenburg, 1924, T. 1.*

[10] *B. Soltonoyev, Kızıl kırgız tarihi, C.I, Bişkek, 1993.*

[11] *M. Tınışpayev, Materialı k istorii kirgiz-kazahskogo naroda, Taşkent, 1925; M. Tınışpayev, Kazak halkının tarihına katıstı materialdar, Taşkent, 1925.*

[12] *G. E. Grumm-Grjımaylo, Zapadnaya Mongoliya i Uryanhayskiy kray, C.I, II, III/1-III/2, Sankpeterburg-Leningrad, 1914-1926-1930.*

[13] *V. İ. Yudin, "O rodoplemennom sostave mogulov mogulıstana i mogulii i ih etniçeskih svyazyah s kazahskim i durugimi sosednimi narodami", İAN KazSSR SON, 1965, Vıp III.*

[14] *Klasiklerin çalıştığımız döneme ait Arapça ve Farsça çevirileri çeşitli kay naklarda yayınlanmıştır. Bkz: N. D. Miklo-Maklaya, "Nekotoriye persidskiy i tadjikskiye istoričeskiye, bibliografiçeskiye i geografiçeskie rukopise İnstituta vostokovedeniya AN SSSR", Uçenie Zapiski IV, 1958, C.XVI; N. D. Miklo-Maklaya, Opisanie persidskiy i tadjikskie rukopise İnstituta vostokovedeniya AN SSSR, C.III, Moskva, 1975; Samarkandskie dokumentı XVXVI vv. Faksimile, kritičeskiy tekst, perevod, vvedenie, primiçaniya i ukaziteli O. D. Çehoviç. Moskva, 1973; V. G. Tizengauzen, Sbornik materialov otnosyaşçihsy k istorii Zolotoy Ordı, C.I, Spb., 1884 ve Sbornik materialov otnosyaşçihsy k istorii Zolotoy Ordı, İzvleçeniya iz persidkih soçineniy sobrannıe V. G. Tizengauzenom i obrabotannıe A. A. Romaskeviçem i S. L. Volninım, C.II, M.-L., 1941.*

[15] *Raşid ad din, Sbornik letopisey. İstoriya Mongolov, Soçinenie Raşid eddina. Per. İ. N. Berezina. TVOİAO, C.I-V, Spb., 1858-1888.*

[16] *K. Ş. Hafızova., K. L. Esmagambetov, K. A. Pişçulina, B. E. Kömekov, K. A. Baypakov, "Songı orta ğasırlardağı Kazakstannın tarihnaması jene derektemeleri", Kazakstan tarihi, C.II, Almatı, 1998, s. 11.*

[17] *Nizameddin Şâmî, Zafername, Toşkent, 1996.*

[18] *K. A. Pişçulina, Yugo-Vostoçnıy Kazahstan v srednie XIV - naçale XVI vv (Voprosı političeskoı i sotsialno-ekonomiçeskoı istorii), Alma-ata, 1977, s. 24.*

[19] *Kırgızdardın cana Kırgızstandın tarihıy bulaktarı (Kotorgon: M. Kocobekov), C.I, Bişkek, 2002.*

[20] *Muhammed Haydar Dulati, Tarih-i Raşidi. Perevod. A. Urunbayeva, R. P. Djalilovoy, L. M. Epifanovoy, Almatı, 1999.*

[21] *Çağatayca nüshası tam metin olarak (Çağatayca-Rusça) yayınlanmıştır. İ. Berezin, Şeybaniada. İstoriya Mongolo-Tyurkov na Çagatayskom Dialekt, Kazan, 1849.*

[22] *Zahiriddin Muhammed Bobur, Boburnome (Naş. Tay: P. Şamsiyev), Toşkent, 1989.*

[23] *V. P. Yudin., M. H. Abuseyitova, Utemiş-Hadji Çingiz-name, Alma-ata, 1992.*

[24] *Kurbanğali Halid, Tavarih Hamsa, Almatı, 1992.*

[25] *Şah Mahmud Çuras, Hronika, Kritičeskiy tekst. Perevod, kommentarii, isledovanie i ukazateli O. F. Akimuşkina, Moskva, 1976.*

- [26] Abulgazi-Bahadur-Han, *Rodoslovnaya istoriya o tatarah, Perevedennaya na frantsusskoy yazık s rukopisniya tatarskiya knigi, soçineniya Abulgaçi-Bayadur-Hana*, C.I, Sbp., 1768.
- [27] A. İ. Levşin, “Kırgız-kaysaktar ce kırgız-kazaktar tuuralı tarihıy maalımtar”, *Kırgızlar*, C.II, B., 1991, s.252.
- [28] M. Muhammed, *Orıs entsiklopediyalarındağı kazak şeceresi*, Almatı, 1994, s. 52.
- [29] U. Lan, “Moguldar kırgızdardı boy sundurulgan tarihıy çındıktın bir neçe maseleleri”, *Kırgızdar*, C.IV, Bişkek, 1997, s. 122.
- [30] W. Eberhard, *Çin’in Şimal Komşuları* (Çev:N. Uluğtuğ), Ankara, 1996, s. 67.
- [31] Du Runkun., Go Binyan, “Kırgız ulutunun ata konuşı cana alardın batışka köçüşü”, *Kırgızdar*, C.IV, Bişkek, 1997, s. 134.
- [32] Hasan Ato Abuşiy, *Türkiy kavmlar tarihi*, Toşkent, 1993, s. 40.
- [33] Yu. A. Zuev, “Tamgi lo şadey iz vassalnıh knyajestv”, *Novie materialı podrevney i srednevekovoy istorii Kazahstana*, Almata, 1960, s. 92-95.
- [34] V. V. Radlov, *Etnografiçeskiy obzor turetskih plemen Sibiri i Mongolii*, İrkutsk, 1929, s. 18-19.
- [35] Bilge Kağan ve Kültigin kitabelerinin yanı sıra II. Göktürk Devleti döneminde veya o döneme yakın olduğu tespit edilen kitabelerde Kırgız adı sıkça görülmektedir. *Orhonskie nadpisi. Kyul-tegin, Bilge-kagan, Tonyukuk, Semey*, 2001, s. 36, 40, 44, 46, 114, 147.
- [36] Yu. Hudyakov, “Toolu Altaydağ kırgızdar”, *Kırgızdar*, C.III, Bişkek, 1995, s. 146.
- [37] A. Gumboldt, *Tsentralnaya Aziya, issledovaniya i tsepyah gor i po sravnitelnoy klimatologii*, C.I, Moskva, 1915, s. 284-285.
- [38] P. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş* (Çev:O. Karatay), Ankara, 2002, s. 145.
- [39] A. Baytur, *Kırgız tarihinin leksiyaları*, C.I, Bişkek, 1992, s. 25.
- [40] *Tatar Türkçesiyle yazılan (Kazakça’ya sonradan aktarılan) esere bakınız: Kurbanğalı Halid, Tavarih Hamsa*, Almatı, 1992, s. 68.
- [41] Ş. Merjani, *Müstefadü’l Ahbar fi Ahval-i Kazan ve Bulgar*, Kazan, 1989, s. 87.
- [42] L. V. Oşanin, “Materialı po antropologii Sredney Azii. Kirgizii yujnogo poberejya İssık kulya”, *V. V. Bartoldu Turkestanskıe duruziya, uçeniki i poçtatili*, Taşkent, 1927, s. 259.
- [43] B. Soltonoyev, *Kızıl kırgız tarihi*, C.I, Bişkek, 1993, s. 23.
- [44] H. Karasayev, “Muhtasar tarih kırgızıya cana anın tüzülüçüsü”, *Kırgızdar*, C.I, Bişkek, 1993, s. 64.
- [45] A. M. Mokeyev, *Noviy istoçnik po genealogii kirgizskogo naroda. Istoçnikovedenie i tekstologiya srednevekovogo Blijnego i Srednogo Vostoka*, Moskva, 1983, s. 146-147.
- [46] O. Sıdıkov, *Tarih kırgız Şadmanıya*, Frunze, 1990.
- [47] Üsön Acı, “Kırgız sancırası”, *Kırgızdar*, C.II, 1991, s. 73-77.
- [48] R. Coldoşev, *Kırgız elinin etnikalık tarihin izildöödö genelogolıyalık ulamıştardın maanisi*, (Dis. Kand. İst. Nauk-Basılmamış Doktora Tezi), Bişkek, 2000, s. 44.
- [49] S. Zakirov, *Kırgız sancırası*, Bişkek, 1996, s. 17.
- [50] Yu. A. Zuev, “Termin “K ırkun”, *AN. KirSSR. Turdı İnstituta İstorii*, 1958, Vip IV, s. 170-171.

[51] N. A. Baskakov, "K voprosu o proishojdenii etnonima "Kırgız", SE, 1964, _2, s. 92.

[52] D. Aytmuratov, "Kırgız" etnonimi. Tyurskie etnonimi: karakalpak, çernie klobuki, çerkes, başkurt. Kırgız, uygur, tyurk, peçeneg, sak, massaget, skif, Nukus, 1986, s. 81; V. V. Miller, Persidsko-russkiy slovar, Moskva, 1953, s. 432.

[53] S. Zakirov, Kırgız sancırası, Bişkek, 1996, s. 20.

[54] A. N. Kononov, Rodoslavnya Turkmen, Moskva-Leningrad, 1958, s. 84.

[55] ليگه تي ل. قيرغيز قوم اسميڭ مذشي. توركيات مجموعسى. ۱. جيل د, ۱۹۲۵, ص. ۲۳۶-۲۳۹ Ligetti L, Kırgız Kavm

İsminin Menşei, Türkiyat Mecmuası, C.I, 1925, s. 236-249.

[56] Wang Yuan-Xin, Çin'deki Türk Diyalektleri Araştırma Tarihi, Ankara, 1994, s. 53.

[57] B. Laufer, "Supplementary Notes on Walrus and Karwhal Ivory", T'oung Pao, Vol. 17, 1916, No. 3, p. 370.

[58] Yu. Hudyakov, "Yenisey kırgızdarının tarihi", Ala Too, 1989, No. 1, s. 118.

[59] Yu. Hudyakov, "Toolu Altaydağı kırgızdar", Kırgızdar, C.III, Bişkek, 1995, s. 152.

[60] Ö. Karayev, "Kırgız elinin tüzülüğü", Kırgızı. Etnogenetiçiskie i etnokulturnie v drevnosti i srednevekove v Tesntralnoy Azii, Bişkek, 1996, s. 26.

[61] G. Suprenenko, Materialı po istorii yeniseyskih kırgızov v kitayskih istoçnikah IX XIV vv (Dis. Kand. İst. Nauk- Basılmamış Doktora Tezi), Moskva, 1965, s. 69.

[62] O. Karatayev, "Fergana öröönündöğü kırgızdardın etnostuk kuramı", Muras, 2000, Vip. 4, s. 105.

[63] V. U. Mahpirov, İmena dalekih predkov, Almatı, 1997, s. 102.

[64] D. Banzarov, Sobr. Soç., Moskva, 1955, s. 184.

[65] K. İ. Petrov, Oçerk proishojdeniya kirgizskogo naroda, Frunze, 1963, s. 33; K. İ. Petrov, "K etimologii termina "Kırgız" (Tsvetovaya drevnetyurskaya toponomika / Yujnoy Sibiri)", SE, 1964, No 2, s. 81-82.

[66] Beğ düzeyinde hana yakın derecede askerî ve idarî bir unvandır. Yenisey Kırgızlarının kullanmış olduğu bir unvan olma özelliğine sahiptir.

[67] Üsön Acı, "Kırgız sancırası", Kırgızdar, C.II, 1991, s. 82.

[68] Altınorda Hanlığı üzerinde çalışan ve bu dönemin otoritelerinden biri olarak kabul edilen M. Kafalı'ya göre; "Deşt-i Kıpçak terimi dar anlamıyla Kıpçak Hanlığı'nın yayıldığı coğrafi alanı, geniş anlamıyla ise Cuci Devleti zamanında hakimiyet altına alınan bölgeleri içine almaktadır". M. Kafalı, Altınorda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri, İstanbul, 1976, s. 11-12.

[69] Bibliyografya için bkz; , A. A. Semenov, "K voprosı o proishojdenii i sostave uzbekov Şeybani-Hana", MİTUSA. TİİAE. TajSSR, 1954, C.XII; A. İ. Levşin, Opisanie kirgiz-kazaçih, ili kirgiz-kaysatskih, ord i stepy, Almatı, 1996; A. Z. V. Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul, 1981; A. Z. V. Togan, Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi, C.I, İstanbul, 1981; A. N. Samayloviç, "O slove Kazak", Antropologičeskie oçerki, Leningrad, 1927, s.13; V. V. Velyaminov-Zernov, İzsledovanie o Kasimovskih tsaryah i tsareviçah, Spb., 1863-1887, Ç. I-IV.; Ya. Marr, "Kavkazskiy kulturnıy mir i Armaniya", JMNP, 1915, s.286; A. P. Çuloşnikov, Oçerki po istorii kazak-kirgizskogo naroda v svyazi s obşçimi istoričeskimi sudbami durugih tyurskih plemen,

Orenburg, 1924, Ç. I; A. T. Kaydarov, E. Koyçubayev, “K lingvistiçeskomu obyasneniyu etnonima kazak”, İAN KazSSR, 1971, No. 2; K. Bagryanarodnıy, “Ob upravlenii gosudarstvom”, İzvestiya Gosudarstvennoy Akademii materialnoy kultury, Moskva-Leningrad, 1934; V. İ. Yudin, “O rodoplemennom sostave mogulov mogulistana i mogulii i ih etniçeskih svyazyah s kazahskim i durugimi sosednimi narodami”, İAN KazSSR SON, 1965, Vıp III; V. V. Radlov, *Op it slovar tyurskih nareçiy*, C.I-II, Spb., 1893; L. Budagov, *Svaritelnyy slovar turetsko-tatarskih nareçiy*, C.II, Spb., 1871; M. S. Mukanov, *Kazak kavımı, (tarıhtık jene et nografiyalık şolu)*, Almatı, 1995; S. Maguin, *Kazak tarihinin elippesi*, Almatı, 1995; S. Amanjalov, *Vopros ı dialektologii istorii kazakskogo yazıka*, Almatı, 1959; T. Januzakov, *Kazak onomastikasının oçerkteri etnonimder*, Almatı, 1982; G. Vamberi, *Buhoro yahud movarounnahr tarihi*, To şkent, 1990; Ç. Valihanov, *Sobranie soçinenie v pyati tomah*, C.I, Almatı, 1984; Ş. Kudayberdiulı, *Türik, kırğız, kazak hem handar şejiresi*, Almatı, 1991; E. Margulan, “Tanbal ı tas jazui” (Kurastırğan: E. Akkoşkarov), *Kazak tarihınan*, Almatı, 1997.

^[70] W. Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, Çev: N. Uluğtuğ, Ankara, 1996, s. 152.

^[71] *Han Sülalesinin Yeni Tarihi bk: N. Minjan, Kazakt ın kıskaça tarihi* (Köşirgen: M. Kani), A., 1994, s. 19, 32.

^[72] Konumuz açısından büyük önem arz eden bazı bölümler başka dillere tercüme edilmediğinden veya kısmen tercüme edildiğinden Almanca bilmediğimiz için ilgili yerler başkalarına tercüme ettirilmiştir. W. Radloff, *Die altturkischriften der Mongolei*, St. Peterbourg, 1894, s. 362.

^[73] “Diskussiya o termine “kazak”, İAN KazSSR. SO, 1968, No. 2, s. 93; O. İsmagulov., K. A. Sikımbayeva, İsmagulova O, K. A. Pişçulina, B. E. Kömekov, M. S. Mukanov, “Kazak halkının kalıptasui”, *Kazakistan tarihi*, C.II, Almatı, 1998, s. 305.

^[74] K. Bagryanarodnıy, “Ob upravlenii gosudarstvom”, İzvestiya Gosudarstvennoy Akademii materialnoy kultury, Moskva-Leningrad, 1934, s. 91.

^[75] E. Margulan, “Tanbal ı tas jazui” (Kurastırğan: E. Akkoşkarov), *Kazak tarihınan*, Almatı, 1997, s. 235.

^[76] W. Radloff, *Aus Sibirien*, Bdl. Leipzig, 1893, s. 116.

^[77] A. İ. Levşin, *Opisanie kirgiz-kazaçih, ili kirgiz-kaysatskih, ord i stepey*, Spb., 1832, Ç. II, s. 5-30.

^[78] T. Januzakov, *Kazak onomastikasının oçerkteri etnonimder*, Almatı, 1982, s. 68; A. N. Samayloviç, “O slove Kazak”, *Antropologiçeskie oçerki*, Leningrad, 1927.

^[79] M. Vyatkin, *Oçerki po istorii kazahskoy SSR*, C.I, Alma-ata, 1941, s. 77.

^[80] V. F. Şahmatov, “Kazak halkı men kazak handıktarının kuruluı”, *Kazak SSSR tarihi*, C.I, Almatı, 1957, s. 152.

^[81] E. Saray, “Kazak ataının izimen” (Kurastırğan: E. Akkoşkarov), *Kazak tarihınan*, Almatı, 1997, s. 358.

^[82] SMİZO. *İzvleçeniya iz persidskih soçineniy, sobrannıe V. G. Tizengauzenom i obrabotannıe A. A. Romaskeviçem S. L. Volninim*, C.II, Moskva- Leningrad, 1941, s. 199-201.

^[83] K. Amanjalov., K. Rahmetov, *Türki halıktarının tarihi*, C.II, Almatı, 1997, s. 121.

- [84] SMİZO., C.II, Moskva-Leningrad, 1941, s. 340.
- [85] M. Kalkan, "Türk-Moğol Kavimleri Arasında Tatarlar ve Menşei Meselesi", TKD, S. 393, 1996, s. 11.
- [86] S. Amanjalov, "Kazak jerinde bolgon elder halıktar" (Kur: E. Akkoşkarov), Kazak tarihınan, A., 1997, s. 107.
- [87] E. Saray, "Kazak ataının izimen" (Kurastırğan: E. Akkoşkarov), Kazak tarihınan, Almatı, 1997, s. 366.
- [88] V. İ. Yudin, "K etimologii etnonima kazak", Tsentralnaya Aziya v XIVXVIII vekah glazami vostokoveda, Almatı, 2001, s. 152.
- [89] N. M. Karamzin, İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo, C.I, Moskva, 1989, s. 127,273; N. M. Karamzin, Predaniya Vekov, Moskva, 1988, s. 401-402; N. M. Karamzin, İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo, C.IV-VI (Birleşik Cilt), Moskva, 1989, s. 307; M. Barmankulov, Hurustalnie meçti tyurkov o kvadronatsii, Almatı, 1999, s. 393.
- [90] N. Minjan, Kazaktın kıskasıa tarihı (Köşirgen: M. Kani), Almatı, 1994, s. 21.
- [91] İ. Cabbarov, Uzbek halkı etnografiyası, Toşkent, 1994, s. 79.
- [92] S. K. İbragimov, "Yeşço raz o temrine "kazak", Novie materialı po drevney i srednevekovoy istorii Kazahstana, Alma-ata, 1960, C.8, s. 66.
- [93] Kazak-Özbek adı için bkz; A. Z. V. Togan, "The Origins of the Kazaks and the Ozbeks", Central Asian Survery, Vol. 11, No.3, 1992.
- [94] E. Baybatşa, Kazak dalasının ejelgi tarihı, Almatı, 1998, s. 71.
- [95] T. Januzakov, Kazak onomastikasının oçerkteri etnonimder, Almatı, 1982, s. 69.
- [96] N. Minjan, Kazaktın kıskasıa tarihı (Köşirgen: M. Kani), Almatı, 1994, s. 30-31.
- [97] Kurbanğali Halid, Tavarıh Hamse, 1992, s. 65.
- [98] N. Minjan, Kazaktın kıskasıa tarihı (Köşirgen: M. Kani), Almatı, 1994, s. 33.
- [99] T. Kalihanov, Cumbak cazular men şıtırman şejireler, Almatı, 1996, s. 69.
- [100] A. T. Kaydarov, E. Koyçubayev, "K lingvistiçeskomu obyasneniyu etnonima kazak", İAN KazSSR, 1971, No. 2, s. 47-52.
- [101] S. K. İbragimov, "Yeşço raz o temrine "kazak", Novie materialı po drevney i srednevekovoy istorii Kazahstana, Alma-ata, 1960, C.VIII, s. 66.
- [102] Kurbanğali Halid, Tavarıh Hamse, Almatı, 1992, s. 62.
- [103] V. V. Radlov, Opıt slovar tyurskih nareçiy, C.II, Spb., 1893, s. 315, 364.
- [104] L. Budagov, Svaritelnyı slovar turetsko-tatarskih nareçiy, C.II, Spb., 1871, s. 610.
- [105] A. N. Samayloviç, "Kazak Kelimesi Hakkında" (Çev: Saadet Çağatay), Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, Ankara, 1957, s. 95-104.
- [106] A. P. Çuloşnikov, Oçerki po istorii kazak-kirgizskogo naroda v svyazi s istorçeskimi sudbami durigih tyurskih plemen, Orenburg, 1924, Ç. I, s. 109.
- [107] K. G. Menges, Türk elderi cana alardın tilderi (Kotorgon: T. Abdiyev), Bişkek, 2000, s. 90.
- [108] B. A. Ahmedov, Uzbek ulusu, Toşkent, 1992, s. 125.
- [109] W. Barthold, Asya'nın Keşfi Rusya'da ve Avrupa'da Şarkiyatçılığın Tarihi, Çev: K.

- {110} M. Barmankulov, *Hurustalnie meçti tyurkov o kvadronatsii*, Almatı, 1999, s. 393.
- {111} P. Butkov, "O nazvanii kazak", *Vestnik Evrop ı*, 1822, Vip. 23; E. Saray, "Kazak ataının izimen" (Kurastırğan: E. Akkoşkarov), *Kazak tarihınan*, Almatı, 1997, s. 373-374.
- {112} N. Ya. Marr, "Kavkazskiy kulturniy mir i Armaniya", *JMNP*, 1915, s. 286.
- {113} Ş. Kudayberdiulı, *Türük, kırğız, kazak hem handar şejiresi*, Almatı, 1991, s. 6
- {114} B. Soltonoyev, *Kızıl kırğız tarıhı*, C.I, Bişkek, 1993, s. 163.
- {115} V. İ. Abayev, *İstoriko-etimologičeskiy slovar osetinskogo yazıka*, C.I, M.- L., 1958, s. 589.
- {116} E. Saray, "Kazak ataının izimen" (Kurastırğan: E. Akkoşkarov), *Kazak tarihınan*, Almatı, 1997, s. 368.
- {117} E. Margulan, "Tanbal ı tas jazui" (Kurastırğan: E. Akkoşkarov), *Kazak tarihınan*, Almatı, 1997, s. 231.
- {118} E. Margulan, "Tanbal ı tas jazui" (Kurastırğan: E. Akkoşkarov), *Kazak tarihınan*, Almatı, 1997, s. 238.
- {119} T. Ceniş, *Şejire*, C.I, Pavlador, 1995, s. 62.
- {120} Kurbanğali Halid, *Tavarih Hamse*, 1992, s. 61.
- {121} S. Amanjalov, "Kazak jerinde bolgon elder halıktar" (Kur: E. Akkoşkarov), *Kazak tarihınan*, A., 1997, s. 107.
- {122} N. Minjan, *Kazaktın kıskaşa tarıhı* (Köşirgen: M. Kani), Almatı, 1994, s. 34.
- {123} T. Januzakov, *Kazak onomastikasının oçerkteri etnonimder*, Almatı, 1982, s. 69.
- {124} S. Seyfullin, "Kazak tarihının kıskaşa mağlumat" (Kur: E. Akkoşkarov), *Kazak tarihınan*, A., 1997, s. 291.
- {125} A. Z. V. Togan, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, C.I, İstanbul, 1981, s. 37.
- {126} E. Margulan, "Tanbal ı tas jazui" (Kurastırğan: E. Akkoşkarov), *Kazak tarihınan*, Almatı, 1997, s. 231.
- {127} Irk: "Belli genetik birleşimlerin sonucunda oluşan ortak, fiziksel yapı özelliklerine sahip olan toplumların oluşturduğu büyük bir gruptur". B. Güvenç, *İnsan ve Kültür*, İstanbul, 1999, s. 43.
- {128} S. M. Arsal, *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, İstanbul, 1972, s. 31.
- {129} S. M. Abramzon, *Kırğız cana Kırğızstan tarıhı boyunça tandalma emgekter*, Bişkek, 1999, s. 15.
- {130} "Çeşitli ırklar arasındaki farklar (ve benzerlikler) ile uğraşır. Konusu, anatomi ile fizyolojidir, bedenin biçimidir kan gruplarıdır; türleri fiziksel yetenekleri ya da sınırları, soydan aldıkları özellikler ve bunların birbirleriyle ilişkileridir". C. Wells, *Sosyal Antropoloji Açısından İnsan ve Dünyası*, Çev: B. Güvenç, İstanbul, 1984, s. 10.
- {131} O. Smagululı, "Kazaktardın etnikalık tarihındaki metodologiyalık maseleler", *KRUGAH*, 1994, No. 1, s. 70.
- {132} Antropometri: "Eski Yunanca anthropos (insan) ve metria (ölçme) sözcüklerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. İnsan bedeninin ölçülmesi anlamına gelir. Ayrıntılı tanımıyla, insan bedeninin ve iskeletinin boyut, biçim ve bileşim yönünden ölçülmesidir". İ. Duyar,

“Antropometri”, Antropoloji Sözlüğü, Ankara, 2003, s. 55.

{133} I. Vasary, “Kam, an Early Samoyed Name of Yenisey”, *Biblioteca Orientalis Hungarica XVII, Studia Turcica*, Budapeşt, 1971, p. 475.

{134} G. F. Debets, “Problema proishajdeniya kirgizskogo naroda v svete ant 135

{135} تاقمىن ئورغون. ھۆلەلەڭ قىسقىچە تارىخى. قەشقەر. ۱۹۸۶. ص. ۲۸

{136} Fizik: “Bir tipin sürekliliğini gösteren, kan bağılıklarını ifade eden ırk esasında tabii bir grubu temsil eder”. Ş. A. Kansu, *İnsanlığın Kaynakları ve İlk Medeniyetler*, C.I, Ankara, 1986, s. 169.

{137} A. N. Bernştam, “Kirgiz halkining şakllanişi”, *Kirgizler. Manbalar, tarih, etnografiya (Tuzuçılar: Ö. Karayev)*, Bişkek, 1999, s. 149-150.

{138} M. Kalkan, “Kirgiz uruularının caygaşuu, etnogenez caktan bölünü mezgilderi”, *Koomduk ilimler curnalı*, 2000, Vip. 1, s. 67-86.

{139} A. N. Bernştam, “O poyavlenii kirgizov na Tyan-Şane v IX-X vv”, *SE*, 1956, No. 4, s. 500-501.

{140} Sin Tan-Şu, *KKTB.*, C.II, Bişkek, 2003, s. 48.

{141} A. G. Malyavkin, *İstoričeskaya geografiya Tsentralnoy Azii*, Novosibirsk, 1981, s. 10.

{142} Karluklar, *Divan'da Oğuz kabileleri arasında zikredilmektedir. Bu dönemde, Kirgiz boylarının etnik yapısına Oğuz grupları da dahil edilmektedir. Mahmut Kaşkarî, (aynı zamanda) Türik Sözdigi (Avdarğan: K. Egeubay)*, C.I, Almatı, 1997, s. 533.

{143} V. V. Barthold, *Soçineniya*, C.III, Moskva, 1965, s. 51, 52.

{144} F. Sümer, *Tarihleri-Boy Teşkilatı, Destanlar. Oğuzlar (Türkmenler)*, İstanbul, 1999, s. 25-26.

{145} R. Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı (XI. Yüzyıl Türk Hakimiyet Anlayışı ve Karahanlılar)*, I., 1981, s. 36-37.

{146} S. Gömeç, *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü*, Ankara, (t.y), s. 31.

{147} A. G. Malyavkin, *Uygurskie gosudarstva v IX-XII vv*, Novosibirsk, 1983, s. 101.

{148} A. Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, Ankara, 2004, s.4.

{149} R. Genç, *Kaşgarlı Mahmut'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası*, Ankara, 1997, s. 35, 42-43;

R. Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara, 1988, s. 19.

{150} R. Genç, *Kaşgarlı Mahmut'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası*, Ankara, 1997, s. 35, 42-43;

R. Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara, 1988, s. 19.

{151} ذورھاجى ھاجى. قاراخانىلارنىڭ قىسقىچە تارىخى. شىنجاڭ. ۱۹۸۴. ص. ۱۷۶

{152} سايرامى موللا مۇسا. تارىخى ھەمدى. (نەشرگە تەييارلانغان). نەزەر بايتور. شىنخۇا. ۱۹۸۶. ص. ۸۰-۸۱

{153} K. G. Menges, *Türk elderi cana alardın tilderi (Kotorgon:T. Abdiyev)*, Bişkek, 2000, s. 95.

{154} L. Ligetti, *Bilinmeyen İç Asya*, (Çev: S. Karatay), Ankara, 1986, s. 35; J. P. Roux, *Orta Asya. Tarih ve Uygarlık*, (Terc:L. Arslan), İstanbul, 2001, s. 209.

{155} S. M. Abramzon, *Kirgiz cana Kirgizstan tarıhı boyunca tandalma emgekter*, Bişkek, 1999, s. 4.

{156} A. N. Bernştam, “Kirgiz halkining şakllanişi”, *Kirgizler. Manbalar, tarih, etnografiya (Tuzuçılar: Ö. Karayev)*, Bişkek, 1999, s. 148; B. Ögel, “Çin Kaynaklarına Göre Wu-sunlar ve

Siyasî Sınırları Hakkında Bazı Problemler”, AÜDTCFD, C.VI, S.4, 1948 Eylül-Ekim, s. 277.

^[157] “Yenisey Kırgızlarının Dinlinler (Dinling) ile etnik yönden karışımı (metisleşmesi) hakkında ilk malumâtlar T’ang sülalesi tarihi’nde vardır. Çin yıllıkları bu karışımın IX. asırda belki daha önce VII. yüzyıldan itibaren başladığını açıklamaktadır. Yıllıkların tekstlerine dayalı olarak Kırgız topraklarında “meskûn Dinlinler ile karışıp kaynaşmışlardır...aslında büyük boylu, (kızıl) sert saçlı, kızıl yüzlü ve köğüş (mavi-açık mavi) gözlüdürler” N. A. Aristov, “Zametki ob etniçeskom sostave tyurskih plemen i narodnostey i svedeniya ob ih çislennosti”, Jivaya Starina, Spb., 1896, Vıp. III-IV, s. 322.

^[158] A. Taşağıl, Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları, Ankara, 2004, s.7.

^[159] K. A. Akişev, “Ertedegi temir deuiri men bizdin zamanımızdın şebindegi antropologiya“, Kazakistan Tarihi, C.I, Almatı, 1996, s.290.

^[160] V. P. Alekseyev, “Hakassı, Yeniseyskie kırgızı, kirgızı”, TKAE, Moskva, 1956, T.I, s. 127.

^[161] L. V. Oşanin, “Materialı po antropologii Sredney Azii. Kirgizii yujnogo poberejya İssık kulya”, V.V. Bartoldu Turkestanskıe duruzya, uçeniki i poçtatili, Taşkent, 1927, s. 262.

^[162] M. Özbek, “Mongoloid Irk”, Antropoloji Sözlüğü, Ankara, 2003, s.608.

^[163] S. Attokurov, Kırgız etnografyasının tarihnaaması, Bişkek, 1996, s. 120.

^[164] L. V. Oşanin, “Materialı po antropologii Sredney Azii. Kirgizii yujnogo poberejya İssık kulya”, V.V. Bartoldu Turkestanskıe duruzya, uçeniki i poçtatili, Taşkent, 1927, s. 263

^[165] V. A. Buşakov, “Obşçie elementı v etnonimii altayskih narodov”. Yazıki, duhovnaya kultura i istoriya tyurkov, traditsii i sovremennost (Trudı mejdunarodnoy konferentsii v 3-h tomah, 9-13 iyun 1992, g. Kazan), Moskva, 1997, T. I, s. 67-70.

^[166] G. E. Grumm-Grjımaylo, Zapadnaya Mongoliya i Uryanhayskiy kray, C.III, Vıp.I, Leningrad, 1926, s. 14.

^[167] S. M. Abramzon, Kırgız cana Kırgızstan tarıhı boyunça tandalma emgekter, Bişkek, 1999, s. 18; İleri sürülen bu tez, Aristov’un ortaya koyduğu delillere göre kabul görmemektedir. Bak ınız; N. A. Aristov, Usuni i kirgızı ili karakıgızı, Bişkek, 2001, s. 198-206.

^[168] N. N. Miklaşevskaya, “K voprosu ob udelnom vese Tsentralnoaziatskogo elementa v obrazavanii antropologičeskogo tipa kirgızov”, TKEE, Moskva, 1959, C.II, s. 371.

^[169] Du Runkun., Go Binyan, “Kırgız ulutunun ata konusu cana alardın batışka köçüşü”, Kırgızdar, C.IV, Bişkek, 1997, s.134.

^[170] L. Ligetti, Die Herkunft des Volksnamens Kirgiz Csoma-Archiv. Zeitschrift für türkische Philologie und verwandte Geriete. I. Band. 5 Heft. I April 1925, s. 369; L. V. Oşanin, “Materialı po antropologii Sredney Azii. Kirgizii yujnogo poberejya İssık kulya”, V.V. Bartoldu Turkestanskıe duruzya, uçeniki i poçtatili, Taşkent, 1927, s. 260-261.

^[171] M. Muhammed, Orıs ensiklopediyalarındağ kazak sejiresi, Almatı, 1994, s.179.

^[172] A. Haruzin, Kirgızı Bukeevskoy ordı (Antropologo-etnologogiçeskiy oçerk), M., 1889, Vıp. I, s. 357, 374, 407.

^[173] L. S. B. Leakey, İnsan Ataları, Çev: G. Arsebük, Ankara, 1988, s. 174.

^[174] Ayrıntılı bilgi için bu alanda yapılan değerli çalışmaya bkz. R. Lewin, Modern İnsanın Kökeni, Çev. N. Özüaydın, Ankara, 2000, s. 13, 36, 209.

- ^[175] İ. M. Zlotareva, "Somatologičeskiy issledovaniya v Ferganskoy doline", TKAE, M., 1956, T. I, s. 62-63.
- ^[176] A. Haruzin, *Kirgizı Bukeyevskoy ordı (Antropologo-etnologičeskiy oçerk)*, Moskva, 1889, Vyp. I, s. 318, 515, 529, 539.
- ^[177] A. İ. Levşin, *Opisanie kirgiz-kazaçih, ili kirgiz-kaysatskih, ord i stepey, Almatı*, 1996, s. 301.
- ^[178] S. Attokurov, *Kirgız etnografiyası, Bişkek*, 1997, s. 12.
- ^[179] S. M. Abramzon, *Kirgız cana Kirgızstan tarıhı boyunca tandalma emgekter*, Bişkek, 1999, s. 434; B. Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara, 1991, s. 209.
- ^[180] H. L. Heet, "Dermatoglyphics of the Peoples of Central Asia", VII Mejdunarodniy kongress antropologičeskih i etnografičeskih nauk (3-10 avgusta 1964 g.), Moskva, 1967, Volume II, p. 307-308.
- ^[181] S. Attokurov, *Kirgız etnografiyasının tarihnaaması, Bişkek*, 1997, s. 142.
- ^[182] M. F. Nesturuh, *Çeloveçeskie rası, Moskva*, 1958, s. 27, 83.
- ^[183] S. İ. Rudenko, *Başkurtlar*, Çev: R.-İ. Kurban, Konya, 2001, s. 400.
- ^[184] 3.-4. etap olarak nitelediğimiz dönemi P. Golden, Moğollar dönemi olarak adlandırmakta ve Moğol sematik tipinin baskın hal aldığı evre olarak tanımlamaktadır. P. Golden, a.g.e., s. 388.
- ^[185] N. İ. Vasilyeva, "Velikaya Skifiya", *Velikaya Skifiya, Moskva*, 2000, s. 98- 100; V. V. Grigoryev, *Skifskom narode sakah, Almatı*, 1998, s. 81-130.
- ^[186] S. G. Klyashstorniy, "Hozyaystvenno-kulturnaya evolyutsiya", *İstorii Kazahstana i Tesntralnoy Azii, Almatı*, 2001, s. 20.
- ^[187] O. Ismagulov, "The Process of Formation of the Kazakh Antropological Type in Connection With Problems of Their Ethnogenesis", VII Mejdunarodniy kongress antropologičeskih i etnografičeskih nauk (3-10 avgusta 1964 g.), Moskva, 1968, Volume III, p. 144-148.
- ^[188] O. İsmagulov., K. B. Shimbayeva, A. O. İsmagulova, "Antropologičeskie aspekti proishojdeniya kazahskogo naroda", *İ SON, Almatı*, 1993, No. 1 (187), s. 21-22.
- ^[189] E. Baybatşa, *Kazak dalasının ejelgi tarihi, Almatı*, 1998, s. 73.
- ^[190] N. Minjan, *Kazaktın kısaşa tarihi (Köşirgen: M. Kani)*, Almatı, 1994, s. 48.
- ^[191] A. O. İsmagulova, "Kola ğasırının antropologiyalık sipattaması", *Kazakstan Tarihi, C. I, Almatı*, 1996, s. 152.
- ^[192] O. İsmagulov., K. B. Shimbayeva, A. O. İsmagulova, "Antropologičeskie aspekti proishojdeniya kazahskogo naroda", *İ SON, Almatı*, 1993, No 1 (187), s. 24.
- ^[193] K. A. Akişev, a. g. e., s.292.
- ^[194] V. V. Barthold, *Tyurki. Dvenatsat leksiy po istroii turetskih narodov Sredney Azii, Almatı*, 1998, s. 48-49.
- ^[195] V. V. Ginzburg, "Kraniologičeskie material ı iz Severnogo Kazahstana i vopros o proishojdenii rannih tyurkskih koçevnikov", *Dokladı sovyetskoy delegatsii na VI Mejdunarodnom kongresse antropologov i etnografov, Moskva*, 1960; O. İsmagulov, *Nasalenie Kazahstana ot epohı bronzy dosovromennosti (paleoantropologičeskoe issledovanie)*, Alma-ata, 1970.

^[196] A. V. Şevçenko, “Antropologičeskaya harekteristika srednevekovogo naseleniya nizovev Volgi”, *Sbornik Muzei antropologii i etnografii AN SSSR, Moskva, 1989, C.36, s. 159,164-165*; R. M. Yusupov, *İstoričeskaya antropologiya Yujnogo Urala i formiravanie rasovogo tipa başkir, Ufa, 1991*.

^[197] B. E. Kumekov, *Gosudarstvo kimakov IX-XI vv po arabskim istočnikam, Alma-ata, 1972, s. 35*.

^[198] E. Lun Li, *İstoriya gosudarstva kidaney (Tsidan go çji). Perevod. V. S. Taskina, Moskva, 1979, s. 214*.

^[199] *Ak orda tanımı Kırgız araştırmacılar tarafından (Mokeyev, Sapargaliyev ve diğerleri) Altınorda'nın doğu tarafını (Batu Han'ın Yayık nehrinin batı tarafındaki topraklarını ve bu sahada yaşayan Şeybânî ulusunu) ifade eden bir terim olarak kullanılırken, T. Sultanov ve Fedorov-Davidov ise, Kök orda terimini kabul etmektedirler. “Bundan sonra Cuci ulusu iki bölüme bölündü. Sol Kanat'a dahil olanlar Ulutav, Sekizağaç ile Karatal sınırlarından Tüysen sınırlarına, Cent ile Barşıkent (Barçıkent) sahasına kadar Nogay kökenlilerin yerleştiği yerler Ak Orda sultanları olarak, İbir-Sibir, Rus, Libka, Ükek, Macar, Bulgar, Ba şkurt ve Saray Berke toprakları Sağ Kanat'ta Tokta nesline yani Kök Orda sultanlarına dahil edildi” Sbornik materialov, otnosyaşçihsy k istorii Zolotoy Ordı. İzvleçeniya iz persidkih soçineniy, sobrannıe V. G. Tizengauzenom i obrabotannıe A. A. Romaskeviçem i S. L. Volninım, C.II, Moskva-Leningrad, 1941, s. 127. Klyaştorrniy ve Sultanov'un eserinde Sığnak şehri Ak Orda'ya, Hacı Tarhan ve diğer yerler Kök Orda'ya dahil edilmiştir S. G. Klyaştorniy., T. İ. Sultanov, Kazahstan. Letopis treh tısyaçaletiy, Almatı, 1992, s. 194; G. A. Fedorov-Davidov, “Anonim İskandera” i terminı “Ak Orda” i “Kok Ordo”, İstoriya, arheologiya i etnografiya Sredney Azii, K 60-letiyu so dnya rojdeniya S. P. Tolstova, Moskva, 1970, s. 94-96.*

^[200] O. İsmagulov., K. Sikımbayeva, A. O İsmagulova, K. A Pişçulina, B. E. Kumekov, M. S. Mukanov, “Kazak halkının kalıptasui”, *Kazakstan tarihi, C.II, Almatı, 1998, s. 296*

^[201] E. Smagulov., F. Grigoryev, A. İtenov, *Oçerki po istorii i arheologii srednevekovogo Turkestana, Almatı, 1999, s. 16-38*.

^[202] K. B. Sikımbayeva, “Kazaktardın dermatologiyalık derekteri”, *KRUAH, 1994, No. 1 (193), s. 75*.

^[203] E. Abdekımulı, *Kazakstan tarihi, Almatı, 1997, s. 25-26*.

^[204] O. Smagulov, “Ata baba (tek)”, *Kazak, Almatı, 1994, s. 20*.

^[205] O. İsmagulov., K. Sikımbayeva, A. O İsmagulova, K. A Pişçulina, B. E. Kumekov, M. S. Mukanov, “Kazak halkının kalıptasui”, *Kazakstan tarihi, C.II, Almatı, 1998, s. 281*.

^[206] O. İsmagulov, “Antropologičeskiy sostav tyurskih narodov”, *Novıe materialı po arheologii i etnografii Kazahstana, TIİA., KazSSR, Almatı, 1961, C.12, s. 184-185*; O. İsmagulov, *Etničesky antropologiya Kazahstana. Somatologičeskoe issledovanie, Alma-ata, 1982*.

^[207] S. Akatayev, *Tışkan jılğı kırğın, Almatı, 1994, s. 72*.

^[208] M. Özbek, *İnsan ve Irk, İstanbul, 1979, s. 160*.

^[209] O. İsmagulov., K. B. Shımbayeva, A. O. İsmagulova, “Antropologičeskie aspekti proishojdeniya kazahskogo naroda”, *İ SON, Almatı, 1993, No. 1 (187), s. 31*.

- [210] M. Muhammed, *Orıs entsiklopediyalarındaǵı kazak sejiresi*, Almatı, 1994, s. 58.
- [211] A. Haruzin, *Kirgizı Bukeevskoy ordı (Antropologo-etnologoǵıçeskiy oçerk)*, M., 1889, Vıp. I, s. 260-290.
- [212] A. İ. Levşin, *Opisanie kirgiz-kazaçih, ili kirgiz-kaysatskih, ord i stepey*, Almatı, 1996, s. 301.
- [213] A. Haruzin, *Kirgizı Bukeevskoy ordı*, Moskva, 1889, Vıp. I, s. 127, 327, 549.
- [214] M. Muhammed, *Orıs entsiklopediyalarındaǵı kazak sejiresi*, Almatı, 1994, s. 58-59.
- [215] O. İsmagulov., K. Sikımbayeva, A. O İsmagulava, K. A Pişçulina, B. E. Kumekov, M. S. Mukanov, “Kazak halkının kalıptasui”, *Kazakstan tarihi*, C.II, Almatı, 1998, s. 267.
- [216] K. A. Pişçulina., K. M. Baypakov, “Kazak halkının kalıptasui”, *Kazakstan tarihi*, C.II, Almatı, 1998, s. 270.
- [217] O. İsmagulov, “Antropoloǵıçeskiy sostav tyurskih narodov”, *Novıe materialı po arheologii i etnografii Kazahstana*, TİİAE. KazSSR, Almatı, 1961, C.12, s. 179-194.
- [218] O. İsmagulov., K. Sikımbayeva, A. O. İsmagulava, K. A. Pişçulina, B. E. Kumekov, M. S. Mukanov, “Kazak halkının kalıptasui”, *Kazakstan tarihi*, C.II, Almatı, 1998, s. 276.
- [219] K. Soldatenkova., N. Şçepkina, *Oçerki zauralskoy stepi i Vnuterenney ili Bukeevskoy ordı*, M., 1859, s. 8-11.
- [220] Kirgızların eski dönemlerdeki antropometrik özelliklerini günümüz Kirgızlarıyla karşılaştırmak için bkz; L. V. Oşanin, “Materialı po antropologii Sredney Azii. Kirgizii yujnogo poberejya İssık kulya”, *V.V. Bartoldu Turkestanskıe duruzya, uçeniki i poçtatili, Ta şkent*, 1927, s. 238-241.
- [221] G. E. Grumm-Grıjımaylo, *Zapadnaya Mongoliya i Uryanhayskiy kray*, C.III, Vıp. I, L., 1926, s. 22-23.
- [222] L. S. B. Leakey, a. g. e., s. 134.
- [223] K. A. Pişçulina., N. N. Mingulov, “XIV-XV ǵasırdın birinşi jartısındaǵı Kazakstan aumaǵındaǵı memleketter”, *Kazakstan tarihi*, C.II, Almatı, 1998, s. 128.
- [224] T. N. Ömürbekov., T. K. Çorotegin, *Kirgızdardın cana Kirgızstanın canı doordogu tarihi*, B., 1995, s. 8-9.
- [225] N. N. Miklaşevskaya, “K voprosu ob udelnom vese Tsentralnoaziatskogo elementa v obrazavanii antropoloǵıçeskogo tipa kirgizov”, *TKEE*, Moskva, 1959, C.II, s. 371.
- [226] A. Haruzin, *Kurganı Bukeevskoy stepi*, Moskva, 1890, s. 33-37.
- [227] S. M. Abramzon, *Kirgız cana Kirgızstan tarihi boyunça tandalma emgekter*, Bişkek, 1999, s. 278-279.
- [228] V. V. Ginzburg, “Drevnee naselenie Tsentralnogo Tayan- Şanya i Alaya po antropoloǵıçeskim danım”, *Sredneaziatiçeskiy etnografıçeskiy sbornik. Turudı instituta etnografıçeskiy sbornik, Trudı instituta etnografii im N. N. Mikluho-Maklaya, Novaya seriya*, Moskva, 1954, C.XXI, s. 354-412.
- [229] G. L. Hit., K. B. Shımbayeva, *Voprosı etniçeskoy istorii kirgizskogo naroda*, Frunze, 1989, s. 139-141.
- [230] G. F. Debets, “Problema proishajdeniya kirgizskogo naroda v svete antropoloǵıçeskih

dannih", TKAE, Moskva, 1956, C.I, s. 12-15.

{231} K. B. Sikimbayeva, "Kazaktardın dermatologiyalıq derekteri", KRUAH, 1994, No. 1 (193), s. 77.

{232} O. Smagulov, "Ata baba (tek)", Kazak, Almatı, 1994, s. 25.

{233} O. İsmagulov., K. B. Shimbayeva, A. O. İsmagulova, "Antropologičeskie aspekti proishojdeniya kazahskogo naroda", İ SON, Almatı, 1993, No. 1 (187), s. 28.

{234} Sibir kavimleri ile Kırgızlar arasındaki yakın kan bağları için bkz; I. M. Zolotareva, "Blood Group Distributon of the Peoples of Northern Siberia", VII Mejdunarodniy kongress antropologičeskih i etnografıçeskih nauk (3-10 avgusta 1964 g.), Moskva, 1968, Volume I, p. 502-508.

{235} O. Türkdoğan, Etnik Sosyoloji, İstanbul, 2003, s. 40.

{236} S. J. Gould, "İnsanları Niçin Irklara Ayırmalıyız-Biyolojik Bir Görüş", Darwin ve Sonrası, Terc: C. Temürcü, Ankara, 2003, s. 249.

{237} O. İsmagulov., K. A. Sikimbayeva, O. İsmagulova, K. A. Pişçulina, B. E. Kömekov, M. S. Mukanov, "Kazak halkının kalıptasui", Kazakstan tarihi, C.II, Almatı, 1998, s. 270.

{238} O. İsmagulov., K. B. Shimbayeva, A. O. İsmagulova, "Antropologičeskie aspekti proishojdeniya kazahskogo naroda", İ SON, Almatı, 1993, No 1 (187), s. 30-31.

{239} A. g. m, s. 31.

{240} G. E. Grumm-Grjimaılo, Zapadnaya Mongoliya i Uryanhayskiy kray, C.III, Vıp.I, L., 1926, s. 26-27.

{241} V. V. Ginzburg, "Drevnee naselenie Tsentralnogo Tayan- Şanya i Alaya poantropologičeskim danım", Sredneaziatiçeskiy etnografıçeskiy sbornik. Turudı instituta etnografıçeskiy sbornik, Trudı instituta etnografii im N. N. Mikluho-Maklaya, Novaya seriya, Moskva, 1954, C.XXI, s. 354-412.

{242} A. Vambery, Oçerki Sredney Azii, Moskva, 1868, s. 270-271.

{243} Yukarıdaki tablo O. İsmagulov., K. A. Sikimbayeva, O. İsmagulova, K. A. Pişçulina, B. E. Kömekov, M. S. Mukanov, "Kazak halkının kalıptasui", Kazakstan tarihi, C.II, Almatı, 1998, s. 275'den alınmıştır.

{244} O. Ismagulov, "The Process of Formation of the Kazakh Antropological Type in Connection With Problems of Their Ethnogenesis", VII Mejdunarodniy kongress antropologičeskih i etnografıçeskih nauk (3-10 avgusta 1964 g.), Moskva, 1968, Volume III, p. 145-148.

{245} L. N. Gumilyev, Hazar Çevresinde Bin Yıl, (Çev: D. Ahsen Batur), İstanbul, 2003, s. 235.

{246} K. İ. Petrov, K istorii dvijeniya kirgizov na Tyan-Şan i ih vzamootnoşeniy s oyratami v XIII-XV v.v., Frunze, 1961, s. 149.

{247} Bilindiği gibi "Moğol ırkı üç alt gruba ayrılır. A. Kuzey Moğol Alt ırkı, b. Çin Alt Irkı, c. Güney Moğol Alt ırkı. Kalmaklar bu gruplardan Kuzey Moğol Alt ırkına girer. Bu ırk grupları arasında sayısız farklılıklar mevcuttur. Kuzey Moğolları orta yada ortanın altında bir boya sahiptir (ortalama boy 1.62 metre). Kafa alçak ve yuvarlak, kafa indeksi 84 ile 87 arasında değişir. Yüz oldukça yassı, elmacık kemikleri çıkıntılı. Burun yassı ve kökü basıktır. Göz rengi

koyu esmer, gözler çekik ve kıl örtüsü ise çok az gelişmiştir. Deri sarımsı renkte, saçlar siyah ve düzdür”. M. Özbek, *İnsan ve Irk*, İstanbul, 1979, s. 1184-185.

{248} A. İnan, “Çağatay Yazı Dilinin Kuruluşu Tarihine Dair Düşünceler”, *Makaleler ve İncelemeler*, C.II, Ankara, 1998, s. 6.

{249} K. İ. Petrov, *Oçerki sotsialno-ekonomičeskoy istorii kirgizii VI-naçala XIII vv.*, Frunze, 1981, s. 222-223.

{250} K. Kato, “Kebek and Yaswr-The Establishment of The Chaghatai-Khanete”, *Memoirs of the Reseaerch Department of The Toyo Bunko (The Oriental Library)*, No. 49, Tokyo, 1991, p. 98; Georgy Abu’l-Farac (Bar Hebraeus), *Abu’l Farac Tarihi*, C. II, Ankara, 1999, s. 523.

{251} Raşid ad-din, *Sbornik letopisey. İstoriya Mongolov. Soçinenie Raşid-eddina. Per. İ. N. Berezina*, TVOİAO, Spb., 1858, Ç. XIII, s. 160; “Tarih-i Yemeni” adlı eserde ise bu sınırlar, Âmu-Deryâ’dan başlayıp Fergana vilayetini içine alan bölgeler ve Moğol yurdu diye bilinen topraklara kadar ulaşmaktadır denilmektedir. *تاریخی یامانی. قازان. ۱۹۰۵. ص. ۱۴.* (Mulla Musa ben Mulla Aysa Sayramtsa, *Tarih-i Yemeni*, *İstoriya vladeteley Kaşgarii*. İzd. N. N. Pantusovim, Kazan, 1905, s. 14.

{252} B. Ögel, *Cengiz Han’ın Türk Müşavirleri*, İstanbul, 2002, s. 7, 9.

{253} M. B. Djamgerçinov., A. M. Mokeyev, “Kirgizstan v XVI-pervoy polovine XVIII v”, *İstoriya kirgizskoy SSR (s drevneyşih vremen do sredinı XIX) v 5-ti tomah*, C.I, Frunze, 1984, s. 430-433; Moğolların verdiği bilgilere göre bu dönemde Kırgızların orman halkı olan Oyratlara yakın bölgelerde yaşadıkları ve Yenisey nehrinin yukarı taraflarında yer aldıkları görülür. *Manghol-un Niuça Tobça’an*, *Moğolların Gizli Tarihi* (Çev: A. Temir), Ankara, 1995, s. 229; *موڭغوللارنىڭ مەخپى تارىخى (ترجمە قىلغۇچى: نەركىن شېرىت). شىنجاڭ. ۹۹*

{254} M. B. Djamgerçinov., A. M. Mokeyev, “Kirgizstan v XVI-pervoy polovine XVIII v”, *İstoriya kirgizskoy SSR (s drevneyşih vremen do sredinı XIX) V 5-ti tomah*, C.I, Frunze, 1984, s. 430-433.

{255} Barthold’un eserinde de görüldüğü gibi birçok yerde Kırgız ülkesi adı geçmektedir. Bu da zikredilen bölgelerde Kırgız boylarının kalabalık gruplar halinde var olduğunu gösterir. V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Haz. Hakkı D. Yıldız), Ankara, 1990, s. 394, 519, 536.

{256} Yu. Hudyakov, *Kırgızı na prostrah Azii*, Bışkek, 1995, s. 133-140.

{257} Yu. Hudyakov, “Sayan-Altay mongoldordun eyeliginde. Kırgızdar mongol otorlugunda” *Kırgızdar*, C.I, Bışkek, 1993, s. 228.

{258} Sun Lyan, “Yuan-şi”, *KKTB*, C.II, Bışkek, 2003, s.62-65.

{259} XV. Yüzyılın üçüncü çeyreğine kadar geçen sürede Kazak boyları ancak siyasî bir birliktelik meydana getirebilmişlerdir. Bu bölümde Kazak, Kazaklar adıyla geçen boylar daha sonra kurulacak olan Kazak Devleti’ni teşkil eden boyları ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Siyasî anlamda 1462’li yıllardan önce görülen Kazak adı sadece etnonim olup etnopolitonim anlamını taşımamaktadır.

{260} J. P. Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, (Çev: A. Kazancıgil, A. Bereket), İstanbul, 2001, s. 209-210.

[261] نورماجي ھاجى. قاراخانىلارنىڭ قىسقىچە تارىخى. شىنجاڭ. ۱۹۸۴. ص. ۱۸۴.

[262] Türkçe “Kalmak veya Kalmık (Rusça Kalmyk) “kal-kalmak”tan (yani putperest kalanlar) denen Oyratlar, doğuda Hangay dağları, kuzeyde Yukarı İrtiş ve Yenisey, güneyde Gobi Çölü ve batıda Moğolistan arasındaki bölge merkezli bir Batı Moğol boyları birliğinden teşekkül etmiştir”. P. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş* (Çev: O. Karatay), Ankara, 2002, s. 262.

[263] Muhammed Haydar Dulati, *Tarih-i Raşid-i, Almatı*, 1999, s. 157-158; Barsköl – Doğu Türkistan’daki Hami şehrinden güneybatıya doğru ve Turfan’dan kervan yoluyla 15 gün doğuya doğru gidilen yoldadır.

[264] O. F. Akimuşkin, “Mogolistan, mogoli i kirgizi v pervoy polovine XVI veka (zametka po političeskoj istorii regiona)”, *Pismennye pamyatniki i problemi istorii i kultury narodov Vostoka*, Moskva, 1975, Ç.I, s. 156; MİKH, *Alma-ata*, 1969, s. 6; Muhammed Haydar Dulati, *Tarih-i Raşid-i, Almatı*, 1999, s. 424-425; T. K. Çorotegin., K. C. Moldokasımov, *Kırgızdardın cana Kırgızstandın kısıkaca tarıhı*, Bışkek, 2000, s. 56.

[265] Barthold V. V, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (Haz: H. D. Yıldız), Ankara, 1990, s. 501-502.

[266] U. K. Zulkarişev, *Vostoçnıy Daşt-i kıpçak v sostave Ulusa Djuçi v XIII pervoy treti XV veka. Aspekti političeskoj istorii Ak Orda*, (Avtoreferat kand. Diss-Doktora Tez Özeti), Almatı, 2003.

[267] L. N. Gumilyev, *Drevnyaya Rus i Velikaya step*, Moskva, 1989, s. 549

[268] K. A. Pişçulina, *Territoriya, Kazak*, Almatı, 1994, s. 56- 57.

[269] M. B. Djamgerçinov., A. M. Mokeyev, “Kırgızstan v XVI-pervoy polovine XVIII v”, *İstoriya kirgizskoy SSR (s drevneyşih vremen do srediny XIX) V 5-ti tomah*, C.I, Frunze, 1984, s. 430-433.

[270] V. V. Barthold, “İstoriya Turkestana”, Soç., C.II, Ç. I, Moskva, 1964, s. 153-154.

[271] Şarafiddin Ali Yazdiy, *Zafarnoma*, T, 1994, s. 227; V. V. Barthold, *Oçerk istorii Semireçya*, F., 1943, s. 65-70.

[272] و.و. بارتولد، تورکستان نىڭ سوغارلىق تەبرىخى، سەمەرقەند، تاشكەنت، ۱۹۲۶، ۸۶.

[273] Ak Orda, batıda Yayık, doğuda İrtiş, kuzeyde Tobol ve Aşağı İşim (Esim) nehirleri ile güneyde Balkaş, Aral ve Hazar gölleri arasındaki arazi olarak bilinir.

[274] Tuğlak-Tuğluk kelimesi tuğ (tuğ bolgil kök gurigan / tuğ urildi = bayrak veya kös-davul anlamlarında) kelime kökünden gelen ve belirli bir boyun başında bulunan yöneticiler için kullanılan bir unvan şeklinde görülmektedir. Antropokomponent olarak kullanılmaktadır. DTS, Leningrad, 1969, s. 584; V. U. Mahpirov, *İmena dalekih predkov*, Almatı, 1997, s. 209.

[275] Ö. Karayev, *Çagatayskiy ulus, gosudarstvo Haydu i Mogulistan*, Bışkek, 1995, s. 44; R. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, Çev: R. Uzmen, İstanbul, 1981, s. 38-387.

[276] Mirzo Uluğbek, *Turt ulus tarihi* (Tarcima: B. A. Ahmedov, N. Norkulov), To şkent, 1994, s. 324; Tacü’s Selmânî, *Tarihnâme*, Terc: İ. Aka, Ankara, 1988, s. 54.

[277] K. A. Pişçulina, *Yugo-Vostoçnıy Kazahstan v sredine XIV vekov naçale XVI vv.*, Almatı, 1977, s. 48-49.

[278] A. M. Kılıçev, *XIV-XV kılımdardagi Tenir-Toonun etnosayasiy tarıhı* (Ayrım farsı

bulaktarı boyunca), (Dis. kand. ist, nauk- Basılmamış Doktora Tezi), Bişkek, 1995, s. 80; J. P. Roux, *Orta Asya. Tarih ve Uygarlık*, (Terc: L. Arslan), İstanbul, 2001, s. 333-335.

[279] “Bulunan tenkelere ve Muineddin Natanzi’nin “Muntahab at-tevarih” adlı eserine göre Urus Han’ın şeceresi Sası Buğa Han’a ulaşmaktadır. Sası Buğa onun oğlu Erzen Han, (Len Pul Stenli, Erzen’in yerine Mübarek Hoca Han’ı zikreder) onun oğlu Şımtay, Şımtay’ın oğlu Urus Han. Bunun içinde Sası Buğa’nın kökeni Orda Ecen değil de Altınorda’nın emiri Nogay olarak kabul edilmektedir, bu başka kaynaklar tarafından sağlamaştırılmaktadır”. P. Savelyev, “Djuçid i Siney Ordı”, TVO, 1857, Ç. III, Vip. 2, s. 355; B. D. Grekov., A. Yakubovskiy, *Zolotoya Orda i ee padanie*, Moskva-Leningrad, 1958, s. 18.

[280] J. P. Roux, *Orta Asya. Tarih ve Uygarlık*, (Terc: L. Arslan), İstanbul, 2001, s. 335; J. P. Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, (Çev: A. Kazancıgil, A. Bereket), İstanbul, 2001, s. 493.

[281] E. Berl, *Attila’dan Timur’a Avrupa ve Asya*, (Çev: G. Devrim), İstanbul, 1999, s. 248.

[282] J. P. Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, (Çev: A. Kazancıgil, A. Bereket), İstanbul, 2001, s. 333-335.

[283] M. Kafalı, *Altınorda Hanlığı’nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul, 1976, s. 99.

[284] *سایرامی موللا موسا. تاریخی هممدی. (نامشرگه تاییارلقوچی. نامودر بایتور) شنخوا. ۱۹۸۶. ص. ۸۷-۸۸*
“Zafername”, KKTB (Kotorgon: M. Kocobekov, Bişkek, 2002, Vip. I, s. 148.

[285] İ. Aka, *Timur ve Devleti*, Ankara, 1991, s. 9.

[286] V. P. Yudin., M. H. Abuseyitova, *Utemiş-Hadji Çingiz-name*, Alma-ata, 1992, s. 76-78.

[287] M. İvanin, *O voennom iskusstve pri Çingishane i Tamerlene*, Almatı, 1998, s. 186; Ö. Karayev, “Temur ve Mungulistan”, *Amir Temur va uning cahon tarihindagi urni mavzuidagi halkaro konferentsiya tezislari*, Toşkent, 1996, s. 16-17.

[288] G. B. Vernadskiy, *Mongol i rusı*, Moskva, 2000, s. 268.

[289] Ruy Gonzales de Clavijo, *Anadolu, Orta Asya ve Timur*, İstanbul, 1993, s. 182; G. Chaliand, *Göçebe İmparatorluklar (Moğolistan’dan Tuna’ya)*, Çev: E. Sunar, İstanbul, 2001, s. 118-121.

[290] “Zafername”, KKTB (Kotorgon: M. Kocobekov), Bişkek, 2002, Vip. I, s. 149.

[291] A. Buribay (Böribay), *Sahibkiran Timur*, Toşkent, 1996, s. 28-29.

[292] K. A. Pişçulina, *Yugo-Vostochny Kazakhstan v sredine XIV vekov naçale XVI vv.*, Almatı, 1977, s. 87

[293] Nizamiddin Şomiy, *Zafernome*, Toşkent, 1996, s. 401.

[294] Abu Tahirhoca Samarkandiy, “Samariya”, Meros, Toşkent, 1991, s. 25.

[295] Nogay ve Mangıt etnonimi için bkz; V. V. Trepavlov, “Mangut-Mangıt- Nogay: transformatsiya i etnosa i ego imeni”, *Yazıki, duhovnaya kultura i istoriya tyurkov, traditsii i sovromennost (Trudı mejdunarodnoy konferentsii v 3-h tomah, 9-13 iyun 1992, g. Kazan)*, C.III, Moskva, 1997, s. 25-26; S. Alişev, “Tatar halkının hem milletinin oyeşui degen söyleşüge yomgak”, *Miras*, S. 2 (15), 1993, s. 52.

[296] V. P. Yudin, “Ordı: Belaya, Sinyaya, Seraya, Zolotaya”, *Kazahstan, srednyaya i tesntralnaya Aziya v XVI-XVIII vv.*, Alma-ata, 1983, s. 114.

[297] V. V. Barthold, *Kırgız cana Kırgızstan tarıhı boyunca tandalma emgekter*, Bişkek, 1997, s.

- [298] H. Muhametkanulı, *Tarihi zertteuler (Audarğan: A. Kojabekov)*, Almatı, 1994, s. 42; G. N. Potanin, *Oçerki Severeo-zapadnoy Mongolii, Vp.II*, Peterburg, 1881, s. 28, 33, 43-46; G. N. Potanin, *Oçerki Severeo-zapadnoy Mongolii, Vp. III*, Sankpeterburg, 1883, s. 20, 21.
- [299] W. Eberhard, *Çin Tarihi*, Ankara, 1987, s. 311; J. P. Roux, *Orta Asya. Tarih ve Uygarlık*, (Terc:L. Arslan), İstanbul, 2001, s. 356.
- [300] V. V. Grigoryev, *Vostochniy ili Kitayskiy Turkestan, Spb.*, 1873, Vp. II, s. 189.
- [301] بوغرا محمد امين، شرقى توركىستان تارىخى، (ذمشركه تاييارلغۇچى، فاطمه بوغرا) نامقۇرد، ۱۹۸۷، ص. ۳۸۶; V.A.Moiseyev, *Djungarskoe hanstvo i kazahi XVII-XVIII vv.*, Alma-ata, 1991, s. 6-12.
- [302] Mahmut Kaşgarî'nin eserinde Balasagun, Karlukların birinci şehri, aynı zamanda Kuz Ordu (قوز اردو), Koz Uluş olarak da geçer. Mahmut Kaşkarî, (ديوان لغات الترك). Türk sözdüğü (Audarğan:K. Egebay), C.I, Almatı, 1997, s. 154; S. Divitçioğlu, *Bir Tarih (Kök Türkler, Karahanlılar)*, Ankara, 1992, s. 132.
- [303] V. V. Barthold, "Balasagun", Soç., C.III, Moskva, 1965, s. 355-357.
- [304] K. Baypakov., A. Nurjamanov, *Ulu jibek jolu jene ortağasırlık Kazakistan*, Almatı, 1992, s. 156-163; K. M. Baypakov, "IX ғасыrdın ekinşi jartısı-XII ғасыrdın basındaғы отırıқşı, kala jene dala halkının medeniyeti", *Kazakistan tarihi*, C. I, Almatı, 1996, s. 417, 456-457.
- [305] W. H. Haussig, *İpek Yolu ve Orta Asya Kültür Tarihi* (Terc:M. Kayayerli), Kayseri, 1997, s. 21-22.
- [306] V. V. Barthold, *K ırgız cana Kırgızstan tarihi boyunca tandalma emgekter*, Bişkek, 1997, s.117; Grousset, a.g.e., s. 463.
- [307] P. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş* (Çev:O. Karatay), Ankara, 2002, s. 262.
- [308] E. Kıçanov., T. Beyşenaliyev, "Yuan-Ming doorundadı kırıgızdar", *Kırıgızdar*, C.II, Bişkek, 1991, s. 243; E. C. Maanayev, O. K. Karatayev, *Kırıgız elinin etnikalık önüğüüsü*, Bişkek, 2003, s. 85.
- [309] K. İ. Petrov, *K istorii dvijeniya kirgizov na Tyan-Şan i ih vzamootnoşeniys oytratami v XIII-XV v.v.*, Frunze, 1961, s. 167-168.
- [310] V. A. Moiseyev, *Djungarskoe hanstvo i kazahi XVII-XVIII vv.*, Alma-ata, 1991, s. 9-10.
- [311] W. Barthold, *Uluğ Bey ve Zamanı* (Çev: İ. Aka), Ankara, 1997, s. 87.
- [312] Timur, Şahruh ve Uluğ Beğ dönemi ile ilgili olarak Türkiye'de yapılan değerli çalışmaların birçoğu İ. Aka'ya aittir. Ayrıntılı bilgi için İ. Aka tarafından tercüme edilen ve tetkik eser olarak hazırlanan diğer çalışmalarına bakınız. W. Barthold, *Uluğ Beğ ve Zamanı*, Çev: İ. Aka, Ankara, 1990, 118-132.
- [313] İ. Ya. Zlatkin, *İstoriya Djungarskogo o hanstva (1635-1758)*, Moskva, 1964, s. 65.
- [314] K. A. Pişçulina., N. N. Mingulov, "XIV-XV ғасыrdın birinşi jartısındaғы Kazakistan aumağındaғы memleketter", *Kazakistan tarihi*, C.II, Almatı, 1998, s. 154.
- [315] MİKH, Alma-ata, 1969, s. 209-210.
- [316] Muhammed Haydar Dulati, *Tarih-i Raşid-i, Perevod. A. Urunbayeva, R. P. Djalilovoy, L. M. Epifanovoy*, Almatı, 1999, s. 148.

{317} K. G. Menges, *Türk elderi cana alardın tilderi*, Bişkek, 2000, s. 95.

{318} Ö. Karayev, *Bayırkı cana orto kılımdardagı kırıgırdar cana Kırgızstan*, B., 2003, s. 180;

Grousset, a.g.e., s. 466.

{319} T. Beyşanaliyev, “Gibel oyratskogo gosudarstva Tatar i pereselenie kirgizov na Tyan-Şan”, *Kırgızı. Etnogenetiçeskie i etnokulturnie protsessı v drevnosti i srednevekove v Tsentralnoy Azii. Mejdunar. konf. posv. 1000-letiyu eposa “Manas 22-24-sent. 1994*, Bişkek, 1995, s. 20.

{320} J. P. Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, (Çev: A. Kazancıgil, A. Bereket), İstanbul, 2001, s. 502.

{321} V. V. Barthold, “Kırıgırdar”, *Kırıgırdar*, C.II, Bişkek, 1991, s. 169.

{322} Şeybânî tarihi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz; Şeybaniada, (شيبانى نامه) *İstoriya mongolo-tyurkov na djagatayskom dialekt, c perevedom, primiçaniyami i prilojeniyami izdannaya İ Berezinim*, Kazan, 1849, s. 49, 57, 69, 70-71.

{323} S. M. Abramzon, *Kırgızı i ih etnogenetiçeskie i istoriko-kulturnie svyazı*, Leningrad, 1971, s. 26-27, 31, 33.

{324} M. B. Djamgerçinov., A. M. Mokeyev, “Kırgızstan v XVI pervoy polovine XVIII v”, *İstoriya kirgizskoy SSR (s drevneyşih vremen do srediny XIX v) v 5-ti tomah*, C.I, Frunze, 1984, s. 430-433.

{325} Bunlar kılıç takmak için kemer, çeşitli tabaklar, altın ve gümüş takımların yanı sıra bazı değerli hediyelerdir. *Materialı po istorii kirgizov i Kirgizii, Vıp. II, Kırg. Resp. İUA, Kol Yazmalar Fondu*, No. 629 (5176), s 407-408, 414-415.

{326} M. S. Mukanov, *Etniçeskiy sostav i rasselenie kazakov Srednego juza*, Almatı, 1974, s. 32-33.

{327} *İstoriya Kazahskoy SSR (s drevneyşih vremen do naşih dneı) v 5-ti tomah*, C.II, Almatı, 1979, s. 246.

{328} Muhammed Haydar Dulati, *Tarih-i Raşid-i, Perevod. A. Urunbayeva, R. P. Djalilovoy, L. M. Epifanovoy*, Almatı, 1999, s. 161; V. V. Barthold, *Kırıgız cana Kırgızstan tarihi boyunca tandalma emgekter*, B., 1997, s.122. 407-408, 414-415.

{329} Tagay Bey’le Muhammed Kırıgız’ın aynı ad olduğu üzerinde durulmaktadır. Kırıgızlarda kanat oluşumları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz; M. B. Djamgerçinov., A. M. Mokeyev, “Kırgızstan v XVI pervoy polovine XVIII v”, *İstoriya kirgizskoy SSR (s drevneyşih vremen do srediny XIX v) v 5-ti tomah*, C.I, F., 1984, s. 463-471.

{330} S. Attokurov, *Kırıgız etnografyası*, Bişkek, 1997, s. 26.

{331} İ. B. Moldobayev, “Kırıgızdardın bayırkı cana orto kılımdardagı tarihi”, *Kırıgırdar*, C.V, B., 2002, s. 199-200.

{332} T’ung Chih, “Karakorum’un Hang-ai dağlarının doğusunda ve Orhun ile Tamır nehirlerinin arasında olduğunu, Karakorum’un yalnız bir şehir adı değil; Orhon ile Tamır nehirleri arasındaki bir bölge ismi olarak da bilindiğini zikretmektedir”. B. Ögel, *Sino Turcica. Cengiz Han’ın Türk Müşavirleri*, İstanbul, 2002. s. 23.

- [333] T. Asanov, *Kırgızdardın etnosyası tüzülüşünün cana tarihıy baylanıştarının sancırada çağıldırışı* (Dis. Kand. İst. Nauk- Basılmamış Doktora Tezi), Bışkek, 1999, s. 80.
- [334] A. Z. V. Togan, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, C.I, İstanbul, 1981, s. 70.
- [335] Muhammed Haydar Dulati, *Tarih-i Raşid-i*, Perevod. A. Urunbayeva, R. P. Djalilovoy, L. M. Epifanovoy, Almatı, 1999, s. 437-440.
- [336] A. M. Mokeyev, “Drevnie elementı v sisteme politiçeskoy organizatsii kırıgızov Tyan-Şanya v XVI-XVIII vv”, *Kırıgızsaya gosudarstvennost (Sbornik dokumentov i materialov)*, Bışkek, 2002, s. 40-42.
- [337] K. A. Pişçulina, “XV ғasırdadı kazaк handıǵı”, *Kazaкstan tarihı*, C.II, Almatı, 1998, s. 363.
- [338] O dönemde Kırıgız ve Kazaк adı kaynaklarda tam olarak ayrılamadıǵı için Rusların arşiv kayıtlarında Kazaк toprakları Kırıgız dalası (bozkırı) şeklinde adlandırılmaktadır.
- [339] M. H. Abuseyitova tarafından Gaverdovskiy’e dayandırılarak verilen döküman için bkz; Ya. Gaverdovskiy, “Obozrenie kırıgız-kaysatskoy stepi”, *Arhiv Sank-Peterburgskogo otdeleniya İnstuta istorii RAN*, Ç. II, kol. 15, Ç. II (Sobr. rukopisnih knig, No. 495, l.52).
- [340] N. A. Aristov, *Usuni i kırıgızı ili kara-kırıgızı*, Bışkek, 2001, s. 396-405.
- [341] K. A. Pişçulina, *Yugo-Vostoçn ıy Kazaхstan v sredine XIV vekov naçale XVI vv.*, Almatı, 1977, s. 222.
- [342] Fâsih Ahmad Havofiy, “Mucmali Fâsihî”dan. Tarcima:D. Yusupova), *To şkent*, 1997, s. 98-113.
- [343] A. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü* (Çev:H. Eren), Ankara, 1992, s. 131.
- [344] M. Kafalı, *Altınorda Hanlığı ’nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul, 1976, s. 43-46.
- [345] T. Fayziyev, *Temuriylar şacarasi*, Toşkent, 1995, s. 91-94.
- [346] S. G. Klyaştorniy., T. İ. Sultanov, *Gosudarstva i narodu Evraziyskih stepey (drevnost i srednevekove)*, Sankt-Peterburg, 2000, s. 218.
- [347] K. A. Pişçulina, “Prisırdarinskie goroda i ih znaçenie v istorii kazaхskih hanstv v XV-XVII vekah”, *Kazaхstan v XV-XVIII vekah*, Alma-ata, 1969, s. 11-29.
- [348] W. Barthold, *Uluğ Beğ ve Zamanı*, (Çev: İ. Aka), Ankara, 1990, s. 103- 108.
- [349] *Materialı po istorii turkmen i Turkmenii (arabskie i persidskie istoçniki VII- XV vv.)*, C.I, Moskva-Leningrad, 1939, s. 533-534.
- [350] V. V. Barthold, *Kırıgız cana Kırıgızstan tarihı boyunca tandalma emgekter*, Bışkek, 1997, s. 117.
- [351] J. E. Erjanov, *Sunaktar jene Sunak Kalası*, Almatı, 1996, s. 63.
- [352] S. K. İbragimov, “K istorii Kazaхстана XV v.”, *Vopros ı filosofii i istorii stran sovyetskogo zarubejnogo Vostoka*, Moskva, 1961, s. 176.
- [353] Bu bilgiler Ravzatu’s safa, 182 ve Matlau’s saadeyn, 544’e dayandırılmaktadır. K. A. Pişçulina., N. N. Mingulov, “XIV-XV ғasırdın birinşi jartısındaǵı Kazaкstan aumaǵındaǵı memleketter”, *Kazaкstan tarihı*, Almatı, 1998, C. II, s. 149.
- [354] Muhammed Haydar Dulati, *Tarih-i Raşid-i*, Almatı, 1999, s. 92-93, 98; T. Saidkulov, *Oçerki istoriografii istorii narodov Sredney Azii*, Taşkent, 1992, s. 74-88.

{355} MİKH, Alma-ata, 1969, s. 194.

{356} M. Alpargu, *Onaltıncı Yüzyılda Türk Dünyası I. Özbek ve Kazak Hanlıkları*, Ankara, 1994, s. 19.

{357} E. G. Pulleyblank'a göre Kök Orda'nın sınırları; Şıban toprakları olarak da bilinen bu saha Yayık ve İrgız-Savuk, Or ve İlek nehirlerinden Kara Kum-Ara Kum, Aral gölü, Kuzey Seyhun bölgesi, Çu ve Sarısu'nun ağzına kadar uzanıyordu. B. Ahmedov ise Cuci Ulusu'nun "Kök Orda (Altınorda, Kırım ve Dnyeper nehrinden Bulgar ve Kuzey Harezmi'e) ve Ak Orda (Aşağı, Orta Seyhun, Seyhun ile Aral'ın kuzeyindeki topraklar) diye belirtilen bölgelerden ikiye ayrıldığı" düşüncesindedir. B. A. Ahmedov, *Gosudarstvo köçevih uzbekov*, Moskva, 1965, s. 32.

{358} B. E. Kömekov, "Kazakistan tarihi", Kazakistan tarihi, C.II, Almatı, 1998, s. 7.

{359} K. Rısbayulı, *Kazakistan respublikasının tarihi*, Almatı, 1999, s. 47.

{360} Nogayların-Mangıtların bu dönemdeki askerî hareketleri için bakınız. B. A. Ahmedov, *Gosudarstvo köçevih uzbekov*, Moskva, 1965, s. 45-59.

{361} S. Aspendiyarov'un açıklamalarına göre Tatarlar ile karıştırmamak gerekir. Yedisu coğrafyasındaki halklar bazen Tatarlara da Nogay diyorlardı. Altınorda Devleti'nin parçalanma dönemi Nogayların tarih sahnesinde yer almaya başladığı tarihleri içine almaktadır.

{362} S. Aspendiyarov, *Kazakhstan tarihinin öçerkeri*, Almatı, 1994, s. 29.

{363} Sir-Deryâ bölgesi için bkz; K. A. Pişçulina, "Prisırdarinskie goroda i ihznaçenie v istorii kazahskih hanstv v XV-XVII vekah", *Kazakhstan v XVXVIII vekah*, Alma-ata, 1969, s. 11.

{364} K. Amanjalov, K. Rahmetov, *Türki halıktarının tarihi*, C.II, Almatı, 1997, s. 105.

{365} MİKH, Alma-ata, 1969, s. 352; K. A. Pişçulina., N. N. Mingulov, "XIVXV ğasırdın birinşi jartısındağı Kazakistan aumağındağı memleketter", *Kazakistan tarihi*, Almatı, 1998, C. II, s. 156.

{366} B. A. Ahmedov, *Gosudarstvo köçevih uzbekov*, Moskva, 1965, s. 137-138

{367} B. A. Ahmedov, *Tarihdan sabaklar*, Toşkent, 1994, s. 45-46.

{368} Suzak, Kara dağın kuzey yamacındadır fakat kalan diğer şehirler Sir-Deryâ'nın sol tarafında yerleşmişlerdir.

{369} B. A. Ahmedov, "K izuçeniyu politiçeskoy istorii kirgizii XV veka", *AN UzSSR.ONUZ*, T., 1961, No. 5, s. 31.

{370} Oğuz şehirlerinden birinin adıdır. Kırgız coğrafyasında yer alan eski yer adları için bkz; S. K. Karayev, "Onomastika. Drevnetyurskie toponomi Sredney Azii", *ST*, 1985, No. 6, s. 31.

{371} A. A. Semenov, "K voprosu o proishojdenii i sostave uzbekov Şeybanihana", *MİTUSA. TİİAE TadjSSR*, 1954, C.XII, s. 26.

{372} B. A. Ahmedov, "K izuçeniyu politiçeskoy istorii kirgizii XV veka", *AN UzSSR.ONUZ*, T., 1961, No. 5, s. 32.

{373} Muhammed Haydar Dulati, *Tarih-i Raşid-i*, Almatı, 1999, s. 323.

{374} E. Kıçanov, *Povestvovanie ob oyratskom galdane Boşuktu-Hane*, Moskva, 1980, s. 14.

{375} MİKH, Alma-ata, 1969, s. 195.

{376} S. Mukanov, *Kazak kauımı (tarihtik jene etnografiyalık şolu)*, Almatı, 1995, s. 56; V. P. Yudin., M. H. Abuseyitova, *Utemiş-Hadji Çıngız-name*, Alma-ata, 1992, s. 139.

{377} M. H. Abuseyitova, *Kazakskoe hanstvo vo vtoroy polovine XVI veka*, Almatı, 1985, s. 10.

- [378] S. G. Klyashtorniy., T. İ. Sultanov, *Kazakhstan. Letopis treh tısyachaletiy*, Almatı, 1992, s. 233.
- [379] T. İ. Sultanov, *Podnyatie na beloy koşme. Potomki Çingiz-hana*, Almatı, 2001, s. 137.
- [380] B. A. Ahmedov, *Gosudarstvo kočevih uzbekov*, Moskva, 1965, s. 150-151.
- [381] “Orıs-Urus Han’ın oğlu Kutluk Buga ondan Bolat ondan Kerey (Kazakların ilk hanı 1456-1473) ondan hanlık Kutluk Buga’nın oğlu Kuttıcak’a ondan Barak ondan Barak oğlu Ebusait’e (takma adı Canibek) geçti”. S. Mirzatayulı, Sirgeli. Batır, caydak, cediger, colboldı, ile sejiresi, C.I, Toşkent, 1998, s. 16; M. Kafalı’nın Câmîü’t Tevârih’e dayanarak verdiği bilgilere göre “Cuci oğlu Tokay-Timur oğlu Örenk-Timur oğlu Açık oğlu Mamıtık (Bahtiyar) oğlu Timur Hoca oğlu Badık Oğlan oğlu Urus Han oğlu Kayırçak Han oğlu Barak Han, Kazak hanlarının atasıdır” M. Kafalı, a. g. e., s. 30.
- [382] B. Nurjekeuli, “Kazıbek bek jene Kazak tarihi”(Kurastığan: E. Akkoşkarov), *Kazak tarihi*, A., 1997, s. 427.
- [383] B. A. Ahmedov, *Tarihdan sabaklar*, Toşkent, 1994, s. 214; B. A. Ahmedov, “K izuçeniyu političeskoy istorii kirgizii XV veka”, *AN UzSSR. ONUZ*, Taşkent, 1961, No. 5, s. 31.
- [384] K. A. Pişçulina, “XV ğasırdağı kazak handığı”, *Kazakstan tarihi*, C.II, Almatı, 1998, s. 348.
- [385] MİKХ, *Alma-ata*, 1969, s. 353.
- [386] J. L. B. Grammont, “Bir Osmanlı Vesikasına Göre Orta Asya’da 1510’da Cereyan Eden Olaylar”, VII. TTK Bildirileri, Ankara, 1972, s. 282-283.
- [387] V. F. Şahmatov, “Kazak halkı men kazak handıktarının kurului”, *Kazak SSSR Tarihi*, C.I, A., 1957, s. 154.
- [388] M. Tınışpayev, *Materialı k istorii kirgiz-kazahskogo naroda*, Taşkent, 1925, s. 46.
- [389] V. V. Velyaminov-Zernov, *İzsledovanie o Kasimovskih tsaryah i tasreviçah*, Spb., 1864, Ç. II, s. 230.
- [390] M. Mağuin, *Kazak tarihinin elipgesi*, Almatı, 1995, s. 21.
- [391] N. Muhametkanulı, *Tarihi zertteuler* (Avdarğan: A. Kojabekov), Almatı, 1994, s. 42.
- [392] K. A. Pişçulina, “Territoriya”, *Kazak*, Almatı, 1994, s. 59.
- [393] M. Tınışpayev, *Materialı k istorii kirgiz-kazahskogo naroda*, Taşkent, 1925, s. 46.
- [394] M. Tınışpayev, *Materialı k istorii kirgiz-kazahskogo naroda*, Taşkent, 1925, s. 47.
- [395] S. Seyfullin, “Kazak tarihinan kıskaşa mağlumat” (Kur:E. Akkoşkarov), *Kazak tarihinan*, A., 1997, s. 302.
- [396] M. Tınışpayev, *İstoriya kazahskogo naroda*, Almatı, 1998, s. 139; K. Salğarulı, “Handar kelesi”, *Kazak handarının ğumırnamesi*, Almatı, 2001, s. 257.
- [397] M. Tınışpayev, *Materialı k istorii kirgiz-kazahskogo naroda*, Taşkent, 1925, s. 47.
- [398] K. Ş. Hafızova., K. L. Esmagambetov, K. A. Pişçulina, B. E. Kumekov, K. A. Baypakov, “Songı orta ğasırlardağı Kazakstannın tarihnaması jene derektemeleri”, *Kazakstan tarihi*, C.II, Almatı, 1998, s. 28.
- [399] M. H. Abuseyitova, “XVI ğasırdın ekinşi jartısı XVII ğasırdın basındağı kazak memleketi”, *Kazakstan tarihi*, C.II, Almatı, 1998, s. 393.

- [400] Şah Mahmud ibn Mirza Fazil Çuras, Hronika. Kritičeskiy tekst, perevod, kommentarii, issledovanie i ukazateli Akimuşkin O. F, Moskva, 1976, s. 156.
- [401] Farklı kaynaklarda Emil-İmil adı şehir, nehir ve bir bölge için kullanılmaktadır. Bazende bu nehir Yamar adıyla zikredilmektedir.
- [402] O. F. Akimuşkin, "K voprosu o vneşnepolitičeskikh svyazah Mogolskogo gosudarstva s uzbekami i kazakami v 30-h godah XVI v.-60 h godah XVII v", Palestinskiy sbornik, M.-L., 1970, XXI(84), s. 233-248.
- [403] Grousset, a.g.e., s. 468.
- [404] A. P. Çuloşnikov, Oçerki po istorii kazak-kirgizskogo naroda v svyazi s istorčeskimi sudbami durigih tyurskih plemen, Orenburg, 1924, Ç. I, s. 135.
- [405] Angliyskie putuşestvenniki v Moskovskom gosudarstve v XVI v., Leningrad, 1937, s. 185.
- [406] P. İ. Rıçkov, İstoriya Orenburgskaya (1730-1750), Orenburg, 1896, s. 69.
- [407] M. H. Abuseyitova, "İz istorii vneşhepolitičeskiy svyazey Kazakskogo hanstva s soprodelnımi stranami vo polovine XVI veka", Kazakstan, Srednayaya i Tsentralnaya Aziya v XVI-XVIII v. v., Almatı, 1983, s. 166
- [408] M. H. Abuseyitova, "Vzaimootnoşeniya Kazahstana so stranami i narodami Tsentralnoy Azii", İstoriya Kazahstana i Tsentralnoy Azii, Almatı, 2001, s. 314-315.
- [409] Reyon: Merkeze bağılı kasaba (semt) büyüklüğündeki yerleşim merkezi.
- [410] K. Salğarılı, "Handar kelesi", Kazak handarının ğumurnamesi, Almatı, 2001, s. 257.
- [411] Kazahsko-russkie otnoşeniya v XVI-XVIII vekah, Almatı, 1961, s. 3.
- [412] R. Grousset, The Empire of the Steppes: of history of Central Asia, N. Brunswick-N. Dersey, 1970, p. 486.
- [413] M. B. Djamgerçinov., A. M. Mokeyev, "Kirgizstan v XVI-pervoy polovine XVIII v", İstoriya kirgizskoy SSR (s drevneyşih vremen do srediny XIX) v 5-ti tomah, C.I, Frunze, 1984, s. 448-449.
- [414] Kalmakların Tiyeşan bölgesindeki saldırıları için ayrıntılı bilgi bkz; *لیو زشیاق، لویغور تاریخی موهرریز: نمونر بایتور، جلد ۱، ق ۱، شذخوا، ۱۹۸۸، ص. ۶۲۷-۶۴۴* E. Kıçanov., T. Beyşenaliyev, "Yuan-Ming doorundagı kirgızdar" (Kot: E. Kılıçev), AT, 1990, No. 7, s. 111.
- [415] Moğolların Kirgızlara saldırıları için ayrıntılı bilgi bakınız. M. İakineom, İstoriya pervih çetireh hanov iz doma Çingisova, Spb, 1829, s. 91-97, 200-230; *دوهسون م., موغول تاریخی، استانبول، ۱۳۴۲، ص ۷۵*
- [416] V. V. Barthold, Soçineniya, C.V, Moskva, 1968, s. 173.
- [417] Muhammed Haydar Dulati, Tarih-i Raşid-i, Almatı, 1999, s. 108, 117-118, 145.
- [418] K. A. Pişçulina, "Prisırdarinskie goroda i ih znaçenie v istorii kazahskih hanstv v XV-XVIII vekah", Kazahstan v XV-XVIII vekah, Alma-ata, 1969, s. 41.
- [419] Eski dönemlerde Yedisu'nun ticarî hayatı için bkz; Raşid ed din, Sbornik letopisey. Per. Yu. P. Verhovskogo, Primiçenaniya Yu. P. Verhovskogo i B. İ. Pankratova, C.I, Kn. II, Moskva-Leningrad, 1960, s. 97; XIII. ve XV. asırda Yedisu'nun ticarî hayatı için bkz; M. K. Strakadomskaya, "Solhat i Kaffa v XIII-XV vv.", Feodalnaya Tavrika, Kiev, 1974, s. 168.
- [420] M. H. Abuseyitova, "XVI ğasırdın ekinşi jartısı XVII ğasırdın basındağı kazak

memleketi”, *Kazakistan tarihi, C.II, Almatı, 1998, s. 408.*

[\[421\]](#) 421 *MİKH, Alma-ata, 1969, s. 353.*

[\[422\]](#) B. B. Keribayev, “Muhammed Haydar Dulati jene XV-XVI kk. kazak handığı tarihinin meseleleri”, *Muhammed Haydar Dulati. Halıkaralık ǵılmı teoriyalık konferentsiyanın materialdarı 3-4 mausım 1999, Almatı, 1999, s. 160-161.*

[\[423\]](#) B. Soltonoyev, *Kızıl kırıǵız tarihi, C.I, Bışkek, 1993, s. 80.* 424 Bilindiǵi üzere bugün bile Talas karma bir şehirdir. Kırıǵızların Kazaklarla kaynaşmasının tanımlanamaz hal aldıǵı ve sosyal birlikteliǵin yaşandığı yerleşim merkezi olmaya çok eski dönemlerden itibaren devam etmektedir. Talas ’ta aǵırlıklı olarak ailelerin bir yarısı Kırıǵız diǵer yarısı ise Kazaktır.

[\[424\]](#) S. Attokurov, *Kırıǵız etnografiyası, Bışkek, 1997, s. 23.* 426 Muhammed Haydar Dulati, *Tarih-i Raşid-i, Almatı, 1999, s. 107-108, 322-323.*

[\[425\]](#) S. Attokurov, *Kırıǵız etnografiyası, Bışkek, 1997, s. 23.*

[\[426\]](#) Muhammed Haydar Dulati, *Tarih-i Raşid-i, Almatı, 1999, s. 107-108, 322-323.*

[\[427\]](#) Muhammed Haydar Dulati, *Tarih-i Raşid-i, Almatı, 1999, s. 435-436.*

[\[428\]](#) E. Smagulov., F. Grigoryev, “Osnov ie etapı formirovaniya nekropolya srednevekovogo goroda Turkestana”, *Zagadki drevnego Turkestana, Almatı, 1998, s. 162-163.*

[\[429\]](#) E. Kıçanov., T. Beyşenaliyev, “Yuan-Ming doorundadı kırıǵızdar”, *Kırıǵızdar, C.II, Bışkek, 1991, s. 247.*

[\[430\]](#) V. V. Barthold, “Kırıǵızdar”, *Kırıǵızdar, C.II, Bışkek, 1991, s. 172.*

[\[431\]](#) “Kyat ve Nuzkat ’ın arasında yer alır”. V. V. Barthold, “Turkestan v epohu mongolskogo naşestviya”, *Soçineniya, C.I, Moskva, 1963, s. 204-205.*

[\[432\]](#) “İli nehrinin yukarı kesimindeki koludur” E. M. Murzayev, *Priroda Sintsyana i formirovanie pustın Tsentralnoy Azii, Moskva, 1966, s. 339.*

[\[433\]](#) Muhammed Haydar Dulati, *Tarih-i Raşid-i, Almatı, 1999, s. 439.*

[\[434\]](#) řah Mahmud ibn Mirza Fazil Çuras, *Hronika. Kritičeskiy tekst, perevod, kommentarii, issledovanie i ukazateli Akimuřkin O. F, Moskva, 1976, s. 267.*

^[435] “Çu vadisinde Isık Ata nehrine yakın bir yerleşim alanıdır ve Güney Aladağların doğu tarafının sonundaki geçittir”. V. İ. Masalskiy, *Rosiya. polnoe geografiçeskoe opisaniye našego oteçestva. Pod ped. V. P. Semenova-Tyan-Şanskogo. Turkestanskiy kray. Sostavil Masalskiy V. İ., C.XIX, Spb., 1913, s. 766.*

^[436] O. F. Akimuşkin, “K voprosu o vneşnepolitiçeskikh svyazah Mogolskogo gosudarstva s uzbekami i kazakami v 30-h godah XVI v.-60 h godah XVII v.”, *Palestinskiy sbornik, M.-L., 1970, XXI (84), s. 237-238.*

^[437] V. V. Barthold, *K ırğız cana Kırğızstan tarıhı boyunça tandalma emgekter, Bişkek, 1997, s.124.*

^[438] “Tarih-i Kaşgar”, *Kırğızdardın cana Kırğızstandın tarıhıy bulaktarı (Kotorgon: M. Kocobekov, T. Abdiyev), Bişkek, 2002, Vıp. I, s. 310.*

^[439] S. Attokurov, *Kırğız etnografiyasının tarihnaaması, Bişkek, 1997, s. 22.*

^[440] M. H. Abuseyitova, “XVI ğasırdın ekinşi jartısı XVII ğasırdın basındağı kazak memleketi”, *Kazakstan tarıhı, C.II, Almatı, 1998, s. 413.*

^[441] M. Mağuin, *Kazak tarıhının elippesi, Almatı, 1995, s. 29.*

^[442] M. H. Abuseyitova, “Vzaimootnoşeniya Kazahstana so stranami i narodami Tsentralnoy Azii”, *İstoriya Kazahstana i Tsentralnoy Azii, Almatı, 2001, s. 314-315.*

^[443] Ç. Valihanov, “Zapiski i kirgizah”, *Sobr. Soç. v 5 t., C.II, Almatı, 1985, s. 77.*

^[444] L. Krader, “Peoples of Centrial Asia”, *Uralic and Altaic Series, Vol. 26,*

^[445] B. Soltonoyev, *Kızıl kırğız tarıhı, C.I, Bişkek, 1993, s. 165.*

^[446] W. Radloff, *Sibirya’dan, C. II, Çev: A. Temir, Ankara, 1994, s. 183.*

^[447] S. J. Gould, “İnsan Evriminde Dallar ve Merdivenler”, *Darwin ve Sonrası, Çev: C. Temürcü, A., 2003, s. 51*

^[448] K. A. Pişçulina, *Yugo-Vostoçnıy Kazahstan v sredine XIV vekov naçale XVI vv, Almatı, 1977, s. 250-251.*

^[449] Kırğız ve Kazak boy ilişkilerini Manas Destanı’nda ayrıntılı olarak araştıran İ. Moldobayev’in eserlerinde birçok boyun destan içinde sosyal ilişkilerini görmek ve ayrıntılı olarak bilgi edinmek mümkündür. İ. B. Moldobayev, “Manas” *istoriko-kulturnıy pamyatnik kirgizov, Bişkek, 1995, s. 144; Manas. Sagımbay Orozbak uulunun variantı, C.I, Frunze, 1978, s. 268.*

^[450] Özellikle bu bölümde, boy (uruğ) ve boya bağlı küçük sosyal oluşum olarak görülen uruu’nun uruğ (boy) ile karıştırılmaması gerekir. Merkezi Asya’daki küçük sosyal oluşumlar kendilerine has bazı hususiyetler sergilerler. Uruu çift ‘uu’ ile yazılır.

^[451] S. Akatayev, *Tışğan jılğı kırğın, Almatı, 1994, s. 75-76.*

^[452] Bakınız: (Tablo 1). S. M. Abramzon’un Kırğız boyları içindeki Kazak boyları ile ilgili tabloları ve (Tablo 2). Kazak Sovyet Ansiklopedisi’nin Kazak boyları içindeki Kırğız boyları ile ilgili tabloları.

^[453] Raşid ad-din, *Sbornik letopisey. Perevod L. A. Hetagurova, C.I, Kn.I, Moskva-Leningrad, 1952, s. 29.*

^[454] N. A. Aristov, “Opıt vıyasenniya etniçeskogo sostava kirgiz-kazahov Bolşoy Ordı i kara-

kirgizov...”, JS, 1894, Vip. III-IV, s. 407.

{455} S. Amanjalov, *Voprosi dialektologii i istorii kazahskogo yazıka*, Almatı, 1959, s. 44-45.

{456} Yu. A. Zuev, *Rannie tyurki: oçerki istorii i ideologii*, Almatı, 2002, s. 292.

{457} A. G. Galstyan, *Armyanskie istoçnikio Mongolah*, Moskva, 1962, s. 41.

{458} Kurbanğali Halid, *Tavarih Hamsa*, Almatı, 1992, s. 293.

{459} A. Yakubovski, *Altın Ordu ve Çöküşü*, Çev: H. Eren, Ankara, 1976, s.191.

{460} S. M. Abramzon, *Kirgizi i ih etnogenetiçeskie i istoriko-kulturnie svyazi*, Leningrad, 1971, s. 68-69.

{461} L. Rasonyi, *Türk Devletlerinin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler*, Haz: Ş. K. Seferoğlu, A. Müderrisoğlu, Ankara, 1983, s. 73.

{462} Unağan boğol: “Bu kelime tam manası ile köle değildir. Bunlar mülklerini muhafaza ederler, muayyen bir derecede şahsî hürriyetlerinden faydalanırlar, kazançlarının hepsi beylerine gitmez. ...kendi aralarında kabile bağlarını kaybetmez ve sahipleri gibi kabile hayatı yaşarlardı. Bunların başlıca vazifeleri tabi oldukları kabileye hizmet etmekte... sahiplerine yardım etmeye, sulh ve harp zamanlarında hizmet görmeye memurdular”. B. Yu. Vladimirtsov, *Moğolların İçtimai Teşkilatı* (Terc: A. İnan), Ankara, 1995, s. 100-101.

{463} Vladimirtsov, a.g.e., s. 129.

{464} B. D. Grekov., A. Yakubovskiy, *Zolotoya Orda i ee padenie*, Moskva-Leningrad, 1950, s. 479.

{465} Cengiz Han’ın oğulları arasında yapılan taksimat sırasında Cuci neslinin payına düşen Calayırlar kaynaklara göre Şu nehrinin orta kısmına, doğuya doğru yerleşmiş ve Şumanak adıyla adlandırılmıştır, diğer gruptakiler ise Şırşık ile Engiren boyunda yerleşenler şeklinde tarihte Calayır ordası (ikinci adı Sirmanak) adıyla tanınmıştır.

{466} R. Tolkımbetuli, *Calayır on iki ata şejire*, Almatı, 2000, s. 6.

{467} S. G. Klyaştorıny., T. İ. Sultanov, *Kazakhstan. Letopis treh tısyacıletiy*, Almatı, 1992, s. 232.

{468} M. Tınışpayev, *Materialı k istorii kirgiz-kazahskogo naroda*, Taşkent, 1925, s. 6.

{469} Raşid ad-din, *Sbornik letopisey. Perevod O. İ. Smirnov*, C.I, Kn. II, Moskva-Leningrad, 1952, s. 149-150.

{470} S. Amanjalov, *Voprosi dialektologii i istorii kazahskogo yazıka*, Almatı, 1959, s. 43-45.

{471} Savaş ve sefere giderken kutsal olarak kabul edilerek söylenen bir isim veya atılan naraya denir.

{472} Tablo 1. ve Tablo 2. Kırgızlar ve Kazaklar arasında Calayır boyu tablosuna bakınız.

{473} V. V. Vostrov., S. Mukanov, *Rodoplemennoy sostav i rasselenie kazahov (konets XIX naçala XX v)*, Alma-ata, 1968, s. 43.

{474} نشیاو لیو . نویغور تاریخی. ۱.ق. شنخوا. ۱۹۸۷. ص. ۱۱.

{475}

{476}

{477}

{478}

{479}

- {480} G. E. Grumm-Grjimaýlo, *Zapadnaya Mongoliya i Uryanhayskiy kray*, C.III/1, Leningrad, 1930, s. 263.
- {481} W. Eberhard, *Şa-t'o Devletlerinin Harici Münasebetleri*, Çev: E. B. Özbilen, İstanbul, 2000, s. 33; V. U. Mahpirov, *İmena dalekih predkov*, Almatı, 1997, s. 34-38.
- {482} H. N. Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara, 1994, 35, 72.
- {483} W. İ. Artamonov, *Hazar Tarihi (Türkler, Yahudiler, Ruslar)*, İstanbul, 2004, s. 90; S. Gömeç, *Kök Türk Tarihi*, Ankara, 1997, s. 32.
- {484} Wu Hsing-tung, *Beş Sülale Çağında Sha-to'ların Çin Toplumuna Etkileri*, (Basılmış Doktora Tezi), Taipei, 1970, s. 9.
- {485} Ö. İzgi, *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*, Ankara, 1989, s. 14.
- {486} J. Beysanbayulı, *Kazak şejiresi*, Almatı, 1994, s. 88.
- {487} V. V. Grigoryev, *Vostochniy ili Kitayskiy Turkestan*, Spb., 1873, Vıp. II, s. 189.
- {488} Tulenkut-Telengit şeklinde geçen bu ad, bakma-evlatlık (sonradan evlatlık ya da esir alınarak yetiştirilen) veya savaş esiri anlamında kullanılmıştır. Satın alınan toprakla, can bedeli karşılığı veya hediye olarak verilen erkek, kadın, genç kız ve yiğitlerden oluşan güruha verilen ad olarak görülür. N. İ. Grodekov, "Kirgiz i karakirgiz Sır darinskoy oblasti", *Yuridiçeskie Bıt*, Taşkent, 1889, s. 304.
- {489} S. M. Abramzon, *Kirgizi i ih etnogenetiçeskie i istoriko-kulturnie svyazi*, Frunze, 1990, s. 64.
- {490} A. Taşağıl, "Töles Boylarının Coğrafi Dağılımına Bir Bakış", *MSÜFEFD*, S.1, 1991, s. 237-238.
- {491} Ayrıntılı bilgi için bakınız. V. P. Vasilyev, *Kitayskiya nadpisi na Orhonskih pamyatnikah v Koşo-Tsaydame i Karabalgasune. Sbornik trudov orhonskoy ekspeditsii*, Spb., 1897, Vıp. III, s. 7.
- {492} Mahpirov, a.g.e., s. 35.
- {493} O. Karatayev, "Oş şaarının cana aga camaattaş aymaktardagı kirgizdardın etnikalık kuramı", *Muras*, 1999, Vıp. 2, s. 89.
- {494} V. V. Vostrov., S. Mukanov, *Rodoplemennoy sostav i rasselenie kazahov*, Alma-ata, 1968, s. 106-107.
- {495} Tablo 1. Kirgizlar arasında Dööles boyu tablosuna bakınız.
- {496} S. M. Abramzon, "Etniçeskiy sostav kirgizskogo naseleniya Severnoy Kirgizii", *TKAEE*, Moskva, 1960. C.IV.-Tablo. 4, s. 7, 15.
- {497} N. V. Kyuner, *Kitayskie izvestiya o narodah Yujnoy Sibiri, Tsentralnoy Azii i Dalnego Vostoka*, Moskva, 1961, s. 41; S. M. Ahinjanov, *Kıpçaki (v istorii srednevekovogo Kazahstana)*, Almatı, 1999, s. 49.
- {498} N. A. Aristov, "Opıt viyasenniya etniçeskogo sostava kirgiz-kazahov Bolşoy Ordı i kara-kirgizov...", *JS*, 1895, Vıp. III-IV, s. 63.
- {499} A. İnan, "Altay-Yenisey Türkleri", *Makaleler ve İncelemeler*, C.I, Ankara, 1998, s. 33.
- {500} N. A. Aristov, "Zametki ob etniçeskom sostave tyurskih plemen narodnostey svedeniya ob ih çislennosti", *JS*, Spb., 1896, Vıp. III-IV, s. 294.
- {501} Yu. A. Zuev, "Tamgi lo şadey iz vassalnıh knyajestv", *Novie materialı po drevney i*

srednevekovoy istorii Kazahstana, Almatı, 1960, s.118.

[\[502\]](#) Yu. A. Zuev, *Rannie tyurki: oçerki istorii i ideologii*, Almatı, 2002, s. 21- 23.

[\[503\]](#) Raşid ad-din, *Sbornik letopisey. İstoriya Mongolov. Soçinenie Raşid-eddina*. Per. İ. N. Berezina, TVOİAO, Spb., 1858, Ç. XIII, s. 30,32, 95

[\[504\]](#) J. Mirzakanulı, “Kazak şejiresinin jazba derektermen baylanısı jöninde”, *Kazakstan respublikası ulttıq ǵılım akademiyasının habarları*, 1993, C.1 (187), s. 44.

[\[505\]](#) “M.S. II. yüzyılın ilk yarısında, Hun kabilelerinin bir kısmı, yeniden Doğu Kazakistan ve Yedisu’ya göç edip, orada V. yüzy ıla kadar varlığını sürdüren Yüeban Devleti’ni kurmuşlar; diğer kolları Batı Sibirya’daki Uygur kabileleri ile birlikte Ural civarına, Hazar sahillerine ve Volga ötesi bozkırlarına göç etmişlerdir”. S. G. Klyashtorny, T. İ. Sultanov, *Kazakistan. Türkün Üç Bin Yılı*, Çev: D. Ahsen Batur, İstanbul, 2003, s. 74-79; Artamanov, a. g. e., s. 61. Fakat “488 civarında T’ie-le kabileleri Yedisu’daki zayıf Hyung-nular devleti Yüeban’ı ortadan kaldırdılar. Böylece 200.000 kişi civarında Hun grubunun kurduğu bu devlet ortadan kalktı”. L.. N. Gumilyev, *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, Çev: D. A. Batur, İstanbul, 2003, s. 120.

[\[506\]](#) N. A. Aristov, “Zametki ob etniçeskom sostave tyurskih plemen narodnostey svedeniya ob ih çislennosti”, *JS, Spb.*, 1896, Vıp. III-IV, s. 294.

[\[507\]](#) L. N. Gumilyev, *Bayırkı Türktör (Kotorgon: D. Sulaymankulov)*, Bişkek, 1999, s. 35; T. Sadıkov., E. Ebdirahmanov, *Türki alemi*, Almatı, 1995, s. 165.

[\[508\]](#) N. Katanov, *Etnografiçeskiy obzor turetskogo-tatarskogo plemen*, Kazan, 1894, s. 12.

[\[509\]](#) S. M. Abramzon, *Kırgız cana Kırgızstan tarıhı boyunça tandalma emgekte*, Bişkek, 1999, s. 404.

[\[510\]](#) A. Z. V. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1981, s. 82.

[\[511\]](#) Muhammed Haydar Dulati, *Tarih-i Raşid-i*, Almatı, 1999, s. 71, 103, 106, 125.

[\[512\]](#) Yazar Congarların ele geçirdiği yerleri kast etmektedir.

[\[513\]](#) M. S. Mukanov, “Kazak halkının kalıptasui”, *Kazakistan tarıhı*, C.II, Almatı, 1998, s. 312.

[\[514\]](#) V. V. Barthold, “Kırgızdar”, *Kırgızdar*, C.II, Bişkek, 1991, s. 168

[\[515\]](#) “Buydas”, *Kazak ensiklopediyası*, C.II, Almatı, 1973, s. 519.

[\[516\]](#) Tablo 2. Kazaklar arasında Dulat boyu için tabloya bakınız. Tablo 1. Kırgızlar arasında Dulat’ın kollarını görmek için Kuşçu ve Sayak boyu tablolarına bakınız.

[\[517\]](#) Ya. R. Vinnikov’un makalesinde Sayak tablosundaki Duvlat okunuşu Dulat ismine ne kadar yakındır bilinmez. Ya. R. Vinnikov, “Rodo-plemennoy sostav i rasselenie kirgizov na territorii Yujnoy Kirgizii”, *TKAEE, Moskva*, 1956, C.I, s. 146-147.

[\[518\]](#) İ. B. Moldobayev, *Etnokulturnie svyazı kirgızov v srednevekovye*, Bişkek, 2003, s. 76-77.

[\[519\]](#) S. Ataniyazov, *Şecere (Türkmenin nesil daragtı)*, Aşgabat, 1994, s. 136.

[\[520\]](#) Muhammed Haydar Dulati, *Tarih-i Raşid-i*, Almatı, 1999, s. 301-302, 340.

[\[521\]](#) Dulatlar (Dugul, Dulat), *Manas Destanı’nda Moğol (Kalmak) boyu olarak geçmektedir*. Ö. Karayev, “Duulat”, *Manas ensiklopediyası*, C.I, Bişkek, 1995, s. 190.

[\[522\]](#) E. Chavannes, *Documents Sur Les Tou-kiue (Turcs) Occ identaux*, S. Peterburg, 1903, s. 132-133.

[\[523\]](#) S. G. Klyashtornıy, *Drevnetyurkskie runiçeskie pamyatniki kak istoçnik po istorii Sredney*

- Azii, Moskva, 1964, s. 179; S. M. Ahinjanov, "Ob etničeskom sostave kıpçakov srednevekovogo Kazakstana", *Proşloe Kazahstan po arheologogiçeskim istoçnikam*, Alma-ata, 1976, s. 85.
- [\[524\]](#) S. P. Tolstov, *Po sledami drevnehorezmskoy tsivilazatsii*, Moskva-Leningrad, 1948, s. 145.
- [\[525\]](#) S. G. Klyaştorıny, "Kangyuskaya etnotoponimika v Orhonskih tekstah", *SE*, 1951, C.3, s. 54.
- [\[526\]](#) L. N. Gumilyev, *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, (Çev: D. Ahsen Batur), İstanbul, 2003, s. 285.
- [\[527\]](#) K. Ş. Şahniyazov, *Kanğ davlati va kanğlar*, Toşkent, 1990, s. 5; K. Ş. Şahniyazov, *Uzbek halkining şakillaniş carayeni*, Toşkent, 2001, s. 118.
- [\[528\]](#) *Kanglılar için bakınız: Kvinta kurtsiya istoriya o Aleksandre Velikom tsare Makadenskom s dopolnenim freynsgeyma i perevedenena s latinskago yazıka vtorıçno*, Stepanom Kraşennikovim, Spb., 1768, _ II.
- [\[529\]](#) Ş. Karimov., R. Şamsutdinov, *Vatan tarihi*, Andijon, 1995, s. 74.
- [\[530\]](#) N. A. Aristov, *Usuni i kırıgızı ili kara-kırıgızı*, Bişkek, 2001, s. 120.
- [\[531\]](#) N. Ya. Biçurin, *Sobranie svedeniy o narodah, obitavşih v Sredney Azii v drevnie vremena*, C.II, M.-L., 1950, s. 150, 152.
- [\[532\]](#) C. Gökalp, *Çin Kaynaklarına Göra Shih-Wei Kabileleri (Proto-Moğollar Üzerine Bir Etüd Denemesi)*, Ankara, 1973, s. 77; A. Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, Ankara, 2004, s.7.
- [\[533\]](#) S. G. Klyaştorıny, *Drevnetyurskie runičeskie nadpisi kak istoçnik po istorii Sredney Azii*, M.,1964, s.161-79.
- [\[534\]](#) L. N. Gumilyev, *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, (Çev: D. Ahsen Batur), İstanbul, 2003, s. 285.
- [\[535\]](#) A. Z. V. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1981, s. 160
- [\[536\]](#) *Putuşestviya v vostoçnie strani Plano Karpini i Rubruka*, Moskva, 1957, s. 57, 72, 215; E. N. Necef, A. Annaberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, İstanbul, 2003, s. 37-40.
- [\[537\]](#) Raşid ad-din, *Sbornik letopisey. İstoriya Mongolov. Soçinenie Raşid-eddina. Per. İ. N. Berezina*, TVOİAO, Spb., 1888, Ç. XV, s. 55, 58; Ç. V, s. 7, 12, 17, 18, 108.
- [\[538\]](#) F. Sümer, *Eski Türklerde Şehircilik*, Ankara, 1994, s. 84-85.
- [\[539\]](#) B. E. Kömekov, "Damığan ortağasırlık mamleketter", *Kazakstan Tarihi*, C.I, Almatı, 1996, s. 412.
- [\[540\]](#) *Alaaddin Ata Melik Cüveynî, Tarih-i Cihan Güşa (Terc: Mürsel Öztürk)*, Ankara, 1998, s. 145.
- [\[541\]](#) A. M. Kılıçev, *XIV-XV kılımdardagi Tenir-Toonun etnosyasii tar ihı (Ayrım farsı bulaktarı boyunça)* (Dis. Kand. İst. Nauk- Basılmamış Doktora Tezi), Bişkek, 1995, s. 127.
- [\[542\]](#) Muhammed Haydar Dulati, *Tarih-i Raşid-i*, Almatı, 1999, s. 42.
- [\[543\]](#) Monahom İakineom, *Opisanie Djungarii i Vostoçnago Turkestana v drevnem i n inşnem sostoyanii*, Spb., 1829, Ç. I-II, s. XXVI.
- [\[544\]](#) V. İ. Yudin, "O rodoplemennom sostave mogulov mogulistana i mogulii i ih etničeskih svyazyah s kazahskim i durugimi sosednimi narodami", *İAN KazSSR SON*, 1965, Vıp III, s. 53.
- [\[545\]](#) M. Tınışpayev, *Materialı k istorii kirgiz-kazahskogo naroda*, Taşkent, 1925, s. 6-7.

[\[546\]](#) E. Törökän uulu, *Sol kanat kırıgız, Bışkek, 1995, s. 151.*

[\[547\]](#) *Tablo 1. Kırıgızlar arasında Kanglı içinde Toguzbay kolu için Kanglı tablosuna bakınız.*

Tablo 2. Kazaklar arasında Kanglı boyu tablosuna bakınız.

[\[548\]](#) V. V. Vostrov., S. Mukanov, *Rodoplemennoy sostav i rasselenie kazahov, Alma-ata, 1968, s. 36.*

[\[549\]](#) Ya. R. Vinnikov, “Rodo-plemennoy sostav i rasselenie kirgizov na territorii Yujnoy Kirgizii”, TKAE, Moskva, 1956, C.I, s. 154’e ek tablo.

[\[550\]](#) S. M. Abramzon, *Kirgızı i ih etnogenetiçeskie i istoriko-kulturnie svyazi, Frunze, 1990, s. 52-53.*

[\[551\]](#) R. H. Kereytov, *Etniçeskaya istoriya Nogaytsev, Stavropol, 1999, s. 30- 43.*

[\[552\]](#) Kıpçak adının okunuş şekilleri ve Çin yıllıklarında Kıpçaklar için bkz; N. Ya. Biçurin, *Sobranie svedeniy o narodah, obitavşih v Sredney Azii v drevnie vremena, C.III, Almatı, 1999, s. 156, 158.*

[\[553\]](#) *Polnoe sobranie russkih letopisey (dalee PSRL), C.II, Moskva, 1962, s. 455.*

[\[554\]](#) Kıpçak etimolojisi için ayrıntılı bilgi bkz; M. Z. Zekiyev, *Türki-tatar etnogenezi, Kazan, 1998, s. 284.*

[\[555\]](#) L. N. Gumilyev, *Hazar Çevresinde Bin Yıl, (Çev: D. Ahsen Batur), İstanbul, 2003, s. 101.*

[\[556\]](#) Bu konuda yapılan değerli çalışma için bkz. A. Gökbek, *Kıpçak Türkleri (Siyasî ve Dini Tarihi), İst., 2000, s. 35.*

[\[557\]](#) S. E. Malov, *Pamyatniki drevne-tyurskoy pismennosti Mongoliya i Kirgizii, M.-L., 1959, s. 36.*

[\[558\]](#) S. G. Klyashorniy., T. İ. Sultanov, *Gosudarstva i narodi Evraziyskih stepoy, Sank-Peterburg, 2000, s. 109.*

[\[559\]](#) B. Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişim Çağları, İstanbul, 2001, s. 227.*

[\[560\]](#) B. E. Kumekov, *Gosudarstvo kimakov IX-XI vv. po arabskim istoçnikam, Almatı, 1972, s. 42-44.*

[\[561\]](#) A. N. Kurat, *IV-XIII. Yüzyıllarda Karadeniz’in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, Ankara, 1972, s. 69.*

[\[562\]](#) Mahmut Kaşkarî, (). *Türk sözdıgi (Audarğan:K. Egebay), C.I, Almatı, 1997, s. 534.*

[\[563\]](#) B. E. Kumekov, “Ob etnonimi kıpçakskoy konfederatsii zapadnogo Deşt-i kıpçaka XII-naçala XIII veka”, SON, Almatı, 1993, C. 1, s. 58.

[\[564\]](#) M. S. Mukanov, *Etniçeskiy sostav i rasselenie kazahov Srednego juza, Almatı, 1974, s. 53.*

[\[565\]](#) *Puteşestviya v vostoçnoie strani Plano Karpini i Rubruka, Moskva, 1957, s. 118, 122, 123, 130.*

[\[566\]](#) Raşid ad-din, *Sbornik letopisey. İstoriya Mongolov. Soçinenie Raşid-eddina. Per. İ. N. Berezina, TVOİAO, Spb., 1861, Ç. VII, s. 57; Ç. V, s. 40-41.*

[\[567\]](#) Lubsan Danzan, Altan Tobçı (Zolotoe skazanie), *Pereveod s mongolskogo, vvedenie, kommenterniy i prilozheniya N. P. Şastinoy, Moskva, 1973, s. 228.*

[\[568\]](#) Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa (Terc: Mürsel Öztürk), Ankara, 1998, s. 192, 241.*

[\[569\]](#) Muhammed Haydar Dulati, *Tarih-i Raşid-i, Almatı, 1999, s. 61, 77*

[\[570\]](#) SMİZO., C.II, Moskva-Leningrad, 1941, s. 10, 24.

[\[571\]](#) Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa (Terc: Mürsel Öztürk), Ankara, 1998, s. 447-448.*

[\[572\]](#) S. M. Ahinjanov, "Ob etniçeskom sostave kıpçakov srednevekovogo Kazakstana", *Proşloe Kazahistan po arheologogiçeskim istoçnikam, Almaata, 1976, s. 92.*

[\[573\]](#) Konumuz açısından büyük önem arz eden bazı bölümler başka dillere tercüme edilmediğinden veya kısmen tercüme edildiğinden Fransızca bilmediğimiz için ilgili yerler başkalarına tercüme ettirilmiştir. P. Pelliot., Hambis L. *Histoire des Campagnes de Gengis Khan, Leiden, 1951, Vol. I, p.107.*

[\[574\]](#) T. İ. Sultanov, *Koçevie plemena priaralya v XV-XVII vv, Moskva, 1982, s.24.*

[\[575\]](#) S. A. Pletneyeva, *Polovetsı, Moskva, 1990, s. 36.*

[\[576\]](#) V. İ. Yudin, "O rodoplemennom sostave mogulov mogulistana i mogulii i ih etniçeskih svyazyah s kazahskim i durugimi sosednimi narodami", *İAN KazSSR SON, 1965, Vıp III, s. 76.*

[\[577\]](#) K. İ. Petrov, "Kirgizsko-kıpçakskie otnoşeniya", *İAN KirSSR. SON, 1961, C.III, Vıp. 2, s. 102.*

[\[578\]](#) S. M. Ahinjanov, *Kıpçaki (v istorii srednevekovogo Kazahstana), Almatı, 1999, s. 14.*

[\[579\]](#) V. G. Tizengauzen, *Sbornik materialov otnosya şçihsya k istorii Zolotoy Ordı, C.I, Spb., 1884, s. 3.*

[\[580\]](#) J. Mirzakanulı, "Kazak şejiresinin jazba derektermen baylanısı jöninde", *Kazakstan respublikası ulttıq ğılım akademiyasının habarları, 1993, No. 1 (187), s. 39-40; F. Kırzioğlu, Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar, Ankara, 1992, s. 13, 90.*

[\[581\]](#) N. A. Baskakov, *Vvedenie v izučeniı tyurskih yazıkov, Moskva, 1962, s. 297.*

[\[582\]](#) S. M. Abramzon, *Kirgızı i ih etnogenetiçeskie i istoriko-kulturnie svyazı, Frunze, 1990, s. 55.*

[\[583\]](#) Tablo 1. ve Tablo 2. Kazaklar ve Kırgızlar arasında Kıpçak boyları için tabloya bakınız.

[\[584\]](#) S. M. Abramzon, *Kirgız cana Kırgızstan tarıhı boyunca tandalma emgekter, Bişkek, 1999, s. 34.*

[\[585\]](#) E. Törökan uulu, *Kırgızdın kıskaçça sancırası, C.II, Bişkek, 1995, s. 211*

[\[586\]](#) G. E. Grumm-Grjimaylo, *Zapadnaya Mongoliya i Uryanhayskiy kray, C.III, Vıp II, Leningrad, 1930, s. 772.*

[\[587\]](#) Ortalık Kazahstannın jer-su attarı, *Almatı, 1989, s. 238; T. Januzakov, Kazak onomastikikasının oçerkteri etnonimder, Almatı, 1982, s. 171.*

[\[588\]](#) K. Ş. Şahniyazov, *K etniçeskoy istorii uzbekskogo naroda, Taşkent, 1974, s. 116-117.*

[\[589\]](#) W. Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları (Çev:N. Uluğtuğ), Ankara, 1996, s. 55-56.*

[\[590\]](#) E Lun li, *İstoriya gosudarstva kidaney (Tsidan go çji). Perevod. V. S. Taskina, Moskva, 1979, s. 16-17.*

[\[591\]](#) Yu. A. Zuev, "Tamgi lo şadey iz vassalnıh knyajestv", *Novie materialı po drevney i srednevekovoy istorii Kazahstana, Almatı, 1960, s. 128.*

[\[592\]](#) *Materialı po istorii drevnih koçevıh narodov guruppi dunhu. Vvedenie, preveod i*

kommentarii V. S. Taskina, Moskva, 1984, s. 371-416.

{593} P. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş* (Çev: O. Karatay), Ankara, 2002, s. 151

{594} S. Gömeç, *Kök Türk Tarihi*, Ankara, (t.y), s. 32.

{595} C. Gökalp, *Çin Kaynaklarına Göre Shih-Wei Kabileleri (Proto-Moğollar Üzerine Bir Etüd Denemesi)*, Ankara, 1973, s. 56.

{596} T. Almas, "Uygurlar", *Ala Too*, 1994, No. 1, s. 88-89; Gökalp, a. g. e., s. 76.

{597} A. Taşağıl, *Göktürkler*, C. III, Ankara, 2004, s. 46.

{598} C. Gökalp, a. g. e., s. 13.

{599} Ö. İzgi, *Uygurların Siyasî ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre)*, Ankara, 1987, s. 47.

{600} W. Eberhard, *Çin Tarihi*, Ankara, 1987, s. 241.

{601} L. de Hartog, *Cengiz Han*, Çev: S. Uzun, Ankara, 2003, s. 61.

{602} *İstoriya Sibir (Drevnyaya Sibir)*, C.I, Leningrad, 1968, s. 322-323; Bazı kaynaklarda ise 916 yılında Karakitayların reisi An-pa-chien kendisini imparator ilan etti ve Kitanlar gittikçe kuvvetlendi şeklinde zikredilmektedir. Wu Hsing-tung, a. g. e., s. 22.

{603} V. V. Barthold, *Soçineniya*, C.V, Moskva, 1968, s. 544.

{604} V. Vasilyev, *İstoriya i drevnosti vostochnoy çasti Sredney Azii (ot X do XIII veka)*, Spb., 1857, s. 75-83.

{605} *Alaaddin Ata Melik Cüveynî, Tarih-i Cihan Güşa (Terc: Mürsel Öztürk)*, Ankara, 1998, s. 305.

{606} V. V. Barthold, *Oçerki istroii Semireçya*, Frunze, 1943, s. 33-35; L de Hartog, a. g. e., s. 81.

{607} V. V. Grigoryev, *Vostochniy ili Kitayskiy Turkestan*, Spb., 1873, Vp. II, s. 289-296.

{608} *İbnü'l Esir, El Kamil Fi't Tarih (İslam Tarihi)*, Çev: A. Ağırakça, A. Özaydın, C. XII, İst., 1987, s. 222-224.

{609} *Raşid ad-din, Sbornik letopisey. İstoriya Mongolov. Soçinenie Raşid-eddina. Per. İ. N. Berezina, TVOİAO, Spb., 1858, Ç. V, s. 31; İ. Kafesoğlu, Harzemşahlar Devleti Tarihi*, Ankara, 1992, s. 189.

{610} Bu şehrin adının okunuşu ile ilgili farklılıklar mevcuttur. Önceden Uygur şehri olduğu bilinen bu yer, Viktorava'ya göre Hatun bal ık adını taşımaktadır diğer bir şekliyle de Hanşi şehri şeklinde kullanılmaktadır. L. L. Viktorova, *Mongolı. Proishojdenie naroda i istoçniki kulturi*, Moskva, 1980, s. 168.

{611} Muhammed Haydar Dulati, *Tarih-i Raşid-i, Almatı*, 1999, s. 422-423; J. P. Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, (Çev: A. Kazancıgil, A. Bereket), İstanbul, 2001, s. 32.

{612} *Manghol-un Niuça Tobça'an (Yüan-Ch'ao Pi-Shi)*, *Moğolların Gizli Tarihi* (Çev: A. Temir), A., 1995, s. 271.

{613} *Abulgazi-Bahadur-Han, Rodoslovnaya istoriya o tatarah, Perevedennaya na frantsusskoy yazık s rukopisniya tatarskiya knigi, soçineniya Abulgaçi-Bayadur-Hana*, C.I, Sbp., 1768, s. 65-66, 166-169.

{614} "Matlaü's-saadeyn ve macmau'l bahreyn", KKTB., Bışkek, 2002, Vp. I, s. 228-233.

- [615] V. V. Barthold, *Kırgız cana Kırgızstan tarihi boyunca tandalma emgекter*, Bişkek, 1997, s. 89.
- [616] S. M. Abramzon, *Kırgız cana Kırgızstan tarihi boyunca tandalma emgекter*, Bişkek, 1999, s. 708.
- [617] N. A. Aristov, "Opıt viyasenniya etničeskogo sostava kirgiz-kazahov Bolşoy Ordı i kara-kirgizov...", *JS*, 1895, Vıp. III-IV, s. 42.
- [618] S. Attokurov, *Kırgız sancırası*, Bişkek, 1995, s. 158.
- [619] M. Tınışbayulı, *Kazak halkının tarihına katıstı materialdar*, Taşkent, 1925, s. 37.
- [620] V. V. Vostrov., S. Mukanov, *Rodoplemennoy sostav i rasselenie kazahov*, Alma-ata, 1968, s. 94.
- [621] P. İ. Rıçkov, *İstoriya Orenburgskaya (1730-1750)*, Orenburg, 1896, s. 71.
- [622] R. G. Kuzeyev, "Ob obşçnosti komponentov v etnogeneze tyurskih narodov v lesostennom regione Evrazii", *Etničeskaya istoriya i traditsionnaya kultura narodov Sredney Azii i Kazahstana*, Nukus, 1989, s. 237; S. İ. Rudenko, *Başkurtlar*, Çev: R.-İ. Kurban, Konya, 2001, s. 72.
- [623] L. P. Potapov, *Oçerki po istorii altaytsev*, Moskva-Leningrad, 1953, s. 99-101.
- [624] Tablo 1'e ayrıntılı bilgi için bakınız. Kırgızlar arasında Kitayların 41 kolu ve etnik adlandırılışı mevcuttur.
- [625] O. Karatayev, *Kırgız etnonimder sözdüğü*, Bişkek, 2003, s. 125-126.
- [626] Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa (Terc: Mürsel Öztürk)*, Ankara, 1998, s. 94; A. Z. V. Togan'ın verdiği bilgiler Cüveynî'nin eserindeki bilgilerle örtüşmektedir. Togan'a göre "Cengiz Han'ın yükselişinde büyük rol oynayan kavimler, Orhun Selanga nehirleri üzerinde ve onun batısında yaşayan kavimlerdir ki, bunlardan en kuvvetlileri Uyratlar (Kalmaklar) Tayciyutlar, Uysunlar, Salciyut, Barlas, Urugut, Urenkut ve Baykut kabilelerinden ibaret olmuştur". A. Z. V. Togan, "Cengiz'in Soyu ve Kendisine Yakın Kabileler", *Ord. Prof. Dr. A. Z. V. Togan Özel Sayısı, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, S. 13, Fasikül 1, Erzurum, 1985, s. 97.
- [627] Raşid ad-din, *Sbornik letopisey. İstoriya Mongolov. Soçinenie Raşid-eddina. Per. İ. N. Berezina*, TVOİAO, Spb., 1858, Ç. V, s. 4,9,76, 52,137,146-155.
- [628] 628 Lubsan Danzan, *Altan Tobçi (Zolotoe skazanie), Pereveod s mongolskogo, vvedenie, kommenterniy i prilojeniya* N. P. Şastinoy, Moskva, 1973, s. 82, 147.
- [629] *Rodoslovnaya istoriya o tatarah, Perevedennaya na frantsusskoy yazık s rukopisniya tatarskiya knigi, soçineniya Abulgaçi-Bayadur-Hana*, C.I, Sbp., 1768, s. 177-179.
- [630] Abulgazi Bahadır Han, *Otkrivki soçineniya (na Uzbek. yaz.)*, Kazan, 1898, s. 21
- [631] H. Vamberi, *Buhoro yahud movarounnahr tarihi*, Toşkent, 1990, s. 18.
- [632] B. A. Ahmedov, *Gosudarstvo kočevih uzbekov*, Moskva, 1965, s. 16.
- [633] V. V. Vostrov., S. Mukanov, *Rodoplemennoy sostav i rasselenie kazahov*, Alma-ata, 1968, s. 77.
- [634] Grousset, a. g. e., s. 395.
- [635] N. A. Aristov, "Opıt viyasenniya etničeskogo sostava kirgiz-kazahov Bolşoy Ordı i kara-kirgizov...", *JS*, 1895, Vıp. III-IV, s. 12.

- {636} Kafalı, a. g. e., s. 40-41; Yakubovskiy, a. g. e., s. 269.
- {637} G. N. Potanin, *Oçerki Severo-zapadnoy Mongolii*, Spb., 1881, Vp.II, Prim. s. 49.
- {638} N. A. Aristov, "Zametki ob etničeskom sostave tyurskih plemen narodnostey svedeniya ob ih çislenosti", JS, Spb., 1896, Vp. III-IV, s. 370- 372.
- {639} T. A. Jdanko, *Oçerki istoričeskoy etnografii karakalpakov*, Moskva-Leningrad, 1950, s. 118-123.
- {640} M. Tınışpayev, *Materialı k istorii kirgiz-kazahskogo naroda*, Taşkent, 1925, s. 18.
- {641} Yakubovskiy, a. g. e., s. 192.
- {642} W. Barthold, "XVII. Asırda Özbek Hanlarının Saraylarında Merasim", Terc: A. İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, C. I, Ankara, 1998, s. 549.
- {643} Ç. Valihanov, *Sobranie soçineniy*, C.I, Alma-ata, 1984, s. 186, 181.
- {644} J. Beysanbayulı, *Kazak şejiresi*, Almatı, 1994, s. 47.
- {645} Tablo 1. Tablo 2. Kirgızlar ve Kazaklar arasında Kongrat boyu tablosuna bakınız.
- {646} A. C. Sıdıkov, "Rodovoe delenie kirgızov", V.V. Bartoldu *Turkestanskije duruzya, uçeniki i poçtatili*, Taşkent, 1927, s. 291, 294, 295.
- {647} A. Ziya, *Uzbek davlatçılığı tarihi*, Toşkent, 2000, s. 278-302.
- {648} S. Ataniyazov, *Şecere (Türkmenin nesil daragıtı)*, Aşgabat, 1994, s. 114-116.
- {649} B. Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. I, Ankara, 1993, s. 396.
- {650} V. P. Vasilyev, *Kitayskiya nadpisi na Orhonskih pamyatnikah v Ko şo-Tsaydame i Karabalgasune. Sbornik trudov orhonskoy ekspeditsii*, Spb., 1897, Vp. III, s. 20-21.
- {651} N. A. Aristov, "Opıt viyasenniya etničeskogo sostava kirgiz-kazahov Bolşoy Ordı i kara-kirgızov...", JS, 1895, Vp. III-IV, s. 341.
- {652} Bernştam da Sekiz Oğuz adı üzerinde durmaktadır. A. N. Bernştam, *Sotsialno ekonomičeskiy stroy orhono-yeniseyskih tyurk VI-VIII vekov*, Moskva- Leningrad, 1956, s. 51.
- {653} R. H. Kereytov, "Naymanskiy komponent v etnogeneze nogaytsev i ego paralelli u durigih narodov", *Yaz ıkı, duhovnaya kultura i istoriya tyurkov, traditsii i sovromennost (Trudı mejdunarodnoy konferentsii v 3-h tomah, 9-13 iyun 1992, g. Kazan)*, C.III, Moskva, 1997, s. 23.
- {654} A. İnan, "Nayman Boyunun Soyu Meselesi", *Makaleler ve İncelemeler*, C.I, Ankara, 1998, s. 59, 61.
- {655} W. W. Barthold, *Soçineniya*, C.V, Moskva, 1968, s. 272.
- {656} L. L. Viktorova, *Mongolı. Proishojdenie naroda i istoki kultura*, Moskva, 1980, s. 167.
- {657} L. N. Gumilyev, *Kıyal patşalığın izdeu*, Almatı, 1992, s. 142.
- {658} Raşid ad-din, *Sbornik letopisey. İstoriya Mongolov. Soçinenie Raşid-edna. Per. İ. N. Berezina*, TVOİAO, Spb., 1858, Ç. V, s. 2,8,75, 94, 108- 114, 209; B. Y. Vladimirtsov, *Cengiz Han*, Çev: H. A. Ediz, İst., 1950, s. 11.
- {659} Muhammed Haydar Dulati, *Tarih-i Raşid-i*, Almatı, 1999, s. 336-340; J. P. Roux, *Mo ğol İmparatorluğu Tarihi*, (Çev: A. Kazancıgil, A. Bereket), İstanbul, 2001, s. 172-173.
- {660} Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa (Terc: Mürsel Öztürk)*, Ankara, 1998, s. 108.
- {661} L. Rasonyi, *Türk Devletlerinin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler*, Haz: Ş. K.

Seferoğlu, A. Müderrisoğlu, Ankara, 1983, s. 76.

[662] İ. Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti Tarihi*, Ankara, 1992, s. 51-52.

[663] R. Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, Ankara, 2002, s. 31.

[664] Lubsan Danzan, Altan Tobçi (Zolotoe skazanie), *Pereveod s mongolskogo, vvedenie, kommenterniy i prilojeniya* N. P. Şastinoy, Moskva, 1973, s. 182; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz. H. D. Yıldız, Ankara, 1990, s. 384; Vladimirtsov, a. g. e., s. 87.

[665] “Macmua’t tevarih”, KKTB., (Kot:M. Kocobekov), Bişkek, 2002, Vp. I, s. 299-304.

[666] Rodoslovnaya istoriya o tatarah, C.I, Sankpeterburg, 1768, s. 177-179.

[667] G. E. Grumm-Grjimaýlo, *Zapadnaya Mongoliya i Uryanhayskiy kray*, C.II, Leningrad, 1926, s. 411.

[668] V. V. Vostrov., S. Mukanov, *Rodoplemennoy sostav i rasselenie kazahov*, Alma-ata, 1968, s. 62.

[669] H. H. Howorth, *History of Mongols, Part I*, London, 1876-1878, p. 694. Başka bir kısmı ise 1927 yılında neşredilmiştir. Ayrıca Osmanlıcası “Moğollar Tarihi” adıyla İngilizce’den tercüme edilerek Abdülahad Davud tarafından İstanbul’da 1331 tarihinde neşredilmiştir.

[670] Araştırmalarımıza rağmen Ak Nayman’a Kırgızlar arasında rastlanılmamıştır.

[671] S. Akatayev, *Tışğan jılğı kırğın*, Almatı, 1994, s. 17.

[672] T. A. Jdanko, *Oçerki istoričeskoy etnografii karakalpakov*, Moskva-Leningrad, 1950, s. 61.

[673] Ya. R. Vinnikov, “Rodo-plemennoy sostav i rasselenie kirgizov na territorii Yujnoy Kirgizii”, TKAEE, Moskva, 1956, C.I, s. 144’e ek tablo.

[674] T. Kalihanov, *Cumbak cazular men şıtırman şejireler*, Almatı, 1996, s. 63, 129.

[675] A. İnan, “Türk Kabile İsimlerine Dair”, *Makaleler ve İncelemeler*, C. I, Ankara, 1998, s. 1.

[676] N. F. Sitniyakovskiy, “Pereçislenie nekotor ih rodov kirgizov obitayuşçih v vostočnoy çasti Ferganskoy oblasti”, İTORGO, Taşkent, 1900, C.II, Vp. I-II, s. 108-109; Ö. Karayev, *Çagatayskiy ulus, gosudarstvo Haydu i Mogulistan*, Bişkek, 1995, s. 132.

[677] Araştırmalarımıza rağmen Aknayman’a Kırgızlar arasında rastlanılmamıştır, Kazak boyları arasında mevcuttur.

[678] A. İ. Levşin, *Opisanie kirgiz-kazaçih, ili kirgiz-kaysatskih, ord i stepey*, Almatı, 1996, s. 515.

[679] T. Kalihanov, *Cumbak cazular men şıtırman şejireler*, Almatı, 1996, s. 63, 129; Z. Kaysenov, *Nayman Şeceresi*, C. II, Öskemen, 2001, s. 7.

[680] Tablo 1. ve Tablo 2. Kırgız ve Kazaklar arasında Naymanlar için tabloya bakınız.

[681] Narın, Atbaşı, Cumgal ve Issık Köl’ün bazı bölgelerinde yaşatılan akınlık (aşıklık) geleneğine bağlı olarak söylenen destanlarda canlı örnekleri mevcuttur.

[682] V. N. Zahoder, *Kaspiyskiy svod svedeniy o Vostočnoy Evropa*, Moskva, 1962, s. 251.

[683] V. G. Tizengauzen, *Sbornik materialov otnosya şçihsysya k istorii Zolotoy Ordı*, C.I, Spb., 1884, s. 509-510.

[684] *Manghol-un Niuça Tobça’an* (Yüan-Ch’ao Pi-Shi), *Moğolların Gizli Tarihi* (Çev:A.

- Temir), A., 1995, s. 271.
- {685} Gökbel, a. g. e., s. 96.
- {686} S. G. Klyashtorny, T. İ. Sultanov, *Kazakistan. Türkün Üç Bin Yılı*, Çev: D. Ahsen Batur, *İst.*, 2003, s. 252, 277.
- {687} S. K. İbragimov, “Nekotorie dannie k istorii kazahov XV-XVI vv.”, *İAN KazSSR*, Vıp. 8, s. 112.
- {688} Kurat, a. g. e., s. 281.
- {689} S. K. İbrahimov, “Mihman name-i Buhara” *Ruzbehan kak istočnik po istorii Kazahstana XV-XVI vv.*, *TİİAE. AN KazSSR, Almatı*, 1960, s. 144- 145.
- {690} S. G. Klyashtorny, T. İ. Sultanov, a. g. e., s. 253.
- {691} Raşid ad-din, *Sbornik letopisey. İstoriya Mongolov. Soçinenie Raşid-eddina. Per. İ. N. Berezina, TVOİAO, Spb.*, 1858, Ç. V, s.
- {692} Muhammed Haydar Dulati, *Tarih-i Raşid-i, Almatı*, 1999, s. 336-340.
- {693} S. G. Klyashtorny, T. İ. Sultanov, *Kazakistan. Türkün Üç Bin Yılı*, Çev: D. Ahsen Batur, *İstanbul*, 2003, s. 253.
- {694} Bazı araştırmacılar Nogayları bu cüz içine almaktadırlar. V. V. Vostrov., S. Mukanov, *Rodoplemennoy sostav i rasselenie kazahov, Alma-ata*, 1968, s. 52.
- {695} A. Haruzin, *Kırgızı Bukeevskoy ordı (Antropologo-etnologoğičeskiy oçerk)*, Moskva, 1889, Vıp. I, s. 43, 45, 48, 51, 54, 58, 153.
- {696} S. M. Abramzon, *Kırgız cana Kırgızstan tarıhı boyunca tandalma emgekter*, Bişkek, 1999, s. 48.
- {697} Çokon Ualihanov, “Manas” ve kırgızdar cönündö (Kot: T. Nasirdinov), Bişkek, 2003, s. 54.
- {698} İ. B. Moldobayev, “Manas” *istoriko-kulturnıy pamyatnik kirgizov*, Bişkek, 1995, s. 89.
- {699} İ. B. Moldobayev, “Etnoğrafiçeskie istoki odnogo motiva iz eposa kirgizov i naroda Tsentralnoy Azii”, *Problemi hakasskogo folklora*, Abakan, 1982, s. 185.
- {700} O. Karatayev, “Kırgız-nogoy etnogenetikalık calpılıktarı”, *Kırgızdardın tegi*, Bişkek, 1995, s. 40-41.
- {701} M. Alpargu, “XVI. Yüzyılın Ortasında Nogay Türkleri ve Ordaları”, *Emel Dergisi*, S. 215, Temmuz-Ağustos 1996, s. 28; M. Alpargu, “Nogayların Tarihine ve Bugünlü Problemlerine Genel Bir Bakış”, *Askerî Tarih Bülteni*, S. 33, s. 11.
- {702} M. J. Kopeyev, “Atasının atı bilinbey, öz atı çıkkın erler”, *Ak Ordo*, 1993, No. 2, s. 80; J. D. Artıkbayev., M. Alpisbesulı, “Kazak sanjırası: Metodologiya maselesine”, *OT*, 1999, No. 2, s. 5.
- {703} Tablo 1 ve Tablo 2. Kırgızlar ve Kazaklar arasında Nogay boyu için tabloya bakınız.
- {704} M. A. Bulgarova, *Nogayskaya Toponomiya*, Stavropol, 1999, s. 139, 171, 173, 218, 231, 254.
- {705} N. A. Aristov, “Opıt viyasenniya etniçeskogo sostava kirgiz-kazahov Bolşoy Ordı i kara-kirgizov...”, *JS*, 1894, Vıp. III-IV, s. 454
- {706} L. P. Potapov, *Oçerki po istorii altaytsev*, Moskva-Leningrad, 1953, s. 353.
- {707} O. Sıdıkov, *Tarih kırgız şadmaniya*, Frunze, 1990, s. 30.

- {708} S. Attokurov, *Kırgız sancırası*, Bışkek, 1995, s. 116-125.
- {709} S. M. Abramzon, *Kırgız cana Kırgızstan tarıhı boyunça tandalma emgekter*, B., 1999, s. 25, 26-27, 48, 666.
- {710} S. Attokurov, *Kırgız sancırası*, Bışkek, 1995, s. 121.
- {711} Çokon Ualihanov, “Manas” ve kırgızdar cönündö (Kot: T. Nasirdinov), Bışkek, 2003, s. 36.
- {712} N. A. Aristov, “Opıt viyasenniya etniçeskogo sostava kirgiz-kazahov Bolşoy Ordı i kara-kirgizov...”, JS, 1895, Vıp. III-IV, s. 50.
- {713} S. M. Abramzon, *Kırgız cana Kırgızstan tarıhı boyunça tandalma emgekter*, Bışkek, 1999, s. 665.
- {714} S. Tyanşanski, “Estelikter Kitabı”, Kazak Tarihınan, Almatı, 2004, s. 343.
- {715} A. Z. V. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1981, s. 451.
- {716} Semenov Tyan-Şanskiy (Kotorgon:D. Abıldayev), Frunze, 1984, s. 70.
- {717} G. E. Grumm-Grjimaylo, *Zapadnaya Mongoliya i Uryanhayskiy kray*, C.III/I, Leningrad, 1930, s. 20.
- {718} Tablo 1 ve Tablo 2. Kırgızlar ve Kazaklar arasında Sarıbağış boyu için tabloya bakınız.
- {719} Ya. R. Vinnikov, “Rodo-plemennoy sostav i rasselenie kirgizov na territorii Yujnoy Kirgizii”, TKAEE, Moskva, 1956, C.I, s. 148.
- {720} Tablo 2. Kazak boyları arasında Sarıbağış tablosuna bakınız.
- {721} E. G. Pulleyblank, “A Consonantal System of Old Chines”, *Asia Major*, Vol. 9, (1962), No:2, p. 240.
- {722} V. M. Morjanov, “Dopolniteln ie skedeniya ob usunyah iz kitayskogo istoçnika “hanşu”, *Voprosı istorii Kazahstana i Turkestana*, TİİAE AN KazSSR, Almatı, 1962, C.XV, s. 123-127.
- {723} N. Ya. Biçurin, *Sobranie svedeniy o narodah, obitavşih v Sredney Azii v drevnie vremena*, C.I, Almatı, 1998, s. 12, 55, 69, 91.
- {724} Su Beyhey, “Han patşalığı deuirindeki u-sundardın köne mekeni turalı” (Kurastırğan: K. Salğarılı), *Tanım tarmaktarı*, Almatı, 1998, s. 96.
- {725} B. Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, C. II, Ankara, 1981, s. 160; G. Nemeth, *Hunlar ve Tanrının Kırbağı Atilla*, Çev: T. Demirkan, İstanbul, 1996, s. 38.
- {726} S. E. Malov, *Pamyatniki drevnetyurskoy pismennosti*, Moskva-Leningrad, 1951, s. 78.
- {727} N. A. Aristov, “Zametki ob etniçeskom sostave tyurskih plemen narodnostey svedeniya ob ih çislennosti”, JS, Spb., 1896, Vıp. III-IV, s. 291.
- {728} M. Kocobekov, *Orto kılımdardagı kırgızdardın etnosyası tarıhının negizgi önüğü baskıçtarı (V-X-kk.)*, (Dis. Kand. İst. Nauk- Basılmamış Doktora Tezi), Bışkek, 1997, s. 7; L. Ligetti, *Bilinmeyen İç Asya*, (Çev: S. Karatay), Ankara, 1986, s. 55.
- {729} Raşid ad-din, *Sbornik letopisey. İstoriya Mongolov*, TVOİAO, Spb., 1858, Ç. V, s. 88, 166-167.
- {730} Yakubovskiy, a. g. e., s. 81.
- {731} Raşid ad-din, *Sbornik letopisey*, Perevod L. A. Hetagurova, C.I, Kn.I, Moskva-Leningrad, 1952, s. 78.

- {732} G. N. Potanin, *Oçerki Severeo-Zapadnoy Mongolii*, Spb., 1881, Vp.III/2, s. 423.
- {733} A. N. Bernştam., A. P. Okladnikov, “Tyan- Şandagı cana Yeniseydegi uruu soyuzdarı”, *Kırgızstandın tarıhı*. C.I, Frunze, 1958, s. 74.
- {734} Ya. R. Vinnikov, “Rodo-plemennoy sostav i rasselenie kirgizov na territorii Yujnoy Kirgizii”, *TKAEE, Moskva*, 1956, C.I, s. 168, 144’e ek tablo.
- {735} V. V. Vostrov., S. Mukanov, *Rodoplemennoy sostav i rasselenie kazahov*, Alma-ata, 1968, s. 31.
- {736} Tablo 2. Kazaklar arasında Uysun boyu için tabloya bakınız.
- {737} E. C. Maanayev, O. K. Karatayev, *Kırgız elinin etnikalık önügüüşü*, Bışkek, 2003, 33.
- {738} K. A. Miziyeve, “O potamonime argu”, *Sovjetskaya tyurkologiya*, 1985, _2, s. 38-41.
- {739} T. Januzakov, *Kazak onomastikasının oçerkteri etnonimder*, Almatı, 1982, s. 62-63.
- {740} Muhammed Haydar Dulati, *Tarih-i Raşid-i*, Almatı, 1999, s. 88.
- {741} Mahmut Kaşgari, (ديوان لغات الترك) *Türik sözdigi (Audarğan: K. Egeubay)*, Almatı, 1997, C.. I, s. 55.
- {742} A. Z. V. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1981, s. 133.
- {743} R. Şeşen, *İslâm Coğrafyacılara Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara, 1988, s. 18.
- {744} N. A. Aristov, “Zametki ob etniçeskom sostave tyurskih plemen narodnostey svedeniya ob ih çislenosti”, *JS, Spb.*, 1896, Vp. III-IV, s. 365.
- {745} B. E. Kömekov, “Damığan ortağasırlık mamleketter”, *Kazakistan Tarihı*, C.I, Almatı, 1996, s. 432.
- {746} *Kniga Marko Polo*, Moskva, 1955, s. 274.
- {747} “Matlaü’s-saadeyn ve macmau’l bahreyn”, *KKTB.*, Bışkek, 2002, Vp. I, s. 228, 229, 233.
- {748} V. V. Velyaminov-Zernov, *İzsledovanie o Kasimovskih tsaryah i tsareviçah*, Spb., 1864, Ç. II, s. 403.
- {749} M. Tınışbayulı, *Kazak halkının tarihına katıstı materialdar*, Taşkent, 1925, s. 8, 16.
- {750} İ. Aka, *Timur ve Devleti*, Ankara, 2000, s. 78.
- {751} M. Tınışpayev, *Materialı k istorii kirgiz-kazahskogo naroda*, Taşkent, 1925, s. 8.
- {752} M. Sarsekeyev, *Orta cüz, arğın arısının bolatkoja (kara kesek) jene olarmen konıstas taraktı, jağalbaylı, şöptemis, ırğaktı rularının şejiresi*, Almatı, 1995, s. 8.
- {753} M. Tınışpayev, *Materialı k istorii kirgiz-kazahskogo naroda*, Taşkent, 1925, s. 10.
- {754} B. H. Karmışeva, “Uzbeki-lokaytsı Yujnogo Tadjikistana”, *TİİAE, S.*, 1954, C.XXVIII, Vp. I, s. 11.
- {755} K. A. Pişçulina, *Yugo-Vostoçn ıy Kazahstan v sredine XIV vekov naçale XVI vv*, Almatı, 1977, s. 231, 238; V. V. Vostrov., S. Mukanov, *Rodoplemennoy sostav i rasselenie kazahov*, Alma-ata, 1968, s. 29, 56, 60, 67, 72.
- {756} O. Karatayev, *Kırgız etnonimder sözdüğü*, Bışkek, 2003, s. 27.
- {757} Maanayev, Karatayev, a. g. e., s. 120
- {758} Ayrıntılı bilgi İ. Moldobayev’in çalışmalarında mevcuttur. İ. B. Moldobayev, “Argın”, *Meerim*, 2001, No.6, s. 19-20.

- [\[759\]](#) O. Karatayev, “Kırgız etnikalık atalıştartarıhıy-etnografiyalık cana lingvistikalık bulak katarı”, *Kırgızdar*, Bıшкеk, 2002, No.. V, s. 248.
- [\[760\]](#) M. S. Mukanov, *Halık murası*, Almatı, 2002, s. 20-21.
- [\[761\]](#) 761 Tablo 2. Kazaklarda Argın boyu tablosuna bakınız.
- [\[762\]](#) V. V. Vostrov., S. Mukanov, *Rodoplemennoy sostav i rasselenie kazahov*, Alma-ata, 1968, s. 98.
- [\[763\]](#) S. Ataniyazov, *Şecere (Türkmenin nesil daragtı)*, Aşgabat, 1994, s. 17.
- [\[764\]](#) B. H. Karmışeva, “Uzbeki-lokaytsı Yujnogo Tadjikistana”, *TİİAE*, S., 1954, C.XXVIII, Vıp. I, s. 16
- [\[765\]](#) N. A. Aristov, “Zametki ob etniçeskom sostave tyurskih plemen narodnostey svedeniya ob ih çislenosti”, *JS*, Spb., 1896, Vıp. III-IV, s. 414.
- [\[766\]](#) A. C. Sıdıkov, “Rodovoe delenie kırgızov”, *V.V. Bartoldu Turkestanskıe duruzıya, uçeniki i poçtatili*, Taşkent, 1927, s. 295.
- [\[767\]](#) S. M. Abramzon, *Kırgız cana Kırgızstan tarıhı boyunça tandalma emgekter*, Bıшкеk, 1999, s. 644-645.
- [\[768\]](#) S. M. Abramzon, *Kırgızı i ih etnogenetiçeskie i istoriko-kulturnie svyazı*, Frunze, 1990, s. 45.
- [\[769\]](#) Tablo 1. Kırgızlar'da Ceti uruk kolu için Sarıbağış tablosuna bakınız. Tablo 2. Kazaklar'da Abdal kolu için Taz boyu tablosuna bakınız.
- [\[770\]](#) “Macmua't tevarih”, *KKTB.*, (Kot: M. Kocobekov), Bıшкеk, 2002, Vıp. I, s. 299-304.
- [\[771\]](#) V. V. Radlov, *Opıt slovar tyurskih nareçiy*, C.I, Spb., 1893, s. 433.
- [\[772\]](#) B. E. Kömekov, “Ertedegi ortağasırlık mamleketer”, *Kazakstan Tarıhı*, C.I, Almatı, 1996, s. 310.
- [\[773\]](#) G. N. Potanin, *Oçerki Severo-zapadnoy Mongolii*, Spb., 1883, Vıp. IV, s. 14.
- [\[774\]](#) N. A. Aristov, “Opıt vıyasenniya etniçeskogo sostava kırgız-kazahov Bolşoy Ordı i kara-kırgızov...”, *JS*, 1894, Vıp. III-IV, s. 401.
- [\[775\]](#) S. M. Abramzon, *Kırgız cana Kırgızstan tarıhı boyunça tandalma emgekter*, Bıшкеk, 1999, s. 27.
- [\[776\]](#) K. A. Pişçulina, *Yugo-Vostoçn ıy Kazahstan v sredine XIV vekov naçale XVI vv*, Almatı, 1977, s. 238.
- [\[777\]](#) S. M. Abramzon, “Etniçeskiy sostav kırgızskogo naseleniya Severnoy Kırgızii”, *TKAEE*, Moskva, 1960, C.IV, s. 82, 66, 50.
- [\[778\]](#) V. V. Vostrov., S. Mukanov, *Rodoplemennoy sostav i rasselenie kazahov*, Alma-ata, 1968, s. 48.
- [\[779\]](#) Y.A. R. Vinnikov, “Rodo-plemennoy sostav i rasselenie kırgızov na territorii Yujnoy Kırgızii”, *TKAEE*, Moskva, 1956, C.I, s. 156.
- [\[780\]](#) S. M. Abramzon, *Kırgız cana Kırgızstan tarıhı boyunça tandalma emgekter*, Bıшкеk, 1999, s. 655-662 (Ek Tablo); Kırgızlar ve Kazaklar arasında aynı adla yer alan boyların isimlerinin ağız farklılıklarından kaynaklanan söyleniş şekillerini görmek için bkz; Ç. D. Turdaliyeva, *İstoriya kultura kırgızov po trudam Ç. Valihanova. (Dis. Kand. İst. Nauk- Basılmamış Doktora Tezi)*,

Bişkek, 2000, s. 149-163.

{781} İ. B. Moldobayev, "Alban", *Meerim*, 1999, No. 2, s. 24.

{782} B. Kaliulı., K. Üşbayulı, *Kızılörık Naymanbaydın tört arısı (Albannın bir butağı turalı sejire)*, A., 2000, s.13.

{783} Tablo 2. Kazaklar'da Alban boyu tablosuna bakınız.

{784} B. Y. Vladimirtsov, *Moğolların İçtimaî Teşkilatı (Terc: A. İnan)*, Ankara, 1995, s. 269-273.

{785} G. E. Grumm-Grjımaylo, *Zapadnaya Mongoliya i Uryanhayskiy kray*, C.II, L., 1926, s. 59, 353-354, 531, 534.

{786} L. N. Gumilyev, "Dinlinskaya problema", *İVGO*, Moskva-Leningrad, 1959, C.XCI, s. 18-20.

{787} G. E. Grumm-Grjımaylo, *Zapadnaya Mongoliya i Uryanhayskiy kray*, C.III/I, Leningrad, 1930, s. 14.

{788} Raşid ad-din, *Sbornik letopisey. İstoriya Mongolov*, TVOİAO, Spb., 1858, Ç. V, s. 51-52.

{789} V. V. Vostrov., S. Mukanov, *Rodoplemennoy sostav i rasselenie kazahov*, Alma-ata, 1968, s. 81-83.

{790} N. A. Aristov, "Zametki ob etniçeskom sostave tyurskih plemen narodnostey svedeniya ob ih çislenosti", *JS*, Spb., 1896, Vıp. III-IV, s. 426-427.

{791} Kurat, a. g. e., s. 281.

{792} G. E. Grumm-Grjımaylo, *Zapadnaya Mongoliya i Uryanhayskiy kray*, C.II, Leningrad, 1926, s. 622-623.

{793} Kafalı, a. g. e., s. 39.

{794} Howorth, a. g. e., C.II, s. 6.

{795} P. Pelliot, *Notes Sur L'historire de la Horde D'or*, Paris, 1949, s. 105-107.

{796} M. Tınışpayev, *Materialı k istorii kirgiz-kazahskogo naroda*, Taşkent, 1925, s. 25.

{797} S. G. Klyashtorny, T. İ. Sultanov, *Kazakhstan. Letopis treh tısaçaletiy*, Almatı, 1992, s. 301.

{798} M. B. Djamgerçinov., A. M. Mokeyev, "Kirgizstan v XVI pervoy polovine XVIII v", *İstoriya kirgizskoy SSR (s drevneyşih vremen do sredini XIX v.)*, C.I, Frunze, 1984, s. 450-451.

{799} N. A. Aristov, "Zametki ob etniçeskom sostave tyurskih plemen narodnostey svedeniya ob ih çislenosti", *JS*, Spb., 1896, Vıp. III-IV, s. 379.

{800} M. Tınışpayev, *Materialı k istorii kirgiz-kazahskogo naroda*, Taşkent, 1925, s. 20, 54.

{801} Ş. Kudayberdiulı, *Türık, kırğız, kazak hem handar şejiresi*, Almatı, 1991, s. 31-32.

{802} Duen Lien Çen, "Siunnu memleketi tusındağı dinlinder" (Kur: K. Salğarulı), *Tanım tarmaktarı*, Almatı, 1998, s. 266-267.

{803} M. Kabaşulı, "Ata tarihi turalı sır", *KRUĞAH*, 1993, No1 (193), s. 10.

{804} B. Y. Vladimirtsov, *Moğolların İçtimaî Teşkilatı (Terc: A. İnan)*, Ankara, 1995, s. 203-307.

{805} O. Karatayev, *Kırğız etnonimder sözdüğü*, Bişkek, 2003, s. 22-24; Maanayev, Karatayev, a. g. e., s. 74.

{806} S. M. Abramzon, *Kırğız cana Kırğızstan tarıhı boyunça tandalma emgekter*, Bişkek, 1999, s. 736-768.

{807} İ. B. Moldobayev, "Alçın", *Meerim*, 1999, No. 2, s. 24-25.

{808} Tablo 1. Kırgızlar'da Alçın (Alakçın) kolu için Saruu boyu tablosuna bakınız. Tablo 2.

Kazaklar'da Alçın boyu tablosuna bakınız.

{809} O. Karatayev, "Kırgız etnikalık atalıştarı tarihıy-etnografıyalık cana lingvistikalık bulak katarı", *Kırgızdar*, C.V, Bişkek, 2002, s. 222.

{810} O. Karatayev, "Oş şaarının cana aga camaattaş aymaktardagı kırgızdardın etnikalık kuramı", *Muras*, 1999, Vıp. 2, s. 89.

{811} A. g. m., s. 90.

{812} Tablo 1. Kırgızlar arasında Sayak boyu tablosu için bakınız.

{813} Ya. R. Vinnikov, "Rodo-plemennoy sostav i rasselenie kirgizov na territorii Yujnoy Kirgizii", *TKAEE, Moskva*, 1956, C.I, s. 138, 166; S. M. Abramzon, *Kirgızı i ih etnogenetiçeskie i istoriko-kulturnie svyazı*, *Frunze*, 1990, s. 65.

{814} K. Ş. Şahniyazov, *K etniçeskoy istorii uzbekskogo naroda*, *Taşkent*, 1974, s. 118.

{815} *Materialı po istorii Kazahskih hanstv XV-XVIII vekov (izvleçeniya iz persidskih i tyurskih soçnıeniy)*, *Alma-ata*, 1969, s. 398.

{816} G. N. Potanin, *Oçerki Severo-zapadnoy Mongolii*, *Spb.*, 1883, Vıp. IV, s. 11.

{817} İ. B. Moldobayev, *Otrajenie etniçeskih svyazey eposa "Manas"*, *Frunze*, 1985, s. 54, 69.

{818} V. İ. Yudin, "O rodoplemennom sostave mogulov mogulistana i mogulii i ih etniçeskih svyazyah s kazahskim i durugimi sosednimi narodami", *İAN KazSSR SON*, 1965, Vıp III, s. 57.

{819} V. V. Vostrov., S. Mukanov, *Rodoplemennoy sostav i rasselenie kazahov*, *A.*, 1968, s. 89-90. s. ek tablo.

{820} Tablo 1. Kırgızlar arasında Balıkçı kolu için Saruu boyu tablosuna bakınız. Tablo 2. Kazaklar arasında Balıkçı etnik adlandırılışı için Balıkçı tablosuna bakınız.

{821} R. G. Kuzeyev, *Proishojdenie başkirskogo naroda*, *Moskva*, 1974, s. 155.

{822} O. Karatayev, "Kırgız etnikalık atalıştarı tarihıy-etnografıyalık cana lingvistikalık bulak katarı", *Kırgızdar*, C.V, Bişkek, 2002, s. 238.

{823} S. Ataniyazov, *Şecere (Türkmenin nesil daragtı)*, *Aşgabat*, 1994, s. 81-83.

{824} O. Karatayev, "Fergana örönündögü kırgızdardın etnostuk kuramı", *Muras*, 2000, Vıp. 4, s. 104.

{825} Tablo 2. Kazakların Nogay boyu tablosuna bakınız.

{826} Ya. R. Vinnikov, "Rodo-plemennoy sostav i rasselenie kirgizov na territorii Yujnoy Kirgizii", *TKAEE, Moskva*, 1956, C.I, s. 138, 166; S. M. Abramzon, *Kirgızı i ih etnogenetiçeskie i istoriko-kulturnie svyazı*, *Frunze*, 1990, s. 151, 152.

{827} Tablo 1. Kırgızlar arasında Adigene birliğı içinde Börü kolu tablosuna bakınız. Tablo 2. Kazaklar arasında Börü etnik adlandırılışı için Börü tablosuna bakınız.

{828} T. Ceniş, *Şejire*, C.I, *Pavlador*, 1995, s. 155.

{829} G. E. Grumm-Grjımaylo, *Zapadnaya Mongoliya i Uryanhayskiy kray*, C.II, *Leningrad*, 1926, s. 543.

{830} B. Ya. Butanayev, *Etniçeskaya istoriya hakasov XVII-XIX vv.*, *Moskva*, 1990, s. 66.

{831} S. M. Abramzon, *Kirgızı i ih etnogenetiçeskie i istoriko-kulturnie svyazı*, *Frunze*, 1990, s.

65, 58.

[\[832\]](#) Yu. A. Zuev, *Rannie tyurki: oçerki istorii i ideologii*, Almatı, 2002, s. 258-259; Bayırkular için bkz, A. Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Unvan ve Terimler*, İstanbul, 1988, s. 15, 21.

[\[833\]](#) Raşid ad-din, *Sbornik letopisey. İstoriya Mongolov*, TVOİAO, Spb., 1858, Ç. V, s. 130, 167.

[\[834\]](#) Pa-ye-ku Töleslerin bir koludur. Wu Hsing-tung, *Beş Sülale Çağında Sha-to'ların Çin Toplumuna Etkileri*, (Basılmış Doktora Tezi), Taipei, 1970, s. 17.

[\[835\]](#) G. E. Grumm-Grjimaýlo, *Zapadnaya Mongoliya i Uryanhayskiy kray*, C.II, Leningrad, 1926, s. 415, 537.

[\[836\]](#) Muhammed Haydar Dulati, *Tarih-i Raşid-i*, Almatı, 1999, s. 351.

[\[837\]](#) V. V. Vostrov., S. Mukanov, *Rodoplemennoy sostav i rasselenie kazahov*, Alma-ata, 1968, s. 81.

[\[838\]](#) Ç. Valihanov, *Sobr. Soç. v pyati tomah*, C.I, Alma-ata, 1961, s. 107.

[\[839\]](#) G. N. Potanin, *Oçerki Severeo-zapadnoy Mongolii*, Spb., 1883, Vp.II, s. 188.

[\[840\]](#) B. K. Albani, "Tama", *Kazak sovyet entsiklopediyası*, C.X, Almatı, 1977, s. 536.

[\[841\]](#) Tablo 2. Kazaklar arasındaki Bargı boyu tablosuna bakınız.

[\[842\]](#) S. M. Abramzon, *Kirgizi i ih etnogenetiçeskie i istoriko-kulturnie svyazi*, Frunze, 1990, s. 40.

[\[843\]](#) S. M. Abramzon, *Kirgız cana Kırgızstan tarıhı boyunça tandalma emgekter*, Bişkek, 1999, s. 723.

[\[844\]](#) E. Törökan uulu, *Kırgızdın kıskaçça sancırası*, C.II, Bişkek, 1995, s. 203.

[\[845\]](#) Ç. Cumagulov, *Epigrafika Kirgizii*, Frunze, 1963, Vp. I, s. 20-21.

[\[846\]](#) MİKK, Moskva, 1973, Vp. I, s. 203.

[\[847\]](#) "Manas" *Entsiklopediyası*, C.II, Bişkek, 1995, s. 337.

[\[848\]](#) Muhammed Haydar Dulati, *Tarih-i Raşid-i*, Almatı, 1999, s. 107, 112-113, 304-305, 351-352.

[\[849\]](#) Manayev, Karatayev, a. g. e., s. 135.

[\[850\]](#) G. N. Potanin, *Oçerki Severeo-zapadnoy Mongolii*, Spb., 1883, Vp.III, s. 330, 333-334.

[\[851\]](#) S. M. Abramzon, *Kirgizi i ih etnogenetiçeskie i istoriko-kulturnie svyazi*, Frunze, 1990, s. 62.

[\[852\]](#) N. A. Aristov, "Zametki ob etniçeskom sostave tyurskih plemen narodnostey svedeniya ob ih çislennosti", JS, Spb., 1896, Vp. III-IV, s. 342.

[\[853\]](#) Yu. A. Zuev, *Rannie tyurki: oçerki istorii i ideologii*, Almatı, 2002, s. 237.

[\[854\]](#) A. C. Sıdıkov, "Rodovoe delenie kirgızov", V.V. Bartoldu *Turkestanskıe duruzya, uçeniki i poçtatili*, Taşkent, 1927, s. 279.

[\[855\]](#) Ya. R. Vinnikov, "Rodo-plemennoy sostav i rasselenie kirgızov na territorii Yujnoy Kirgizii", TKAE, C.I, Moskva, 1956, s. 148.

[\[856\]](#) Tablo 1 ve 2. Kazaklar ve Kırgızlardaki Sumurun, Karaçoro tablosuna bakınız.

[\[857\]](#) V. V. Vostrov., S. Mukanov, *Rodoplemennoy sostav i rasselenie kazahov*, Alma-ata, 1968,

[\[858\]](#) S. Attokurov, *Kırgız sancırası, Bişkek, 1995, s. 102-103-104.*

[\[859\]](#) S. M. Abramzon, “Vopros ı etnogeneza kirgizov po dannım etnografii”, *TKAEE, Moskva, 1959, C.III, s. 42.*

[\[860\]](#) Levşin'in eserinde Kisek, Kara Kesek ve Kesekatı ile Argınlarda Küçük Cüz içinde yer aldığı belirtilmektedir. A. İ. Levşin, *Opisanie kirgiz-kazaçih, ili kirgiz-kaysatskih, ord i stepey, Almatı, 1996, s. 290, 514; G. E. Grumm-Grjımaylo, Zapadnaya Mongoliya i Uryanhayskiy kray, C.II, Leningrad, 1926, s. 539.*

[\[861\]](#) S. Asfendiyarov birçok araştırmacının Kırgız şecerelerini Kara Kesek (Alım uulu) adı ile başlattığını belirtmektedir. S. Asfendiarov, *İstroiya Kazahstana, Alma-ata, 1993, s. 123.*

[\[862\]](#) “Manas” ensiklopediyası, Baş. red. A. Karıpkolov, C.II, Bişkek, 1995, s. 175.

[\[863\]](#) Oros-Mongol tol, Moskva, 1960, s. 279.

[\[864\]](#) T. Ceniş, *Şejire, Pavlador, 1995, T. I, s. 264.*

[\[865\]](#) N. A. Aristov, “Opıt vıyasenniya etniçeskogo sostava kirgiz-kazahov Bolşoy Ordı i kara-kirgizov...”, *JS, 1895, Vıp. III-IV, s. 365.*

[\[866\]](#) R. G. Kuzeyev, *Proishojdenie başkırskogo naroda, Moskva, 1974, s. 273-274.*

[\[867\]](#) V. Ya. Butanayev, *Etniçeskaya istoriya hakasov XVII-XIX vv., Moskva, 1990, s. 69.*

[\[868\]](#) S. Attokurov, *Kırgız sancırası, Bişkek, 1995, s. 190-191.*

[\[869\]](#) O. Karatayev, “Kırgız etnikalık atalıştarı tarıhıy-etnografıyalık cana lingvistikalık bulak katarı”, *Kırgızdar, C.II, Bişkek, 2002, s. 247.*

[\[870\]](#) M. Tınışpayev, *Materialı k istorii kirgiz-kazahskogo naroda, Taşkent, 1925, s. 24; Z. Sedibekov, Kazak şejiresi, Toşkent, 1994, s. 110.*

[\[871\]](#) Ö. Karayev, “Kırgız elinin tüzülüşü”, *Kırgızı. Etnogenetiçeskie i etnokulturnie v drevnosti i srednevekove v Tsentralnoy Azii, Bişkek, 1996, s. 40; Maanayev-Karatayev, a. g. e., s. 91.*

[\[872\]](#) N. F. Sitniyakovskiy, “Pereçislenie nekotor ıh rodov kirgizov obitayuşçih v vostoçnoy çasti Ferganskoy oblasti”, *İTORGO, Taşkent, 1900, C.II, Vıp. I, II, s. 106-108.*

[\[873\]](#) H. Madanov, *Kişi jüzdin şejiresi, Almatı, 1994, s. 26, 96.*

[\[874\]](#) A. C. Sıdıkov, “Rodovoe delenie kirgizov”, *V.V. Bartoldu Turkestanskıe duruzya, uçeniki i poçtatili, Taşkent, 1927, s. 293-295.*

[\[875\]](#) G. N. Potanin, *Oçerki Severo-zapadnoy Mongolii, Spb., 1883, Vıp. IV, s. 15, 16.*

[\[876\]](#) Tablo 1. Kırgızların Cetigen boyu içinde yer alan Kesek etnik adlandırılışını gösteren tabloya bakınız. Tablo 2. Kazaklar arasında Cetigen boyu içinde yer alan Kara Kesek boyu için tabloya bakınız.

[\[877\]](#) V. V. Vostrov., S. Mukanov, *Rodoplemennoy sostav i rasselenie kazahov, Alma-ata, 1968, s. 72; A. İnan, Makaleler ve İncelemeler, C.I, Ankara, 1998, s. 5.*

[\[878\]](#) A. İ. Levşin, *Opisanie kirgiz-kazaçih, ili kirgiz-kaysatskih, ord i stepey, Almatı, 1996, s. 290, 292.*

[\[879\]](#) N. A. Aristov, “Zametki ob etniçeskom sostave tyurskih plemen narodnostey svedeniya ob ih çislenности”, *JS, Spb., 1896, Vıp. III-IV, s. 379.*

- [880] V. V. Vostrov., S. Mukanov, *Rodoplemennoy sostav i rasselenie kazahov, Alma-ata, 1968, s. 82.*
- [881] G. N. Potanin, *Oçerki Severo-zapadnoy Mongolii, Spb., 1883, Vp. IV, s. 16; 1881, Vp.II, s. 149-150.*
- [882] T. Januzakov, *Kazak onomastikasının oçerkleri etnonimder, Almatı, 1982, s. 57.*
- [883] J. Beysenbayulı, *Kazak şejiresi, Almatı, 1994, s. 84.*
- [884] S. M. Abramzon, *Kırgız cana Kırgızstan tarıhı boyunca tandalma emgekter, Bıшкеk, 1999, s. 698,715,754.*
- [885] R. G. Kuzeyev, *Proishojdenie başkirskogo naroda, Moskva, 1974, s. 309.*
- [886] “Kişi ciz”, *Kazak sovyet entsiklopediyası, C.VI, Almatı, 1975, s. 192.*
- [887] H. Madanov, *Kişi cüzdin şejiresi, Almatı, 1994, s. 26.*
- [888] Tablo 1. *Kırgızlar arasında Kızılkurt etnik adlandırılışı için bakınız (Saruu, Döölös) tablosu.*
- [889] M. İakineom, *İstoriya pervih çetireh hanov iz doma Çingisova, Spb., 1829, s. 370.*
- [890] Men Da Bey Lu, *Polnoe opisanie mongolo-tatar. Faksimile ksilografa perevod s kitayskogo, vvedenie, kommentariy i prilozheniya N. Ts. Munkuyeva, Moskva, 1975, s. 53, 135.*
- [891] Bunların tamamı Ç. Valihanov’un “Kaşgar’a Sefer” adlı makalesinde zikredilmektedir.
- [892] N. A. Aristov, “Opıt vıyasenniya etničeskogo sostava kirgiz-kazahov Bolşoy Ordı i kara-kirgizov...”, *JS, 1894, Vp. III-IV, s. 47-48.*
- [893] نويفور تلذك نزاھلق لوغتی. شىنجاك, ۱۹۹۹.ص. ۱۰۴۷.
- [894] V. İ. Yudin, “O rodoplemennom sostave mogulov mogulistana i mogulii i ih etniçeskih svyazyah s kazahskim i durugimi sosednimi narodami”, *İAN KazSSR SON, 1965, Vp III, s. 57-58.*
- [895] Narın ili Atbaşı ilçesi Şarkıtma bölgesinde, Bıшкеk ili Bıstrovka-Kanay bölgesinde ve başka yerlerde Moğol boyu vardır. Bu bölgedeki Moğolların fizyonomilerinin araştırılması sonucunda günümüze kadar genetik yapılarındaki elementleri muhafaza ettikleri sonucuna ulaşılmıştır.
- [896] K. A. Pişçulina, *Yugo-Vostočn ıy Kazahstan v sredine XIV vekov naçale XVI vv, Almatı, 1977, s. 14-15.*
- [897] Muhammed Haydar Dulati, *Tarih-i Raşid-i, Almatı, 1999, s. 36-37, 47-48, 66.*
- [898] N. A. Aristov, “Kirgizlarning etnik tarihiga doir”, *Kirgizler. Manbalar, tarih, etnografya (Tuzuvçılar: O. Karayev), Bıшкеk, 1999, s. 392-393.*
- [899] Men Da Bey Lu, *Polnoe opisanie mongolo-tatar. Faksimile ksilografa perevod s kitayskogo, vvedenie, kommentariy i prilozheniya N. Ts. Munkuyeva, Moskva, 1975, s. 236-237.*
- [900] G. N. Potanin, *Oçerki Severo-zapadnoy Mongolii, Spb., 1881, Vp.II, s. 39-40.*
- [901] S. M. Abramzon, *Kırgız cana Kırgızstan tarıhı boyunca tandalma emgekter, Bıшкеk, 1999, s. 36.*
- [902] Bize göre bu boyun Moğol kökenli olması birçok yönden imkansızdır, yukarıda Kanglı boyuna bakınız.
- [903] Bize göre bu boyun Moğol kökenli olması zayıf bir ihtimaldir, yukarıda Balıkçı boyuna bakınız.

- [904] V. İ. Yudin, "O rodoplemennom sostave mogulov mogulistana i mogulii i ih etniçeskih svyazyah s kazahskim i durugimi sosednimi narodami", İAN KazSSR SON, 1965, Vıp III, s. 59-61.
- [905] Tablo 1. Kırgızlar arasında Moğol boyları tablosuna bakınız. Kazaklar arasında bu boylara rastlanmamaktadır.
- [906] A. C. Sıdıkov, "Rodovoe delenie kırgızov", V.V. Bartoldu Turkestanskije duruzya, uçeniki i poçtatili, Taşkent, 1927, s. 287-300.
- [907] Ya. R. Vinnikov, "Rodo-plemennoy sostav i rasselenie kirgizov na territorii Yujnoy Kirgizii", TKAEE, Moskva, 1956, C.I, s. 144'e ek tablo.
- [908] Bu toprakların bir bölümüne Kuzey Kırgızistan ve Güney Kazakistan'da adanmıştır.
- [909] L. Rasonyi, Türk Devletlerinin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler, Haz: Ş. K. Seferoğlu, A. Müderrisoğlu, Ankara, 1983, s. 39.
- [910] Raşid ad-din, Sbornik letopisey, Perevod L. A. Hetagurova, C.I, Moskva-Leningrad, 1952, s. 130, 167.
- [911] N. A. Aristov, "Zametki ob etniçeskom sostave tyurskih plemen narodnostey svedeniya ob ih çislenosti", JS, Spb., 1896, Vıp. III-IV, s. 352, 397.
- [912] W. Eberhard, Şa-t'o Devletlerinin Harici Münasebetleri, Çev: E.B. Özbilen, İstanbul, 2000, s. 51.
- [913] Ya. R. Vinnikov, "Rodo-plemennoy sostav i rasselenie kirgizov na territorii Yujnoy Kirgizii", TKAEE, Moskva, 1956, C.I, s. 153.
- [914] S. M. Abramzon, Kırgız cana Kırgızistan tarihi boyunca tandalma emgeleri, Bişkek, 1999, s. 48, 698.
- [915] A. T. Malyavkin, İstoriçeskaya geografiya Tsentalnoy Azii, Novosibirsk, 1981, s. 96, 254.
- [916] V. V. Vostrov., S. Mukanov, Rodoplemennoy sostav i rasselenie kazahov, Alma-ata, 1968, s. 100.
- [917] Tablo 1. Kırgızlar arasında Saruu boyu tablosuna bakınız. Boy adı olarak Kazaklarda Saruu adı görülmemektedir.
- [918] A. İ. Makşeyev, Geografiçeskie, etnografiçeskie i statistiçeskie materialı o Turkestanskom krae, ZROOS, C.II, 1871, s. 44.
- [919] T. Januzakov, Kazak onomastikasının öçerkeri etnonimler, Almatı, 1982, s. 172.
- [920] R. G. Kuzeyev, Proishojdenie başkirkosko naroda, Moskva, 1974, s. 467.
- [921] N. A. Aristov, "Opıt viyasenniya etniçeskogo sostava kirgiz-kazahov Bolşoy Ordı i kara-kirgizov...", JS, 1895, Vıp. III-IV, s. 60-61.
- [922] Raşid ad-din, Sbornik letopisey, Perevod L. A. Hetagurova, C.I, M.-L., 1952, s. 101-102, 148, 179.
- [923] A. İ. Levşin, Opisanie kirgiz-kazaçih, ili kirgiz-kaysatskih, ord i stepey, Almatı, 1996, s. 489.
- [924] K. Do'osson, Ot Çingzhana do Tamerlana, Almatı, 1996, s. 204
- [925] G. E. Grumm-Grjimaýlo, Zapadnaya Mongoliya i Uryanhayskiy kray, C.II, Leningrad, 1926, s. 533.
- [926] D. İ. İsayev., Ş. T. Tokombayev, Z. Aliyev, A. Murzaahmetov, Kırgızstandağı geografiyalık

attardın sözdüğü (dolboor), Frunze, 1962, s. 38.

{927} Çokon Ualihanov, “Manas” ve kırgızdar cönündö (Kot T. Nasirdinov), Bişkek, 2003, s. 36.

{928} “Macmua’t tevarih”, KKTB (Kot: M. Kocobekov), Bişkek, 2002, Vıp. I, s. 297.

{929} S. Attokurov, Kırgız sancırası, Bişkek, 1995, s. 101.

{930} Tablo 1 ve 2. Kırgız ve Kazaklar arasında Sayak boyunun (Kazaklarda Şanışkılı) tablosuna bakınız.

{931} V. V. Vostrov., S. Mukanov, Rodoplemennoy sostav i rasselenie kazahov, Alma-ata, 1968, s. 56.

{932} S. M. Abramzon, Kirgızı i ih etnogenetiçeskie i istoriko-kulturnie svyazi, Frunze, 1990, s. 71.

{933} N. Kyuner, Kitayskie izvestiya o narodah Yujnoy Sibiri, Tsentralnoy Azii i Dalnego Vostoka, M., 1961, s.96

{934} V. V. Vostrov., S. Mukanov, Rodoplemennoy sostav i rasselenie kazahov, Alma-ata, 1968, s. 46.

{935} M. Tınışpayev, Materialı k istorii kirgiz-kazahskogo naroda, Taşkent, 1925, s. 4.

{936} N. A. Aristov, “Opıt vıyasenniya etniçeskogo sostava kirgiz-kazahov Bolşoy Ordı i kara-kirgizov...”, JS, 1895, Vıp. III-IV, s. 5.

{937} N. A. Aristov, “Zametki ob etniçeskom sostave tyurskih plemen narodnostey svedeniya ob ih çislennosti”, JS, Spb., 1896, Vıp. III-IV, s. 352, 393.

{938} Camiü’t Tevârih, 1858, Ç.V, 166, 207 nolu sayfalar ında Suan adının geçtiğini belirtseler de bu okunuş eklerde açık bir anlam vermemektedir. Sadece 207 nolu sayfada yer alan Dulat boyu ile diğer kaynaklarda Suan’ın hep bir arada zikredilmesi sebebiyle bu şekilde açıklamış olabilirler.

{939} Ç. Valihanov, Sobranie soçineniy, C.II, Alma-ata, 1985, s. 151.

{940} Kazahsko-russkie otnoşeniya v XVI-XVIII vekah, Almatı, 1961, s. 223-224.

{941} S. Eşmuhambet, Suan şejiresi, Almatı, 1993, s. 5.

{942} A. C. Sıdıkov, “Rodovoe delenie kirgızov”, V.V. Bartoldu Turkestanskıe duruzya, uçeniki i poçtatili, Taşkent, 1927, s. 292.

{943} Tablo 1 ve 2. Kırgızlar ve Kazaklar arasında Suan tablosuna bakınız.

{944} S. Eşmuhambet, Suan şejiresi, Almatı, 1993, s. 5.

{945} B. Ögel, Türk Mitolojisi, C.II, Ankara, 1995, s. 384.

{946} Raşid ad-din, Sbornik letopisey, Perevod L. A. Hetagurova, C.I, Moskva-Leningrad, 1952, s. 78, 101-102.

{947} Z. Kinayetuli, Mongol üstirtin meken etken sonğı Türk taypaları: IX-XII. ğasır, Astana, 2001, s. 139.

{948} Ç. Valihanov, Sobranie Soçineniy, C.II, Alma-ata, 1985, s. 148.

{949} V. V. Vostrov., S. Mukanov, Rodoplemennoy sostav i rasselenie kazahov, Alma-ata, 1968, s. 54. {924} İ. A. Levşin eserinde “Şanışkılı, Botboy (Botbay), Çimir (Şımır), Canıs (Yanış-Canış), Sikam, Abday-suan, Sarısulı, Çanıçkılı (Şanışkılı), Kanklı (Kanlı), Calayır ve diğerleri ile birlikte

geçmektedir”.⁹²⁵

{950} P. İ. Rıçkov, *İstoriya Orenburgskaya (1730-1750)*, Orenburg, 1896, s. 71.

{951} A. İ. Levşin, *Opisanie kirgiz-kazaçih, ili kirgiz-kaysatskih, ord i stepey*, Almatı, 1996, s. 290.

{952} N. A. Aristov, “Zametki ob etniçeskom sostave tyurskih plemen narodnostey svedeniya ob ih çislennosti”, *JS, Spb.*, 1896, *Vip. III-IV*, s. 351; N. A. Aristov, “Opıt viyasenniya etniçeskogo sostava kirgiz-kazahov Bolşoy Ordı i kara-kirgizov...”, *JS*, 1895, *Vip. III-IV*, s. 399.

{953} B. K. Albani, “Şanıskılı”, *Kazak sovyet entsiklopediyası*, C.XII, Almatı, 1978, s. 178.

{954} S. M. Abramzon, “Etniçeskiy sostav kirgizskogo naseleniya Severnoy Kirgizii”, *TKAEE, Moskva*, 1960, C.IV, s. 99, 46.

{955} Tablo 1 ve 2. Kırgızlar ve Kazaklar arasında Şanıskılı (Katagan) boyunun tablosuna bakınız

{956} O. Karatayev, *Kırgız etnonimder sözdüğü*, Bişkek, 2003, s. 188.

{957} R. G. Kuzeyev, *Proishojdenie başkirskogo naroda*, Moskva, 1974, s. 355.

{958} V. V. Vostrov., S. Mukanov, *Rodoplemennoy sostav i rasselenie kazahov*, Alma-ata, 1968, s. 98.

{959} O. Karatayev, “Kırgız etnikalık atalıştarı tarıhıy-etnografiyalık cana lingvistikalık bulak katarı”, *Kırgızdar*, Bişkek, 2002, T. V, s. 252.

{960} V. V. Vostrov., S. Mukanov, *Rodoplemennoy sostav i rasselenie kazahov*, Alma-ata, 1968, s. 98.

{961} H. Madanov, *Kişi jüzdin şejiresi*, Almatı, 1994, s. 26-27; A. İ. Levşin, *Opisanie kirgiz-kazaçih, ili kirgiz-kaysatskih, ord i stepey*, Almatı, 1996, s. 290.

{962} T. A. Jdanko, *Oçerki istoriçeskoy etnografii karakalpakov*, Moskva-Leningrad, 1950, s. 51.

{963} S. Attokurov, *Kırgız sancırası*, Bişkek, 1995, s. 173.

{964} Ya. R. Vinnikov, “Rodo-plemennoy sostav i rasselenie kirgizov na territorii Yujnoy Kirgizii”, *TKAEE, Moskva*, 1956, T. I, s. 160.

{965} J. Beysanbayulı, *Kazak şejiresi*, Almatı, 1994, s. 83.

{966} Tablo 1 ve 2. Kırgız ve Kazaklar arasında Taz ve Tazlar tablolarına bakınız.

{967} A. Berta, *Türkçe Kökenli Macar Kavim Adları*, Çev. N. Demir, E. Yılmaz, Ankara, 2002, s. 76.

{968} A. Temir, *Cengiz Han*, Ankara, 1989, s. 137.

{969} Raşid ad-din, *Sbornik letopisey. İstoriya Mongolov*, TVOİAO, Spb., 1858, Ç. V, s. 258.

{970} Ç. Valihanov, *Sobranie Soçineniy*, C.I, Alma-ata, 1961, s. 121, 201.

{971} Maanayev, Karatayev, a. g. e., s. 117.

{972} İ. Aka, *Timur ve Devleti*, Ankara, 2000, s. 64.

{973} M. S. Mukanov, *İz istoriçeskogo proşlogo (rodoslavnaya plemen kerey i uak)*, Almatı, 1998, s. 22.

{974} Raşid ad-din, *Sbornik letopisey*, C.I, Kn.1, Moskva, 1952, s. 12129.

{975} İ. B. Moldobayev, “Manas” *istoriko-kulturnıy pamyatnik kirgizov*, Bişkek, 1995, s. 137.

[\[976\]](#) Kinayetuli, a. g. e., s. 182.

[\[977\]](#) G. N. Potanin, *Oçerki Severo-Zapadnoy Mongolii*, Spb., 1881, Vip.II, s. 2.

[\[978\]](#) A. İ. Levşin, *Opisanie kirgiz-kazaçih, ili kirgiz-kaysatskih, ord i stepey*, Almatı, 1996, s. 294.

[\[979\]](#) N. A. Aristov, "Zametki ob etničeskom sostave tyurskih plemen narodnostey svedeniya ob ih çislennosti", JS, Spb., 1896, Vip. III-IV, s. 351; N. A. Aristov, "Opıt viyasenniya etničeskogo sostava kirgiz-kazahov Bolşoy Ordı i kara-kirgizov...", JS, 1895, Vip. III-IV, s. 354.

[\[980\]](#) V. V. Vostrov., S. Mukanov, *Rodoplemennoy sostav i rasselenie kazahov*, Alma-ata, 1968, s. 78.

[\[981\]](#) Z. Sedibekov, *Kazak şejiresi*, Toşkent, 1994, s. 100.

[\[982\]](#) M. Tınışbayulı, *Kazak halkının tarihına katıstı materialdar*, Taşkent, 1925, s. 22.

[\[983\]](#) Tablo 1 ve 2. Kırgız ve Kazaklar arasında Abak-Uak-Kerey boylarının tablosuna bakınız.

[\[984\]](#) İ. B. Moldobayev, "Abak", Meerim, 1998, _ 1, s. 25.

[\[985\]](#) Z. Kinayetuli, a. g. e., s. 43.

[\[986\]](#) N. E. Masanov, "K etničeskoy istorii Uakov", *Problemi izuçeniya i ohranı pamyatnikov Kazahstana*, Alma-ata, 1980, s. 129-130.

[\[987\]](#) Eklerdeki Abramzon'un tablosuna bakınız.

[\[988\]](#) Eklerdeki Abramzon'un Sarıbağış boyu tablosuna bakınız.

[\[989\]](#) Çokon Ualıhanov, "Manas" ve kırgızdar cönündö (Kot:T. Nasirdinov), Bişkek, 2003, s. 52.

[\[990\]](#) L. Rasonyi, *Türk Devletlerinin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler*, Haz: Ş. K. Seferoğlu, A. Müderrisoğlu, Ankara, 1983, s. 38

[\[991\]](#) B. Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. I, Ankara, 1993, s. 184, 190.

[\[992\]](#) Fazlallah Raşid ad-din, *Oguz-name*, Moskva, 1991, s. 7.

[\[993\]](#) A. N. Kononov, *Rodoslovnaya Turkmen*, M.-L., 1958, s. 275, 330; Macmua't tevarih adlı eserde İterçi-utarçi şeklinde görülmektedir. "Macmua't tevarih", Kırgızdardın cana Kırgızstandın tarihı bulaktarı (Kot:M. Kocobekov), B., 2002, Vip. I, s. 301; V. İ. Yudin, "O rodoplemennom sostave mogulov mogulistana i mogulii i ih etničeskih svyazyah s kazahskim i durugimi sosednimi narodami", İAN KazSSR SON, 1965, Vip III, s. 61.

[\[994\]](#) L. Rasonyi, *Tuna Köprüleri*, Çev:H. Akın, Ankara, 1984, s. 119.

[\[995\]](#) "Akbarak", *Kazak sovyet entsiklopediyası*, C.I, Almatı, 1972, s. 201-202.

[\[996\]](#) "Andas", *Kazak sovyet entsiklopediyası*, C.I, Almatı, 1972, s. 374.

[\[997\]](#) S. M. Abramzon, *Kırgız cana Kırgızstan tarihı boyunça tandalma emgekter*, Bişkek, 1999, s. 26.

[\[998\]](#) S. E. Malov, *Uygurskie nareçiya Sintszyan. Tekst, perevodı slovar*, Moskva, 1961, s. 138.

[\[999\]](#) V. İ. Yudin, "O rodoplemennom sostave mogulov mogulistana i mogulii i ih etničeskih svyazyah s kazahskim i durugimi sosednimi narodami", İAN KazSSR SON, 1965, Vip III, s. 62.

[\[1000\]](#) Ç. Valihanov'un fikirlerine göre bu boy Kırgızlar arasında görülmektedir ve kendilerini Kırgız olarak kabul etmektedirler. Kırgız şecerelerinde Dolon Bey genonimi görülmektedir. Ç. Valihanov, *Sobranie Soçineniy*, C.II, Alma-ata, 1985, s. 295.

[1001](#) S. E. Malov, *Uygurskie nareçiya Sintszyan. Tekst, perevodi slovar*, Moskva, 1961, s. 138.

[1002](#) S. M. Abramzon, “Kirgizskoe naselenie Sinzyan-Uygurskoy avtonomoy oblasti Kitayskoy Narodnoy Respubliki”, *TKAEE*, Moskva, 1959, C.II, s. 336-337.

[1003](#) O. Lattimore, *Pivot of Asia, Sinkiang-Boston*, 1950, p. 59.

[1004](#) Ş. Kudayberdiuli, *Türük, kırğız, kazak hem handar şejiresi*, Almatı, 1991, s. 36.

[1005](#) A. Z. V. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1981, s. 292.

[1006](#) V. İ. Yudin, “O rodoplemennom sostave mogulov mogulistana i mogulii i ih etničeskih svyazyah s kazahskim i durugimi sosednimi narodami”, *İAN KazSSR SON*, 1965, Vıp III, s. 54.

[1007](#) S. Ataniyazov, *Şecere (Türkmenin nesil daragtı)*, Aşgabat, 1994, s. 162- 163, 185, 233.

[1008](#) J. Beysanbayuli, *Kazak şejiresi*, Almatı, 1994, s. 106-107.

[1009](#) “Camanbay”, *Kazak sovyet entsiklopediyası*, C.IV, Almatı, 1974, s. 247.

[1010](#) J. Beysanbayuli, *Kazak şejiresi*, Almatı, 1994, s. 72.

[1011](#) Tablo 1. Kırğızlardaki Şekti kolu için Adigene ve Sayak boyları tablosuna bakınız. Tablo

2. Kazaklar arasındaki Şekti boyu için tabloya bakınız.

[1012](#) İ. B. Moldobayev, “Kırğızsko-Kazahskie etnokulturnie svyazi v epohu M. H. Dulati (po materialam eposa ‘Manas’, Problemy drevney i srednevekovoy istorii Kazahstana (18-20 sentyabrya 1998, Taraz), Almatı, 1999, s. 327-328.

[1013](#) Tablo 1. Kırğızlardaki Tama kolu için Saruu ve Moğol boyu tablosuna bakınız. Tablo 2. Kazaklardaki Tama boyu için bakınız.

[1014](#) V. V. Vostrov., S. Mukanov, *Rodoplemennoy sostav i rasselenie kazahov*, Alma-ata, 1968, s. 24

[1015](#) Tablo 1. Sarıbağış, Adigene ve Çekir boylarının tablosuna bakınız.

[1016](#) Tablo 3’te yer alan boyların cüzlerini-kanatlarını görmek için eklere bakınız.